
ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

(GÜZ- 2020)

ÖZETLER

(01-10)

SORULARLA ÖĞRENELİM

(01-10)

KONU SONU SORULARI

(01-10)

ALİŞTİRMA SORULARI

(01-10)

ÇIKMIŞ VİZE ve FİNAL SORULARI

(2015-2020)

Hazırlayan

<https://istanbul.academia.edu/mustafaisik>

1

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 1: Sovyet Döneminde Orta Asya

XX. Yüzyıl Başında Orta Asya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya bölgesi sahip olduğu doğal kaynaklar ve stratejik konumu dolayısıyla popüler hale geldi. Tüm dünyadan araştırmacılar bölgeye akın etti. Pek çok bilimsel çalışma yayımlandı, birçok toplantı ve etkinlik gerçekleştirildi. Böylelikle Orta Asya bölgesi, bağımsız ve özgün bir araştırma konusu haline geldi.

Günümüzde Orta Asya dendiği zaman Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin kapsadığı coğrafi alan akla gelmektedir.

Bu durumun nedeni bölgedeki Rus ve Sovyet politikalarının tarihsel etkileridir. Yani Orta Asya tabirinin günümüzde bu beş cumhuriyetle sınırlandırılmış olması özellikle Sovyet politikalarının bir sonucudur.

Tarihsel ve kültürel açılarından bakıldığında Orta Asya'nın aslında çok daha geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Yani eğer Asya kıtasının ortası kastediliyorsa Moğolistan ve Doğu Türkistan'dan başlayarak kuzey Afganistan ve kuzey İran'ı da kapsayacak biçimde Hazar denizinde son bulan geniş coğrafi bölge *Orta Asya* olarak tanımlanabilir.

Bu coğrafya düşünüldüğünde en baskın tarihsel ve kültürel unsur bu bölgedeki Türk varlığı olacaktır. Bilindiği gibi Türklerin anayurdu Orta Asya'dır. Türkler Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmışlar ve bu bölgede kendilerine özgü bir medeniyet kurmuşlardır. Yaşayış, gelenek ve özellikle dil bakımından yakın komşuları Çinliler, Moğollar ve İranlılardan farklı bir kültür geliştirmişlerdir. Bu nedenle söz konusu bölgeye aynı zamanda Türkistan adı da verilmiştir.

Türkistan ve Turan: Türkistan kelimesi Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelmektedir. Bu bölgeye İran yazılı kaynaklarında Turan da deniyordu. Asya'da hâkim olan iki gücü temsilen İran-Turan karşılaştırması Farsça kaynaklarda sıkça kullanılıyordu. Sonraki yıllarda Turan yerine Türkistan adı kullanılmaya başladı ve günümüze kadar ulaştı. Ayrıca Türklerin yurdu hakkında en eski bilgileri XI. yüzyılda yazılmış olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanu Lugati't-Türk adlı ünlü sözlüğünden öğrenebilmekteyiz.

Çağdaş Orta Asya bölgesi coğrafi olarak *Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan* ve *Tacikistan*'dan oluşan bölgedir. Bu cumhuriyetler arasında yer alan Tacikistan etnik ve kültürel olarak diğer Türk dilli cumhuriyetlerden ayrılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de Orta Asya denince dört Türk cumhuriyeti akla gelmektedir. *Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türkmenlerin* dil, din ve kültür alanlarında pek çok ortak birleşme ya da en azından yakınlaşma noktaları mevcuttu. Bu nedenle Sovyet yönetimi bazı konularda her bir cumhuriyet için ayrı siyasetler oluşturmak yerine Orta Asya bölgesine has politikalar geliştirdi.

Bu bölümün asıl konusu Sovyetler Birliği yönetiminin Orta Asya bölgesinde uygulamaya koyduğu politikalar ve bunların neticesinde Orta Asya'yı dönüştürme çabalarıdır. Sovyet idaresi 1922-1991 arasında yaklaşık yetmiş yıl boyunca Orta Asya bölgesinde özellikle Türk dilli nüfusa yönelik politikaları sonucunda bölgeyi tümünden değiştirmeye çalıştı. Bazı araştırmacılar tarafından başarısız dönüşüm olarak kavramsallaştırılan bu süreç ekonomiden, siyaset, sanat ve eğitime uzanan çok unsurlu bir hareketti. Sonuçta bir Sovyet insanı yaratmayı amaçlayan bu politika Sovyetler Birliği devletiyle birlikte başarısız oldu ve beş Orta Asya cumhuriyeti bağımsızlıklarına kavuştu. Söz konusu süreç, yani Orta Asya'nın Sovyet yönetimi altına girmesi, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Kurulması (1917-1922)

Rusya İmparatorluğu'nda Çar II. Aleksandr'ın (1855-1881) XIX. yüzyıl ortalarında başlattığı Büyük Reform hareketi başarıya ulaşamadı. Ekonomik, toplumsal ve siyasi çalkantılar 1905 Devrimini doğurdu. Çarlık rejimi bir parlamento ve hükümet aracılığıyla siyasi gücün halkla paylaşılmasına razı oldu. Ancak sınırlı ve yetersiz reform girişimleri radikal siyasi grupların daha da güçlenmesine ve halk desteği kazanmasına yol açtı.

Bu gruplar arasında Bolşevik adı verilen sosyalist grup öne çıktı. Vladimir Lenin (1870-1924), Bolşevik grubunun kurucusu ve önderi olarak ünlü düşünür Karl Marx'ın (1818-1883) devrimci sosyalist fikirlerini dogmatik bir komünist ideolojiye dönüştürdü.

Bolşevikler, ezilen işçi sınıfının ve köylülerin haklarını korumayı, zengin ve ayrıcalıklı sınıfların yaptığı yanlışları düzeltmeyi vaat ediyordu. Onlara göre güç ve zenginliğin eşitçe dağıtıldığı sınıfsız bir komünist toplum ideali devrimci şiddet aracılığıyla gerçekleştirilebilecekti.

Rusya halkı, 1917 yılında, I. Dünya savaşın getirdiği yenilgi, yıkım, ekonomik çöküş ve siyasi istikrarsızlığın getirdiği çaresizlik içinde iki devrim gerçekleştirdi. Şubat 1917'deki ilk devrimde Çarlık rejimi yıkıldı, Çar ve ailesi hapsedildi ve bir geçici hükümet kuruldu.

Bu sırada başta Bolşevikler olmak üzere radikal sosyalist gruplar, köylü, işçi ve askerleri Sovyet danışma meclisi adı verilen yerel komiteler halinde toplamaya başladılar. Bolşevikler, Sovyet yapılanması sayesinde hızla kontrolü ele geçirmeye başladı. Bu sırada Rusya'yı zayıflatmayı planlayan Almanlar İsviçre'de sürgünde olan Lenin'in Rusya'ya gizlice geri dönmesine yardım etti. Çok etkili bir hatip ve kurnaz bir siyasetçi olan Lenin barış, ekmek ve toprak, tüm güç Sovyetlere gibi sloganlarla halkı harekete geçirdi ve Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi gerçekleştirdi.

Bolşevikler, geçici hükümeti devirdi, Sovyetlere bağlı askerî birlikleri kullanarak başkent Petersburg'u ve diğer önemli şehirleri ele geçirdi. Karşılarına çıkan her türlü muhalefeti asker gücüyle bastırarak yok ettiler.

Rusya, Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk antlaşmasıyla savaştan çekildi. Rusya bu antlaşmayla Ukrayna, Doğu Polonya, Baltık ülkeleri ve Finlandiya'yı kaybederek ağır bir yenilgiye uğradı.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi Rusya'da bir iç savaşın çıkmasına yol açtı. Kendilerine Ak Ruslar adı verilen muhafazakâr ve liberal güçler ortak düşmanları komünist Kızıl Ordu'ya karşı savaşmaya başladı. Bir hayli şiddetli çatışmalar, açlık ve sefalete yol açan iç savaş 1918-1922 yılları arasında dört yıl sürdü.

Komünistler, iç savaşı eski çarlık rejimini geri getirmeye çalışan dış güçlere karşı ulusal bir kurtuluş mücadelesi olarak sunma imkânı buldu. Sonuçta dış müdahale komünist Kızıl Ordu'ya desteği daha da arttırdı.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), iç savaştan galip çıkan Bolşeviklerin girişimiyle Aralık 1922'de kuruldu. İlk aşamada 4 sovyet cumhuriyeti tarafından temelleri atılan SSCB, daha sonra eski Rusya İmparatorluğu topraklarını kapsayacak biçimde genişledi. Yani Sovyetler Birliği, coğrafya ve siyaset alanlarında Rusya İmparatorluğu'nun yerini aldı.

Orta Asya'da Sovyet Hâkimiyetinin Kurulması

Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu bölgeler arasında Orta Asya da vardı. Türkistan halkları, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türkmenler 1917-1922 arasında yaklaşık beş yıl boyunca genel Rusya siyasetine dâhil olarak kendi kaderlerini tayin etmeye çalıştılar. Rusya İmparatorluğu dâhilindeki Orta Asya bölgesinde iki genel valilik ve iki hanlık vardı. Bozkır Genel Valiliği, Türkistan Genel Valiliği, Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği. Çok küçük bir alana sıkışmış durumdaki Türkistan hanlıkları tam olarak bağımsız değildi. Rusya'nın koruması altında hüküm sürüyorlardı.

Alaş: Kazakların efsanevi atasının adıdır. Bu nedenle Kazak halkı için bazen Alaş oğlu, Kazak ülkesi için de Alaş yurdu tabirleri kullanılmıştır. XX. Yüzyıl başında etkili olan milliyetçi Kazak düşünce hareketine Alaş Hareketi adı verilmektedir. Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov, Miryakup Dulatov ve Mustafa Çokay'ın liderliğinde hareket eden Kazaklar, Alaş Özerkliği'ni kurdular ve Hokand Özerkliği'nde etkin rol oynadılar. Ancak güçlü Kızıl Ordu'ya karşı duramadılar ve 1920'de Bolşevik hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar.

Tüm Türkistan halklarının en büyük isteği özerklik ve Ruslarla eşit haklara sahip olmaktı. İç savaştan galip çıkan Sovyet yönetimi de tam olarak bunları vaat ediyordu. Lenin, birçok yazısında ve konuşmasında tüm Rusya halklarının kendi kaderlerini tayin etme hakkının olduğunu ve Bolşevik devriminin de bunu garanti altına aldığını ifade etmiştir. Silahlı mücadelede Bolşevik Ruslara karşı bir türlü galip gelemeyen Türkistan halkları söz konusu özerklik vaadi karşısında mecburen anlaşma yoluna gitti. Sonuçta SSCB'nin kurulduğu 1922 yılında tüm Orta Asya halkları artık Sovyet hâkimiyeti altına girmişti. Sovyet yönetiminin çözmesi gereken en büyük

sorun Orta Asya'nın özerk yönetimlerinin nasıl olması gerektiği idi. Bunu da Ulusal Sınır Belirleme süreci adı verilen kapsamlı siyasi proje ile gerçekleştirdi.

Orta Asya'da Ulusal Cumhuriyetlerin Oluşturulması

Günümüzde Orta Asya'da bulunan cumhuriyetlerin sınırları Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında başlayan ve uzunca bir süre devam eden bir süreç sonucunda belirlendi.

Sovyetler Birliği, sınır belirleme politikası ile başlıca dört amacı gözetmekteydi. Öncelikle Orta Asya bölgesinde tam hâkimiyet sağlanacaktı. Sonrasında ekonomik olarak daha verimli bir yönetim bölümlenmesi hedefleniyordu. Ayrıca bu bölümlenme sayesinde milliyetçi hareketlerin önüne geçilecek ve dinî bir uyanışın olması engellenecekti.

Rusya'daki devrimlerin ilk yıllarında özellikle milliyetçi aydın ve siyasetçiler Rusya Müslümanlarının yani Türklerin birleşmesi gerektiğini düşünüyordu. Söz konusu aydınlar Tatarlar, Başkurtlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler ve diğer Türk dilli halkların ayrı ayrı özerk yönetimler kurmasının doğru olmayacağını, Ruslar karşısında Türkleri zayıflatacağını düşünüyorlardı. Bu düşünceler ve çeşitli girişimlerle ilgili bilgileri o dönem olaylarına aktif biçimde dahil olan ünlü tarihçi Zeki Velidi Togan'ın eserlerinde ayrıntılı bir biçimde bulmak mümkündür.

A. Zeki Velidi Togan (1890-1970): Rusya iç savaşı yıllarında Başkurdistan milli hareketi liderliği yapan Togan, Bolşeviklerle savaşta aktif rol oynadı. Orta Asya Türklerinin siyasi meseleleri hakkında Lenin ve Stalin'le doğrudan görüşmeler yürüten Togan, Bolşeviklerin yönetimi tamamen ele geçirmesiyle birlikte Rusya dışına çıkmak zorunda kaldı. Türkiye'ye gelerek profesör unvanı alan Zeki Velidi Togan, Türk tarihi alanında önemli çalışmalar yaptı. Bolşeviklerle olan mücadelelerini Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri (İstanbul, 1969) adıyla yayınladı.

Ayrıca birleşik bir Türkistan düşüncesi hakkında ünlü Kazak aydını Mustafa Çokay'ın (1890-1941) pek çok eseri mevcuttur. Türklerin birliği düşüncesi aynı zamanda bazı komünistleri de etkilemiştir. Samimi bir komünist olan Tatar aydını Mir Sayid Sultangaliyev (1892-1940) Türklerin ancak bir Turan Federal Sosyalist Halk Cumhuriyeti çatısı altında toplanarak emperyalizmle savaşa katılabileceğini ve yeni komünist sisteme entegre olabileceğini savunmuştur.

Ancak tek ve birleşik bir Türkistan fikri Sovyet yönetimi tarafından hiçbir biçimde kabul görmedi. Sovyetler Birliği'nin, Lenin tarafından gündeme getirilen halkların kendi kaderini tayin hakkı kavramı etrafında şekillenmesi gerekmekteydi.

Orta Asya'daki Türklerin Sovyetler Birliği'ne katılma sürecini yürütmek ve Orta Asya coğrafyasını yeniden

düzenlemek amacıyla 1919 yılında Turkkomissiya adında bir komisyon kuruldu. Rus idarecilerin yanı sıra yerel halktan temsilcilerin de yer aldığı bu komisyon Orta Asya sınır belirleme sürecini yönetti. Sovyet yönetimi temel prensip olarak her halkın kendi kaderini tayin etme yani kendi idari sistemini belirleme hakkı olduğunu iddia etse de uygulamada hiç de öyle olmadı. Orta Asya siyasi coğrafyası, yani devlet sınırları Moskova'da çizildi ve yerel halka zorla kabul ettirildi.

Kazak ve Kırgız: Rusya İmparatorluğu'nda Kazak adında iki ayrı halk yaşamaktaydı. Bunlardan biri bizim bildiğimiz Türk soylu Kazaklar, diğeri ise Rusya'nın batısında yaşayan Slav kökenli Rus Kazaklarıydı. Ruslar, Türk soylu Kazakların, onlarla çok yakın akraba olan Kırgızlarla aynı halk olduğunu düşündü. Böylece Orta Asya'daki Kazaklara Kırgız diyerek Rus Kazaklarıyla karışmasının önüne geçmeye çalıştılar. Rusça kaynaklarda 1925 yılına kadar Kazak yerine Kırgız adı kullanılıyordu. Bu nedenle 1920'de kurulan ilk Kazak cumhuriyetinin resmi adı Kırgız ÖSSC oldu.

Stalin, gücünü pekiştirebilmek amacıyla 1936 yılında yeni bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa çerçevesinde günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası nihai biçimine kavuştu. Orta Asya'da *Kazak SSC*, *Kırgız SSC*, *Özbek SSC*, *Türkmen SSC* ve *Tacik SSC* olmak üzere beş birlik cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu cumhuriyetlerin sınırları günümüzde değişmeden devam etmektedir.

Sovyetler Birliği yönetimi sınır belirleme çalışmalarını büyük bir titizlikle ve belli siyasi amaçlar gözeterek yürüttü. Sovyet idarecileri, bu çalışmayla Türk milliyetçiliği ve siyasal İslamcılık hareketlerini tümüyle ortadan kaldırmak istedi.

Sovyet yönetimi böl ve yönet siyaseti uygulamaya çalışıyordu. Bunun en belirgin örneği Karakalpakların idari yapılanmasında görülebilir. Etnik yapı, dil ve kültür olarak yakın iki halk Kazaklar ve Karakalpaklar kesin sınırlarla birbirinden ayrıldı.

Sonuçta Sovyetler Birliği sınır belirleme süreci 1936 anayasası ile kesinleşmiş oldu.

Orta Asya'da Uygulanan Sovyet Politikaları

Yeni kurulan Sovyet yönetimi siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında köklü değişiklikler yaptı.

Siyasi Alanda Sovyetleştirme

Yerelleştirme (korenizatsiya) politikası, Tüm Sovyetler Birliği topraklarında Rus ya da Slav olmayan yüzlerce değişik halkların desteğini kazanabilmek ve yetişmiş işgücünü daha verimli kullanabilmek amacıyla ilk yıllarda yönetimde yerel geleneklere ve toplumda söz sahibi kişilere yer veren bir yaklaşım sergilendi.

Bu politikayla ayrıca *Basmacı* adı verilen Sovyet karşıtı isyan hareketinin tabana yayılması engellenmeye çalışılıyordu.

Basmacılık: Orta Asya'da Sovyetlere karşı silahlı direniş hareketidir. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Enver Paşa, Orta Asya'ya gelerek Basmacı hareketine katılarak Türkistanlı Basmacıları örgütlemeye çalıştı ancak başarılı olamadı.

Sovyetler Birliği'nde 1924 anayasasının kabul edilmesiyle yeni bir döneme girildi. Bu anayasada Sovyet devletinin biçim olarak federal (yani çok milletli bir yapı), içerik olarak ise sosyalist (yani Komünist Parti politikalarının mutlak egemen) olduğu devamlı surette vurgulanmaktaydı.

Bunun yerine özellikle İslam dinine ve bazı geleneklere karşı bir savaş başlatıldı. Bu uygulamalar Türkçe bir ad verilerek hücum politikaları olarak tanımlanmaktadır. Hücum politikaları kapsamında, 1924 yılında çıkarılan Rusya SSC ceza kanunu ile birlikte çok eşli evlilik, başlık parası, küçük yaşta evlilik ve diğer bazı aile hayatıyla ilgili gelenekler yasaklandı.

Kültürel Alanda Sovyetleştirme

Tüm Orta Asya kültür ve dilini etkileyen en önemli değişiklik alfabe değişiklikleri olmuştur. Türk dilli halkların kullandığı Arap alfabesi yerine önce 1926 yılından sonra Latin alfabesi, daha sonra, 1940'lı yıllarda, Kiril alfabesi kullanılmaya başlandı.

Bu sadece bir alfabe değişimi değil, tüm bir tarih ve kültürün yeniden şekillendirilmesi siyasetiydi. Alfabe değişiklikleriyle geleneksel aydınlar ve toplumun ileri gelenlerinin yeni nesil üzerindeki etkisi yok edilmek istendi.

Eğitim ve alfabe reformu çerçevesinde her bir halk için farklı alfabeler geliştirilerek ortak bir düşünce ve edebiyatın oluşmasının önüne geçildi. Yeni cumhuriyetlerin kurulmasıyla birlikte en küçük yerel farklılıklar sanki o halkın ayırt edici özelliğiymiş gibi sunuldu. Her bir cumhuriyette diğerlerinden bağımsız yerel kültür politikaları yürütüldü. Edebiyatla birlikte tarih yazımında da köklü değişiklikler yapıldı. Halkların tarihi yerine ülke tarihleri yazılmaya başladı. Söz konusu beş Orta Asya cumhuriyeti için ayrı ayrı ülke tarihleri yazıldı. Bütün bu baskı politikasından Türk aydınları da etkilendi. Özellikle İdil-Ural bölgesindeki Tatar ve Orta Asya'daki Kazak, Kırgız, Türkmen ve Özbek aydınlardan yüz binlercesi ya sürgüne gönderildi ya da doğrudan idam edildi. Bir diğer Sovyetleştirme hareketi olan hücum politikalarının en belirgin biçimde izlendiği alan, Müslüman kadınların yaşayışındaki değişimler oldu. Sovyet ideolojisi her çeşit dini, ilerlemeye engel olarak değerlendirdiği için dinsizliği bir devlet politikası olarak benimsemişti. Bu çerçevede her türlü ibadet yerleri ya yıkıldı ya da değişik amaçlarla kullanıldı.

Ekonomik Alanda Sovyetleştirme

Bolşevik devriminin onuncu yılında, 1927'de uygulamaya konulan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Orta

Asya ekonomisi büyük değişimlere sahne oldu. En önemli hususlar tarımın kollektifleştirilmesi ve göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi oldu. Sovyet yönetimi tarımsal üretimi arttırmak amacıyla kollektifleştirme hareketini başlattı.

Göçebe hayvancılığın yapıldığı Kazak SSC ve Kırgız SSC’de ise zorla yerleşik hayata geçirme politikası büyük felaketlere yol açtı, binlerce hayvan telef oldu, binlerce Kazak ve Kırgız yerlerinden edilerek açlığa mahkûm edildi.

Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşına girmesi Orta Asya bölgesini de etkiledi. Savaş nedeniyle Orta Asya tarım ürünleri üretiminde kendi kendine yeterli olmaya mecbur kaldı. Daha önceleri Sovyetler Birliği’nin diğer bölgelerinden özellikle tahıl ürünleri ithal eden Orta Asya ekonomisi savaşla birlikte bu ürünlerin yetiştirilmesine yoğunlaştı. Ayrıca yine savaşın getirdiği güvenlik endişeleriyle yüzlerce sanayi tesisi cepheye yakın bölgelerden daha içlere yani Orta Asya’ya taşındı.

Yüzden fazla sanayi tesisi Özbekistan’da faaliyet göstermeye başladı. Demir-çelik sanayii, çeşitli metal işleme tesisleri, elektrik üretim santralleri, petrol ve doğal gaz tesisleri gibi ağır sanayii kuruluşları Orta Asya’da hızla yükselmeye başladı. II. Dünya Savaşı’nın ardından da sanayi üretimindeki artış devam etti. Özellikle madencilik ve petrol üretim tesisleri Kazakistan ekonomisinin en önemli unsurları haline geldi.

Orta Asya’da uygulanan Sovyet politikaları Soğuk Savaşın en yoğun yaşandığı 1970 ve 1980’li yıllarda da benzer bir biçimde devam etti. Temelinde sömürge siyaseti olan Sovyet politikaları bölgeye belli oranda hızlı bir ekonomik gelişme getirdi. Ancak yıllar geçtikçe pamuk ve tahıla dayalı tek ürünlü tarım üretimindeki verim düşüş gösterdi.

Ayrıca siyasi ve kültürel modernleşme beraberinde asimilasyon ve tarihsel köklerden kopmayı getirdi. Özellikle Rusçanın anadil haline gelmesi Rus kültür ve medeniyetinin tüm Orta Asya Türk toplumlarında gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmesine yol açtı. Kazakistan’da yapılan bir araştırmaya göre Kazakların yaklaşık %25’inin anadili Rusça olmuştı. Bir diğer deyişle Kazakların dörtte biri hiç Kazakça bilmiyordu. Bu örnek kendi kültürüne yabancılaşma ve asimilasyonun en açık bir ifadesidir.

Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsız Olması

Dünyanın ikinci süper gücü konumundaki Sovyetler Birliği 1970’lerde büyük bir ekonomik durgunluğa girdi. Sovyet yönetimi, Leonid Brejnev’in liderliğinde Soğuk Savaş’ı askerî alanda sürdürebilse de ekonomik olarak Amerika Birleşik Devletleri’yle (ABD) ve özellikle Batı Almanya ile rekabet edebilecek güce sahip değildi.

Halkın satın alma gücü ve hayat standartları oldukça düşüktü. Sovyet halkının sadece %9’u otomobil sahibiydi. Ayrıca kapalı bir toplum olması nedeniyle bilgisayar

kullanımı çok düşük düzeydeydi. Teknolojik geri kalmışlık ekonomik verimsizlikle birleşince Sovyetler Birliği devleti hızla çökmeye başladı.

Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında M. Gorbaçov geçti. Genç bir politikacı olan Gorbaçov önce ekonomide yeniden yapılanma (perestroyka), daha sonra da toplumsal hayatta açıklık ve serbestlik (glasnost) politikalarını uygulamaya koydu. Ancak milli ve kültürel değerleri hesaba katmadan uygulamaya koyduğu politikalar olumsuz tepkilere neden oldu. Nihayetinde bu politikalar istenen sonucu vermedi. Glasnost politikaları Sovyet cumhuriyetlerinde özgürlük taleplerini canlandırdı.

Ayrıca milliyetçi hareketler de yeniden organize olmaya başladı. Bunun Orta Asya’daki yansımalarını Kazakistan’daki Aralık 1986 olaylarında görmek mümkündür. Herşey 1989’da Batı ve Doğu Almanya’yı ayıran Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla başladı. Komünist Doğu Bloku’ nun SSCB’den sonraki en güçlü ülkesi olan Doğu Almanya’nın yıkılarak Batı’ya katılması uluslararası dengeleri birden değiştirdi.

Sovyetler Birliği devlet kurumları, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik krizler nedeniyle iş göremez hale gelmişti. Sonuçta, Sovyetler Birliği’nin en üst düzey yönetim kurulu olan SSCB Yüksek Sovyeti’nin 26 Aralık 1991 yılında aldığı kararla Sovyetler Birliği devleti resmen ortadan kalktı. Bu karar tüm birlik cumhuriyetlerinin bağımsız olduğu anlamına geliyordu. Zaten bu tarihe kadar pek çok cumhuriyet tek taraşı olarak bağımsızlık ilanında bulunmuştu.

Sovyetler Birliği devletinin resmen ilga edilmesiyle birlikte bu cumhuriyetlerin bağımsızlığı resmîyet kazandı. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte 15 yeni cumhuriyet ortaya çıktı. Bunlar arasında 5 cumhuriyet Orta Asya bölgesinde yer alıyordu. Kırgızistan 31 Ağustos’ta, Özbekistan 1 Eylül’de, Türkmenistan 27 Ekim’de ve Kazakistan 16 Aralık 1991’de bağımsızlıklarını ilan etti. Aralık 1991 tarihi itibarıyla cumhuriyetlerin sonundaki SSC ibareleri kaldırıldı ve bağımsız Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetleri uluslararası toplumdaki yerini aldı.

Sovyet Döneminde Orta Asya

XX. YÜZYIL BAŞINDA ORTA ASYA

Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye ve dünya gündeminde özgün bir coğrafi ve siyasi kategori haline geldi. Orta Asya, 1991 yılından önce Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak ele alınıyordu. Bilim insanları ve araştırmacılar Orta Asya'yı çok genel Sovyet politikaları içerisinde bir alt bölüm olarak ele almayı daha uygun buldu. Örneğin Orta Asya'da eğitim konusu ya da tarım politikası meseleleri Sovyet uygulamalarının bir uzantısı olarak düşünüülüyordu. Sadece Orta Asya'ya özgü çalışmalar azınlıktaydı. Dünyadaki Orta Asya uzmanları sayılabilecek kadar azdı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya bölgesi sahip olduğu doğal kaynaklar ve stratejik konumu dolayısıyla popüler hale geldi. Tüm dünyadan araştırmacılar bölgeye akın etti. Pek çok bilimsel çalışma yayınlandı, birçok toplantı ve etkinlik gerçekleştirildi. Böylelikle Orta Asya bölgesi, bağımsız ve özgün bir araştırma konusu haline geldi.

Harita 1.1

Fakat Orta Asya'nın coğrafi sınırlarının tam olarak neresi olduğu halen tartışmalı bir konudur. Orta Asya'nın sınırları aynı zamanda siyasi anlamlar ifade eden bir kavram olduğu için tarihsel süreç içinde değişiklikler göstermiştir. Yani Orta Asya dendiğinde, XV. yüzyılda farklı, XX. yüzyılda daha farklı yerler anlaşılmaktaydı. Bu nedenle Sovyet döneminde Orta Asya'nın neresi olduğu konumuz açısından önem kazanmaktadır.

Günümüzde *Orta Asya* dendiği zaman Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin kapsadığı coğrafi alan akla gelmektedir. Bu durumun nedeni bölgedeki Rus ve Sovyet politikalarının tarihsel etkileridir. Yani Orta Asya tabirinin günümüzde bu beş cumhuriyetle sınırlandırılmış olması özellikle Sovyet politikalarının bir sonucudur.

Tarihsel ve kültürel açılarıdan bakıldığında Orta Asya'nın aslında çok daha geniş bir coğrafyayı kapsamaması gerekmektedir. Yani eğer Asya kıtasının ortası kastediliyorsa Moğolistan ve Doğu Türkistan'dan başlayarak kuzey Afganistan ve kuzey İran'ı da kapsayacak biçimde Hazar denizinde son bulan geniş coğrafi bölge Orta Asya olarak tanımlanabilir. Bu coğrafya düşünüldüğünde en baskın tarihsel ve kültürel unsur bu bölgedeki Türk varlığı olacaktır. Bilindiği gibi Türklerin anayurdu Orta Asya'dır. Türkler Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmışlar ve bu bölgede kendilerine özgü bir medeniyet kurmuşlardır. Yaşayış, gelenek ve özellikle dil bakımından yakın komşuları Çinliler, Moğollar ve İranlılardan farklı bir kültür geliştirmişlerdir. Bu nedenle söz konusu bölgeye aynı zamanda *Türkistan* adı da verilmiştir.

Türkistan, Türk memleketi, Türklerin yaşadığı yer anlamına gelmektedir. Türkler bir siyasi güç olarak ortaya çıktıkları VI. yüzyıldan itibaren söz konusu bölgede devletler kurdu ve bölge nüfusunun büyük oranda Türkleşmesini sağladı. Göktürklerden Selçuklu İmparatorluğu'na kadar yaklaşık altı yüzyıl boyunca tüm Orta Asya bölgesinde birçok Türk devleti hüküm sürdü. Fakat zamanla Rusya ve Çin'in bölgede hâkim olması sonucunda Türkistan bölgesi ikiye ayrıldı. Çin hâkimiyeti altında kalan bölüme Doğu Türkistan, Rusya hâkimiyetinde kalan bölgeye ise Batı Türkistan adı verildi. Batı Türkistan'a aynı zamanda Rus Türkistanı da denilmiştir (Bahar, 1994). Günümüzde kullanımı gittikçe zayıflayan Türkistan sözcüğü Ruslar tarafından resmî olarak da kullanıldı. Bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsayan bölge Çarlık Rusyası zamanında resmen Türkistan Genel Valiliği adı altında yönetildi. Kazak bozkırları ise Bozkır Genel Valiliği kapsamında yer aldı. Yani Orta Asya bölgesi Rus idaresi altında Bozkır ve Türkistan bölgeleri olmak üzere ikiye bölündü. Bu uygulama Sovyet dönemindeki tasnifi etkiledi.

Rusya İmparatorluğu'nun mirasçısı konumundaki Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya tabiri ile eski Türkistan Genel Valiliği toprakları kastediliyordu. Ancak tarihsel ve kültürel olarak Kazak bozkırları bu bölgenin bir parçası konumunda olduğu için her iki coğrafi bölge devamlı surette birlikte söylenmiştir. Sonuçta "Orta Asya ve Kazakistan" tabiri sanki birleşik bir terim gibi birbirinden bağımsız kullanılamaz hale gelmiştir. İşte bu birliktelik günümüzdeki çağdaş kullanımın temelini oluşturdu. Yani artık Orta Asya denildiğinde anlaşılan beş cumhuriyetin kapsadığı alan Sovyet dönemindeki Orta Asya ve Kazakistan terimine tekabül etmektedir.

Özetle, çağdaş Orta Asya bölgesi coğrafi olarak Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan bölgedir. Bu cumhuriyetler arasında yer alan Tacikistan etnik ve kültürel olarak diğer Türk dilli cumhuriyetlerden ayrılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de Orta Asya denince dört Türk cumhuriyeti akla gelmektedir.

Türkistan ve Turan:

Türkistan kelimesi "Türklerin yaşadığı ülke" anlamına gelmektedir. Bu bölgeye İran yazılı kaynaklarında Turan da deniyordu. Asya'da hâkim olan iki gücü temsilen İran-Turan karşılaştırması Farsça kaynaklarda sıkça kullanılıyordu. Sonraki yıllarda Turan yerine Türkistan adı kullanılmaya başladı ve günümüze kadar ulaştı. Ayrıca Türklerin yurdu hakkında en eski bilgileri XI. yüzyılda yazılmış olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk adlı ünlü sözlüğünden öğrenebilmekteyiz.

Tacikistan, Türk cumhuriyeti olarak kabul edilmemektedir. Tacikler etnik yapı, dil ve kültür olarak İran'a daha yakın olup Farsçanın bir lehçesini konuşmaktadırlar.

DİKKAT

Sovyetler Birliği döneminde siyasi, ekonomik ve kültürel politikalar açısından tüm Orta Asya bölgesini etkileyen özel uygulamalar gerçekleştirildi. Avrupa ve Asya'da pek çok halkı bünyesinde barındıran Sovyetler Birliği yönetimi genel politikalar yanında Orta Asya bölgesine özel uygulamalar da geliştirdi. Yani Sovyetler Birliği için Orta Asya sadece beş özerk cumhuriyetin toplamı anlamına gelmiyordu. Tarihsel, ekonomik ve özellikle kültürel olarak daha fazlasını ifade ediyordu. Bu bölge nüfusunun büyük kısmını Türk dilli halklar oluşturduğu için tarih ve kültür alanlarında bir birliktelikten söz etmek mümkündür. Bir diğer deyişle Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türkmenlerin dil, din ve kültür alanlarında pek çok ortak birleşme ya da en azından yakınlaşma noktaları mevcuttu. Bu nedenle Sovyet yönetimi bazı konularda her bir cumhuriyet için ayrı siyasetler oluşturmak yerine Orta Asya bölgesine has politikalar geliştirdi.

Bu bölümün asıl konusu Sovyetler Birliği yönetiminin Orta Asya bölgesinde uygulamaya koyduğu politikalar ve bunların neticesinde Orta Asya'yı dönüştürme çabalarıdır. Sovyet idaresi 1922-1991 arasında yaklaşık yetmiş yıl boyunca Orta Asya bölgesinde özellikle Türk dilli nüfusa yönelik politikaları sonucunda bölgeyi tümünden değiştirmeye çalıştı. Bazı araştırmacılar tarafından “başarısız dönüşüm” olarak kavramsallaştırılan bu süreç ekonomiden, siyaset, sanat ve eğitime uzanan çok unsurlu bir hareketti (Fierman, 1991). Sonuçta bir *Sovyet insanı* yaratmayı amaçlayan bu politika Sovyetler Birliği devletiyle birlikte başarısız oldu ve beş Orta Asya cumhuriyeti bağımsızlıklarına kavuştu. Söz konusu süreç, yani Orta Asya'nın Sovyet yönetimi altına girmesi, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla başlamıştır.

Farsça “-stan” eki alarak ülke adı haline gelen başka örnekler var mıdır? Günümüzden örnekler veriniz.

SIRA SİZDE

1

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN KURULMASI (1917-1922)

Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen devrimler Avrupa ve Asya kıtalarının siyasi yapısını yeniden biçimlendirmiş ve dünya tarihine yön veren olaylar arasında yer almıştır. Bu devrimler sonucunda Rusya İmparatorluğu yıkılarak yerine Sovyetler Birliği kurulmuş ve dünya siyasi düşüncesinde XX. yüzyıl boyunca etkili olan komünist ideoloji gerçek bir devlette uygulanma imkanı bulmuştur. Söz konusu dönemde Orta Asya'daki Rus hâkimiyeti Sovyetler Birliği adı altında devam etmiştir. Orta Asya'daki gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için Sovyetler Birliği'nin kuruluş süreci ve bu süreçte etkili olan temel kavramları bilmek yararlı olacaktır. Bu bölümde özetle Rusya İmparatorluğu'nun yıkılarak Sovyetler Birliği'ne dönüşmesi, bu süreçte etkili olan kişiler, düşünceler ve olaylar anlatılacaktır. Daha sonra bu temel üzerinde hareket ederek Orta Asya'da yaşayan Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türkmenlerin bu yeni siyasi yapıdan nasıl etkilendikleri daha kolay anlaşılacaktır.

Rusya İmparatorluğu'nda Çar II. Aleksandr'ın (1855-1881) XIX. yüzyıl ortalarında başlattığı “Büyük Reform” hareketi başarıya ulaşamadı. Toplumsal ve ekonomik olarak XX. yüzyıl başlarında bile feodal bir yapıya sahip olan Rusya'da halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler büyük toprak sahibi asil sınıfın yarı-kölesi durumundaydı. Sayıları nispeten az olsa da orta sınıf, aydınlar ve sanayi işçileri ekonomik sıkıntılarla boğuşuyordu. Ekonomik, toplumsal ve siyasi

çalkantılar 1905 Devrimini doğurdu. Çarlık rejimi bir parlamento ve hükümet aracılığıyla siyasi gücün halkla paylaşılmasına razı oldu. Ancak sınırlı ve yetersiz reform girişimleri radikal siyasi grupların daha da güçlenmesine ve halk desteği kazanmasına yol açtı.

Bu gruplar arasında Bolşevik (çoğunluk) adı verilen sosyalist grup öne çıktı. Vladimir Lenin (1870-1924), Bolşevik grubunun kurucusu ve önderi olarak ünlü düşünür Karl Marx'ın (1818-1883) devrimci sosyalist fikirlerini dogmatik bir komünist ideolojiye dönüştürdü. Orta sınıfa mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Lenin, hukuk okuyarak avukat olmuştu. Öğrenciliğinde tüm Avrupa'yı etkisi altına alan sosyalist akımlardan etkilenen Lenin, ağabeyinin Çar'a karşı planlanan bir suikast planına karıştığı iddiasıyla idam edilmesinin ardından hızla radikalleşti. Bolşevik liderlerinin tutuklanarak Sibiry'a gönderilmesi üzerine 1907'de yurtdışına kaçarak çalışmalarını çeşitli Avrupa ülkelerinde yürüttü. Bolşevikler, ezilen işçi sınıfının ve köylülerin haklarını korumayı, zengin ve ayrıcalıklı sınıfların yaptığı yanlışları düzeltmeyi vaad ediyordu. Onlara göre güç ve zenginliğin eşitçe dağıtıldığı sınıfsız bir komünist toplum ideali "devrimci şiddet" aracılığıyla gerçekleştirilebilecekti. I. Dünya Savaşı çıkınca tüm Rusya halkı, hatta muhalefet partilerinin pek çoğu ortak düşman Almanlara karşı birleşti. Sadece Bolşevikler savaşa karşıydı. Onlara göre bu savaş dünyadaki sömürgelerin paylaşılmasını amaçlayan emperyalist bir girişimdi. Çok yoğun yurtsever duygularla ve güçlü bir halk desteği ile savaşa giren Rusya kısa zamanda Alman orduları karşısında yenilgiye uğradı.

Rusya halkı, 1917 yılında, savaşın getirdiği yenilgi, yıkım, ekonomik çöküş ve siyasi istikrarsızlığın getirdiği çaresizlik içinde iki devrim gerçekleştirdi. Şubat 1917'deki ilk devrimde Çarlık rejimi yıkıldı, Çar ve ailesi hapsedildi ve bir geçici hükümet kuruldu. Bu geçici hükümet üyeleri çok çeşitli siyasi görüşlere sahipti. Başbakan Kerenskiy (1881-1970) Batı tarzı demokrasi isteyen bir liberal olarak tanınıyordu. Ancak bu tarz siyasi akımlar Rusya'da temel bulamadı, çünkü Rusya halkının en önemli iki isteğine cevap veremediler: Barış ve toprak.

Bu sırada başta bolşevikler olmak üzere radikal sosyalist gruplar, köylü, işçi ve askerleri *sovyet* (danışma meclisi) adı verilen yerel komiteler halinde toplamaya başladılar. Bolşevikler, sovyet yapılanması sayesinde hızla kontrolü ele geçirmeye başladı. Bu sırada Rusya'yı zayıflatmayı planlayan Almanlar İsviçre'de sürgünde olan Lenin'in Rusya'ya gizlice geri dönmesine yardım etti. Çok etkili bir hatip ve kurnaz bir siyasetçi olan Lenin "barış, ekmek ve toprak", "tüm güç sovyetlere" gibi sloganlarla halkı harekete geçirdi ve Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi gerçekleştirdi.

Bolşevikler, geçici hükümeti devirdi, sovyetlere bağlı askerî birlikleri kullanarak başkent Petersburg'u ve diğer önemli şehirleri ele geçirdi. Karşılarına çıkan her türlü muhalefeti asker gücüyle bastırarak yok ettiler. Lenin, "yumurta kırma-dan omlet yapılamayacağını" söyleyerek bu şiddeti destekledi. Bolşevikler, Rusya Komünist Partisi adı altında yeniden yapılandı ve Rusya'yı savaştan çıkartacaklarını vaad ederek halktan geniş destek aldı. Sonuçta Rusya, Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk antlaşmasıyla savaştan çekildi. Rusya bu antlaşmayla Ukrayna, Doğu Polonya, Baltık ülkeleri ve Finlandiya'yı kaybederek ağır bir yenilgiye uğradı da halk artık her ne pahasına olursa olsun barış istiyordu.

Ancak istedikleri barış yine gelmedi. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi Rusya'da bir iç savaşın çıkmasına yol açtı. Kendilerine "Ak Ruslar" adı verilen muhafazakar ve liberal güçler ortak düşmanları komünist "Kızıl Ordu"ya karşı savaşa başladı. Bir hayli şiddetli çatışmalar, açlık ve sefaletle yol açan iç savaş 1918-1922 yılları arasında dört yıl sürdü. Aralarında İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika

Birleşik Devletleri ve Japonya'nın da bulunduğu dış güçler Ak Ruslara yardım etmeye çalıştı. Böylece Komünistler, iç savaşı eski çarlık rejimini geri getirmeye çalışan dış güçlere karşı ulusal bir kurtuluş mücadelesi olarak sunma imkanı buldu. Sonuçta dış müdahale komünist Kızıl Ordu'ya desteği daha da arttırdı.

Resim 1.1

Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'nin üç düşmanı: Çar, rahip ve kulak (Sovyet yönetimine direnen zengin çiftçi).

Kaynak: www.sovietart.me

Komünist Parti güçleri, 1922 yılında, eski Rusya İmparatorluğu topraklarının çoğunda kontrolü ele geçirdi. Ancak iç savaş ülkeyi harap etmişti. Halk açlık, kıtlık ve salgın hastalıklarla boğuşuyordu. Komünist Parti rejiminin herkesten şüphelenen, otoriter ve militarist yapısının yanı sıra iç savaş sırasında Batılı güçlerle yaşanan çatışmalar Rusya'nın Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurmasını imkansız hale getirdi. Daha sonra, XX. yüzyılın ikinci yarısını etkisi altına alan Soğuk Savaş'ın kökenleri bu tarihî ve ideolojik gelişmelere kadar uzanmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), iç savaştan galip çıkan Bolşeviklerin girişimiyle Aralık 1922'de kuruldu. İlk aşamada 4 sovyet cumhuriyeti tarafından temelleri atılan SSCB, daha sonra eski Rusya İmparatorluğu topraklarını kapsayacak biçimde genişledi. Yani Sovyetler Birliği, coğrafya ve siyaset alanlarında Rusya İmparatorluğu'nun yerini aldı.

E. H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi*, çev. Orhan Suda, 3 cilt (İstanbul, 2012). Ünlü tarihçi Carr, bu hacimli eserinde Bolşevik Devrimi ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin kurulma sürecini büyük bir yetkinlikle incelemiştir. Bolşevik Devrimi konusunda bu eserden yararlandık.

K İ T A P

Orta Asya'da Sovyet Hâkimiyetinin Kurulması

Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu bölgeler arasında Orta Asya da vardı. Rus devrimlerini izleyen yıllarda büyük bir siyasi hareketlilik içerisinde giren Türkistan bölgesinde pek çok siyasi parti kuruldu, peşpeşe kurultaylar toplandı ve özerk-

Rusya İmparatorluğu dahilindeki Orta Asya bölgesinde iki genel valilik ve iki hanlık vardı. Bozkır Genel Valiliği, Türkistan Genel Valiliği, Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği. Çok küçük bir alana sıkışmış durumdaki Türkistan hanlıkları tam olarak bağımsız değildi. Rusya'nın koruması altında hüküm sürüyorlardı.

likler ilan edildi. Türkistan halkları, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türkmenler 1917-1922 arasında yaklaşık beş yıl boyunca genel Rusya siyasetine dahil olarak kendi kaderlerini tayin etmeye çalıştılar.

Bu coğrafyada ayrıca beş siyasi merkezden söz etmek mümkündür: Orenburg, Hokand, Taşkent, Buhara ve Hive. Söz konusu dönemde Türkistan halklarının siyasi ve kültürel tarihiyle ilgili kararlar bu beş merkezde şekillenmiştir. Her ne kadar kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmasa da Orenburg ve Hokand şehirleri Kazaklar ve Kırgızlar için, Buhara, Taşkent ve Hokand Özbekler için, Hive de daha çok Türkmenler ve Özbekler için önemli merkezlerdi. Ancak, söz konusu merkezlerde halklar içiçe yaşamaktaydı. Örneğin Türkistan Genel Valiliği sınırları içinde yaşayan Kazakların nüfusu, Bozkır Genel Valiliği'nde yaşayan Kazaklardan daha çoktu. Bu nedenle Kazaklar hem Orenburg hem de Hokand'da yaşanan gelişmelerle yakından ilgilenmişlerdir.

Rusya'daki siyasi gelişmelerin biraz uzağında kalan Orta Asya için Şubat Devrimi'nin tek bir anlamı vardı: Özerklik. Orta Asya aydınları büyük bir heyecan içinde artık Rusya'daki diğer halklarla eşit haklara sahip özerk yönetimler kurabileceklerini düşündü. Bu amaçla kurultaylar toplandı, siyasi partiler kuruldu ve Şubat 1917 devriminden sonra toplanacağı ilan edilen Rusya Kurucu Meclisi'ne vekil göndermek için seçimler yapıldı. Ruslar da kendi aralarında teşkilatlandı. Devrimin hemen ardından Nisan 1917'de İşçi ve Askerler Sovyeti Taşkent'te bir kurultay düzenledi. Zaten Çarlık dönemi Türkistan Genel Valiliği'nin yönetim merkezi olan Taşkent, Rusların ve Bolşevik sovyetlerin eline geçti. Bu arada Türkistanlılar siyasi faaliyetlerinde Hokand şehrini merkez olarak kullanıyordu. Devrim sonrasında Rusya Türkleri birlikte hareket etmeye çalıştı. Bu amaçla Mayıs 1917'de Moskova'da Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı toplandı. Bu kurultaydan çıkan en önemli sonuç Rusya'nın federatif bir yapıda tekrar kurulması ve Türklerin de özerk yönetimler halinde bu federasyon içinde yer alması oldu. Rusya İmparatorluğu vatandaşlarını din temelinde tasnif ettiği için Rusya Türkleri, Müslümanlık çatısı altında birleşiyordu. Türkistan, Rusya Müslümanları ya da Türklerinin en yoğun olarak yaşadıkları, en çok Müslüman nüfusunun olduğu bölgeydi. Bu nedenle Türkistan'da alınan kararlar ve yapılan işler tüm Rusya Türklerini etkileyecek nitelikteydi.

Türkistan bölgesindeki Ruslar ve Türkler arasındaki bu zorlu iktidar mücadelesi sonucunda 28 Kasım 1917'de Hokand Özerkliği, 5 Aralık 1917'de Kazak **Alaş** Partisi'nin önderliğinde Orenburg'da Alaş Özerkliği ilan edildi. İki hanlık topraklarındaki mücadele daha da karmaşıktı. Rusya devrimi gerçekleştiğinde Hive (Harezmi) Hanlığı ve Buhara Emirliği fiili olarak varlıklarını muhafaza ediyordu. Hive, Türkmenlerin, Buhara ise ağırlıklı olarak Özbeklerin idaresi altındaydı. Sovyet güçleri zaten siyasi bir etkisi kalmamış haldeki bu iki hanlığı kısa zamanda işgal etti. Her iki hanlıkta da 1920 yılına gelindiğinde Sovyet idaresi tesis edilmişti. Hive'de, Harezmi Halk Cumhuriyeti, Buhara'da ise Buhara Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Özetle, Türkistan bölgesinde 1917-1922 yılları arasında Orenburg'da Kazaklar ve Kırgızlar, Hokand'da Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar, Taşkent'te Ruslar, Hive'de Türkmenler, Buhara'da ise Özbeklerin çoğunlukta olduğu iktidar mücadeleleri yaşandı. Ancak Bolşevikler Rusya'daki iç savaşta üstünlük sağlayarak 1920 yılına gelindiğinde artık neredeyse tüm Rusya'da hâkimiyet kurdu. Zaten çok kısa süren Hokand özerkliği Sovyetler karşısında fazla direnemedi. Taşkent, Hive ve Buhara da 1920'de artık Sovyet kontrolüne geçmişti. Geriye sadece Kazaklar kalıyordu. Oldukça geniş topraklara sahip eski Bozkır Genel Valiliği topraklarında Alaş

Alaş: Kazakların efsanevi atasının adıdır. Bu nedenle Kazak halkı için bazen "Alaş oğlu", Kazak ülkesi için de "Alaş yurdu" tabirleri kullanılmıştır. XX. yüzyıl başında etkili olan milliyetçi Kazak düşünce hareketine Alaş Hareketi adı verilmektedir. Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov, Miryakup Dulatov ve Mustafa Çokay'ın liderliğinde hareket eden Kazaklar, Alaş Özerkliğini kurdular ve Hokand Özerkliği'nde etkin rol oynadılar. Ancak güçlü Kızıl Ordu'ya karşı duramadılar ve 1920'de Bolşevik hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar.

özerkliğini ilan eden Kazaklar, Ahmet Baytursunov (1873-1937) liderliğinde Sovyetlerle anlaşma yoluna gitti. Böylelikle 11-20 Ocak 1920'de Sovyetlerle yapılan görüşmeler sonucunda Kazak Alaş Orda hükûmeti feshedildi (Allworth 2002).

Tüm Türkistan halklarının en büyük isteği özerklik ve Ruslarla eşit haklara sahip olmaktı. İç savaştan galip çıkan Sovyet yönetimi de tam olarak bunları vaad ediyordu. Lenin, bir çok yazısında ve konuşmasında tüm Rusya halklarının kendi kaderlerini tayin etme hakkının olduğunu ve Bolşevik devriminin de bunu garanti altına aldığını ifade etmiştir. Silahlı mücadelede Bolşevik Ruslara karşı bir türlü galip gelemeyen Türkistan halkları söz konusu özerklik vaadi karşısında mecburen anlaşma yoluna gitti. Sonuçta SSCB'nin kurulduğu 1922 yılında tüm Orta Asya halkları artık Sovyet hâkimiyeti altına girmişti. Sovyet yönetiminin çözmesi gereken en büyük sorun Orta Asya'nın özerk yönetimlerinin nasıl olması gerektiği idi. Bunu da "Ulusal Sınır Belirleme" süreci adı verilen kapsamlı siyasi proje ile gerçekleştirdi.

Sovyetler Birliği kurulmasaydı nasıl bir Orta Asya olurdu? Günümüz açısından etkilerini düşünelim.

SIRA SİZDE

ORTA ASYA'DA ULUSAL CUMHURİYETLERİN OLUŞTURULMASI

Günümüzde Orta Asya'da bulunan cumhuriyetlerin sınırları Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında başlayan ve uzunca bir süre devam eden bir süreç sonucunda belirlendi. Birçok kez değişikliğe uğrayan ve günümüzde bile tartışmalara yol açan bu sınır belirleme politikası çağdaş Orta Asya siyasi coğrafyasını ortaya çıkardı. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da uygulamaya koyduğu ilk kapsamlı politika bu sınır belirleme projesidir. Sovyet idaresi, milyonlarca insanı ve milyonlarca kilometre kare toprağı kapsayan bu büyük proje ile Orta Asya'da kesin bir hâkimiyet kurma işine girişti. Sovyetler Birliği, sınır belirleme politikası ile başlıca dört amacı gözetmekteydi. Öncelikle Orta Asya bölgesinde tam hâkimiyet sağlanacaktı. Sonrasında ekonomik olarak daha verimli bir yönetim bölümlenmesi hedefleniyordu. Ayrıca bu bölümlenme sayesinde milliyetçi hareketlerin önüne geçilecek ve dinî bir uyanışın olması engellenecekti.

Rusya'daki devrimlerin ilk yıllarında özellikle milliyetçi aydın ve siyasetçiler Rusya Müslümanlarının (yani Türklerin) birleşmesi gerektiğini düşünüyordu. Onlara göre Türkistan, Kazak bozkırları ve hatta İdil ırmağı boyunca yaşayan Türk dilli halklar birleşerek ortak bir özerklik kurmalıydı. Türklerin haklarının ancak bu şekilde birleşerek korunabileceğine inanıyorlardı. Bir diğer deyişle Rusya dahilinde yaşayan Türklerin yönetimi ancak tüm Türk halklarının aynı siyasi idare altında toplanması biçiminde olmalıydı. Söz konusu aydınlar Tatarlar, Başkurtlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler ve diğer Türk dilli halkların ayrı ayrı özerk yönetimler kurmasının doğru olmayacağını, Ruslar karşısında Türkleri zayıflatacağını düşünüyorlardı. Bu düşünceler ve çeşitli girişimlerle ilgili bilgileri o dönem olaylarına aktif biçimde dahil olan ünlü tarihçi Zeki Velidi Togan'ın eserlerinde ayrıntılı bir biçimde bulmak mümkündür. Ayrıca birleşik bir Türkistan düşüncesi hakkında ünlü Kazak aydını Mustafa Çokay'ın (1890-1941) pek çok eseri mevcuttur. Türklerin birliği düşüncesi aynı zamanda bazı komünistleri de etkilemiştir. Samimi bir komünist olan Tatar aydını Mir Sayid Sultangaliyev (1892-1940) Türklerin ancak bir "Turan Federal Sosyalist Halk Cumhuriyeti" çatısı altında toplanarak emperyalizmle savaşa katılabileceğini ve yeni komünist sisteme entegre olabileceğini savunmuştur.

A. Zeki Velidi Togan

(1890-1970): Rusya iç savaşı yıllarında Başkurdistan milli hareketi liderliği yapan Togan, Bolşeviklerle savaşta aktif rol oynadı. Orta Asya Türklerinin siyasi meseleleri hakkında Lenin ve Stalin'le doğrudan görüşmeler yürüten Togan, Bolşeviklerin yönetimi tamamen ele geçirmesiyle birlikte Rusya dışına çıkmak zorunda kaldı. Türkiye'ye gelerek profesör unvanı alan Zeki Velidi Togan, Türk tarihi alanında önemli çalışmalar yaptı. Bolşeviklerle olan mücadelelerini Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri (İstanbul, 1969) adıyla yayınladı.

Ancak tek ve birleşik bir Türkistan fikri Sovyet yönetimi tarafından hiçbir biçimde kabul görmedi. Sovyetler Birliği'nin, Lenin tarafından gündeme getirilen "halkların kendi kaderini tayin hakkı" kavramı etrafında şekillenmesi gerekmekeydi. Diğer Rusya halkları gibi Orta Asya'da yaşayan Türkler de özerk olma hat-ta belki de tamamen bağımsız olma düşüncesiyle bu yeni siyasi oluşuma katıldı. Sovyetler Birliği Milletler Komiseri İ. V. Stalin (1878-1953) yeni bir milletler po-litikası oluşturdu. Orta Asya'daki Türklerin Sovyetler Birliği'ne katılma sürecini yürütmek ve Orta Asya coğrafyasını yeniden düzenlemek amacıyla 1919 yılında *Turkkomissiya* adında bir komisyon kuruldu. Rus idarecilerin yanı sıra yerel halk-tan temsilcilerin de yer aldığı bu komisyon Orta Asya sınır belirleme sürecini yö-netti. Sovyet yönetimi temel prensip olarak her halkın kendi kaderini tayin etme yani kendi idari sistemini belirleme hakkı olduğunu iddia etse de uygulamada hiç de öyle olmadı. Orta Asya siyasi coğrafyası, yani devlet sınırları Moskova'da çizildi ve yerel halka zorla kabul ettirildi.

Orta Asya sınır belirleme süreci yaklaşık on yıl süren uzun, karmaşık ve takip etmesi zor bir biçimde gerçekleşti. Bu amaçla hiyerarşik bir düzene sahip olan idari yapılar oluşturuldu. Sovyetler Birliği idari sisteminde en üstte birlik cum-huriyetleri yer alıyordu. Büyük etnik gruplar yani milletler SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) kurabiliyordu. En başta Rusya SSC yer alıyor ve eski Rusya İmpara-torluğu topraklarının büyük kısmını kapsıyordu. Daha küçük etnik gruplar ÖSSC (Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ya da ÖSSV (Özerk Sovyet Sosyalist Vi-layeti) çatısı altında yönetiliyordu. Tüm bu sovyet idari yapıları birleşerek SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'ni oluşturuyordu.

Orta Asya halklarının Sovyet idaresini şekillendirmek amacıyla öncelikle 1924 yılında Özbek SSC ve Türkmen SSC olmak üzere iki birlik cumhuriyeti oluşturul-du. Tacikistan, Özbek SSC içerisinde özerk cumhuriyet olarak yer aldı. Daha sonra 1929'da birlik cumhuriyeti olarak Tacik SSC kuruldu. Eski Bozkır Vilayeti toprak-larında 1920 yılında Kırgız (Kazak) ÖSSC kuruldu. Rusçada **Kazak** kelimesi Slav kökenli bir başka halk için kullanılıyordu. Yani Rusçada "Kazak" halkı dendiği zaman Don ırmağı boylarında yaşayan, Türklükle bir ilgisi olmayan Slav köken-li bir halk anlaşıyordu. Ruslar, Türk kökenli Kazaklar için dil ve yaşayış olarak onlara çok benzeyen akraba bir halk olan Kırgız adını kullanıyordu. Bu nedenle, XX. yüzyıl başına kadar tüm Rusça eserlerde Kırgız tabiri ile aslında Kazaklar kastediliyordu. Gerçek Kırgız halkını ise "Kara Kırgız" tabiriyle adlandırıyorlar-dı. Kazak halkının yaşayacağı cumhuriyetin adı Rusça resmi kaynaklarda Kırgız ÖSSC olarak geçiyordu. Kırgızlar ise Kara Kırgız ÖSSV idaresi altında toplandı. Her iki idari yapı Rusya SSC'ne bağlı olarak kurulmuştu. Kazak ve Kırgız adları etrafında uzun zamandır süregelen karmaşa ve yanlış kullanım en sonunda 1925 yılında düzeltildi. Sınır belirleme sürecinin sonunda, 1936 yılında her iki idari yapı birlik cumhuriyeti statüsüne yükseltilerek Kazak SSC ve Kırgız SSC kuruldu.

Stalin, gücünü pekiştirebilmek amacıyla 1936 yılında yeni bir anayasa hazırlat-tı. Bu anayasa çerçevesinde günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası nihai biç-i-mine kavuştu. Orta Asya'da Kazak SSC, Kırgız SSC, Özbek SSC, Türkmen SSC ve Tacik SSC olmak üzere beş birlik cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu cumhuriyetlerin sınırları günümüzde değişmeden devam etmektedir (bakınız: Harita 1).

Kazak ve Kırgız: Rusya İmparatorluğu'nda Kazak adında iki ayrı halk yaşamaktaydı. Bunlardan biri bizim bildiğimiz Türk soylu Kazaklar, diğeri ise Rusya'nın batısında yaşayan Slav kökenli Rus Kazaklarıydı. Ruslar, Türk soylu Kazakların, onlarla çok yakın akraba olan Kırgızlarla aynı halk olduğunu düşündü. Böylece Orta Asya'daki Kazaklara "Kırgız" diyerek Rus Kazaklarıyla karışmasının önüne geçmeye çalıştılar. Rusça kaynaklarda 1925 yılına kadar Kazak yerine Kırgız adı kullanılıyordu. Bu nedenle 1920'de kurulan ilk Kazak cumhuriyetinin resmi adı Kırgız ÖSSC oldu.

Harita 1.2

Orta Asya'da Sovyet sınır belirleme çalışmalarında ilk aşama (1924).

Sovyetler Birliği yönetimi sınır belirleme çalışmalarını büyük bir titizlikle ve belli siyasi amaçlar gözeterek yürüttü. Sovyet idarecileri, bu çalışmayla Türk milliyetçiliği ve siyasal İslamcılık hareketlerini tümüyle ortadan kaldırmak istedi. Örneğin Rusya iç savaşının sürdüğü yıllarda Harezm ve Buhara cumhuriyetleri kurulmuş olmasına rağmen sınır belirleme sürecinin sonucunda Buhara, Harezm ya da Hokand merkezli bir idari yapıya kesinlikle izin verilmedi. Çünkü bu merkezler eski milliyetçi hareketleri hatırlatıyordu. Ayrıca sınır belirleme sürecinin etnik, dil ve kültür olarak birbirine yakın grupları aynı cumhuriyet çatısı altında topladığı iddia edilse de gerçekte durum hiç de öyle değildi. Örneğin Özbekistan'ın ilk başkenti Semerkand ahalisinin çoğu Tacikçe konuşuyordu. Benzer bir biçimde 433 bin Özbek kendilerini birdenbire Özbekistan sınırları dışında buluverdi. Özbekistan toplam Özbek nüfusunun yaklaşık % 80'ini kapsıyordu, Tacikistan ise Taciklerin % 75'ini bünyesinde toplayabilmişti (Fierman 1991). Aynı durum Kazaklar için de geçerliydi. Günümüzde Özbekistan'da yaklaşık 1 milyon Kazak yaşamaktadır.

Sovyet yönetimi "böl ve yönet" siyaseti uygulamaya çalışıyordu. Bunun en belirgin örneği Karakalpakların idari yapılanmasında görülebilir. Dil ve kültür olarak Kazaklara daha yakın olan Karakalpaklar sınır belirleme sürecinin başında Kirgiz (Kazak) ÖSSC'ne bağlı bir özerk vilayet kapsamına alındı. Fakat daha sonra Özbek SSC içinde bir özerk cumhuriyet haline getirildi. Etnik yapı, dil ve kültür olarak yakın iki halk Kazaklar ve Karakalpaklar kesin sınırlarla birbirinden ayrıldı. Benzer bir biçimde Kirgiz (Kazak) ÖSSC'nin ilk başkenti Orenburg şehriyken daha sonra Kazakistan sınırları dışına çıkarılarak Rusya SSC'ne dahil edildi. Böylelikle Kazaklar ve komşu Türk halkı Başkurtları birbirinden ayıran geniş bir Rus koridoru oluşturuldu.

Sonuçta Sovyetler Birliği sınır belirleme süreci 1936 anayasası ile kesinleşmiş oldu. Günümüzde de değişmeden devam eden sınırlar dahilinde beş Orta Asya cumhuriyeti şekillendi. Sovyet yönetimi artık bir sonraki adımı atmaya, Sovyet insanını oluşturmaya hazırdı. Bunu da yeni oluşturulan cumhuriyetlerde yeni ekonomik, siyasi ve özellikle de kültürel politikalar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştı.

K İ T A P

Arne Haugen, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia* (New York, 2003).

SIRA SİZDE

Lenin, Sovyet yönetimi altında her halkın kendi kaderini tayin edebileceğini, hatta bağımsız bile oluşabileceğini söylediği halde bu vaatlerini yerine getirmedi. Bütün sınırlar halklara sorulmaksızın Moskova'da çizildi. Bunun nedenleri neler olabilir?

ORTA ASYA'DA UYGULANAN SOVYET POLİTİKALARI

Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'da uygulamaya konulan politikaları üç ana kategoride toplamak mümkündür. Yeni kurulan Sovyet yönetimi siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında köklü değişiklikler yaptı. Siyaset alanındaki en önde gelen politika yerelleştirme (*korenizatsiya*) olarak bilinen siyasi kadrolarda yerel halka da yer verilmesi sürecidir. Ekonomideki en kapsamlı politika göçbelerin yerleşik hayata geçirilmesi ve tüm tarımsal faaliyetin özel teşebbüsün elinden alınarak *sovhoz* ve *kolhoz* adı verilen büyük devlet çiftlikleri eliyle yürütülmesi oldu. Kültür alanındaki en büyük değişiklik tabii ki alfabe değişiklikleri ve eğitimin Rusçalaştırılmasıdır. Bu üç kilit politika kapsamında yaklaşık yetmiş yıl boyunca daha pek çok değişik plan ve politika uygulamaya konulmuştur. Ancak Orta Asya bölgesinin sömürge olarak kalmasını amaçlayan klasik emperyalist yaklaşım Sovyet siyasetinin ana karakterini oluşturdu. Bir diğer deyişle Sovyetler Birliği'nin Orta Asya politikasının temeli sömürgecilik kavramı üzerine oturmuştur. Batılı toplumların, batılı olmayan ülkelerin ve halkların kaynaklarını karşılığını vermeden ve zorla kendi çıkarları doğrultusunda kullanması anlamına gelen sömürgecilik evrensel bir uygulamadır. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Rusya da sömürgeler elde etmiştir. Sovyetler Birliği her ne kadar komünist eşitliği savunsa da ortaya koyduğu politikalarla klasik sömürge hareketlerini devam ettirmiştir. Özellikle Orta Asya'da uyguladığı politikalar sömürgeciliğin tüm özelliklerini bünyesinde barındırıyordu. Bu alt başlık altında Sovyet sömürge siyasetinin Orta Asya'yı hangi yöntemlerle tam bir sömürge haline getirdiği anlatılmaya çalışılacaktır.

Siyasi Alanda Sovyetleştirme

Yerelleştirme (*korenizatsiya*) politikası sadece Orta Asya'ya özgü değildi. Tüm Sovyetler Birliği topraklarında Rus ya da Slav olmayan yüzlerce değişik halk yaşamaktaydı. Bu halkların desteğini kazanabilmek ve yetişmiş işgücünü daha verimli kullanabilmek amacıyla ilk yıllarda yönetimde yerel geleneklere ve toplumda söz sahibi kişilere yer veren bir yaklaşım sergilendi. Bu politika yerelleştirme sözcüğüyle ifade edilmektedir. Aslında bu yaklaşım SSCB'nin kuruluşunda Lenin'in her fırsatta dile getirdiği sınıfsız, eşit ve hakça paylaşım üzerine kurulmuş toplum düzeni idealine de uygunluk göstermekteydi. Bunların yanında **Basmacı** adı verilen Sovyet karşıtı isyan hareketinin tabana yayılması engellenmeye çalışılıyordu. Özellikle Özbekistan ve Türkmenistan bölgesinde Sovyet yönetimine karşı silahlı

Basmacılık: Orta Asya'da Sovyetlere karşı silahlı direniş hareketidir. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten ve Osmanlı devletinin en kudretli şahsiyetlerinden biri olan Enver Paşa (1881-1922), Orta Asya'ya gelerek Basmacı hareketine katıldı. Sovyet yönetimine karşı Türkistanlı Basmacıları örgütlemeye çalıştı ancak başarılı olamadı.

direniş gösteren yerel halk Basmacı olarak tanımlanıyordu. Sovyet yönetimi yerel adet, gelenek ve göreneklere, özellikle de İslam dini yaşayışına karşı daha yumuşak bir siyaset izlenirse Sovyet karşıtlığının azalacağını düşünüyordu. Bu amaçla bir dizi uygulama hayata geçirildi. Örneğin 1921 yılında Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerinde cuma günü tatil ilan edildi. Daha önce kamulaştırılan vakıf arazileri ilgili vakıflara ve camilere iade edildi. Bu vakıflardan elde edilen gelirlerle öğretim yapılan medreselerin, Sovyet yetkililerin denetiminde, yeniden açılmasına izin verildi. Kanunen yasaklanan geleneksel şeriat ve adat mahkemelelerinin tekrar davalara bakmasına izin verildi. Bu mahkemeler 1921 yılında medeni hukuk davalarına, 1922 yılında da ceza hukukuna dair davalara bakmaya başladı.

Komünist Parti yerel yönetimlerinde önemli mevkilere Özbek, Kazak, Türkmen gibi yerel halktan kişilere yer vermeye başladı. Bu konuda Özbek SSC Komünist Parti Genel Sekreterliğine bir Özbeğin atanması en üst düzey örnek olarak gösterilebilir. Sonraki yıllarda Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da da benzer uygulamalar görüldü. Hatta tüm Sovyetler Birliği'nin en üst düzey yönetim kurumlarından biri olan Politbüro'da bir Kazak yönetici, Dinmuhammed Kona-yev (1912-1993) görev yaptı.

Yerelleştirme politikaları resmî yazışmalarda kullanılan dilde de etkili oldu. O güne kadar tüm resmî yazışmalar Rusça yapıldığı halde Özbekistan'da 1928 yılında çıkarılan bir kanunla resmî yazışmaların artık Özbekçe yapılması kararı alındı. Hatta daha da ileri gidilerek 1929 yılında alınan bir kararla Özbekçe bilmeyenlerin devlet kurumlarında işe alınmayacağı bildirildi.

Sovyetler Birliği'nde 1924 anayasasının kabul edilmesiyle yeni bir döneme girildi. Bu anayasada Sovyet devletinin biçim olarak federal (yani çok milletli bir yapı), içerik olarak ise sosyalist (yani Komünist Parti politikalarının mutlak ege-men) olduğu devamlı surette vurgulanmaktaydı. Bunun iki anlamı vardı. İlk olarak sınır belirleme süreci sonucunda federal yapı kesinleştirilmiş ve Sovyet idaresi güçlendirilmiş oluyordu. İkinci olarak da artık tüm ülkede tam hâkimiyet sağlayan Sovyet yönetimi gerçek gündemini uygulamaya başlayabilirdi. Sonuçta yerelleştirme politikaları hızla gücünü kaybetmeye başladı. Bunun yerine özellikle İslam dinine ve bazı geleneklere karşı bir savaş başlatıldı. Bu uygulamalar Türkçe bir ad verilerek *hücum* politikaları olarak tanımlanmaktadır.

Hücum politikaları kapsamında, 1924 yılında çıkarılan Rusya SSC ceza kanunu ile birlikte çok eşli evlilik, başlık parası, küçük yaşta evlilik ve diğer bazı aile hayatıyla ilgili gelenekler yasaklandı. Kısa süre önce izin verilen şeriat mahkemeleri 1927 yılında tekrar ilga edildi. Medreseler ve geleneksel tarzda eğitim veren diğer mektepler 1928'de kapatıldı. Rusça eğitim veren okulların açılmasına hız verildi. Yerel dillerde eğitim veren diğer okullarda da Rusça dersleri zorunlu hale getirildi.

Kültürel Alanda Sovyetleştirme

Tüm Orta Asya kültür ve dilini etkileyen en önemli değişiklik alfabe değişiklikleri olmuştur. Türk dilli halkların kullandığı Arap alfabesi yerine önce 1926 yılından sonra Latin alfabesi, daha sonra, 1940'lı yıllarda, Kiril alfabesi kullanılmaya başlandı. Bu sadece bir alfabe değişimi değil, tüm bir tarih ve kültürün yeniden şekillendirilmesi siyasetiydi. Alfabe değişiklikleriyle geleneksel aydınlar ve toplumun ileri gelenlerinin yeni nesil üzerindeki etkisi yok edilmek istendi.

Bazı araştırmacılara göre Sovyet yönetiminin en başarılı olduğu alanlardan biri eğitim sisteminin modernize edilmesi ve okuma-yazma oranlarının % 90 düzeylerine çıkarılmasıdır. Gerçekten de 1926 yılında % 5'lerde olan okuma-yazma

oranının 1959 yılında yapılan nüfus sayımında kimi cumhuriyetlerde % 98'e ulaştığı görülmüştür. Bu durum Sovyet ideolojisi ve sistemi açısından büyük bir kazanım sayılsa da yerel kültürlerin yaşatılması açısından ciddi sorunlar içeriyordu.

Eğitim ve alfabe reformu çerçevesinde her bir halk için farklı alfabeler geliştirilerek ortak bir düşünce ve edebiyatın oluşmasının önüne geçildi. Yeni cumhuriyetlerin kurulmasıyla birlikte en küçük yerel farklılıklar sanki o halkın ayırdedici özelliğiymiş gibi sunuldu. Her bir cumhuriyette diğerlerinden bağımsız yerel kültür politikaları yürütüldü. Böylece daha XX. yüzyıl başında Semey'de yaşayan bir Kazak, Hive'de yaşayan bir Türkmen ya da Buhara'daki bir Özbek binlerce kilometre ötede, Kırım'daki Bahçesaray'da yayınlanan *Tercüman* gazetesini rahatça okuyup anlarken, alfabe değişikliğiyle birlikte birbirlerini zor anlar hale geldi.

Edebiyatla birlikte tarih yazımında da köklü değişiklikler yapıldı. Halkların tarihi yerine ülke tarihleri yazılmaya başlandı. Söz konusu beş Orta Asya cumhuriyeti için ayrı ayrı ülke tarihleri yazıldı. Bu tarih kitaplarında, örneğin Kazak SSC tarihinde taş devrinden başlayarak Kazakistan topraklarındaki tarihsel gelişmeler Komünist Parti ideolojisi temel alınarak anlatıldı. Bu kitaplarda "Kazakların kendi istekleriyle Rus hâkimiyeti altına girmeleri" ya da "Komünizmin ilerici etkileri" gibi ifadeler sıkça yer aldı. Tarih ve edebiyat komünist ideolojinin tabana yayılması için kullanılan araçlar haline geldi.

Söz konusu komünist ideolojiye aykırı fikirler öne süren aydınlar Stalin zamanında takibata maruz kalarak haksız yere suçlandı ve pek çoğu ya idam edildi ya da Sibiry'a sürgüne gönderildi. Otuz yıla yakın bir süre SSCB'nin liderliğini yürüten Stalin, iktidarda kaldığı süre boyunca "proletarya diktatörlüğü" değil "tek adam diktatörlüğü" politikası uyguladı. SSCB, Stalin döneminde çok hızlı bir ekonomik ilerleme gösterdi ve kısa zamanda dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline geldi. Ancak ekonomik büyüme insanların kendi rızasıyla değil, siyasi baskı ve "Stalin terörü" olarak bilinen politikalar sayesinde gerçekleşti. Stalin döneminde hafızalarda kalan sadece korku, devlet terörü, tasfiye, sürgün, hapis, ihbar ve umutsuzluk oldu.

Resim 1.2

Kazakistan'da Latin alfabesi kullanıldığı zamanlarda çıkan Sotsiyaldı Kazakstan gazetesi (1937).

Kaynak: <http://hughscclippings.wordpress.com/>

Stalin, Rus İstihbarat Teşkilatı başkanı N. Yejev'un "Düşmanlarını dehşetle düşürmek istiyorsan, arkadaşlarını ortadan kaldırmakla işe başla" şeklindeki tavsiyesine uyarak önce yakın çevresindeki komünist aydınları tutuklamakla işe başladı. Stalin, en küçük muhalefet ihtimaline bile en sert biçimde karşılık verdi ve bunu bir devlet politikası haline getirdi. Stalin döneminde 1928-1934 ve 1937-

1939 yılları arasında iki dalga halinde gerçekleştirilen baskı politikaları sonucu milyonlarca Sovyet vatandaşı suçsuz yere tutuklandı, sürgüne gönderildi ya idam edildi. Bu insanlar arasında özellikle aydın sınıfı en büyük darbeyi yedi. Stalin, ideolojik ayırım gözetmeksizin, en inançlı komünist aydınları bile sadece kendisine muhalif gördüğü için ortadan kaldırdı. İdam edilenlerin sayısı yüzbinlere ulaşıyordu. Örneğin Yejev'un 2 Temmuz 1937 tarihli yazılı bir emrine göre 268.950 kişinin tutuklanıp, bunlardan 75.950'sinin derhal idam edilmesi gerekmekteydi. Bizzat Stalin tarafından imzalanan bu tarihî belge yaşanan terörün boyutları hakkında bir fikir vermektedir (Ercilasun, 2007: 128).

Bütün bu baskı politikasından elbette Türk aydınları da etkilendi. Özellikle İdil-Ural bölgesindeki Tatar ve Orta Asya'daki Kazak, Kırgız, Türkmen ve Özbek aydınlardan yüzbinlercesi ya sürgüne gönderildi ya da doğrudan idam edildi. Orta Asya genelinde 1937 yılındaki Büyük Terör zamanında, Komünist Parti merkez yöneticilerinin % 55.7'si, yerel yöneticilerin % 70.8'i değiştirildi. Bir yıl içinde Özbekistan'ın üç lideri, Kerimov, Torabekov ve Segisbayev, "halk düşmanı" oldukları gerekçesiyle birbiri ardına görevden alındı. Kazak SSC'nin ilk Politbüro'sunun tüm üyeleri idam edildi. Milliyetçi Alaş hareketi içinde bir biçimde adı geçen tüm Kazak aydınları ya sürgüne gönderildi ya da idam edildi. Alaş hareketine mensup olmayan, samimi komünist Saken Seyfullin ve Turar Rıskulov gibi Kazak aydınları da Stalin'in zulmüne uğradı. Her ikisi de 1938'de idam edildi. Benzer bir biçimde Stalin'in *hücum* politikalarının önde gelen mimarlarından Ekmele İkrarov ve Feyzullah Hocayev, 1937'de Özbek Komünist Partisi'nden ihraç edildiler ve idam cezasına çarptırıldılar. Stalin dönemi sonunda, Sovyet dönemi öncesini hatırlatacak, daha doğrusu hatırlayacak pek az sayıda aydın kaldı. Sovyet dönemi öncesinde yetişmiş aydın sınıfının neredeyse tamamen ortadan kaldırılması, Sovyet ideolojisinin hiç bir engelle karşılaşmadan yayılmasını kolaylaştırdı. Eski aydın sınıfıyla birlikte, eskiyi hatırlatan tarihî ve kültürel bağlar da ortadan kalkmış oldu.

Bir diğer Sovyetleştirme hareketi olan *hücum* politikalarının en belirgin biçimde izlendiği alan, Müslüman kadınların yaşayışındaki değişimler oldu. Sovyet yönetimi açık bir biçimde Orta Asya kadınlarının geleneksel İslami yaşam tarzına karşı savaş açtı. Bu aslında genel olarak tüm dinlere, bunlar içinde tabi ki İslam'a karşı başlatılan ateist kampanyanın bir yan etkisiydi. Bu din karşıtı kampanya toplumda büyük rahatsızlıklara yol açtı. Müslüman kadınların örtünmesi ve özellikle peçe takması istenmiyordu. İlk hücum hareketi 1927 yılında Özbek Komünist Partisi Kadın Kolları tarafından peçe takmaya karşı başlatıldı. Taşkent'te ve diğer şehirlerde toplanan binlerce Özbek kadın sembolik bir törenle peçelerini yaktı ve tüm Müslüman kadınların aynı şeyi yapması çağrısında bulundu.

Kadınların geleneksel yaşam tarzlarına yönelik Sovyet müdahalelerinin önemli bir amacı daha vardı. Orta Asya'da hiçbir zaman Sovyet devrimi ruhuna uygun, büyük sanayi atılımlarını gerçekleştirerek proleterya diktatörlüğünü kuracak yeterlilikte bir işçi sınıfı olmadı. Geleneksel olarak tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomisi olan Orta Asya'da kadınlar işçi sınıfı hareketlerine dahil edilebilirdi. Bir diğer deyişle gerçeğin olmadığı bir ortamda kadınlara "vekil işçi sınıfı" görevini yüklenebilirdi. Sovyet yönetiminin çalışma hayatının hemen her alanında kadınların istihdam edilmesi politikası belli oranda başarıya ulaştı. Günümüzde eski Sovyet cumhuriyetlerine ziyarette gidenler otobüs sürücüsü, inşaat işçisi ya da otomobil tamircisi kadınları görünce hayretlerini gizleyememektedir.

Sovyet ideolojisi her çeşit dini, ilerlemeye engel olarak değerlendirdiği için dinsizliği bir devlet politikası olarak benimsemişti. Bu çerçevede her türlü ibadet yerleri ya yıkıldı ya da değişik amaçlarla kullanıldı. Bunun en trajik örneklerinden biri Kazak SSC'nin başkenti Almatı'daki büyük Ortodoks katedralinin ateizm müzesine dönüştürülmesidir. Bunun yanında camiler kapatıldı, her türlü dinî ibadetin toplu olarak yapılması, dinî günler ve bayramların kutlanması yasaklandı. Kurban Bayramı'nın yanı sıra Noel ve Paskalya bayramları da yasaklandı. Rusya İmparatorluğu zamanında Orta Asya'da yaklaşık 20.000 cami ve mescit mevcutken, bu sayı 1929'da 4.000'e düştü. Orta Asya Müslüman nüfusunun neredeyse yarısını barındıran Özbekistan'da 1935 yılında sadece 60 cami hizmet veriyordu. Aslında genel anlamda Sovyet olmayan hemen her şeye karşı bir savaş açılmıştı. Dinî bir özelliği olmadığı halde tüm Orta Asya halklarının ortak bayramı olan Nevruz gününün de kutlanması yasaklandı.

Resim 1.3

Burada peçe takmayan modern bir Özbek kızı, kapağında 'Lenin' yazan bir kitapla, gayet çirkin ve küçük çizilmiş olan mollaya yüz çevirir durumda resmedilmiş. Bu resimle hücum politikalarının propagandası yapılmaktadır. Altında da molla ile aralarında geçen diyalog dikkat çekicidir: Molla: - Ne zamandan beri kutsal kitabımıza sırtını döndün? Kız: - İşte bu kitabı okumayı öğrendiğimden beri.

Kaynak: www.sovietart.me

X. РУЗИКОВ
— С какой гордыней отвернулся от священной книги!
— Так гордо, как никогда раньше был эту книгу.

Ekonomik Alanda Sovyetleştirme

Sovyetler Birliği siyasi ve kültürel değişimlerin yanı sıra ekonomi alanında da büyük projeler geliştiriyordu. Sanayide çalışabilecek özelliklere sahip yerel işçi sayısı çok yetersizdi. Pamuk üretimi yapılan güney Orta Asya bölgesini kuzeyde tahıl üretilen Sibirya bölgesine bağlayan Turksib (Türkistan-Sibirya) demiryolu inşaatı bu duruma iyi bir örnektir. Kazakistan ve Kırgızistan'dan geçen ve 1927-1931 yılları arasında gerçekleştirilen bu büyük demiryolu projesinde binlerce işçi çalıştırılmıştır. Bu işçilerin ancak dörtte biri Kazak ve Kırgızlardan oluşuyordu.

Bolşevik devriminin onuncu yılında, 1927'de uygulamaya konulan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Orta Asya ekonomisi büyük değişimlere sahne oldu. En önemli hususlar tarımın kollektifleştirilmesi ve göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi oldu. Rusya İmparatorluğu zamanında Orta Asya'daki en büyük ekonomik faaliyet pamuk üretimi olmuştu. Rusya, Sırderya ve Amuderya arasındaki verimli Maverayünnehir bölgesini devasa bir pamuk deposu olarak görüyordu. Sovyetler Birliği zamanında da bu bakış açısı pek değişmedi. Endüstriyel anlamda büyük değere sahip olan pamuk ürünleri dünya pazarlarında iyi kazanç sağlıyordu. Rusya iç savaşı ve Bolşevik devriminin ilk yıllarında hızla düşen pamuk üretimini yükseltmek amacıyla yeni sulama projeleri ve pamuk ekim alanları geliştirildi. Pamuk üretimi yapılan araziler 1927 yılına gelindiğinde 1914'e kıyasla daha çoktu. Ancak tahıl üretimi için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Tahıl üretimi yapılan arazilerin büyüklüğü I. Dünya Savaşı başlarındaki değerden hâlâ daha aşağıdaydı.

Sovyet yönetimi tarımsal üretimi arttırmak amacıyla kollektifleştirme hareketini başlattı. Rusya İmparatorluğu zamanında toprakların büyük kısmı soylu sınıftan idareciler, beyler, hanlar ve zengin ailelerin yönetimindeydi. Sovyet yönetimi tüm bu toprakları devletleştirdi ve bir kaç köy ahalisinin birleşmesiyle oluşturulan büyük kollektif çiftliklerde tarımsal üretim yapılmaya başladı. İki çeşit kollektif çiftlik vardı. Yönetimi köylülere ait olan ancak devlet görevlileri tarafından denetlenen çiftliklere *kolhoz* adı veriliyordu. Toprak devlete aitti fakat 99 yıllığına köylülere kiraya veriliyordu. Tamamen resmî bir devlet kurumu halinde işleyen büyük devlet çiftliklerine de *sovhoz* adı verilmekteydi. Kollektifleştirme hareketi tarım arazilerinin hızla büyümesine yol açtı. Özbekistan'da kollektifleştirilen tarım arazilerinin oranı 1928'de % 1.2 iken, 1932'de % 68'e daha sonra 1937'de % 95'e kadar yükseldi.

Göçebe hayvancılığın yapıldığı Kazak SSC ve Kırgız SSC'de ise zorla yerleşik hayata geçirme politikası büyük felaketlere yol açtı. Rusya İmparatorluğu zamanında Şçerbina projesi ile başlayan göçebeleri yerleşik hayata geçirme süreci Sovyetler Birliği zamanında neredeyse zorunlu hale getirildi. Bunun sonucunda binlerce hayvan telef oldu, binlerce Kazak ve Kırgız yerlerinden edilerek açlığa mahkum edildi.

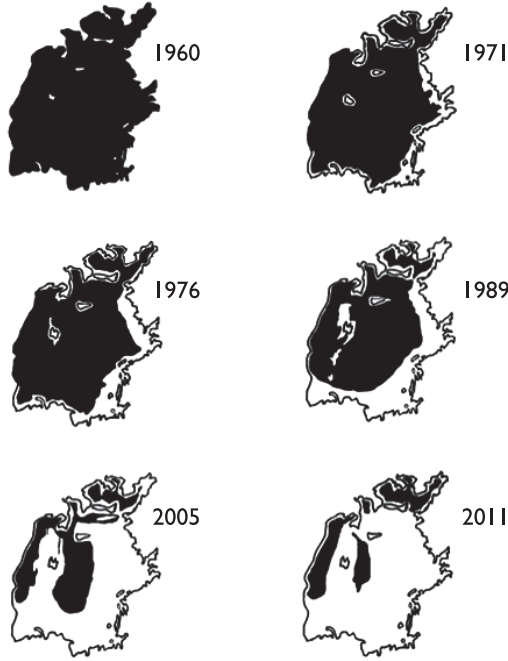
Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşına girmesi Orta Asya bölgesini de etkiledi. Cepheden bir hayli uzak olmasına rağmen binlerce Orta Asyalı genç erkeğin savaşa katılmak için evlerinden uzaklaşması bölge ekonomisini olumsuz etkiledi. Ayrıca yine savaşın bir yan etkisi olarak 2 milyondan fazla göçmen daha güvenli bir bölge olduğunu düşündükleri Orta Asya'ya akın etti. Bunların arasında Ahıskalılar, Kırım Tatarları, Koreliler ya da Volga Almanları gibi zorunlu göçe tabi tutulanlar da vardı. Söz konusu halklar savaş sırasında güvenlik sorunları bahane edilerek yurtlarından sürüldü ve Orta Asya'nın değişik bölgelerine zorla yerleştirildi.

Savaş nedeniyle Orta Asya tarım ürünleri üretiminde kendi kendine yeterli olmaya mecbur kaldı. Daha önceleri Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinden özellikle tahıl ürünleri ithal eden Orta Asya ekonomisi savaşla birlikte bu ürünlerin yetiştirilmesine yoğunlaştı. Ayrıca yine savaşın getirdiği güvenlik endişeleriyle yüzlerce sanayi tesisi cepheye yakın bölgelerden daha içlere yani Orta Asya'ya taşındı. Yüzden fazla sanayi tesisi Özbekistan'da faaliyet göstermeye başladı. Demir-çelik sanayii, çeşitli metal işleme tesisleri, elektrik üretim santralleri, petrol ve doğal gaz tesisleri gibi ağır sanayii kuruluşları Orta Asya'da hızla yükselmeye başladı. II. Dünya Savaşı'nın ardından da sanayi üretimindeki artış devam etti. Özellikle madencilik ve petrol üretim tesisleri Kazakistan ekonomisinin en önemli unsurları haline geldi.

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nde tahıl üretiminde çok ciddi bir düşüş yaşandı. 1953 yılındaki toplam tahıl üretimi 1913 rakamlarının altındaydı. Stalin'den sonra başa geçen Nikita Kruşçev (1894-1971) Kazakistan ve Batı Sibirya topraklarının tahıl üretimi için kullanılabileceğini düşünüyordu. Bunu bir devlet politikası haline getirdi. Sonuçta "Bakir Topraklar" adıyla bilinen Kazakistan topraklarını dev bir tahıl ambarına dönüştürme projesi hayata geçirildi. Söz konusu proje kapsamında 1953'te 9.7 milyon hektar olan ekili alan, 1958'de 28.6 milyon hektara yükseldi. Tarımsal üretimin yanında makine sanayii de gelişti. Örneğin Kazakistan'da 1953'te 39 bin olan traktör üretimi 1963'te 105 bine ulaştı.

Resim 1.4

Aral Gölü'nün yıllar içinde küçülmesi. Aral Gölü, kendisini besleyen ırmakların tarımsal sulamada kullanılması nedeniyle 1960'tan beri % 90 oranında küçülmüştür.

Ancak tarımsal üretimin, özellikle pamuk üretiminin arttırılması için gerçekleştirilen projeler çevreye büyük zararlar verdi. Dünyanın üçüncü büyük gölü olarak bilinen Aral gölünü besleyen Sırderya ve Amuderya ırmakları sulama amacıyla kullanıldığı için Aral kurudu. Günümüzde Aral yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Orta Asya'da uygulanan Sovyet politikaları Soğuk Savaşın en yoğun yaşandığı 1970 ve 1980'li yıllarda da benzer bir biçimde devam etti. Temelinde sömürge siyaseti olan Sovyet politikaları bölgeye belli oranda hızlı bir ekonomik gelişme getirdi. Ancak yıllar geçtikçe pamuk ve tahıla dayalı tek ürünli tarım üretimindeki verim düşüş gösterdi.

Ayrıca siyasi ve kültürel modernleşme beraberinde asimilasyon ve tarihsel köklerden kopmayı getirdi. Özellikle Rusçanın anadil haline gelmesi Rus kültür ve medeniyetinin tüm Orta Asya Türk toplumlarında gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmesine yol açtı. Kazakistan'da yapılan bir araştırmaya göre Kazakların yaklaşık % 25'inin anadili Rusça olmuştu. Bir diğer deyişle Kazakların dörtte biri hiç Kazakça bilmiyordu. Bu örnek kendi kültürüne yabancılaşma ve asimilasyonun en açık bir ifadesidir.

Olivier Roy, *Yeni Orta Asya*, çev. M. Moralı (İstanbul, 2000). Orta Asya çalışmaları konusunda uzman olan yazar, bu eserinde Orta Asya'da Rus hâkimiyetinin başlamasından günümüze kadar geçen dönemde uygulanan Rus politikalarını değerlendirmektedir. Sovyet politikaları bölümünü hazırlarken bu eserden yararlandık.

K İ T A P

Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da uyguladığı politikaların temel amacı neydi? Bu amacın gerçekçi olup olmadığı konusunu düşünelim.

SIRA SİZDE

4

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZ OLMASI

Dünyanın ikinci süper gücü konumundaki Sovyetler Birliği 1970'lerde büyük bir ekonomik durgunluğa girdi. Sovyet yönetimi, Leonid Brejnev'in liderliğinde Soğuk Savaş'ı askerî alanda sürdürebilse de ekonomik olarak Amerika Birleşik Devletleri'yle (ABD) ve özellikle Batı Almanya ile rekabet edebilecek güce sahip değildi. Halkın satın alma gücü ve hayat standartları oldukça düşüktü. Sovyet halkının sadece % 9'u otomobil sahibiydi. Ayrıca kapalı bir toplum olması nedeniyle bilgisayar kullanımı çok düşük düzeydeydi. Teknolojik geri kalmışlık ekonomik verimsizlikle birleşince Sovyetler Birliği devleti hızla çökmeye başladı.

Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında M. Gorbaçov geçti. Genç bir politikacı olan Gorbaçov önce ekonomide yeniden yapılanma (*perestroyka*), daha sonra da toplumsal hayatta açıklık ve serbestlik (*glasnost*) politikalarını uygulamaya koydu. Dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluk ve ABD yönetiminin Soğuk Savaş'ta üstün duruma geçmesi ekonomik tedbirlerin başarısız olmasının yolunu açtı. Sovyetler Birliği çok geniş topraklara ve kalabalık bir nüfusa yeterli politikaları üretemiyordu. En önemlisi Brejnev döneminde zirveye çıkan siyasi yolsuzluklar artık Sovyetler Birliği'nin en küçük yönetim birimlerine kadar yayılmıştı. Gorbaçov, siyasi kadroları değiştirerek yolsuzlukların ve verimsizliğin önüne geçmeye çalıştı. Ancak millî ve kültürel değerleri hesaba katmadan uygulamaya koyduğu politikalar olumsuz tepkilere neden oldu. Nihayetinde bu politikalar istenen sonucu vermedi.

Glasnost politikaları Sovyet cumhuriyetlerinde özgürlük taleplerini canlandırdı. Ayrıca milliyetçi hareketler de yeniden organize olmaya başladı. Bunun Orta Asya'daki yansımalarını Kazakistan'daki Aralık 1986 olaylarında görmek mümkündür. Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne Kazak olmayan birinin getirilmesine karşı Almatı'da başlayan olaylar pek çok kişinin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlandı. Benzer olaylar ve toplumsal hareketler tüm Sovyet cumhuriyetlerinde görülüyordu. Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmında, özellikle Baltık cumhuriyetlerinde birlikten ayrılma düşüncesi dile getirilmeye başladı. Uluslararası güç dengelerinde de Sovyetler Birliği'nin dağılması için uygun bir ortam oluşmuştu. Özellikle ABD ve Almanya'nın liderliğindeki Batı bloğu, yıllardır Soğuk Savaş içinde oldukları Sovyetler Birliği'ne son darbeyi indirerek dünya siyasetinde büyük bir başarı elde etmeyi planlıyordu.

Herşey 1989'da Batı ve Doğu Almanya'yı ayıran Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başladı. Komünist Doğu Bloku'nun SSCB'den sonraki en güçlü ülkesi olan Doğu Almanya'nın yıkılarak Batı'ya katılması uluslararası dengeleri birden değiştirdi. Polonya, Romanya ve diğer Varşova Paktı ülkelerinde birbiri ardına devrimler oldu. Komünist yönetimler ya darbeyle indirildi ya da seçimleri kazanamayarak iktidardan çekildiler. Doğu Avrupa'da gerçekleşen söz konusu devrimlerden doğal olarak SSCB de etkilendi. Birçok birlik cumhuriyeti egemenlik, hatta bağımsızlık ilan etti.

Ağustos 1991’de Gorbaçov’u iktidardan indirmek amacıyla bir darbe girişimi yapıldı. Başarısız olan bu darbe girişimi SSCB’de zaten iyice zayıflayan devlet otoritesini sarstı. Sovyetler Birliği devlet kurumları, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik krizler nedeniyle iş göremez hale gelmişti. Sonuçta, Sovyetler Birliği’nin en üst düzey yönetim kurulu olan SSCB Yüksek Sovyeti’nin 26 Aralık 1991 yılında aldığı kararla Sovyetler Birliği devleti resmen ortadan kalktı. Bu karar tüm birlik cumhuriyetlerinin bağımsız olduğu anlamına geliyordu. Zaten bu tarihe kadar pek çok cumhuriyet tek taraflı olarak bağımsızlık ilanında bulunmuştu.

Sovyetler Birliği devletinin resmen ilga edilmesiyle birlikte bu cumhuriyetlerin bağımsızlığı resmîyet kazandı. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte 15 yeni cumhuriyet ortaya çıktı. Bunlar arasında 5 cumhuriyet Orta Asya bölgesinde yer alıyordu. Kırgızistan 31 Ağustos’ta, Özbekistan 1 Eylül’de, Türkmenistan 27 Ekim’de ve Kazakistan 16 Aralık 1991’de bağımsızlıklarını ilan etti. Aralık 1991 tarihi itibarıyla cumhuriyetlerin sonundaki SSC ibareleri kaldırıldı ve bağımsız Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetleri uluslararası toplumdaki yerini aldı.

MAKALE

Martha Brill Olcott, “Central Asia’s Catapult to Independence”, *Foreign Affairs*, LXXI/3 (1992), s. 108-130.

SIRA SİZDE

5

Gorbaçov’un yeniden yapılanma ve açıklık politikaları neden başarıya ulaşamadı?

Özet

Orta Asya ve Türkistan terimleri ile hangi coğrafi bölgenin kastedildiğini açıklamak.

Günümüzde Orta Asya terimi ile beş eski Sovyetler Birliği cumhuriyetinin kapsadığı alan kastedilmektedir. Bu cumhuriyetler Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dır. Aslında coğrafi olarak düşünüldüğüne Orta Asya bölgesinin çok daha geniş bir alanı kapsaması gerekmektedir. Eğer Asya kıtasının ortası kastediliyorsa Moğolistan ve Doğu Türkistan'dan başlayarak kuzey Afganistan ve kuzey İran'ı da kapsayacak biçimde Hazar denizinde son bulan geniş coğrafi bölge Orta Asya olarak tanımlanabilir. Bu coğrafya düşünüldüğünde en baskın tarihsel ve kültürel unsur bu bölgedeki Türk varlığı olacaktır. Bilindiği gibi Türklerin anayurdu Orta Asya'dır. Türkler Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmışlar ve bu bölgede kendilerine özgü bir medeniyet kurmuşlardır. Yaşayış, gelenek ve özellikle dil bakımından yakın komşuları Çinliler, Moğollar ve İranlılardan farklı bir kültür geliştirmişlerdir. Bu nedenle söz konusu bölgeye aynı zamanda "Türkistan" adı da verilmiştir. Türkistan, Türk memleketi, Türklerin yaşadığı yer anlamına gelmektedir. Özetle, çağdaş Orta Asya bölgesi coğrafi olarak Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan bölgedir. Bu cumhuriyetler arasında yer alan Tacikistan etnik ve kültürel olarak diğer Türk dilli cumhuriyetlerden ayrılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de Orta Asya denince dört Türk cumhuriyeti akla gelmektedir.

Sovyetler Birliği'nin kuruluş tarihi ve Türk Cumhuriyetlerinin Sovyet hâkimiyeti altına girme sürecini değerlendirmek.

Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen devrimler Avrupa ve Asya kıtalarının siyasi yapısını yeniden biçimlendirmiş ve dünya tarihine yön veren olaylar arasında yer almıştır. Bu devrimler sonucunda Rusya İmparatorluğu yıkılarak yerine Sovyetler Birliği kurulmuş ve dünya siyasi düşüncesinde XX. yüzyıl boyunca etkili olan komünist ideoloji gerçek bir devlette uygulanma imkanı bulmuştur. Rusya halkı, 1917 yılında iki devrim gerçekleştirdi. Şubat 1917'deki ilk devrimde Çarlık rejimi yıkıldı, Çar ve ailesi

hapsedildi ve bir geçici hükümet kuruldu. Bu sırada başta bolşevikler olmak üzere radikal sosyalist gruplar, köylü, işçi ve askerleri sovyet (danışma meclisi) adı verilen yerel komiteler halinde toplamaya başladılar. Bolşevikler, sovyet yapılanması sayesinde hızla kontrolü ele geçirmeye başladı. Bolşevikler, Ekim 1917'de geçici hükümeti devirdi, sovyetlere bağlı askeri birlikleri kullanarak başkent Petersburg'u ve diğer önemli şehirleri ele geçirdi. Komünist Parti güçleri, 1922 yılında, eski Rusya İmparatorluğu topraklarının çoğunda kontrolü ele geçirdi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), iç savaştan galip çıkan Bolşeviklerin girişimiyle Aralık 1922'de kuruldu. Yani Sovyetler Birliği, coğrafya ve siyaset alanlarında Rusya İmparatorluğu'nun yerini aldı. Türkistan bölgesinde 1917-1922 yılları arasında Orenburg'da Kazaklar ve Kırgızlar, Hokand'da Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar, Taşkent'te Ruslar, Hive'de Türkmenler, Buhara'da ise Özbeklerin çoğunlukta olduğu iktidar mücadeleleri yaşandı. Ancak Bolşevikler Rusya'daki iç savaşta üstünlük sağlayarak 1920 yılına gelindiğinde artık neredeyse tüm Rusya'da hâkimiyet kurdu. Zaten çok kısa süren Hokand özerkliği Sovyetler karşısında fazla direnemedi. Taşkent, Hive ve Buhara da 1920'de artık Sovyet kontrolüne geçmişti. Silahlı mücadelede Bolşevik Ruslara karşı bir türlü galip gelemeyen Türkistan halkları söz konusu özerklik vaadi karşısında mecburen anlaşma yoluna gitti. Sonuçta SSCB'nin kurulduğu 1922 yılında tüm Orta Asya halkları artık Sovyet hâkimiyeti altına girmişti.

Çağdaş Orta Asya devletlerinin sınırlarının nasıl oluştuğunu tanımlamak.

Günümüzde Orta Asya'da bulunan cumhuriyetlerin sınırları Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında başlayan ve uzunca bir süre devam eden bir süreç sonucunda belirlendi. Birçok kez değişikliğe uğrayan ve günümüzde bile tartışmalara yol açan bu sınır belirleme politikası çağdaş Orta Asya siyasi coğrafyasını ortaya çıkardı. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da uygulamaya koyduğu ilk kapsamlı politika bu sınır belirleme projesidir. Sovyet idaresi, milyonlarca insanı ve milyon-

larca kilometre kare toprağı kapsayan bu büyük proje ile Orta Asya'da kesin bir hâkimiyet kurma işine girişti. Sovyetler Birliği, sınır belirleme politikası ile başlıca dört amacı gözetmekteydi. Öncelikle Orta Asya bölgesinde tam hâkimiyet sağlanacaktı. Sonrasında ekonomik olarak daha verimli bir yönetim bölümlenmesi hedefleniyordu. Ayrıca bu bölümlenme sayesinde milliyetçi hareketlerin önüne geçilecek ve dinî bir uyanışın olması engellenecekti. Sınır belirleme süreci 1924'te başladı. Orta Asya'da birçok özerk cumhuriyet kuruldu, sınırları devamlı surette değiştirildi. Bu süreç 1936 yılına kadar sürdü. Stalin, gücünü pekiştirebilmek amacıyla 1936 yılında yeni bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa çerçevesinde günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası nihai biçimine kavuştu. Orta Asya'da Kazak SSC, Kırgız SSC, Özbek SSC, Türkmen SSC ve Tacik SSC olmak üzere beş birlik cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu cumhuriyetlerin sınırları günümüzde değişmeden devam etmektedir.

Orta Asya'da yürütülen Sovyet politikalarını ve etkilerini değerlendirmek.

Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'da uygulamaya konulan politikaları üç ana kategoride toplamak mümkündür. Yeni kurulan Sovyet yönetimi siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında köklü değişiklikler yaptı. Siyaset alanındaki en önde gelen politika yerelleştirme (*korenizatsiya*) olarak bilinen siyasi kadrolarda yerel halka da yer verilmesi sürecidir. Ekonomideki en kapsamlı politika göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi ve tüm tarımsal faaliyetin özel teşebbüsün elinden alınarak *sovhoz* ve *kolhoz* adı verilen büyük devlet çiftlikleri eliyle yürütülmesi oldu. Kültür alanındaki en büyük değişiklik tabii ki alfabe değişiklikleri ve eğitimin Rusçalaştırılmasıdır. Bu üç kilit politika kapsamında yaklaşık yetmiş yıl boyunca daha pek çok değişik plan ve politika uygulamaya konulmuştur. Ancak Orta Asya bölgesinin sömürge olarak kalmasını amaçlayan klasik emperyalist yaklaşım Sovyet

siyasetinin ana karakterini oluşturdu. Bir diğer deyişle Sovyetler Birliği'nin Orta Asya politikasının temeli sömürgecilik kavramı üzerine oturmuştur. Batılı toplumların, batılı olmayan ülkelerin ve halkların kaynaklarını karşılığını vermeden ve zorla kendi çıkarları doğrultusunda kullanması anlamına gelen sömürgecilik evrensel bir uygulamadır. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Rusya da sömürgeler elde etmiştir. Sovyetler Birliği her ne kadar komünist eşitliği savunsa da ortaya koyduğu politikalarla klasik sömürge hareketlerini devam ettirmiştir. Özellikle Orta Asya'da uyguladığı politikalar sömürgeciliğin tüm özelliklerini bünyesinde barındırıyordu.

Türk cumhuriyetlerinin nasıl bağımsız olduğunu açıklamak.

Orta Asya Türk cumhuriyetleri, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci 1980'lerde başlamıştı. Ekonomik ve siyasi alanlardaki bir türlü aşılamayan krizler sonucu Sovyetler Birliği devleti sona erdi. Herşey 1989'da Batı ve Doğu Almanya'yı ayıran Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başladı. Komünist Doğu Bloku'nun SSCB'den sonraki en güçlü ülkesi olan Doğu Almanya'nın yıkılarak Batı'ya katılması uluslararası dengeleri birden değiştirdi. Doğu Avrupa'da gerçekleşen söz konusu devrimlerden doğal olarak SSCB de etkilendi. Birçok birlik cumhuriyeti egemenlik, hatta bağımsızlık ilan etti. Sonuçta, Sovyetler Birliği'nin en üst düzey yönetim kurulu olan SSCB Yüksek Sovyeti'nin 26 Aralık 1991 yılında aldığı kararla Sovyetler Birliği devleti resmen ortadan kalktı. Bu karar tüm birlik cumhuriyetlerinin bağımsız olduğu anlamına geliyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 15 yeni cumhuriyet ortaya çıktı. Bunlar arasında 5 cumhuriyet Orta Asya bölgesinde yer alıyordu. Kırgızistan 31 Ağustos'ta, Özbekistan 1 Eylül'de, Türkmenistan 27 Ekim'de ve Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlıklarını ilan etti.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdaki devletlerden hangisi Orta Asya'da yer almaz?
 - a. Kazakistan
 - b. Özbekistan
 - c. Tataristan
 - d. Türkmenistan
 - e. Kırgızistan
2. Doğu Türkistan, günümüzde hangi ülke sınırları içerisinde?
 - a. Çin
 - b. Rusya
 - c. İran
 - d. Afganistan
 - e. Moğolistan
3. Sovyetler Birliği, aşağıdaki ülkelerden hangisinin yıkılmasıyla kurulmuştur?
 - a. Çin Halk Cumhuriyeti
 - b. Rusya İmparatorluğu
 - c. Avusturya İmparatorluğu
 - d. İran
 - e. Büyük Britanya İmparatorluğu
4. Aşağıdakilerden hangisi Orta Asya Türklerinin önemli merkezlerinden biri değildir?
 - a. Hokand
 - b. Hive
 - c. Taşkent
 - d. Petersburg
 - e. Orenburg
5. Karakalpak Özerk Cumhuriyeti günümüzde hangi cumhuriyet sınırları içinde yer almaktadır?
 - a. Kazakistan
 - b. Kırgızistan
 - c. Başkurdistan
 - d. Çuvaşistan
 - e. Özbekistan
6. Sovyetler Birliği, sınır belirleme politikaları ile aşağıdakilerden hangisini amaçlamamıştır?
 - a. Orta Asya'da Sovyet yönetimini tam anlamıyla hâkim kılmak
 - b. Orta Asya'da ulaşımı daha kolay hale getirmek
 - c. Ekonomik verimliliği artırmak
 - d. Milliyetçi hareketlerin önüne geçmek
 - e. İslami bir uyanışa engel olmak
7. Aşağıdakilerden hangisi Sovyet yönetiminin uyguladığı hücum politikalarından biri değildir?
 - a. Çokeşli evliliğin yasaklanması
 - b. Küçük yaşta evliliğin yasaklanması
 - c. Kızların okula gitmesinin yasaklanması
 - d. Başlık parasının yasaklanması
 - e. Kadınların peçe takmasının yasaklanması
8. Aşağıdakilerden hangisi Stalin zamanında uygulanan baskı politikalarına verilen addır?
 - a. Büyük Terör
 - b. Hücum politikaları
 - c. Korenizatsiya
 - d. Glastnost
 - e. Yerlileştirme politikaları
9. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik alanda uygulanan Sovyet politikalarından biri değildir?
 - a. Kollektifleştirme
 - b. Kolhoz ve sovhozlar kurma
 - c. Göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi
 - d. Ulusal sınır belirleme politikası
 - e. Bakir topraklar projesi
10. Aşağıdakilerden hangisi 1991'de bağımsız olan Türk cumhuriyetlerinden biri değildir?
 - a. Kırgızistan
 - b. Tacikistan
 - c. Özbekistan
 - d. Türkmenistan
 - e. Kazakistan

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise “XX. Yüzyıl Başında Orta Asya” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “XX. Yüzyıl Başında Orta Asya” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise “Sovyetler Birliği’nin Kurulması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise “Sovyetler Birliği’nin Kurulması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise “Orta Asya’da Ulusal Cumhuriyetlerin Oluşturulması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise “Orta Asya’da Ulusal Cumhuriyetlerin Oluşturulması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise “Orta Asya’da Uygulanan Sovyet Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise “Orta Asya’da Uygulanan Sovyet Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise “Orta Asya’da Uygulanan Sovyet Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsız Olması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan örnek olarak verilebilir.

Sıra Sizde 2

Rusya’da gerçekleşen Şubat 1917 Devrimi başarılı bir biçimde devam etseydi, Orta Asya’da ilan edilen özerk yönetimlere yenileri eklenecekti. Bu özerk yönetimlerin günümüzdeki siyasi yapıya benzer bağımsız devletlere dönüşme olasılığı çok yüksekti. Birleşik bir Orta Asya düşüncesi zaten Moskova’da 1917’de toplanan kurultayda kabul görmemişti. Bu nedenle büyük ve birleşik bir Türkistan’ın söz etmek çok mümkün değildir. Sonuçta, Sovyet yönetiminin 1924’teki ilk sınır belirlemede ortaya koyduğuna benzer bir siyasi manzara ortaya çıkabilirdi.

Sıra Sizde 3

Lenin’in sözlerini yeni kurulmakta olan bir devletin taraf-tar toplamak amacıyla yapılmış siyasi vaatler olarak düşünmek gerekmektedir. Yani daha en baştan bu sözlerin samimi olmadığı, Sovyet gücü yerleştiğinde başka politikaların uygulanacağını belli olduğu söylenebilir. Bu politikalarda özellikle Milletler Komiseri Stalin’in kişisel tercihlerinin de etkili olduğu açıktır. Daha sonraki uygulamalarından anlaşıldığı üzere Stalin hem siyasi hem toplumsal alanda otoriter bir böl-yönet siyaseti uygulamıştır.

Sıra Sizde 4

Sovyet politikalarının en temel amacı yeni bir Sovyet insanı oluşturmaktır. Bolşevik Devrimi’nin ilkeleri doğrultusunda komünist bir hayatı gerçekleştirme iddiasında olan Sovyet yönetimi tüm Sovyet halkını dönüştürerek yeni bir toplum oluşturmaya ve bu sayede Sovyetler Birliği devletini güvence altına almaya çalıştı. Milyonlarca insanın dili, kültürü, dini, gündelik hayatı ve tarihini değiştirmeyi amaçlayan bu girişim elbette ki gerçekçi değildi. Sonuç olarak başarıya da ulaşamamıştır.

Sıra Sizde 5

Sovyetler Birliği’nin içinde olduğu ekonomik ve siyasi çöküntü, Soğuk Savaş’ın uluslararası alanda getirdiği olumsuz etkilerle birleşince Gorbaçov’un çabaları yetersiz kaldı. Hem iç hem de dış siyasette aşılması güç engeller Gorbaçov’un glasnost ve perestroyka siyasetlerinin önüne geçti. Bütün bunlara Gorbaçov’un isabetsiz siyasi uygulamaları da eklenince çöküş kaçınılmaz oldu.

Sorularla Öğrenelim

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 1: Sovyet Döneminde Orta Asya

XX. Yüzyıl Başında Orta Asya

1. *Günümüzde Orta Asya dendiği zaman hangi coğrafi bölge akla gelmektedir?*

Cevap: Günümüzde Orta Asya dendiği zaman Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin kapsadığı coğrafi alan akla gelmektedir.

2. *"Türkistan" ne anlama gelmektedir?*

Cevap: Türkistan, Türk memleketi, Türklerin yaşadığı yer anlamına gelmektedir.

3. *Büyük Reform hareketini kim, ne zaman başlatmıştır?*

Cevap: Rusya İmparatorluğu'nda Çar II. Aleksandr'ın (1855-1881) XIX. yüzyıl ortalarında başlattığı "Büyük Reform" hareketi başarıya ulaşamadı.

4. *1905 Devrimi'nin nedenleri nelerdir?*

Cevap: Ekonomik, toplumsal ve siyasi çalkantılar 1905 Devrimini doğurdu.

5. *Bolşevikler'in I. Dünya Savaşı ile ilgili düşünceleri nelerdir?*

Cevap: I. Dünya Savaşı çıkınca tüm Rusya halkı, hatta muhalefet partilerinin pek çoğu ortak düşman Almanlara karşı birleşti. Sadece Bolşevikler savaşa karşıydı. Onlara göre bu savaşı dünyadaki sömürgelerin paylaşılmasını amaçlayan emperyalist bir girişimdi. Çok yoğun yurtsever duygularla ve güçlü bir halk desteği ile savaşa giren Rusya kısa zamanda Alman orduları karşısında yenilgiye uğradı.

6. *Ak Ruslar'a yardım etmeye çalışan dış güçler hangi ülkelerdir?*

Cevap: Aralarında İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın da bulunduğu dış güçler Ak Ruslara yardım etmeye çalıştı.

7. *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ne zaman kuruldu?*

Cevap: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), iç savaştan galip çıkan Bolşeviklerin girişimiyle Aralık 1922'de kuruldu.

8. *Orta Asya'daki beş siyasi merkez hangileridir?*

Cevap: Bu coğrafyada ayrıca beş siyasi merkezden söz etmek mümkündür: Orenburg, Hokand, Taşkent, Buhara ve Hive. Söz konusu dönemde Türkistan halklarının siyasi ve kültürel tarihiyle ilgili kararlar bu beş merkezde şekillenmiştir.

9. *Rusya'daki siyasi gelişmelerin biraz uzağında kalan Orta Asya için Şubat Devrimi ne anlama gelmektedir?*

Cevap: Rusya'daki siyasi gelişmelerin biraz uzağında kalan Orta Asya için Şubat Devrimi'nin tek bir anlamı vardı: Özerklik. Orta Asya aydınları büyük bir heyecanında artık Rusya'daki diğer halklarla eşit haklara sahip özerk yönetimler kurabileceklerini düşündü.

Orta Asya'da Ulusal Cumhuriyetlerin Oluşturulması

10. *Orta Asya'da Kazak SSC, Kırgız SSC, Özbek SSC, Türkmen SSC ve Tacik SSC olmak üzere beş birlik cumhuriyeti ne zaman kuruldu?*

Cevap: Stalin, gücünü pekiştirebilmek amacıyla 1936 yılında yeni bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa çerçevesinde günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası nihai biçimine kavuştu. Orta Asya'da Kazak SSC, Kırgız SSC, Özbek SSC, Türkmen SSC ve Tacik SSC olmak üzere beş birlik cumhuriyeti kurulmuş oldu.

11. *Turkkomissiya ne zaman ve neden kurulmuştur?*

Cevap: Orta Asya'daki Türklerin Sovyetler Birliği'ne katılma sürecini yürütmek ve Orta Asya coğrafyasını yeniden düzenlemek amacıyla 1919 yılında Turkkomissiya adında bir komisyon kuruldu.

Orta Asya'da Uygulanan Sovyet Politikaları

12. *Yeni kurulan Sovyet yönetiminin siyaset alanındaki en önde gelen politikası nedir?*

Cevap: Yeni kurulan Sovyet yönetimi siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında köklü değişiklikler yaptı. Siyaset alanındaki en önde gelen politika yerelleştirme (korenizatsiya) olarak bilinen siyasi kadrolarda yerel halka da yer verilmesi sürecidir.

13. Sovyet yönetimi yerel adet, gelenek ve göreneklere, özellikle de islam dini yaşayışına karşı daha yumuşak bir siyaset izlenirse Sovyet karşıtlığının azalacağını düşünüyordu. Bu amaçla hangi uygulamalar hayata geçirildi?

Cevap: Sovyet yönetimi yerel adet, gelenek ve göreneklere, özellikle de islam dini yaşayışına karşı daha yumuşak bir siyaset izlenirse Sovyet karşıtlığının azalacağını düşünüyordu. Bu amaçla bir dizi uygulama hayata geçirildi. Örneğin 1921 yılında Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerinde cuma günü tatil ilan edildi. Daha önce kamulaştırılan vakıf arazileri ilgili vakıflara ve camilere iade edildi. Bu vakıflardan elde edilen gelirlerle öğretim yapılan medreselerin, Sovyet yetkililerin denetiminde, yeniden açılmasına izin verildi. Kanunen yasaklanan geleneksel şeriat ve adet mahkemelerinin tekrar davalara bakmasına izin verildi. Bu mahkemeler 1921 yılında medeni hukuk davalarına, 1922 yılında da ceza hukukuna dair davalara bakmaya başladı.

14. Sovyetler Birliği'nde 1924 anayasasında Sovyet devletinin biçim olarak federal (yani çok milletli bir yapı), içerik olarak ise sosyalist (yani Komünist Parti politikalarının mutlak egemen) olduğu devamlı olarak vurgulanmaktaydı. Bu ne anlama gelmektedir?

Cevap: Sovyetler Birliği'nde 1924 anayasasının kabul edilmesiyle yeni bir döneme girildi. Bu anayasada Sovyet devletinin biçim olarak federal (yani çok milletli bir yapı), içerik olarak ise sosyalist (yani Komünist Parti politikalarının mutlak egemen) olduğu devamlı surette vurgulanmaktaydı. Bunun iki anlamı vardı. İlk olarak sınırlar belirleme süreci sonucunda federal yapı kesinleştirilmiş ve Sovyet idaresi güçlendirilmiş oluyordu. İkinci olarak da artık tüm ülkede tam hâkimiyet sağlayan Sovyet yönetimi gerçek gündemini uygulamaya başlayabilirdi. Sonuçta yerelleştirme politikaları hızla gücünü kaybetmeye başladı. Bunun yerine özellikle İslam dinine ve bazı geleneklere karşı bir savaş başlatıldı. Bu uygulamalar Türkçe bir ad verilerek hücum politikalar olarak tanımlanmaktadır.

15. Stalin'in iktidarda kaldığı süre boyunca uyguladığı politikanın adı nedir?

Cevap: Otuz yıla yakın bir süre SSCB'nin liderliğini yürüten Stalin, iktidarda kaldığı süre boyunca “proletarya diktatörlüğü” değil “tek adam diktatörlüğü” politikası uyguladı. SSCB, Stalin döneminde çok hızlı bir ekonomik ilerleme gösterdi ve kısa zamanda dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline geldi.

16. Eğitim ve alfabe reformu çerçevesinde her bir halk için farklı alfabeler geliştirilmesiyle ne amaçlanmıştır?

Cevap: Eğitim ve alfabe reformu çerçevesinde her bir halk için farklı alfabeler geliştirilerek ortak bir düşünce ve edebiyatın oluşmasının önüne geçildi. Yeni cumhuriyetlerin kurulmasıyla birlikte en küçük yerel farklılıklar sanki o halkın ayırdedici özelliğiymiş gibi sunuldu. Her bir cumhuriyette diğerlerinden bağımsız yerel kültür politikaları yürütüldü. Böylece daha XX. yüzyıl başında Semey'de yaşayan bir Kazak, Hive'de yaşayan bir Türkmen ya da Buhara'daki bir Özbek binlerce kilometre ötede, Kırım'daki Bahçesaray'da yayınlanan Tercüman gazetesini rahatça okuyup anlarken, alfabe değişikliğiyle birlikte birbirlerini zor anlar hale geldi.

17. Sovyetleştirme hareketi olan hücum politikalarının Müslüman kadınların yaşayışlarına etkisi nasıl olmuştur?

Cevap: Sovyetleştirme hareketi olan hücum politikalarının en belirgin biçimde izlendiği alan, Müslüman kadınların yaşayışındaki değişimler oldu. Sovyet yönetimi açık bir biçimde Orta Asya kadınlarının geleneksel İslami yaşam tarzına karşı savaş açtı. Bu aslında genel olarak tüm dinlere, bunlar içinde tabi ki İslam'a karşı başlatılan ateist kampanyanın bir yan etkisiydi. Bu din karşıtı kampanya toplumda büyük rahatsızlıklara yol açtı. Müslüman kadınların örtünmesi ve özellikle peçe takması istenmiyordu.

18. Bolşevik devriminin onuncu yılında, 1927'de uygulamaya konulan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Orta Asya ekonomisinde yaşanan büyük değişimler nelerdir?

Cevap: Bolşevik devriminin onuncu yılında, 1927'de uygulamaya konulan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Orta Asya ekonomisi büyük değişimlere sahne oldu. En önemli hususlar tarımın kollektifleştirilmesi ve göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi oldu.

Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsız Olması

19. 1985 yılında Sovyetler Birliği'nin başına geçen Gorbaçov'un ilk icraatleri nelerdir?

Cevap: Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında M. Gorbaçov geçti. Genç bir politikacı olan Gorbaçov önce ekonomide yeniden yapılanma (perestrojka), daha sonra toplumsal hayatta açıklık ve serbestlik (glasnost) politikalarını uygulamaya koydu.

20. Sovyetler Birliği Devleti hangi tarihte ortadan kalktı?

Cevap: Ağustos 1991'de Gorbaçov'u iktidardan indirmek amacıyla bir darbe girişimi yapıldı. Başarısız olan bu darbe girişimi SSCB'de zaten iyice zayıflayan devlet otoritesini sarstı. Sovyetler Birliği devlet kurumları, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik krizler nedeniyle iş göremez hale gelmişti. Sonuçta, Sovyetler Birliği'nin en üst düzey yönetim kurulu olan SSCB Yüksek Sovyeti'nin 26 Aralık 1991 yılında aldığı kararla Sovyetler Birliği devleti resmen ortadan kalktı.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 1 - Alıştırma Soruları

1) Rusya iç savaşı yıllarında Başkurdistan milli hareketi liderliği yapan aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ahmet Baytursunov B) Alihan Bökeyhanov C) Miryakup Dulatov D) Mustafa Çokay
E) Zeki Velidi Togan

Çözüm : A. Zeki Velidi Togan (1890- 1970): Rusya iç savaşı yıllarında Başkurdistan milli hareketi liderliği yapan Togan, Bolşeviklerle savaşta aktif rol oynadı.
Doğru cevap E şıkkıdır.

2) Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında M. Gorbacov geçti. Genç bir politikacı olan Gorbaçov toplumsal hayatta açıklık ve serbestlik politikalarını uygulamaya koydu. Aşağıdakilerden hangisi bu politikaya verilen isimdir?

- A) Glastnost B) Korenizatsiya C) Kolhoz D) Perestroika E) Sovhoz

Çözüm : Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında M. Gorbacov geçti. Genç bir politikacı olan Gorbaçov toplumsal hayatta açıklık ve serbestlik (glastnost) politikalarını uygulamaya koydu.
Doğru cevap A şıkkıdır.

3) **Türklerin ‘‘Turan Federal Sosyalist Halk Cumhuriyeti’’ çatısı altında toplanarak emperyalizmle savaşa katılabileceğini ve yeni komünist sisteme entegre olabileceğini savunan aydın düşünür, aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Zeki Velidi Togan B) Ahmed Baytursunov C) Miryakup Dulatov D) Mustafa Çokay
E) Mir Sayid Sultangaliyev

Çözüm : Tek ve birleşik Türkistan fikri Mir Sayid Sultangaliyev’e aittir. Ancak bu fikir Sovyet yönetimi tarafından kabul görmemiştir. Hâlbuki halkların tümü, özerk olma hatta bağımsız olma düşüncesiyle birliğe katılmışlardır. Bunda Lenin’in halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı sözü önem taşımaktadır.
Doğru cevap E şıkkıdır.

4)

Hangisi Ak Ruslara yardım eden ülkeler arasında yer almaz?

- A) İngiltere B) Fransa C) İspanya D) Amerika E) Japonya

Çözüm :

İspanya Ak Ruslara yardım eden ülkeler arasında yer almaz

Doğru cevap C şıkkıdır.

5)

- I. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Aralık 1927’de kuruldu.
II. SSCB’nin ilk aşamada 4 Sovyet Cumhuriyeti tarafından temelleri atıldı.
III. SSCB coğrafya ve siyaset alanlarında Rusya imparatorluğunun yerini aldı.

Yukarıdaki ifadelerden hangisi/hangileri doğrudur?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) II ve III D) I ve II E) I, II, III

Çözüm :

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Aralık 1922’de kuruldu

SSCB’nin ilk aşamada 4 Sovyet Cumhuriyeti tarafından temelleri atıldı

SSCB coğrafya ve siyaset alanlarında Rusya imparatorluğunun yerini aldı

Doğru cevap C şıkkıdır.

6) Aşağıdakilerden hangisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetleri arasında gösterilemez?

- A) Kırgızistan B) Özbekistan C) Moğolistan D) Türkmenistan E) Kazakistan

Çözüm : Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte 15 yeni cumhuriyet ortaya çıktı. Bunlar arasında 5 cumhuriyet Orta Asya bölgesinde yer alıyordu. Kırgızistan 31 Ağustos’ta, Özbekistan 1 Eylül’de, Türkmenistan 27 Ekim’de ve Kazakistan 16 Aralık 1991’de bağımsızlıklarını ilan etti.

Doğru cevap C şıkkıdır.

7) Aşağıdakilerden hangisi yerelleştirme politikası ile eş anlamlıdır?

A) Kolhoz

B) Korenizatsiya

C) Basmacı

D) Glastnost

E) Sovhoz

Çözüm : Siyaset alanındaki en önde gelen politika yerelleştirme (korenizatsiya) olarak bilinen siyasi kadrolarda yerel halka da yer verilmesi sürecidir.

Doğru cevap B şıkkıdır.

8) Kültürel alanda Sovyetleştirme adı altında yapılan değişikliklerde Türk dilli halkların kullandığı Arap alfabesi yerine Kiril alfabesinin kullanılmasına ne zaman başlandı?

A) 1936

B) 1938

C) 1940

D) 1950

E) 1960

Çözüm : Tüm Orta Asya kültür ve dilini etkileyen en önemli değişiklik alfabe değişiklikleri olmuştur. Türk dilli halkların kullandığı Arap alfabesi yerine önce 1926 yılından sonra Latin alfabesi, daha sonra, 1940'lı yıllarda, Kiril alfabesi kullanılmaya başlandı.

Doğru cevap C şıkkıdır.

9) Günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası aşağıdakilerden hangisinin döneminde nihai biçimine kavuştu?

A) Brejnev

B) Gorbaçov

C) Stalin

D) Lenin

E) Çar II. Aleksandır

Çözüm : Sınır belirleme süreci 1924'te başladı. Orta Asya'da birçok özerk cumhuriyet kuruldu, sınırları devamlı surette değiştirildi. Bu süreç 1936 yılına kadar sürdü. Stalin, gücünü pekiştirebilmek amacıyla 1936 yılında

yeni bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa çerçevesinde günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası nihai biçimine kavuştu. Orta Asya'da Kazak SSC, Kırgız SSC, Özbek SSC, Türkmen SSC ve Tacik SSC olmak üzere beş birlik cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu cumhuriyetlerin sınırları günümüzde değişmeden devam etmektedir

Doğru cevap C şıkkıdır.

10) Orta Asya'da bulunan cumhuriyetlerin sınırlarının belirlenmesi kaç yıl sürmüştür?

A) 8

B) 10

C) 12

D) 15

E) 18

Çözüm : Sınır belirleme süreci 1924'te başladı. Orta Asya'da birçok özerk cumhuriyet kuruldu, sınırları devamlı surette değiştirildi. Bu süreç 1936 yılına kadar sürdü. Stalin, gücünü pekiştirebilmek amacıyla 1936 yılında yeni bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa çerçevesinde günümüzdeki Orta Asya siyasi coğrafyası nihai biçimine kavuştu. Orta Asya'da Kazak SSC, Kırgız SSC, Özbek SSC, Türkmen SSC ve Tacik SSC olmak üzere beş birlik cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu cumhuriyetlerin sınırları günümüzde değişmeden devam etmektedir.

Doğru cevap C şıkkıdır.

2

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 2: Sovyet Yönetiminde İdil-Ural Bölgesi

Ekim 1917 Devrimi Sonrasında İdil-Ural Bölgesi

25 Ekim 1917'de Rusya tarihinin ve bütün dünya tarihinin gidişatını radikal bir şekilde değiştirecek olan bir olay gerçekleşir; Bolşevikler, geçici hükûmeti silahlı darbe yöntemi ile devirerek ülkedeki iktidarı ele geçirirler. İdil-Ural bölgesi genelinde Bolşevik iktidarının tam olarak yerleşmesi ise biraz zaman alacaktır. Bir taraftan, Kazan'da Temmuz 1917'de ilan edilen İç Rusya ve Sibiry Müslümanlarının Milli-Medeni Muhtariyeti prensibini hayata geçirmek üzere çalışmalar sürdürülürken, bir yandan da gecikmeden bir Türk-Tatar hükûmetinin kurulması gerektiği fikri ortaya atılır. Haziran 1917'den itibaren şekillenmeye başlayan ve Zeki Velidi'nin başını çektiği Başkurtçuluk hareketi de bu arada hız kazanır.

2 Ocak 1918'de Topraklı Muhtariyet Komisyonu İdil-Ural Devleti'ne dair proje çalışmalarını sunar. Hazırlanan Anayasa metninde kurulacak devletin ahalisi için Türk-Tatar tabiri kullanılır, ayrıca Millet Meclisi'nin aldığı bazı kararlarda Başkurtluk, Tatarlık, Tipterlik gibi hareketler, Büyük Türk-Tatar milletinin tek vücut olarak teşkilatlanmasına zarar getiren kabile sürtüşmeleri olarak kınanır. 6 Ocak 1918'de Türk-Tatar Millet Meclisi İdil-Ural Devleti'ni kurma kararını ilan eder. Bundan sonrası ise talihsiz olaylar dizisi olarak gerçekleşir. 1918 yılının başında, İdil-Ural bölgesinde Bolşevik yönetimi gittikçe pekişir. Bolşevik yönetimi Ocak 1918'den itibaren Kazan ve Ufa vilayetlerinde yerel Kızıl Ordu birliklerini kurmaya başlar. Bolşevik propaganda bölge halklarını Kızıl Ordu saflarına çekmekte de bir hayli başarılı olur. İdil-Ural Devleti'ni gerçekleştirmek üzere hazırlıklar yapmakla görevlendirilen Topraklı Muhtariyet Komisyonu Ocak ayının başında Kazan'a geçmiş ve Kazan'da çalışmaya başlayan II. Bütün Rusya Müslüman Askerler Kurultayı'nın çalışmalarına katılmıştı. Kurultay İdil-Ural Devleti kurma kararını coşku ile kabul ederek 1 Mart'ta bu kararın Kazan'da törenle ilan edileceğini duyurdu. Kurultaya katılan Bolşevikler kendi görüşlerini ileri sürmeye çalıştıysa da başarılı olamadılar ve kurultayı terk ettiler.

Bu gelişmeler karşısında Bolşevik yönetimi hemen karşı harekete geçti. Moskova'dan alınan emirler doğrultusunda Kazan Bolşevik Sovyeti, İdil-Ural Devleti'ni kurma fikrinin meşru olmayıp Sovyet yönetimini devirmek için düşünülen bir çare olduğunu ileri sürerek bölgede Sovyet Rusya'sı bünyesinde bulunacak olan bir Sovyet cumhuriyetinin kurulacağını ilan etti. Mart ayının başlarında Müslüman Komiserliği Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurma konusunda bir karar çıkardı. Bu cumhuriyetin sınırları aşağı yukarı İdil-Ural Devleti'nin sınırları ile aynı olacaktı.

Sovyet İktidarının İlk On Yılı

Sovyet devleti, Alman düşünür Karl Marks'ın kurucusu olduğu komünizm öğretisinin hayata geçirildiği dünyadaki ilk ülke oldu. Bolşevikler adıyla iktidara gelen, daha sonra Sovyetler olarak anılmaya başlayan Rusyalı komünistler eski Rusya İmparatorluğu topraklarında dünyanın geri

kalanından tamamen farklı yeni bir düzen kurdular. Hayatın her alanında yaşanan radikal bir toplumsal dönüşümün eseri olarak ortaya çıkan Sovyet ülkesi, XX. yüzyılın tarihine bir süper güç olarak damgasını vurdu. Aynı zamanda, iktidarın toplum üzerinde tarihte benzeri görülmemiş bir baskı rejimini kurduğu totaliter devlet örneği olarak da tarihte yer etti.

Totaliter devlet: İktidar yetkisinin tek partinin ve onun diktatör liderinin elinde toplandığı, toplumsal hayatın tüm yönlerinin devletin katı kontrolü altında tutulduğu, vatandaş hak ve özgürlüklerinin fiili olarak uygulanmadığı bir devlet düzenidir.

Sovyet tarihinde belirgin olarak bir kırılma noktasından söz edilebilmektedir. Sovyet devletinde 1920'li yıllarda yürütülen politikalar, 1930'lu yılların başından itibaren köklü bir biçimde yön değiştirmiştir. Bu kırılma anı, Stalin'in hâkimiyeti eline topladığı zamana denk gelmektedir. Stalin'in benimsediği katı ve dar görüşlü tutum, komünist prensiplerle Sovyet ülkesinin toplumsal gerçekleri arasında zaten var olan çelişkileri daha da derinleştirdi ve sorunları çözülmez kıldı.

İç Savaş Dönemi ve Savaş Komünizmi Politikaları:

1917-1921: Bolşevik yanlısı ve Bolşevik düşmanı güçler arasında 1917 yılının sonundan itibaren 1920 yılının sonuna kadar süren acımasız iç savaş Rusya'yı harabeye çevirir. Rusya'daki iç savaş yıllarının toplumsal bedeli çok ağır olur. Savaş harekâtları, Kızıl ve Beyaz orduların uyguladığı terör, açlık ve salgın hastalıklar sebebiyle toplam 15 milyon insan hayatını kaybeder.

Bolşevik yönetiminin halk düşmanı ilan ederek mallarını talan ettiği ve kovuşturduğu zengin tabakalar başta olmak üzere Rusya'dan bu yıllarda yaklaşık 2.5 milyon insan yurt dışına kaçır. Ülke maddi ve manevi açıdan onulmaz yaralar alır. İç savaş yıllarında ekonomik sıkıntılar ve gıda kıtlığı baş gösterince Bolşevik yönetimi, Savaş Komünizmi olarak adlandırılan bir politika uygular. Bu politikaya göre, ticaret ve parasal işlemler yasaklanarak ve özel sektör ortadan kaldırılarak bütün ekonomi sıkı devlet denetimi ve bizzat Komünist Partisinin kontrolü altına alınır. Ancak büyük sıkıntı içine düşen ve açlığa mahkûm olan köylüler arasında isyanlar çıkar. Sovyet yönetimi geri adım atmak zorunda kalır ve yeni bir politikaya geçilir.

NEP; Rusça Yeni Ekonomi Politikası kelimelerinin kısaltmasıdır. Sovyet devletinde 1920'li yıllarda uygulanan ekonomi politikası bu terimle belirtilir. NEP uygulamasında serbest piyasa koşullarının işlemesine kısmen izin verilmiştir. Ekonomideki bu yeni politika çok geçmeden olumlu sonuçlar verir ve ekonomi düzelmeye doğru gider. Ancak NEP politikasının bu olumlu sonuçları hissedilmeden önce İdil-Ural bölgesi çok büyük bir felaket yaşar.

İdil-Ural Bölgesinde Açlık: 1921-1922: Bolşeviklerin Savaş Komünizmi politikası çerçevesinde gerçekleştirdikleri çiftçilik ürünlerine el koyma uygulaması ile iyice yıkıma uğrar.

Kış aylarında baş gösteren açlık, 1921 yılında yaşanan kuraklığın da etkisiyle bir felaket boyutunu alır. İdil-Ural bölgesini, Ukrayna'nın güneyini, Kırım'ı, kısmen Kazak topraklarını ve Batı Sibirya'yı etkisi altına alan açlıktan özellikle İdil-Ural bölgesi çok kötü bir şekilde etkilenir. Kentlerde aç insanlar tahıl depolarını ve trenleri yağmalarken, köydekiler kedi, köpek, ot, ağaç kabuğu dahi buldukları her şeyi yemek zorunda kalırlar. Çok uzun süre açlık çekilen bölgelerde yamyamlık vakaları dahi yaşanır. Açlığın yanı sıra salgın hastalıklar da yayılır, bazı köyler tamamen boşalır. 1921-1922 yıllarında Başkurt özerk cumhuriyetinde 650 bin kişi Tatar özerk cumhuriyetinde yaklaşık 500 bin kişi, Çuvaş özerk bölgesinde 13 bin kişi hayatını kaybeder. Temmuz 1921'de Sovyet iktidarı Açlıkla Mücadele Komitesi'ni kurarak yardım çalışmaları başlatır. Bu yardımlar yeterli olmadığı için Sovyet yönetimi diğer ülkelere de yardım çağrısı yapmak zorunda kalır.

1920'li Yıllarda Ekonomik, Siyasal ve Toplumsal Yaşam:

Kırsal kesim iç savaşın ve açlığın sebep olduğu yıkımdan sonra toparlanmaya başlar. NEP döneminde Toprak Kanunu'nun uygulanması sonucunda çiftçilerin toprak durumu iyileşir ve orta halli çiftçiler çoğunluğu teşkil edecek duruma gelir. Sovyet yönetimi ekonomik ve toplumsal yaşamda sosyalist uygulamaları hayata geçirmeye başlar. 1922 yılında İş Kanunları kabul edilerek sekiz saatlik iş günü, ücretli izin, çocuk emeğinin kısıtlanması gibi emekçilerin çalışma hayatını iyileştiren önemli kanunlar hayata geçirilir. Ücretsiz tıbbi yardım ve sosyal sigorta uygulamaları başlatılır. Maaşlar artar, sanayiye Rus olmayan işçilerin sayısı çoğalır.

NEP politikası dolayısıyla daha liberal bir havanın estiği ekonomik hayatın aksine, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşantısında otoriter eğilim iyice pekişir. Komünist Partisi'nin ülke çapındaki etkisi gittikçe artar. Gençler için Komsomol adında özel bir gençlik kolu kurulur.

Komsomol: Rusça Komünist Gençler Birliği anlamına gelen kelimeler dizisinin kısaltmasıdır; Komünist Partisinin gençlik koludur. Kendi ideolojisini kabul etmeyenlere karşı tahammülsüz davranan ve karşıt görüşleri bastırmak için zorba yöntemler kullanmaktan çekinmeyen Komünist Partisi, 1920'li yıllarda din kuruluşlarını ve din adamlarını hedef alır. 1930'lu yıllarda doruğuna ulaşan kovuşturmalar sonucunda din adamları tabakasının neredeyse kökü kazınır ve din olgusu kamusal yaşamdan tamamen silinir.

1920'li Yıllarda Kültürel Yaşam: Sovyet döneminde, inkâr edilemeyecek bir şekilde, kültürel gelişmenin önü açılmış, halk kitlelerini aydınlatmak ve ilerletmek için birçok önemli adım atılmıştır. Diğer taraftan, Komünist Partisi'nin sıkı ideolojik kontrolü ve kovuşturmaları, toplumun fiziksel ve manevi yaşamına büyük zararlar vermiş, kültürün özgür gelişimini engellemiştir.

Sovyet Yönetimi, ilk yıllarından itibaren köklü bir kültür devrimi başlatır. Bu devrimin başlangıç aşamasını, okuryazarlığı yayma kampanyası oluşturur. 1959 yılında okuryazarlık %99.2'ye çıkacaktır. Rus olmayan halklar

kendi ana dillerinde eğitime kavuşur. Sovyet yönetimi özellikle işçilerin ve köylülerin eğitilmesine özel önem verir. Dinî eğitim veren kuruluşlar kapatılırken yeni Sovyet okulları, yüksek eğitim kuruluşları, bilimsel ve kültürel kurumlar açılır. Rus olmayan halklar arasında ilk defa profesyonel olarak resim, müzik ve diğer sanat dalları ile uğraşan sanatçılar ortaya çıkmaya başlar. Fakat Komünist Partisinin ideolojik baskısı bilimsel faaliyetlerin ve kültürel hayatın özgürce gelişmesinin önünde ciddi engeller yaratır.

1920'li Yıllarda Milletler Politikası: Bolşevikler, komünizm öğretisi uyarınca her zaman milliyetçiliği yeren, onu gerici burjuva ideolojisi olarak damgalayan bir tutum içinde oldular. Marksist öğretiyi Rusya şartlarına uyarlayan Lenin, Sovyetlerin uygulayacağı kültürel ve toplumsal politikalar sonucunda nasılsa zamanla komünist dünya görüşüne uygun şartlar oluşacak ve Sovyet halkları milliyetçiliği terk ederek bir sonraki toplumsal aşamaya yükseleceklerdi.

Lenin'in otoritesi sayesinde 1920'li yıllar Sovyetlerin milletler konusunda en ılımlı ve tavizkâr tavrı sergilediği bir dönem oldu. Komünist Partisinin 12. Kurultayı'nda milletler politikasının Yerelleştirme prensibine göre yürütüleceği ilan edildi.

Yerelleştirme (korenizatsiya): Sovyetlerin 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başında yürüttüğü, yerel dillerde eğitim ve kültür işlerini desteklemeye ve yerli etnik topluluklardan idareci kadrolar oluşturmaya yönelik uygulamalarıdır. Yerelleştirme politikası Rus olmayan halkları Sovyet tarafına çekmek ve şeklen milli, içerik bakımından sosyalist kültürlerin gelişmesini sağlamak hedefini gütmüştür.

1930'lu Yıllar

1922 yılının sonunda ağır hastalık sebebiyle siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kalan Lenin, Ocak 1924'te hayata gözlerini yumar. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Genel Sekreteri sıfatıyla elinde büyük güç toplayan Stalin, 1920'li yılların sonuna doğru tüm siyasi rakiplerini ortadan kaldırarak Sovyet ülkesinin tartışılmaz önderi konumuna gelir. Stalin döneminde Sovyet ülkesi, bir taraftan muazzam ekonomik atılımı gerçekleştirerek uluslararası alanda bir süper güç konumuna yükselecektir. Fakat aynı zamanda tarihte eşine az rastlanan zalimlikte totaliter bir baskı rejimiyle yönetilen bir devlet olarak şekillenecektir.

Sovyet Tarzı Modernleşme: Sanayileşme ve

Kollektifleştirme: 1929 yılından itibaren köylerde yüzde yüz kollektifleştirme hedeflenerek harekete geçildi. Orta halli çiftçiler Sovyet düşmanı diye damgalanarak aileleriyle birlikte Rusya'nın doğusuna ve kuzeyine sürüldüler, malları gasp edildi. Bazı verilere göre, sürülenlerin sayısı 15 milyon kişiyi buldu. Geriye kalan daha yoksul köylüleri zorla, kolhoz adıyla anılan kollektif çiftliklere topladılar. Birçok köylü kolхозlardan kaçarak şehirlere göçmek zorunda kaldı. 1930'lu yıllarda şehirler kalabalıklaştı ve işçilerin sayısı 24 milyona ulaştı. Kolхозlarda kalan 35 milyon

köylü ise devletin sıkı kontrolü ve baskısı altında üretim yaparak sanayileşmeye kaynak akıtan kitleye dönüştü.

Kolhoz: Rusça kolektif çiftlik anlamına gelen bir kısaltmadır. Sovyet devletinde kırsal kesim kolektif çiftlikler (kolhozlar) olarak örgütlenmişti.

Sanayileşme hamlesi büyük başarıya ulaştı. Daha ilk beş yıl içinde ağır endüstrinin temelini oluşturan 1500 büyük sanayi kuruluşu (elektrik santralleri, makine fabrikaları, madencilik tesisleri vb.) inşa edildi. İkinci beş yılda bunlara 4500 sanayi kuruluşu daha eklendi. Tarımda makine kullanımı yaygınlaştı. 1930'lu yılların sonu itibarıyla Sovyet Devleti sanayi üretiminde dünyada ABD'den sonra ikinci sıraya yükseldi.

Çok kısa sürede gerçekleştirilen sanayileşmenin ve kolektifleştirmenin toplumsal bedeli olağanüstü ağır oldu. Milyonlarca insan sürüldü, ağır şartlarda çalıştı, birçoğu öldü, sayısız acılar yaşandı. İnsafsız kolektifleştirmenin tarıma ve hayvancılığa vurduğu darbe sonucunda Avrupa Rusya'sında 1932-33 yıllarında yine açlık felaketi patlak verdi. Açlık sebebiyle yaklaşık olarak 7 milyon kişi öldü.

Büyük Terör: Sovyet yönetimi, uyguladığı politikalarının vahim sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmekten kaçınarak, bütün suçu meçhul halk düşmanlarına yükler ve insan avına girişir. Parti ve devlet kurumlarını ve tüm toplumu gerçek veya olası muhaliflerden temizleme kampanyaları yürütülür. Sadece 1937-38 yıllarında toplam 3.5 milyon insan kovuşturulur, bunların bir kısmı kurşuna dizilerek infaz edilir. Sovyet ülkesinin diğer bölgeleri gibi İdil-Ural bölgesindeki cumhuriyetler de bu kovuşturma dalgalarından nasibini alır. 1930'lu yılların devlet terörüne kurban gidenler yıllar sonra aklanacak ve suçsuz oldukları kabul edilecektir.

Milletler Politikasında Kırılma: Stalin 1934 yılında Komünist Partisinin 16. kurultayında yaptığı konuşmada yerel milliyetçiliklerin tehlikelerinden bahsederek, dönüşümün sinyalini vermiş olur. Ruslar için eşitler arasında birinci, büyük kardeş sıfatları kullanılmaya başlanır. Ülkenin ideolojik hayatı bundan böyle büyük kardeş Rus halkının önderliğine dayanan halklar dostluğu teması etrafında şekillenir.

1938 yılında bütün milli okullarda Rusçanın öğretilmesi zorunlu kılınır. Bunu takiben Sovyet halklarının çoğunun alfabesi Latin'den Kiril alfabesine çevrilir; bunun amacının Rus olmayan halkların Rusçayı öğrenmelerini kolaylaştırmak olduğu ilan edilir. İdil-Ural bölgesinde 1939 yılında Tatarca ve 1940 yılında Başkurt'ça için Kiril alfabesi kullanılmaya başlanır. Böylece Tatarlar ve Başkurtlar daha önceki on yılda Latin alfabesiyle yaratılan kültürel birikimini de büyük ölçüde kaybetmiş ve kültürel gelişme süreçleri bir kez daha kökten sarsılmış olur.

1930'lu Yıllarda Kültür ve Sanat Yaşamı: Sovyet devletin bazı olumlu getirilerinden de bahsetmek gerekir. Sovyet döneminde vatandaşlara çalışma, dinlenme, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri anayasal hak olarak tanınmış ve

sağlanmış, eğitim, spor, kültür, bilim, sanat faaliyetlerinden halkın önemli bir kısmı yararlanabilmiştir. Sovyet yönetiminin özellikle kadınların ve çocukların durumu ile çok ilgilendiğini belirtmek gerekir.

Bununla birlikte hayatın her alanı Komünist Partisinin katı ideolojik yönlendirmesi ve kontrolü altında bulunur. Kültürel, bilimsel ve sanatsal faaliyetlerin içeriği katı sansüre tabi tutulur. Edebiyatçılardan ve sanatçılardan sosyalist gerçeklik prensibine uymaları ve sadece sosyalist ülkelere uygun konuları işlemeleri, Sovyet iktidarının başarılarını övmeleri talep edilir. Stalin tüm zamanların en bilge önderi olarak yüceltilir. Stalin'in yüceltilmesi gittikçe toplumsal hayatın tüm alanlarına işler ve aşırı bir hâl alır.

İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası

İkinci Dünya Savaşı'nın Nazi Almanya'sı ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan bölümü Sovyet tarihçiliğinde Büyük Vatan Savaşı olarak adlandırılmaktadır. 22 Haziran 1941'de Nazi Almanya'sının savaş ilan etmeksizin Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla başlayan Büyük Vatan Savaşı dört yıla yakın bir zaman sürecek ve XX. yüzyılın başından beri ardı ardına büyük acılar çekmiş olan talihsiz Sovyet halklarına yeni ölümler, acılar ve zorluklar getirecektir.

Savaşın İdil-Ural Bölgesindeki Etkileri: Cephe gerisinde kalan ve 1930'lu yıllarda önemli sanayi merkezi haline gelmiş olan İdil-Ural bölgesi bu açıdan Sovyet yönetimi için büyük önem kazanır. Burada bulunan fabrikalara ek olarak, batıda tehlike altındaki bölgelerden önemli sanayi kuruluşları (çalışanları ile birlikte) İdil-Ural bölgesine nakledilir. İdil-Ural bölgesi cumhuriyetlerinin kendi sanayi imkânları da seferber edilir. Savaş yıllarında Başkurt topraklarından 5 milyon ton petrol çıkartılır. Savunma ihtiyaçları için kaynak arayışları sırasında Tatar cumhuriyeti topraklarında da petrol yatakları keşfedilir ve petrol üretimi başlar. İdil-Ural bölgesindeki yerel sanayi kuruluşları ürün profilini değiştirerek cephenin ihtiyaçları için asker elbisesi, ayakkabısı, bomba, mermi vb. üretimini yapmaya başlar.

Sovyet Tarih Anlayışında Değişim ve Bunun Tatarlara Yansımaları: Sovyet ülkesinde 1930'lu yıllardan beri yerleşen Rus milletini yüceltme tutumuna bağlı olarak kahramanlık sahneleri özellikle Rus tarihinden seçilir. Bu bağlamda Rusya tarihinin Moğol istilası ve Altın Orda hâkimiyeti dönemi de özel önem kazanır. Moğol istilalarının Rusya topraklarına muazzam zarar verdiği, Altın Orda idaresinin Rusya'nın sosyal ve ekonomik gelişmesini gerilediği, Altın Orda'dan sonra ortaya çıkan Tatar hanlıklarının da saldırgan çapulcu politikalarla Rusya için sürekli bir tehdit oluşturduğu tasvir edilir. Bu durumda Tatarların geçmişteki devletçilik geleneklerine ilişkin tarihsel hafızası Sovyet yorumu ile çelişkiye düşer. Bu çelişkiyi ortadan kaldırma, Tatarların Altın Orda ve Kazan Hanlığı ile kayda değer bağlarının olmadığını, hatta onların bu devletlerin idarecilerine karşı kardeş Rus halkı ile omuz omuza savaşıklarını kanıtlama gereği ortaya çıkar. Tatarların Sovyet yorumu ile çelişen milli tarih

anlayışları üzerinde gereken ayarları yapabilmek için çeşitli cephelerden saldırıya geçilir.

Savaş Sonrası Yılları: İkinci Dünya Savaşı'nın Sovyetler Birliği için bedeli çok ağır olur. Savaşta toplam 27 milyon insan kaybedilir (ülke nüfusunun %18'i), 2.5 milyon kişi sakat kalır. Savaş biter bitmez Stalin önceki çizgisinde devam eder. Komünist Parti toplumsal hayatın her alanındaki aşırı baskı ve kontrolünü, eskisi gibi sürdürür. 1930'lu yıllardaki gibi korkunç boyutlarda olmamakla birlikte kovuşturmalar dalga dalga devam eder. Bu sefer kovuşturulanlar arasında çoğunluğu savaş sırasında Nazi işgali altındaki bölgelerde kalanlar ve Nazilere esir düşmüş olan askerler oluşur.

Ağır sanayi dallarının ve savunma sektörünün gelişmesine öncelik verilirken, halkın ihtiyaçlarını karşılayan ekonomi dalları (hafif sanayi, konut ve sosyal altyapı tesisleri inşaatı, tarım ve hayvancılık) gittikçe ihmal edilir. Bu sebeple Sovyet vatandaşların hayat standartları Batılı ülkelerle kıyaslandığında çok düşük seviyede kalır.

Geç Sovyet Dönemi

Buzların Erimesi Süreci 1953-1964: 1953'te Stalin'in ölmesiyle Sovyetler Birliği tarihinde bir dönem kapanır. Ülkenin ekonomisinde, siyasal ve toplumsal hayatında bazı önemli değişimler meydana gelir. Buzların Erimesi olarak bilinen ve nispeten kısa süreli olan bu dönemde yaşanan önemli gelişmeler şunlardır;

- Stalin dönemindeki kovuşturmaların ilk defa resmî olarak dile getirilmesi ve yerilmesi,
- Öldürülen ve sürgün edilenlerin en azından bir kısmının aklanması, hayatta olanlarının serbest bırakılması,
- Kovuşturma organlarının yeniden yapılandırılarak Stalin tarzı terör uygulamalarının tekrar yaşanmaması için önlemler alınması,
- İfade özgürlüğü bakımından nispeten ılımlı bir ortamın oluşmasıdır.

Sonuç olarak, Sovyet döneminin geri kalanında Stalin'den miras kalan devlet sistemi sadece bazı rötuşlarla üstü kapatılarak devam ettirilir.

Durgunluk Dönemi 1964-1985: Hruşov'un yerine ülkenin yöneticiliğine getirilen Leonid Brejnev bu görevinde tam 18 yıl kalır. Brejnev dönemi ve ondan sonraki birkaç sene Sovyet tarihinde durgunluk dönemi olarak adlandırılır. Soğuk Savaş yıllarına rastlayan Brejnev döneminde ülke yönetiminde ordunun ve savunma sanayi yöneticilerinin ağırlığı ve KGB'nin etkisi artar. Bilimsel ve teknolojik buluşlardan öncelikle savunma sanayisi faydalanır. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik sanayi dalları, özellikle hafif sanayi, tarım, hayvancılık ve inşaat sektörleri sürekli olarak ihmal edilir ve teknolojik olarak çağın gerisinde kalır. Sıradan vatandaşlar en temel ihtiyaç maddelerinin ve sosyal hizmetlerin eksikliğini çekerler. Bu ortamda rahatça gelişme fırsatı bulan kara borsa ve yolsuzluklara dayanan gölge ekonomi, normal ekonominin önüne geçer.

Toplumda manevi bezginlik, çaresizlik ve boş vermişlik psikolojisi yerleşir. Devlet malını çalma, iş yerlerinde ihmal ve sorumsuzluk, asosyal davranış ve alkolizm vakaları çığ gibi artar. Böylece Sovyet devleti ideolojik, ekonomik, siyasal ve toplumsal açılardan, yani kısaca her yönden çıkmaza doğru ilerler.

Geç Sovyet Döneminde İdil-Ural Bölgesinin Ekonomisi: Çuvaş, Tatar ve Başkurt cumhuriyetlerinin üçü de 1960'lı-70'li yıllara gelindiğinde oldukça ileri derecede sanayileşmiş bölgeler durumuna gelir. Tatar ve Başkurt Cumhuriyetleri özellikle petrol üretiminde Sovyetler Birliği'nde ön sırada yer alır.

Petrol üretiminin doğal alanlar üzerinde çok büyük olumsuz etkileri olur. Öncelikle, petrol sanayi kuruluşları çevreyi kirleterek ekolojik durumu olumsuz etkiler. Ekonomisi bütün Sovyet ülkesinin ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet ederken kendi yerel ihtiyaçları merkez iktidar tarafından hiç dikkate alınmadığı için, Tatar cumhuriyetinin toplumsal gelişimi komşu cumhuriyetlere göre geride kalır.

Geç Sovyet Döneminde Milletler Politikası: Geç Sovyet döneminde de milletler politikasında Stalin'in çizgisi devam ettirilir. Resmî propaganda Sovyet toplumunda milletlerin kaynaşması sürecinin son hızla sürdüğünü ve milletler sorununun tamamen çözülmüş olduğunu iddia eder. Gerçekte ise bu ilan edilen kaynaşma hali tek bir milletin -Rusların- diğerlerine üstün bir konuma getirilmiş olmasından ve Rusçanın milletlerarası iletişim dili sıfatıyla eğitimde ve toplumsal yaşamın her alanında başköşeye yerleşmesinden ibarettir.

Perestroyka Dönemi (1985-1991) ve İdil-Ural'daki Etkileri: 1985-1991 yılları Sovyet tarihinin perestroyka dönemi olarak bilinir. *Perestroyka*; Rusça yeniden yapılanma anlamına gelir. 1985 yılında Komünist Partisinin yeni Genel Sekreteri M. Gorbaçov tarafından Sovyet sistemini kısmen yenilemek amacıyla başlatılan ekonomik ve siyasal reform sürecidir. Çok geç kalındığı ve yeterli gelmediği için komünist rejimin düşmesi ve Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile sonuçlandı.

Ekonomi genel bir çöküşe doğru giderken, siyasal alanda da hızlı ve köklü değişimler yaşanır. Sovyet yönetiminin glasnost politikası çerçevesinde başlattığı tartışmalar, Komünist Partisinin amacının çok daha ötesine taşarak genel olarak Sovyet geçmişinin ve sosyalist sistemin derinlemesine sorgulanmasına dönüşür.

Glasnost; Rusça açıklık/şeffaflık anlamına gelir. Perestroyka döneminde Komünist Partisi belli konuları tartışmaya açar ve bu uygulamaya glasnost adı verilir. Glasnost politikasının başlattığı tartışmalar kendiliğinden büyüyerek o zamana kadar yasak olan tüm konuların serbestçe tartışılması ile sonuçlanır.

Sovyet Yönetiminde İdil-Ural Bölgesi

EKİM 1917 DEVRİMİ SONRASINDA İDİL-URAL BÖLGESİ

25 Ekim 1917’de Rusya tarihinin ve bütün dünya tarihinin gidişatını radikal bir şekilde değiştirecek olan bir olay gerçekleşir: Bolşevikler, geçici hükûmeti silahlı darbe yöntemi ile devirerek ülkedeki iktidarı ele geçirirler. Petersburg’da Bolşevik darbenin olduğu günlerde Kazan’da ve Ufa’da da Bolşevik devrim komiteleri kurularak eski devlet sisteminin yıkımına başlanır. İdil-Ural bölgesi genelinde Bolşevik iktidarının tam olarak yerleşmesi ise biraz zaman alacaktır.

Bolşeviklerin iktidara gelmesi İdil-Ural bölgesindeki Türk halklarının siyasal gündemini değiştirir. Bir taraftan, Kazan’da Temmuz 1917’de ilan edilen “İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Milli-Medeni Muhtariyeti” (Rusya Müslümanlarının kültürel özerkliği) prensibini hayata geçirmek üzere çalışmalar sürdürülürken, diğer taraftan çeşitli toplantılar düzenleyerek yeni siyasal koşulların değerlendirilmesi yapılır. Sonuçta Rusya’da siyasal ortamın belirsiz olduğuna ve güçlü bir iktidarın bulunmadığına dikkat çekilerek gecikmeden bir Türk-Tatar hükûmetinin kurulması gerektiği fikri ortaya atılır. Bu konudaki icraatın Ufa’da açılacak olan Türk-Tatar Millet Meclisi’ne bırakılmasına karar verilir.

Haziran 1917’den itibaren şekillenmeye başlayan ve Zeki Velidi’nin başını çektiği *Başkurtçuluk hareketi* de bu arada hız kazanır. Başkurtlar, 16 Kasım’da Başkurdistan’ın özerkliğini ilan ederek milli Başkurt hükûmetini kurmak üzere harekete geçerler. Bununla birlikte, Zeki Velidi 20 Kasım’da Ufa’da toplanan Türk-Tatar Millet Meclisi’ne de milletvekili seçilir ve oturumlara katılır.

Sovyet yönetimi yerleştikten sonra memleketlerini terk ederek yurt dışına çıkan Tatar ve Başkurt önderlerinden çoğu sonunda Türkiye’ye yerleşmiştir. Bunlardan Zeki Velidi Togan ve Abdullah Battal Taymas yaşananlarla ilgili olarak hatıratlar ve çeşitli yazılar kaleme almışlardır. Ünitinin sonundaki kaynakçada adları verilen bu eserlerden İdil-Ural bölgesinde XX. yüzyılın başında yaşananlara dair ayrıntılara ulaşabilirsiniz.

K İ T A P

Türk-Tatar Millet Meclisi birçok sorunun tartışıldığı bir foruma dönüşür. Siyasal hayatın ne şekilde yapılacağı sorusu gündemin başında gelir. Tartışmalar sonucunda kültürel özerklik fikri ikinci plana gerileyerek esas ihtiyacın topraklı özerklik olduğuna karar verilir. Bunu gerçekleştirmenin yolu olarak, Rusya Federasyonu bünyesinde yer alması tasarlanan İdil-Ural Devleti düşüncesi ortaya atılır. Bu dev-

letin Kazan Tatarlarını, Başkurtları, ayrıca Çuvaşlar ve Türk kökenli olmayan Mariler gibi bazı küçük halkları birleştireceği öngörülür. Bütün ilgili halklarla görüşüp uzlaşarak kesin topraksal sınırları belirleme işi Millet Meclisi çatısı altında kurulan Topraklı Muhtariyet Komisyonu'na devredilir. Başkurtlarla uzlaşma görevi de yine bu komisyona verilir.

2 Ocak 1918'de Topraklı Muhtariyet Komisyonu İdil-Ural Devleti'ne dair proje çalışmalarını sunar. Hazırlanan Anayasa metninde kurulacak devletin ahalisi için "Türk-Tatar" tabiri kullanılır, ayrıca Millet Meclisi'nin aldığı bazı kararlarda Başkurtluk, Tatarlık, Tipterlik gibi hareketler, "Büyük Türk-Tatar milletinin tek vücut olarak teşkilatlanmasına zarar getiren kabile sürtüşmeleri" olarak kınanır.

Bu çağrıya rağmen Başkurtlar 20 Aralık 1917- 4 Ocak 1918 tarihleri arasında III. Başkurt Kurultayını gerçekleştirirler. Kurultayda özerk Başkurdistan'ın kurulduğu ilan edilir ve Başkurt hükûmeti oluşturulur. Başkurdistan'ın Ufa, Orenburg ve Perm vilayetlerinin Başkurtların yaşadığı kısımlarını (yaklaşık 80 bin km²) ve toplam 1.2 milyonluk bir nüfusu kapsayacağı öngörülür. Ayrıca Başkurt ordusunu kurma kararı alınır ve bunun hazırlıklarına girişilir. (Birkaç ay içinde kurulacak olan Başkurt birlikleri bölgede bulunan Beyaz Ordu ile bir süre işbirliği yapacaktır.)

Başkurt cephesinde durum böyleyken, 6 Ocak 1918'de Türk-Tatar Millet Meclisi İdil-Ural Devleti'ni kurma kararını ilan eder. Rusya Cumhuriyeti'nin bir parçasını teşkil edeceği öngörülen bu devletin Kazan ve Ufa vilayetlerinin tamamını, Orenburg, Perm, Vyatka, Simbir ve Samara vilayetlerinin bazı kısımlarını içine alan toplam 220.000 km² alanı ve aşağı yukarı 7 milyon nüfusu kapsayacağı planlanır. Ayrı bir madde ile devletteki tüm uluslar, diller ve dinlerin eşit olduğu ilan edilir. Bütün ilgili halkların konferansını toplamak için gerekli hazırlık işleri ile ilgilenmek üzere Topraklı Muhtariyet Komisyonu Kazan'a gönderilir. Ayrıca Avrupa'da düzenlenecek barış konferansına durumu iletmek ve İdil-Ural Devleti'ni kurma yönündeki kararı uluslararası çerçevede tasdik ve temin için bir heyet gönderilmesine karar verilir. Son iş olarak, daimi görev yapacak olan Milli İdare ve bakanlıklar (Din İşleri, Eğitim ve Maliye) seçilir. Bütün bunlar yapıldıktan sonra Türk-Tatar Millet Meclisi 11 Ocak'ta dağılır. (Mayıs 1918'de tekrar toplanacağı öngörülür.)

K İ T A P

İdil-Ural bölgesinde Türk halklarının 1917-1918 yılları arasındaki siyasal faaliyetleri konusunda Nadir Devlet'in *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* (1905-1917) (Ankara, 1985) ve *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi* (İstanbul, 1998) adlı eserlerinden yararlandık.

Bundan sonrası ise talihsiz olaylar dizisi olarak gerçekleşir. 1918 yılının başında, İdil-Ural bölgesinde Bolşevik yönetimi gittikçe pekişir. Bolşevik yönetimi Ocak 1918'den itibaren Kazan ve Ufa vilayetlerinde yerel Kızıl Ordu birliklerini kurmaya başlar. Bolşevik propaganda bölge halklarını Kızıl Ordu saflarına çekmekte de bir hayli başarılı olur. Örneğin, Kazan'da Müslüman Sosyalist Alayı, Tatar-Başkurt Taburu ve Rus, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Mari ve diğer halk mensuplarının bulunduğu Enternasyonal Tabur kurulur (Sultanbekov 2001: 322).

K İ T A P

Ünitenin geri kalanında, çoğunlukla şu kaynaklardan yararlandık: Sovyet tarihinin özellikleri konusunda M. N. Çernova'nın hazırladığı *Spravoçnik učitelja istorii* (Moskova, 2008) adlı kitabı; Tatarlar konusunda B. F. Sultanbekov'un editörlüğünü yaptığı *İstoriya Tatarskogo* adlı ders kitabını (Kazan, 2001); Başkurtlar konusunda Başkurdistan Cumhuriyeti

resmi internet sayfasında yer alan bilgileri; Çuvaşlar konusunda Çuvaş Ansiklopedisi'ni. Başka bir kaynak belirtilmedikçe, bilgiler ve istatistik veriler bu kaynaklardan alınmıştır.

Bolşevik propagandanın başarısı, Çarlık döneminde ezilmiş olan kitlelere ve bunlar arasında Rus olmayan halklara çok cazip vaatler sunmasından kaynaklanır. Bolşevikler savaştan yorgun düşen askerlere barış, topraksızlıktan çile çeken aç köylüye toprak ve ekmek, insanlık dışı koşullarda çalıştırılan işçiye insanca çalışma ve yaşama şartları, Rusya İmparatorluğu'nda ikinci sınıf tebaa konumundaki Rus olmayan halklara bağımsız devlet kurma seçeneği dahil olmak üzere milli egemenlik hakkı vaatleriyle ve din, dil, ırk fark etmeksizin tüm insanlara eşitlik ve özgürlük sloganlarıyla iktidara gelmişlerdi. En önemlisi de, bunları ilan etmekle kalmayıp, iktidara geldikten hemen sonra bu vaatleri yerine getirmek üzere görünürde kararlı bir şekilde harekete geçmişlerdi. Fakat bir süre geçtikten sonra verilen vaatlerin bir kısmının taktik icabı geçici olarak verilen sözler olduğu anlaşılabilecek, Sovyet yönetimi ilk başta ilan edilen yoldan daha farklı bir istikamette ilerlemeye başlayacaktır.

Bolşeviklerin diğer bir güçlü yönü, örgütlü faaliyete verdikleri önem ve bu konuda sergiledikleri başarı idi. Ne istediklerini bilerek, belli amaçlar doğrultusunda örgütlü bir şekilde hareket ediyor, hızlı ve girişken davranıyorlardı. Rus olmayan halkları kendi taraflarına çekebilmek için de hemen kolları sıvayıp önemli adımları hızlı ve kararlı bir biçimde attılar. İktidara gelir gelmez yaptıkları ilk işlerden biri, "Rusya Halklarının Haklarına İlişkin Bildirge"yi yayınlayarak tüm halklara, kendi kaderlerini kendileri belirleme hakkını tanımak oldu. Kasım ayının sonunda Stalin başkanlığında Milletler Meselesine İlişkin Halk Komiserliği kuruldu. Komiserlik çeşitli halkların milli hareketleri ile temas kurmak, önderleri ile görüşmek ve vaatlerle onları Bolşevik tarafına çekmek üzere harekete geçti. Tatar ve Başkurt önderlerin çoğu Bolşeviklere ihtiyatlı yaklaşmaktan yana olsa da, özellikle sosyalist görüşlü kimi gençler Bolşeviklerle irtibat kurdular ve onların etki alanına girdiler.

Ülke çapındaki konumları pekiştikçe, Bolşeviklerin asıl düşünceleri ve niyetleri de su yüzüne çıkmaya başladı. 12 Ocak 1918'de ilan edilen "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi"nde "milli egemenlik" kavramı *Sovyet iktidarını destekleyen işçi ve köylü kitlelerinin egemenlik hakkı* olarak yorumlandı. Böylece işçi ve köylülerin dışındaki diğer tabakaların ve Sovyet yanlısı olmayan güçlerin milli egemenlik yönündeki icraatının önüne geçileceğinin sinyali verilmiş oldu. Ocak ayında Milletler Komiserliği'ne bağlı olarak kurulan Merkezi Müslüman Komiserliği (daha sonra Tatar-Başkurt Komiserliği olacaktır) yerel teşkilatlarını kurmaya başlayarak Ufâdaki Türk-Tatar Milli İdaresi karşısında gittikçe güçlenen bir rakip olarak hareket etmeye başladı.

İdil-Ural Devleti'ni gerçekleştirmek üzere hazırlıklar yapmakla görevlendirilen Topraklı Muhtariyet Komisyonu Ocak ayının başında Kazan'a geçmiş ve Kazan'da çalışmaya başlayan II. Bütün Rusya Müslüman Askerler Kurultayı'nın çalışmalarına katılmıştı. Kurultay İdil-Ural Devleti kurma kararını coşku ile kabul ederek 1 Mart'ta bu kararın Kazan'da törenle ilan edileceğini duyurdu. Kurultaya katılan Bolşevikler kendi görüşlerini ileri sürmeye çalıştırlarsa da başarılı olamadılar ve kurultayı terk ettiler (Devlet 1998: 254-9; 264).

Bugelişmeler karşısında Bolşevik yönetimi hemen karşı harekete geçti. Moskova'dan alınan emirler doğrultusunda Kazan Bolşevik Sovyeti, İdil-Ural Devleti'ni kurma fikrinin meşru olmayıp "Sovyet yönetimini devirmek için düşünülen bir çare" olduğunu

1917 yılı sonunda Rus ordusunun çeşitli cephe ve karargâhlarında tahminen bir milyon Müslüman asker olup, bunun 700-800 bini Tatarlar ve Başkurtlardan oluşuyordu. Kazan'da kurulan Merkezî Müslüman Askerî Şûrası aynı yılın sonuna doğru cephe ve karargâhlarda 300 civarında şube oluşturmuştu (bunların dışında birkaç Müslüman askerî birliği de vardı). Fakat Askerî Şûra bunlar üzerinde tam bir denetim sağlayamamıştı, zira şube başkanları farklı siyasal eğilimlere sahiptiler. Bolşeviklerin tarafını tutan şube başkanları çoğu kez merkezi dinlemeden, kendi başlarına hareket ediyordu. Tatar ve Başkurt subay kadrosunun az olması ve Kazan'daki Askerî Şûra'nın tecrübesiz subaylar elinde bulunması da bunda olumsuz bir etken oldu.

ileri sürerek bölgede Sovyet Rusya'sı bünyesinde bulunacak olan bir Sovyet cumhuriyetinin kurulacağını ilan etti. Mart ayının başlarında Müslüman Komiserliği Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurma konusunda bir karar çıkardı. Bu cumhuriyetin sınırları aşağı yukarı İdil-Ural Devleti'nin sınırları ile aynı olacaktı.

Kazan Sovyeti, 28 Şubat gecesi Müslüman Askerler Kurultayı'nın önde gelen temsilcilerini tutukladı. Gündüz saatlerinde Kazan'daki Tatarların yaptığı gösteriler dağıtıldı. Fakat Müslüman Komiserliğinin araya girmesi ile geri adım atılarak tutuklular serbest bırakıldı. Bunun üzerine Müslüman Askerî Şûrası ve Müslüman Askerler Kurultayı delegeleri Kazan'ın Tatar bölgesine geçerek burada direniş örgütlemeye çalıştılar. Fakat askerî bakımdan artık güçlü duruma gelen Sovyet iktidarı karşısında fazla şansları yoktu. Mart ayının sonuna doğru Sovyet güçleri Kazan'daki direniş bölgesini ele geçirdi ve Müslüman Askerî Şûrâsını lağv etti. Nisan ayında Sovyet yönetimi ile işbirliğini kabul etmeyen diğer bütün Müslüman kuruluş ve dernekler dağıtıldı. Ufa'daki Türk-Tatar Milli İdaresi de 25 Nisan 1918'de Ufa Halk Komiserliği güçlerince basılarak ortadan kaldırıldı. Milli İdare üyeleri ve eski milletvekillerinden bir grup, Avrupa'ya giderek Paris Barış Konferansında seslerini duyurmaya çalıştı ve Milletler Cemiyeti'ne müracaat etti. Fakat bu çabalardan bir sonuç alınmadı (Devlet 1998: 284-9; 300).

1918 yılının yazından 1919 baharına kadar İdil-Ural bölgesi Kızıl ve Beyaz Orduların savaşlarına sahne olur. Kazan şehri birkaç kere el değiştirir. 1919 yılı yazı itibarıyla bölgede Sovyet hâkimiyeti tamamen yerleşir.

Zeki Velidi başkanlığındaki Başkurt hükûmetinin ve Başkurt ordusunun anlaşma yaparak Bolşevik tarafına geçmesi üzerine 23 Mart 1919'da Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilir. "Küçük Başkurdistan" olarak bilinen bu cumhuriyete Orenburg vilayetinin beşte ikisi ve Ufa, Perm ve Samara vilayetlerinin bazı kısımları dahil edilmişti. Toplam nüfusu yaklaşık olarak 1.2 milyon kişi idi ve Başkurtlar bu nüfusun yaklaşık % 70'ini teşkil etmekteydi. 1922 yılında Başkurt özerk cumhuriyetine Ufa vilayeti eklenerek toprakları genişleyecektir (yaklaşık olarak 143 bin km² olacaktır). Genişlemiş Başkurt cumhuriyetinde toplam nüfus 3 milyona ulaşacaktır.

K İ T A P

Başkurtların 1917-1921 yılları arasındaki siyasi ve askerî faaliyetleri ve Başkurt özerk cumhuriyetinin kuruluş tarihi konusunda M. M. Kulşaripov'un *Z. Validov i obrazovaniye Başkirskoy Avtonomnoy Sovetskoy Respubliki* (Ufa, 1992) ve *Başkirskoye natsionalnoye dvijeniye* (1917-1921 gg.) (Ufa, 2000) adlı eserlerinde ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Rus ve Tatar nüfusun çoğunlukta olduğu Ufa vilayetinin eklenmesiyle Başkurt cumhuriyetinde Başkurtların toplam nüfus içindeki oranı düşecektir. Böylece Başkurtlar kendi cumhuriyetlerinde Ruslardan ve Tatarlardan sonra üçüncü sırada yer alarak azınlık konumuna düşeceklerdir. Sovyet dönemi boyunca sürececek olan bu durumun, Başkurtların kültürel gelişmeleri ve Tatar-Başkurt ilişkileri üzerinde çeşitli olumsuz etkileri olacaktır.

MAKALE

Başkurt Cumhuriyeti sınırları içindeki Tatar topluluğu meselesi ve bu meseleye ilişkin Tatar-Başkurt anlaşmazlığı konusunda şu makaleyi okuyabilirsiniz: Liaisan Şahin, "Tatar-Başkurt İlişkileri: Sorunlar Gerçek mi, Yapay mı?", *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, haz. M. Özyetgin, M. Dündar, İ. Kamalov (İstanbul, 2008) adlı kitap içinde, s. 50-68.

13 Aralık 1919'da Komünist Partisi Merkez Komitesi, Mart 1918'de Müslüman Komiserliği tarafından ilan edilmiş olan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni kurma kararını iptal eder. Bu durumda Tatarlar konusunda nasıl davranılacağı meselesi Bolşevik idareciler arasında tartışma yaratır. Lenin ve Stalin'in Tatar cumhuriyetini kurma yanlısı tutum sergilemesiyle lehte karar verilir. Mayıs 1920'de Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. Tatar cumhuriyetinin sınırları çizilirken İdil-Ural bölgesindeki Tatarların büyük kısmı dışarıda bırakılır. 68 bin km² yüzölçümüne sahip Tatar cumhuriyeti kuruluş anından itibaren Rusya'daki Tatar nüfusunun sadece üçte birini (1.5 milyondan daha azını) kapsar. Üstelik Tatarlar kendi cumhuriyetlerinin toplam nüfusunun yarısından azını oluştururlar. 1926 yılı verilerine göre Tatar özerk cumhuriyetinin 2.5 milyonluk toplam nüfusunun % 48.7'sini Tatarlar, % 43'ünü Ruslar oluşturur. Cumhuriyetteki Tatar ve Rus nüfusunun bu oranı Sovyet dönemi boyunca fazla değişmeden sürecektir.

Haziran 1920'de ise Çuvaş Özerk Bölgesi kurulur. Yaklaşık 11 bin km² alanı kaplayan bu küçük oluşumun toplam nüfusu 805 bin kişi olup, Çuvaşlar bu nüfusun % 80.5'ini oluşturmaktaydı (Ruslar % 11.5'ini ve Tatarlar % 3.9'unu). Böylece Çuvaşlar, kendi adlarına kurulan bir birimde teşkil ettikleri oran bakımından Başkurtlara ve Tatarlara göre çok daha iyi bir konumdaydılar. Çuvaş Özerk Bölgesi 1925 yılında Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülecek ve toprakları biraz daha genişletilecektir (18.3 bin km²).

Bu bölümde öğrendiğiniz bilgilere dayanarak, İdil-Ural Devleti'nin kurulmasına engel olan faktörleri sıralayınız.

SIRA SİZDE

SOVYET İKTİDARININ İLK ON YILI

Sovyet devleti, Alman düşünür Karl Marks'ın kurucusu olduğu komünizm öğretisinin hayata geçirildiği dünyadaki ilk ülke oldu. "Bolşevikler" adıyla iktidara gelen, daha sonra "Sovyetler" olarak anılmaya başlayan Rusyalı komünistler eski Rusya İmparatorluğu topraklarında dünyanın geri kalanından tamamen farklı yeni bir düzen kurdular. Hayatın her alanında yaşanan radikal bir toplumsal dönüşümün eseri olarak ortaya çıkan Sovyet ülkesi, XX. yüzyılın tarihine bir süper güç olarak damgasını vurdu. Aynı zamanda, iktidarın toplum üzerinde tarihte benzeri görülmemiş bir baskı rejimini kurduğu **totaliter devlet** örneği olarak da tarihte yer etti.

Sovyet tecrübesi, bilim insanları arasında büyük bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Aslında iyi niyetlerle, eşitlik, özgürlük, adalet, insan onuruna yakışır yaşam özlemi ve talebiyle yola çıkmış olan bir hareket nasıl olup da milyonlarca insanın ölümüne neden olan, inanılmaz acılar yaşatan, birkaç neslin hayatını karartan korkunç bir baskı rejimine dönüşmüştür? Kimileri bu dönüşümü direkt olarak Komünizm öğretisinin özelliklerine bağlarken, kimi de Sovyet devletindeki uygulamaların hatalarını ve liderlerin oynadığı rolü öne çıkarmaktadır.

Sovyet tarihinde belirgin olarak bir kırılma noktasından söz edilebilmektedir. Sovyet devletinde 1920'li yıllarda yürütülen politikalar, 1930'lu yılların başından itibaren köklü bir biçimde yön değiştirmiştir. Bu kırılma anı, Stalin'in hâkimiyeti eline topladığı zamana denk gelmektedir. Sovyet devletinin kuruluş aşamasında V. İ. Lenin'in entelektüel etkisi baskın idi ve Lenin, Marksçı teoriyi Rusya'daki toplumsal hayatın gerçeklerine uyarlamada az çok esneklik gösterebilmişti. Lenin'in ölümünden sonra Stalin, Marksist-Leninist öğretiyi kendi yorumu ve tutumlarıyla değişikliğe uğrattı. Stalin'in benimsediği katı ve dar görüşlü tutum, komünist pren-

Totaliter devlet: İktidar yetkisinin tek partinin ve onun diktatör liderinin elinde toplandığı, toplumsal hayatın tüm yönlerinin devletin katı kontrolü altında tutulduğu, vatandaş hak ve özgürlüklerinin fiili olarak uygulanmadığı bir devlet düzenidir.

siplerle Sovyet ülkesinin toplumsal gerçekleri arasında zaten var olan çelişkileri daha da derinleştirdi ve sorunları çözülmez kıldı. Stalin'den sonra gelen yöneticiler, Sovyet politikalarının sorgulanması ve yenilenmesi konusunda irade gösteremediler. Bunun neticesinde ülke ekonomik, siyasi, toplumsal ve ideolojik açılardan ciddi sorunlarla boğuşmaya başladı ve uzun süren bu durum Sovyet rejiminin çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile son buldu.

İç Savaş Dönemi ve Savaş Komünizmi Politikaları: 1917-1921

Bolşevik yanlısı ve Bolşevik düşmanı güçler arasında 1917 yılının sonundan itibaren 1920 yılının sonuna kadar (bazı bölgelerde 1922 yılına kadar) süren acımasız iç savaş Rusya'yı harabeye çevirir. Bolşeviklerin iktidara gelir gelmez ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda katı bir şekilde kendi prensiplerini uygulamaya başlaması da ülkede büyük sıkıntılar yaratır. Bolşevikler sadece işçi ve en yoksul köylü sınıfının menfaatlerini gözeterek diğer tüm sınıfları halkın düşmanı ilan eder; bu sınıfların ellerindeki bütün malları alır ve her tür karşı koyma girişimini acımasızlıkla bastırır. Özel mülkiyet kurumu ortadan kaldırılarak topraklar en yoksul köylülere dağıtılır; sanayi kurumları, bankalar ve ulaşım sistemi devletleştirilir.

İç savaş yıllarında ekonomik sıkıntılar ve gıda kıtlığı baş gösterince Bolşevik yönetimi, "Savaş Komünizmi" olarak adlandırılan bir politika uygular. Bu politikaya göre, ticaret ve parasal işlemler yasaklanarak ve özel sektör ortadan kaldırılarak bütün ekonomi sıkı devlet denetimi ve bizzat Komünist Partisinin kontrolü altına alınır. Şehirlerde herkes için zorunlu hizmet yükümlülüğü getirilirken, maaş yerine herkes için aynı olan tayın verilir. Köylerde çiftçilerin bütün ürünlerine Kızıl Ordu ihtiyaçları için el konulmak üzere özel komiteler kurulur. Bu el koymalar sebebiyle büyük sıkıntı içine düşen ve açlığa mahkûm olan köylüler arasında isyanlar çıkar. 1921 yılının baharına doğru köylü isyanları neredeyse tüm Sovyet ülkesini sarar. Bunlara kentlerdeki kaynaşmalar da eşlik eder. Başkaldırımlar, Savaş Komünizmi sisteminin ortadan kaldırılmasını, Komünist Partisinin iktidar tekelinin sona erdirilmesini ve serbest seçimlerin düzenlenmesini talep ederler.

Sovyet yönetimi geri adım atmak zorunda kalır ve Mart 1921'de ekonomide yeni bir politikaya geçildiğini ilan eder. NEP olarak bilinen bu politika çerçevesinde ticaretin ve özel teşebbüsün yeniden canlanmasına izin verilir, zorunlu hizmet yükümlülüğü kaldırılır, para yeniden kullanılmaya başlar. Köylerde müsadere (el koymalar) yerine miktarı sabit tutulan vergi yöntemi getirilir ve köylüler üzerindeki baskı hafifletilir. Bununla birlikte ekonominin büyük kısmında, yani bankacılık, sanayi ve ulaşım sektörleri üzerinde devletin kontrolü korunur ve Komünist Partisinin siyasal alandaki otoriter yaklaşımı devam eder. Yine de ekonomideki bu yeni politika çok geçmeden olumlu sonuçlar verir ve ekonomi düzelmeye doğru gider. Ancak NEP politikasının bu olumlu sonuçları hissedilmeden önce İdil-Ural bölgesi çok büyük bir felaket yaşar.

İdil-Ural Bölgesinde Açlık: 1921-1922

Avrupa Rusya'sında iç savaş dolayısıyla zaten büyük zarar görmüş olan tarım ve hayvancılık, Bolşeviklerin Savaş Komünizmi politikası çerçevesinde gerçekleştirdikleri çiftçilik ürünlerine el koyma uygulaması ile iyice yıkıma uğrar. 1920 yılında çoğu bölgeden neredeyse tüm tahıl - tohumluk olanları bile - zorla müsadere edilir. Bolşevik yönetiminin bu politikasına karşı birçok yerde, özellikle Başkurtlar arasında isyanlar çıkar. Bu isyanları Bolşevik güçler sert bir şekilde bastırır.

Rusya'daki iç savaş yıllarının toplumsal bedeli çok ağır olur. Savaş hareketleri, Kızıl ve Beyaz orduların uyguladığı terör, açlık ve salgın hastalıklar sebebiyle toplam 15 milyon insan hayatını kaybeder. Bolşevik yönetiminin "halk düşmanı" ilan ederek mallarını talan ettiği ve kovuşturduğu zengin tabakalar başta olmak üzere Rusya'dan bu yıllarda yaklaşık 2.5 milyon insan yurt dışına kaçar. Ülke maddi ve manevi açıdan onulmaz yaralar alır (Çernova 2008: 195).

NEP: Rusça "Yeni Ekonomi Politikası" kelimelerinin kısaltmasıdır. Sovyet devletinde 1920'li yıllarda uygulanan ekonomi politikası bu terimle belirtilir. NEP uygulamasında serbest piyasa koşullarının işlemesine kısmen izin verilmiştir.

Kış aylarında baş gösteren açlık, 1921 yılında yaşanan kuraklığın da etkisiyle bir felaket boyutunu alır. İdil-Ural bölgesini, Ukrayna'nın güneyini, Kırım'ı, kısmen Kazak topraklarını ve Batı Sibirya'yı etkisi altına alan açlıktan özellikle İdil-Ural bölgesi çok kötü bir şekilde etkilenir. Kentlerde aç insanlar tahıl depolarını ve trenleri yağmalarken, köydekiler kedi, köpek, ot, ağaç kabuğu dahil buldukları her şeyi yemek zorunda kalırlar. Çok uzun süre açlık çekilen bölgelerde yamyamlık vakaları dahi yaşanır. Açlığın yanı sıra salgın hastalıklar da yayılır, bazı köyler tamamen boşalır. 1921-1922 yıllarında Başkurt özerk cumhuriyetinde 650 bin kişi (toplam nüfusun % 22'si), Tatar özerk cumhuriyetinde yaklaşık 500 bin kişi, Çuvaş özerk bölgesinde 13 bin kişi hayatını kaybeder.

Temmuz 1921'de Sovyet iktidarı Açlıkla Mücadele Komitesi'ni kurarak yardım çalışmaları başlatır. Binlerce çocuk açlık çekmeyen bölgelerin çocuk evlerine geçici bir süre için gönderilir. Sovyet devletinin diğer bölgelerinden gıda maddeleri getirtilir. Bu yardımlar yeterli olmadığı için Sovyet yönetimi diğer ülkelere de yardım çağrısı yapmak zorunda kalır. Eylül ayından itibaren uluslararası yardım kuruluşları önemli ölçüde yardımlarda bulunmaya başlarlar. Örneğin, Amerika Yardım İdaresi binlerce ton gıda maddesi gönderir, yemekhaneler açar. 1922 yılının Ocak ayı itibarıyla bu kuruluşun yardımlarıyla sadece Tatar özerk cumhuriyetinde 1.2 milyon insan beslenir (Tagirov 1999: 187). 1922 yılının sonuna doğru İdil-Ural bölgesindeki durum büyük ölçüde düzelir. Fakat açlığın sebep olduğu insani ve ekonomik kayıplar etkisini daha uzun yıllar hissettirecektir. Örneğin, açlık döneminde büyük ve küçükbaş hayvanlarda büyük kayıplar yaşandığı için bölgedeki hayvancılık çok büyük zarar görür ve durumun düzelmesi yıllar sürer.

1920'li Yıllarda Ekonomik, Siyasal ve Toplumsal Yaşam

Kırsal kesim iç savaşın ve açlığın sebep olduğu yıkımdan sonra toparlanmaya başlar. NEP döneminde Toprak Kanunu'nun uygulanması sonucunda çiftçilerin toprak durumu iyileşir ve orta halli çiftçiler çoğunluğu teşkil edecek duruma gelir. Köyde genel olarak bireysel çiftlikler söz konusu iken, bunun yanı sıra kooperatifler ve kollektif çiftlikler de kurulmaya başlar. Bunlardan bazıları oldukça başarılı olur.

Sovyet yönetimi ekonomik ve toplumsal yaşamda sosyalist uygulamaları hayata geçirmeye başlar. 1922 yılında İş Kanunları kabul edilerek sekiz saatlik iş günü, ücretli izin, çocuk emeğinin kısıtlanması gibi emekçilerin çalışma hayatını iyileştiren önemli kanunlar hayata geçirilir. Ücretsiz tıbbi yardım ve sosyal sigorta uygulamaları başlatılır. Maaşlar artar, sanayide Rus olmayan işçilerin sayısı çoğalır.

NEP politikası dolayısıyla daha liberal bir havanın estiği ekonomik hayatın aksine, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşantısında otoriter eğilim iyice pekişir. Komünist Partisi'nin ülke çapındaki etkisi gittikçe artar. Tüm önemli devlet görevlerinde Komünist Partisi yetkilileri yer alır. Ayrıca bütün devlet kurumlarında, büyük sanayi kuruluşlarında, köylerde Komünist Partisi birimleri kurulur. Komünist Partisi üyelerinin sayısının arttırılmasına büyük önem verilir ve bu süreç dikkatli bir kontrol altında tutulur. Gençler için **Komsomol** adında özel bir gençlik kolu kurulur. Rus olmayanları ve kadınları Komünist Partisine çekmek için özel çalışmalar yapılır. Bunun sonucunda, örneğin, Tatar özerk cumhuriyetinde 1925 yılı itibarıyla yerel parti kuruluşu üyelerinin üçte birini, Tatarlar ve bunun % 10'unu kadınlar teşkil ederler.

Tüm devlet kuruluşlarında kendi birimlerini kurarak aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik düzenle birbirine bağlanan bir iktidar yapısını yaratan ve çeşitli top-

Komsomol: Rusça "Komünist Gençler Birliği" anlamına gelen kelimeler dizisinin kısaltmasıdır; Komünist Partisinin gençlik koludur.

lumsal kuruluşlar aracılığıyla toplumun her katmanına nüfuz eden Komünist Partisi kısa bir süre içinde ülke çapında yönetimin dizginlerini ele geçirir ve tüm devletin ve toplumun işleyişini kontrol altına alır. Bu durumda özerk cumhuriyetlerin yönetiminde bile bu cumhuriyetlerin hükümetlerinden ziyade Komünist Partisinin bölgesel komiteleri söz sahibi olur. Komünist Partisi'nin yerel şubesinin Genel Sekreteri, söz konusu bölgeyi asıl yöneten şahıs durumuna gelir.

Kendi ideolojisini kabul etmeyenlere karşı tahammülsüz davranan ve karşıt görüşleri bastırmak için zorba yöntemler kullanmaktan çekinmeyen Komünist Partisi, 1920'li yıllarda din kuruluşlarını ve din adamlarını hedef alır. Ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, İdil-Ural bölgesinde de dine karşı resmen savaş yürütülür: kiliseler ve camiler kapatılır, binaları yıkılır veya başka kurumlara verilir, malları gasp edilir, din adamları ve aileleri kovuşturulur, hapse atılır, sürgün edilir. 1925 yılında kurulan "Savaşçı Dinsizler Birliği" bir taraftan ateizm propagandası yaparken, diğer taraftan kiliselere ve camilere yapılan saldırılarda başrolü oynar. 1920'li yılların sonunda bu birliğin şubeleri İdil-Ural bölgesindeki özerk cumhuriyetlerde de kurulur. 1930'lu yıllarda doruğuna ulaşan kovuşturmalar sonucunda din adamları tabakasının neredeyse kökü kazınır ve din olgusu kamusal yaşamdan tamamen silinir. Dinî inanca bağlı olmayı sürdüren insanlar bundan sonra dindar oluşlarını gizlemek ve dinin gereklerini çok sınırlı düzeyde yerine getirmekle yetinmek zorunda kalırlar.

1920'li Yıllarda Kültürel Yaşam

Sovyet ülkesindeki kültürel yaşam büyük çelişkiler sergilemiştir. Bir taraftan, Çarlık döneminde ezilerek yaşamış olan ve insanlığın kültürel kazanımlarından uzak kalan toplumsal kesimler için Sovyet döneminde, inkar edilemeyecek bir şekilde, kültürel gelişmenin önü açılmış, halk kitlelerini aydınlatmak ve ilerletmek için birçok önemli adım atılmıştır. Diğer taraftan, Komünist Partisi'nin sıkı ideolojik kontrolü ve kovuşturmaları, toplumun fiziksel ve manevi yaşamına büyük zararlar vermiş, kültürün özgür gelişimini engellemiştir.

Sovyet Yönetimi, ilk yıllarından itibaren köklü bir *kültür devrimi* başlatır. Bu devrimin başlangıç aşamasını, okur-yazarlığı yayma kampanyası oluşturur. (Rusya İmparatorluğu'nda yüksek kültür düzeyine sadece soylu kesim sahipti, toplumun geri kalanında ise okur-yazarlığın oranı çok düşüktü.) Yetişkinlere okuma yazma öğreten okulların açılmasıyla başlayan ve 1930'lu yıllarda zorunlu ilk ve ortaöğretim sisteminin kurulmasıyla devam eden eğitim faaliyetleri sonucunda, örneğin Çuvaş cumhuriyetinde, Sovyet dönemi öncesinde % 18 olan okur-yazarlık oranı 1926 yılında % 54.2'ye, 1939 yılında % 91'e, 1959 yılında % 99.2'ye çıkacaktır.

Eğitim herkes için ulaşılır ve ücretsiz hale getirilir. Çarlık döneminde Rus devletin hiçbir şekilde eğitim olanağı sağlamadığı Rus olmayan halklar kendi ana dillerinde eğitime kavuşur. Örneğin, 1926 yılı itibarıyla Tatar özerk cumhuriyetinde iki binden fazla ilk ve ortaokul faaliyet gösterir; bunların yarısı Tatarca eğitim verir. Eskiden daha ziyade soyluların okuyabildiği yüksek okulların kapıları herkese açılır. Sovyet yönetimi özellikle işçilerin ve köylülerin eğitilmesine özel önem verir. Yüksek okullar bünyesinde işçi ve köylü gençlerine yönelik olarak hazırlık fakülteleri açılır. Tatarlar, Çuvaşlar, Başkurtlar için de bu tür fakülteler kurulur.

Dinî eğitim veren kuruluşlar kapatılırken yeni Sovyet okulları, yüksek eğitim kuruluşları, bilimsel ve kültürel kurumlar açılır. Ülkeyi terk etmeyip Sovyet Yönetimi şartlarında çalışmayı kabullenen eğitimciler ve bilim insanları bu gelişmelerde büyük rol oynar. Rus olmayan halklar arasında ilk defa profesyonel olarak resim, müzik

ve diğer sanat dalları ile uğraşan sanatçılar ortaya çıkmaya başlar. Fakat Komünist Partisinin ideolojik baskısı bilimsel faaliyetlerin ve kültürel hayatın özgürce gelişmesinin önünde ciddi engeller yaratır. Basın ve yayın, tiyatro çalışmaları sıkı sansüre tabi tutulur. Bilimsel çalışmalara ideolojik gerekçelerle müdahale edilir. Komünist Partisinin görüşlerine ters düşen aydınlar 1922 yılından itibaren gruplar hâlinde zorla yurt dışına sürülürler. Sürülenler arasında İdil-Ural bölgesinin en önemli ve köklü yüksek eğitim kurumu olan Kazan Üniversitesinin profesörleri de vardır.

1920'li Yıllarda Milletler Politikası

Sovyet yönetiminin Rus olmayan halklar konusundaki tutumunu anlayabilmek için komünizm öğretisinin *tarihsel ilerleme* anlayışından ve milliyetçiliğe bakışından bahsetmek gerekir. Komünizmin kurucusu olan Karl Marks, tarihin katı bir mantığı olduğunu ileri sürmüştü. Ona göre tarih, her biri öncekinden daha gelişmiş olan toplumsal yapıların bir silsilesinden ibaretti. Bu silsilenin her adımında toplumsal yapının adaletsizliğinden kaynaklanan sınıfsal çatışmalar mevcut yapının sonunu hazırlamış ve kaçınılmaz bir şekilde daha ileri düzeydeki bir toplum yapısına geçmişti. Marks bu şemaya dayanarak kapitalist ekonomiye dayanan burjuva toplum düzeninin de bir gün sonunun geleceğini ve daha ileri bir toplumsal aşama olan sosyalist düzene geçileceğini savundu. Kapitalizmle birlikte milliyetçiliğin ve dünyanın ulus-devletlere bölünmüş olan yapısının da sonu gelecekti, çünkü milliyetçilik, burjuva sınıfına özgü bir ideoloji idi. Sömürücü sınıflar milliyetçilik ülküsünü öne sürerek kapitalist rekabeti maskeleyerek ve ülkeler arasındaki savaşları haklı göstermeye çalışıyorlardı. Sosyalist bir düzende ise toplumsal adaletsizlik ve eşitsizlik ortadan kalkacağı için insanlar arasındaki menfaat çatışmaları sona erecek, dolayısıyla hem milliyetçilik ideolojisi hem de *millet* olgusu yok olacaktı.

Bolşevikler, komünizm öğretisi uyarınca her zaman milliyetçiliği yeren, onu “gerici burjuva ideolojisi” olarak damgalayan bir tutum içinde oldular. Bununla birlikte iktidar için mücadele verdikleri sırada konumlarını pekiştirebilmek için Rusya İmparatorluğu’ndaki çeşitli halkların milliyetçi özlemlerine taviz vermek zorunda kaldılar. Marksist öğretiyi Rusya şartlarına uyarlayan Lenin, Sovyetlerin düşlediği milletsiz toplum yapısına geçiş için eski Rusya İmparatorluğu halklarının henüz hazır olmadığına hükmederek, başlangıç aşamasında Rusya’daki halkların milli özelliklerinin desteklenmesi gerektiğine karar verdi. Sovyetlerin uygulayacağı kültürel ve toplumsal politikalar sonucunda nasılsa zamanla komünist dünya görüşüne uygun şartlar oluşacak ve Sovyet halkları milliyetçiliği terk ederek bir sonraki toplumsal aşamaya yükseleceklerdi.

Sovyetlerin milletler politikasının özellikleri hakkındaki bilgileri R. G. Suny’nin *The Revenge of the Past* adlı kitabında ve R. Brubaker’in “Nationhood and the National Question in the Soviet Union” adlı makalesinde bulabilirsiniz (Bu ünitenin sonunda söz konusu kaynakların tam künyesi verilmiştir).

K İ T A P

Lenin’in otoritesi sayesinde 1920’li yıllar Sovyetlerin milletler konusunda en ılımlı ve tavizkâr tavrı sergilediği bir dönem oldu. Komünist Partisinin 12. kurultayında (Nisan 1923) milletler politikasının **Yerelleştirme** prensibine göre yürütüleceği ilan edildi. 1930’lu yılların başına kadar yürütülen bu politika, Rus olmayan halklarda milli hayat unsurlarının azami şekilde geliştirilmesini hedefledi. Hedefe üç yoldan ulaşılabilecekti: 1) Yerel dillerin eğitim ortamında ve resmî işlerde kullanımı desteklenecek, 2) Yerel etnik topluluk mensuplarından idareci ve aydın kad-

Yerelleştirme: (Rusçası: korenizatsiya) Sovyetlerin 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başında yürüttüğü, yerel dillerde eğitim ve kültür işlerini desteklemeye ve yerli etnik topluluklardan idareci kadrolar oluşturmaya yönelik uygulamalarıdır. "Yerelleştirme" politikası Rus olmayan halkları Sovyet tarafına çekmek ve şeklen *milli, içerik bakımından sosyalist* kültürlerin gelişmesini sağlamak hedefini gütmüştür.

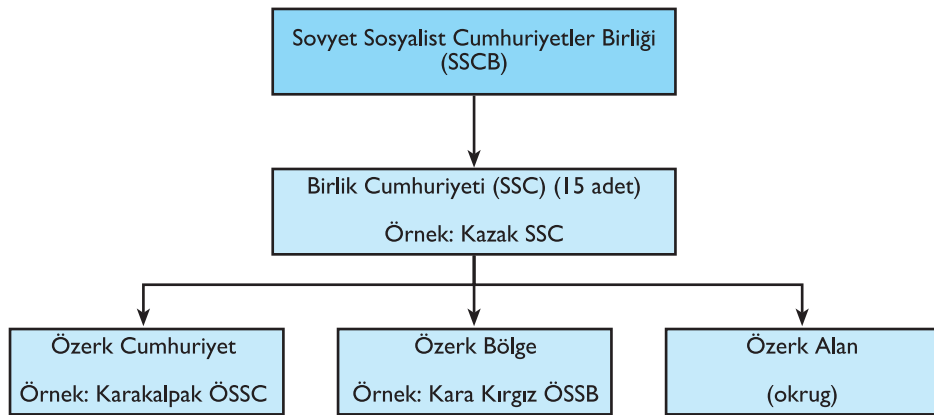
roları yetiştirilecek, 3) Yerel etnik topluluklar için idari birimler kurulacaktı. Bu politikanın ideolojik hedefi, halkların burjuva milliyetçiliği tuzağına düşmelerini engellemek ve Sovyetlerin gözetimi altında *şeklen milli, içerik bakımından sosyalist* kültürlerin gelişmesini sağlamaktır. Sovyet yönetimin öngörüsüne göre, zamanla Sovyet milletleri milli bağlılık duygularını aşarak birbiri ile kaynaşacak, etnik birimler gittikçe daha büyük çaplı birimler halinde birleşecek, farklı milletler ortadan kalkacak ve sonunda tek bir *Sovyet ulusu* ortaya çıkacaktı.

Yerelleştirme politikasının başlangıç ve çok önemli adımı olarak, Sovyet devletinde yaşayan etnik topluluklara ve onların dillerine ilişkin bilgi toplanır, sınıflandırılır ve millet adlarının listesi oluşturulur. Bu çalışma, 1926 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı için bir ön hazırlık mahiyetinde yapılır. Şunu vurgulamak gerekir ki, Sovyet yönetimi, bu konuya siyasi ve ekonomik menfaatlerini gözetecek (sosyalist modernleşme hedefini öne çıkararak) yaklaşır. Sovyet devletinde yaşayan halklara ilişkin olarak bilgi toplanarak, devletin sahip olduğu toplumsal ve ekonomik kaynakların bir dökümü yapılmış olur (Hirsch 1997).

Sovyet yönetimi 1920'li yıllarda ülkedeki bütün halkları komünist öğretinin toplumsal gelişmişlik anlayışına göre sınıflandırdı ve halklar arasında farklı kategoriler tanımladı. Kavramsal düzeyde oluşturulan bu hiyerarşik düzen, siyasal yapıya da yansdı. Kurulan etnik topraksal birimler dört farklı seviyeye ayrıldı. Sovyet ülkesinin kenarlarında olan, yani dışarıya sınırları olanlara *birlik cumhuriyeti* statüsü verildi. Sadece birlik cumhuriyetlerine SSCB'den ayrılma hakkı tanındı. Onlardan daha düşük düzeydeki *özerk cumhuriyetler*, birlik cumhuriyetlerinin içinde ve idari açıdan onlara bağlı olarak kuruldu. Özerk cumhuriyetler kendi sınırları içindeki idari meselelerle ilgilenebiliyor, ayrıca ilgili birlik cumhuriyetinin idari kurumlarında ve SSCB Yüksek Sovyetinin Milletler Şûrâsında temsil edilebiliyordu. Statü olarak onlardan da aşağıda *özerk bölgeler* ve *özerk alanlar* kuruldu, bunların hakları daha da kısıtlı oldu. Bazı halklar için topraksal birimler kurulmadı. Sovyet döneminin sonu itibarıyla toplam 53 halk, kendine ait bir toprak parçası olan ve bu toprak parçası üzerinde şu veya bu derecede idare hakkı tanınan bir *millet* (Rusçası: *natsiya*) konumunda idi.

Şekil 2.1

Sovyetler Birliği'nin idari yapısı.

1920'li yıllar boyunca Sovyet devletindeki diller incelenerek büyük çoğunluğu Latin alfabesine geçirilir, bu esnada o zamana dek yazı dili olmayan etnik topluluklar için alfabeler yaratılır. Latin alfabesine geçiş konusu Tatar ve Başkurt cumhuriyetlerinde itirazlarla karşılaşılır, çünkü bu geçiş Tatarlar ve Başkurtlar için Arap

alfabesinin bırakılması ve dolayısıyla yüzyıllar boyunca biriken kültürel mirasın kaybı anlamına gelir. Bu itirazlara kulak verilmez, hatta Komünist Partisinin yerel teşkilatları Arap alfabesinin kitlelerde dinî duygulara bağlılığı pekiştirdiği ve böylece sosyalizme giden yolda gerici bir engel teşkil ettiğini öne sürerek bu meselenin üzerine gider. 1927 yılında Tatarca için, 1929 yılında ise Başkurtça için birbirinden biraz farklı olan ayrı ayrı Latin alfabeleri kabul edilir.

1920'li yılların ilk yarısında birçok halk için topraksal birimler kurulur, bu birimlerde söz konusu halkların kendi siyasi idareleri oluşturulur. Yerel dillerin devlet işlerinde ve kamusal alanlarda kullanımı teşvik edilir. Yerel dillerde eğitim veren okullar açılır ve 1930'ların ortasına doğru ülkenin her bölgesinde anadilinde eğitim sistemi yerleşir. Eğitim sisteminin gelişmesine bağlı olarak yerel etnik toplulukların kendi aydınları yetişmeye başlar. Yerelleştirme politikasının diğer önemli bir yönünü, Rus olmayan halklarda idareciler kadrosunun oluşturulması teşkil eder. Belli bir etnik topluluk için kurulmuş olan siyasi topraksal birimde devlet ve parti görevlerine öncelikle söz konusu etnik topluluk mensuplarının getirilmesine dikkat edilir.

Halkların milli ve kültürel özelliklerini pekiştiren ve hatta kurumsallaştıran bu tür uygulamalar hayata geçirilirken, aynı zamanda bunun karşıtı olan eğilimin de kendini göstermeye başladığını belirtmek gerek. Lenin'in aksine Stalin, baştan beri üniter bir Sovyet devleti kurmaktan yanaydı. Ona göre milliyetçilik eğilimleri desteklenmemeli, sosyalist bir düzen hazır kurulmuşken Rusya'daki bütün halklar Sovyet potası içinde eritilmeliydi. 1922 yılında Sovyetler Birliği'ni kurma hazırlıkları sırasında Stalin, "özerkleştirme" planını öne sürdü. Bu plan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) dışındaki diğer cumhuriyetlerin RSFSC'ye özerk cumhuriyetler statüsünde katılmalarını öngörüyordu. Lenin bu planı sakıncalı bularak karşı çıktı ve o an için uygulanmasını engelledi. 1922'de Sovyetler Birliği, 4 *birlik cumhuriyetinden* (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kafkasya Ötesi Federasyonu) oluşan federe bir devlet olarak kuruldu. Sovyetler Birliği'nin gönüllülük, eşitlik ve işbirliği esasında kurulan bir birlik olduğu ilan edildi ve birlik cumhuriyetlerine birlikten ayrılma hakkı tanındı. (Daha sonraki yıllarda birlik cumhuriyetlerinin sayısı artacak ve Sovyet döneminin sonu itibarıyla 15 olacaktır.)

Stalin'in "özerkleştirme" planı Tatar komünistleri arasında büyük tepki çeker. Tatar özerk cumhuriyeti hükümet başkanı K. Muhtarov, kurulması öngörülen Sovyetler Birliği'nde özerk cumhuriyetlerin de kurucu unsurlar statüsünde yer almasını teklif eder, fakat bu teklifi reddedilir. Millet İşleri Komiserliği üyesi Mirseyit Sultangaliyev, 1923 baharında katıldığı çeşitli parti toplantılarında Sovyetler Birliği'nin yüksek idare kurumlarında özerk cumhuriyet temsilcilerinin de bulunması gerektiğini savunarak, Sovyet milletleri arasında öz ve üvey çocuk ayrımı yapılmasının kabul edilemez olduğunu söyler. Sultangaliyev'in tutumu "milliyetçi sapma" olarak nitelenir ve kendisi tüm görevlerinden azledilir. 1924 yılında Tatar özerk cumhuriyeti hükümetinin neredeyse tüm üyeleri görevlerinden alınır. 1920'li yıllarda Stalin'in "özerkleştirme" planına karşı görüş bildiren tüm Tatar komünistler, 1930'lu yılların büyük kovuşturma dalgasında cezalandırılacak, çoğu kurşuna dizilecektir.

1930'LU YILLAR

1922 yılının sonunda ağır hastalık sebebiyle siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kalan Lenin, Ocak 1924'te hayata gözlerini yumar. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Genel Sekreteri sıfatıyla elinde büyük güç toplayan Stalin, 1920'li yılların sonuna doğru tüm siyasi rakiplerini ortadan kaldırarak Sovyet ülkesinin tartışıl-

maz önderi konumuna gelir. Stalin döneminde Sovyet ülkesi, bir taraftan muazzam ekonomik atılımı gerçekleştirerek uluslararası alanda bir süper güç konumuna yükselecektir. Fakat aynı zamanda tarihte eşine az rastlanan zalimlikte totaliter bir baskı rejimiyle yönetilen bir devlet olarak şekillenecektir.

Sovyet Tarzı Modernleşme: Sanayileşme ve Kollektifleştirme

Çarlık Rusya'sı, ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyi bakımından Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin oldukça gerisinde idi. XX. yüzyılın başında ülke nüfusunun % 75'ini (94 milyon) köylüler teşkil etmekteydi. Sanayileşme sürecine yeni girilmişti. Bolşevik ideolojinin dayanağını oluşturan işçi kitleleri sadece 3 milyon kaddardı (Orışak 2001: 285-6). Birinci Dünya Savaşı ve hemen arkasından başlayan iç savaşlar ülkeyi yıkıma uğrattı. NEP yıllarında biraz toparlanmış olsa da ülke ekonomisi düzelmiş olmaktan uzaktı. Böyle bir ortamda sosyalist düzen kurma işine girişen Sovyet Yönetimi, etrafını çevreleyen kapitalist ülkelerden her an saldırı bekliyor ve kendini güvende hissetmiyordu.

Komünist Partisi 1925 yılında ülkenin sanayileşmesini acil ihtiyaç ve temel hedef olarak açıkladı. 1927 yılında Stalin, sanayileşmenin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi hedefini koydu. Sanayileşmenin iki beş yıllık planı (1928-1933, 1933-1937) ilan edildi. Planda öngörülenlerin gerçekleşebilmesi için muazzam kaynaklar gerekiyordu. Bu kaynakları elde edebilmek için kırsal kesime yüklenmeye karar verildi. 1929 yılından itibaren köylerde yüzde yüz kollektifleştirme hedeflenerek harekete geçildi. Kollektifleştirme çok kısa bir süre içinde ve son derece katı yöntemler kullanılarak gerçekleştirildi. Orta halli çiftçiler "Sovyet düşmanı" diye damgalanarak aileleriyle birlikte Rusya'nın doğusuna ve kuzeyine sürüldüler, malları gasp edildi. Bazı verilere göre, sürülenlerin sayısı 15 milyon kişiyi buldu. Geriye kalan daha yoksul köylüleri zorla, **kolhoz** adıyla anılan kollektif çiftliklere topladılar. Birçok köylü kolhozlardan kaçarak şehirlere göçmek zorunda kaldı. 1930'lu yıllarda şehirler kalabalıklaştı ve işçilerin sayısı 24 milyona ulaştı. Kolhozlarda kalan 35 milyon köylü ise devletin sıkı kontrolü ve baskısı altında üretim yaparak sanayileşmeye kaynak akıtan kitleye dönüştü.

Sanayileşme hamlesi büyük başarıya ulaştı. Daha ilk beş yıl içinde ağır endüstrinin temelini oluşturan 1500 büyük sanayi kuruluşu (elektrik santralleri, makine fabrikaları, madencilik tesisleri vb.) inşa edildi. İkinci beş yılda bunlara 4500 sanayi kuruluşu daha eklendi. Tarımda makine kullanımı yaygınlaştı. 1930'lu yılların sonu itibarıyla Sovyet Devleti sanayi üretiminde dünyada ABD'den sonra ikinci sıraya yükseldi.

Çok kısa sürede gerçekleştirilen sanayileşmenin ve kollektifleştirmenin toplumsal bedeli olağanüstü ağır oldu. Milyonlarca insan sürüldü, ağır şartlarda çalıştı, birçoğu öldü, sayısız acılar yaşandı. İnsafsız kollektifleştirmenin tarıma ve hayvancılığa vurduğu darbe sonucunda Avrupa Rusya'sında 1932-33 yıllarında yine açlık felaketi patlak verdi. Stalin hükûmetinin bu durumu gizlemeye çalışması, açlık çekenlere yardımda bulunmak için hemen harekete geçmemesi ve yurt dışından gelen yardım tekliflerini de geri çevirmesi yüzünden açlık felaketinin boyutları büyüdü. Açlık sebebiyle yaklaşık olarak 7 milyon kişi öldü.

Avrupa Rusya'sının merkezinde yer alan ve üstelik tarım ve hayvancılık bakımından elverişli şartları olan İdil-Ural sahası, kollektifleştirme ve sanayileşme süreçlerinden doğrudan etkilendi. Kollektifleştirme sonucunda, örneğin Tatar özerk cumhuriyetinde, 3847 kolhoz kuruldu, 40 bin hali vakti yerinde çiftçi "halk düşma-

Kolhoz: Rusça "kollektif çiftlik" anlamına gelen bir kısaltmadır. Sovyet devletinde kırsal kesim kollektif çiftlikler (kolhozlar) olarak örgütlenmişti.

nı” olarak sürüldü (Hasanov 1999: 283). Açlık felaketinden İdil-Ural bölgesi yine kötü bir biçimde etkilendi.

Diğer taraftan, bölge hızla sanayileşti. Çuvaş cumhuriyetinde eskiden beri var olan kerestecilik devam ettirilirken, bunlara hafif sanayi kuruluşları ve kimya sanayi tesisleri eklendi. Başkurt özerk cumhuriyetinde gelişen çeşitli sanayi dalları arasında özellikle madencilik ve petrol sanayisi öne çıktı. Tatar cumhuriyetinde de petrol aramaları başlatıldı. Tatar özerk cumhuriyetinde kurulan sanayi tesislerinden bazıları (uçak yapımı, makine yapımı, kimya sanayi, kürk üretimi, sentetik kauçuk, sinema filmi üretimi vb.) Sovyet ülkesi çapında önem kazandı. İdil-Ural bölgesinin geneli ve özellikle Tatar ve Başkurt özerk cumhuriyetleri, Sovyet devletin sanayi bakımından en gelişmiş bölgeleri haline geldi.

Büyük Terör

Karşıt görüşleri bastırmak için katı yöntemler kullanan Sovyet yönetiminin kendi halkına karşı sergilediği sert tutum, 1930’lu yılların ortalarına gelindiğinde büyük çaplı bir devlet terörü hâlini alır. Sovyet yönetimi, uyguladığı politikalarının vahim sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmekten kaçınarak, bütün suçu meçhul “halk düşmanları”na yükler ve insan avına girişir. Parti ve devlet kurumlarını ve tüm toplumu gerçek veya olası muhaliflerden “temizleme” kampanyaları yürütülür. Sadece 1937-38 yıllarında toplam 3.5 milyon insan kovuşturulur, bunların bir kısmı kurşuna dizilerek infaz edilir. Ağır işkencelerin uygulandığı soruşturma sürecinde birçok kişi ölür. Tutuklananların çoğu çalışma kamplarına gönderilir. 1939 yılı itibariyle çalışma kamplarında toplam 1.3 milyon kişi bulunur. Bu insanlardan sanayi kuruluşları inşaatında köle işçi olarak faydalanılır. “Halk düşmanları”nın eşleri ve çocukları bile cezalandırılır. Çeşitli toplumsal kesimler ve meslek grupları ardı ardına topluca kovuşturulur. Komşuların, akrabaların, aile fertlerinin birbirlerini ihbar etmeleri talep edilir. Kovuşturma sürecinde işini yeterince hırsla yapmadığı düşünülen yetkililer de cezalandırılır. Tüm toplumu paranoya halinde korku, şüphe ve şiddet havası sarar.

Sovyet ülkesinin diğer bölgeleri gibi İdil-Ural bölgesindeki cumhuriyetler de bu kovuşturma dalgalarından nasibini alır. Özellikle eğitimlerini Çarlık döneminde görmüş olan aydınlar, din adamları, daha önceki yıllarda bir şekilde Sovyet yönetimi ile ters düşenler cezalandırılır. Tatar özerk cumhuriyetinde 1920’li yıllardaki kovuşturmadan sağ çıkmış olan Mirseyit Sultangaliyev ve onun destekçileri tekrar kovuşturularak bu sefer kurşuna dizilirler. Birçok kişi çalışma kamplarına gönderilir. 1939 yılına gelindiğinde çalışma kamplarında toplam 25 bin Tatarın bulunduğu hesaplanmıştır. Stalin’in ölüm yılı olan 1953 yılına kadar dalga dalga sürecektir. Kovuşturmalar Çuvaş cumhuriyetinde toplam 14 bin kişiyi, Başkurt cumhuriyetinde 50 bin kişiyi (İrgalin ve Asabin 1991: 5) kapsayacaktır. 1930’lu yılların devlet terörüne kurban gidenler yıllar sonra aklanacak ve suçsuz oldukları kabul edilecektir.

Milletler Politikasında Kırılma

Stalin’in başa geçmesiyle birlikte Sovyet milletler politikasında da köklü bir dönüşüm yaşanır. Sovyet yönetiminin ilk yıllarından beri üniter bir yapıdan yana bir tavır sergilemiş olan Stalin, bundan sonra bu yaklaşımını serbestçe uygulamaya koyma fırsatını bulacaktır. Sovyet milletler politikası bundan böyle “milletlerin kaynaşması” prensibine göre şekillenecek ve bu kaynaştırma projesi Rus milletinin ve Rusçanın merkeze yerleştirilmesi yöntemine dayandırılacaktır. Stalin 1934 yılında Komünist Partisinin 16. kurultayında yaptığı konuşmada yerel milliyetçiliklerin tehlikelerin-

den bahsederek, dönüşümün sinyalini vermiş olur. Ruslar için “eşitler arasında birinci”, “büyük kardeş” sıfatları kullanılmaya başlanır. Ülkenin ideolojik hayatı bundan böyle “büyük kardeş” Rus halkının önderliğine dayanan “halklar dostluğu” teması etrafında şekillenir.

1938 yılında bütün milli okullarda Rusçanın öğretilmesi zorunlu kılınır. Bunu takiben Sovyet halklarının çoğunun alfabesi Latinden Kiril alfabesine çevrilir; bunun amacının Rus olmayan halkların Rusçayı öğrenmelerini kolaylaştırmak olduğu ilan edilir. İdil-Ural bölgesinde 1939 yılında Tatarca ve 1940 yılında Başkurtça için Kiril alfabesi kullanılmaya başlanır. Böylece Tatarlar ve Başkurtlar daha önceki on yılda Latin alfabesiyle yaratılan kültürel birikimini de büyük ölçüde kaybetmiş ve kültürel gelişme süreçleri bir kez daha kökten sarsılmış olur.

Rusçanın artan önemi, milli dillerin gelişmesini olumsuz etkiler. Artık iyi kariyer olanakları için Rusçayı iyi bilmek ve Rus kültür ortamının içine girmek şart olur. Rusça şartı, Rus olmayanların yüksek eğitim kurumlarına girişini zorlaştırır. Bu ortamda yerel dillerde eğitim veren okullara talep gittikçe azalmaya başlar, bu okulların sayısı azalır ve verdikleri eğitimin kalitesi düşer. Bununla birlikte yine de Sovyet yönetiminin ana dilinde eğitim olanaklarını tamamen ortadan kaldırmadığını ve ana dilde eğitimin kısıtlı düzeyde de olsa devam ettiğini belirtmek gerek. Kalabalık sayıda oldukları için Tatarlar ve Başkurtlar ana dilde eğitim olanaklarından diğer halklara göre nispeten daha fazla yararlanabilmişlerdir. Sovyet döneminin sonu itibarıyla Tatarlar ve Başkurtlar ana dillerinde eğitim veren “tam ortaokul” (10 yıllık eğitim) düzeyindeki okulları bulunan dört halktan ikisi konumunda olacaklardır (diğer ikisi, Tuvalar ve Yakutlardır) (Anderson ve Silver 1984: 1025).

Fakat Çuvaşlar bu kadar şanslı olamayacaklardır. 1930’lı yılların sonunda Çuvaş özerk cumhuriyetinde Çuvaşçanın devlet dili statüsü kaldırılır. Çuvaş okullarının son sınıflarında Rusça eğitime geçilir. Rusçanın eğitimde ve kamusal yaşamda oynadığı rol gittikçe pekişir ve buna bağlı olarak da Çuvaşçanın kullanım alanı daralır ve Çuvaşça eğitim veren okulların sayısı azalır. Çuvaş cumhuriyetinin dışında yaşayan Çuvaşlar için ana dillerinde kültürel faaliyet olanakları ortadan kalkar. 1930’lu yıllardan itibaren Çuvaşça konuşanların sayısı hızlı bir şekilde azalacak ve Sovyet döneminin sonunda kaybolmaya yüz tutmuş diller arasında yerini alacaktır.

1930’lu Yıllarda Kültür ve Sanat Yaşamı

Sovyet devletinin bazı olumlu getirilerinden de bahsetmek gerekir. Sovyet döneminde vatandaşlara çalışma, dinlenme, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri anayasal hak olarak tanınmış ve sağlanmış, eğitim, spor, kültür, bilim, sanat faaliyetlerinden halkın önemli bir kısmı yararlanabilmiştir. Sovyet yönetiminin özellikle kadınların ve çocukların durumu ile çok ilgilendiğini belirtmek gerekir. Kadınlara çalışma ve eğitim hayatında ve kamusal alanda erkeklerle aynı derecede yer alma fırsatlarının sunulması ve her konuda erkeklerle eşit hakların ve olanakların sağlanması, anne ve çocuk sağlığına önem verilmesi konusunda Sovyet yönetimi inkar edilemez başarılar elde etmiştir.

Diğer bölgelerde olduğu gibi İdil-Ural bölgesinde de 1930’lu yılların sonu itibarıyla nüfusun hemen hemen tamamını kapsayan ücretsiz genel ortaöğretim sistemi kurulur. Yüksek eğitim kurumlarının da sayısı gittikçe artar. Kütüphaneler, kulüpler, sinemalar, müzeler ve sanat galerileri açılır. Basın ve yayın işleri gelişir. Örneğin, 1941 yılında Tatar özerk cumhuriyetinde 75’i Tatarca olmak üzere toplam 155 gazete ve dergi yayınlanır. Kazan’da Tatar Opera ve Bale Tiyatrosu açılır ve Tatar

Dil, Edebiyat, Tarih Enstitüsü kurulur. Tatar Özerk Cumhuriyeti Besteciler Birliği çalışmaya başlar.

Bununla birlikte hayatın her alanı Komünist Partisinin katı ideolojik yönlendirmesi ve kontrolü altında bulunur. Kültürel, bilimsel ve sanatsal faaliyetlerin içeriği katı sansüre tabi tutulur. Edebiyatçılardan ve sanatçılardan “sosyalist gerçeklik” prensibine uymaları ve sadece sosyalist ülkülere uygun konuları işlemele-ri, Sovyet iktidarının başarılarını övmeleri talep edilir. Stalin tüm zamanların en bilge önderi olarak yüceltilir. Stalin’in yüceltilmesi gittikçe toplumsal hayatın tüm alanlarına işler ve aşırı bir hâl alır.

Sovyet yönetiminin 1920’li ve 1930’lu yıllarda yürüttüğü ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalarının farklarını ana hatlarıyla açıklayınız.

SIRA SİZDE

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ VE SONRASI

İkinci Dünya Savaşı’nın Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan bölümü Sovyet tarihçiliğinde “Büyük Vatan Savaşı” olarak adlandırılmaktadır. 22 Haziran 1941’de Nazi Almanyası’nın savaş ilan etmeksizin Sovyetler Birliği’ne saldırmasıyla başlayan “Büyük Vatan Savaşı” dört yıla yakın bir zaman sürecek ve XX. yüzyılın başından beri ardı ardına büyük acılar çekmiş olan talihsiz Sovyet halklarına yeni ölümler, acılar ve zorluklar getirecektir.

Savaşın ilk gününden itibaren genel seferberlik ilan edilerek savaşılmaya uygun olan herkes cepheye gönderilir. Ülke ekonomisi savaşla uyumlu hâle getirilir, cephe gerisindekiler cephe ihtiyaçlarını sağlamak için gece gündüz çalışmaya başlarlar. Sovyet insanların çoğunun Sovyet yönetiminin tüm zorbalıklarına rağmen sosyalist değerlere ve aydınlık Komünist geleceğe inanmış olduğunu ve vatanları olarak benimsedikleri Sovyetler Birliği’ni korumak için samimi olarak can attığını önemle belirtmek gerekir.

Ani saldırının avantajını kullanan düşman, kısa bir süre içinde Sovyetler Birliği’nin batı bölgelerinde 300-600 kilometre kadar içeri ilerler. Sovyet askerlerinin direnciyle o noktada durdurulduktan sonra Naziler adım adım gerilemek zorunda kalacaklardır. Nazileri geriletmek için Sovyet ülkesinin batısında dört yıl boyunca ağır savaşlar verilecektir.

Savaşın İdil-Ural Bölgesindeki Etkileri

Sovyetlerin birçok önemli sanayi kuruluşu Nazi işgali altında kalan bölgede bulunduğu için ülke bir anda sanayi potansiyelinin büyük bölümünü kaybetmiş olur. Bu durumu bir an önce düzeltmek ve sanayi üretimini büyütme ihtiyacı ortaya çıkar. Cephe gerisinde kalan ve 1930’lu yıllarda önemli sanayi merkezi haline gelmiş olan İdil-Ural bölgesi bu açıdan Sovyet yönetimi için büyük önem kazanır. Burada bulunan fabrikalara ek olarak, batıda tehlike altındaki bölgelerden önemli sanayi kuruluşları (çalışanları ile birlikte) İdil-Ural bölgesine nakledilir. Tatar özerk cumhuriyetinin sanayi sahalarında batıdan gelen 70 civarında fabrikanın donanımları yerleştirilir ve hemen üretime geçirilir. Örneğin, Kazan’daki uçak fabrikasında yeni gelen donanımların ilavesiyle savaş uçakları yapımına başlanır. Kazan havaalanı ABD’den yardım anlaşması ile gelen uçakları kabul eden ana üslerden biri haline gelir. Batı bölgelerindeki sanayi kuruluşlarından yüzden fazlası Başkurt, yirmi kadarı ise Çuvaş özerk cumhuriyetine (bazıları kısmen, bazıları tamamen) nakledilir.

Başkurt cumhuriyetine sanayi kuruluşları dışında birkaç askerî yüksek okul ve iki askerî akademi de nakledilir. Savaşın başında Başkurt cumhuriyetinde iki Başkurt süvari tümeni teşkil edilir ve cepheye gönderilir. Tatar cumhuriyetine ise sanayi kuruluşlarının yanı sıra birçok bilimsel kurum nakledilir ve çalışmalarına burada devam eder. SSCB Bilimler Akademisinin Kazan Şubesi kurulur.

İdil-Ural bölgesi cumhuriyetlerinin kendi sanayi imkanları da seferber edilir. Savaş yıllarında Başkurt topraklarından 5 milyon ton petrol çıkartılır. Savunma ihtiyaçları için kaynak arayışları sırasında Tatar cumhuriyeti topraklarında da petrol yatakları keşfedilir ve petrol üretimi başlar. Sonraki yıllarda Tatar cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nin en önemli petrol üretim merkezlerinden biri haline gelecektir.

İdil-Ural bölgesindeki yerel sanayi kuruluşları ürün profilini değiştirerek cephenin ihtiyaçları için asker elbisesi, ayakkabısı, bomba, mermi vb. üretimini yapmaya başlar. Savaş durumu sebebiyle insan gücü ve hayvan sayısı azalan kırsal kesimde de zor koşullarda özverili üretim yapılır. Savaş yıllarında kolхозlarda çalışanların çoğunu kadınlar, yaşlılar ve çocuklar oluşturmaktadır. 12 yaşın üstündeki çocuklardan başlayarak herkesin emeği kullanılır. Özellikle kadınlar büyük özveri örneği gösterirler. Kadınlar kolхозlarda traktör ve tarım makineleri kullanırken, şehirlerde de fabrika çalışanlarının yarısından fazlasını teşkil ederek erkeklerin yaptığı ağır işleri üstlenirler. Cepheye yardım sadece sanayi ve tarımsal üretimle de sınırlı kalmaz. Vatandaşlar ellerinden geldiği kadar cephedekilere bireysel yardımlarda da bulunurlar, elbise bağışı, para bağışı, kan bağışı için kitlesel kampanyalar yapılır. Cephe gerisinde olduğu için İdil-Ural bölgesi işgal tehlikesi altındaki bölgelerden tahliye edilen insanları ve cepheden çok sayıda yaralı ve hasta kabul eder, bölgede birçok askerî hastane kurulur. Savaş yıllarında Tatar cumhuriyetinde toplam 330 binden fazla ve Başkurt cumhuriyetinde 218 bin civarında yaralı ve hasta asker tedavi görür.

Resim 2.1

İkinci Dünya Savaşında Sovyet askerleri cepheye savaşıırken, kadınlar da özverili çalışmalarlarıyla ülkenin kurtuluşunda etkili oldular. Propaganda posterinde Tatarca olarak şunlar yazılmıştır: "Biznin Sovet suğışçıları faşist vahşilerge karşı niçek suğışsalar, biz de kırdagı eşni şulay eşlibez [Bizim Sovyet savaşçıları faşist vahşilere karşı nasıl savaşıyorlarsa, biz de kırsal kesimdeki işi aynı gayretle yapıyoruz.]"

Sovyet Tarih Anlayışında Değişim ve Bunun Tatarlara Yansıması

Savaş yıllarında Komünist Partisinin ideolojik kontrolü daha da sıklaşır. Savaş ortamı içinde halkın maneviyatını yükseltmek için Rus tarihinin şanlı sahneleri ve kahramanları propaganda malzemesi haline getirilir. Sovyet ülkesinde 1930'lu yıllardan beri yerleşen Rus milletini yüceltme tutumuna bağlı olarak kahramanlık sahneleri özellikle Rus tarihinden seçilir. Bu bağlamda Rusya tarihinin Moğol istilası ve Altın Orda hâkimiyeti dönemi de özel önem kazanır. Sovyet tarihçiliği ideolojik amaçları doğrultusunda bu dönemlere “halklar dostluğu” temasına uygun bir yorum getirir ve Rusya'daki bütün halkların “Tatar-Moğol boyunduruğu”na karşı büyük Rus milleti önderliğinde omuz omuza mücadele etmiş olduğunu iddia eder. Moğol istilalarının Rusya topraklarına muazzam zarar verdiği, Altın Orda idaresinin Rusya'nın sosyal ve ekonomik gelişmesini gerilettiği, Altın Ordadan sonra ortaya çıkan Tatar hanlıklarının da saldırgan çapulcu politikalarla Rusya için sürekli bir tehdit oluşturduğu tasvir edilir (Halperin 1982).

Bu durumda Tatarların geçmişteki devletçilik geleneklerine ilişkin tarihsel hafızası Sovyet yorumu ile çelişkiye düşer. Bu çelişkiyi ortadan kaldırma, Tatarların Altın Orda ve Kazan Hanlığı ile kayda değer bağlarının olmadığını, hatta onların bu devletlerin idarecilerine karşı kardeş Rus halkı ile omuz omuza savaştıklarını kanıtlama gereği ortaya çıkar. Tatarların Sovyet yorumu ile çelişen milli tarih anlayışları üzerinde gereken “ayarları” yapabilmek için çeşitli cephelerden saldırıya geçilir. Öncelikle, eğitimlerini Sovyet öncesi dönemde almış olan, dolayısıyla Tatar devletçilik geleneği konusunda bilgisi olan Tatar aydınları Stalin'in siyasi kovuşturmaları sırasında yok edilir. Örneğin, ilk profesyonel Tatar tarihçisi G. Gubaydullin tutuklanarak kurşuna dizilir ve eserleri yasaklanır (Frank 1998: 179-82).

Diğer taraftan, Tatar tarihçilerine Altın Orda ve Kazan Hanlığı ile ilgili konularda araştırma yasağı getirilir. Tatarların diğer Müslüman halklarla ilişkileri, Ceditçilik hareketi gibi konular da sakıncalı mevzular arasında yerini alır. Altın Orda dönemine ait folklor eserlerinin dahi incelenmesi yasaklanır. Altın Orda dönemini anlatan *İdegey* destanının metinlerini toplamak ve yayına hazırlamak üzere 1930'lu yıllarda başlatılan çalışmalar da bu yasaktan nasibini alır. 1944 yılında SSCB Komünist Partisi *İdegey* konusunda ve ayrıca bazı tiyatro ve opera eserlerinde Altın Orda dönemine ait rivayetlerin kullanılması sebebiyle Tatar cumhuriyeti Komünist Partisine sert bir uyarı yapar. Yayına hazır duruma getirilmiş olan *İdegey* destanın basımı askıya alınır, konu ile ilişkili bulunan sahne oyunları gösterimden kaldırılır ve bazı romanlar ve hikâyeler yasaklanır. Ayrıca Tatar edebiyatı ders kitaplarının içeriğine de ideolojik müdahaleler yapılır (İshakov ve İzmaylov, 1992; Usmanov, 1990).

Tatarların Altın Orda mirasından koparılması sürecine son nokta, 1946 yılında Moskovada toplanan bir etnografya konferansında konulur. Tatar halkının etnik kökeni meselesini açıklığa kavuşturmak üzere düzenlenen bu konferans, Sovyet yönetiminin duymak istediği sonucu açıklayarak, Tatarların etnik köken bakımından İdil Bulgarlarından geldiklerine, Altın Orda ve Kazan Hanlığı Tatarları ile hiçbir ilişkileri bulunmadığına karar verir. Bundan sonra yazılan bütün tarih ders kitaplarında, İdil-Ural bölgesi halklarının gaddar Moğol-Tatar hanların baskısı altında ezildiği ve ancak Müthiş İvan'ın Kazan'ı almasıyla kurtuldukları, aslen İdil Bulgarları kökenli olan Kazan Tatarlarının, Altın Orda ve Kazan Hanlığı idarecilerine karşı Ruslarla yan yana savaştıkları anlatılır (Frank 1998, 182-4).

Bunun yanı sıra Tatar halkının Sovyet döneminden önceki kültürel gelişmesi tamamen göz ardı edilir ve bölgenin toplumsal ve kültürel hayatındaki bütün olumlu gelişmeler ancak Sovyet hâkimiyeti dönemi ile başlamış gibi yanıltıcı bir tablo çizilir. Böylece Tatar tarihi aşırı derecede kırılmış ve tahrif edilmiş bir hale getirilir.

Savaş Sonrası Yılları

İkinci Dünya Savaşının Sovyetler Birliği için bedeli çok ağır olur. Savaşta toplam 27 milyon insan kaybedilir (ülke nüfusunun % 18'i), 2.5 milyon kişi sakat kalır. 1940 yılında nüfusu üç milyona yaklaşan Tatar özerk cumhuriyetinden cepheye 700 bine yakın kişi gider. Bunlardan yarısından fazlası geri dönmez. 2.6 milyon nüfuslu Başkurt cumhuriyetinde de aynı şekilde cepheye giden 600 binden fazla insanın yarısı geri dönemez. Bir milyona yakın nüfuslu küçücük Çuvaş cumhuriyetinin savaş kayıpları 100 bin kişiyi bulur. Böylece bu üç cumhuriyetin her biri savaş yıllarında toplam nüfusunun % 10'dan fazlasını kaybeder.

Olağanüstü özveriyle kazanılan savaştan sonra Sovyet ülkesinin insanları iktidarın tutumunda ve politikalarında olumlu değişiklikler olmasını bekleyerek büyük umutlara kapılırlar. Savaş yıllarında ortaya çıkan insani dayanışma ve ulusal birlik duyguları ve savaşın bitiminde yaşanan zafer sevincinin etkisiyle toplumda bir manevi canlanma atmosferi oluşur. Bu ılımlı ortamda Sovyet yönetiminin yanlışlarına dikkat çeken ve ekonomide tekrar NEP dönemi uygulamalarına geçilmesine, kolhozların lağvedilmesine, aşırı merkezileşmeden vazgeçerek bölgelere daha fazla özgürlükler tanınmasına, siyasal ve kültürel alanlarda demokratikleşmeye çağırın sesler yükselir. Ne yazık ki bu çağrılar duyulmaz ve bütün umutlar ve beklentiler suya düşer.

Savaş biter bitmez Stalin önceki çizgisinde devam eder. Komünist Parti toplumsal hayatın her alanındaki aşırı baskı ve kontrolünü, eskisi gibi sürdürür. 1930'lu yıllardaki gibi korkunç boyutlarda olmamakla birlikte kovuşturmalar dalga dalga devam eder. Bu sefer kovuşturulanlar arasında çoğunluğu savaş sırasında Nazi işgali altındaki bölgelerde kalanlar ve Nazilere esir düşmüş olan askerler oluşturur.

Ekonomide yine ne pahasına olursa olsun sanayileşmeyi hedefleyen ve bunu kırsal kesime yüklenmek hesabına gerçekleştiren tutum sürdürülür. Kolhozlardan ayrılması yasak olan ve ağır çalışmaları karşılığında ellerine neredeyse hiçbir şey geçmeyen köylüler köle işçi konumunda bulunurlar. Kolhozlara merkezden indirilen üretim planları, kırsal kesimin olanaklarını hesaba katmadan sadece devletin ihtiyaçlarını esas tutarak hazırlanır. Planları yerine getiremeyenlere sert cezalar verilir.

Ağır sanayi dallarının ve savunma sektörünün gelişmesine öncelik verilirken, halkın ihtiyaçlarını karşılayan ekonomi dalları (hafif sanayi, konut ve sosyal altyapı tesisleri inşaatı, tarım ve hayvancılık) gittikçe ihmal edilir. Bu sebeple Sovyet vatandaşların hayat standartları Batılı ülkelerle kıyaslandığında çok düşük seviyede kalır; gıda çeşitliliği, barınma koşulları, tüketim maddelerine ulaşım ve sosyal hizmetlerin kalitesi açısından büyük sıkıntılar yaşanır.

GEÇ SOVYET DÖNEMİ

“Buzların Erimesi” Süreci: 1953-1964

1953'te Stalin'in ölmesiyle Sovyetler Birliği tarihinde bir dönem kapanır. Ülkenin ekonomisinde, siyasal ve toplumsal hayatında bazı önemli değişimler meydana gelir. “Buzların Erimesi” olarak bilinen ve nispeten kısa süreli olan bu dönemde yaşanan

önemli gelişmeler şunlardır: Stalin dönemindeki kovuşturmaların ilk defa resmî olarak dile getirilmesi ve yerilmesi; öldürülen ve sürgün edilenlerin en azından bir kısmının aklanması, hayatta olanlarının serbest bırakılması; kovuşturma organlarının yeniden yapılandırılarak Stalin tarzı terör uygulamalarının tekrar yaşanmaması için önlemler alınması; ifade özgürlüğü bakımından nispeten ılımlı bir ortamın oluşmasıdır.

Birkaç sene süren iktidar çekişmesi sonucunda 1958 yılında hükûmetin ve partinin başına gelen Nikita Hruşov yönetiminde Komünist Partisinin yeni tüzüğü kabul edilerek siyasal ve toplumsal hayatın demokratikleşmesi yönünde bazı adımlar atılır. Ekonomik konularda ise bazı reform girişimlerine rağmen fazla bir ilerleme olmaz. Stalin döneminde oluşan sorunlu ekonomik yapının düzeltilmesi için kararlı adımlar atılamaz. Kısa bir süre sonra siyasi alandaki demokratik arayışlardan da vazgeçilir. Bu yönde gerçekleştirilmiş olan cılız girişimler bile konumundan taviz vermek istemeyen Komünist Partisinin, hükûmetin ve ordunun üst idarecilerinin tepkisini çeker ve 1964 yılında Hruşov istifaya zorlanır. Sonuç olarak, Sovyet döneminin geri kalanında Stalin'den miras kalan devlet sistemi sadece bazı rötüşlerle üstü kapatılarak devam ettirilir.

Durgunluk Dönemi: 1964-1985

Hruşov'un yerine ülkenin yöneticiliğine getirilen Leonid Brejnev bu görevinde tam 18 yıl kalır. Brejnev dönemi ve ondan sonraki birkaç sene Sovyet tarihinde "durgunluk" dönemi olarak adlandırılır. Bu dönem yönetimin dizginlerini elinde tutan üst düzey parti ve devlet yöneticilerinin ve sayıca gittikçe çoğalan bürokrasi tabakasının "altın çağı" olur. Halk tarafından hiçbir şekilde kontrol edilemeyen ve hesaba çekilemeyen bu imtiyazlı grup, yolsuzluğu hayat tarzı haline getirir ve normal vatandaşların hayat şartlarının çok ötesinde lüks bir hayat sürdürür. Soğuk Savaş yıllarına rastlayan Brejnev döneminde ülke yönetiminde ordunun ve savunma sanayi yöneticilerinin ağırlığı ve KGB'nin etkisi artar.

Devletçi ve aşırı derecede merkezileşmiş yönetimden vazgeçilmediği ve vatandaşlara ekonomik alanda faaliyet serbestliği tanınmadığı için ekonomi yerinde sayar ve gittikçe verimsizleşir. Ekonomik durgunluk, toplumsal hayatı olumsuz etkiler. Vatandaşların gıda, barınak, sağlık hizmetlerinin temin edilmesi yetersiz düzeyde kalır ve sunulan ürün ve hizmetlerin kalitesi de düşük olur. Bu dönemde bilim ve teknik konularında Sovyetler Birliği dünya çapında önem taşıyan başarılar elde etmesine rağmen, bu başarıların ülkenin nüfusuna pek bir olumlu getirisi olmaz, çünkü bilimsel ve teknolojik buluşlardan öncelikle savunma sanayisi faydalanır. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik sanayi dalları, özellikle hafif sanayi, tarım, hayvancılık ve inşaat sektörleri sürekli olarak ihmal edilir ve teknolojik olarak çağın gerisinde kalır. Sıradan vatandaşlar en temel ihtiyaç maddelerinin ve sosyal hizmetlerin eksikliğini çekerler. Bu ortamda rahatça gelişme fırsatı bulan kara borsa ve yolsuzluklara dayanan gölge ekonomi, normal ekonominin önüne geçer.

Ülkenin kültürel yaşamında da büyük sıkıntılar çekilir. Katı ideolojik baskı ortamı, biriken sorunların dile getirilmesini ve sorgulanmasını engeller. Sanatçıların faaliyetleri Sovyet hayatını sadece olumlu yönden tasvir eden basmakalıp ürünlerin yapımı ile sınırlı kalır. Gerçek yaratıcılığın önüne set çekilirken, Sovyet gerçeklerini eleştirmeye cüret edenler kovuşturulur ve eserleri yasaklanır. Kültürel yaşamın içi boşalırken, çeşitli faktörlerin etkisiyle eğitim kalitesi de gittikçe düşer.

Durum böyleyken resmî propaganda Sovyet yönetimin başarılarından dem vurur ve ülkede gelişmiş sosyalizm toplumunun kurulmuş olduğunu ilan eder. Ülke

yöneticilerinin resmî söylemleri ile gerçekler arasındaki bariz fark, üsttekilerin yalanları ve ikiyüzlülüğü, toplumun maneviyatını gittikçe düşürür. Sovyet insanları Sovyet yönetimine ve komünizm ideallerine olan inançlarını yitirmeye ve ülkeleri için çalışma şevklerini kaybetmeye başlarlar. Toplumda manevi bezginlik, çaresizlik ve boşvermişlik psikolojisi yerleşir. Devlet malını çalma, iş yerlerinde ihmal ve sorumsuzluk, asosyal davranış ve alkolizm vakaları çığ gibi artar. Böylece Sovyet devleti ideolojik, ekonomik, siyasal ve toplumsal açılardan, yani kısaca her yönden çıkmaza doğru ilerler.

Geç Sovyet Döneminde İdil-Ural Bölgesinin Ekonomisi

Çuvaş, Tatar ve Başkurt cumhuriyetlerinin üçü de 1960'lı-70'li yıllara gelindiğinde oldukça ileri derecede sanayileşmiş bölgeler durumuna gelir. Tatar ve Başkurt cumhuriyetleri özellikle petrol üretiminde Sovyetler Birliği'nde ön sırada yer alır. 1969 yılında petrol üretimi hacmi bakımından Tatar cumhuriyeti ülke çapında birinci, Başkurt özerk cumhuriyeti ikinci sıraya çıkar. 1970 yılına gelindiğinde Çuvaş cumhuriyetinde 26 büyük sanayi kuruluşu faaliyet gösterir; bunlar arasında kimya sanayisi, elektrikli aletler, pamuklu bez, traktör üretimi yapan tesisler önem kazanır. Başkurt cumhuriyetinde petrol sanayisinin yanı sıra makine yapımı sektörü öne çıkar, sanayi merkezleri etrafında yeni şehirler oluşur. Ayrıca tarım ve hayvancılık da belli ölçüde gelişme fırsatı bulur.

Tatar cumhuriyetinin sanayi gelişiminin özelliklerini öncelikle petrol üretimi belirler. Petrol üretiminde 1950'li yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nde ilk sıraya yerleşen Tatar özerk cumhuriyeti bu daldaki liderliğini uzun yıllar boyunca koruyacaktır. 1970 yılında buradaki petrol üretimi rekor seviyeye ulaşarak yılda 100 milyon ton teşkil eder. Tatar cumhuriyetinde çıkarılan petrolün büyük bir kısmı boru hatları ile yurtdışına ihrac edilir. Geç Sovyet dönemi ekonomisi büyük ölçüde petrol ihracatından kazanılan paraya dayanacak ve Tatar cumhuriyeti bu bakımdan ana kaynak olacaktır.

Petrol üretiminin doğal alanlar üzerinde çok büyük olumsuz etkileri olur. Öncelikle, petrol sanayi kuruluşları çevreyi kirleterek ekolojik durumu olumsuz etkiler. Üstelik Tatar cumhuriyetinde petrol sanayi tesisleri ve petrolü nakleden boru hatları sistemi en verimli tarım ve hayvancılık sahaları üzerinde inşa edilir. Tarım ve hayvancılık alanlarının bir kısmı da İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği yerde kurulan Kuybişev baraj gölünün altında kalır. Bu olumsuz faktörler yüzünden Tatar cumhuriyetindeki tarımsal ve hayvansal üretim, komşu cumhuriyetlere göre çok daha düşük düzeyde seyreder.

İNTERNET

Sovyet döneminde çevreye duyarsız bir şekilde yürütülen sanayileşme politikası İdil-Ural bölgesinin doğasına büyük zararların boyutları için bkz.
<http://www.gect.ru/country/europe/economic maps of russia.html>

Tatar cumhuriyetinin sanayi profilinin bir diğer önemli boyutunu savunma sektörü ihtiyaçlarına yönelik olarak araştırma ve üretim yapan kuruluşlar teşkil eder. 1950'lerden itibaren Tatar cumhuriyetindeki fabrikalarda Sovyet hükûmetinin özel görevlendirmeleriyle proje ekipleri oluşturulur ve savunma sektörü için geliştirilen uçak, helikopter, radyo aletleri, uzay teknolojisi ve çeşitli makinelerin üretimi yapılır. Bazı üretim türleri sadece burada yapılır. Bütün bu sanayi kuruluşları Sovyet yönetimi için büyük önem arz ettiğinden, bunlar cumhuriyetin mülkiyetinden alınarak merkezin mülkiyetine geçirilir. 1954 yılında Tatar özerk cumhuriyetinde-

ki toplam sanayi kuruluşlarının yalnızca % 20'si cumhuriyetin kendi mülkiyetinde olur. 1958'de bu oran daha da azaltılır ve % 12'ye düşürülür. Sovyet döneminin sonuna kadar bu eğilim böyle sürer. Böylece Tatar cumhuriyeti büyük petrol rezervlerine ve sanayi potansiyeline sahip olduğu halde bunlardan kendi halkının faydası için yararlanamaz. Ekonomisi bütün Sovyet ülkesinin ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet ederken kendi yerel ihtiyaçları merkez iktidar tarafından hiç dikkate alınmadığı için, Tatar cumhuriyetinin toplumsal gelişimi komşu cumhuriyetlere göre geride kalır.

Tatar cumhuriyetinin *özerk cumhuriyet* olarak sahip olduğu düşük siyasi statü, bu durumun başlıca nedeni olarak gösterilmelidir. Rusya Federasyonu bünyesinde özerk bir birim olarak Tatar cumhuriyeti kendi bağımsız bütçe politikasını yürütme hakkından mahrum olur. Tatar idareciler ve aydınlar bu durumun haksızlık olduğunu söyleyerek cumhuriyet statüsünün *birlik cumhuriyeti* statüsüne yükseltilmesi için tüm Sovyet dönemi boyunca defalarca girişimlerde bulunmalarına rağmen, merkezi yönetim bunlara olumlu cevap vermeyecek ve cumhuriyetin statüsünü yükseltmeyecektir.

Sovyet devletinde 1950'li yıllarda başlayıp 80'li yıllar boyunca uygulanan ekonomik politikaların İdil-Ural bölgesindeki sonuçlarını değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

Geç Sovyet Döneminde Milletler Politikası

Geç Sovyet döneminde de milletler politikasında Stalin'in çizgisi devam ettirilir. Resmî propaganda Sovyet toplumunda milletlerin kaynaşması sürecinin son hızla sürdüğünü ve "milletler sorunu"nun tamamen çözülmüş olduğunu iddia eder. Gerçekte ise bu ilan edilen "kaynaşma" hali tek bir milletin - Rusların - diğerlerine üstün bir konuma getirilmiş olmasından ve Rusçanın "milletlerarası iletişim dili" sıfatıyla eğitimde ve toplumsal yaşamın her alanında başköşeye yerleşmesinden ibarettir. Rus olmayan halkların dilleri, milli eğitimleri ve kültürel varlık alanları ise gittikçe kısıtlanmakta ve gerilemektedir. Birlik cumhuriyetleri bu bakımdan daha avantajlı ve güçlü konumdayken, kültürel hakları daha kısıtlı olan özerk cumhuriyetlerde milli kültürün gerilemesi daha fazla gözlenir.

Komünist Partisinin kültürel politikalarının yanı sıra sanayileşme süreçleri de Rusçanın diğer dillerin aleyhine gelişmesi sonucunu verdi. İdil-Ural bölgesinde yüksek tempo ile gerçekleştirilen sanayileşme, beraberinde kentleşme süreçlerini de hızlandırdı, köylerden kentlere göçenlerin sayısı ve toplam nüfusta kentlilerin oranı gittikçe arttı. Kentlerde ise milli dillerden ziyade Rusça kullanılıyordu. Bu şartlar altında veliler, çocuklarına Rusçayı öğretmek ve böylece onlara daha iyi gelecek sunmak kaygısıyla milli okulların yerine Rusça okulları tercih etmeye başladılar. Zaten milli okullar merkezi yönetim (Moskova) tarafından ihmal ediliyor, altyapı ve öğretmen kadrosu sorunları çözülmüyordu.

II. Dünya Savaşı'nda Nazilere esir düştükten sonra ülkesine geri dönmeyen ve uzun yıllar Almanya'da Sovyet araştırmaları dalında çalışan Tatar tarihçi Tamurbek Devletşin'in *Sovyet Tataristan'ı* (çev. M. Emircan, Ankara, 1981) adlı kitabından Sovyetlerin milletler politikası ve bunun Tatarlar örneğindeki uygulamaları konusunda ayrıntılı bilgi edinebilirsiniz.

K İ T A P

1959 yılında kabul edilen eğitim kanunu okullarda eğitim dilinin veliler tarafından belirleneceği yönündeki bir maddeyi uygulamaya geçirince milli dillerde eğitime son bir darbe indirilmiş oldu. Birçok okulda velilerin isteği üzerine eğitim dili

Rusçaya çevrildi. Şüphesiz ki okul yöneticileri ve parti yetkilileri, velilere bu yönde karar vermeleri için baskı yaptılar. Ana dilde eğitimi savunmaya çalışan, merkezin bu konudaki tutumunu eleştiren aydınların girişimleri ise “milliyetçi dar görüşlülük” ve “gericilik” olarak damgalandı. 1970’li ve 80’li yıllarda milli okulların sayısı hızla azaldı. 1980’li yılların ikinci yarısında Rusya Federe Cumhuriyetinde Rus olmayan çocukların ancak % 9’u milli okullarda öğrenim görüyordu (Anderson ve Silver 1984: 1025). İdil-Ural bölgesindeki Türk halklarında da milli eğitim ve kültür işleri büyük ölçüde geriledi. Ana dilini konuşanlar sayısı hızla azalarak dilsel ve kültürel bakımlardan tamamen Ruslaşanların oranı arttı. Özellikle Çuvaşların durumu bu açıdan vahim bir hâle geldi.

SIRA SİZDE

4

Sovyet milletler politikasının İdil-Ural bölgesi Türk halkları üzerindeki etkilerini analiz ediniz; olumlu ve olumsuz taraflarını değerlendiriniz.

Perestroyka: Rusça “yeniden yapılanma” anlamına gelir. 1985 yılında Komünist Partisinin yeni Genel Sekreteri M. Gorbaçov tarafından Sovyet sistemini kısmen yenilemek amacıyla başlatılan ekonomik ve siyasal reform sürecidir. Çok geç kalındığı ve yeterli gelmediği için komünist rejimin düşmesi ve Sovyetler Birliği’nin çözülmesi ile sonuçlandı.

Glasnost: Rusça “açıklık / şeffaflık” anlamına gelir. Perestroyka döneminde Komünist Partisi belli konuları tartışmaya açar ve bu uygulamaya “glasnost” adı verilir. Glasnost politikasının başlattığı tartışmalar kendiliğinden büyüyerek o zamana kadar yasak olan tüm konuların serbestçe tartışılması ile sonuçlanır.

Perestroyka Dönemi (1985-1991) ve İdil-Ural’daki Etkileri

1985-1991 yılları Sovyet tarihinin **perestroyka** dönemi olarak bilinir. Bu yıllarda Sovyet yönetiminin yeni önderi Mihail Gorbaçov’un girişimiyle sosyalist sistemi ekonomik ve siyasal reform yoluyla düzeltme teşebbüsü yapılır. Fakat reform sürecinin kararsız ve tutarsız bir biçimde yürütülmesi yüzünden yıllarca biriken ağır sorunlarla baş edilemeyecek ve perestroyka süreci Komünist Partisi iktidarının düşmesi ve Sovyetler Birliği’nin çözülmesiyle sonuçlanacaktır.

Sovyet ülkesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi, İdil-Ural bölgesinde de ekonomik reform başarısızlığa uğrar. 1980’li yılların sonunda üretim hızla düşüşe geçer, mağaza rafları boşalır. Birçok gıda maddesi ve ilk ihtiyaç ürünü ancak karne ile alınabilir duruma gelir. İnsanlar çok zor koşullarda hayatta kalma mücadelesi vermek zorunda kalırlar.

Ekonomi genel bir çöküşe doğru giderken, siyasal alanda da hızlı ve köklü değişimler yaşanır. Sovyet yönetiminin **glasnost** politikası çerçevesinde başlattığı tartışmalar, Komünist Partisinin amacının çok daha ötesine taşarak genel olarak Sovyet geçmişinin ve sosyalist sistemin derinlemesine sorgulanmasına dönüşür. Yıllarca biriken ve çözümsüz kalan sorunlar ilk defa açıkça seslendirilir, Sovyet yönetiminin hatalı politikalarının vahim sonuçlarına ve yapılan siyasal cinayetlere ilişkin veriler ortalığa dökülür. Rus olmayan halkların milli sorunları da hararetle tartışılan meseleler arasında yerini alır. Çeşitli toplumsal dernekler, komiteler, kulüpler ve birlikler kurulur. Basında ve toplantılarda milli okulların ve ana dilinin durumu, milli tarihin Sovyet ideolojisi tarafından tahrif edilmiş konuları tartışılır. Yasaklı yazarlar ve tarihçiler hatırlanır ve eserleri tekrar yayınlanır.

Çok geçmeden milliyetçi hareketler siyasal alanda faal varlık gösteren kuruluşlar olarak şekillenmeye başlar. 1989 yılında Tatar cumhuriyetinde Tatar İctimai Merkezi, Çuvaş Cumhuriyetinde Çuvaş Kültür Merkezi, Başkurt cumhuriyetinde “Ural” Başkurt Halk Merkezi kurulur. 1990 yılında Tatar milliyetçi hareketinin en radikal üyelerini birleştiren “İttifak” partisi ve Tatar gençliğinin “Azatlık” birliği oluşur. Aynı yılda Başkurt Halk Partisi ve Başkurt Gençlik Birliği kurulur. Tatar ve Başkurt milli hareketleri kendi cumhuriyetleri için birlik cumhuriyeti statüsünü talebini öne sürer.

Sovyetler Birliği’nin çözülmesine doğru giden süreçte 1990 yılında radikal siyasi adımlar atılır. 30 Ağustos 1990’da Tatar özerk cumhuriyeti egemenliğini ilan ederek adını Tataristan (“Tatarstan”) Cumhuriyeti olarak değiştirir. Tataristan topraklarının ve yeraltı zenginliklerinin cumhuriyetin halkına ait olduğu ilan edilir. Tatarca

ve Rusça devlet dilleri olur. 11 Ekim 1990'da Başkurt özerk cumhuriyeti de egemenliğini ilan eder. 1992 yılında adı Başkurdistan ("Başkortostan") Cumhuriyeti olarak değiştirilir. Başkurtça ve Rusça devlet dilleri olur. 24 Ekim 1990'da Çuvaş özerk cumhuriyeti egemenliğini ilan eder. Mart 1991'de Çuvaş Milli Partisi kurulur. Şubat 1992'de Çuvaş özerk cumhuriyeti adını Çuvaş ("Çıvaş") Cumhuriyeti olarak değiştirir. Çuvaşça ve Rusça devlet dilleri olur. İdil-Ural'da 1990'lı yıllar ve sonrasındaki gelişmeler 9. üniteye ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Özet

Bolşevik yönetiminin İdil-Ural bölgesine yerleşmesi sırasında yaşanan gelişmeleri değerlendirmek.

1917 yılında İdil-Ural bölgesi Türk halklarının milliyetçi önderleri ilk başta Rusya Müslümanları için kültürel özerklik elde etme fikri ile yola çıkarlar. Bolşevik Devrimi'nden sonra değişen siyasal koşullar dolayısıyla kültürel özerklik fikrinden vazgeçilerek İdil-Ural Devletini kurma fikri ortaya atılır. Fakat bu devletin kurulması Bolşevik iktidarın etkin muhalefeti ile engellenir. Üstelik Başkurtlar Tatarlarla aynı siyasal çatı altında birleşmeyi kabul etmeyerek kendi devletlerini kurma yolunu seçerler. İç savaş döneminden sonra bölgede hâkimiyet kuran Sovyet yönetimi bütün milli kurumları ve kendi ideolojisini tanımayan toplumsal kuruluşları tasfiye eder. Müslüman komünistlerin ileri sürmüş olduğu Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni kurma projesi de Sovyet yönetimi tarafından reddedilir. Sonunda Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti bünyesi içinde ayrı ayrı Başkurt, Tatar ve Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist cumhuriyetleri kurulur.

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında İdil-Ural bölgesinde meydana gelen ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeleri tanımlamak.

İç savaşın yarattığı yıkım ve Bolşevik yönetiminin katı yöntemlerle uyguladığı "Savaş Kömünizmi" politikaları yüzünden İdil-Ural bölgesi 1921-22 yıllarında büyük bir açlık felaketi yaşar. Bu yıllarda başlatılan Yeni Ekonomi Politikası (NEP) sayesinde bölge ekonomisi toparlanmaya başlar; aynı zamanda Sovyetlerin sosyal hakları uygulamaya koyan, eğitim, kültür ve bilim işlerinin gelişmesini destekleyen politikaları nedeniyle bölgenin toplumsal ve kültürel yaşantısında Çarlık dönemine kıyasla çarpıcı sayılabilecek iyileşmeler görülür. Bu dönemin en önemli gelişmesi ise, "yerelleştirme" politikası çerçevesinde uygulanan yeniliklerdir. Bu politika sayesinde Başkurtlar, Tatarlar ve Çuvaşlar arasında ana dilde eğitim sisteminin kurulması ve yaygınlaşması; ana dillerinin resmî dairelerde ve kültürel ortamlarda kullanılır hale gelmesi; Başkurt, Tatar ve Çuvaş devlet ve bilim-kültür adamlarının yetişmeye başlaması mümkün olur. Diğer taraftan, bu

yıllarda Komünist Partisi toplumun ve devletin her alanına nüfuz ederek ülke üzerinde ideolojik hâkimiyetini kurar.

1930'lu yıllarda İdil-Ural bölgesinin geçirdiği ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümü değerlendirmek.

1930'lu yıllar, Stalin hâkimiyetinin başlangıç dönemidir. 1930'lu yıllarda Sovyet ülkesinde bir önceki dönemde uygulanan politikaların çoğu iptal edilerek tersi yönde hareket başlar. NEP uygulamalarına son verilerek, planlı devlet ekonomisine geçilir ve beş yıllık planlar çerçevesinde sanayileşme hamlesi yapılır. Sanayileşmeye kaynak sağlamak amacıyla kırsal kesim zorla ve tamamen kollektifleştirilir. Kollektifleştirme son derece katı yöntemlerle uygulandığı için İdil-Ural bölgesinde yeni bir açlık felaketine sebep olur. Milyonlarca hali vakti yerinde köylünün sürgün edilmesi ve bazı köylülerin şehirlere göç etmesi sonucunda kırsal kesim radikal bir toplumsal dönüşüm geçirir ve kentlerin nüfusu artar. İdil-Ural bölgesi hızla sanayileşir. Milletler politikasında da köklü bir değişim yaşanır. Yerelleştirme politikası terk edilerek, Rus milletinin ve Rusçanın merkeze yerleştirildiği milletlerin kaynaşması politikasına geçilir. Rus olmayan halkların ana dillerinin kullanım alanları gittikçe kısıtlanmaya ve milli eğitim sistemleri gerilemeye başlar. 1930'lu yılların diğer önemli gelişmesi, "devlet terörü" boyutunda uygulanan siyasi kovuşturmalar furyasıdır. Özellikle 1937-38 yıllarında doruğa ulaşan kovuşturmalarda bölge halkları binlerce kurban verir.

İkinci Dünya Savaşı'nın İdil-Ural bölgesindeki etkilerini açıklamak.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında cephe gerisinde kalan İdil-Ural bölgesi, Nazi işgali tehlikesi altındaki bölgelerden nakledilen sivil nüfusun, sanayi kuruluşlarının, askerî okulların ve bilimsel kurumların geçici olarak barındığı ve üretime devam ettiği, ayrıca cepheden gelen yaralı ve hastaların tedavi edildiği bölge haline gelir. İdil-Ural bölgesinin sanayi kuruluşları ve kırsal kesimi cephe ihtiyaçları için üretim yapmak üzere güçlerini seferber eder. Savaş yıllarında Başkurt özerk cumhuriyetinde petrol üretimi arttırılırken Tatar özerk cumhuriyetinde de petrol keşifleri yapılır. Yokluk ve zorluklar içinde cepheye yardım için çalışmanın, nakledilen insanların, kuruluşların, yaralıların yükünü üstlenmenin yanı sıra bölge nüfusu cephede büyük kayıplar verir. Tatarlar için bu dönem ayrıca ideolojik baskının arttığı ve milli tarih anlayışının tahrif edildiği bir dönem olur.

Geç Sovyet döneminde İdil-Ural bölgesinin ekonomik, toplumsal ve kültürel durumunu açıklamak.

Geç Sovyet döneminde Çuvaş, Başkurt ve Tatar özerk cumhuriyetleri ileri derecede sanayileşmiş bölgeler durumuna gelir. Başkurt ve Tatar cumhuriyetlerinde petrol sanayisi gelişir ve özellikle Tatar cumhuriyetinde petrol üretimi çok yüksek rakamlara ulaşır. Ağır sanayi gelişimi ve petrol üretimi İdil-Ural bölgesinin doğal alanları üzerinde tahrip edici etkiler yaratır. Sovyet Yönetiminin ağır sanayi gelişimine tanıdığı öncelik, halkın ihtiyaçlarını karşılayan hafif sanayi dallarının, tarım ve hayvancılığın verimli gelişmesini engeller. Ruslaşmaya yönelik *milletlerin kaynaşması* politikasının sürdürülmesi sebebiyle Sovyet döneminin sonuna doğru İdil-Ural bölgesindeki milli eğitim ve kültür hayatı sönmeye yüz tutar. Çuvaş, Başkurt ve Tatar cumhuriyetleri özerk statülerinden dolayı *birlik cumhuriyetlerine* göre çok daha kısıtlı haklara sahip oldukları için, kendi ekonomileri ve kültürel hayatları üzerinde söz sahibi olamazlar. Bu konuda yıllar boyu biriken memnuniyetsizlik, perestroyka yıllarında açığa çıkar; Tatar, Başkurt ve Çuvaş milliyetçi hareketlerinin gelişmesi, siyasal kuruluşların kurulması ve bu üç cumhuriyetin egemenliğini ilan etmesi ile sonuçlanır.

Kendimizi Sınavalım

1. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Çuvaş, Başkurt ve Tatar özerk cumhuriyetlerinin her biri nüfuslarının ne kadarını kaybetmiştir?

- a. % 5
- b. % 7
- c. % 10
- d. % 12
- e. % 15

2. İdil-Ural Devleti'ni kurma kararı hangi siyasi oluşum tarafından ilan edilmiştir?

- a. Mayıs 1917'de toplanan I. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı
- b. Temmuz 1917'de toplanan II. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı
- c. Temmuz 1917'de kurulan Bütün Rusya Müslüman Askerî Şûrâsı
- d. Kasım 1917'de toplanan Türk-Tatar Millet Meclisi
- e. Aralık 1917'de kurulan Başkurt hükûmeti

3. Aşağıdakilerden hangisi 1920'li yıllarda uygulanan "yerelleştirme" politikası kapsamında yer alır?

- a. Yerel devlet idaresi ve parti görevlerine yerli halk mensuplarının getirilmesi
- b. Yerel dillerde eğitim sisteminin kurulması
- c. Rus olmayan halklar için topraksal birimlerin kurulması
- d. Yerel dillerde kültürel faaliyetlerin desteklenmesi
- e. Hepsi

4. Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kaç yılında kurulmuştur?

- a. 1918
- b. 1920
- c. 1922
- d. 1925
- e. 1927

5. Aşağıdakilerden hangisi İdil-Ural bölgesinde 1921-22 yıllarında yaşanan açlığın sebeplerinden biri **değildir**?

- a. Sert yöntemlerle ve hızlı bir tempo ile hayata geçirilen kolektifleştirme
- b. İç savaş yıllarında meydana gelen yıkım
- c. Sovyet yönetiminin uyguladığı "savaş komünizmi" politikası
- d. Kuraklık
- e. Tarım ürünlerinin köylülerin elinden (aşırı miktarlarda) alınması

6. Başkurt özerk cumhuriyetinin toprakları 1922 yılında genişletildikten sonra Başkurtlar sayı bakımından cumhuriyetin etnik grupları arasında kaçınıcı sırada yer almışlardır?

- a. Birinci
- b. İkinci
- c. Üçüncü
- d. Dördüncü
- e. Beşinci

7. Sovyetlerin milletler politikasında Rus milletini "büyük kardeş" olarak yüceltme ve Rusçayı "milletlerarası iletişim dili" sıfatıyla diğer dillerin aleyhine destekleme eğilimi hangi dönemde başlamıştır?

- a. 1920'li yıllar
- b. 1930'lu yıllar
- c. "Büyük Vatan Savaşı" dönemi
- d. 1950'li yıllar
- e. 1960'lı yıllar

8. 1960'lı ve 1970'li yıllarda İdil-Ural bölgesi ekonomisine aşağıdaki süreçlerden hangisi damgasını vurmuştur?

- a. Tarım ve hayvancılık sektörlerinin teknolojik açıdan yenilenmesi
- b. Petrol üretiminin artışı
- c. Kolhozların kurulması
- d. NEP uygulamaları
- e. Hafif sanayi tesislerinin kurulması

9. Geç Sovyet döneminde Tatar özerk cumhuriyetinde aşağıdaki sektörlerden hangisinin gelişimi komşu cumhuriyetlerin gerisinde kalmıştır?

- a. Uzun teknolojileri
- b. Uçak yapımı
- c. Tarım
- d. Baraj inşaatı
- e. Kimya sanayisi

10. Aşağıdakilerden hangisi İdil-Ural bölgesinde "durgunluk" dönemi kültürel hayatının özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Yerel dillerde eğitim yapan okul sayısının azalması
- b. Milletlerin kaynaşması politikasının uygulanması
- c. Ruslaşma oranının artması
- d. Glasnost politikasının uygulanması
- e. İfade özgürlüğünün olmaması

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Ekim 1917 Devrimi Sonrasında İdil-Ural Bölgesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “Sovyet İktidarının İlk On Yılı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Ekim 1917 Devrimi Sonrasında İdil-Ural Bölgesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Sovyet İktidarının İlk On Yılı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Ekim 1917 Devrimi Sonrasında İdil-Ural Bölgesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise “1930’lu Yıllar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise “Geç Sovyet Dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Geç Sovyet Dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Geç Sovyet Dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İdil-Ural Devleti projesinin hayata geçirilememesinin başlıca sebepleri şunlardır: a) Propaganda yöntemini iyi kullanan ve örgütlülük kabiliyetini sergileyen Bolşevik yönetiminin İdil-Ural bölgesindeki siyasi oluşumlara ve hareketlere karşı etkin muhalefeti; b) İdil-Ural bölgesindeki Müslüman Türk topluluğunun çeşitli kesimleri arasındaki anlaşmazlıklar; c) Bolşevik propagandasının bazı Türk önderler üzerindeki etkisi; d) Tatarlarla Başkurtların aynı siyasal çatı altında birleşme konusunda uzlaşamaması; e) Müslüman askerî güçlerinden etkili bir şekilde yararlanılamaması.

Sıra Sizde 2

Stalin’in hâkimiyetini sağlamlaştırdığı dönem olan 1930’lu yıllarda, bir önceki dönemde yürütülen politikaların çoğu iptal edilerek tersi yönde hareket başlamıştır. 1920’li ve 1930’lu yıllarda uygulanan politikaların başlıca farklarını şu şekilde özetleyebiliriz: Ekonomide:

NEP şartlarında özel teşebbüse ve serbest piyasa koşullarının işlenmesine kısmen izin verilmişken, 1930’lu yıllarda planlı devlet ekonomisine geçilmiştir; milletler politikasında: 1920’li yıllarda Rus olmayan halkların milli kültürleri desteklenmişken, 1930’lu yıllarda Ruslaştırma eksenli bir politika benimsenmiştir.

Sıra Sizde 3

Sovyet döneminin son 40 yılında İdil-Ural bölgesi ile ilgili derecede sanayileşmiş bölge haline gelmiş, burada çok çeşitli sanayi dalları gelişmiştir. Bölge ekonomisine özellikle petrol sanayisindeki gelişim damgasını vurmuştur. Sovyet yönetimi ağır sanayi gelişimini ve petrol üretimini ön planda tutarak diğer tüm hususları göz ardı ettiği için, İdil-Ural bölgesinde halkın yaşamal ihtiyaçlarını karşılayan hafif sanayi, konut inşaatı gibi sektörlerin, tarım ve hayvancılığın gelişimi geride kalmış, üstelik doğal alanlar petrol üretiminden büyük zarar görmüştür. Çuvaş, Başkurt ve Tatar cumhuriyetleri özerk statülerinden dolayı kendi ekonomileri üzerinde söz sahibi olmadıkları için bu durumun önüne geçememişlerdir.

Sıra Sizde 4

Sovyet milletler politikası çelişkili sonuçlar yaratmıştır. Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Rus olmayan halkları Sovyetlerin yanına çekmek ve Sovyet politikalarına desteklerini sağlamak amacıyla ılımlı politikalar yürütülmüş, Rus olmayan halkların kendi topraklı birimlerinin ve idarelerinin kurulması, ana dilde eğitim sistemlerinin yaratılması ve milli kültürlerinin geliştirilerek daha yüksek düzeye çıkartılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Stalin döneminde genel tavır değişerek “milletlerin kaynaşması” sloganıyla Ruslaştırma politikası başlatılmasına rağmen, Rus olmayan halklara daha önceki dönemde verilmiş olan olanakların çoğu korunmuş, genel kültürel gelişimleri devam edebilmiştir. Bununla birlikte Ruslaştırmaya yönelik uygulamalardan dolayı ana dilde eğitim sistemi zarar görmüş, Rusça dışındaki dillerin kullanımı daralmış, milli ve kültürel yaşam gerilemiştir. En önemlisi de, Sovyetlerin otoriter merkezîyetçi yönetimi sebebiyle Rus olmayan halklar siyasal haklardan mahrum bırakılmış, kendi yaşamları ile ilgili kararları vermekten alıkonulmuş, milli kültürleri Komünist Partisinin çizdiği ideolojik sınırlar içine hapsedilmiştir.

Sorularla Öğrenelim

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 2: Sovyet Yönetiminde İdil-Ural Bölgesi

Ekim 1917 Devrimi Sonrasında İdil-Ural Bölgesi

1. 25 Ekim 1917'de Rusya tarihinin ve bütün dünya tarihinin gidişatını radikal bir şekilde değiştirecek olan olay nedir ?

Cevap: 25 Ekim 1917'de Rusya tarihinin ve bütün dünya tarihinin gidişatını radikal bir şekilde değiştirecek olan bir olay gerçekleşir: Bolşevikler, geçici hükûmeti silahlı darbe yöntemi ile devirerek ülkedeki iktidarı ele geçirirler. Petersburg'da Bolşevik darbenin olduğu günlerde Kazan'da ve Ufa'da da Bolşevik devrim komiteleri kurularak eski devlet sisteminin yıkımına başlanır. İdil-Ural bölgesi genelinde Bolşevik iktidarının tam olarak yerleşmesi ise biraz zaman alacaktır.

2. Başkurtçuluk hareketinde başı çeken kişi kimdir ?

Cevap: Başkurtçuluk herkesinde Zeki Velidi başı çeken kişidir.

3. Topraklı Muhtariyet Komisyonu İdil-Ural Devleti'ne dair proje çalışmalarını hangi tarihte sunar?

Cevap: 2 Ocak 1918'de Topraklı Muhtariyet Komisyonu İdil-Ural Devleti'ne dair proje çalışmalarını hangi tarihte sunar.

4. Başkurtlar 20 Aralık 1917- 4 Ocak 1918 tarihleri arasında III. Başkurt Kurultayı'nda hangi kararları alırlar ?

Cevap: Başkurtlar 20 Aralık 1917- 4 Ocak 1918 tarihleri arasında III. Başkurt Kurultayını gerçekleştirirler. Kurultayda özerk Başkurdistan'ın kurulduğu ilan edilir ve Başkurt hükûmeti oluşturulur. Başkurdistan'ın Ufa, Orenburg ve Perm vilayetlerinin Başkurtların yaşadığı kısımlarını (yaklaşık 80 bin km2) ve toplam 1.2 milyonluk bir nüfusu kapsayacağı öngörülür.

5. Bolşevik propagandasının başarısı hangi sebepten kaynaklanır ?

Cevap: Bolşevik propagandanın başarısı, Çarlık döneminde ezilmiş olan kitlelere ve bunlar arasında Rus olmayan halklara çok cazip vaatler sunmasından kaynaklanır.

Sovyet İktidarının İlk On Yılı

6. Sovyet devletinin kuruluş aşamasındaki baskın kişi kimdir ?

Cevap: V.İ. Lenin'dir.

7. Totaliter devlet nedir ?

Cevap: İktidar yetkisinin tek partinin ve onun diktatör liderinin elinde toplandığı, toplumsal hayatın tüm yönlerinin devletin katı kontrolü altında tutulduğu, vatandaş hak ve özgürlüklerinin fiili olarak uygulanmadığı bir devlet düzenidir.

8. Bolşevik yanlısı ve Bolşevik düşmanı güçler arasındaki iç savaş hangi tarihleri kapsar ?

Cevap: 1917-1920 yılları arasını kapsamaktadır.

9. NEP nedir ?

Cevap: Rusça “Yeni Ekonomi Politikası” kelimelerinin kısaltmasıdır. Sovyet devletinde 1920’li yıllarda uygulanan ekonomi politikası bu terimle belirtilir. NEP uygulamasında serbest piyasa koşullarının işlenmesine kısmen izin verilmiştir.

10. Sovyet yönetimi ekonomik ve toplumsal yaşamda sosyalist uygulamaları hayata geçirmeye başlar. 1922 yılında İş Kanunları kabul edildikten sonra neler değişmiştir ?

Cevap: 1922 yılında İş Kanunları kabul edilerek sekiz saatlik iş günü, ücretli izin, çocuk emeğinin kısıtlanması gibi emekçilerin çalışma hayatını iyileştiren önemli kanunlar hayata geçirilir. Ücretsiz tıbbi yardım ve sosyal sigorta uygulamaları başlatılır. Maaşlar artar, sanayide Rus olmayan işçilerin sayısı çoğalır.

11. Komsomol nedir ?

Cevap: Rusça “Komünist Gençler Birliği” anlamına gelen kelimeler dizisinin kısaltmasıdır; Komünist Partisinin gençlik koludur.

12. Kültür devriminin başlangıç aşamasını ne oluşturur ?

Cevap: Okur yazarlığı yayma kampanyası oluşturur.

13. Komünizmin kurucusu kimdir ?

Cevap: Karl Marks.

14. Marksist öğretiyi Rusya şartlarına uyarlayan kişi kimdir ?

Cevap: Marksist öğretiyi Rusya şartlarına Lenin uyarlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası

15. İkinci Dünya Savaşı'nın Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan bölümü Sovyet tarihçiliğinde hangi isimle adlandırılmaktadır ?

Cevap: İkinci Dünya Savaşı'nın Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan bölümü Sovyet tarihçiliğinde "Büyük Vatan Savaşı" olarak adlandırılmaktadır.

16. Büyük Vatan Savaşı hangi tarihte başlamıştır ?

Cevap: 22 Haziran 1941'de Nazi Almanyası'nın savaş ilan etmesinin Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla başlar.

17. Sovyetler birliğinin en önemli petrol üretim merkezi neresidir ?

Cevap: Tatar Cumhuriyeti.

18. İlk profesyonel Tatar tarihçisi kimdir ?

Cevap: G.Gubaydullin'dir.

Geç Sovyet Dönemi

19. Sovyetler Birliği tarihinde buzların erimesinin baş sebebi nedir ?

Cevap: 1953 yılında Stalin'in ölmesi ile sovyetler birliği tarihinde büyük değişiklikler gerçekleşmiştir.

20. Perestroyka nedir ?

Cevap: Rusça "yeniden yapılanma" anlamına gelir. 1985 yılında Komünist Partisinin yeni Genel Sekreteri M. Gorbaçov tarafından Sovyet sistemini kısmen yenilemek amacıyla başlatılan ekonom

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 2 - Alıştırma Soruları

1)

- I. Çalışanlara ücretli izin verilmesi
- II. Ücretli tıbbi yardım sunulması
- III. İş gününün sekiz saat yapılması

Yukarıdakilerden hangileri 1922'de Sovyet Yönetimi'nin sosyalist uygulamaları hayata geçirmesiyle birlikte yaşanan ekonomik veya toplumsal gelişmelerdendir?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III D) I ve III E) I, II ve III

Çözüm : Sovyet yönetimi ekonomik ve toplumsal yaşamda sosyalist uygulamaları hayata geçirmeye başlar. 1922'de İş Kanunları kabul edilerek sekiz saatlik iş günü, ücretli izin, çocuk emeğinin kısıtlanması gibi emekçilerin çalışma hayatını iyileştiren önemli kanunlar hayata geçirilir. Ücretsiz tıbbi yardım ve sosyal sigorta uygulamaları başlatılır. Maaşlar artar, sanayide Rus olmayan işçilerin sayısı çoğalır. Doğru yanıt D'dir.
Doğru cevap D şıkkıdır.

2)

- I. Sanayi kuruluşlarının nakli
- II. Doğal gaz faaliyetlerinin yürütülmesi
- III. Askeri okulların nakli

Yukarıdakilerden hangileri 2. Dünya Savaşı'nın İdil-Ural Bölgesine etkilerindendir?

- A) I, III B) I, II C) II, III D) Yalnız II E) I, II, III

Çözüm :

Sovyetlerin birçok önemli sanayi kuruluşu Nazi işgali altında kalan bölgede bulunduğu için ülke bir anda sanayi potansiyelinin büyük bölümünü kaybetmiş olur. Bu durumu bir an önce düzeltmek ve sanayi üretimini büyütmek ihtiyacı ortaya çıkar. Cephe gerisinde kalan ve 930'lu yıllarda önemli sanayi merkez haline gelmiş İdil-Ural bölgesi bu açıdan Sovyet yönetimi için büyük önem kazanır. Burada bulunan fabrikalar, okullar, hatırla tehlike altındaki bölgelerden önemli sanayi kuruluşları (çalışanları birlikte) İdil-Ural bölgesine nakledilir. Başkurt cumhuriyetine sanayi kuruluşları dışında birkaç askerî yüksek okul ve iki askerî akademi de nakledilir. İdil-Ural bölgesi cumhuriyetlerinin kendisi sanayi imkanları zenginleştirilir. Savaş yıllarında Başkurt topraklarındaki milyon ton petrol çıkartılır. Savunma ihtiyaçları için kaynakları işleri sırasında Tatar cumhuriyeti topraklarındaki petrol yatakları keşfedilir, petrol üretimi başlar. Doğru yanıt A'dır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

3)

- I. Stalin dönemindeki kovuşturmaların resmi olarak dile getirilmesi
- II. Sürgün edilen kimselerin aklanması
- III. İfade özgürlüğünün kısıtlanması

Yukarıdakilerden hangileri Geç Sovyet Dönemi'nde "Buzların Erimesi" olarak bilinen zamanda yaşanan önemli gelişmelerdendir?

- A) I, III B) I, II C) II, III D) Yalnız II E) I, II, III

Çözüm :

1953'te Stalin'in ölmesiyle Sovyetler Birliği tarihinde bir dönem kapanır. Ülkenin ekonomisinde, siyasal ve toplumsal hayatında bazı önemli değişimler meydana gelir. "Buzların Erimesi" olarak bilinen ve nispeten kısa süreli olan bu dönemde yaşanan önemli gelişmeler şunlardır: Stalin dönemindeki kovuşturmaların kaldırılması, ifade özgürlüğünün getirilmesi ve yerilmesi, öldürülen ve sürgün edilenlerin en azından bir kısmının aklanması, hayatta olanların serbest bırakılması, kovuşturma organlarının yeniden yapılandırılarak Stalin tarzı terör uygulamalarının tıkrarı yaşanmaması için önlemler alınması, ifade özgürlüğü bakımından nispeten ilmi bir ortamın oluşmasıdır. Doğru yanıt B'dir.

Doğru cevap B şıkkıdır.

4)

Brejnev dönemi ve ondan sonraki birkaç senelik dönem Sovyetler tarihinde hangi isimle adlandırılır?

A) Durgunluk dönemi B) İlerleme dönemi C) Gerileme dönemi D) Bunalım dönemi E) Çöküş dönemi

Çözüm :

Hruşov'un yerine ülkenin yöneticiliğine getirilen Leonid Brejnev bu görevinde tam 18 yıl kalır. Brejnev dönemi ve ondan sonraki birkaç seneye Sovyet tarihinde "durgunluk" dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemi yönetiminde zenginlerin elinde tutarıldı. Devlet yöneticilerinin ve sayıca gittikçe çoğalan bürokrasi tabakasının "altın çağı" olur. Halk tarafından hiçbir şekilde kontrol edilemeyen ve hesaba çekilemeyen bu imtiyazlı grup, yolsuzluğu hayat tarzı haline getirir ve normal vatandaşların hayat şartlarının çok ötesinde lüks bir hayat sürdürür. Soğuk Savaş yıllarına rastlayan Brejnev döneminde ülke yönetiminde ordunun ve savunma sanayi yöneticilerinin ağırlığı ve KGB'nin etkisi artar. Doğru yanıt A'dır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

5) "Emekçi ve Sömürülen Halkın Haklar Bildirgesi" ne zaman ilan edilmiştir?

A) 25 Ekim 1917 B) 16 Kasım 1917 C) 20 Aralık 1917 D) 4 Ocak 1918 E) 12 Ocak 1918

Çözüm : 12 Ocak 1918'de ilan edilen "Emekçi ve Sömürülen Halkın Haklar Bildirgesi"nde "milli egemenlik" kavramı Sovyet iktidarını destekleyen işçi ve köylü kitlesinin egemenlik hakkı olarak yorumlandı.

Doğru cevap E şıkkıdır.

6) Sovyet dönemi öncesinde Çuvaş Cumhuriyeti'ndeki okur-yazarlık oranı nedir?

A) % 18 B) % 24,7 C) % 54,2 D) %91 E) %99,2

Çözüm : Çuvaş Cumhuriyeti'nde, Sovyet dönemi öncesinde % 18 olan okur-yazarlık oranı 1926 yılında % 54.2'ye, 1939 yılında % 91'e, 1959 yılında % 99.2'ye çıkacaktır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

7) Sovyet ülkesinin kenarlarında olan, yani dışarıya sınırları olan ve SSCB’den ayrılma hakkı tanınan cumhuriyetler aşağıdakilerden hangileridir?

- A) Özerk Alanlar
- B) Özerk Bölgeler
- C) Özerk Cumhuriyetler
- D) Okruglar
- E) Birlik Cumhuriyetleri

Çözüm : Sovyet ülkesinin kenarlarında olan, yani dışarıya sınırları olanlara birlik cumhuriyeti statüsü verildi. Sadece birlik cumhuriyetlerine SSCB’den ayrılma hakkı tanındı.
Doğru cevap E şıkkıdır.

8)

- I. Stalin dönemindeki kovuşturmaların ilk defa resmî olarak seslendirilmesi
- II. İfade özgürlüğünün tam manasıyla getirilmesi
- III. Haksızlığa uğrayan herkesin mağduriyetlerinin giderilmesi
- IV. Kovuşturma organlarının yeniden yapılandırılması

Yukarıdaki ifadelerden hangileri “buzların erimesi” süreci olarak bilinen 1953-1964 yılları arasında SSCB’de yaşanan gelişmeler arasında gösterilebilir?

- A) I ve II
- B) I ve IV
- C) II ve III
- D) I ve III
- E) II ve IV

Çözüm : 1953’te Stalin’in ölmesiyle Sovyetler Birliği tarihinde bir dönem kapanır. Ülkenin ekonomisinde, siyasal ve toplumsal hayatında bazı önemli değişimler meydana gelir. “Buzların Erimesi” olarak bilinen ve nispeten kısa süreli olan bu dönemde yaşanan önemli gelişmeler şunlardır: Stalin dönemindeki kovuşturmaların ilk defa resmî olarak dile getirilmesi ve yerilmesi; öldürülen ve sürgün edilenlerin en azından bir kısmının aklanması, hayatta olanlarının serbest bırakılması; kovuşturma organlarının yeniden yapılandırılarak Stalin tarzı terör uygulamalarının tekrar yaşanmaması için önlemler alınması; ifade özgürlüğü bakımından nispeten ılımlı bir ortamın oluşmasıdır.

Doğru cevap B şıkkıdır.

9) Gençler için kurulan özel bir gençlik koluna verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Sovyet
- B) Komsomol
- C) Kolhoz
- D) Perestroyka
- E) Glasnost

Çözüm : Gençler için kurulan özel bir gençlik koluna Komsomol denilmektedir. Doğru cevap B’dir.
Doğru cevap B şıkkıdır.

10) Stalin döneminde Rusya’da özellikle hangi alanda büyük bir atılım ve değişim gözlenmiştir?

- A) Sanayi
- B) Tarım
- C) Ticaret
- D) Ekonomi
- E) Tıp

Çözüm : Stalin döneminde sanayileşme hamlesi büyük başarıya ulaştı. Daha ilk beş yıl içinde ağır endüstrinin temelini oluşturan 1500 büyük sanayi kuruluşu (elektrik santralleri, makine fabrikaları, madencilik tesisleri vb.) inşa edildi.
Doğru cevap A şıkkıdır.

3

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 3: Sovyet Azerbaycan'ı

XX. Yüzyıl Başında Azerbaycan

Kafkasya

Kafkasya, genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermeyen çok sayıda vadiden oluşmaktadır. Bu durum bölgenin sosyal ve siyasi yapısını belirleyen en önemli özelliğidir. Böylece, çeşitli kökenlerden gelen topluluklar, tarih boyunca yaşanan işgallerden kendilerini koruyabilmiş ve kültürlerini sürdürebilmişlerdir.

Bölgenin coğrafi açıdan başka bir özelliği, büyük devletler arasında bir tampon oluşturmasıdır. Araplar, İranlılar, Ruslar ve Türkler tarih boyunca, Güney Kafkasya ile ilgilenmiş ve bu nedenle bölge, zaman zaman çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir. Bölgenin coğrafi yapısına ilişkin son özellik ise, ticaret ve ulaşımında büyük bir köprü olmasıdır. Bu anlamda bölge, kuzey ve güneyin bağlantısını sağlamaktadır.

Rusların *Zakafkasya*, Batıların *Transkafkasya*, Türk ve Doğu kaynaklarının *Mavera-ı Kafkasya* dedikleri *Güney Kafkasya Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan*'ı kapsamaktadır.

Kafkasya'daki "Tatar" (Azerbaycan Türkü anlamında)-Ermeni çatışmaları karşısında Rusyalı Türk aydınları olayları yatıştırma yönünde tavır aldılar. 1905-06 yıllarında Petersburg ve Nijniy-Novgorod'da toplanan Rusya Müslümanları bu çatışmaları üzüntüyle karşılayan ve her iki tarafa itidal telkin eden bir duyuru yayınladılar.

Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom)

Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ile Bolşeviklerin iktidara gelmesi, ülkede ağır da olsa işleyen idarî sistemi yok etti. Türk-Rus ilişkilerinin ağırlık merkezini oluşturan Kafkasya, Rus devrimleriyle birlikte sıcak gelişmelerin yaşanacağı yeni bir evreye girdi. Bolşeviklerin işbaşına gelmesi, Kafkasya'nın kaderiyle de yakından ilgiliydi. Kafkasya'nın kuzeyinde Rusya'ya muhalif pek çok hareket görülürken, güneydeki *üç milletin (Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler)* girişimleriyle, bölgede yeni bir oluşum ortaya çıktı.

Merkezi Tiflis olan ve "Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom)" adını alan bu hükümet, kuruluş felsefesini Bolşevik muhalefeti üzerine oturtmuştu. Bu komiserliğin 1917'de teşkil edilmesiyle birlikte Kafkasya'nın güneyinin Rusya'dan ayrılması konusunda ilk ciddi adımlar atıldı. Transkafkasya Komiserliği federatif bir yapıydı ve onlara göre Bolşevikler Rusya'nın gerçek inkılâpçı hükûmeti değillerdi ve olamazlardı. Transkafkasya'nın bu muhalefeti, bölgenin federatif bir şekilde Rusya'dan bağımsızlıklarını kazanana kadar devam etti.

Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom), Güney Kafkasya'yı yönetmek için 15 Kasım 1917'de Tiflis'te kurulan hükûmettir. Ekim İhtilali Rusya halklarında milli bağımsızlık ümitlerini arttırmıştı. Bolşeviklerin ilan ettiği "Rusya halklarının hukuki beyannamesi" ve "Rusya'nın ve Doğu'nun bütün Müslüman emekçilerine müracaatı"

ilk adım şeklinde Çarlık Rusya'sına dâhil olan halkların bağımsız olarak ayrılıp kendi milli devletlerini kurmalarına imkân yarattı. 11 Kasım 1917'de Güney Kafkasya'da faaliyet gösteren siyasi teşkilatların bir toplantısı yapıldı ve Gürcü Menşevikler bağımsız, yerel hükümet kurulmasını teklif etti. Hâkimiyet meselesi, Kurucu Meclis tarafından çözülene kadar bölgeyi idare etmek için Transkafkasya Komiserliği kuruldu.

Transkafkasya Komiserliği, Rusya'nın milli ve mahalli özerklik prensibine dayalı demokratik şekilde oluşmasını istiyordu; kurtuluşu Rusya Kurucular Meclisi'nin toplanmasında görüyordu. Ancak bu meclisin Bolşevikler tarafından hayata geçirilmesi engellenince bir hükümet şeklinde kurulan Transkafkasya Komiserliği, bu kez kanun yapıcı meclis durumundaki Seym'in kurulmasını sağlayacaktı. "Seym", meclis demektir.

30 Mart 1918'de Ermeni Taşnak Partisi kontrolündeki güçler, Bakü'nün denetimini elinde tutan Bolşeviklerin desteğiyle, karşı devrimcileri bastırmak bahanesiyle Azerbaycan Türklerine karşı saldırı başlatmış, korumasız siviller de içinde olmak üzere en az 12.000 kişiyi katletmiştir. Osmanlı Devleti ve Transkafkasya Cumhuriyeti arasındaki savaş, Ermeni ve Gürcü partilerinin Brest-Litovsk anlaşmasındaki *üç sancağı (Kars-Ardahan-Batum)* vermek istememesinden kaynaklanmıştır.

Brest-Litovsk Antlaşması, 3 Mart 1918'de Rusya ile Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı arasında imzalanan bir anlaşmadır. Adını, anlaşmanın imzalandığı "Brest-Litovsk" şehrinden almaktadır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, Batum ve Artvin'i geri aldı. Bolşevikler, Rusya'da tam hâkimiyet sağlayamadıklarından dolayı savaşı devam ettirecek güce değillerdi; bundan dolayı toprak kaybına uğrayacaklarını bile bile bu anlaşmayı imzaladılar.

Transkafkasya Bağımsız Federatif Cumhuriyeti, tam adıyla, Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti kısa ömürlü bir devlet olup, aşağı yukarı bugünkü Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin olduğu topraklar üzerinde kurulmuştur. 1922'de kurulan Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ile karıştırılmamalıdır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)

Transkafkasya Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra Azerbaycan temsilcileri toplanarak durumu gözden geçirdiler ve Azerbaycan Millî şûrasını oluşturdular. Millî şura başkanlığına Türk Adem-i Merkeziyet Halk Partisi Musavat'ın lideri Mehmet Emin Resulzade, yardımcılığına ise Hasan Bey Ağaoğlu ve M. Seyidov getirildi. Azerbaycan Millî şûrası 28 Mayıs 1918'de Tiflis'teki tarihî toplantısında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Arkasından, Feth Ali Han Hoyski (Hoyski) başkanlığındaki ilk Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu.

Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), Azerbaycan'ın tanınmış devlet ve fikir adamlarındandır. Musavat Partisi'nin başkanlığını yaptı. 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına getirildi.

Resulzade, Azerbaycan'da milli ruhun uyanmasında önemli katkılarda bulundu. Bolşeviklerin Bakü'ye hâkim olmasıyla tutuklandı. Daha sonra Avrupa üzerinden Türkiye'ye geldi. Kültürel faaliyetlerini burada sürdürdü.

Feth Ali Han Hoyski (Hoyski) (1875-1920), hukukçu ve Azerbaycan'ın tanınmış milli liderlerinden biridir. Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrinde olan Hoyski, 1875'de Şeki'de doğdu. Askerler, devlet adamları ve aydınlar yetiştiren bir soya mensuptur. Çeşitli devlet kademelerinde çalışan Hoyski 1907'de Duma'da Azerbaycan milletvekili oldu. 1917-1918 arasında Transkafkasya Hükümetinin Halk Maarif Komiserliğini yaptı. Müşterek hükümetin dağılmasının ardından kurulan Azerbaycan Cumhuriyetinde başbakanlık ve bakanlık yaptı. Bolşevikler Azerbaycan'a girdikten sonra 1920'de Tiflis'te Ermeniler tarafından öldürüldü.

Nesip Bey Yusufbeyli (1881-1920), Azerbaycan'daki milli hareketin önde gelen isimlerindendir. Mart 1917'de kurulan Türk Federalist Partisi'nin liderliğini yaptı. 1918-1920'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Maarif Bakanlığı, Bakanlar Sovyeti'nin başkanlığı gibi önemli görevlerde bulundu. 1920'de Kürdemir'de öldürüldü.

Hacı Zeynelabidin Tagiyev (1838-1924), petrol zengini bir Azerbaycan Türkü'dür. Küçük yaşta iş hayatına atıldı. Satın aldığı topraklardan petrolün çıkmasıyla büyük bir servet elde etti. Ancak servetinden ziyade hayırseverliği ve eğitime verdiği destekle ün kazandı. Hayat ve Kaspî gibi gazetelere maddi destek sağladı.

Anton İvanoviç Denikin (1872-1947): Profesyonel bir subay olan A. İ. Denikin, 1905'te Japonlara karşı, I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusuna karşı başarıyla mücadele etti. Bolşevik İhtilali ve Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra bu kez mücadelesini Beyaz Ordunun Güney cephesi komutanı olarak Bolşeviklere karşı verdi ve 1919 yılının Ekim ayında Orygl'de Kızıl Orduyla yaptığı savaşı kaybettikten sonra Kırım'a çekildi. Daha sonra Beyaz Ordu komutanlığını bırakan Denikin Paris'e göç etti.

Yeni yapılanmakta olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaşadığı sorunlar, zamanla Azerbaycan'da komünist hareketlerin güçlenmesine neden oldu. Askerî zayıflığa siyasi ve ekonomik sıkıntılar da eklendi. Nisan 1920'de Azerbaycan'a giren XI. Kızıl Ordu'nun yardımıyla Bakü'de iktidarı Bolşevikler devrildi. Böylece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Sovyet Rusya ile Türkiye 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nı imzalayarak, hem bölgedeki sınır

sorunlarını çözmüş hem de düşmanları olan Batılı devletlere karşı birliktelik sergilemişlerdir. Moskova Antlaşması'nın şartları, Türkiye'nin ısrarı ile Güney Kafkasya'daki her üç cumhuriyet ile Kars'ta müzakere edildi. 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı.

Böylece mevcut sınırlar korunurken, Nahcivan ve Batum, Türkiye'nin de taraf olduğu özel statülü bir konuma getirildi. Türkiye bu antlaşmalar çerçevesinde Nahcivan'a garantör ülke oldu. Dağlık Karabağ bölgesi hakkında yapılan görüşmeler sonucunda, Ermeni tarafının da onayıyla bölge, Moskova tarafından Temmuz 1923'te özerk bölge statüsünde Azerbaycan'a bağlandı. Tartışmalı alanlardan Zengezur ise Ermenistan'a verildi. Böylece Azerbaycan'ın Nahcivan ile irtibatı kesildi; Ermenistan, Zengezur sayesinde İran ile sınır komşusu hâline geldi.

Azerbaycan SSC'nin nüfusu 1969'da 5 milyondur. Sovyetlerin son yıllarında ise bu rakam 7 milyonu aşmıştı. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin yüzölçümü (86.6 bin km²) bakımından dokuzuncu, nüfus açısından altıncı büyük bölgeydi. Nahcivan ve Dağlık Karabağ'ın yanı sıra, Azerbaycan 60 ilçeye bölünmüştü. 1913'te 13 şehre sahipken zamanla bu sayı, 57'ye kadar çıkmıştır.

Mir Cafer Bağırov (1896-1956), "Azerbaycan'ın Stalin"i olarak bilinir. Bakü vilayetine bağlı Kuba şehrinde doğdu. Mahaçkala'da pedagoji öğrenimi gördü. Bir süre öğretmenlik yaptı. 1918-21 yıllarında Ekim Devrimi ve iç savaş yıllarında Bolşeviklerin safında subay olarak hizmet etti. Azerbaycan SSC'nin ilk on yılında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1933'te Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri oldu; yani Azerbaycan'ın başına geçti. 1953'te Stalin'in ölümüyle birlikte Bağırov, en önemli destekçisini kaybetti. 1954'te partiden çıkartıldı ve tutuklandı. 1956'da kurşuna dizildi.

Haydar Aliyev, şüphesiz gerek Sovyet dönemi Azerbaycan'ının, gerekse bağımsız Azerbaycan'ın en önemli şahsiyetlerinden biridir. Aliyev, 1967'de Azerbaycan KGB Başkanlığı'na kadar yükseldi. 1969'da SSCB lideri Leonid Brejnev, yolsuzlukla suçlanan Veli Ahundov'un yerine Haydar Aliyev'i atadı.

Ayaz Niyazi Muttalibov, bağımsız Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanıdır. 1938'de Bakü'de eğitimli bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1962'de Bakü'deki Neft-Kimya Enstitüsünden mezun oldu. Çeşitli fabrikalarda ve idari görevlerde bulundu, Komünist Partisi içinde yükseldi. Ocak 1990'da Azerbaycan KP Birinci Sekreteri, Mayıs ayında ise Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı oldu. Karabağ çatışmaları sırasındaki Ermenilerin yaptığı Hocalı katliamı onun zamanında oldu. Bu olayda gerekli tedbirleri almamakla suçlandı. 1992 Martında istifa ederek ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Muttalibov, muhalefetin tüm itirazlarına rağmen Eylül 1991'de devlet başkanlığı seçimlerine gitti. Bakü'de halkın %80'nin boykot ettiği seçimlerde tek aday olarak giren Muttalibov, %98.5 oy alarak devlet başkanı seçildi. Muttalibov'un devlet başkanlığına seçilmesi ülkedeki

durumu gerginleştirdi. Azerbaycan Halk Cephesi taraftarlarının ilerleyen aylarda meydanlarda toplanması ve başkanlık önünde yapılan gösteriler sonucunda, Millî Meclis'in kurulması kararı alındı. Bunu bağımsızlık kararı takip etti.

Ekonomi

Ekonomi açısından Azerbaycan SSC, SSCB'nin Kafkasya Ötesi Ekonomi Bölgesi'ne dâhil edilmiş olup en önemli zenginliği petrol ve gaz yataklarıdır. Nitekim Sovyetlerin ana petrol kaynağı Azerbaycan oldu. Buradan çıkarılan petrol ve doğal gazın %93'ünü Moskova kullanmakta, geriye kalan %7'si Azerbaycan'a kalmaktaydı. Sovyet döneminde Azerbaycan'da petrole dayalı bir sanayi gelişti, bu ürünlerin ülke içinde daha rahat taşınması için kara ve deniz ulaşımına önem verildi, petrol ve gaz boru hatları inşa edildi.

Bakü-Batum petrol boru hattı Rus mühendis A. Bulgakov'un tasarladığı bu boru hattı 1928-1930 yıllarında inşa edilmiştir. Bunun planlamaları daha 1880'lerde başlamıştı. 1943'te Almanların boru hattına zarar vereceği düşüncesiyle borular sökülmiş ve Astrahan-Saratov işe hattında kullanılmıştır. Savaş sonrasında boru hattı yeniden inşa edilmiştir. SSCB'nin yıkılıştan sonra bu hattın yerini Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa boru hattı almıştır.

Petrol ve gazın yanı sıra Azerbaycan'da diğer yeraltı kaynakları da bulunmaktadır. Daşkesen'de demir cevheri çıkartılmıştır. Elektriğin yüzde 90'ını termik santraller üretmiştir. Sumgait ve Kirovabad'da (Gence) metalürji sanayisi gelişmişti. Petrol, inşaat, tekstil ve tarım gibi alanlar da Azerbaycan'ı ekonomik açıdan SSCB'nin en gelişmiş ekonomilerden biri hâline getiriyordu.

Karabağ Meselesi

Sovyetler Birliği döneminde, Ermenilerin Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması konusundaki çabaları sonuçsuz kalmış, ancak bölgenin nüfus yapısı Ermeniler lehine değişmişti. Gorbaçov dönemindeki yumuşamadan cesaretlenen Ermeniler Yukarı Karabağ meselesini yeniden gündeme getirdiler. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hızlandığı bir dönemde, Ağustos 1987'de Yukarı Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğunu iddia ederek bölgenin Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvurdular.

1992 yılından itibaren Karabağ meselesi, uluslararası bir konu hâlini aldı. Uluslararası kurumlar Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu kabul ediyor, ancak Ermeni saldırılarını durdurmaya çalışmıyordu. Ermeni güçleri Şubat 1992 sonunda Karabağ'ın büyük bir kısmını işgal etti. Hocalı'ya giren Ermeni ve Rus birlikleri birkaç saat içerisinde 613 sivil katlettiler. Ölenlerin 106'sı kadın, 83'ü çocuktı. Karabağ, gelişen süreçte etrafındaki diğer topraklarla birlikte tamamen Azerbaycan'ın elinden çıktı ve 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşması ile sorun donduruldu.

Sovyet Azerbaycan'ında Kültür Hayatı

1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, "Azerbaycan Türkçesini" (o dönemde Türkçe olarak adlandırılıyordu) devletin resmî dili olarak kabul etmiştir. 1920'de Azeri Türkçesi, okullarda zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

Yüzyılın başından itibaren Azerbaycan'da alfabe tartışmaları yapılmış ve 1929 yılında Latin alfabesine geçilerek bu tartışmalar sonlandırılmıştı. 1939 yılında Stalin, Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetlerine zorunlu olarak Kiril alfabesini kabul ettirmiştir. Aynı dönemde Gürcistan ve Ermenistan'ın kendi alfabelerini kullanmaya devam ettiklerini, onlara dokunulmadığını belirtmekte fayda vardır.

Yine aynen dil konusunda olduğu gibi, Sovyet idaresi 1937 yılına kadar Azerbaycan Türklerini Türk olarak nitelerken, bu tarihten sonra evvela "Azeri", daha sonra "Azerbaycanlı" olarak adlandırdı. 1937 Anayasası'na göre cumhuriyetin resmî dili yalnızca Rusça kabul edilmiş, Stalin'in ölümünden sonra bu alanda yumuşama olmuş ve 1956'da Azerbaycan Türkçesi de resmî dil olarak anayasaya eklenmiştir.

Rusça bilmek, özellikle kariyer yapmak ve devlet organlarında çalışmak isteyenler için zorunlu olmuştur. Ateizm propagandasının yapıldığı SSCB'de yalnızca camiiler değil kiliseler de kapatılmış, din adamları sürgün edilmiştir. Sovyet öncesinde Azerbaycan'da 2.000'den fazla camii bulunurken, 1980'lerin sonunda bu sayı 18'e kadar düşmüştür.

Sovyet döneminde Azerbaycan'da opera, bale, sinema, tiyatro vs. de gelişme göstermiştir. Azerbaycan millî operasının kurucusu olarak Üzeyir Hacıbeyov kabul edilmektedir. Hacıbeyov, Leyla ile Mecnun ve Koroğlu gibi eserleri sahnelemiştir. Yine Hacıbeyov, Azerbaycan millî marşının bestecisidir.

Ahıska Türkleri

Türkiye'nin kuzeydoğusunda, bulunan ve Ardahan iline sınırdas olan Ahıska, çok eski bir Türk yurdu idi; *Abastun*, *Adigön*, *Aspinza*, *Ahılkelek*, *Azğur* ve *Hirtız* gibi önemli yerleşim birimleri ile 200'den fazla köyün merkezidir. Türkiye sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı Tiflis'e bağlar. Ahıska'da Kür ırmağı, Posof ve Adigen çayları ile bu çaylara karışan derelerin suladığı verimli topraklar tarıma çok elverişlidir.

Ahıska Türkleri veya Mesket Türkleri terimi, bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklara dönemeyenleri ifade etmek için kullanılır. Sürgüne gönderilen milletler İkinci Dünya Savaşı'nda, Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle *Çeçenler*, *İnguşlar*, *Karaçaylar*, *Balkarlar*, *Kırım* ve *Ahıska Türkleri* Sibirya'ya ve diğer Sovyet coğrafyasına sürgüne gönderilmişti.

Stalin'in verdiği bir kararla, Kafkasya'da başlayan bu geniş çaplı zulüm hareketi, Çerkez/Çeçenler için 1864 ve 1920'deki sürgünlerin tekrarı olmuş; 400 bin Çerkez/Çeçen ve 90 bin İnguş, Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmüştür.

Onlardan boşalan yerlere Ruslar, Osetinler, Avarlar, Darginler ve Ukrainliler getirilip yerleştirilmiştir. Ahıska bölgesindeki Türkler, Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle, geride tek kişi bırakılmadan Sibirya'ya ve Orta Asya'ya sürülmüş, yerlerine de Ermeniler ve Gürcüler iskân edilmişti.

Günümüzde Ahıska Türkleri Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'ne de önemli miktarda Ahıska Türkü'nün göç ettiği görülmektedir.

Sovyet Azerbaycan'ı

XX. YÜZYIL BAŞINDA AZERBAYCAN

Kafkasya

Kafkasya, genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermeyen çok sayıda vadiden oluşmaktadır. Bu durum bölgenin sosyal ve siyasi yapısını belirleyen en önemli özelliğidir. Böylece, çeşitli kökenlerden gelen topluluklar, tarih boyunca yaşanan işgallerden kendilerini koruyabilmiş ve kültürlerini sürdürebilmişlerdir. Bölgenin coğrafi açıdan başka bir özelliği, büyük devletler arasında bir tampon oluşturmastır. Araplar, İranlılar, Ruslar ve Türkler tarih boyunca, Güney Kafkasya ile ilgilenmiş ve bu nedenle bölge, zaman zaman çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir. Bölgenin coğrafi yapısına ilişkin son özellik ise, ticaret ve ulaşımında büyük bir köprü olmasıdır. Bu anlamda bölge, kuzey ve güneyin bağlantısını sağlamaktadır.

Kafkasya bölgesinin özellikleri nelerdir?

Kafkasya'nın demografik yapısı da kendine özgü bir çeşitliliğe sahiptir. Bölge, coğrafi konumu nedeniyle, çeşitli millet ve toplulukların bir "geçiş noktası" olmuş ve bunun sonucunda da çok karışık bir demografik yapı ve tarihi süreç oluşmuştur. Bununla birlikte, bölgenin demografik yapısında, "demografik ve politik" olarak Türkler, Gürcüler ve Ermeniler belirleyici unsurlar olmuştur.

Ruslar, bu coğrafyaya hâkim olduktan sonra, kendi siyasi, sosyal, iktisadî ve eğitim yapılanmasını oluşturdular. Rusya'nın Kafkasya Genel Valiliği'nin merkezi Tiflis idi. Petrolün bulunması ile birlikte Bakü önem kazanmaya başladı. Önceleri bir Türk şehri olan Revan (Erivan) şehri ise zamanla Ermenileşti.

1905 İhtilalinin getirdiği görece özgürlük ortamı sayesinde bölge halkı rahat bir nefes aldı. Ermeni Hınçak ve Taşnak partileri rahat faaliyet yürüttüler. Gürcüler ve Azerbaycan Türkleri de siyasi, sosyal ve kültürel açıdan teşkilatlanmaya başladılar. Basın ve yayın hayatı canlandı. Azerbaycan ve Osmanlı Türkleri arasında etkileşim başladı. Bakü ve İstanbul kültürel ve siyasi merkezler olarak öne çıktı. Gürcü ve Ermeni yoğunluklu bir şehir olan Tiflis ise Kafkasya'nın askerî ve idari merkezi olmaya devam etti. Ancak, aynı yıl Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında kanlı çarpışmalar yaşandı.

I. Dünya Savaşı başladığında, Türk-Rus savaşlarının yaşandığı ana cephe Kafkasya olmuştur. Dolayısıyla savaş, bölgedeki bütün halkları etkilemiştir. İttihat-

SIRA SİZDE

Rusların **Zakafkasya**, Batılıların Transkafkasya, Türk ve Doğu kaynaklarının **Mavera-yı Kafkasya** dedikleri Güney Kafkasya Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsamaktadır.

Kafkasya'daki "Tatar" (Azerbaycan Türkü anlamında)-Ermeni çatışmaları karşısında Rusyalı Türk aydınları olayları yatıştırma yönünde tavır aldılar. 1905-6 yıllarında Petersburg ve Nijniy-Novgorod'da toplanan Rusya Müslümanları bu çatışmaları üzüntüyle karşılayan ve her iki tarafa itidal telkin eden bir duyuru yayınladılar.

çılar Kafkasya'da Türk ve Müslümanları Rusya aleyhine ayaklandırmak için çaba gösterirken, Ruslar sınır hattına yakın yüz binlerce Müslümanı Osmanlı ülkesine sürmüştür. Aynı dönemde Anadolu ve Kafkas Ermenileri, "Büyük Ermenistan"ı kurma hevesiyle Rus kuvvetleri ile birlikte Türklere karşı savaşa başlamışlardır.

Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom)

Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom): Güney Kafkasya'yı yönetmek için 15 Kasım 1917'de Tiflis'te kurulan hükümet. Ekim İhtilali Rusya halklarında milli bağımsızlık ümitlerini arttırmıştı. Bolşeviklerin ilan ettiği "Rusya halklarının hukuki beyannamesi" ve "Rusya'nın ve Doğu'nun bütün Müslüman emekçilerine müracaatı" ilk adım şeklinde Çarlık Rusya'sına dahil olan halkların bağımsız olarak ayrılıp kendi milli devletlerini kurmalarına imkan yarattı. 11 Kasım 1917'de Güney Kafkasyada faaliyet gösteren siyasi teşkilatların bir toplantısı yapıldı ve Gürcü Menşevikler bağımsız, yerel hükümet kurulmasını teklif etti. Hâkimiyet meselesi, Kurucu Meclis tarafından çözülene kadar bölgeyi idare etmek için Transkafkasya Komiserliği kuruldu.

Seym, meclis demektir.

Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ile Bolşeviklerin iktidara gelmesi, ülkede ağır da olsa işleyen idarî sistemi yok etti. Türk-Rus ilişkilerinin ağırlık merkezini oluşturan Kafkasya, Rus devrimleriyle birlikte sıcak gelişmelerin yaşanacağı yeni bir evreye girdi. Bolşeviklerin işbaşına gelmesi, Kafkasya'nın kaderiyle de yakından ilgiliydi. Kafkasya'nın kuzeyinde Rusya'ya muhalif pek çok hareket görülürken, güneydeki üç milletin (Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler) girişimleriyle, bölgede yeni bir oluşum ortaya çıktı. Merkezi Tiflis olan ve *Transkafkasya Komiserliği* (Zakavkom) adını alan bu hükümet, kuruluş felsefesini Bolşevik muhalefeti üzerine oturtmuştu. Bu komiserliğin 1917'de teşkil edilmesiyle birlikte Kafkasya'nın güneyinin Rusya'dan ayrılması konusunda ilk ciddi adımlar atıldı. *Transkafkasya Komiserliği* federatif bir yapıydı ve onlara göre Bolşevikler Rusya'nın gerçek inkılâpçı hükûmeti değillerdi ve olamazlardı. Transkafkasya'nın bu muhalefeti, bölgenin federatif bir şekilde Rusya'dan bağımsızlıklarını kazanana kadar devam etti.

Transkafkasya Komiserliği, Rusya'nın milli ve mahalli özerklik prensibine dayalı demokratik şekilde oluşmasını istiyordu; kurtuluşu Rusya Kurucular Meclisi'nin toplanmasında görüyordu. Ancak bu meclisin Bolşevikler tarafından hayata geçirilmesi engellenince bir hükümet şeklinde kurulan Transkafkasya Komiserliği, bu kez kanun yapıcı meclis durumundaki **Seym**'in kurulmasını sağlayacaktı.

Yeni hükümet ilk iş olarak bir an önce Osmanlı Devleti ile ilişki kurup, Kafkasya cephesindeki savaşa son vermeyi arzulamaktaydı. 18 Aralık 1917'de Erzincan'da Osmanlı Devleti ve Rus orduları arasında bir ateşkes antlaşması yapıldı. Bu yolla Kafkasya milletleri ile Osmanlı Devleti arasında kurulmak istenen dostluğun da temelleri atılmış oluyordu. Antlaşmaya göre, Rus ordularının bulunduğu hat boyu sınır sayılacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin birliklerini Mezapotamya cephesine gönderme şartı koşuluyordu. Transkafkasya Komiserliği askerî birlikler meydana getireceğini ilan edince bundan istifade eden Ermeniler, Rus ordusunun askerî teknolojisinden de istifade ederek Güney Batı Kafkasya'da Türklere karşı saldırılarda bulunmaya başladılar. Erzincan Ateşkes Antlaşmasına göre, bir an önce Türk ve Kafkas milletleri arasında barış görüşmelerine başlanılması gerekiyordu. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Erzincan Anlaşmasından sonra Rus ordusu işgal ettikleri topraklardan geri çekilmeye başladı. Ancak geri çekilirken köyler de yakılmaktaydı. Erzincan Antlaşmasıyla Transkafkasya'nın siyasi hayatına Osmanlılar yeni bir güç olarak girdiler. Ermeni askerleri ve çeteleri, savaş sırasında Rusya'nın işgal etmiş olduğu Türk bölgelerini ele geçirmenin kendilerine vermiş olduğu hareket üstünlüğüyle, bölgenin yerli ahalisine karşı saldırılarda bulunmaya başladılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgedeki Ermeni saldırılarının engellenmesi sorumluluğunu bizzat üzerine aldı.

14 Şubat 1918'de Tiflis'de Transkafkasya **Seymi** açıldı. Seym'in terkinde Transkafkasya'dan Rusya Kurucu Meclisine seçilmiş milletvekilleri bulunuyordu. Hemen bir kabine kuruldu. Bu kabine Transkafkasya'nın siyasi hayatında Azerbaycan Türklerinin nüfuzunun ne kadar arttığını bir kere daha gösteriyordu. Buna ilâve olarak Kurucu Meclis seçimlerinde çok oy alan çeşitli partilerin temsilcileri de Seym'e dâhil oldular. Seym'in Azerbaycan fraksiyonu 44 milletvekilinden iba-

retti. Bunlar çeşitli programlarla ortaya çıkan dört siyasi partiye mensuptu. Seym, Transkafkasya'nın en yüksek idare organı gibi düşünülmüştü. Fakat kurulduğu andan itibaren, Seym'e dâhil olan Azerbaycan Türkleri, Gürcü ve Ermeni fraksiyonları arasında dahili ve haricî siyasetin bütün önemli meselelerine bakışta ciddi fikir ihtilâfları olmaktadır.

26 Şubat 1918 tarihli bildirisinde Osmanlı Devleti ile barış yapılmasına hazır olduğunu belirten komiserlik görüşme yeri olarak Trabzon şehrini seçti. Transkafkasya Seymi Osmanlı Devleti ile barış anlaşması imzalamaya yetkili olduğunu ve orduyu 1914 yılı sınırlarına geri çekmek için barış anlaşması imzalamak istediğini bildirdi. Fakat 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya Brest Litovsk anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmada Rusya'nın 1878'de Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nden kopardığı Kars, Ardahan ve Batum'u geri vermesi kararına varıldı. Ancak bu durum Transkafkasya milletlerini karşı karşıya getirdi. Ermeniler ve Gürcüler bu talebin reddedilmesini isterlerken, Azerbaycan Türkleri kabulünü tavsiye ediyorlardı. Barış görüşmeleri uzadı ve Türk heyeti Transkafkasya Komiserliğinin görüşmelerde yetkisi olan hukuki bir şahıs olmadığını düşünmekteydi. Seym, Trabzon'da mücadele verirken Osmanlı Devleti Brest-Litovsk şartlarının yerine getirilmesi konusundaki ısrarını sürdürdü. Bu sırada Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Devleti'nin şartlarının yerine getirilmesini tavsiye edince Transkafkasya delegasyonu arasında ayrılık ortaya çıktı. Neticede, Trabzon Konferansı Transkafkasya'nın Brest-Litovsk Antlaşmasındaki maddeleri kabul etmemesi üzerine 14 Nisan 1918'de dağıldı. Osmanlı Devleti Trabzon görüşmeleri sırasında askerî harekâtlarına devam ederek görüşmelerle boşaltılmayan Batum dışındaki toprakları ele geçirdi.

22 Nisan 1918'de Transkafkasya Seymi yaptığı toplantıda, bölgenin Rusya'dan ayrıldığını bildirerek Tiflis merkezli Transkafkasya Müstakil Demokratik Federatif Cumhuriyetini ilan etti ve bu cumhuriyet 28 Nisan'da Osmanlı Devleti tarafından da tanındı. Çünkü Rusya ve Osmanlı Devleti arasına bir tampon devletin girmesi takip edilen politikaların esasını oluşturuyordu. Bu bağımsızlık ilanında başlıca rolü Azerbaycan Türkleri oynadı. Bağımsızlık ilanından iki gün önce Seym'in Müslüman fraksiyonunun yaptığı toplantıda, mevcut şartların bölgeyi bir çıkmaza götürmesi sebebiyle Transkafkasya'nın, Rusya'dan ayrılması ve istiklalini ilan etmesine karar verilmişti.

Osmanlı Devleti ve Transkafkasya Cumhuriyeti arasındaki savaş, Ermeni ve Gürcü partilerinin Brest-Litovsk anlaşmasındaki üç sancağı (Kars-Ardahan-Batum) vermek istememesinden kaynaklanmıştı. Osmanlı Devleti'nin tavrı son derece kesindi. Ayrıca Osmanlı heyetinin ileri sürdüğü deliller güçlüydü ve onlar kesin bir şekilde Batum'u almaya karar vermişlerdi. Batum'da barış görüşmelerinin yenilenmesi, büyük zorluklarla elde edilmiş olan dengenin yeniden sağlanacağını vaat ediyordu. 11 Mayıs 1918'deki Batum görüşmelerine Almanya da katıldı. Almanya, ilk önce Kafkasya'nın bağımsızlığını tanıyacağını bildirmiş, fakat daha sonra Bakü üzerinde Bolşeviklerle anlaşma yolunu benimsemişti. Almanya, Kafkasya'nın bilhassa Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti nüfuzuna geçmesine engel olmak istedi. Bu amaçla Gürcistan ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı takındıkları tavırdan istifade etti. Böylece Gürcistan, Kafkasya birliğinden çıkarak Almanya'nın sağladığı ekonomik imtiyazlara karşı onun himayesine girmeye karar verdi.

Batum Konferansının ve Türk heyetinin başkanı Halil Bey (Menteşe), Transkafkasya Cumhuriyeti'nden yeni taleplerde bulundu. Bunlar, birtakım toprak istekleriyle birlikte, Kafkas demiryollarının Türkiye tarafından askerî amaçlar için kullanılmasını içeriyordu. Transkafkasya Müstakil Demokratik Federatif Cumhuriyeti bu talepleri kabul etmeyince görüşmeler bir diplomatik savaşa dönüştü.

30 Mart 1918'de Ermeni Taşnak Partisi kontrolündeki güçler, Bakü'nün denetimini elinde tutan Bolşeviklerin desteğiyle, karşı devrimcileri bastırmak bahanesiyle Azerbaycan Türklerine karşı saldırı başlatmış, korumasız siviller de içinde olmak üzere en az 12.000 kişiyi katletmiştir.

Brest-Litovsk Antlaşması, 3 Mart 1918'de Rusya ile Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı arasında imzalanan bir anlaşmadır. Adını, anlaşmanın imzalandığı Brest Litovsk şehrinden almaktadır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, Batum ve Artvin'i geri aldı. Bolşevikler, Rusya'da tam hâkimiyet sağlayamadıklarından dolayı savaşı devam ettirecek güçte değillerdi; bundan dolayı toprak kaybına uğrayacaklarını bile bile bu anlaşmayı imzaladılar.

Transkafkasya Bağımsız Federatif Cumhuriyeti: Tam adı, Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'dir. Bu kısa ömürlü devlet, aşağı yukarı bugünkü Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin olduğu topraklar üzerinde kurulmuştur. 1922'de kurulan **Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti** ile karıştırılmamalıdır.

Bu şartlar altında Gürcüler, Transkafkasya Federasyonu'ndan çıkarak Gürcistan'ın bağımsızlığını ilân etmeye karar verdiler. 27 Mayıs 1918'de Transkafkasya Seymi, dağıldığını açıkladı. Aynı gün Gürcistan bağımsızlığını ilân etti. Bunu daha sonra Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıkları izledi. Osmanlı Devleti her üç devlet ile ayrı ayrı Batum Antlaşmasını (4 Haziran 1918) yaparak Kafkasya cephesindeki savaşa son verdi. Gürcistan'la yapılan anlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum'un yanında Ahıska ve Ahılkelek'in de Osmanlı Devletine geçtiği tasdik edildi.

1918 yılında Kafkasya'da Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan bağımsız birer devlet hâline gelirken, Osmanlı Devleti bölge ülkeleriyle askerî ve diplomatik ilişkiler tesis etmiş, hatta Azerbaycan ve Dağıstan'a kadar askerî açıdan etkili olabilmiştir. Osmanlı Devletinin savaşı kaybederek Mondros Ateşkes Antlaşması imzalaması ve bölgeden çekilmesi üzerine durum değişti. Önce İngilizler, ardından Bolşevikler, bölge üzerinde etkili olmaya başladılar.

K İ T A P

Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): Azerbaycan'ın tanınmış devlet ve fikir adamlarındandır. Musavat Partisi'nin başkanlığını yaptı. 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına getirildi. Resulzade, Azerbaycan'da milli ruhun uyanmasında önemli katkılarda bulundu. Bolşeviklerin Bakü'ye hâkim olmasıyla tutuklandı. Daha sonra Avrupa üzerinden Türkiye'ye geldi. Kültürel faaliyetlerini burada sürdürdü.

Batum Antlaşmaları hakkında ayrıntılı bilgiyi Enis Şahin'in *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları 1917-1918* (Ankara, 2002) adlı eserinde bulabilirsiniz.

AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ (1918-1920)

Transkafkasya Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra Azerbaycan temsilcileri toplanarak durumu gözden geçirdiler ve Azerbaycan Millî Şûrâsını oluşturdular. Millî Şûra başkanlığına Türk Adem-i Merkeziyet Halk Partisi Musavat'ın lideri **Mehmet Emin Resulzade**, yardımcılığına ise Hasan Bey Ağaoğlu ve M. Seyidov getirildi. Azerbaycan Millî Şûrâsı 28 Mayıs 1918'de Tiflis'teki tarihi toplantısında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Arkasından, Feth Ali Han Hoyski (Hoyski) başkanlığındaki ilk Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu.

K İ T A P

Feth Ali Han Hoyslu (Hoyski) (1875-1920): Hukukçu. Azerbaycan'ın tanınmış millî liderlerinden biri. Güney Azerbaycan'ın Hoy şehriden olan Hoyski, 1875'de Şeki'de doğdu. Askerler, devlet adamları ve aydınlar yetiştiren bir soya mensuptur. Çeşitli devlet kademelerinde çalışan Hoyski 1907'de Duma'da Azerbaycan milletvekili oldu. 1917-1918 arasında Transkafkasya Hükümetinin Halk Maarifi Komiserliğini yaptı. Müsterek hükümetin dağılmasından sonra kurulan Azerbaycan Cumhuriyetinde başbakanlık ve bakanlık yaptı. Bolşevikler Azerbaycan'a girdikten sonra 1920'de Tiflis'te Ermeniler tarafından öldürüldü.

Azerbaycan'ın kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgiyi Mehmet Emin Resulzade'nin *Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti* (İstanbul, 1990) adlı eserde bulabilirsiniz.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk ve geçici başkenti Gence oldu. Zira bu dönemde Bakü, Bolşeviklerin kontrolü altındaydı ve Azerbaycan ciddi sorunlarla karşı karşıya idi. Bunlardan ilki, ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamaktı. Bakü'nün Bolşevik-Ermeni ittifakından alınması öncelikli gündemdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım istendi. Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa komutasındaki bir kuvveti "Kafkas İslam Ordusu" adıyla bölgeye gönderdi. Daha küçük bir kuvvet, Ermeni çete reisi Antranik'in katliamlarını önlemek amacıyla Nahçıvan'a sevk edildi. 1918 yılı Temmuz ayı sonlarında Bakü önlerine varan Osmanlı kuvvetleri yerli Türklerle birlikte şehri kuşattı. Bakü'de bulunan Şaumyan liderliğindeki Bolşevik liderler bu arada şehri terk etti ve yerlerini Hazar Denizi yolu ile gelen İngiliz kuvvetleri aldı. 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü ele geçirdi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti yaptı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet yapısı, parlamenter cumhuriyet şeklindeydi. Türk dünyasında demokratik cumhuriyet yapısına sahip olan ilk devlet olarak kabul edilen Azerbaycan'ın millî ideolojisi Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak gibi başlıca üç unsurdan oluşuyordu. Bu ideoloji Azerbaycan bay-

rağına da yansımıştı. Gök renk Türkleşmek, kırmızı çağdaşlık, yeşil renk ise İslamlaşmak öğelerini taşımaktaydı. Ülkede yasama yetkisi parlamentoya, yürütme yetkisi ise hükûmete verilmişti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde beş hükûmet kuruldu. Bunların üçünü Feth Ali Han Hoyslu, ikisini ise Nesip Bey Yusufbeyli üstlenmişti. Cumhurbaşkanı ise Mehmet Emin Resulzade idi.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, artık savaşı kaybedeceğini anlayan Osmanlı yetkilileri, Kafkasya'daki askerî birliklerini geri çekme kararı aldılar. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa ve bir kısım gönüllü Türk askeri Azerbaycan'da kalırken, geri kalan kuvvetler bölgeyi terk etti. Türklerin bölgeyi terk etmesi ile birlikte onların yerini savaşın galipleri adına İngiliz kuvvetleri aldı. Bu dönemde Azerbaycan'ın önceliği kendini uluslararası alanda tanıtmak ve toprak bütünlüğünü sağlamaktı.

Galip devletlerin kendi menfaatleri doğrultusunda bir dünya oluşturma gayesiyle düzenledikleri Paris Barış Konferansı'na Azerbaycan hükûmeti de katıldı. Azerbaycan temsilcileri Paris'te ülkelerinin siyasi, askerî ve ekonomik durumu hakkında birçok görüşme yaptılar. 11 Ocak 1920'de galip devletler, Azerbaycan'ı resmen tanıdıklarını ilan ettiler. Azerbaycan, dış politikada başta Osmanlı Devleti olmak üzere İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Ermenistan, Gürcistan, Belçika, İsviçre, Hollanda ve Polonya ile ilişkiler kurdu, bunların bir kısmıyla karşılıklı elçilikler ve konsolosluklar açtı.

Nesip Bey Yusufbeyli (1881-1920): Azerbaycan'daki milli hareketin önde gelen isimlerindendir. Mart 1917'de kurulan Türk Federalist Partisi'nin liderliğini yaptı. 1918-1920'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Maarif Bakanlığı, Bakanlar Sovyeti'nin başkanlığı gibi önemli görevlerde bulundu. 1920'de Kürdemir'de öldürüldü.

Bakü'nün başkent oluşu sürecini özetleyiniz.

SIRA SİZDE

Resim 3.1

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanları (IV. Kabine, Aralık 1919). Soldan sağa, oturanlar: A. Safikiürdskiy (Sosyalist), A. Kardaşev (Ahrar), S. Mihmandarov, N. Yusufbeyli (Başbakan ve Dışişleri Bakanı), M. Y. Caferov (Müsavat), A. Hasanov, A. N. Dostakyan; ayakta: H. Amaspor (Taşnak), R. Z. Kaplanov (Ahrar), A. Eminov, M. C. Hacinski (Sosyalist), V.V. Klenovski (Rus), N. Nerimanbekov (Müsavat);

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan_Democratic_Republic

Hacı Zeynelabidin Tağıyev (1838-1924), petrol zengini bir Azerbaycan Türkü'dür. Küçük yaşta iş hayatına atıldı. Satın aldığı topraklardan petrolün çıkmasıyla büyük bir servet elde etti. Ancak servetinden ziyade hayırseverliği ve eğitime verdiği destekle ün kazandı. *Hayat ve Kaspıy* gibi gazetelere maddi destek sağladı.

Anton İvanoviç Denikin (1872-1947): Profesyonel bir subay olan A. İ. Denikin, 1905'te Japonlara karşı, I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusuna karşı başarıyla mücadele etti. Bolşevik İhtilali ve Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra bu kez mücadelesini Beyaz Ordunun Güney cephesi komutanı olarak Bolşeviklere karşı verdi ve 1919 yılının Ekim ayında Orygl'de Kızıl Orduyla yaptığı savaşı kaybettikten sonra Kırım'a çekildi. Daha sonra Beyaz Ordu komutanlığını bırakan Denikin Paris'e göç etti.

İçteki bazı zorluklara rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kısa süre içinde önemli işler başardı. Haziran 1918'de Türkçeyi devlet dili olarak kabul etti. 1919 yılı başlarında Azerbaycan'da 23 meslek okulu, 637 ilköğretim okulu ve bu okullarda eğitim gören 9.611 öğrenci vardı. Eğitimi yaygınlaştırmak ve milli zeminde eğitim vermek amacıyla Türkiye'den öğretmen talebinde bulunuldu. Azerbaycan'ın belli başlı şehirlerinde kısa süreli eğitim-öğretim kursları açıldı. Ekim 1919 tarihinde Bakü Devlet Üniversitesi kuruldu ve meşhur hayırsever **Hacı Zeynelabidin Tağıyev**'in katkılarıyla, Azerbaycan'da kültür ve eğitim alanında çok etkili olacak Sefa, Necat, Neşr-i Maarif cemiyetleri oluşturuldu. Ayrıca Bakü'de Türk Ocağı açıldı. Matbuatta da önemli gelişme sağlandı; onlarca gazete ve dergi yayınlandı. *Açık Söz, İstiklâl, Azerbaycan, Millet, İttihad, Şark-ı Rus* gazeteleri ve *Azerbaycan* dergisi önemli tirajlara ulaştı.

Azerbaycan askerî yapılanmaya da büyük önem verdi. Türkiyeli subaylar Azerbaycan ordusunu eğittiler. Ordusunu silahlandırma hususunda sıkıntı çeken Azerbaycan, Karabağ ve Zengezur yüzünden Ermenistan'la çatıştı. Ermeni saldırılarına maruz kalan Nahçıvan'a maddi yardım gönderdi. Bu dönemde Azerbaycan'ı endişelendiren önemli konulardan birisi, Kafkaslara yaklaşan Bolşevik karşıtı General Denikin ve ordusunun güneye inme ihtimaliydi. Denikin tehlikesi ortadan kalktıktan sonra bu defa ondan da büyük güç olan Kızıl Ordu, Azerbaycan'ı tehdit etmeye başladı. İngiltere'nin önderliğinde bu tehlikeye karşı bir Kafkas seddi oluşturdu.

Nahçıvan bölgesi, o dönemde çok tartışmalı bir alandı. Halkının büyük çoğunluğu Türk olan bu bölge üzerinde İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye hak iddia ediyordu. Türk kuvvetleri, 1918 yazında bölgeyi Ermeni çetelerinden temizleyerek, yerli Türkleri özellikle Antranik adlı çetecinin katliamlarından kurtardı.

Savaşın sonunda Türk birlikleri geri çekilince bölgede yeniden çatışmalar başladı. Ermenistan, Nahçıvan ve çevresini topraklarına katmak için askerî operasyon düzenledi. Erivan ve çevresinde başarılı oldu, fakat Nahçıvan'a yönelik saldırıları mağlubiyetle neticelendi. Kars'ta da yenildilerse de, İngilizlerin devreye girmesiyle Kars ve Nahçıvan işgal edildi ve Ermenilere teslim edildi. Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a gönderdiği Binbaşı Halil Bey'in önderlik ettiği yerli Türkler Nahçıvan'ı yeniden ele geçirdiler. Nahçıvan, Gümrü Antlaşması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin himayesine alındı.

K İ T A P

Nahçıvan'ın tarihi hakkında ayrıntılı bilgiyi İbrahim Ethem Atnur'un *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Nahçıvan 1918-1921* (Ankara, 2001) adlı eserinde bulabilirsiniz.

Yeni yapılanmakta olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaşadığı sorunlar, zamanla Azerbaycan'da komünist hareketlerin güçlenmesine neden oldu. Askerî zayıflığa siyasi ve ekonomik sıkıntılar da eklendi. Nisan 1920'de Azerbaycan'a giren XI. Kızıl Ordu'nun yardımıyla Bakü'de iktidarı Bolşevikler devraldı. Böylece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Harita 3.1

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 1919'daki Paris Barış Konferansı'na sunduğu harita (1919).

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan_Democratic_Republic

AZERBAIJAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Sovyet Rusya ile Türkiye 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nı imzalararak, hem bölgedeki sınır sorunlarını çözmüş hem de düşmanları olan Batılı devletlere karşı birliktelik sergilemişlerdir. Moskova Antlaşması'nın şartları, Türkiye'nin ısrarı ile Güney Kafkasya'daki her üç cumhuriyet ile Kars'ta müzakere edildi. 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Böylece mevcut sınırlar korunurken, Nahçıvan ve Batum, Türkiye'nin de taraf olduğu özel statülü bir konuma getirildi. Türkiye bu antlaşmalar çerçevesinde Nahçıvan'a garantör ülke oldu. Dağlık Karabağ bölgesi hakkında yapılan görüşmeler sonucunda, Ermeni tarafının da onayıyla bölge, Moskova tarafından Temmuz 1923'te özerk bölge statüsünde Azerbaycan'a bağlandı. Tartışmalı alanlardan Zengezur ise Ermenistan'a verildi. Böylece Azerbaycan'ın Nahçıvan ile irtibatı kesildi; Ermenistan, Zengezur sayesinde İran ile sınır komşusu hâline geldi.

Azerbaycan'da Sovyet iktidarı, ülkedeki mevcut sistemi ortadan kaldırdı; iki yıl boyunca elde edilen kazanımların birçoğunu yok etti. Mehmet Emin Resulzade ve diğer birçok Azerbaycanlı Türk aydın ve siyaset adamı yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Kaçamayanlar ise büyük baskılara maruz kaldılar. Azerbaycan Ordusu'na mensup askerlerin bir kısmı Anadolu'ya geldi ve Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Komünizmin özel mülkiyete karşı olması nedeniyle Bakü'de oluşan ve petrole dayalı burjuvazi bir anda yok edildi. Dolayısıyla onların desteklediği kültürel ve ekonomik yapılar da sona erdi. Bağımsızlığın bir anda sona ermesi ve gelen rejimin sert yapısı yüzünden, Nahçıvan'da ve başka yerlerde isyanlar çıktı; bu ayaklanmalar birkaç yıl devam etti.

Azerbaycan SSC'nin nüfusu 1969'da 5 milyondur. Sovyetlerin son yıllarında ise bu rakam 7 milyonu aşmıştır. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin yüzölçümü (86.6 bin km²) bakımından dokuzuncu, nüfus açısından altıncı büyük bölgedir. Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın yanı sıra, Azerbaycan 60 ilçeye bölünmüştür. 1913'te 13 şehre sahipken zamanla bu sayı, 57'ye kadar çıkmıştır.

Mart 1922'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, SSCB çatısı çerçevesinde merkezi Tiflis olan "Transkafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti" adı altında birleştirildi. 1936'da ise bu üç cumhuriyet ayrı ayrı Sovyet cumhuriyetlerine bölünerek SSCB'ye bağlandılar. Bu düzenlemelerden sonra Sovyet döneminde Azerbaycan'ın statüsü ve konumunda bir değişiklik olmadı.

1937 yılında hazırlanan yeni bir anayasa ile Azerbaycan, özerk Nahçıvan ve Dağlık Karabağ bölgelerini de içine alan bir Sovyet cumhuriyeti hüviyetini kazandı. Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde yaşayan Türkler ve Ermenilerin bir kısmı yer değiştirirken, Karabağ Ermenileri bölgelerini terk etmedi. Moskova'nın her türlü desteğine sahip olan Ermenistan, 1948-49 yıllarında Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı etnik temizlik yaptı. Ermenistan'da Türkçe olan yer isimleri bu dönemde değiştirildi. Bunlar olurken, Bakü ve diğer bölgelerdeki bazı cadde ve mahallelere Ermenilerin isimleri verilmekteydi.

Azerbaycan SSC, tamamen Moskova'ya bağlı olup orada alınan kararlar bölgeyi şekillendirmiştir. Sovyet sisteminde cumhuriyetlerin iç işleyişleri birbirine benzemektedir. Yönetimin gücü ve komünist yoldaşlığı, halkların milli farklarını ve çıkarlarını yok edememiş, sadece üzerini örtmüştür. Başlangıçta her üç cumhuriyet de Moskova'nın onayı ile komşu devletlerle ilişki kurmakta, karşılıklı temsilci bulundurmaktaydı. Stalin döneminde bölgenin komşularla ilişkisi azalmış, bir müddet sonra tamamen sona ermiştir.

Anayasa'ya göre Azerbaycan, işçi ve köylülerin cumhuriyetiydi. En yüksek devlet kurumu, parlamentonun karşılığı olan Yüksek Sovyet idi. Yüksek Sovyetin temel görevi ise bakanlar kurulunun oluşturulması ve kanunların çıkarılmasıydı. Cumhuriyetin yönetimi ise Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreterinin elindeydi. 1921'den Sovyetlerin çöküşüne kadar 14 Birinci Sekreter değişmiştir. 1933'ten sonra bu göreve hep Azerbaycan kökenliler atandılar.

II. Dünya Savaşında Bakü petroleri, Almanya'nın dikkatini çekmişti. Kafkasya cephesindeki mücadelede Hitler'in en önemli amacı, Bakü petrol yataklarını ele geçirmektir. Kafkasya'da savaş Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasından yaklaşık bir yıl sonra (1942)'de başlamıştır. Ukrayna kaybedildikten sonra Kafkasya ve özellikle Azerbaycan yakıt ve iase açısından Moskova için büyük bir önem kazandı. Bundan dolayı buranın savunmasına da büyük önem verildi. Almanlar, bu cephede başarılı olamadılar.

Azerbaycan Türkleri yalnızca Kafkasya cephesinde savaşmıyorlardı. Çeşitli cephelere 10 bini kadın olmak üzere 681 bin Azerbaycan vatandaşı gönderilmişti (bu sırada cumhuriyetin nüfusu, 3.4 milyondur). Azerbaycan vatandaşları Moskova, Leningrad, Stalingrad ve Kursk cephelerinde savaşmış ve 300 bini savaşta hayatını kaybetmiştir.

Savaşın kazanılmasında Azerbaycan'ın büyük katkısı oldu. Savaş yıllarda üretilen toplam yakıtın yüzde 80'i Azerbaycan'ın payına düşmüştü. Sovyet ordusunun tekstil ürünleri ve yiyecekleri önemli ölçüde Azerbaycan'dan sağlandı. Özellikle petrol ve petrokimya ürünleri, savaşın kazanılmasında önemli etkenlerden biri oldu.

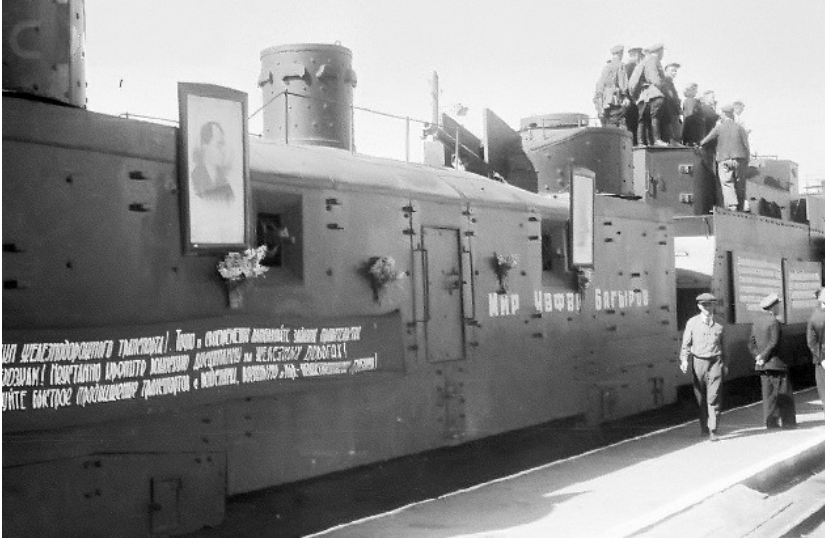
Stalin'in istediği her şeyin, hatta daha da fazlasının verilmesinde Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri **Mircafer Bağirov**'un payı büyüktü. Bağirov, vatanını sevmekle birlikte Stalin'in acımasız politikalarını kendi cumhuriyetinde uygulamaktan çekinmedi. Göreve başlar başlamaz Bağirov, cumhuriyette gerek kendisine karşı çıkanları gerekse Moskova'ya karşı başkaldırmaya çalışanları ağır bir şekilde cezalandırdı. Onun zamanında 70 bin Azerbaycan vatandaşı "temizleme operasyonları" sonucunda hayatını kaybetti.

Mir Cafer Bağirov (1896-1956): "Azerbaycan'ın Stalin'i" olarak bilinir. Bakü vilayetine bağlı Kuba şehrinde doğdu. Mahaçkala'da pedagoji öğrenimi gördü. Bir süre öğretmenlik yaptı. 1918-21 yıllarında Ekim Devrimi ve iç savaş yıllarında Bolşeviklerin safında subay olarak hizmet etti. Azerbaycan SSC'nin ilk on yılında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1933'te Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri oldu; yani Azerbaycan'ın başına geçti. 1953'te Stalin'in ölümüyle birlikte Bağirov, en önemli destekçisini kaybetti. 1954'te partiden çıkartıldı ve tutuklandı. 1956'da kurşuna dizildi.

Bağırov faydalı işler de yapmıştır. II. Dünya Savaşında Sovyet-İngiliz birlikleri İran'ın kuzey ve güneyini işgal ettikleri sırada Bağirov, kendisini Azerbaycan SSC ile İran sınırları içerisindeki Güney Azerbaycan'ın birleştiricisi olarak ilan etti. Ancak söz konusu işgalin uzun sürmemesi, Bağirov'un planlarını bozdu. Bağirov'un bu düşüncesinin Moskova'nın da hoşuna gittiğini tahmin etmek mümkündür.

Bağırov'un yaptığı bir başka hayırlı iş ise Kumukları sürgünden kurtarmasıdır. 1944'te Çeçen ve İnguşlarla birlikte Kumukların da sürgün edilmesi planlanırken, Bağirov bu meseleyi bizzat Stalin ile görüşerek Kumukları sürgünden kurtardı. Ayrıca, Bağirov, Ermenistan SSC yetkililerinin toprak taleplerine de sert bir şekilde cevap verdi ve cumhuriyetin sınırlarını korumayı başardı. İşte bu politikalar, Bağirov'un Azerbaycanlılar tarafından sevilmesine, cumhuriyet içerisinde takındığı sert tutum ise kendisinin "Azerbaycan'ın Stalin"i olarak adlandırılmasına sebep oldu.

Resim 3.2

Sovyet Azerbaycan'ının kudretli lideri Mir Cafer Bağirov'un zırhlı treni (1943 yılı).

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Mir_Jafar_Baghirov

Hruşov döneminde totaliter rejimin etkisi azaldı. Ülkenin nispeten demokratikleşmesini de beraberinde getiren bu dönemin önemli özelliklerinden biri Stalin rejiminin gözden geçirilmesi ve kınanmasıydı. Stalin döneminde kurşuna dizilen veya sürgüne tâbi tutulanların bir kısmı aklandı. Söz konusu politikaları aktif bir şekilde hayata geçirenler ise tutuklandılar.

1954-1959 yılları arasında ise Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreterliğini İmam Mustafayev yapmıştır. Mustafayev, Azerbaycan Türkçesinin resmî kurumlarda kullanılması konusunu ortaya atan ilk Azeri lider oldu. Nitekim bu görüşü ortaya attıktan hemen sonra görevinden alındı. Onun yerine Veli Ahundov atandı (1959-1969). Daha sonra bu göreve Haydar Aliyev getirildi.

Haydar Aliyev, şüphesiz gerek Sovyet dönemi Azerbaycan'ının, gerekse bağımsız Azerbaycan'ın en önemli şahsiyetlerinden biridir. Aliyev, 1967'de Azerbaycan KGB Başkanlığı'na kadar yükseldi. 1969'da SSCB lideri Leonid Brejnev, yolsuzlukla suçlanan Veli Ahundov'un yerine Haydar Aliyev'i atadı. Bu dönem, gerek Azerbaycan'da gerekse de genel olarak bütün SSCB'de yolsuzlukla mücadele

KGB: Devlet Güvenliği Komitesi anlamına gelen bu örgüt, SSCB'nin gizli servisiydi. Merkezi, Moskova'da bulunan KGB, iç istihbarat ile İçişleri Bakanlığı'ndaki bazı birimlerin birleşmesiyle meydana gelmiştir (1954). SSCB'nin yıkılmasından sonra 1991'de kaldırılmış, onun yerine FSB (Federal Güvenlik Hizmeti) kurulmuştur.

dönemi olarak adlandırılır. Aliyev bu konuda başarılı oldu. Bakanlıklardaki ve parti yönetimindeki kadroları değiştirdi. Bununla birlikte bu önlem ve politika, başka bir soruna yol açtı. Aliyev, önemli görevlere hep Nahçıvanlıları getirdiği ve hükümet üyeleri ile partinin bütün üst düzey yönetim kadrolarına akraba ve tanıdıklarını doldurduğu şeklinde eleştirilse de, onun döneminde Azerbaycan özellikle ekonomi alanında büyüme gösterdi, sanayi ve tarım alanları gelişti.

Aliyev, Moskova'ya çağırıldığında yerine Kamran Bağirov (1982-1988) atandı. SSCB'nin son lideri Mihail Gorbaçov'un 1985 yılından itibaren uygulamaya koyduğu *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) politikaları, bütün ülkede Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin temsil ettiği ideolojiye körü körüne bağlılığın sorgulanmasına yol açtı. Glasnost politikasının getirdiği özgürlükler milliyetçi düşüncenin Sovyetler Birliği'nde güçlenmesinde önemli rol oynadı. Basın üzerindeki sansürün hafiflemesi ile medyada Rus sömürgeciliği karşıtı eleştiriler de geniş bir şekilde yer aldı. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği içerisinde Rusların diğer ulusları ezdiği kanaati artık iyice yaygınlaştı ve bu durum ayrılıkçı milliyetçi akımların önünü açtı. Bu da Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandırdı.

Gorbaçov'un belirlediği ve uyguladığı açıklık ve yeniden yapılanma politikaları, kısa sürede Azerbaycan'da da kendisini hissettirdi. Ebulfaz Elçibey'in önderliğinde 16 Haziran 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi oluşturuldu. Azerbaycan Halk Cephesi'nin kurulmasından sonra aynı yılın Eylül ayında, Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin Azerbaycan'ın egemenliği hakkındaki bildirgeyi kabul etmesi için Moskova'ya müracaatta bulunması, Moskova'yı rahatsız etti. Bu durum üzerine Sovyetler Birliği, Ermenileri kışkırtarak bir Ermeni-Azeri çatışmasının başlamasında etkili oldu. Ardından Ermenileri korumak bahanesiyle 19-20 Ocak 1990'da Kızıl Ordu birlikleri Bakü'ye hareket etti. Resmî rakamlara göre Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişi sırasında 137 kişi öldü, 744 kişi yaralandı, 400 kişi de gözaltına alındı. Ülkede 40 günlük yas ilan edildi. Rusların Bakü'de yaptıkları bu katliama, Azerbaycan Türkleri "Qara Yanvar" (Kara Ocak) demekte ve her yıl dönümünde bu acıyı anmaktadırlar.

Azerbaycan'daki bu gelişmeler, Azerbaycan Halk Cephesi'nin yeraltına inmesine sebep oldu. Sonraki dönemlerde Sovyet ordusunun Bakü'ye girme sebebi hakkında çeşitli açıklamalar yapılmış olsa da, dönemin Sovyet Savunma Bakanı Orgeneral Dimitri Yazov, bir gazeteye verdiği demeçte Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesindeki asıl maksadın Azerbaycan Halk Cephesi yapılanmasını dağıtmaya dönük olduğunu söylemiştir.

Bu dönemde Azerbaycan'da siyasi açıdan iki grup vardı. Bu gruplardan ilki, iktidarda olan Azerbaycan Komünist Partisi yanlıları, diğeri ise halkın desteğini kazanmış olan Azerbaycan Halk Cephesi taraftarlarıydı. Aslında Azerbaycan'da mevcut iktidar da milliyetçi bir tutumla hareket ediyor, mitingler planlayıp geniş tabanlı halk kitlelerini yanında toplayabiliyordu.

20 Ocak katliamından sonra Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreterliği'ne **Ayaz Niyazi Muttalibov** getirildi. Muttalibov'un siyasi görüşü Azerbaycan Halk Cephesi'nin görüşleri ile uyuşmuyordu. Ancak sonraki dönemlerde Azerbaycan Halk Cephesi'nin girişimiyle muhalefet ve iktidar kanadı bir araya getirildi ve Demokratik Azerbaycan Bloku oluşturuldu. Muttalibov'un Azerbaycan Halk Cephesi'ne yanaşması ve tavizler vermesi üzerine Gorbaçov yönetimi, Muttalibov'a desteğini artırmaya başladı.

Ayaz Niyazi Muttalibov: Bağımsız Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanıdır. 1938'de Bakü'de eğitimli bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1962'de Bakü'deki Neft-Kimya Enstitüsünden mezun oldu. Çeşitli fabrikalarda ve idari görevlerde bulundu, Komünist Partisi içinde yükseldi. Ocak 1990'da Azerbaycan KP Birinci Sekreteri, Mayıs ayında ise Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı oldu. Karabağ çatışmaları sırasındaki Ermenilerin yaptığı Hocalı katliamı onun zamanında oldu. Bu olayda gerekli tedbirleri almamakla suçlandı. 1992 Martında istifa ederek ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Moskova'nın desteğini daha fazla arkasında hissetmeye başlayan Muttalibov, muhalefetin tüm itirazlarına rağmen Eylül 1991'de devlet başkanlığı seçimlerine gitti. Bakü'de halkın % 80'nin boykot ettiği seçimlerde tek aday olarak giren Muttalibov, % 98.5 oy alarak devlet başkanı seçildi. Muttalibov'un devlet başkanlığına seçilmesi ülkedeki durumu gerginleştirdi. Azerbaycan Halk Cephesi taraftarlarının ilerleyen aylarda meydanlarda toplanması ve başkanlık önünde yapılan gösteriler sonucunda, Milli Meclis'in kurulması kararı alındı. Bunu bağımsızlık kararı takip etti.

Ekonomi

Ekonomi açısından Azerbaycan SSC, SSCB'nin Kafkasya Ötesi Ekonomi Bölgesi'ne dâhil edilmiş olup en önemli zenginliği petrol ve gaz yataklarıdır. Nitekim Sovyetlerin ana petrol kaynağı Azerbaycan oldu. Buradan çıkarılan petrol ve doğal gazın % 93'ünü Moskova kullanmakta, geriye kalan % 7'si Azerbaycan'a kalmaktaydı. Sovyet döneminde Azerbaycan'da petrole dayalı bir sanayi gelişti, bu ürünlerin ülke içinde daha rahat taşınması için kara ve deniz ulaşımına önem verildi, petrol ve gaz boru hatları inşa edildi.

Bakü petroleri hakkında ayrıntılı bilgiyi Nesrin Sarıahmetoğlu'nun *Petrolün Sihirli Dünyası Bakü* (İstanbul, 2007) adlı eserinde bulabilirsiniz.

K İ T A P

Petrol ve gazın yanı sıra Azerbaycan'da diğer yeraltı kaynakları da bulunmaktadır. Daşkesen'de demir cevheri çıkartılmıştır. Elektriğin yüzde 90'ını termik santraller üretmiştir. Sumgait ve Kirovabad'da (Gence) metalürji sanayisi gelişmişti. Petrol, inşaat, tekstil ve tarım gibi alanlar da Azerbaycan'ı ekonomik açıdan SSCB'nin en gelişmiş ekonomilerden biri hâline getiriyordu.

Bütün Sovyetler'de olduğu gibi Azerbaycan'da da sovhos ve kolhozlar mevcuttu. 1986'da cumhuriyetteki sovhos sayısı 808, kolhoz sayısı ise 608 idi. En çok yetiştirilen ürünlerin başında pamuk geliyordu. Tütün, çay, nar, incir, ayva, üzüm de yetiştiriliyordu. Sovyetlerin pek az yerinde tütün ve çay yetiştiklerinden Azerbaycan'ın tarım alanı Moskova açısından önem arz ediyordu. Bununla birlikte tarım alanının yüzde 31'i tahıllar için ayrılmıştı. Hayvancılık da gelişmişti.

Yeraltı kaynaklarının taşınması için Moskova, cumhuriyetin ulaşım vasıtalarına, özellikle de demir ve kara yollarına önem vermiş ve bu alana yatırım yapmaktan çekinmemişti. Sonuç olarak Azerbaycan SSC, güçlü bir ekonomiye sahipti ve her ne kadar Moskova, bütün cumhuriyetleri üretim-tüketim konusunda birbirine bağlasa da Azerbaycan birçok alanda kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayacak durumdaydı.

Bakü-Batum petrol boru hattı: Rus mühendis A. Bulgakov'un tasarladığı bu boru hattı 1928-1930 yıllarında inşa edilmiştir. Bunun planlamaları daha 1880'lerde başlamıştı. 1943'te Almanların boru hattına zarar vereceği düşüncesiyle borular sökülüp ve Astrahan-Saratov işe hattında kullanılmıştır. Savaş sonrasında boru hattı yeniden inşa edilmiştir. SSCB'nin yıkılışından sonra bu hattın yerini Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa boru hattı almıştır.

Azerbaycan ekonomisinin özellikleri nelerdi?

SIRA SİZDE

Karabağ Meselesi

Sovyetler Birliği döneminde, Ermenilerin Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması konusundaki çabaları sonuçsuz kalmış, ancak bölgenin nüfus yapısı Ermeniler lehine değişmişti. Gorbaçov dönemindeki yumuşamadan cesaretlenen Ermeniler Yukarı Karabağ meselesini yeniden gündeme getirdiler. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hızlandığı bir dönemde, Ağustos 1987'de Yukarı Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğunu iddia ederek bölgenin Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvurular.

Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Sovyeti'nin bölgeyi Ermenistan'a katma kararı vermesi, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i ve Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafın-

dan reddedildi. Karabağ'ın Askeran bölgesinde iki Azerbaycan Türkü'nün öldürülmesinin Azerbaycan'da duyulması, Bakü ve Sumgait'te protestolara ve burada yaşayan Ermenilerle çatışmalara sebep oldu.

Ermenistan'da yapılan mitinglerde, Azerilerin derhal ülkeyi terk etmeleri istendi. Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerine zulmedildiği haberleri yayılınca, Kasım 1988'den itibaren Azerbaycan'da da gösteriler başladı. Bakü, Gence ve Nahçıvan'da çatışmalar yaşandı. Karabağ'daki olaylar sebebiyle Bakü'de büyük çaplı miting ve gösteriler yapıldı. Çıkan çatışmalar sonunda 158.000 Ermeni Azerbaycan'ı, 230.000 Azeri ise Ermenistan'ı terk etmek zorunda kaldı.

SSCB Yüksek Sovyet'i karışıklıkları ve çatışmaları önlemek için Ocak 1989'da Karabağ'ın yönetimini özel bir komisyona verdi. Bu karar ile Karabağ için özel bir yönetim uygulanacaktı. Azerbaycan bu kararı olumlu karşıladı.

Bu yılın ilk ayları sakin geçti. Fakat yaz aylarından itibaren tekrar karışıklık ve çatışmalar baş gösterdi. Ermeni grupların Azerbaycan Türklerine yaptığı saldırıları protesto eden büyük mitingler yapıldı. Kasım ayında Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nin, Karabağ yönetimini özel komisyondan alarak yeniden Azerbaycan'a vermesi, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi.

1990 yılında bölgede kanlı çatışmalar yaşandı. Karabağ'ın başkenti Hankendi'nde (Stepanakert) Ermeni saldırıları arttı. Ortaya çıkan çatışmalardan sonra her iki taraf da kendi savunma örgütlerini oluşturdu ve bu örgütler Karabağ'da ve Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışmaya başladılar. Artık Kafkasya'da tam bir savaş başlamıştı.

Azerbaycan'da halkın Sovyetler Birliği'ni kınayan protestoları ve Karabağ'daki olaylar sebebiyle yapılan itiraz gösterileri, Moskova tarafından hoş karşılanmıyordu. Bu amaçla Azerbaycan'a asker sevk edilmesine karar verildi. Moskova Ocak'ta Azerbaycan'a 24.000 asker gönderdi. Azerbaycan Türkleri bütün yolları tuttukları için Sovyet askerleri görev yerlerine ancak helikopterlerle gidebildiler. 20 Ocak tarihi ise Bakü için tam bir felaket oldu. Sovyet Ordusu şehirde büyük bir katliam yaptı. Bu durum Ermeni tarafını daha da cesaretlendirdi. Saldırılarını hem Azerbaycan sınırında hem de Karabağ'da artırdılar. Tiflis'te taraflar arasında yapılan görüşmelerden de bir netice alınamadı.

Ağustos 1990'da Ermenistan bağımsızlığını ilan etti ve Karabağ'ı Ermenistan toprağı saydı. Eylül 1990'da Ermenistan'ın da yardımıyla Ermeniler Laçın, Ağdam, Askeran şehirlerine ve Şuşa-Bakü karayoluna saldırıya geçtiler ve çok sayıda insanı öldürdüler.

Eylül 1991'de Ermeni gruplar, Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki Şaumyan bölgesinde Azeri köylerine saldırdılar. Her iki taraftan da kayıplar oldu. Bunun üzerine Boris Yeltsin ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, meselenin çözülmesi için tarafları bir araya getirdiler. Ateşkes antlaşması imzalandıysa da, Ermeni tarafı bu ateşkese uymadı. Bölgede savaş yeniden başladı. Azerbaycan ordusu Karabağ ve çevresinde yalnızca Ermenilerle değil, Rus kuvvetleriyle de savaşıyordu.

1992 yılından itibaren Karabağ meselesi, uluslararası bir konu hâlini aldı. Uluslararası kurumlar Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu kabul ediyor, ancak Ermeni saldırılarını durdurmaya çalışmıyordu. Ermeni güçleri Şubat 1992 sonunda Karabağ'ın büyük bir kısmını işgal etti. Hocalı'ya giren Ermeni ve Rus birlikleri

birkaç saat içerisinde 613 sivil katlettiler. Ölenlerin 106'sı kadın, 83'ü çocuktu. Karabağ, gelişen süreçte etrafındaki diğer topraklarla birlikte tamamen Azerbaycan'ın elinden çıktı ve 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşması ile sorun donduruldu.

SOVYET AZERBAIJAN'INDA KÜLTÜR HAYATI

1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Azerbaycan Türkçesini (o dönemde *Türkçe* olarak adlandırılıyordu) devletin resmî dili olarak kabul etmiştir. 1920'de Azeri Türkçesi, okullarda zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Yüzyılın başından itibaren Azerbaycan'da alfabe tartışmaları yapılmış ve 1929 yılında Latin alfabesine geçilerek bu tartışmalar sonlandırılmıştı. Bununla birlikte Latin alfabesinin ömrü uzun olmamıştır. 1939 yılında Stalin, Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetlerine zorunlu olarak Kiril alfabesini kabul ettirmiştir. Aynı dönemde Gürcistan ve Ermenistan'ın kendi alfabelerini kullanmaya devam ettiklerini, onlara dokunulmadığını belirtmekte fayda vardır. Yine aynen dil konusunda olduğu gibi, Sovyet idaresi 1937 yılına kadar Azerbaycan Türklerini *Türk* olarak nitelerken, bu tarihten sonra evvela *Azeri*, daha sonra *Azerbaycanlı* olarak adlandırdı. 1937 Anayasası'na göre cumhuriyetin resmî dili yalnızca Rusça kabul edilmiş, Stalin'in ölümünden sonra bu alanda yumuşama olmuş ve 1956'da Azerbaycan Türkçesi de resmî dil olarak anayasaya eklenmiştir.

Rusça bilmek, özellikle kariyer yapmak ve devlet organlarında çalışmak isteyenler için zorunlu olmuştur. Yalnızca Azerbaycan'da değil Sovyetler Birliği'nde yaşayan bütün halkların ortak dili olarak Rusça kabul edilmiş, buna göre politikalar uygulanmış ve başarılı da olunmuştur. Daha 1930'lu yıllarda Rusça, hâkim konuma gelmiş, eğitimde yerini sağlamlaştırmış, üniversitelerdeki öğretim yalnızca Rusça olmuştur. Buna karşın Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren okullar kapatılmıştır.

Sovyetleştirmenin önünde bir engel olarak görülen din alanında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Ateizm propagandasının yapıldığı SSCB'de yalnızca camii-ler değil kiliseler de kapatılmış, din adamları sürgün edilmiştir. Azerbaycan bu bağlamda bir istisna teşkil etmemiştir. Sovyet öncesinde Azerbaycan'da 2.000'den fazla camii bulunurken, 1980'lerin sonunda bu sayı 18'e kadar düşmüştür.

Sovyetlerin kendi ideolojisini yayma ve Ruslaştırma sürecinde başvurduğu en önemli araçlardan biri de eğitim olmuştur. 1920'de Azerbaycan'daki okul sayısı 965 iken yalnızca 1920-30'lu yıllar arasında 3.471 yeni okul açılmıştır. Yine 1926'da beş üniversite eğitim verirken, 1941'de bu sayı, 16'ya çıkmıştır. Kütüphane sayısında ise daha büyük bir artış olmuştur: 1920'de 61 iken, 1940'ta 1.389 idi. Ortaokulların yanı sıra özellikle komünizm propagandası amacıyla Parti okulları, çalışan işçiler için akşam okulları, okuma-yazma kursları vs. kurulmuştur. Bu okulların amacı, toplumu Sovyetleştirme olsa da okuma yazmayı büyük ölçüde arttırmıştır. 1926'da halkın ancak yüzde 25'i okur-yazarken, daha 1933'te bu oran yüzde 50'yi aşmıştır. SSCB'nin parçalandığı tarihte ise okuma-yazma bilmeyen kalmamıştı.

Sovyetleştirme sürecinde basın-yayın da önemli bir rol oynamıştır. Adlarından da anlaşılacağı üzere çoğunlukla komünist söylem içeren gazeteler çıkarılmıştır. Bunların başında *Komünist*, *Bakinskiy Raboçiy* (*Bakü İşçisi*), *Yeni Yol*, *Jenşina Vostoka* (Doğu Kadını), *Jenşina Azerbaycana* (Azerbaycan Kadını), *Edebiyat*. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Azerbaycan'da yayımlanan gazete ve dergi sayısı 200'ye yaklaşmıştı. Bütün SSCB'de olduğu gibi Azerbaycan'da özellikle kadın ve çocukların eğitime ve haklarına ayrıca önem veriliyordu. Bundan dolayı çocuklar ve gençlere yönelik *Pioner* ve *Komsomolets* gibi gazeteler çıkartılıyor, kadınların toplumundaki yerleri arttırılmaya çalışılıyordu.

Celil Mehmed Kulizade (1866-1932): Azerbaycan'ın tanınmış gazeteci ve tenkitçi yazarlarından. Nahçıvan'da doğdu. İlk ve orta tahsilini burada aldıktan sonra Tiflis'te Öğretmen Okulunda okudu. Değişik şehirlerde öğretmenlik yaptı. *Molla Nasreddin* dergisinde halkçılık, eşitlik ve hürriyet fikirlerini işledi.

Azerbaycan'ın Sovyet idaresine girmesiyle birlikte diğer alanlarda da büyük değişiklikler olmuştur. Bu dönemde halk, Türk geleneklerinden kopararak Sovyet kültür çatısı altına dâhil edilmeye çalışılmıştır. Dil ve edebiyat alanındaki en önemli isimlerin başında **Celil Mehmed Kulizade** gelmektedir. Celil Mehmed Kulizade, Latin alfabesine geçişi savunmuştur. *Posta Kutusu*, *İran'da Anayasa*, *Kurban Ali Bey* adlı eserlerinde sınıflar, cinsler arasındaki eşitsizliği ve cahilliği eleştirmiştir.

Celil Mehmed Kulizade tarafından 1906'da Tiflis'de neşredilen *Molla Nasreddin* dergisi, Azerbaycan sosyal hayatı içinde devrin problemlerini gerek hiciv yoluyla gerekse getirdiği çok ciddi eleştirilerle topluma anlatmayı, bütün ülkede hürriyet prensiplerine dayanan bir sistemin yerleşmesi gerektiğini gösteren bir dergidir. *Molla Nasreddin* 25 yıl aralıklarla yayınlanmıştır. Önce Tiflis'de (1906-1918), kısa bir süre Tebriz'de (1921-8 sayı) daha sonra ise Bakü'de (1922-1931) faaliyet göstermiştir.

Resim 3.3

Molla Nasreddin dergisindeki karikatürler mutlaka sosyal olaylara temas eder ve eleştirir niteliktedir. Bu karikatürde sohbet eden iki molladan biri, kızlarını Rus okuluna yazdıran Şeyhülislamı kınamaktadır:
- Vay bizim halımıza!
Şeyhülislam da kızlarını Svyataya Nina mektebine imtihana getirib. Evimiz yıkıldı. Din elden geldi". *Molla Nasreddin*, sayı 34 (8 Sıntabr 1910).

Vay bizim halımıza! Şeyhülislam da kızlarını «Svyataya Nina» mektebine imtihana getirib. Evimiz yıkıldı! Din elden geldi!... L. Ş. Şirina

3-40

Neriman Nerimanov, Azerbaycan'da "proleter edebiyat"ın ilk örneklerini ortaya koymuş, 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanlığına getirilmiştir. *Nadir-Şah* adlı eseri (1899), Azerbaycan edebiyatının ilk tarih trajedi (dram) eseridir. *Nâdânlık* adlı eseri ise din karşıtı propaganda örneklerinden biridir. Lenin hakkında bir hatıra eseri de kaleme almıştır.

Bağırov döneminde öldürülen aydınlardan bahsedecek olursak, bunların başında Azerbaycan millî marşının müellifi **Ahmet Cevat** (1892-1937) ve ailesi gelmektedir. Balkan Savaşı'nda Türkiye tarafında savaşa katılan Ahmet Cevat, şiirlerinde Türk birliğini savundu, Türkiye'yi sevgi dolu sözlerle tasvir etti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanını coşkuyla anlattı. Şairliğinin yanı sıra Puşkin ve Gorki gibi Rus, Sheakspeare gibi Batılı klasiklerin eserlerini Azerbaycan Türkçesine tercüme etti. 1937'de kurşuna dizildi, eşi ise Kazakistan'a sürgün edildi.

Azerbaycan edebiyatının en önemli temsilcilerinden **Hüseyn Cavid**, tiyatronun gelişmesine hizmet eden eserler yazdı. Aydınların manevi ıztıraplarını yansıtan şiirler kaleme aldı. *Keçmiş Künler* (1913) onun ilk şiir kitabıdır. *İblis* (1918) adlı eserinde sömürgeci güçleri, XX. asrın “medenî vahşilerini” eleştirdi. Drama türündeki eserlerinde “karanlık güçlerin iktidarını ve dönemin çelişkilerini” ele aldı. 1920'li ve 30'lu yıllarda *Peygamber*, *Topal Timur*, *Siyavuş* ve *Hayyam* adlarını taşıyan tarihî dramları yazdı. 1930'lu yılların sonunda, “devrimci sosyalist başarıların” propagandasını yapmayı reddettiği için Sibiryaya sürüldü ve orada hayata gözlerini yumdu.

Bu dönemde Azerbaycan'da sürgüne tutulanlar arasında Bakü Üniversitesi profesörlerinden Türkolog, Kırım Tatar kökenli **Bekir Çobanzade** (1893-1937) de yer almıştır. Türk, Tatar ve Kumuk dil ve edebiyatları konuları üzerinde çalışan ve bu konularda çok sayıda eser kaleme alan Çobanzade, yabancı istihbaratlarla işbirliği yapmakla suçlanmış ve 1937'de kurşuna dizilmiştir. Yine aynı suçlamalardan dolayı Azerbaycan'ın ilk kadın piyanisti **Hatice Gayıbova** da kurşuna dizilmiştir. *Jenşina Vostoka* (Doğu Kadını) adlı derginin editörü **Gülara Kadırbekova** ise tutuklanmış ve sürgünde hayatını kaybetmiştir.

Eserlerinde XX. yüzyılın başındaki Azeri toplumunu konu alan bir başka Azerbaycanlı yazar ise **Necf Bey Vezirov** (1854-1926)'dur. Daha öğrenciyken Zerdabî'nin *Ekinci* gazetesinde yazmaya başlayan Vezirov, 15'ten fazla eser kaleme almış ve çoğunda da Azerbaycan burjuvası konusunu işlemiştir. Sovyet iktidarının kuruluşuyla *Yeni Asrın Başlangıcı* adlı bir oyun yazmış ve işçilerin iktidarından övgüyle bahsetmiştir. Eserlerinin hepsi tiyatro oyunu olarak sahnelenmiştir ki, Vezirov, Azerbaycan tiyatrosunun kurucularından kabul edilmektedir.

Mikail Muşfik (1908-1939) de XX. yüzyıl ilk yarısının önemli şairlerindendir. Sosyal ve kültürel konulara dikkat çeken ve eserlerinde aşk ile güzelliği de konu eden Muşfik, Latin harflerine geçişi desteklemiş ve böylece cahilliğin geride kalacağını düşünmüştür. *Benim Arkadaşım*, *Çoban* gibi eserlerinde ilkesiz insanları eleştirmiştir. 1939'da rejim karşıtı ilan edilerek idam edilmiştir.

Bir sonraki kuşak edebiyatçılarından ise Samet Vurgun, Mirza İbrahimov, Bahtiyar Vahabzade gibi isimleri zikretmek gerekir. **Samed Vurgun** (1906-1956), ilk millî şair olarak kabul edilmektedir. Şiirlerinin çoğunda, II. Dünya Savaşı'nı ve Sovyet halkının Hitler Almanyası ile mücadelesini konu etti. Şiir, dram ve oyun yazarlığının yanı sıra Samed Vurgun, Rus ve Fars klasiklerini Azerbaycan Türkçesine tercüme etti. *Ferhad ve Şirin*, *Selskoye Utro* (Köy Sabahı), *Murad Han* gibi eserleri kaleme aldı.

Sovyet dönemi Azerbaycan nesrinin önde gelenlerinden olan **Mirza İbrahimov** (1911-1993), ilk eseri olan *Hayat'ı* 1935'te kaleme almıştır. Bu eserde yazar, kolhoz sisteminin yaygınlaşması konusunu işlemiştir. *Muhabbet* (1942) adlı kitabında ise Sovyet halkının II. Dünya Savaşı'ndaki mücadelesini konu etmiştir. SSCB milletvekiliğini de yapan İbrahimov, herkesin ana dilini bilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bir başka önemli isim de **Bahtiyar Vahabzade** (1925-2009)'dir. Filoloji profesörü olan Vahabzade, şiir, dram ve diğer dallarda eserler yazmış ve çalışmaları

Neriman Nerimanov (1870-1925). Azerbaycanlı inkılâpçı, yazar ve devlet adamıdır. Nerimanov aynı zamanda drama yazarı ve eğitimci olarak Azerbaycan tarihinin mühim şahsiyetlerindendir. Tiflis'te doğdu. Medrese eğitiminden sonra Gori Öğretmen okulunda okudu. Daha sonra Odesa Tıp Fakültesinde tahsil gördü. Tıp doktoru olarak Bakü'de çalıştı. Inkılâpçı faaliyetleri yüzünden birkaç kez tutuklandı. Sovyet döneminde Azerbaycan'da ve Moskova'da üst düzey görevlerde bulundu. 1920'de Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin başına geçti. 1922'de Transkafkasya Sosyalist Federe Cumhuriyeti kurulduğunda Birlik Konseyi başkanı oldu. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye maddi yardımda bulundu. 1925'te Moskova'da şüpheli bir şekilde öldü.

Hüseyn Cavid (1882-1941): XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının kurucularındandır; dram yazarı ve şairdir. Nahçıvan'ın Şahtahtı köyünde bir molla'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Burada başladığı medresede tahsilini Tebriz'de devam ettirdi. İstanbul'da okudu; 1909'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. Azerbaycan'a döndükten sonra öğretmenlik yaptı. Sovyet totaliter rejiminin en ağır zamanlarında inandığı ilkelerden taviz vermedi.

birçok dile tercüme edilmiştir. 1960'larda Sovyet rejiminin yumuşamaya başlaması, onun eserlerine de yansımıştır. Vahabzade *Gülistan* adlı eserinde XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarının Rusya ile İran arasında paylaştırılması meselesini işlemiştir. Bu eseri dolayısıyla takibe alınan Vahabzade, aynı zamanda *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'nin müelliflerinden biriydi.

Sovyetlerin son dönem yazarlarından biri de **Çengiz Abdullayev**'dir. Günümüzde de eserler vermeye devam eden Abdullayev, Sovyetlerin de en önemli dektetik kitaplarının yazarıdır. *Araftan Kurtuluş*, *Kurtlar Sofrasında*, *Mavi Melekler*, *ve Zehir* gibi eserleri Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır. Hiç şüphesiz Sovyet Azerbaycan'ındaki yazar ve şairler bunlarla sınırlı değildir.

K İ T A P

Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatı konusu, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi yayını olan, Yavuz Akpınar ve Ferruh Ağca'nın editörlüğünü yaptığı Çağdaş Türk Edebiyatları I adlı kitabın 3. ve 4. ünitelerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Sovyet döneminde Azerbaycan'da opera, bale, sinema, tiyatro vs. de gelişme göstermiştir. Azerbaycan millî operasının kurucusu olarak Üzeyir Hacıbeyov kabul edilmektedir. Hacıbeyov, *Leyla ile Mecnun* ve *Koroğlu* gibi eserleri sahnelemiştir. Yine Hacıbeyov, Azerbaycan millî marşının bestecisidir.

1916'da ise ilk Azerbaycan filmi çekilmiştir: Hüseyin Ağa Arablinskiy'in *Petrol ve Milyonlar Krallığı*. Yine Sovyetlerin ilk yıllarında *Kızlar Kulesi Hakkında Efsane* filmi çekilmiş, 1928'de ise Ahundov'un Hacı Kara adlı eseri sinemaya uyarlanmıştır. *Sevil ve İsmet* adlı filmlerde ise kadının artan önemi konusu işlenmiştir. Azerbaycan'da çekilen filmlerin sayısı gittikçe artmış ve II. Dünya Savaşı döneminde dahi kesilmemiştir. Yine çok sayıda belgesel film çekilmiştir. Belgesellerin konusu ise II. Dünya Savaşı, Azerbaycan petroleri, Azerilerin İran'a karşı verdikleri mücadele idi.

Tiyatro da son derece gelişmiş alanlardan biriydi. 1919'da Drama Tiyatrosu kurulmuş ve çok önemli sanatçı ve oyuncular yetiştirmiştir. 1924'te Azerbaycan'da Bale ve Opera Tiyatrosu kurulmuş ve Sovyetler dönemi boyunca Rus klasiklerinin oyunları sahnelenmiştir. 1940'ta ise ilk Azerbaycan balesi, sahnelenmiştir. A. Bedelbeyli'nin *Kız Kulesi* adlı bale oyunu, Azerbaycan'ın bu alandaki ilk oyunu olmuştur. Muslim Magomayev, **Zeynep Hanlarova** ve Polad Bülbüloğlu ise Sovyet dönemi en meşhur ses sanatçılarıydılar.

Zeynep Hanlarova: Sovyet döneminin son yıllarında ziyaret ettiği Türkiye'de de çok iyi tanınan bir ses sanatçısıdır (muganni, hânende). 1936'da Bakü'de doğdu. Bakü Pedagoji Okulunda okuduktan sonra 1961'de Bakü Musiki Teknikumu'nu bitirdi. Birçok ülkede konserler verdi. Opera sanatçısı olduğu kadar, Azerbaycan halk mahnılarını ve doğu halklarının şarkılarını başarıyla icra eden bir sanatçıdır.

K İ T A P

Sovyet dönemi Azerbaycan tarihi ve kültürel gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiyi Okan Yeşilot'un *Ateş Çemberinde Azerbaycan* (İstanbul, 2010) adlı eserinde bulabilirsiniz.

Ahıska Türkleri

Türkiye'nin kuzeydoğusunda, bulunan ve Ardahan iline sınırdaş olan Ahıska, çok eski bir Türk yurdu idi; Abastun, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hirtız gibi önemli yerleşim birimleri ile 200'den fazla köyün merkezidir. Türkiye sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı Tiflis'e bağlar. Ahıska'da Kür ırmağı, Posof ve Adigen çayları ile bu çaylara karışan derelerin suladığı verimli topraklar tarıma çok elverişlidir.

Ahıska Türkleri veya *Mesket Türkleri* terimi, bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklara dönemeyenleri ifade etmek için kullanılır. Önce Çarlık yönetiminde daha sonra da Sovyet Rusya yönetiminde yaşayan Ahıska Türkleri, kendilerini Anadolu Türklerine yakın hissetmekteydi. Özellikle

Sovyet döneminde sürgüne tâbi tutulan Ahıska Türkleri, Sovyetler Birliği'nin birçok bölgesine dağıtıldı. Bugün Ahıska Türkleri 15'e yakın ülkede ve yüzden fazla bölgede yaşamakta olup birçok siyasi, sosyal, kültürel ve eğitim problemleri ile karşılaşmaktadırlar.

Tarihsel olarak bakıldığında, 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek savaş tazminatı olarak Ruslara terk edilmişti. Bu tarihten sonra bölge Türkleri ciddi sorunlar yaşadılar. 1905 yılında başlayan görece özgürlük döneminde ve özellikle 1918 yazından itibaren kısa sürecek bir nefes aldılar. Bölgenin Osmanlı yönetimine girmesi, Ahıska Türkleri için yüzyıllık hasretin sonu anlamına geliyordu. Türk kuvvetleri I. Dünya Savaşının sonunda bölgeyi terk etmeye başladığında ise Türkler varlıklarını devam ettirmek amacıyla Ahıska Hükûmeti'ni kurdular. Fakat Ahıskalılarının özgürlüğü uzun sürmedi. 1919 yılı başında Gürcü kuvvetleri, bölgedeki yerel güçleri mağlup ederek Ahıska Hükûmeti'ni dağıttı. 1921 yılında kısa bir süre bölge tekrar Türk kuvvetlerinin eline geçse de Moskova Antlaşması ile Ahıska ve çevresi tekrar Gürcülere terk edildi. Sovyet yönetimi, o dönem Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Abhaz, Osetin ve Acaralara özerk cumhuriyet kurma hakkı tanıırken, Ahıska Türklerini yok saydı.

Ahıska Türkleri, Sovyet döneminde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldılar. 1927 yılından itibaren kolhoz sistemi Ahıska ve çevresinde de uygulamaya konuldu. Yeni sisteme karşı gelişen direnç sebebiyle, özellikle toplumun ileri gelenleri tutuklandı ve çeşitli cezalara çarptırıldı. 1930'lu yıllarda, aydınlar ve din adamları sistemli bir şekilde susturuldu. Evlerinden alınarak cezaevlerine konulan veya değişik bölgelere gönderilen kişilerden bir daha haber alınamadı. Bu kişilere atfedilen en büyük suç Türkiye taraftarlığıydı.

Stalin'in emriyle 1944 yılında, sınır güvenliği gerekçesiyle, Ahıska'nın 209 köyünden alınan 100-120 bin civarındaki Ahıska Türkü, yük vagonlarına doldurularak Orta Asya'ya sürgün edildi. Kış mevsiminde bir buçuk ay süren zorlu yolculuk esnasında binlerce kişi hayatını kaybetti. Sürgün edilenlerin 70 bin kadarı Özbekistan'a (Taşkent şehri başta olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi yerlere) yerleştirildiler.

Stalin'in ölümünden sonra, Ahıska Türklerine bir takım haklar verildi. Onlardan bir kısmı Ahıska'ya yakın olmak arzusu ile Azerbaycan'a ve Kafkasya'nın diğer yerlerine göç ettiler.

1989 yılında Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yaşanan olaylar sonunda, 100 binin üzerindeki Ahıska Türkü buradan göç etmek zorunda kaldı. O zamana kadar Ahıska Türklerinin anayurtlarına yerleşmelerine olumlu bakmayan Sovyet yönetimi, sorunu Gürcistan'a karşı baskı unsuru olarak kullandı; özellikle Fergana vadisinde yaşayan Ahıska Türklerini anavatana dönmeye teşvik etti. Gürcistan'ı bu konuda ikna etmeye çalıştı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan'ın tavrında bir yumuşama oldu; Ahıska Türkleri sorununun çözümünü taahhüt etti. Ancak daha sonra iktisadi ve siyasi gerekçeler ileri sürerek sorunu sürüncemede bıraktı.

Günümüzde Ahıska Türkleri Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'ne de önemli miktarda Ahıska Türkü'nün göç ettiği görülmektedir.

Sürgüne gönderilen milletler: İkinci Dünya Savaşı'nda, Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kırım ve Ahıska Türkleri Sibirya'ya ve diğer Sovyet coğrafyasına sürgüne gönderilmişti. Stalin'in verdiği bir kararla, Kafkasya'da başlayan bu geniş çaplı zulüm hareketi, Çerkez/Çeçenler için 1864 ve 1920'deki sürgünlerin tekrarı olmuş, 400 bin Çerkez/Çeçen ve 90 bin İnguş, Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmüştür. Onlardan boşalan yerlere Ruslar, Osetinler, Avarlar, Darginler ve Ukrainliler getirilip yerleştirilmiştir. Ahıska bölgesindeki Türkler, Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle, geride tek kişi bırakılmadan Sibirya'ya ve Orta Asya'ya sürülmüş, yerlerine de Ermeniler ve Gürcüler iskân edilmişti.

Özet

1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Kafkasya'daki gelişmeleri değerlendirmek.

Azeriler, Gürcüler ve Ermenilerin girişimleriyle Güney Kafkasya'da, merkezi Tiflis olan Transkafkasya (Mavera-yı Kafkas) Komiserliği oluşturuldu. Komiserlik, kurulduğu günden itibaren Rusya Bolşevik yönetimine karşı oldu. 1917 devrimleri sonrasında, Rusya'da otorite boşluğunun olduğu dönemde, Osmanlı Devleti ile Transkafkasya Komiserliği arasında önemli görüşmeler, antlaşmalar yapıldı. Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu sınırlarının şekillenmesinde bu antlaşmalar önemlidir. Transkafkasya Komiserliği, şartların olgunlaşmaya başlamasıyla birlikte Rusya'dan ayrılma sürecine girdi ve kendi meclisini oluşturdu. Böylece, Transkafkasya Federe Cumhuriyeti ilan edildi. Ancak bu cumhuriyetin ömrü uzun olmadı; bölgedeki gelişmeler ve federasyonu oluşturan taraflar arasındaki anlaşmazlıklar, federasyonun dağılmasına ve ayrı ayrı (Gürcü, Azeri, Ermeni) cumhuriyetlerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) dönemini açıklamak.

Transkafkasya Federe Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra, Azerbaycanlı temsilciler Mayıs 1918'de Tiflis'te Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk hükûmeti, Feth Ali Han Hoyslu başkanlığında kuruldu. Devletin ilk ve geçici başkenti Gence idi. Osmanlı Devletinin yardımıyla Eylül 1918'de Bakü'nün alınmasından sonra devletin başkenti buraya taşındı. Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak gibi başlıca üç unsur bu cumhuriyetin millî ideolojisini oluşturuyordu. Azerbaycan'daki Bolşevikler gittikçe güçlendi. Azerbaycan henüz güçlü bir ordu oluşturmamıştı. Buna siyasi ve ekonomik sıkıntılar da eklenince, Azerbaycan, Kızıl Ordu karşısında tutunamadı. Azerbaycan'a giren Kızıl Ordunun yardımıyla Bakü'de iktidarı Bolşevikler ele geçirdi. Böylece Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Sovyet döneminde Azerbaycan'daki siyasi gelişmeleri tanımlamak.

Sovyet yönetimi Kafkasya'ya hâkim olduktan sonra Mart 1922'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, "Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti" adı altında birleştirildi. Nahçıvan ve Karabağ, Azerbaycan'a bağlandı. 1936'da Sovyet yönetimi bölgede yeniden bir düzenlemeye gitti. Bu defa, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ayrı ayrı Sovyet sosyalist cumhuriyetlerine (SSC) dönüştürüldüler. 1930'ların sonunda Stalin'in uyguladığı baskı politikası sonucunda 70 bin kadar Azerbaycanlı hayatını kaybetti. Azerbaycan, Haydar Aliyev döneminde özellikle ekonomi alanında büyüme gösterdi; sanayi ve tarım alanları gelişti. Mihail Gorbaçov'un uyguladığı açıklık ve yeniden yapılanma politikaları sürecinde, Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Gorbaçov dönemindeki yumuşamadan cesaretlenen Ermeniler Karabağ meselesini yeniden gündeme getirdiler. Karabağ Sovyeti'nin bölgeyi Ermenistan'a katma kararı vermesi, Karabağ'da Ermenilerle Azeriler arasında yıllarca devam edecek çatışmaların çıkmasına sebep oldu.

Sovyet Azerbaycan'ı dönemindeki kültür hayatını değerlendirmek.

1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemindeki önemli kararlardan biri devlet dili olarak Azerbaycan Türkçesinin kabulüdür. 30'lu yıllarda Rusça, hâkim konuma geldi; üniversitelerdeki öğretim yalnızca Rusça oldu. Sovyetleştirme sürecinin önünde bir engel olarak görülen din alanında büyük değişiklikler yaşandı; camiler kapatıldı, din adamları sürgün edildi. Sovyetlerin yaptığı olumlu şeyler de vardır. Sovyet döneminin on yılı içinde Azerbaycan'daki okul sayısı yaklaşık dört kat arttı. 1926'da 5 üniversite eğitim verirken, 1941'de bu sayı, 16'ya çıktı. Kütüphane sayısı olağanüstü bir artışla 1940'ta 1.389'u buldu. Okuma-yazma oranı büyük ölçüde arttı. Sovyetleştirme sürecinde basın-yayın da önemli bir rol oynadı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Azerbaycan'da yayımlanan gazete ve dergi sayısı 200'ye yaklaştı. Kadınların ve çocukların eğitime ve haklarına önem verildi. Opera, bale, sinema, tiyatro alanlarında da önemli gelişmeler oldu.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır?
 - a. Hasan Bey Ağaoğlu
 - b. Mehmet Emin Resulzade
 - c. Feth Ali Han Hoyslu
 - d. Hacı Zeynelabidin Tagiyev
 - e. Mircafer Bağirov
2. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk başkentidir?
 - a. Gence
 - b. Nahçıvan
 - c. Bakü
 - d. Zengezur
 - e. Şeki
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 1918'de kurulmuştur.
 - b. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türk dünyasında demokratik cumhuriyet yapısına sahip ilk devlettir.
 - c. Cumhuriyetin millî ideolojisi, Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak şeklinde başlıca üç unsurdan oluşuyordu.
 - d. Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin varlığı kısa sürdüğünden bu dönemde cumhuriyette hiç gazete çıkartılmadı.
 - e. Cumhuriyetin ilânından bir yıl sonra Bakü Üniversitesi kuruldu.
4. Aşağıdakilerden hangi Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi birinci sekreterliği **yapmamıştır**?
 - a. Haydar Aliyev
 - b. Mircafer Bağirov
 - c. İmam Mustafayev
 - d. Veli Ahundov
 - e. Ebulfez Elçibey
5. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Cumhuriyet, SSCB'yi oluşturan onbeş cumhuriyetten biri olup hiç dış sınıra sahip değildi.
 - b. Nahçıvan ve Dağlık Karabağ bölgeleri, Azerbaycan sınırları içerisinde yer almıştır.
 - c. SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmasında Azerbaycan'ın herhangi bir katkısı olmamıştır.
 - d. Azerbaycan'da aynen Gürcistan ve Ermenistan'da olduğu gibi alfabe değişikliği yapılmamıştır.
 - e. SSCB'nin parçalandığı dönemde Azerbaycan'ın başında Haydar Aliyev vardı.
6. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Azerbaycan SSCB'nin yüzölçümü itibarıyla dokuzuncu, nüfus açısından altıncı büyük bölgesiydi.
 - b. Stalin'in Sovyet rejimine muhalif olanlara karşı izlediği acımasız politikayı Azerbaycan'da Mircafer Bağirov hayata geçirmiştir.
 - c. Azerbaycan büyük petrol yataklarına sahiptir, ancak boru hatları olmadığı için Moskova, bu kaynaklardan yararlanamamıştır.
 - d. Aliyev döneminin en önemli özelliklerinden biri de yolsuzlukla mücadele idi.
 - e. Sovyet iktidarı öncesinde Azerbaycan'da 2.000'den fazla cami bulunurken, 1980'li yılların sonunda bu rakam 18'e kadar azalmıştır.
7. Aşağıdaki eşleşmelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Celil Mehmed Kulizade - *Molla Nasreddin*
 - b. Bekir Çobanzade - *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*
 - c. Çengiz Abdullayev - *Kurtlar Sofrasında*
 - d. Bedelbeyli - *Kız Kulesi*
 - e. Mirza Feth Ali Ahundov - *Nadir-Şah*
8. "Kara Ocak" (Qara Yanvar) olayı hangi tarihte yaşanmamıştır?
 - a. 22 Şubat 1988'de
 - b. 21 Mayıs 1988'de
 - c. 28 Kasım 1989'da
 - d. 19-20 Ocak 1990'da
 - e. 26 Şubat 1992'de

9. Ahıska Türkleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek, savaş tazminatı olarak Ruslara terk edilmiştir.
- Ahıska Türklerinin Türkiye sınır boyunda yaşamaları, kendileri için en büyük dezavantaj oldu, çünkü Stalin, SSCB'nin Türkiye sınırındaki bütün Türkleri göç ettirme politikası izlemiştir.
- Vatanlarından koparılan Ahıska Türkleri, çoğunlukla Orta Asya cumhuriyetlerine yerleştirilmiş ve burada herhangi bir sorun yaşamamış, bütün haklardan istifade etmişlerdir.
- Gürcistan, ekonomik ve siyasi gerekçeler ileri sürerek, Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüş sürecini sürüncemede bırakan bir politika izlemektedir.
- Azerbaycan yöneticileri, Ahıska Türklerinin Azerbaycan'a yerleştirilmelerini teklif etmiş, ancak Sovyet yönetimi bunu kabul etmemiştir.

10. Aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Gürcistan ekonomik ve siyasi gerekçeler ileri sürerek, Ahıska Türkleri'nin vatanlarına dönüş sürecini sürüncemede bırakan bir politika takip etmektedir.
- Dağlık Karabağ sorunu, 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşması ile dondurulmuştur.
- Transkafkasya Federe Cumhuriyeti'nden ayrılıp ilk bağımsızlığını ilan eden cumhuriyet, Azerbaycan olmuştur.
- Bağırov, cumhuriyette izlediği politikalar yüzünden "Azerbaycan'ın Stalin'i" olarak adlandırılmıştır.
- Haydar Aliyev, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcılığına kadar yükselmiştir.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Sovyet Azerbaycan'ında Kültür Hayatı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Karabağ Meselesi" ve "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Ahıska Türkleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise bütün bölümleri yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kafkasya, genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermez çok sayıda vadiden oluşmaktadır. Bu durum bölgenin sosyal ve siyasi yapısını belirleyen en önemli özelliğidir. Böylece, çeşitli kökenlerden gelen topluluklar, tarih boyunca yaşanan işgallerden kendilerini koruyabilmiş ve kültürlerini sürdürebilmişlerdir. Bölgenin coğrafi açıdan başka bir özelliği, büyük devletler arasında bir tampon oluşturmastır. Komşu olan Araplar, İranlılar, Ruslar ve Türkler tarih boyunca, Güney Kafkasya ile ilgilenmiş ve bu nedenle bölge, zaman zaman çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir. Bölgenin coğrafi yapısına ilişkin son özellik ise, ticaret ve ulaşımda büyük bir köprü olmasıdır. Bu anlamda bölge, kuzey ve güneyin bağlantısını sağlamaktadır.

Sıra Sizde 2

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk başkenti Gence oldu. Zira bu dönemde Bakü, Bolşeviklerin kontrolü altındaydı ve Azerbaycan Hükûmeti ciddi sorunlarla karşı karşıya idi. Bakü'nün Bolşevik-Ermeni ittifakından alınması öncelikli gündemdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım istenmiş ve Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa komutasındaki Kafkasya İslam Ordusunu bölgeye göndermiş, daha küçük bir kuvvet, Ermeni çete reisi Antranik'in katliamlarını önlemek amacıyla Nahçıvan'a sevk edilmişti. 1918 yılı Temmuz ayı sonlarında Bakü önlerine varan Osmanlı kuvvetleri yerli Türkler ile birlikte şehri kuşattı. Bakü'de bulunan Şaumyan liderliğindeki Bolşevik liderler bu arada şehri terk etti. Yapılan savaş sonunda Eylül 1918'de Bakü, Türklerin eline geçti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Sıra Sizde 3

Ekonomi açısından Azerbaycan SSC, SSCB'nin Kafkasya Ötesi Ekonomi Bölgesi'ne dâhil edilmişti; en önemli özelliği, petrol ve gaz yataklarıydı. Sovyet döneminde Azerbaycan'da petrole dayalı sanayi gelişti, bu ürünlerin ülke içinde daha rahat taşınması için kara ve deniz ulaşımına önem verildi, petrol ve gaz boru hatları inşa edildi. Petrol, inşaat, tekstil ve tarım gibi alanlarda Azerbaycan SSCB'nin en gelişmiş yerlerinden biri hâline geldi. En çok yetiştirilen ürünlerin başında pamuk geliyordu. Tütün, çay, nar, incir, ayva, üzüm gibi ürünler de yetiştiriliyordu. Sovyetler Birliğinde, bütün cumhuriyetler üretim-tüketim konusunda birbirine bağımlı olsa da, Azerbaycan birçok alanda nispeten kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayacak durumda olmuştur.

Sıra Sizde 4

Karabağ sorununun kökenleri çok eskiye dayanmakla birlikte bölgede Sovyet hâkimiyetinin kurulmasıyla birlikte bütün sorunlar dondurulmuştur. Nitekim Sovyetler Birliği döneminde, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması konusundaki çabalar sonuçsuz kalmış, ancak bölgenin nüfus yapısı Ermeniler lehine değişmişti. Gorbaçov dönemindeki yumuşamadan cesaretlenen Ermeniler, Karabağ meselesini yeniden gündeme getirdiler. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hızlandığı bir dönemde, Ağustos 1987'de Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğunu iddia ederek bölgenin Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvurdular. Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Sovyeti'nin bölgeyi Ermenistan'a katma kararı vermesi, Karabağ'da Ermeniler ile Azeriler arasında yıllarca sürecek çatışmaların çıkmasına yol açtı.

Sıra Sizde 5

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin Ahıska bölgesini terk etmesi ve özellikle de bölgede Sovyet hâkimiyetinin kurulmasıyla birlikte Ahıska Türkleri, çeşitli zorluk ve zulümler ile karşı karşıya kaldılar. Stalin, SSCB'nin Türkiye sınırında Türk kökenli halkların yaşamasını istemiyordu ve dolayısıyla sınırındaki Türkleri, Türkiye sınırlarından iç bölgelere sürme politikası başlatmıştır. 1944 yılında, sınır güvenliği gerekçesiyle 100-120 bin civarındaki Ahıska Türkü, Orta Asya'ya sürgün edildiler. Zorlu yolculuktan sonra Ahıska Türkleri Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a yerleştirildiler. Gürcistan günümüzde ekonomik ve siyasî gerekçeler ileri sürerek, Ahıska Türkleri'nin vatanlarına dönüş sürecini sürüncemede bırakan bir politika takip etmektedir.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 3: Sovyet Azerbaycan'ı

XX. Yüzyıl Başında Azerbaycan

1. Kafkasya'da bölgenin sosyal ve siyasi yapısını belirleyen en önemli özellik nedir?

Cevap: Kafkasya, genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermeyen çok sayıda vadiden oluşmaktadır. Bu durum bölgenin sosyal ve siyasi yapısını belirleyen en önemli özelliğidir. Böylece, çeşitli kökenlerden gelen topluluklar, tarih boyunca yaşanan işgallerden kendilerini koruyabilmiş ve kültürlerini sürdürebilmişlerdir.

2. Rusların Zakafkasya, Batılıların Transkafkasya, Türk ve Doğu kaynaklarının Maveray-yı Kafkasya dedikleri dedikleri bölge, hangi ülkeleri kapsamaktadır?

Cevap: Rusların Zakafkasya, Batılıların Transkafkasya, Türk ve Doğu kaynaklarının Maveray-yı Kafkasya dedikleri Güney Kafkasya Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsamaktadır.

3. Kafkasya'nın demografik yapısında "demografik ve politik" olarak belirleyici olan milletler hangileridir?

Cevap: Bölge, coğrafi konumu nedeniyle, çeşitli millet ve toplulukların bir "geçiş noktası" olmuş ve bunun sonucunda da çok karışık bir demografik yapı ve tarihî süreç oluşmuştur. Bununla birlikte, bölgenin demografik yapısında, "demografik ve politik" olarak Türkler, Gürcüler ve Ermeniler belirleyici unsurlar olmuştur.

4. Kafkasya bölgesinde 1905 İhtilalinin getirdiği görece özgürlük ortamının bölge halkına etkileri neler olmuştur?

Cevap: 1905 İhtilalinin getirdiği görece özgürlük ortamı sayesinde bölge halkı rahat bir nefes aldı. Ermeni Hınçak ve Taşnak partileri rahat faaliyet yürüttüler. Gürcüler ve Azerbaycan Türkleri de siyasi, sosyal ve kültürel açıdan teşkilatlanmaya başladılar. Basın ve yayın hayatı canlandı. Azerbaycan ve Osmanlı Türkleri arasında etkileşim başladı. Bakü ve İstanbul kültürel ve siyasi merkezler olarak öne çıktı. Gürcü ve Ermeni yoğunluklu bir şehir olan Tiflis ise Kafkasya'nın askerî ve idari merkezi olmaya devam etti. Ancak, aynı yıl Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında kanlı çarpışmalar yaşandı.

5. Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom) nedir? Açıklayınız.

Cevap: Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom): Güney Kafkasya'yı yönetmek için 15 Kasım 1917'de Tiflis'te kurulan hükümet. Ekim İhtilali Rusya halklarında milli bağımsızlık ümitlerini arttırmıştı. Bolşeviklerin ilan ettiği "Rusya halklarının hukuki beyannamesi" ve "Rusya'nın ve Doğu'nun bütün Müslüman emekçilerine müracaatı" ilk adım şeklinde Çarlık Rusya'sına dahil olan halkların bağımsız olarak ayrılıp kendi milli devletlerini kurmalarına imkan yarattı. 11 Kasım 1917'de Güney Kafkasyada faaliyet gösteren siyasi teşkilatların bir toplantısı yapıldı ve Gürcü Menşevikler bağımsız, yerel hükümet kurulmasını teklif etti. Hâkimiyet meselesi, Kurucu Meclis tarafından çözülene kadar bölgeyi idare etmek için Transkafkasya Komiserliği kuruldu.

6. Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin kazancı ne olmuştur?

Cevap: Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, Batum ve Artvin'i geri aldı. Bolşevikler, Rusya'da tam hâkimiyet sağlayamadıklarından dolayı savaşı devam ettirecek güçte değillerdi; bundan dolayı toprak kaybına uğrayacaklarını bile bile bu anlaşmayı imzaladılar.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)

7. Türk dünyasında demokratik cumhuriyet yapısına sahip olan ilk devlet hangisidir?

Cevap: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet yapısı, parlamenter cumhuriyet şeklindeydi. Bu yönüyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türk dünyasında demokratik cumhuriyet yapısına sahip olan ilk devlet olarak kabul edilmektedir.

8. Mehmet Emin Resulzade kimdir?

Cevap: Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): Azerbaycan'ın tanınmış devlet ve fikir adamlarındandır. Musavat Partisi'nin başkanlığını yaptı. 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına getirildi. Resulzade, Azerbaycan'da milli ruhun uyanmasında önemli katkılarda bulundu. Bolşeviklerin Bakü'ye hâkim olmasıyla tutuklandı. Daha sonra Avrupa üzerinden Türkiye'ye geldi. Kültürel faaliyetlerini burada sürdürdü.

9. Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü'yü hangi kuvvetin yardımıyla Bolşevik-Ermeni ittifakından alıp başkent yapmıştır?

Cevap: Bakü'nün Bolşevik-Ermeni ittifakından alınması öncelikli gündemdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım istendi. Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa komutasındaki bir kuvveti "Kafkas İslam Ordusu" adıyla bölgeye gönderdi. 1918 yılı Temmuz ayı sonlarında Bakü önlerine varan Osmanlı kuvvetleri yerli Türklerle birlikte şehri kuşattı. Bakü'de bulunan Şaumyan liderliğindeki Bolşevik liderler bu arada şehri terk etti ve yerlerini Hazar Denizi yolu ile gelen İngiliz kuvvetleri aldı. 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü ele geçirdi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti yaptı.

10. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin milli ideolojisini açıklayınız.

Cevap: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin milli ideolojisi Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak gibi başlıca üç unsurdan oluşuyordu. Bu ideoloji Azerbaycan bayrağına da yansımıştı. Gök renk Türkleşmek, kırmızı çağdaşlık, yeşil renk ise İslamlaşmak öğelerini taşımaktaydı.

11. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sonu nasıl gelmiştir?

Cevap: Yeni yapılanmakta olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaşadığı sorunlar, zamanla Azerbaycan'da komünist hareketlerin güçlenmesine neden oldu. Askeri zayıflığa siyasi ve ekonomik sıkıntılar da eklendi. Nisan 1920'de Azerbaycan'a giren XI. Kızıl Ordu'nun yardımıyla Bakü'de iktidarı Bolşevikler devraldı. Böylece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

12. Nahçıvan, hangi anlaşmaya göre Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin himayesine alınmıştır?

Cevap: Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a gönderdiği Binbaşı Halil Bey'in önderlik ettiği yerli Türkler Nahçıvan'ı yeniden ele geçirdiler. Nahçıvan, Gümrü Antlaşması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin himayesine alındı.

13. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Türkçe hangi yıl devlet dili olarak ilan edilmiştir?

Cevap: İçteki bazı zorluklara rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kısa süre içinde önemli işler başardı. Haziran 1918'de Türkçeyi devlet dili olarak kabul etti.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

14. Türkiye hangi anlaşma ile Nahçıvan'a garantör ülke olmuştur?

Cevap: 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Böylece mevcut sınırlar korunurken, Nahçıvan ve Batum, Türkiye'nin de taraf olduğu özel statülü bir konuma getirildi. Türkiye bu antlaşmalar çerçevesinde Nahçıvan'a garantör ülke oldu.

15. Mart 1922 itibariyle SSCB çatısı altında merkezi Tiflis olan "Transkafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti" hangi ülkelerde oluşmaktaydı?

Cevap: Mart 1922'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, SSCB çatısı çerçevesinde merkezi Tiflis olan "Transkafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti" adı altında birleştirildi.

16. II. Dünya Savaşında Almanya'nın Kafkasya cephesindeki en önemli amacı neydi?

Cevap: II. Dünya Savaşında Bakü petroleri, Almanya'nın dikkatini çekmişti. Kafkasya cephesindeki mücadelede Hitler'in en önemli amacı, Bakü petrol yataklarını ele geçirmektir.

17. SSCB'nin bir kurumu olan KGB nedir?

Cevap: KGB: Devlet Güvenliği Komitesi anlamına gelen bu örgüt, SSCB'nin gizli servisiydi. Merkezi, Moskova'da bulunan KGB, iç istihbarat ile İçişleri Bakanlığı'ndaki bazı birimlerin birleşmesiyle meydana gelmiştir (1954). SSCB'nin yıkılmasından sonra 1991'de kaldırılmış, onun yerine FSB (Federal Güvenlik Hizmeti) kurulmuştur.

18. Azerbaycan KGB başkanlığına kadar yükselmiş olan ve daha sonrasında Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği yapan kişi kimdir?

Cevap: Haydar Aliyev, şüphesiz gerek Sovyet dönemi Azerbaycan'ının, gerekse bağımsız Azerbaycan'ın en önemli şahsiyetlerinden biridir. Aliyev, 1967'de Azerbaycan KGB Başkanlığı'na kadar yükseldi.

19. Haydar Aliyev'in göreve gelmesiyle birlikte bakanlıklardaki ve parti yönetimindeki kadroları değiştirmesi nasıl bir tepki ile karşılanmıştır?

Cevap: Haydar Aliyev göreve gelmesiyle birlikte bakanlıklardaki ve parti yönetimindeki kadroları değiştirdi. Bununla birlikte bu önlem ve politika, başka bir soruna yol açtı. Aliyev, önemli görevlere hep Nahçıvanlıları getirdiği ve hükümet üyeleri ile partinin bütün üst düzey yönetim kadrolarına akraba ve tanıdıklarını doldurduğu şeklinde eleştirilse de, onun döneminde Azerbaycan özellikle ekonomi alanında büyüme gösterdi, sanayi ve tarım alanları gelişti.

20. Şubat 1992 sonunda Ermeni ve Rus birliklerinin Karabağ'a girişi nasıl sonuçlanmıştır?

Cevap: Ermeni güçleri Şubat 1992 sonunda Karabağ'ın büyük bir kısmını işgal etti. Hocalı'ya giren Ermeni ve Rus birlikleri birkaç saat içerisinde 613 sivil katlettiler. Ölenlerin 106'sı kadın, 83'ü çocuktu. Karabağ, gelişen süreçte etrafındaki diğer topraklarla birlikte tamamen Azerbaycan'ın elinden çıktı ve 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşması ile sorun donduruldu.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 3 - Alıştırma Soruları

1) I. Dünya Savaşında Türk-Rus savaşlarının yaşandığı ana cephe aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çanakkale
- B) Kanal
- C) Kafkasya
- D) Irak
- E) Hicaz - Yemen

Çözüm : I. Dünya Savaşı başladığında, Türk-Rus savaşlarının yaşandığı ana cephe Kafkasya olmuştur. Doğru yanıt C seçeneğidir. Doğru cevap C şıkkıdır.

2) Azerbaycan hangi yıl bağımsızlığını ilan etmiştir?

- A) 1918
- B) 1920
- C) 1921
- D) 1923
- E) 1928

Çözüm : Azerbaycan Millî Şûrâsı 28 Mayıs 1918’de Tiflis’teki tarihi toplantısında Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Doğru yanıt A seçeneğidir. Doğru cevap A şıkkıdır.

3) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

- A) 1920 yılında XI. Kızıl Ordu'nun yardımıyla Bolşeviklerin iktidarı ele alması sonucu kurulmuştur.
- B) 1922'de Transkafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.
- C) 1937 yılında Sovyet cumhuriyeti kimliği kazanmıştır.
- D) Azerbaycan SSC tamamen Moskova'ya bağlanmıştır.
- E) En yüksek devlet kurumu cumhurbaşkanlığıdır.

Çözüm : Anayasa’ya göre Azerbaycan, işçi ve köylülerin cumhuriyetiydi. En yüksek devlet kurumu, parlamentonun karşılığı olan Yüksek Sovyet idi. Doğru yanıt E seçeneğidir. Doğru cevap E şıkkıdır.

4) Ocak 1990’da Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri, Mayıs ayında ise Bağımsız Azerbaycan’ın ilk devlet başkanlığını yapan ve başkanlığı sırasında meydana gelen Karabağ çatışmaları sırasındaki Ermenilerin yaptığı Hocalı Katliamında gerekli tedbirleri almamakla suçlanan Azerbaycan cumhurbaşkanı aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

- A) İmam Mustafayev
- B) Kamran Bağirov

C) Ayaz Niyazi Muttalibov

D) Zeynep Hanlarova

E) Ruben Rubenov

Çözüm : Yukarıdaki paragrafta Ayaz Niyazi Muttalibov'dan bahsedilmektedir. Doğru yanıt C'dir. Doğru cevap C şıkkıdır.

5) Aşağıdaki seçeneklerde Azerbaycan edebiyatının sanatçıları ve eserlerinin eşleştirmelerinden hangisi **yanlıştır**?

- A) Bahtiyar Vahabzade - Gülistan
- B) Celil Mehmed Kulizade – Kız Kulesi
- C) Çengiz Abdullayev – Kurtlar Sofrasında
- D) Hüseyin Cavid – Keçmiş Künler
- E) Neriman Nerimanov - Nâdânlık

Çözüm :

Celil Mehmed Kulizade, Azerbaycan’da dil ve edebiyat alanındaki en önemli isimlerdendir. Molla Nasreddin dergisini çıkarmış; Posta Kutusu, İran’da Anayasa, Kurban Ali Bey adlı eserlerinde sınıflar, cinsler arasındaki eşitsizliği ve cahilliği eleştirmiştir. Kız Kulesi, 1940’ta sahnelenen ilk bale oyunudur. Efrasiyab Bedelbeyli tarafından yazılmıştır.

Doğru cevap B şıkkıdır.

6) Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile ilgili verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- A) Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ilk başkenti Gence'dir.
- B) Türk dünyasında demokratik cumhuriyet yapısına sahip olan ilk devlettir.
- C) Türkçeyi devlet dili olarak kabul etmiştir.
- D) Nisan 1920’de iktidarı İngilizler devralmıştır.
- E) İlk cumhurbaşkanı Feth Ali Han Hoylu'dur.

Çözüm : Nisan 1920’de iktidarı İngilizler değil Bolşevikler devralmıştır.

Doğru cevap D şıkkıdır.

7) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile ilgili aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- A) 1939'da Kiril alfabesi kabul edilmiştir.
- B) 1937'de Azerbaycan Türkçesi resmî dil olarak kabul edilmiştir.
- C) Camilerin çoğu kapatılmıştır.
- D) Üniversitelerdeki öğretim yalnızca Rusça olmuştur.
- E) SSCB parçalandığında Azerbaycan'da okuma-yazma bilmeyen kalmamıştır.

Çözüm : 1937 Anayasası’na göre cumhuriyetin resmî dili yalnızca Rusça kabul edilmiş, Stalin’in ölümünden sonra bu alanda yumuşama olmuş ve 1956’da Azerbaycan Türkçesi de resmî dil olarak anayasaya eklenmiştir. Doğru cevap B'dir.

Doğru cevap B şıkkıdır.

8) Transkafkasya Komiserliği'nin (Zakavkom) kurulmasından sonra Osmanlı Devleti ve Rus orduları arasında 18 Aralık 1917’de hangi ilde ateşkes antlaşması yapılmıştır?

- A) Bakü
- B) Tiflis
- C) Kars
- D) Erzurum
- E) Erzincan

Çözüm : Yeni hükümet ilk iş olarak bir an önce Osmanlı Devleti ile ilişki kurup, Kafkasya cephesindeki savaşa son vermeyarzulamaktaydı. 18 Aralık 1917’de Erzincan’da Osmanlı Devleti ve Rus orduları arasında bir ateşkes antlaşması yapıldı. Bu yolla Kafkasya milletleri ile Osmanlı Devleti arasında kurulmak istenen dostluğun da temelleri atılmış oluyordu. Doğru cevap E şıkkıdır.

9) Transkafkasya Cumhuriyeti’nin dağılmasından sonra kurulan ve 28 Mayıs 1918’de Tiflis’teki tarihî toplantısında Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan Azerbaycan Millî Şûrâsının başkanı kimdi?

- A) Ebulfeyz Elçibey
- B) Mehmet Emin Resulzade
- C) Hasan Bey Ağaoğlu
- D) Feth Ali Han Hoylu
- E) Nuri Paşa

Çözüm : Transkafkasya Cumhuriyeti’nin dağılmasından sonra Azerbaycan temsilcileri toplanarak durumu gözden geçirdiler ve Azerbaycan Millî Şûrâsını oluşturdular. Millî Şûra başkanlığına Türk Adem-i Merkeziyet Halk Partisi Musavat’ın lideri Mehmet Emin Resulzade, yardımcılığına ise Hasan Bey Ağaoğlu ve M. Seyidov getirildi. Azerbaycan Millî Şûrâsı 28 Mayıs 1918’de Tiflis’teki tarihî toplantısında Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etti.

Doğru cevap B şıkkıdır.

10) Azerbaycan Halk Cephesi yapılanmasının lideri kimdir?

- A) Ayaz Niyazi Muttalibov
- B) Haydar Aliyev
- C) Ebulfez Elçibey
- D) Mircafer Bağirov
- E) İmam Mustafayev

Çözüm : Gorbaçov’un belirlediği ve uyguladığı açıklık ve yeniden yapılanma politikaları, kısa sürede Azerbaycan’da da kendisini hissettirdi. Ebulfez Elçibey’in önderliğinde 16 Haziran 1989’da Azerbaycan Halk Cephesi oluşturuldu.

Doğru cevap C şıkkıdır.

4

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 4: Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci

Azerbaycan Cumhuriyeti Transkafkasya'da yer alır. Komşuları kuzeyde Rusya, doğuda Hazar Denizi ötesinde olan Türkmenistan, güneyde İran, batıda Ermenistan, kuzeybatıda Gürcistan'dır. Azerbaycan'ın bir parçası olan güneybatısındaki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Ermenistan'a ait bir toprak parçasıyla Azerbaycan topraklarından ayrılır. Azerbaycan, Nahçıvan dolayısıyla Türkiye ile sınırdadır. Yüzölçümü 86,600 km²'dir. Nüfusu 9 milyon 235 bin olup bunun % 52,9'u şehirlerde, %47,1'i köylerde yaşamaktadır. Azerbaycan'ın büyük şehirleri başkent Bakü, Gence, Sumgayıt, Şirvan, Şamahı, Lenkeran, Mingçeşvir, Neftalan, Şeki, Yevlah, Hankendi ve Şuşa'dır. Son iki kent 20 yıldan beri Ermenistan'ın işgali altındadır.

Azerbaycan'ın sorunları, Karabağ ihtilafının devamı, bölgede kalıcı ve devamlı barışın temin edilmemiş olması, bürokrasi kademesindeki yolsuzluklar, patrimoniyal [*Patrimoniyal*, iktidarın babadan oğula geçtiği (ataerkil) yönetim biçimidir] bir siyasi otoritenin varlığı, adam kayırma, işsizlik, beyin göçü, rüşvetin yaygınlığı ve tam bir girişim özgürlüğünün sağlanamamış olması olarak sıralanabilir.

Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti olarak tanınan coğrafya, XX. asrın ilk yıllarına kadar Şirvan ve/veya Dağıstan diye meşhurdur. Bu yüzden 1920 öncesi bu bölgeden Türkiye'ye gelenlere "Şirvanî", daha çok da "Dağıstanî" denirdi. "Azerbaycan" adı XX. yüzyılın başında Mehmed Emin Resulzade ve arkadaşlarının kurdukları devleti "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak adlandırmalarından sonra kuzeye doğru daha geniş bir sahayı kapsamış ve yaygınlaşmıştır. Esasen burası Kafkasya ötesidir. Asıl Azerbaycan ise daha güneyde, bugünkü İran sınırları içinde yer alan bir bölgenin adıdır.

Ekim 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik devrimi ile Kafkasya'da yeni bir dönem başladı. Rusya'da Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, bölgenin geçici hükümeti olarak Tiflis'te Transkafkasya Komiserliği kuruldu. Kurucu Meclis için seçimler yapıldıysa da, Ocak 1918 tarihindeki ilk toplantının ardından Meclis, Bolşevikler tarafından dağıtıldı. Kurucu Meclisin Gürcü, Ermeni ve Müslüman (Türk) üyeleri Transkafkasya Seymi'ni (Mavera-i Kafkaz Seymi) kurdular.

Seym (meclis), 9 Nisan tarihinde, Transkafkasya'nın bağımsız, demokratik, federatif bir cumhuriyet olduğunu ilan etti. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Seym temsilcileri arasında iç ve dış siyasete ilişkin konularda önemli fikir ayrılığı bulunmaktaydı. Derin fikir ayrılıkları ve iç çekişmeler sonucu, Mayıs ayında Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle seym feshedildi. Gürcistan ve arkasından Ermenistan'ın bağımsızlık ilan etmesinden sonra Azerbaycan da 28 Mayıs 1918 günü bağımsızlığını ilan etti.

Azerbaycan Cumhuriyeti şarkta ilk Müslüman cumhuriyet idi. Başkent olarak Gence seçildi. Nuri Paşa'nın kumandanlığındaki Kafkas İslam Ordusunun Bakü'den Bolşevikleri, Ermeni komitelerini ve İngiliz işgal kuvvetlerini uzaklaştırmasından sonra (Eylül 1918'de) Başkent Bakü'ye taşındı.

Kafkas İslam Ordusunun bu cumhuriyetin kurulmasında ve sınırlarının belirlenmesinde ciddi bir tesiri vardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emri ile kurulan bu ordu, I. Dünya Savaşında Kafkas cephesinde Ermenilere; Bolşeviklere ve İngilizlere karşı savaşmıştır. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın kumanda ettiği ve 12-14 bin Osmanlı askerinden ibaret olan Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycanlı ve Dağıstanlı gönüllülerin katılmasıyla 20 bine ulaştı. 31 Mart 1918'deki Ermenilerin Bakü'de yaptığı katliamlardan sonra bu kırımını engellemek ve Dağıstan Müslümanlarına yardım etmek gayesiyle harekete geçti. 15 Eylül 1918 günü Bakü'yü Ermeni, Bolşevik çetelerinden ve İngilizlerden kurtardı. Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olmasında belirleyici bir rol oynayan Kafkas İslam Ordusu, Kasım 1918'e kadar faaliyetini sürdürdü.

Bu gelişmeler sonucu kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Nisan 1920 tarihinde, Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesiyle dağılmış ve bu tarihten sonra tüm iktidar Bolşeviklerin oluşturduğu Azerbaycan Geçici Devrimci Komitesi'nin eline geçmiştir.

Yeniden Bağımsızlık

1985'te Mihail Gorbaçov'un yönetime gelmesinden sonra uygulanan açıklık ve yeniden yapılanma ilkeleri gereğince Sovyetler Birliğine bağlı cumhuriyetler egemenliklerini genişletmeye yönelmişlerdir. Nitekim 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık beyannamesini kabul etmiştir.

Elçibey, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sonuncu ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1. başkanı (1991-1992) olan Ayaz Niyazi Mutallibov'u istifaya zorlayarak Haziran 1992'de Azerbaycan'ın ikinci başkanı olmuştur.

Haydar Aliyev, Haziran ayında Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin başkanı seçilerek başkanlık yetkilerini kullanmaya başlamış, Ekim 1993'deki seçimlerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 3. başkanı olmuştur.

Haydar Aliyev, hastalanınca, hukuken tartışma doğuran bir şekilde, oğlu İlham Aliyev'i başbakanlığa atamış, onu yapılacak başkanlık seçiminde kendi yerine Yeni Azerbaycan Partisi'nin tek başkan adayı ilan etmiştir. 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan devlet başkanlığı seçimini İlham Aliyev kazanmıştır. Haydar Aliyev'in iktidarı oğluna aktarması, eski Sovyetler Birliği içinde ilk örnektir. İlham Aliyev, daha sonra 2008'de yapılan başkanlık seçimini de kazanmıştır. İlham Aliyev, 9 Ekim 2013'te yapılan seçimleri de kazanmış ve dolayısıyla en az 15 yıl ülkesinin kaderinde etkili olacaktır.

İç Politika

Azerbaycan çok partili bir siyasal rejime sahiptir. Ülkede resmî şekilde kuruluşunu gerçekleştirmiş 57 adet siyasi parti vardır. Ancak iktidar partisi olan Yeni Azerbaycan Partisinin dışında ana muhalefet partisi konumunda olan Müsavat Partisi ve diğer büyük bir muhalefet partisi olan Azerbaycan Halk Cephesi Partisi, Kasım 2010 tarihinde yapılan genel seçimlerde meclise hiçbir temsilci sokamamışlardır.

Bağımsızlık Sonrası Gelişmeler

Devlet Yönetim Sistemi

Azerbaycan'ın bugünkü idari yapısı Sovyetler Birliği'nden miras kalmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere rağmen eski sistemin ağırlığı devam etmektedir. İdari yapıda yapılan ve yapılması planlanan bütün reformlar yönetici ve bürokratların aktif ya da pasif direnişi ile karşılaşmakta ve yavaş ilerlemektedir. Bu da bürokrasinin dünyanın her yerinde yaşanan değişimlere karşı bir direnci olarak değerlendirilebilir.

Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlı ancak onunla fiziki sınırı olmayan özerk bir cumhuriyettir. Kuzeyi ve doğusu Ermenistan, güneyi ve batısı İran ile çevrilidir. Türkiye ile de 18 kilometrelik bir sınırı vardır. Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayan Hasret Köprüsü'dür. Dağlık bir arazi olan Nahçıvan, Türk devletleri arasında Türkiye ile kara bağlantısı bulunan tek toprak parçasıdır. Nahçıvan, Türkiye'nin de taraf olduğu 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları uyarınca özerk statüsü devam etmek kaydıyla Azerbaycan'a bırakılmıştır. Nahçıvan içişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlıdır. Özerk cumhuriyetin nüfusu toplam 414,900 olup Nahçıvan şehrinin nüfusu 70.389'dur.

İktisadi Gelişmeler

Azerbaycan ekonomisi bağımsızlığın elde edildiği 1991 öncesinde SSCB içinde "merkezi planlama"ya tabi idi. Bağımsızlıktan sonra ise serbest pazar ekonomisine uyum sağlamaya girişilmiştir. Azerbaycan sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla bölgede önemli bir zenginlik üssüdür. Bunun yanı sıra finansman, teknoloji, yönetici sınıf ve nitelikli işgücü ihtiyacı da kendini gösterdi. Bu sebeplerle bağımsızlığın ilk senelerinde Gayri Safi Milli Hasılda (GSMH) büyük düşüşler yaşandı, ciddi iktisadi sorunlarla karşılaşıldı. Ekonomideki yüksek küçülme, fiyat artışları, enflasyon bir kriz yaratmış, milli gelir düşmüş; bunun sonucunda halk çok sıkıntı çekmiştir.

1991-1994 yılları arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) % 58 oranında düşen Azerbaycan, 1994'te Ermenistan ile yapılan ateşkes anlaşmasından sonra ekonomik zorlukları geride bırakmaya başlamıştır. Bu gelişmede uluslararası kurumlarla işbirliğinin kurulması ve varılan petrol anlaşmalarının katkılarının belirtilmesi gerekir. 1996'dan itibaren ise Azerbaycan ekonomisi sürdürülebilir ve olumlu bir büyüme sürecine girmiş, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi 3 dönem içinde ele alınmaktadır. Birinci dönemin en önemli olayı "asrın anlaşması" olarak nitelenen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Azerbaycan petrolünün paylaşımıyla ilgili anlaşmanın Eylül 1994'de Bakü'de imzalanmış olmasıdır.

İkinci dönemde gözetilen hedefler, ülkenin doğal kaynaklarının işlenmesi, ekonomide liberal anlayışa dayanan piyasa ekonomisi ilkelerinin hâkim kılınması, dünya ekonomisiyle küresel ve bölgesel bütünleşmenin sağlanmasıydı.

Üçüncü dönemin hedefleri, iktisadi büyümenin artırılarak sürdürülmesi, iktisat politikalarının güçlendirilmesi, sosyal refah seviyesinin yükseltilmesi, enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve kapasitesinin artırılması, enerji sektörünün süratle gelişmesinden gelen kaynakların diğer sektörlerle yönlendirilmesi biçiminde belirlenmiştir.

Küresel Güçlerle İlişkiler

Azerbaycan'ın yerleştiği coğrafya tarih boyu büyük devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu coğrafyada kurulan en büyük devlet, Şirvanşahlar devletidir. Ondan sonra buraya bir süre kısmen veya tamamen Safevi Devleti, Osmanlı Devleti, Azerbaycan hanlıkları ve Çarlık Rusya'sı hâkim olmuştur. XIX. yüzyılın başında ikiye bölünen bu topraklarda Rusya ile İran'ın hâkimiyeti başlamıştır. Rusya ve Batılı güçler yine aynı yüzyıl boyunca bölgeye Ermenileri toplamışlar ve Ermenilerin Revan (sonradan Ermenistan devletinin başkenti Erivan) merkez olmak üzere bir tampon devlet kurmalarını sağlamışlardır.

Azerbaycan'ın dış politikasının belirleyici sorunlarından ilki Ermenistan işgali altındaki topraklarının kurtarılması ve Karabağ sorununun çıkarlarına uygun bir şekilde çözülerek toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasıdır. Başka bir sorun ise Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesidir.

Eğitim ve Kültür Hayatı

Eğitim Sistemi

Sovyet döneminde eğitim sistemi 1930 yılına kadar eski usul eğitimin devamı şeklinde olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren tam bir kitle eğitimi başlatılmıştır. Bu sebeple, Sovyet döneminde, daha önce Kuzey Azerbaycan'da canlı bir hale gelen Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak ilkeleri terk edilmiş, hatta yasaklanmıştır. Sovyet döneminin bu baskıcı ve yönlendirici eğitim sisteminin daha önceki eğitim sistemine kıyasla önemli bir farkı, eğitimsiz nüfusun kademe kademe ve hızla azalmasını sağlamasıdır. Bunun sonucu olarak, 1960-1970'li yıllarda Sovyet Azerbaycan'ında okuma-yazma oranı yüzde yüze yaklaşmıştır.

1991'den itibaren yürütülen eğitim politikası eski komünist eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelmiştir. 2009 tarihli Tahsil Kanununda "esas anlayışlar" başlığı altında eğitimle ilgili terimler tanımlanırken eğitim sahasında devlet siyasetinin esas prensipleri ortaya konulmuştur. Buna göre, eğitimin esas maksadı, "devlet karşısında kendi sorumluluğunu idrak eden, halkının milli geleneklerine ve demokrasi ilkelerine, insan hakları ve özgürlüklerine saygı gösteren, vatanseverlik ve Azerbaycancılık fikirlerine sadık olan, bağımsız ve yaratıcı düşünen vatandaş ve şahsiyet yetiştirmek" olarak belirlenmiştir.

Alfabe ve Dil Meselesi

Azerbaycan'da, 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesi kullanıldı. Bu sebeple, 1939'da, Sovyetler Birliğine tabi olan bütün Türk cumhuriyetlerinde Moskova'da alınan merkezî bir kararla alfabeler bir kere daha değiştirildi ve yeni alfabe Rusların kullandığı Kiril alfabesi temelinde her Türk lehçesi için ayrı ayrı düzenlendi. Dolayısıyla, 1939-1991 yılları arasında Azerbaycan'da Kiril alfabesi kullanıldı.

1991 yılından itibaren kademeli olarak yeniden Latin alfabesine geçildi. Ağustos 2001 yılından itibaren Haydar Aliyev'in yayınladığı bir kararname ile Kiril alfabesi kullanmak yasaklandı. Bugün kullanılmakta olan bu alfabede Türkiye alfabesinde bulunmayan u, x (hırıltılı he) ve q (ga) harfleri vardır.

Tarih Yazıcılığı

Azerbaycan'da tarih yazıcılığı Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un 1841 senesinde kaleme aldığı "Gülistan-ı İrem" kitabı ile başlatılabilir. Bundan sonra bütün Azerbaycan tarihini kapsayan ilk eser Reşid İsmayılov'un 1923'te yayınladığı "Azerbaycan Tarihi" kitabıdır.

Ziya Bünyadov ve Yusif Yusifov'un redaktörlüğünde hazırlanan 2 ciltlik "Azerbaycan Tarihi" orta dereceli okullar için yazılmış bir ders kitabıdır.

İsmayıl Memmedov'un yazdığı "XX. Asır Azerbaycan Tarihi" kitabı ve yüksekokullarda bazı heyetlerce hazırlanan birçok ders kitabı aslında eski (Sovyet) tarih yazımının bir devamıdır.

Eldar İsmayılov'un "Azerbaycan Tarihinin Oçerkleri" kitabı Moskova'da Rusça olarak neşredildi. Bu eser bütünüyle Azerbaycan tarihini içerir ve hadiseleri 1991 yılına kadar değerlendirir.

Edebiyat

Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan (kuzey ve güney), Irak ve Doğu Anadolu yörelerinde yaşayan Türklerin "Doğu Oğuzca" adı verilen Türk şivesiyle oluşturdukları edebiyatın bir koludur. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da yazarlar ve şairler "Yazıcılar Birliği" (yazarlar birliği) adı altında devlet tarafından mali olarak kuvvetle desteklenen bir teşkilat içinde toplanmışlardır. Bağımsızlıktan sonra da varlığını devam ettiren bu kurumun karşısında bir de Azad Yazarlar Ocağı kurulmuştur. Bu ocağın belirli aralıklarla çıkan ve dünyadaki yeni edebi anlayışları, edebi ürünleri Azerbaycan'a getiren "Alatoran" (Alacakaranlık) adlı bir edebiyat dergisi Azerbaycan edebiyatı için yeni bir soluktur.

Basın

Azerbaycan'da ilk resmî gazete "Azerbaycan" adını taşıyordu ve 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin organı olarak yayına başlamıştı. Bu gazete, 72 yıl aradan sonra 1992'de yeniden başlattığı faaliyetini bugün de resmî gazete olarak sürdürmektedir. 1913 yılında Azerbaycan'da toplam 4 gazete çıkarken, bu sayı 1928'de 23'e, 1940'ta ise 141'e ulaştı. Azerbaycan'da Türkiye'dekinin aksine birden fazla resmî gazete vardır. Azerbaycan, Respublika ve Xalq gazeteleri bunlardır. 1988'de Karabağ olaylarının ortaya çıkması ve milliyetçilik hislerinin kabarmasıyla yeni gazeteler ve dergiler çıkmaya başladı. Bu tür yayınların ilk örnekleri olarak Azerbaycan Halk Cephesi'nin Bülteni, Tribün, Azerbaycan adlı dergileri anabiliriz.

Azerbaycan Halk Cephesinin resmen kayıtlardan geçmesiyle "Azadlıq" (Özgürlük) gazetesi onun organı olarak yayınlanmaya başladı. Gazete bugün de yayını sürdürmektedir.

Bugünkü Azerbaycan basını çok renklidir ve birçok fikri temsil eden gazeteler ve dergiler çıkmaktadır. Başlangıcında olduğu gibi bugün de Azerbaycan basını iki dillidir:

- En itibarlı gazeteler Rusça yayınlanmaktadır. *Zerkolo (Ayna)* ve *Bakinskiy Raboçiy (Bakü İşçisi)* bunların başında gelmektedir.
- Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan gazeteler içinde *525-ci qəzet'*in özel bir yeri vardır.

Hükümet gazetelere kâğıt sağlayarak onlar üzerinde kontrolü sürdürmeye çalışmaktadır.

Müzik, Resim ve Mimarlık

Azerbaycan'da yüksek bir müzik kültürü vardır. Halk müziği ve profesyonel sanatkarlarca ifa edilen muğam (makam) müziği oldukça gelişmiştir. Her iki müziğin de kendine özgü gelenekleri, repertuarı, aletleri ve icra etme tarzı vardır. *Halk müziği* daha çok Azerbaycan'ın batı kesimlerinde Zengezur ve Borçalı'da (Gürcistan içinde) yayılmıştır. *Muğam müziği* ise daha çok kuvvetli şehir kültürü olan merkezlerde yaygındır. Halk müziği her kesimden insana, muğam ise seçkinlere hitap etmektedir. *Bakü, Şuşa, Gence, Şamahı* ve *Şeki* müziğin icra edildiği merkezler arasındadır.

Türkiye ile İlişkiler

Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Azerbaycan ile 1992'de imzalanan protokolle diplomatik ilişki kurulmuştur. Bağımsızlıktan bu yana Türkiye ile 500'ün üzerinde anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye aynı dili ve kültürü paylaştıkları için birbirlerini "kardeş devlet" saymakta ve "iki devlet bir milletiz" demektedirler.

Elçibey döneminde Türkiye-Azerbaycan arasında birçok sosyal ve ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Haydar Aliyev döneminde (1993-2003) Azerbaycan'ın izlediği politika sonucunda diğer sınırdaş devletlerle işbirlikleri geliştirilmiştir. Türkiye, Azerbaycan'ın ABD ve NATO ile iyi ilişkiler kurmasına yardımcı olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkiler, resmî, yarı resmî ve özel kurumların katkılarıyla sürdürülmektedir. Televizyon ve Radyo yayın alanlarının kapsam dâhilinde olması ve alfabe birliği kültürel ilişkileri zenginleştirmektedir.

Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı 1994'de Bakü Türk Anadolu Lisesini ve Bakü Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi'ni (TÖMER) hizmete sokmuştur. Azerbaycan'da 1 üniversite (1995'de Kafkaz Üniversitesi), 2 fakülte (1991'de Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve 1992'de İlahiyat Fakültesi), toplam 14 lise ve 1 ilkokul açılmıştır. TRT'nin Avrasya Kanalı ile başlayan yayın faaliyetlerini, Türkiye'nin resmî ve özel kanallarından yaptığı yayınlar takip etmiştir.

TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) eğitim, öğretim ve kültür faaliyetlerinin yanı sıra, birçok Müslüman ve Orta Asya cumhuriyeti yanında Azerbaycan'a da teknik kalkınma yardımları, bilgi ve teknik aktarma ve tarım destekleri vermektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel köprü kuran Kardaş Edebiyatlar, Bilge, Bilig, Yesevi, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Türk Yurdu, Kardeş Kalemler ve Yom gibi sürekli yayın organları, kültürel ilişkilerin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti

AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Transkafkasya'da yer alır. Komşuları kuzeyde Rusya, doğuda Hazar Denizi ötesinde olan Türkmenistan, güneyde İran, batıda Ermenistan, kuzeybatıda Gürcistan'dır. Azerbaycan'ın bir parçası olan güneybatısındaki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Ermenistan'a ait bir toprak parçasıyla Azerbaycan topraklarından ayrılır. Azerbaycan, Nahçıvan dolayısıyla Türkiye ile sınırdadır. Yüzölçümü 86,600 km'dir. Nüfusu 9 milyon 235 bin olup bunun % 52,9'u şehirlerde, % 47.1'i köylerde yaşamaktadır. Azerbaycan'ın büyük şehirleri başkent Bakü, Gence, Sumgayıt, Şirvan, Şamahı, Lenkeran, Mingeçevir, Neftalan, Şeki, Yevlah, Hankendi ve Şuşa'dır. Son iki kent 20 yıldan beri Ermenistan'ın işgali altındadır.

Azerbaycan'ın sorunları, Karabağ ihtilafının devamı, bölgede kalıcı ve devamlı barışın temin edilmemiş olması, bürokrasi kademesindeki yolsuzluklar, **patrimonyal** bir siyasi otoritenin varlığı, adam kayırma, işsizlik, beyin göçü, rüşvetin yaygınlığı ve tam bir girişim özgürlüğünün sağlanamamış olması olarak sıralanabilir.

Azerbaycan halkının ana gövdesini Türkler teşkil ederler. Azerbaycan'da azınlıklar ülke nüfusunun % 9,4'ünü oluşturmaktadır. En büyük azınlık topluluğu Lezgiler'dir, ardından Ruslar, Ermeniler ve Talışlar gelmektedir. Ermeniler Karabağ (120 bin) ve Bakü'de (3 bin) yaşamaktadır. Avarlar, Ukrainerler, Sahurlar, Gürcüler, Kürtler, Tatlar, Yahudiler ve Udinler de diğer azınlık topluluklarıdır. Çok ilginçtir ki, Rus emperyalist kültürünün kötü bir mirası olarak aynı milletin değişik kolları olan Ahıska Türkleri ve Tatarlar azınlık olarak nitelenmektedir.

Azerbaycan Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında bulunduğu yer itibarıyla anahtar role sahip bir ülkedir. Ortak dil açısından baktığımızda Azerbaycan Türkçesi Türk dünyasında, doğudan batıya çok büyük bir geçirgenlik sağlamaktadır. Bu da Türk dünyasında birbirini anlama ve dil birliği konusundaki altyapı için oldukça önemlidir.

Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti olarak tanınan coğrafya, XX. asrın ilk yıllarına kadar Şirvan ve/veya Dağıstan diye meşhurdur. Bu yüzden 1920 öncesi bu bölgeden Türkiye'ye gelenlere "Şirvanî", daha çok da "Dağıstanî" denirdi. Azerbaycan adı XX. yüzyılın başında Mehmed Emin Resulzade ve arkadaşlarının kurdukları devleti Azerbaycan Cumhuriyeti olarak adlandırmalarından sonra kuzeye doğru daha geniş bir sahayı kapsamış ve yaygınlaşmıştır. Esasen burası **Kafkasya ötesi**dir. Asıl Azerbaycan ise daha güneyde, bugünkü İran sınırları içinde yer alan bir bölgenin adıdır.

Patrimonyal: İktidarın babadan oğula geçtiği (ataerkil) yönetim biçimi.

Kafkasya ötesi: Avrupalıların Transkafkasya dedikleri bölgeye yüzyıl öncesine kadar Müslüman yazarlar *Mavera-i Kafkas* derlerdi. Ruslar ise burayı *Zakafkasya* diye adlandırmışlardır. Bütün kelimelerin ilk kısmı "ard", "öte" anlamlarına gelir. Bu terkiibi *Kafkas-ötesi* diye çevirebiliriz.

Seyid Cafer Pişeveri

(1892-1947): Çocuk yaşlarda Bakü'ye gidip orada eğitim gördü. Öğretmenlik yaptı, değişik gazetelerde yazılar yazdı ve inkılâpçı faaliyetlerde bulundu. 32 yaşında ülkesi İran'a döndü. 1930'lu yıllarda ve 40'ların başında komünizm propagandası yaptığı suçlamasıyla yıllarca hâpiste kaldı. Kasım 1945'te Sovyet desteğiyle İran'ın Kuzey batısında kurulan ve bir yıl devam eden Azerbaycan Halk Hükümetinin başkanlığını yaptı. Bu kısa ömürlü devletin yıkılmasından sonra Bakü'ye döndü ve 1947'de şüpheli bir araba kazasında öldü.

Çarlık Rusyası ile Kaçar Hükümeti (İran) arasında imzalanan 12 Ekim 1813 tarihli Gülistan Anlaşmasıyla Kafkasya'nın güneyi İran, kuzeyi ise Rus çarlığı arasında bölüşülmüştür. O devirde bu coğrafyada bir süreden beri Azerbaycan hanlıkları hüküm sürüyordu. Bundan 15 yıl sonra İran'ın yenilgisiyle sonuçlanan 1826-1828 Rus-İran Savaşı'nın ardından Türkmençay Anlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Revan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı ve Talış Hanlığı Rusya'ya verilmiş, Aras Nehri Rusya ile İran arasında sınır kabul edilmiştir. Böylece Aras'ın güneyi İran'a bırakılmış, Azerbaycan halkının yurdu ikiye bölünmüştür.

İrandaki Kaçar hâkimiyeti 1925'e kadar devam etmiştir. Rıza Şah'ın hâkimiyete gelmesiyle kuzeyine atıfla Güney Azerbaycan denilen İran Azerbaycanı, İran'ın bir parçası olmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında **Pişeveri** hareketi sonucu burada bağımsız bir devlet kurulmuş, ancak daha sonra bu devletin varlığına İran tarafından son verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı esnasında İngiliz-Amerikan ortak egemenliği altında bulunan İrandaki çıkarlarını korumak için Sovyet Rusya, Bakü merkezli Kuzey Azerbaycan'ı Güneyi ile birleştirmek isteyen Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağirov ile birlikte, Pişeveri ve arkadaşlarını, merkezi Tebriz olan bir hükümet kurmaya yönlendirir. Tebriz'den milletvekili seçildiği halde Rıza Pehlevi tarafından İran Meclisine kabul edilmeyen Pişeveri, Tebriz'e dönerek Azerbaycan Demokrat Partisinin başına geçer. Kurucu meclis oluşturup seçime gider. 12 Aralık 1945 günü Azerbaycan Milli Hükümetini kurar. Resmi dilin Türkçe olduğunu ilan eder; Tebriz'de bir üniversite kurar; ziraat, sanayi, toprak reformu alanlarında önemli adımlar atar. Rusların petrol işletme hakkını elde ederek İrandan çekilmeleri üzerine desteksiz kalan Pişeveri hükümeti, Türkiye'den de aradığı desteği bulamaz ve Aralık 1946'da Amerikalıların desteğiyle başlatılan çok büyük bir askerî harekât sonucu dağılır. Pişeveri hükümetini destekleyen 25 bin insan öldürülür, 2500 kişi idam cezasına çarptırılır, binlerce insan başka bölgelere sürgün edilir. Bir yıl kadar yaşayan bu hükümet Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerinin gelişmesinde belirli rol oynamıştır.

SIRA SİZDE

Pişeveri Hareketi ve kurduğu devlet hakkında ne biliyorsunuz?

K İ T A P

Ali Kafkasyalı'nın *İran Türkleri* (İstanbul 2010) adlı kitabı İran'daki Türk edebiyatı hakkında değerli ve kapsamlı bir antolojidir.

Ekim 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik devrimi ile Kafkasya'da yeni bir dönem başladı. Rusya'da Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, bölgenin geçici hükümeti olarak Tiflis'te *Transkafkasya Komiserliği* kuruldu. Kurucu Meclis için seçimler yapıldıysa da, Ocak 1918 tarihindeki ilk toplantının ardından Meclis, Bolşevikler tarafından dağıtıldı. Kurucu Meclisin Gürcü, Ermeni ve Müslüman (Türk) üyeleri *Transkafkasya Seymi*'ni (Mavera-i Kafkaz Seymi) kurdular. Seym (meclis), 9 Nisan tarihinde, Transkafkasya'nın bağımsız, demokratik, federal bir cumhuriyet olduğunu ilan etti. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Seym temsilcileri arasında iç ve dış siyasete ilişkin konularda önemli fikir ayrılığı bulunmaktaydı. Derin fikir ayrılıkları ve iç çekişmeler sonucu, Mayıs ayında Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle seym feshedildi. Gürcistan ve arkasından Ermenistan'ın bağımsızlık ilan etmesinden sonra Azerbaycan da 28 Mayıs 1918 günü bağımsızlığını ilan etti.

Azerbaycan Cumhuriyeti Şarkta ilk Müslüman cumhuriyet idi. Başkent olarak Gence seçildi. Nuri Paşa'nın kumandanlığındaki Kafkas İslam Ordusunun Bakü'den Bolşevikleri, Ermeni komitelerini ve İngiliz işgal kuvvetlerini uzaklaştırmasından sonra (Eylül 1918'de) Başkent Bakü'ye taşındı.

Resim 4.1

Bakü'yü fetheden Kafkas İslam Ordusunun geçit töreni (1919).

Kaynak:
en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan_Democratic_Republic

Kafkas İslam Ordusunun bu cumhuriyetin kurulmasında ve sınırlarının belirlenmesinde ciddi bir tesiri vardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emri ile kurulan bu ordu, I. Dünya Savaşında Kafkas cephesinde Ermenilere; Bolşeviklere ve İngilizlere karşı savaşmıştır. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın kumanda ettiği ve 12-14 bin Osmanlı askerinden ibaret olan Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycanlı ve Dağıstanlı gönüllülerin katılmasıyla 20 bine ulaştı. 31 Mart 1918'deki Ermenilerin Bakü'de yaptığı katliamlardan sonra bu kırımı engellemek ve Dağıstan Müslümanlarına yardım etmek gayesiyle harekete geçti. 15 Eylül 1918 günü Bakü'yü Ermeni, Bolşevik çetelerinden ve İngilizlerden kurtardı. Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olmasında belirleyici bir rol oynayan Kafkas İslam Ordusu, Kasım 1918'e kadar faaliyetini sürdürdü.

Bu gelişmeler sonucu kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Nisan 1920 tarihinde, Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesiyle dağılmış ve bu tarihten sonra tüm iktidar Bolşeviklerin oluşturduğu Azerbaycan Geçici Devrimci Komitesi'nin eline geçmiştir.

Kafkas İslam Ordusu nasıl kurulmuştur?

SIRA SİZDE

Yeniden Bağımsızlık

1985'te Mihail Gorbaçov'un yönetime gelmesinden sonra uygulanan *açıklık* ve *yeniden yapılanma* ilkeleri gereğince Sovyetler Birliğine bağlı cumhuriyetler egemenliklerini genişletmeye yönelmişlerdir. Bu esnada 1988 yılından itibaren Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanmaya başlayan Karabağ ihtilafı bağımsızlık arzusunu ve milli duyguları daha da güçlendirmiştir. Nitekim, 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek **Sovyeti**, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık beyannamesini kabul etmiştir.

Sovyet: Şûrâ, meclis anlamlarına gelmektedir.

Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasında, hapislerde yatarak mücadele eden ve daha sonra 1989'da Azerbaycan Halk Cephesini kuran **Ebulfez Elçibey**'in çok büyük rolü olmuştur. Elçibey, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sonuncu ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1. başkanı (1991-1992) olan Ayaz Niyazi Mutallibov'u istifaya zorlayarak Haziran 1992'de Azerbaycan'ın ikinci başkanı olmuştur. Ancak Elçibey'in Türkiye'ye olan bağlılığı, Türk cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler geliştirmek istemesi, İran Azerbaycan'ındaki Türklerin bağımsızlığını savunması ve Rus ordusunu ülkesinden çıkarması Rusya'yı, İran'ı ve Azerbaycan içinde hâlâ güçlü olan Komünist Parti elitlerini rahatsız etmiştir. Bütün bu aktörlerin desteklediği Ermeni saldırıları ve Suret Hüseyinov isyanıyla birlikte Elçibey ülkeye hâkim olamamış, işin daha da kötüleşmesini engellemek ve iç savaşı önlemek üzere uzlaştırıcı olması için Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiş, doğduğu köye çekilmiştir.

Haydar Aliyev, Haziran ayında Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin başkanı seçilerek başkanlık yetkilerini kullanmaya başlamış, Ekim 1993'deki seçimlerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 3. başkanı olmuştur. 10 yıl başkanlık yapan Haydar Aliyev'in rolü çok önemlidir. Azerbaycan'ı eski Komünist Partisi unsurlarıyla yöneten Aliyev, ülkeyi istikrara kavuşturmuş, bölge ülkeleri ile Batılı güçler arasında bir denge sağlamış, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına açılması anlaşmasını imzalamıştır.

Haydar Aliyev, hastalanınca, hukuken tartışma doğuran bir şekilde, oğlu İlham Aliyev'i başbakanlığa atamış, onu yapılacak başkanlık seçiminde kendi yerine Yeni Azerbaycan Partisi'nin tek başkan adayı ilan etmiştir. 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan devlet başkanlığı seçimini **İlham Aliyev** kazanmıştır. Haydar Aliyev'in iktidarı oğluna aktarması, eski Sovyetler Birliği içinde ilk örnektir. İlham Aliyev, daha sonra 2008'de yapılan başkanlık seçimini de kazanmıştır. İlham Aliyev, 9 Ekim 2013'te yapılan seçimleri de kazanmış ve dolayısıyla en az 15 yıl ülkesinin kaderinde etkili olacaktır.

İlham Aliyev, nispeten başarılı bir başkanlık profili çizmektedir. Karşısında kendisine meydan okuyacak güçte bir muhalefet bulunmamaktadır. Ülkede çözülmesi gereken bazı problemlerle karşılaşsa da, komşuları ve dünya ülkeleriyle dengeli ve çok yönlü siyasetinin başarılı olduğu söylenebilir.

Ebulfez Elçibey (1938-2000): Filozof bir devlet adamı, halkına yol gösteren bir idealist, iktidar ve dünya malında gözü olmayan saf bir insan ve daima saygı duyulacak bir önder olarak milletin kalbinde yerini almıştır. Nahçıvan'ın Keleki köyünde doğdu. 1957-62 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü Arapça Bölümünde okudu. Azerbaycan tarihi ile ilgilendi. Milliyetçilikle suçlandı ve 1975-77 yılları arasında hapis yattı. 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurdu. Haziran 1992'de devlet başkanı seçildi. Karabağ Savaşı sırasında hatalı gördüğü cephe komutanı Suret Hüseyinov'u görevden aldı. Komutanın isyan başlatması üzerine, Haydar Aliyev'i ülkeye davet etti. Bakü'de durumun aleyhine dönmesi üzerine Nahçıvan'a çekilmek zorunda kaldı. 1997'de Bakü'ye geldiğinde, bütün güçler Aliyev'in eline geçmişti. Bundan sonraki hayatını muhalefet yaparak, kuzey ve güney Azerbaycan'ın birleşmesi yolunda faaliyetlerde bulunarak geçirdi. Elçibey 2000 yılında tedavi gördüğü Ankarada vefat etti.

Haydar Aliyev (1923-2003): Nahçıvan'da doğdu. Mimarlık fakültesinden mezun olduktan sonra tarih bölümünü bitirdi. Sovyet devlet istihbaratı içinde değişik görevlerde bulundu, general rütbesine kadar yükseldi. 1969'da Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri oldu. 1982'den itibaren 5 yıl boyunca Sovyetler Birliği'nin en üst kademelerinde görev yaptı. 1987'de görevden alındı, 1990 Ocak ayında Sovyet güçlerinin Bakü'de yaptıklarını kınadı, bir yıl sonra Komünist Partisinden ayrıldı. Haydar Aliyev, bugün Azerbaycan'da "ulu önder" olarak adlandırılmaktadır.

İlham Aliyev: 1961'de Bakü'de doğdu. İlk ve orta eğitimini Bakü'de aldıktan sonra 1977'de Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsüne girdi; 1982'de başladığı doktorasını 1985'te tamamladı. 1990'a kadar aynı yerde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Bundan sonra ithalat ve ihracat işinde yönetici olarak çalıştı. 1994'ten sonra Azerbaycan'ın devlete ait petrol şirketinde üst düzey görevlerde bulundu. Bu arada milletvekilliği de yaptı. Babası Haydar Aliyev'in ölümünden sonra 2003'te devlet başkanı seçildi. Halen bu görevini sürdürmektedir.

İç Politika

Azerbaycan çok partili bir siyasal rejime sahiptir. Ülkede resmî şekilde kuruluşunu gerçekleştirmiş 57 adet siyasi parti vardır. Ancak iktidar partisi olan Yeni Azerbaycan Partisinin dışında ana muhalefet partisi konumunda olan Müsavat Partisi ve diğer büyük bir muhalefet partisi olan Azerbaycan Halk Cephesi Partisi, Kasım 2010 tarihinde yapılan genel seçimlerde meclise hiçbir temsilci sokamamışlardır.

Seçimlerin tam demokratik ölçülerde yapılmaması halkı seçimlere umut bağlamaktan ve ona katılmaktan uzak tutmaktadır. Oy verme hakkına sahip seçmenlerin % 50'si seçimlere iştirak etmiştir. Bu durum Azerbaycan seçmeninin seçimin vaziyette değişiklik yaratmayacağına dair bir kanaati olduğuna işaret etmektedir. Yönetici parti dışında, mecliste temsilcisi olan partilerin “izin verilmiş muhalefet partileri” olduğu söylenebilir. Seçimin tam bir şeffaflık içinde gerçekleştiğinde şüpheler vardır.

Bağımsızlıktan beri 22 yıl geçmiş olmasına rağmen, demokrasi geleneği bulunmayan Azerbaycan'da tamamen şeffaf ve adil seçimlerin yapıldığı bir düzenin kurulmasının daha uzun zaman alacağı anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafyanın özel niteliği ve Ermenistan ile olan Karabağ ihtilafı ve ülkenin beşte birinin hâlâ Ermenistan işgali altında olması, milli menfaatler ve devletin gücünü zayıflatmama argümanlarının iktidar çevresince etkin şekilde kullanılmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda bu durum muhalefete ve demokrasi mücadelesi yürütenlere karşı kullanılmaktadır.

Karabağ sorunu için barışçıl bir çözüm bulmalarını teşvik etme amacıyla, 1992'de AGİT Minsk Grubu kurulmuştur. Aralık 1994'te Budapeşte'de yapılan toplantıda, Minsk süreci için eşbaşkanlık kurumlarının oluşturulmasına ve bu eşbaşkanların ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu olmasına karar verildi. Eşbaşkanlar sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan başta olmak üzere, tüm ilgili ülkelerle ve kurumlarla görüşmeler yapmak ve bu görüşmelerin sonuçlarını Minsk Grubu'na bildirmekle yükümlüdür. Eşbaşkanlara ek olarak, AGİT Minsk Grubu'nda Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye ve sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan yer almaktadırlar. Eşbaşkanların Ermenistan'ı destekleyen devletler olması Minsk Grubu'ndan bir çözüm çıkmasını engellemekte, eşbaşkanlar sanki sorunu dondurmaya çalışıyorlarmış izlenimi vermektedirler.

AGİT Minsk Grubu nedir ve hangi amaçla kurulmuştur?

SIRA SİZDE

BAĞIMSIZLIK SONRASI GELİŞMELER

Devlet Yönetim Sistemi

Azerbaycan'ın bugünkü idari yapısı Sovyetler Birliği'nden miras kalmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere rağmen eski sistemin ağırlığı devam etmektedir. İdari yapıda yapılan ve yapılması planlanan bütün reformlar yönetici ve bürokratların aktif ya da pasif direnişi ile karşılaşmakta ve yavaş ilerlemektedir. Bu da bürokrasinin dünyanın her yerinde yaşanan değişimlere karşı bir direnci olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan'ın tarihsel birikiminde ve geleneklerinde yerel yönetim olgusu yok denecek kadar azdır. Azerbaycan'da dört ayrı sistemin egemen olduğunu görmekteyiz: Önce Çarlık Rusyası idaresi, ardından kısa süreli bir bağımsızlık dönemi, Sovyet yönetimi ve yeniden bağımsızlık dönemi. Bu dönemlerde demokratik bir

yerel yönetimden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla uzun süre aşırı merkeziyetçi bir yönetim yapısına sahip olan Azerbaycan'da bu yapının değişmesi kolay görünmemektedir. Bununla birlikte, son yıllara damgasını vuran küreselleşme ve yerelleşme eğilimleri, tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan Cumhuriyetinde de yerel yönetim reformunu kaçınılmaz kılmıştır. Yerel yönetim reformu, merkezi yönetimin de yeniden konumlandırılması ve gerekli iyileştirmelerin gerçekleştirilmesi için önemli fırsatlar sunabilir. Aralık 1999'da, ilk yerel seçimler yapılmış ve belediye sisteminin uygulamasına geçilmiştir.

Günümüzde Anayasa'da yerinden yönetim ilkesine yer verilmiş olmakla birlikte, Azerbaycan kamu yönetimi yerinden yönetimin gereklerini yerine getirecek niteliklerden mahrum bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin işlevsel bir yapıya sahip olamaması, demokrasinin gelişmesinin önündeki engeller arasında sayılabilir. Bundan dolayı halkın ve ülkenin yönetime katılma ve karar alma alanında tecrübesi olmadığı gibi, demokratik olarak eğitim almış ve hazırlık görmüş lider kadrosu da yoktu. Ancak her şeye rağmen, son yıllarda yaşanan gelişmeler ve bu çerçevede Azerbaycan toplumunda çoğulculuğun düşünce olarak yerleşmesi önemlidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye idari sisteminde il ve ilçelere karşılık gelen rayon adı verilen idari birimlere ayrılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti ve onun içinde yer alan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 66 rayon, 77 şehir, 13 şehir rayonu, 1257 kasaba ve 4260 köy yerleşim biriminden meydana gelmektedir. Bakü ve Gence kendilerine bağlı rayonları (ilçeleri) olan kentlerdir. Rayonlar, Başkan tarafından atanan **İcra başçıları** (vali/kaymakamlar) tarafından yönetilmektedir. Azerbaycan'da şehir denilince herkes başşehir olan Bakü'yü kasteder. Onun dışındaki diğer yerleşim yerleri ise "taşra" anlamında rayon kelimesiyle ifade edilir.

Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlı ancak onunla fiziki sınırı olmayan özerk bir cumhuriyettir. Kuzeyi ve doğusu Ermenistan, güneyi ve batısı İran ile çevrilidir. Türkiye ile de 18 kilometrelik bir sınırı vardır. Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayan Hasret Köprüsü'dür. Dağlık bir arazi olan Nahçıvan, Türk devletleri arasında Türkiye ile kara bağlantısı bulunan tek toprak parçasıdır. Nahçıvan, Türkiye'nin de taraf olduğu 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları uyarınca özerk statüsü devam etmek kaydıyla Azerbaycan'a bırakılmıştır. Nahçıvan içişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlıdır. Özerk cumhuriyetin nüfusu toplam 414,900 olup Nahçıvan şehrinin nüfusu 70.389'dur.

İcra başçısı: Türkiye idari sisteminde merkezi idarenin temsilcisi olan vali ve kaymakamları karşılamaktadır. Bir idari birimin en büyük "mülki amir"ine denk gelmektedir. "Başçı" kelimesi eski Türkçe bir söz olup "lider, rehber, kılavuz" demektir. Prezident için "devlet başçısı" terimi de kullanılmaktadır.

Harita 4.1

*Bağımsız
Azerbaycan ve İran
Azerbaycan'ı*

İktisadi Gelişmeler

Azerbaycan ekonomisi bağımsızlığın elde edildiği 1991 öncesinde SSCB içinde “merkezi planlama”ya tabi idi. Bağımsızlıktan sonra ise serbest pazar ekonomisine uyum sağlamaya girişilmiştir. Geçiş devri olarak adlandırılan bu dönemde eski yapıdan yeni piyasa düzenine geçmek için hukuki düzenlemeler yapıldı. Azerbaycan sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla bölgede önemli bir zenginlik üssüdür. Yeni dönemde bu kaynakların dünya pazarına sunulması önem kazandı. Ancak bu gerçekleştirilirken, bölgede yüzyıllardan beri etkin bir nüfuzu olan Rusya Federasyonu ile diğer bölgesel ve uluslararası oyuncular arasında bir denge arayışı gözetildi. Bunun yanı sıra finansman, teknoloji, yönetici sınıf ve nitelikli işgücü ihtiyacı da kendini gösterdi. Bu sebeplerle bağımsızlığın ilk senelerinde Gayri Safi Milli Hasılda (GSMH) büyük düşüşler yaşandı, ciddi iktisadi sorunlarla karşılaşıldı. Ekonomideki yüksek küçülme, fiyat artışları, enflasyon bir kriz yaratmış, milli gelir düşmüş; bunun sonucunda halk çok sıkıntı çekmiştir. Bu dönemde Karabağ’a sahip olmak isteyen Ermenistan ile savaş halinde olan Azerbaycan, geçiş döneminde yaşadığı iç karışıklık ve istikrarsızlıkla birlikte, topraklarının % 20’sinin işgal edilmesi ve bunun sonucunda neredeyse bir milyon vatandaşının sığınmacı durumuna düşmesiyle yüzleşti.

1991-1994 yılları arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) % 58 oranında düşen Azerbaycan, 1994’te Ermenistan ile yapılan ateşkes anlaşmasından sonra ekonomik zorlukları geride bırakmaya başlamıştır. Bu gelişmede uluslararası kurumlarla işbirliğinin kurulması ve varılan petrol anlaşmalarının katkılarının belirtilmesi gerekir. 1996’dan itibaren ise Azerbaycan ekonomisi sürdürülebilir ve olumlu bir büyüme sürecine girmiş, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi 3 dönem içinde ele alınmaktadır. Birinci dönemin en önemli olayı “asrın anlaşması” olarak nitelenen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Azerbaycan petrolünün paylaşımıyla ilgili anlaşmanın Eylül 1994’de Bakü’de imzalanmış olmasıdır. İkinci dönemde gözetilen hedefler, ülkenin doğal kaynaklarının işlenmesi, ekonomide liberal anlayışa dayanan piyasa ekonomisi ilkelerinin hâkim kılınması, dünya ekonomisiyle küresel ve bölgesel bütünleşmenin sağlanmasıydı. Üçüncü dönemin hedefleri, iktisadi büyümenin artırılarak sürdürülmesi, iktisat politikalarının güçlendirilmesi, sosyal refah seviyesinin yükseltilmesi, enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve kapasitesinin artırılması, enerji sektörünün süratle gelişmesinden gelen kaynakların diğer sektörlere yönlendirilmesi biçiminde belirlenmiştir.

Azerbaycan, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattından sonra Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesi ve Trans Anadolu Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ile sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına güvenli bir şekilde ulaştırmaktadır.

Küresel Güçlerle İlişkiler

Azerbaycan’ın yerleştiği coğrafya tarih boyu büyük devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu coğrafyada kurulan en büyük devlet, Şirvanşahlar Devletidir. Ondan sonra buraya bir süre kısmen veya tamamen Safevi Devleti, Osmanlı Devleti, Azerbaycan hanlıkları ve Çarlık Rusya’sı hâkim olmuştur. XIX. yüzyılın başında ikiye bölünen bu topraklarda Rusya ile İran’ın hâkimiyeti başlamıştır. Rusya ve Batılı güçler yine aynı yüzyıl boyunca bölgeye Ermenileri toplamışlar ve Ermenilerin Revan (sonradan Ermenistan devletinin başkenti Erivan) merkez olmak üzere bir tampon devlet kurmalarını sağlamışlardır.

1918’de olduğu gibi bugün de Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve İran arasında sıkışmış vaziyettedir. Türkiye’nin varlığı ve Batı dünyasıyla kurduğu ilişkiler Azerbaycan’ın imkânlarını arttırmaktadır. İçinde bulunduğu bu sıkışık vaziyet sebebiyle Azerbaycan’ın çok dengeli ve çok yönlü bir dış siyaset yürütmesi gerekmektedir. Rusya’nın tarihten devraldığı yönetim hırsı, 2 milyona yakın Azerbaycanlının Rusya’da bulunması ve çalışması, önemli bir aydın sınıfının Rusça konuşup yazması ve düşünmesi, Azerbaycan içindeki azınlıklarla kurduğu ilişkiler ve bölgedeki ekonomik çıkarları Rusya ile münasebetleri çok özel bir konuma getirmektedir. Aynı durumu, biraz daha farklı şekilde İran için de tekrarlayabiliriz. İran’ın da tarihî ilişkileri, kültürel yakınlığı, kendi idaresi içinde yer alan Azerbaycan Türklerini devreye sokarak, Rusya ve Ermenistan’la da kurduğu iyi ilişkilerle Azerbaycan’ı sıkıştırmakta ve onun hareket kabiliyetini belli ölçüde sınırlamaktadır. Bu sebeple, Azerbaycan’ın varlığının en büyük teminatı Türkiye’nin varlığı olmaktadır.

Belirtilen sebeplerle, Azerbaycan, Rusya, İran ve Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmayı önemsemektedir. Bu arada petrol ve doğal gaz zenginliğinden pay almak ve Rusya’nın ve İran’ın Kafkasya’daki hâkimiyetini sınırlandırmak isteyenler de Azerbaycan’la ilişkilerini geliştirmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı anlaşmasının imzalanmasıyla Azerbaycan’ın bu güçler arasında kurduğu denge siyaseti, 2008’de Rusya’nın Gürcistan’a müdahale etmesi üzerine yeni bir evreye girmiştir denebilir. Rusya’nın bu hareketi, onun hâlâ bölge ülkeleri için ciddi bir tehdit olduğunu tüm ağırlığıyla hatırlatmıştır.

Kafkasların yakın bir zamanda istikrarlı bir barışa ulaşması güç görünmektedir. Ermenistan, Azerbaycan topraklarının beşte birini haksız olarak işgal etmesine ve Azerbaycan halkının sekizde birini yerinden etmesine rağmen, uluslararası hukuk kurumlarından ve büyük devletlerden geri adım atması yolunda herhangi bir ciddi baskı görmemektedir.

Azerbaycan, Türkiye'nin girişimleriyle 25 Haziran 1992'de kurulan bölgesel bir teşkilat olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)'nin kurucu üyelerinden- dir. Azerbaycan aynı zamanda Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği ülkeleriyle de ilişkilerini her sahada geliştirmeye çalışmaktadır. Amerika ve İsrail ile iyi ilişkiler kurmuştur. Azerbaycan, aynı zamanda İslam İşbirliği Örgütü ve AGİT üyesidir; NATO ile işbirliği yapmaktadır. Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ile birlikte Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi üyesidir.

Azerbaycan'ın dış politikasının belirleyici sorunlarından ilki Ermenistan işgali altındaki topraklarının kurtarılması ve Karabağ sorununun çıkarlarına uygun bir şekilde çözülerek toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasıdır. Baş- ka bir sorun ise Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesidir.

Karabağ sorununun kökleri Rusların Kafkasya'ya inmesiyle ve bilhassa I. Ni- kola zamanında Rus ordusunun İran'a girmesi (1826-1828) ve İran Ermenile- rini planlı bir şekilde Revan (Erivan) ve Karabağ'a yerleştirmesi ile başlamıştır. Rusya, Kafkasyada İran ve Osmanlı Devleti arasında tampon bir devlet kur- durarak güney sınırlarını emniyet altına almak istemişti. Bu amaçla, Osmanlı Devleti sınırları içinden de binlerce Ermeni'yi bu bölgeye yığdı. XIX. yüzyıl bo- yunca Karabağ'da Ermeni nüfusu Müslümanlara göre çok azdı. 1832'de ilk resmî Rus sayımına göre Karabağ'ın nüfusunun % 64'ü Müslüman % 34'ü Ermeni idi. 1918-1922 arasında bölgede Rusların ve İngilizlerin desteklediği Ermeniler ile Azerbaycanlılar arasında şiddetli mücadeleler olmuştur. 1920'de Azerbaycan ve Ermenistan SSCB'ne dâhil edilince, Stalin'in isteğiyle Azerbaycan, kendisine ait Zengezur bölgesini Ermenistan'a hediye etmiştir; Karabağ ise Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge olmuştur.

Karabağ Savaşı (1988-1994), Azerbaycan SSC'ne bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Ermenistan SSC'ne ilhakı yolunda bir karar alan Ermeniler ile bunu reddeden Azerbaycanlılar arasında başlayan ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasın- dan sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmaya dönüşen bir savaştır. Bu savaş sonucunda Azerbaycan'ın beşte biri Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bir milyona yakın Azerbaycanlı **kaçkın** ve **köçkün** durumuna düşmüştür. Erme- nistan ordusu Hocalı'da yüzlerce masum, genç, yaşlı, çocuk, kadın Azerbaycanlı'yı katletmiştir. Savaş sonrası "tanınmayan" Ermeniler, Dağlık Karabağ Cumhuriye- tini ilan ettiler. Fiili durum bugün de devam etmektedir.

Kaçkınlar ve köçkünler:

Azerbaycan'da hukuki bir terim olarak mecburi köçkün, Ermeni işgali yüzünden yaşadığı yeri bırakıp başka yere giden kimse demektir. Kaçkın (qacqın) ise Ermenistan'da yaşarken, Karabağ savaşı sırasında Ermenilerin baskısı yüzünden can havliyle ata yurdunu terk edip Azerbaycan'ın başka yerlerine sığınan kimselerdir. Köçkünler ve kaçkınlar çok zor şartlar altında çadır şehirciklerinde hayatlarını sürdürmektedirler. Bunların problemleriyle meşgul olan bakanlık seviyesinde "Azerbaycan Cumhuriyetinin Kaçkınların ve Mecburi Köçkünlerin İşleri Üzre Devlet Komitesi" oluşturulmuştur.

Karabağ sorunu nedir?

SIRA SİZDE

Harita 4.2

Dağlık Karabağ ve onun dışında işgal edilen Azerbaycan toprakları.

EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI

Eğitim Sistemi

Sovyet döneminde eğitim sistemi 1930 yılına kadar eski usul eğitimin devamı şeklinde olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren tam bir kitle eğitimi başlatılmıştır. Burada hedef, milli ve dinî kültürden yoksun yepyeni bir Sovyet vatandaşı yetiştirmektir. Bu sebeple, Sovyet döneminde, daha önce Kuzey Azerbaycan'da canlı bir hale gelen Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak ilkeleri terk edilmiş, hatta yasaklanmıştır. Sovyet döneminin bu baskıcı ve yönlendirici eğitim sisteminin daha önceki eğitim sistemine kıyasla önemli bir farkı, eğitimsiz nüfusun kademe kademe ve hızla azalmasını sağlamasıdır. Bunun sonucu olarak, 1960-1970'li yıllarda Sovyet Azerbaycan'ında okuma-yazma oranı yüzde yüze yaklaşmıştır.

1991'den itibaren yürütülen eğitim politikası eski komünist eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelmiştir. Bu çerçevede eğitim politikasının temel yönü milliyetçilik, vatanseverlik ve demokratik ilkelerin yerleştirilmesine yönelik çalışmalar olmuştur. Üniversitelerde okutulan Sovyet Komünist Partisi tarihi, bilimsel komünizm ve ateizm gibi dersler müfredat programından çıkarılmıştır. Öte yandan, "Azerbaycan Dili", "Azerbaycan Edebiyatı", "Azerbaycan Tarihi" ve "Azerbaycan Anayasası" konuları üniversitelerdeki tüm bölümler için zorunlu dersler arasına dâhil edilmiştir. Bu derslerin orta öğrenimdeki saatleri de artırılmıştır.

2009 tarihli Tahsil Kanununda "esas anlayışlar" başlığı altında eğitimle ilgili terimler tanımlanırken eğitim sahasında devlet siyasetinin esas prensipleri ortaya konulmuştur. Buna göre, eğitimin esas maksadı, "devlet karşısında kendi sorumluluğunu idrak eden, halkının milli geleneklerine ve demokrasi ilkelerine, insan hakları ve özgürlüklerine saygı gösteren, vatanseverlik ve Azerbaycancılık fikirlerine sadık olan, bağımsız ve yaratıcı düşünen vatandaş ve şahsiyet yetiştirmek" olarak belirlenmiştir. Esasen, Haydar Aliyev döneminde, *Azerbaycancılık ideolojisi* adı altında devletin resmî görüşünü yansıtan bir anlayış ortaya atılmış ve benimsenil-

meye çalışılmıştır. Devlet tarafından bir milli (resmî) ideoloji olarak geliştirilmeye çalışılan bu anlayışın temeli 1930'lara, Sovyet devrine dayansa da 1993'ten sonra yeniden gündeme getirilmiştir. Son 10 yılda hakkında onlarca kitap ve sayısız makale yazılmış olmakla beraber, tam olarak neyi ifade ettiği belirsizdir. Bu tabir yeni bir ulus inşa etmenin aracı olarak kullanılmaktadır. Bağımsızlığın ebediyen sürdürülmesi, Azerbaycan Türkçesinin resmî dil olarak korunup geliştirilmesi, muhtelif etnik kökenlerden gelen Azerbaycan vatandaşlarının Azerbaycan siyasi (ve coğrafi) kimliği altında birleştirilmesi, Azerbaycan dışında yaşayan ama Azerbaycan'daki halk ile kültürel yakınlığı olan kimselerin milli kültürünü muhafaza ederek bu siyasi kimliğe bağlamak olarak tarif edilebilir.

Azerbaycan'da matematik, fizik, kimya, biyoloji, spor, müzik, resim ağırlıklı okullar bulunmaktadır. Bu okullar gençleri yüksek öğretime hazırlayan örgün eğitim kurumları olup genel öğretim kurumlarına paralel bir yapılanmaya göre teşkilatlanmıştır. Özellikle müzik, satranç ve resim ağırlıklı okulların bir kısmı, diğer okullara devam eden öğrencilere uygun zamanlarında ders veren okullar olarak hizmet vermektedir. Bu durum, Azerbaycan eğitim sisteminin üstünlüğü olarak not edilebilir.

Bakü Devlet Üniversitesi ülkenin en eski üniversitesidir. Bakü, Gence ve Lenkeran'da üniversiteler vardır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1992 yılından itibaren merkezi test sınavı ile yükseköğretim kurumlarına öğrenci almaktadır. Bakü Devlet Üniversitesi hariç, üniversiteler belli uzmanlık alanlarına göre kurularak ilgili olduğu uzmanlık alanının adı ile anılırlar (Örneğin, İktisat Üniversitesi, Pedagoji Üniversitesi, Neft Akademisi, vb. gibi). Azerbaycan'da 17-18 yaşından başlayan yükseköğretimde yaşı üst sınırı yoktur. Öğrenim süresi Tıp Üniversitesinde 6 yıl diğer tüm üniversitelerde ise 4 yıldır.

Alfabe ve Dil Meselesi

Azerbaycan'da, 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesi kullanıldı. Türkiye ile Azerbaycan'da Latin alfabesinin kullanılması, Sovyet idarecilerin hedefine aykırı idi. Bu sebeple, 1939'da, Sovyetler Birliğine tabi olan bütün Türk cumhuriyetlerinde Moskova'da alınan merkezî bir kararla alfabeler bir kere daha değiştirildi ve yeni alfabe Rusların kullandığı Kiril alfabesi temelinde her Türk lehçesi için ayrı ayrı düzenlendi. Bundan biraz evvel 1937'de, Bakü'de düzenlenen bir toplantıda farklılıkları derinleştirici bir dizi karar alınarak Sovyetler içindeki Müslüman Türklerin ortak bir alfabe ve imla geliştirmelerini engelleyici tedbirler alındı ve sıkı bir şekilde uygulandı. Bu uygulamada Türkiye Türkçesinden uzaklaşmayı gerçekleştirme gayesi de vardı. Dolayısıyla, 1939-1991 yılları arasında Azerbaycan'da Kiril alfabesi kullanıldı.

Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuştuktan sonra, tekrar Latin alfabesi esasında yeni bir alfabe kabul etti. 1991 yılından itibaren kademeli olarak yeniden Latin alfabesine geçildi. Ağustos 2001 yılından itibaren Haydar Aliyev'in yayınladığı bir kararname ile Kiril alfabesi kullanmak yasaklandı. Böylece bir asırda üç kez alfabe değiştirilmiş oldu. Bugün kullanılmakta olan bu alfabede Türkiye alfabesinde bulunmayan u, x (hırıltılı he) ve q (ga) harfleri vardır.

Bağımsızlıktan sonraki yeni dönem ve Latin alfabesine geçiş Türkiye ve Azerbaycan vatandaşlarına, birbirlerinin edebiyatını, basınını takip etme bakımından yepyeni imkanlar açmıştır. Böylece 70 yıl zorla ayrı tutulmuş ve ayrı yönlerle yönlendirilmiş Azerbaycan-Türkiye kültürü, edebiyatı ve dili kendiliğinden süratli bir şekilde birbirine yakınlaşmaya başlamıştır. Bunun gelecek nesillerin menfaatlerini

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin halkıyla kardeş olan Güney veya İran Azerbaycanında yaşayan Türkçe konuşup yazan aydınlar İran'ın resmî alfabesi olan Arap alfabesini kullanmaktadır. Ancak bunların kendi dillerinde eğitim-öğretim görmeleri fiilen yasaktır.

gözeterek daha da ileri götürülmesi iki taraf siyasetçilerinin alfabe ve imla hususunda atacağı “radikal” ve kararlı adımlara bağlıdır. Azerbaycan siyasetçilerinin bu yolda attıkları adımları, Latin alfabesine geçmiş ancak her bir harfi Türkiye ve Azerbaycan’da kullanılan Latin alfabesinden farklı şekilde seslendirmiş Türkmenistan ve Özbekistan’a göre çok ehemmiyetlidir.

Azerbaycan halkının konuştuğu dil Türkçenin bir koludur. Buna rağmen, bu dilin adlandırılması her zaman siyasetin konusu olmuştur. XIX. asır boyunca Ruslar bu dili *Tatarca* (veya *Tatar dili*) ve onu konuşan halkı da *Tatar* olarak adlandırdılar. Amaç Osmanlı Türkleriyle bu halkın bağına koparmaktı. XX. asrın başında milli şuurun uyanmasıyla birlikte Azerbaycan aydınları dillerini *Türkçe* olarak adlandırdılar. Stalin devrinde dilin ve halkın adı yeniden tanımlandı; dil Azerbaycanca, halk da Azerbaycanlı oldu. Elçibey devrinde dilin adı *Türk dili*, halk da *Türk* diye ifade edilmiştir. Haydar Aliyev devrinde ise Sovyet tanımlamasına geri döndü: Dil, *Azerbaycan dili*, halk ise *Azerbaycanlı* olarak belirlendi. Bu adlandırmanın doğru olmadığı birçok Azerbaycan aydını tarafından da kabul edilmekte, *Azerbaycan Türkçesi* ifadesi de kullanılmaktadır. Türkiye’de ise halk için Azeri ve Azerbaycanlı; dil için ise Azerice, Azeri Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi terimleri kullanılmaktadır. Kanımızca doğrusu Azerbaycan Türkçesi tamlamasıdır.

Konuşma dilinde Azerbaycanlılar ile Türkiyeliler arasında kolay bir iletişim sağlansa da, yazı dilinde bazı zorluklarla karşılaşıldığını kabul etmek gerekir. Türkiye’deki dil devrimi, Türkiye dışındaki Türklerle bu arada Azerbaycan’la da ortak kelimelerin değiştirilmesine yol açmış ve Türkler arasındaki anlaşma yüksekliğini azaltıcı bir etki doğurmuştur. Ancak Azerbaycan’ın yeniden bağımsız olmasından sonra, Türk Dil Kurumunca icat edilen yeni kelimelerin birçoğu Azerbaycanlılar tarafından da benimsenmiş ve iki halkın ortak kelimeleri haline gelmiştir.

Tarih Yazıcılığı

Azerbaycan’da tarih yazıcılığı Abbaskulu Ağa Bakıhanov’un 1841 senesinde kaleme aldığı *Gülüstan-ı İrem* kitabı ile başlatılabilir. Bakıhanov uzun zamandır topladığı malzemelere dayanarak Azerbaycan ve Dağıstan tarihi ile ilgili olan bu eserini Farsça yazmıştır. Bundan sonra bütün Azerbaycan tarihini kapsayan ilk eser Reşid İsmayilov’un 1923’te yayınladığı *Azerbaycan Tarihi* kitabıdır. Sovyet döneminde yayınlanan *Azerbaycan Tarihi* ise baştanbaşa komünist ideolojisi üzerinde kurulmuş ve başlıca fikri “bizi Ruslar adam etti” söylemini içselleştirmek olmuştur.

Bağımsızlıktan sonra, Süleyman Aliyarlı’nın redaktörlüğünde, ilk bütüncül *Azerbaycan Tarihi*’ni (1996) yazma teşebbüsü yapılmıştır. 1870’e kadar olan dönem kapsayan bu eser, Azerbaycan tarih yazıcılığında komünist bakış açısından dönüş noktasıdır.

Bundan başka yine ikinci bir bütüncül Azerbaycan Tarihi yazma çabası, 7 cildlik *Azerbaycan Tarihi*’dir. Eser 2002 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır. Bu eserin birçok ciddi eksiklikleri vardır. Bu eksiklikler bilhassa son iki ciltte daha belirgin bir biçimde görülmektedir. Eserin son cildi açıkça öznel etkiler altında yazılmıştır. Burada tarihî süreç bütünüyle Haydar Aliyev adına bağlanmış ve bu sürecin değişik cepheleri arka plana itilmiştir. Bu eser bağımsızlık döneminde yayınlanmasına rağmen, onu kaleme alanlar komünist devirde yetiştiği için, genellikle Marksçı tarih yazımı şablonunu kullanmışlardır.

Ziya Bünyadov ve Yusif Yusifov’un redaktörlüğünde hazırlanan 2 cildlik *Azerbaycan Tarihi* orta dereceli okullar için yazılmış bir ders kitabıdır. Bununla birlikte, Azerbaycan tarihi ile ilgili birçok meseleler orada düzgün biçimde ele alınmıştır.

Olay, kurum, yazar, gündem, köşe yazarı, başkan, abi, yaşam, bilgisayar, milletvekili, özgür, bası, önyarık, tepki, uluslararası, çizgi filmi gibi kelimeler son 20 yılda Azerbaycan Türkçesine geçmiş bulunmaktadır.

Bundan başka, İsmayıl Memmedov'un yazdığı *XX. Asır Azerbaycan Tarihi* ve yüksek okullarda bazı heyetlerce hazırlanan birçok ders kitabı aslında eski (Sovyet) tarih yazımının bir devamıdır. Diğer noksanları ile birlikte, bu eserler son yüzyılın hadiselerinin manzarasını doğru şekilde yansıtamamaktadır.

Birkaç yıl önce Eldar İsmaylov'un *Azerbaycan Tarihinin Oçerkleri* kitabı Moskova'da Rusça olarak neşredildi. Bu eser bütünüyle Azerbaycan tarihini içerir ve hadiseleri 1991 yılına kadar değerlendirir. Eserin özellikle XX. asrı kaplayan bölümü yeni bir anlayışla yazılmıştır.

Hem Çarlık hem de Sovyet dönemi tarih yazıcılığı emperyal Rus bakışını ve ideolojisini yansıtır. Bu dönemde bazı sahte kahramanlar yaratılmıştır. Bilhassa İslam düşmanlığını besleyen Babek Hürremî ve Katır Memmed gibi eşkiya bunlar arasındadır.

Edebiyat

Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan (kuzey ve güney), Irak ve Doğu Anadolu yörelerinde yaşayan Türklerin 'Doğu Oğuzca' adı verilen Türk şivesiyle oluşturdukları edebiyatın bir koludur. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da yazarlar ve şairler "Yazıcılar Birliği" (yazarlar birliği) adı altında devlet tarafından mali olarak kuvvetle desteklenen bir teşkilat içinde toplanmışlardı. Bağımsızlıktan sonra da varlığını devam ettiren bu kurumun karşısında bir de Azad Yazarlar Ocağı kurulmuştur. Bu ocağın belirli aralıklarla çıkan ve dünyadaki yeni edebi anlayışları, edebi ürünleri Azerbaycan'a getiren *Alatoran* (Alacakaranlık) adlı bir edebiyat dergisi Azerbaycan edebiyatı için yeni bir soluktur.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın en ünlü edebiyatçısı Kemal Abdullah'tır. Onun Dede Korkud hikayeleri üzerine yazdığı *Yarımçık Elyazma* adlı romanı Türkiye'de de (*Eksik El Yazması* adıyla) yayınlanmıştır.

K İ T A P

Türkiye'de Ahmed Ateş, Muharrem Ergin, Yavuz Akpınar ve Yusuf Gedikli tarafından Azerbaycan edebiyatı üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca üniversitelerimizin Fen-Edebiyat Fakülteleri bünyesinde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri bulunmaktadır. Burada eğitim gören öğrencilere yönelik birçok ders kitabında Azerbaycan edebiyatı dâhil diğer Türk cumhuriyetlerinin edebiyatları örnekleriyle birlikte sunulmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını olan *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* adlı eserin ilk 6 cildi Azerbaycan edebiyatına ayrılmıştır.

K İ T A P

Basın

Azerbaycan'da ilk resmî gazete *Azerbaycan* adını taşıyordu ve 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin organı olarak yayına başlamıştı. Bu gazete, 72 yıl aradan sonra 1992'de yeniden başlattığı faaliyetini bugün de resmî gazete olarak sürdürmektedir. Sovyet yönetimiyle beraber basın da tamamen yeni bir çizgide, *Sovyet insanı* yaratmada Komünist Partinin en yakın dostu olarak yeniden yapılandırıldı ve genç nüfusa komünist ahlakı ve yaşam tarzını öğretmekle yükümlü kılındı. Gazeteciliğe böyle bir yaklaşımla verilen önem az zamanda gazete sayısında kendisini gösterdi. Nitekim, 1913 yılında Azerbaycan'da toplam 4 gazete çıkarırken, bu sayı 1928'de 23'e, 1940'ta ise 141'e ulaştı.

Sovyet yönetiminin daha başında bir Basın Komiserliği tesis edildi ve komünist Azerbaycan'ın ilk parti gazeteleri basıldı. 1920'de matbaalar, gazete kâğıdı ve matbaa malzemeleri kamulaştırıldı. Haziran ayında devlet yayınevi olarak "Azer-merkezyayın" kuruldu ve kâğıt üzerindeki denetim bu organa verildi.

Gazeteciliğin daha da geliştirilmesi için 1928 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesinde Gazetecilik Bölümü kuruldu. Gazetecilik eğitimi veren okullarda, sistemin gazetecilerden beklediği sorumluluklara yönelik eğitim politikası izlendi. Sovyet Gazeteciler Birliğinin her yıl düzenlediği özel seminerler bir bakıma gazetecilere kendi sorumluluklarını hatırlatma amacına hizmet ediyordu.

1988'de Karabağ olaylarının ortaya çıkması ve milliyetçilik hislerinin kabarmasıyla yeni gazeteler ve dergiler çıkmaya başladı. Bu tür yayınların ilk örnekleri olarak *Azerbaycan Halk Cephesi'nin Bülteni*, *Tribün*, *Azerbaycan* adlı dergilerini anabiliriz. Azerbaycan Halk Cephesinin resmen kayıtlardan geçmesiyle *Azadlıq* (Özgürlük) gazetesi onun organı olarak yayınlanmaya başladı. Gazete bugün de yayınına sürdürmektedir.

Bağımsızlığın hemen öncesinde Azerbaycan basını kitleleri seferber etmede önemli bir işlev gördü. Azerbaycan Halk Cephesi Partisinin yönetime gelmesiyle basın liberal-çoğulcu sistemde faaliyetini sürdürecektir bir ortam yakaladı. Fazla uzun sürmeyen bu dönem, zamanın devlet başkanı Elçibey'e karşı yapılan askeri ayaklanmalar sonrası Haydar Aliyev'in yönetime gelmesiyle kapandı. Ülke basını (resmî gazeteler dışında) yeniden muhalif bir konuma geçti. Böylece, Sovyet sistemine tepki olarak doğan milli bağımsızlık mücadelesi, Aliyev yönetimine karşı bir iktidar mücadelesine dönüştü.

Bugünkü Azerbaycan basını çok renklidir ve birçok fikri temsil eden gazeteler ve dergiler çıkmaktadır. Başlangıcında olduğu gibi bugün de Azerbaycan basını iki dillidir. En itibarlı gazeteler Rusça yayınlanmaktadır. *Zerkolo* (Ayna) ve *Bakinskiy Raboçiy* (Bakü İşçisi) bunların başında gelmektedir. Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan gazeteler içinde *525-ci q'zel*'in özel bir yeri vardır. Hükümet gazetelere kâğıt sağlayarak onlar üzerinde kontrolü sürdürmeye çalışmaktadır.

2013'te İlham Aliyev, 150 gazeteciye ev hediye etmiştir. Bu durum, sosyal devlet anlayışının bir yansıması gibi görünse de, aslında Azerbaycan basınının bağımsız olarak görevini yapmasına mani olma tehlikesini taşımaktadır. Öte yandan, basının iktidarı eleştirme hakkını kullanabildiği söylenebilir, ancak gazetecilerin zaman zaman öldürüldüğünü, fiziki saldırılara maruz kaldığını ve çeşitli şüpheli suçlamalarla hapse atıldığını da belirtmek gerekir. Özellikle son 10 yıl içinde gazeteci Elmar Hüseynov ve yazar Rafik Tağı fikirleri yüzünden öldürülmüş, birçok gazeteci darp edilmiş ve hapse atılmıştır.

Müzik, Resim ve Mimarlık

Azerbaycan'da yüksek bir müzik kültürü vardır. Halk müziği ve profesyonel sanatkarlarca ifa edilen *muğam* (makam) müziği oldukça gelişmiştir. Her iki müziğin de kendine özgü gelenekleri, repertuarı, aletleri ve icra etme tarzı vardır. Halk müziği daha çok Azerbaycan'ın batı kesimlerinde Zengezur ve Borçalı'da (Gürcistan içinde) yayılmıştır. Muğam müziği ise daha çok kuvvetli şehir kültürü olan merkezlerde yaygındır. Halk müziği her kesimden insana, muğam ise seçkinlere hitap etmektedir. Bakü, Şuşa, Gence, Şamahı, Şeki müziğin icra edildiği merkezler arasındadır.

Azerbaycan'da Türkiye'dekinin aksine birden fazla resmî gazete vardır. *Azerbaycan*, *Respublika* ve *Xalq* gazeteleri bunlardandır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ses sanatçıları (*hânendeler*) kemeñçe ve tar eşliğinde düğünlerde ve evlerde kurulan meclislerde sanatlarını icra etmekteydiler. Hânendeler, gazel, muhammes, terciibend, koşma okumakta, yeni şarkılar ve tasnifler ortaya koymaktaydılar. Sadıkcın (1846-1902) adlı bir sanatkâr, Azerbaycan müziğinin alamet-i farıkası olan tar'da esaslı değışikler yaparak onu geliştirmiştir. Şuşa şehri özel bir müzik icracıları merkeziydi. Azerbaycanlı sanatkârlar bütün Kafkasya'da sevilerek dinleniyordu.

Sovyet devrinde Üzeyir Hacıbeyov, Adıgözelzadeler, Fikret Amirov, Tevfik Kuyiyev, Arif Melikov, **Tevfik Bakıhanov**, Musa Mirzayev gibi büyük Azerbaycanlı bestekârlar yetişmiştir. Bunlar çoksesli müziğı Azerbaycan geleneksel müziğinin melodileriyle de besleyerek geniş bir kesimin severek dinlediğı bir müzik üretmeyi başarmışlardır. Azerbaycan'da her kademedede müzik okulları pek küçük yaştan itibaren gençleri müziğı yöneltmektedir. Zeyneb Hanlarova Türkiye'de de sevilen bir sanatçıydı. Bağımsızlıktan sonra muğam müziğinin dünyaca ünlü temsilcisi Alim Qasimov'dur. Cazda ise Vaqif Mustafazade ve kızı Azize Mustafazade dünyaca ünlü cazcılardır.

Sovyet devrinde Azerbaycan'da ideolojik amaçlarla, diğeri sanat alanlarında olduğu gibi resme de geniş imkânlar sağlanmış ve Ressamlar Akademisi kurulmuştur. Moskova'da kabiliyetli insanlar eğitilmiştir. Oktay Sadıkhzade, Latif Kerimov, Settar Behlülzade, Toğrul Nerimanbeyov, Tahir Salahov gibi meşhur ressamlar yetişmiştir.

Tevfik Bakıhanov:

Ünlü tarihçi Abbaskulu Bakıhanov'un neslinden gelen ve 1930'da Bakü'de doğan Tevfik Bakıhanov, Azerbaycan'ın önde gelen bestekârlarındandır. Türkiye'ye de büyük bir sevgiyle bağı olan bestekârın eserlerinin bir kısmı tamamen Türkiye ile ilgilidir. Altılardan biri, Kız Görüşe Telesir, Hazar Baladı, Şark Poeması, Hayır ve Şer, Türk Senfonisi (6. senfoni) ve Şark Sonatları Sılsilesi bunlar arasında sayılabilir.

Resim 4.2

Köyde Tatil (1930'lar). Azerbaycanlı ressam Azim Azimzade (1880-1943), aynı zamanda Azerbaycan'da karikatür sanatının kurucusudur. Ressamlığa Molla Nasreddin adlı meşhur mizah dergisine çizdiği resim ve karikatürlerle başlamıştır.

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Azim_Azimzade.

Gene Sovyet devrinde ve Rus kültürünün etkisiyle heykel sanatı gelişmiştir. Azerbaycan şehirlerinde, bilhassa başkent Bakü'de birçok heykelle karşılaşılır. Bu gene Sovyet rejiminin halka örnek gösterdiği şahsiyetlerin heykelini dikme uygulamasının sonucudur. Fahri Hıyâbân adıyla bilinen devlet mezarlığına defnedilen meşhur kimselerin heykelleri yapılmıştır. Heykelcilikte Ömer Eldarov gibi büyük bir sanatkâr yetişmiştir. Onun eserleri arasında şaire Natevan'ın heykeli (Bakü,

1960), şair Füzuli'nin heykeli (Bakü, 1963), 77. sayılı Azerbaycan Birliğinin heykeli (Sivastopol, 1974), Sadreddin Aynî heykeli (Düşenbe, 1978), İbn Sina heykeli (Düşenbe, 1980) ve Hüseyin Cavid'in heykeli (Bakü, 1993) zikre değerdir.

Azerbaycan'da şehircilik ve mimari de çok gelişmiştir. XIX. asırda Rus mühendislerin planlamasıyla Bakü, Gence, Şamahı, Şuşa, Lenkeran ve Şeki şehirlerinde planlı şehircilik başlatılmıştır. 1859 yılına dek Azerbaycan'ın önemli şehri Şamahı idi. Burası bütün Kafkasya'da Tiflis'ten sonra tiyatro binası olan ikinci şehirdi. 1859'daki büyük Şamahı depreminden sonra valilik (guberniya) merkezinin Bakü'ye taşınması, buraya gelişme yolunu açmıştır. Bakü ayrıca liman ve sanayi bölgesi idi. Bakü, "İçeri şehir" denilen kale içinden dışarı çıkarak çok hızlı bir şekilde gelişti ve yeni yapılarda Avrupa mimarlık okullarının etkisi ve geleneksel anlayış birleştirildi. 1860'lardan sonra mimarlar Kasım-bey Hacıbababeyov ve Mirza Gaffar İsmayılov dikkat çektiler. XIX. yüzyılın ikinci yarısında okullar, hastaneler, Bakü'de petrol imali fabrikaları, Şeki'de ipek, Gedebe'de bakır fabrikası açıldı. Köprüler, oteller, kervansaraylar yapıldı. Şeki Han Sarayı geleneksel mimarinin güzel bir örneğidir. Bakü'deki "İçeri şehir"i çeviren kale duvarları, Kız Kalesi ve Şirvanşahlar Sarayı güzel tarihi mimarlık eserleridir.

Sovyet devrinde bu planlı şehircilik daha da gelişmiş, şehirde birçok park ve bahçe yapılmış, ayrıca tiyatro, opera, sinema ve müze binalarıyla ve çeşitli heykellerle donatılmıştır. Son yıllarda Bakü, birçok gökdelenin yapıldığı günden güne görünümünü değiştiren bir şehir halindedir.

TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Azerbaycan ile 1992'de imzalanan protokolle diplomatik ilişki kurulmuştur. Bağımsızlıktan bu yana Türkiye ile 500'ün üzerinde anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye aynı dili ve kültürü paylaştıkları için birbirlerini "kardeş devlet" saymakta ve "iki devlet bir milletiz" demektedirler.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın belki de en yakınında olan ve bu sebeple ilişkileri çok yoğun olan ülke Türkiye idi. Zamanla Azerbaycan devleti yeni düzene ayak uydurdukça diğer devletlerle de ilişkileri gelişmiş ve bunun için Türkiye ile ilişkileri, ilk yıllara göre biraz gölgede kalmıştır. Türkiye devlet adamları Azerbaycan'a verdikleri önem dolayısıyla göreve başladıktan sonra ilk fırsatta Bakü'yü ziyaret etmektedirler.

Ebulfez Elçibey zamanında, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ikili ilişkiler olumlu yönde gelişmiş ve Türkiye ile siyasi yönden büyük bir yakınlaşma sağlanmıştır. Elçibey döneminde Türkiye-Azerbaycan arasında birçok sosyal ve ekonomik anlaşma imzalanmıştır.

Haydar Aliyev döneminde (1993-2003) Azerbaycan'ın izlediği politika sonucunda diğer sınırdaş devletlerle işbirlikleri geliştirilmiştir. Türkiye, Azerbaycan'ın ABD ve NATO ile iyi ilişkiler kurmasına yardımcı olmuştur.

Azerbaycan ile Türkiye arasında bazı sıkıntıların varlığından söz edilebilir. Mesela, Türkiye, Azerbaycan vatandaşlarına vizeyi kaldırmış olsa da, Azerbaycan Türkiye vatandaşlarına vize uygulamakta ısrar etmektedir. Azerbaycan, Türk vatandaşlarına kapıdan vize verdiğini, bu nedenle bu konuda bir sorun olmadığını savunmaktadır. Ankara, Türkiye-Gürcistan arasında olduğu gibi iki ülke yurttaşlarının kimlikle seyahat etmesini istemektedir.

Azerbaycan'ın, KKTC ile de iyi ilişkileri vardır. Bakü'de, KKTC'nin ticari temsilciliği bulunmaktadır. Bakü, KKTC'ye yönelik ekonomik, sosyal ve insani yalnızlaştırmanın ortadan kaldırılması yolunda da bazı adımlar atmıştır.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaline karşı Azerbaycan'a destek veren ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye, Ermenistan sınırındaki kapılarını kapatmış ve ekonomik, siyasi ve politik anlamda Ermenistan'a sert tepki göstererek Azerbaycan'ın arkasında olduğunu göstermiştir. 2009'da Türkiye ve Ermenistan arasında Zürih'de imzalanan ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını öngören protokoller, Azerbaycan-Ermenistan ihtilafındaki gelişmeye bağlı kalmış ve bu yüzden donmuş bulunmaktadır.

Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Azerbaycan ile Türkiye arasındaki enerji ticaretinde büyük yollar kat edilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı anlaşmasının yapılması ve projenin bitirilmesi bunun bir delilidir. Türkiye ile Azerbaycan arasında Trans Anadolu Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) anlaşması 2012'de İstanbul'da imzalandı. TANAP, Azerbaycan gazını önce Türkiye'ye, oradan da Türkiye'nin en batısındaki Avrupa sınırına kadar taşıyacak bir proje olarak geliştirildi. Yine Trans Adriyatik Gaz Boru Hattı (TAP) projesi, Türkiye'nin batı sınırına kadar getirilecek Azerbaycan gazını, Yunanistan üzerinden ve Adriyatik denizinin altından İtalya'ya ulaştırmayı öngörmektedir.

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan, petrol boru hattı konusunda yaptıkları işbirliğine kendi aralarında demiryolu ağını geliştirmek için de önem vermektedirler. Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun yakında hizmete girmesi planlanmaktadır. Bu sayede Avrupa demiryolu ağı Orta Asya ve Çin'e bağlanacak ve bilhassa yük taşımacılığı maliyetleri çok düşecektir.

Son bilgilere göre, Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı yatırımlar 7 milyar doları; Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar ise 10 milyar doları aşmıştır. 2018 yılına kadar Türkiye'deki Azerbaycan yatırımlarının 20 milyar doları bulacağı tahmin edilmektedir. Hâlihazırda Türkiye'de yaklaşık 1700 Azerbaycanlı, Azerbaycan'da ise 2000'i aşan Türkiyeli işadamları faaliyet göstermektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi bugün 4,2 milyar dolar seviyesindedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkiler, resmî, yarı resmî ve özel kurumların katkılarıyla sürdürülmektedir. Televizyon ve Radyo yayın alanlarının kapsam dâhilinde olması ve alfabe birliği kültürel ilişkileri zenginleştirmektedir.

Kültürel ilişkilerin bir boyutu da eğitim alanında karşılıklı öğrenci değişimi projesinin yürütülmesidir. İlk olarak 1992'de başlayan ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden on bin Türk soylu öğrencinin Türkiye'de eğitim görmesini öngören proje kapsamında Azerbaycan'dan da 1000'den fazla öğrenci Türkiye'ye lisans eğitimi için davet edilmişti. Aynı şekilde Türkiye'den de Azerbaycan üniversitelerine eğitim görme gayesiyle öğrenciler gitmektedir. Bu öğrenci hareketliliği bugün de sürüp gitmektedir.

Eğitim alanındaki karşılıklı işbirliği Türkiye'nin kendi öğretim kurumlarında Azerbaycan'a kontenjan tanımakla sınırlı kalmamıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı 1994'de Bakü Türk Anadolu Lisesini ve Bakü Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi'ni (TÖMER) hizmete sokmuştur. Azerbaycan'da 1 üniversite (1995'de Kafkaz Üniversitesi), 2 fakülte (1991'de Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve 1992'de İlahiyat Fakültesi), toplam 14 lise ve 1 ilkokul açılmıştır.

YÖK'ün tez tarama biriminden alınan verilere göre Azerbaycan'dan gelen öğrenciler ve Türkiyeli öğrenciler Azerbaycan'la ilgili çeşitli konularda bugüne kadar (11.08.2013) tam 491 adet yüksek lisans ve doktora tezi yapmışlardır. Bu durum da ikili ilişkilerin zenginliğine başka bir örnektir.

TRT'nin Avrasya Kanalı ile başlayan yayın faaliyetlerini, Türkiye'nin resmi ve özel kanallarından yaptığı yayınlar takip etmiştir. Azerbaycan kanalları da Türkiye'de yayınlanınca bu alandaki kültürel etkileşim artmıştır. Ayrıca son yıllarda bütün dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da Türkiye'de üretilen televizyon dizileri çok büyük ilgiyle takip edilmektedir.

TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) eğitim, öğretim ve kültür faaliyetlerinin yanı sıra, birçok Müslüman ve Orta Asya cumhuriyeti yanında Azerbaycan'a da teknik kalkınma yardımları, bilgi ve teknik aktarma ve tarım destekleri vermektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel köprü kuran *Kardeş Edebiyatlar*, *Bilge*, *Bilig*, *Yesevi*, *Türk Dünyası Araştırmaları*, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, *Türk Yurdu*, *Kardeş Kalemler* ve *Yom* gibi sürekli yayın organları, kültürel ilişkilerin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Özet

Azerbaycan'ın kendine has özelliklerini bağımsızlık sürecini tanımlamak.

Başkenti Bakü olan Azerbaycan halkının ana kitleisini Türkler oluşturur. Azerbaycan bağımsızlığını ilk defa 1918'de elde etmiştir. Bununla birlikte bu devletin bağımsızlığı çok uzun sürmemiş, 1920'de ülke Kızılordu tarafından işgal edilmiştir. 1991'de Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazanmıştır. 1993 yılında Azerbaycan'da Ebulfez Elçibey'in başında bulunan Halk Cephesi iktidarı, çıkan iç karışıklar sonucu idareden çekilmiştir. Bağımsızlığının üzerinden 22 yıl geçmiş olmasına rağmen, Azerbaycan'da şeffaf ve adil seçimlerin yapılacağı demokratik bir düzenin kurulmasının daha uzun zaman alacağı anlaşılmaktadır.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'daki idari ve iktisadi gelişmeleri açıklamak.

Azerbaycan'ın idari yapısı Sovyetler Birliği'nden miras kalmıştır. Yapılan yeniliklere rağmen, idari yapıda eski düzen ağırlığını korumaktadır. Uzun süre aşırı merkezîyetçi bir yönetim yapısına sahip olan Azerbaycan'da yerel yönetimlerin işlevsel bir yapıya sahip olmadığını söyleyebiliriz. Bu da demokrasinin gelişmesinin önündeki engeller arasında yer almaktadır. Azerbaycan, bağımsızlığın ardından serbest pazar ekonomisine intibak etmeye başlamıştır. Sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla bölgede önemli bir zenginlik kaynağıdır. Ülke ekonomisinin tarım ve turizm alanında da potansiyel taşıdığı söylenebilir. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ekonomisi üç döneme ayrılabilir. 1. dönem 1991-1994 yılları arasında kapsamakta ve Buhran Yılları olarak nitelendirilmektedir. 1995-2000 yılları arası dönem, istikrar çabalarıyla kendini göstermiştir. 2001 yılından sonra başlayan üçüncü dönem ise Büyüme Süreci olarak adlandırılmıştır.

1991 sonrasında Azerbaycan'da gelişen eğitim ve kültür hayatını değerlendirmek.

Bağımsızlığın ardından, Azerbaycan'da eski (Sovyet) eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Yeni eğitim politikasının temelinde milliyetçilik, vatanseverlik ve demok-

rasi gibi değerler yer almaktadır. Bağımsızlığın ardından Kiril alfabesi terk edilmiş ve Latin alfabesine geçilmiştir. Bunun, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilere katkı sağladığı söylenebilir. Tarih alanında henüz mükemmel ve bütünlükçü bir Azerbaycan tarihi yazılamamıştır. Azerbaycan, zengin edebiyatı ve yüksek müzik kültürü ile ilgi çekmektedir. Rus kültürünün tesiriyle heykel sanatı da oldukça gelişmiştir. Şehirlerde, bilhassa başkent Bakü'de birçok heykel mevcuttur. Planlı şehirciliği ve mimarisi de Azerbaycan'ın dikkat çekici özellikleri arasında yer almaktadır. Azerbaycan'da basın Sovyet yönetiminde komünist rejim ve hayat tarzı için bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Karabağ olaylarının ortaya çıkması ve milliyetçilik hislerinin kabarması, basın alanında da bir değişime yol açmıştır. Birçok fikri temsil eden gazete ve dergiler var olsa da, basının tam anlamıyla rolünü oynaması için ortamın uygun olduğunu söylemek güçtür.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasında Türkiye ile olan ilişkilerini açıklamak.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Devletin kurulmasının ardından başlayan ilişkiler halen güçlü bir şekilde devam etmektedir. Azerbaycan ve Türkiye birbirine çok yakın dil ve kültürleri ile birbirlerini "kardeş devlet" olarak görmektedirler. Türkiye, özellikle Ermeni işgaline karşı Azerbaycan'ın yanında yer aldığını her fırsatta ortaya koymakta, Azerbaycan'ın haklı taleplerine uluslararası hukukun yardımıyla ulaşmasına çaba sarf etmektedir. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ilişkileri oldukça gelişmiştir. Zamanla Azerbaycan diğer devletlerle de ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomi, ticaret, savunma, kültür, eğitim, din, vb. alanlardaki ilişkiler önemli boyutlar kazanmıştır. Söz konusu ilişkiler gerek devletlerarası resmî kanallar vasıtasıyla, gerekse sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri ile sürdürülmektedir. Birçok alanda kat edilen yolun, Türkiye'nin diğer Türk cumhuriyetleri ile olan ilişkileri ölçüt alındığında oldukça zengin ve çeşitli olduğu söylenebilir.

Kendimizi Sınavalım

1. 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **doğrudur**?

- Bu anayasada başkanlık sisteminden tamamen vazgeçilmiştir.
- Anayasa toplumun tüm kesimlerinin katılımı ile uzlaşyla oluşturulmuştur.
- Anayasada devletin dini olarak İslam kabul edilmiştir.
- Güçlü yürütme ilkesi anayasanın dayandığı temel esaslardandır.
- Anayasa, Azerbaycan devletini federal bir devlet olarak tanımlamıştır.

2. Azerbaycan yönetim sistemi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Anayasa'da yerinden yönetim ilkesine yer verilmiştir.
- Yerel yönetimler işlevsel bir yapıya sahiptir.
- Tarih boyunca aşırı merkezîyetçi bir yönetim anlayışı egemen olmuştur.
- Anayasada egemenliğin kaynağı olarak halk gösterilmiştir.
- Anayasada kuvvetler ayrılığı prensibi kabul edilmiştir.

3. Azerbaycan'da hâkim olan başkanlık rejimi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **doğrudur**?

- Fransız türü yarı-başkanlık rejimi hâkimdir.
- Başbakan güçlü yetkileri ile başkanın siyasi otoritesini sınırlandırır.
- Başkan meclis tarafından seçilir.
- Başkan yargı yetkisini de elinde bulundurur.
- Başkan beş yıllığına seçilir.

4. Ermeni işgali yüzünden yaşadığı yeri bırakıp başka yere gidenlere ne ad verilir?

- Kaçkın
- Mecburi köçkün
- Muhacir
- Mülteci
- Yörük

5. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan'ın üyesi olduğu uluslararası ya da bölgesel kuruluşlardan biri **değildir**?

- İslam İşbirliği Örgütü
- KEİ
- GUAM
- NATO
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi

6. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan dış politikasının belirleyici sorunlarından ilki olarak gösterilebilir?

- Türkiye ile olan ilişkilerin iyileştirilmesi
- Avrupa Birliği'ne tam üyelik
- Ermenistan tarafından işgal edilen toprakların kurtarılması
- Hazar Denizi'nin askerî kuvvet kullanımı ile zaptı
- Rusya ile mevcut ilişkilerin aşamalı olarak sonlandırılması

7. Aşağıdakilerden hangisi 1939-1991 yılları arasında Azerbaycan'da Kiril alfabesi kullanılmasının zorunlu hale getirilmesinin sebep ya da sonuçları arasında **yer almaz**?

- Sovyetler içindeki Müslüman Türklerin ortak bir alfabe geliştirmelerinin önlenmesi
- Türkiye Türkçesinden uzaklaşmanın sağlanması
- Ortak kültürler arasında birliğin önlenmesi
- Azerbaycan halkının çağdaş dünyaya ayak uydurmasının sağlanması
- Rusların arzu ettiği milli değerlerine uzak bir nesil yetiştirilmesi

8. Aşağıdaki eserlerden hangisi Azerbaycan tarih yazıcılığının başlangıcı sayılabilir?

- Abbaskulu Ağa Bakıhanov-*Gülüstan-ı İrem*
- Reşid İsmayilov-*Azerbaycan Tarihi*
- İsmayıl Memmedov-*XX. Asır Azerbaycan Tarihi*
- Eldar İsmayilov-*Azerbaycan Tarihinin Oçerkleri*
- Süleyman Aliyarlı-*Azerbaycan Tarihi*

9. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan edebiyatı üzerine önemli çalışmalar yapan araştırmacılarımız arasında **yer almaz**?

- Ahmed Ateş
- Muharrem Ergin
- Orhan Pamuk
- Yusuf Gedikli
- Ali Yavuz Akpınar

10. Aşağıdaki çalgı aletlerinden hangisi Azerbaycan müziğinin alamet-i farikası olarak nitelendirilir?

- Rebap
- Kemençe
- Tar
- Mandolin
- Violin

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Yeniden Bağımsızlık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Devlet Yönetim Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “Merkezi Yönetim ve Taşra Teşkilatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Küresel Güçlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Küresel Güçlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Eğitim Sistemi” ve “Alfabe ve Dil Meselesi” konularını yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Tarih Yazıcılığı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “Müzik, Resim ve Mimarlık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Pişeverî (Pişaveri), Bakü’de eğitim gören ve 1945’te Güney Azerbaycan’da milli bir hükümet kurmayı başaran bir Azerbaycan Türküdür. Tebriz’de kurulan bu devletin resmî dili Türkçeydi. Pişeverî, Tebriz’de bir üniversite kurdu; ziraat, sanayi, toprak reformu alanlarında önemli adımlar attı. Ancak Rusların petrol işletme hakkını elde ederek İran’dan çekilmeleri üzerine desteksiz kaldı. Türkiye’den de aradığı desteği bulamadı. Aralık 1946’da Amerikalıların desteğiyle başlatılan büyük bir askerî harekât sonunda Güney Azerbaycan cumhuriyeti dağıtıldı. Pişeverî hükümetini destekleyen 25 bin insan öldürüldü, binlercesi başka bölgelere sürgün edildi. Bir yıl kadar yaşayan bu devlet, Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Sıra Sizde 2

Kafkas İslam Ordusu, Osmanlı Devleti’nin 1918 yılında oluşturduğu birliklerdir. Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın emri ile kurulan ve başında kardeşi Nuri Paşa’nın bulunduğu bu ordu, I. Dünya Savaşı esnasında Kafkas cephesindeki savaşlarda iştirak etmiş, Azerbaycan’da Ermenilere, Bolşeviklere ve İngilizlere karşı savaşmıştır. Azerbaycanlı ve Dağıstanlı Müslüman gönüllülerin katılmasıyla sayısı 20 bine ulaşan Kafkas İslam Ordusu, Ermenilerin Azerbaycan’ın Müslüman halkına karşı yürüttüğü katliamlara mani olmak ve Dağıstan Müslümanlarına yardım etmek gayesiyle, harekete geçerek 15 Eylül 1918’de Bakü’yü Ermeni ve Bolşevik çetelerinden kurtardı. Modern Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olmasında ve siyasi sınırlarının tespitinde bu ordunun belirleyici bir rolü oldu. Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilan edildiği günlerden 1918 Kasımına kadar faaliyetini sürdürdü.

Sıra Sizde 3

AGİT Minsk Grubu, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Karabağ sorunu için barışçıl bir çözüm bulmalarını teşvik etme amacıyla, 1992'de kuruldu. Aralık 1994'de Budapeşte'de yapılan toplantıda, Minsk süreci için eşbaşkanlık kurumlarının oluşturulmasına ve bu eşbaşkanların ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu olmasına karar verildi. Eşbaşkanlar sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan başta olmak üzere, tüm ilgili ülkelerle ve kurumlarla görüşmeler yapmak ve bu görüşmelerin sonuçlarını Minsk Grubu'na bildirmekle yükümlüdür. Geleneksel olarak Ermenilere destek veren devletlerden oluşan eşbaşkanların bir çözüm çıkmasını engelledikleri ve sorunu dondurmaya çalıştıkları izlenimi doğmaktadır.

Sıra Sizde 4

Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlıdır, ancak onunla fiziki sınırı olmayan özerk bir cumhuriyettir. Türkiye ile de 18 kilometrelik kısa bir sınırı olan Nahçıvan, dağlık bir yerdir; 1921 Moskova ve Kars antlaşmaları uyarınca özerk statüsü devam etmek kaydıyla Azerbaycan'a bırakılmıştır. Nahçıvan içişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlıdır. Kendi yasama, yürütme ve yargı gücüne sahiptir. Toplam nüfusu 414 bin kişi olup Nahçıvan şehrinin nüfusu 70.389'dur.

Sıra Sizde 5

Karabağ sorununun kökleri XIX. yüzyılın başlarında Rusların Kafkasya'yı istila ettiği zamanlara kadar gider. Bu tarihten itibaren Ermeniler planlı bir şekilde Revan (Erivan) ve Karabağ'a yerleştirilmeye başlandı. Rusya, böylece Kafkasya'da tampon bir devlet oluşturmak istiyordu. Aslında Karabağ'da Ermeni nüfusu çok azdı. 1918-22 yılları arasında bölgede Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında şiddetli mücadeleler oldu. 1920'de Azerbaycan ve Ermenistan SSCB'ne dâhil edilince Karabağ Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge haline getirildi. Sovyet döneminin sonlarında Karabağ meselesi yeniden su yüzüne çıktı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede yaşanan çatışmalar ve savaş (1988-1992) sonucunda Azerbaycan'ın beşte biri Ermeniler tarafından işgal edildi. Bir milyona yakın Azerbaycanlı kaçkın ve köçkün durumuna düştü.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 4: Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci

1. Azerbaycan'ın sorunları nelerdir?

Cevap: Azerbaycan'ın sorunları, Karabağ ihtilafının devamı, bölgede kalıcı ve devamlı barışın temin edilmemiş olması, bürokrasi kademesindeki yolsuzluklar, patrimonial bir siyasi otoritenin varlığı, adam kayırma, işsizlik, beyin göçü, rüşvetin yaygınlığı ve tam bir girişim özgürlüğünün sağlanamamış olması olarak sıralanabilir.

2. Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri açısından Azerbaycan'ın konum ve dil yönüyle önemi nedir?

Cevap: Azerbaycan Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında bulunduğu yer itibarıyla anahtar role sahip bir ülkedir. Ortak dil açısından baktığımızda Azerbaycan Türkçesi Türk dünyasında, doğudan batıya çok büyük bir geçirgenlik sağlamaktadır. Bu da Türk dünyasında birbirini anlama ve dil birliği konusundaki altyapı için oldukça önemlidir.

3. Pişeveri Hükümeti (Güney Azerbaycan) nasıl dağılmıştır?

Cevap: Rusların petrol işletme hakkını elde ederek İran'dan çekilmeleri üzerine desteksiz kalan Pişeveri hükümeti, Türkiye'den de aradığı desteği bulamaz ve Aralık 1946'da Amerikalıların desteğiyle başlatılan çok büyük bir askeri harekât sonucu dağılır. Pişeveri hükümetini destekleyen 25 bin insan öldürülür, 2500 kişi idam cezasına çarptırılır, binlerce insan başka bölgelere sürgün edilir. Bir yıl kadar yaşayan bu hükümet Güney Azerbaycan Türklerinin millî kimliklerinin gelişmesinde belirli rol oynamıştır.

4. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'ye nasıl taşınmıştır?

Cevap: Nuri Paşa'nın kumandanlığındaki Kafkas İslam Ordusunun Bakü'den Bolşevikleri, Ermeni komitelerini ve İngiliz işgal kuvvetlerini uzaklaştırmasından sonra (Eylül 1918'de) Azerbaycan Cumhuriyetinde Başkent Bakü'ye taşındı.

5. Azerbaycan Cumhuriyeti, Nisan 1920 tarihinde hangi olay sonucu dağılmıştır?

Cevap: Azerbaycan Cumhuriyeti, Nisan 1920 tarihinde, Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesiyle dağılmış ve bu tarihten sonra tüm iktidar Bolşeviklerin oluşturduğu Azerbaycan Geçici Devrimci Komitesi'nin eline geçmiştir.

6. Ebulfaz Elçibey'in Rusya, İran ve Azerbaycan içindeki Komünist Parti elitlerini rahatsız eden tutumları nelerdir?

Cevap: Elçibey'in Türkiye'ye olan bağlılığı, Türk cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler geliştirmek istemesi, İran Azerbaycan'ındaki Türklerin bağımsızlığını savunması ve Rus ordusunu ülkesinden çıkarması Rusya'yı, İran'ı ve Azerbaycan içinde hâlâ güçlü olan Komünist Parti elitlerini rahatsız etmiştir.

7. İlham Aliyev'in Azerbaycan'ın devlet başkanlığına gelişi nasıl gerçekleşmiştir?

Cevap: Haydar Aliyev, hastalanınca, hukuken tartışma doğuran bir şekilde, oğlu İlham Aliyev'i başbakanlığa atamış, onu yapılacak başkanlık seçiminde kendi yerine Yeni Azerbaycan Partisi'nin tek başkan adayı ilan etmiştir. 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan devlet başkanlığı seçimini İlham Aliyev kazanmıştır.

8. 1992'de Karabağ sorununun çözümüne yönelik kurulan AGİT Minsk Grubu'ndan çözüm çıkmamasının sebebi nedir?

Cevap: Minsk Grubu'nun ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu'ndan oluşan eşbaşkanlarının Ermenistan'ı destekleyen devletler olması Minsk Grubu'ndan bir çözüm çıkmasını engellemekte, eşbaşkanlar sanki sorunu dondurmaya çalışıyorlarmış izlenimi vermektedirler.

Bağımsızlık Sonrası Gelişmeler

9. Azerbaycan'ın yönetiminde egemen olan dört ayrı sistemi sıralayınız.

Cevap: Azerbaycan'da dört ayrı sistemin egemen olduğunu görmekteyiz: Önce Çarlık Rusyası idaresi, ardından kısa süreli bir bağımsızlık dönemi, Sovyet yönetimi ve yeniden bağımsızlık dönemi.

10. Azerbaycan bürokrasisinde yer alan "icra başçısı" neyi ifade etmektedir?

Cevap: İcra başçısı: Türkiye idari sisteminde merkezi idarenin temsilcisi olan vali ve kaymakamları karşılamaktadır. Bir idari birimin en büyük "mülki amir"ine denk gelmektedir. "Başçı" kelimesi eski Türkçe bir söz olup "lider, rehber, kılavuz" demektir. Prezident için "devlet başçısı" terimi de kullanılmaktadır.

11. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde rayon ne anlama gelmektedir?

Cevap: Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye idari sisteminde il ve ilçelere karşılık gelen rayon adı verilen idari birimlere ayrılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti ve onun içinde yer alan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 66 rayon, 77 şehir, 13 şehir rayonu, 1257 kasaba ve 4260 köy yerleşim biriminden meydana gelmektedir

12. Nahçıvan'ın statüsü nedir?

Cevap: Nahçıvan, Türkiye'nin de taraf olduğu 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları uyarınca özerk statüsü devam etmek kaydıyla Azerbaycan'a bırakılmıştır. Nahçıvan içişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlıdır.

13. Bağımsızlık sonrası üç dönem içinde ele alınan Azerbaycan ekonomisinde, birinci dönemin en önemli olayı nedir?

Cevap: Birinci dönemin en önemli olayı "asrın anlaşması" olarak nitelenen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Azerbaycan petrolünün paylaşımıyla ilgili anlaşmanın Eylül 1994'de Bakü'de imzalanmış olmasıdır.

14. Azerbaycan sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına nasıl ulaştırmaktadır?

Cevap: Azerbaycan, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattından sonra Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesi ve Trans Anadolu Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ile sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına güvenli bir şekilde ulaştırmaktadır.

15. Azerbaycan'ın dış politikasının belirleyici sorunlarından ilki nedir?

Cevap: Azerbaycan'ın dış politikasının belirleyici sorunlarından ilki Ermenistan işgali altındaki topraklarının kurtarılması ve Karabağ sorununun çıkarlarına uygun bir şekilde çözülerek toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasıdır.

16. Azerbaycan'da hukuki bir terim olarak yer alan "mecburi köçkün" ve "kaçkın" terimleri neyi ifade etmektedir?

Cevap: Azerbaycan'da hukuki bir terim olarak mecburi köçkün, Ermeni işgali yüzünden yaşadığı yeri bırakıp başka yere giden kimse demektir. Kaçkın (kaçqın)ise Ermenistan'da yaşarken, Karabağ savaşı sırasında Ermenilerin baskısı yüzünden can havliyle ata yurdunu terk edip Azerbaycan'ın başka yerlerine sığınan kimselerdir.

Eğitim ve Kültür Hayatı

17. 1991'den itibaren eski komünist eğitim sisteminin terkedilmesiyle Azerbaycan'da eğitim politikasının temel yönü nasıl şekillenmiştir?

Cevap: 1991'den itibaren yürütülen eğitim politikası eski komünist eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelmiştir. Bu çerçevede eğitim politikasının temel yönü milliyetçilik, vatanseverlik ve demokratik ilkelerin yerleştirilmesine yönelik çalışmalar olmuştur.

18. 1991 yılından itibaren yürütülen eğitim politikaları neticesinde Azerbaycan üniversitelerindeki müfredat programlarında gerçekleşen değişimler nelerdir?

Cevap: Üniversitelerde okutulan Sovyet Komünist Partisi tarihi, bilimsel komünizm ve ateizm gibi dersler müfredat programından çıkarılmıştır. Öte yandan, "Azerbaycan Dili", "Azerbaycan Edebiyatı", "Azerbaycan Tarihi" ve "Azerbaycan Anayasası" konuları üniversitelerdeki tüm bölümler için zorunlu dersler arasına dâhil edilmiştir.

19. 1929-1939 yılları arasında Latin Alfabesi kullanılan Azerbaycan'da, 1939'da gerçekleşen alfabe değişikliğinin Türkiye ile bağlantılı olan gerekçesi nedir?

Cevap: Azerbaycan'da, 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesi kullanıldı. Türkiye ile Azerbaycan'da Latin alfabesinin kullanılması, Sovyet idarecilerin hedefine aykırı idi. Bu sebeple, 1939'da, Sovyetler Birliğine tabi olan bütün Türk cumhuriyetlerinde Moskova'da alınan merkezi bir kararla alfabeler bir kere daha değiştirildi ve yeni alfabe Rusların kullandığı Kiril alfabesi temelinde her Türk lehçesi için ayrı ayrı düzenlendi. Bundan biraz evvel 1937'de, Bakü'de düzenlenen bir toplantıda farklılıkları derinleştirici bir dizi karar alınarak Sovyetler içindeki Müslüman Türklerin ortak bir alfabe ve imla geliştirmelerini engelleyici tedbirler alındı ve sıkı bir şekilde uygulandı. Bu uygulamada Türkiye Türkçesinden uzaklaşmayı gerçekleştirme gayesi de vardı.

Türkiye ile İlişkiler

20. Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk devlet hangisidir?

Cevap: Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Azerbaycan ile 1992'de imzalanan protokolle diplomatik ilişki kurulmuştur. Bağımsızlıktan bu yana Türkiye ile 500'ün üzerinde anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye aynı dili ve kültürü paylaştıkları için birbirlerini "kardeş devlet" saymakta ve "iki devlet bir milletiz" demektirler.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 4 - Alıştırma Soruları

1) Aşağıdaki çalgı aletlerinden hangisi Azerbaycan müziğinin alamet-i farikası olarak nitelendirilir?

- A) Rebap
- B) Kemençe
- C) Tar
- D) Mandolin
- E) Ud

Çözüm : Tar
Doğru cevap C şıkkıdır.

2) Azerbaycan halkının ana gövdesini aşağıdakilerden hangisi teşkil eder?

- A) Lezgiler
- B) Ruslar
- C) Talışlar
- D) Türkler
- E) Ermeniler

Çözüm : Azerbaycan halkının ana gövdesini Türkler teşkil eder.
Doğru cevap D şıkkıdır.

3) Azerbaycan'ın bugünkü idari yapısı hangi devletten miras kalmıştır?

- A) Ermenistan
- B) Sovyetler Birliği
- C) Gürcistan
- D) Türkiye
- E) İran

Çözüm : Azerbaycan'ın bugünkü idari yapısı Sovyetler Birliği'nden miras kalmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere rağmen eski sistemin ağırlık devam etmektedir.
Doğru cevap B şıkkıdır.

4) Azerbaycan'ın 20 yıldan beri Ermenistan işgali altında olan şehirleri aşağıdakilerden hangileridir?

- A) Bakü, Gence ve Lenkeran
- B) Şeki, Yevlah ve Hankendi
- C) Sumgayıt ve Şirvan
- D) Hankendi ve Şuşa
- E) Mingeçevir ve Neftalan

Çözüm : Hankendi ve Şuşa 20 yıldan beri Ermenistan işgali altındadır.
Doğru cevap D şıkkıdır.

5) Aşağıdakilerden hangisi son yirmi yıldır Ermenistan işgali altında bulunan Azerbaycan kentidir?

- A) Gence
- B) Sumgayıt
- C) Şirvan
- D) Şamahı
- E) Şuşa

Çözüm : Azerbaycan'ın büyük şehirleri başkent Bakü, Gence, Sumgayıt, Şirvan, Şamahı, Lenkeran, Mingeçevir, Neftalan, Şeki, Yevlah, Hankendi ve Şuşa'dır. Son iki kent 20 yıldan beri Ermenistan'ın işgali altındadır.
Doğru cevap E şıkkıdır.

6) Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan coğrafyasında hüküm sürmüş güçlerden birisi değildir?

- A) Şirvanşahlar Devleti B) Safevi Devleti C) Memlük Devleti D) Osmanlı Devleti
E) Çarlık Rusyası

Çözüm : Azerbaycan’ın yerleştiği coğrafya tarih boyu büyük devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu coğrafyada kurulan en büyük devlet, Şirvanşahlar Devletidir. Ondan sonra buraya bir süre kısmen veya tamamen Safevi Devleti, Osmanlı Devleti, Azerbaycan hanlıkları ve Çarlık Rusya’sı hâkim olmuştur.
Doğru cevap C şıkkıdır.

7) Azerbaycan bağımsızlığını ilk defa hangi yıl elde etmiştir?

- A)1828 B) 1918 C)1921 D)1991 E) 1993

Çözüm : Azerbaycan bağımsızlığını ilk defa 28 Mayıs 1918’de elde etmiştir.
Doğru cevap B şıkkıdır.

8) 1991'de yeniden kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci devlet başkanı olan siyasetçi kimdir?

- A) Ebulfaz Elçibey B) Ayaz Niyazi Mutallibov C) Haydar Aliyev D) İsa Kamber
E) Ali Kerimli

Çözüm : Azerbaycan’ın yeniden bağımsızlığını kazanmasında, hapislerde yatarak mücadele eden ve daha sonra 1989’da Azerbaycan Halk Cephesini kuran Ebulfaz Elçibey’in çok büyük rolü olmuştur. Elçibey, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin sonuncu ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 1. başkanı (1991-1992) olan Ayaz Niyazi Mutallibov’u istifaya zorlayarak Haziran 1992’de Azerbaycan’ın ikinci başkanı olmuştur.
Doğru cevap A şıkkıdır.

9) Aşağıdaki ülkelerden hangisi Karabağ sorunu için barışçıl bir çözüm bulunmasını teşvik etmek amacıyla 1992’de kurulan AGİT Minsk Grubu’nun eşbaşkanlarından biri değildir?

- A) ABD B) Fransa C) Almanya D) İspanya E) İtalya

Çözüm : Karabağ sorunu için barışçıl bir çözüm bulmalarını teşvik etme amacıyla, 1992’de AGİT Minsk Grubu kurulmuştur. Aralık 1994’te Budapeşte’de yapılan toplantıda, Minsk süreci için eşbaşkanlık kurumlarının oluşturulmasına ve bu eşbaşkanların ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu olmasına karar verildi. Eşbaşkanlar sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan başta olmak üzere, tüm ilgili ülkelerle ve kurumlarla görüşmeler yapmak ve bu görüşmelerin sonuçlarını Minsk Grubu’na bildirmekle yükümlüdür. Eşbaşkanlara ek olarak, AGİT Minsk Grubu’nda Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye ve sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan yer almaktadırlar.
Doğru cevap D şıkkıdır.

10) Avrupa demiryolu ağı Orta Asya ve Çin’e bağlanacak ve bilhassa yük taşımacılığı maliyetleri çok düşecektir. Verilen bilgi aşağıdakilerden hangisi ile ilgilidir?

- A) Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı
B) Bakü-Tiflis-Seyhan boru hattı
C) Bakü-Tiflis-Kars demiryolu
D) Bakü-Kars-Edirne demiryolu
E) Bakü-Erzurum-Edirne boru hattı

Çözüm : Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan, petrol boru hattı konusunda yaptıkları işbirliğine kendi aralarında demiryolu ağını geliştirmek için de önem vermektedirler.
Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun yakında hizmete girmesi planlanmaktadır.
Bu sayede Avrupa demiryolu ağı Orta Asya ve Çin’e bağlanacak ve bilhassa yük taşımacılığı maliyetleri çok düşecektir. Doğru yanıt C şıkkıdır.
Doğru cevap C şıkkıdır.

5

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 5: Kazakistan Cumhuriyeti

Bağımsızlık Süreci

Kazakistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir Türk cumhuriyetidir. Batıda Hazar Denizinden doğuda Çin ve Moğolistan'a uzanan ülkenin kuzeyinde Rusya, güneyinde ise Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan yer almaktadır. Kazakistan "oblas" adı verilen 14 idari bölgeye ayrılmıştır. Bu oblastlar "rayon" adı verilen 175 ilçeye bölünmektedir. Tüm bu idari birimler mali açıdan 5 ekonomik bölge vardır.

Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından en büyük ülkedir. Kazakistan 2.7 milyon kilometrekare ile dünya sıralamasında en büyük dokuzuncu ülke konumundadır. Bir diğer deyişle Türkiye'nin yaklaşık 4 katı büyüklüğündedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci büyük yüzölçüme sahiptir. Bu geniş coğrafyaya oranla çok az sayılabilecek bir nüfusu vardır. Kazakistan'da 2013 yılı verilerine göre yaklaşık 17 milyon kişi yaşamaktadır. Kazakistan, kilometrekare başına 6 kişi ile dünyadaki en düşük nüfus yoğunluğuna sahip ülkeler arasındadır.

Kazakistan halkının %63'ünü Kazaklar, %25'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır. Bunlar arasında Ukrainerler, Almanlar, Koreliler, Özbekler, Tatarlar ve Uygurlar sayılabilir.

Rusya 1731 yılından başlayarak Kazakları hâkimiyeti altına aldı. Rusya askerî müdahaleler, işgal hareketleri, diplomatik girişimler ve çıkarılan kanunlar aracılığıyla Kazak hanlıklarını ortadan kaldırdı. Kazak aydınlarının liderliğinde 1918'de Kazak Alaş Özerkliği ilan edildi.

Kazakistan bir cumhuriyet olarak ilk defa 1920 yılında "Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Bugünkü Kazakistan'ın sınırları Sovyetler Birliği döneminde belirlendi ve bağımsızlıktan sonra da aynı sınırlar muhafaza edildi. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1936 yılında birlik cumhuriyeti statüsü kazandı. Yani Sovyetler Birliği'ni oluşturan temel cumhuriyetler arasında yer aldı. Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsız oldu.

İç Politika

Devlet Yönetim Sistemi

Kazakistan federal olmayan, üniter devlet yapısına sahip bir cumhuriyettir. Devletin yönetimi ve görevleri anayasa ve yasalarla düzenlenmiştir. Kazakistan'ın ilk anayasası 1993'te yürürlüğe girdi. Günümüzde yürürlükte olan anayasa 30 Ağustos 1995 tarihinde kabul edildi. Bu anayasada Kazakistan cumhuriyeti, demokratik, laik ve sosyal bir devlet olarak tanımlanmaktadır.

Anayasaya göre devletin temel görevleri halkın huzurunu, siyasi istikrarı, ekonomik gelişmeyi ve halkın refahını sağlamaktır. Bunu da demokratik yollarla, seçimle oluşturulan parlamento ve yine seçimle işbaşına gelen

cumhurbaşkanı aracılığıyla yapar. Kazakistan anayasası yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılığı ve bağımsızlığı prensibini kabul etmektedir. Daha önceki anayasada Yüksek Cumhuriyet Konseyi adı verilen tek bir parlamento yer alıyordu. Yeni anayasada bu meclisin yerine Milli Meclis ve Senato adı verilen ikili bir yapı oluşturuldu. Bir diğer önemli değişiklik halka özel mülkiyet hakkının tanınması oldu. Ayrıca cumhurbaşkanının yetkileri artırıldı ve yeni bir kurum olarak Anayasa Konseyi oluşturuldu. Bunların yanında toplumsal istikrarı devam ettirebilmek amacıyla etnik grupların hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alındı.

Kazakistan yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Devletin ve yürütmenin başı genel seçimlerle işbaşına gelen cumhurbaşkanıdır. Kazakistan cumhurbaşkanı beş yıl süre ile ard arda en fazla iki dönem görev yapar. Ülkenin resmî dili olan Kazakçayı bilen, 35 yaşını doldurmuş, 60 yaşını aşmamış her Kazakistan vatandaşı cumhurbaşkanlığı için aday olabilir.

Etnik Meseleler

Kazakistan nüfus açısından bir hayli karmaşık bir yapıya sahiptir. Günümüzde Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup bir arada yaşamaktadır. Ancak Kazakistan'ın nüfus konusunda diğer ülkelerden ayrılan yanı birçok etnik grubun bu ülkede yaşaması değil, Kazakların kendi ülkelerinde neredeyse azınlık haline gelmeleridir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Slavların yanı sıra Volga Almanları, Koreliler, Tatarlar ve Ahıska Türkleri gibi pek çok etnik grup Kazakistan'a sürgüne gönderildi.

II. Dünya Savaşı sonrasında tarımsal üretimi gittikçe azalan Sovyetler Birliği'nin tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla "el değmemiş, bakır" Kazak bozkırları büyük bir proje ile tarıma açıldı. Bu amaçla Rusya'dan yüzbinlerce tarım işçisi Kazakistan'a akın etti. Sonuçta Kazakistan'ın nüfus dengesi altüst oldu. 1959 nüfus sayımına göre Kazaklar, Kazakistan nüfusunun sadece %30'unu oluşturuyordu. Yani Kazaklar kendi ülkelerinde azınlık haline geldi.

Bağımsızlıkla birlikte Kazak nüfusunun artırılması bir devlet politikası haline geldi. Bu amaçla başlıca iki yöntem kullanıldı:

- Devlet, Kazaklar arasında doğum oranının yükselmesini teşvik etti ve Kazak dilinin yaygınlaşmasını sağlamaya çalıştı.
- Ayrıca Kazakistan'daki Rusların, Rusya'ya dönmelerini teşvik etti.

Sonuçta 1999 nüfus sayımı verilerine göre Kazaklar psikolojik eşik olan %50'yi geçerek önce %53'e daha sonra 2009'da da %63'e ulaştı.

İktisadi Gelişmeler

Kazakistan ekonomisinin, bağımsızlığın ardından büyük bir hızla toparlanacağı ve hızla büyüyerek dünyanın sayılı

ekonomileri arasına gireceği tahmin ediliyordu. Bu öngörünün başlıca üç nedeni vardı:

- Kazakistan ekonomisi Sovyetler Birliği döneminde üretim açısından Rusya ve Ukrayna'nın ardından üçüncü sırada geliyordu.
- Zengin yeraltı kaynaklarının yanı sıra gelişmiş bir ağır sanayi yapısı mevcuttu.
- Yetişmiş ve kalifiye bir işgücünden söz etmek mümkündü.

Ancak düşünüldüğü gibi olmadı ve Kazakistan ilk on yılda ağır ekonomik sıkıntılarla boğuşmak zorunda kaldı. Üretimde büyük düşüşler yaşandı ve ekonomi içinden çıkılması zor bir durgunluğa girdi. Sanayi sektörü 1991'de %1, 1993'te ise %12 oranında küçüldü.

Tüm büyüme rakamları eksi yönde seyrediyordu. Ülkedeki mal ve hizmet üretimi 1990-1995 yılları arasında %46 düşüş gösterdi. Kazakistan'da ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan büyük ekonomik problemlerin başlıca kaynağı etkisiz ve işlemeyen eski ekonomik sistemdi.

Kazakistan ekonomisi 1990'larda söz konusu boru hatları anlaşmalarıyla ve özelleştirme projeleriyle büyümeye çalıştı. Küresel krizlerden korunmanın en güvenli yolu gelişmiş bir sanayi ve ticaret sistemine sahip olmaktır. Bu nedenle Kazakistan devamlı surette yabancı yatırımcıları ülkeye çekme gayreti içindedir. Dünya Fuarı olarak da bilinen ve yüz elli yılı aşkın bir zamandır yapılmakta olan Expo 2017 etkinliği Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılacaktır. Expo Dünya Fuarı, uluslararası ticaretin en önemli buluşma noktalarından biridir. Bu yüzden Kazakistan'da Expo 2017 için büyük hazırlıklar yapılmaktadır.

Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev, ekonomik gelişmeye özel önem vermektedir. İlk olarak 1998 yılında gündeme getirdiği Kazakistan-2030 ve Aralık 2012'de açıkladığı Kazakistan-2050 projelerinde devamlı surette ekonomik reformları ön plana çıkarmıştır.

Dış İlişkiler

Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri uluslararası güç dengelerini kollayan bir dış siyaset yürütmeye çalışmaktadır. Dünyanın en uzun kara sınırı Kazakistan-Rusya arasında binlerce kilometre boyunca uzanan sınırdır. Kazakistan'daki Rus nüfusu, dış ticaret ve petrol boru hatları gibi meseleler de eklenince Kazakistan'ın Rusya'yı gözardı eden bir politika izlemesi mümkün görünmemektedir. Benzer bir biçimde doğu komşusu Çin ile de olumlu ilişkileri devam ettirmeye çalışmaktadır. Diğer Orta Asya ülkeleri ile de tarihten gelen ve coğrafi yakınlığın getirdiği komşuluk ilişkileri söz konusudur. Komşu ülkelerin yanı sıra Kazakistan'daki stratejik öneme sahip yeraltı kaynakları ve Baykonur uzay üssü nedeniyle ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri Kazakistan'la yakın ilişkiler kurma gayreti içindedir. Bunların yanında tabii ki Türkiye de Kazakistan için bir müttefik ve dost ülke konumundadır.

Kazakistan bütün bu birbiriyle çakar çatışması içinde olan ülkelerle aynı anda iyi ilişkiler yürütmeye çalışmaktadır. Bu amaçla Nazarbayev, "çokvektörlü dış politika" biçiminde tanımladığı bir siyaset izlemektedir. Temelde güçler dengesi politikasının yerel bir uygulaması olarak düşünebileceğimiz bu çokvektörlü dış politika kavramı sayesinde hem Rusya, hem Çin, hem de ABD ile ilişkileri devam ettirebilmektedir.

Küresel Güçlerle İlişkiler

Rusya ile İlişkiler

Rusya, birçok nedenden ötürü Kazakistan dış politikasında en önde gelen ülke konumundadır. Öncelikle coğrafi bir zorunluluk söz konusudur. Kazakistan-Rusya arasındaki sınır, dünyanın en uzun kara sınırını oluşturmaktadır. Ayrıca Kazakistan'da yaklaşık 260 yıl süren Rus hâkimiyeti nedeniyle tarihsel ve toplumsal ilişkilerin devamı söz konusudur. Bunların yanında Kazakistan petrollerinin dünya pazarlarına açılan en büyük kapısı Rusya üzerinden geçen boru hatlarıdır. Son olarak Kazakistan nüfusunun yaklaşık %30'unu oluşturan Rus nüfus bir başka politika unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenlerle Kazakistan, bağımsızlığının ilk yıllarından beri Rusya ile ilişkilerini ekonomiden savunma stratejilerine kadar birçok alanda sürdürmektedir.

Çin ile İlişkiler

Kazakistan, devamlı surette bu doğudaki dev komşusundan gelen tehditlere karşılık Rusya ile güçler dengesi politikası izlemeye çalışmıştır. Bağımsızlıktan sonra ilk gündeme gelen konu Sovyet dönemi boyunca bir türlü belirlenemeyen 1.782 km. uzunluğundaki sınır meselesiydi. Uzun görüşmeler neticesinde 2006 yılında Kazakistan ve Çin arasında sınır anlaşması imzalandı. Ayrıca 2001 yılında sınır aşan sular ile ilgili başka bir anlaşma da imzalanmıştı. Böylelikle Kazakistan-Çin ilişkilerinde önemli bir konu halledilmiş oldu.

Kazakistan, İyi Komşuluk ve Dostluk İlişkileri Sözleşmesi, Terörizm ve Ayrılıkçı Hareketlere Karşı İşbirliği Anlaşması, Tehlikeli Askerî Operasyonların Önlenmesi Anlaşması gibi siyasi belgelerle Çin ile kurduğu iyi ilişkilerin devam etmesini güvence altına almaya çalışmaktadır. İki ülke 2004 yılında Kazakistan-Çin İşbirliği Komitesi kurdu. Bu komite hükümetlerarası ilişkilerde kolaylaştırıcı bir siyasi mekanizma görevini üstlenmektedir. Söz konusu komitede on altı komisyon oluşturulmuş ve her bir komisyonda her iki ülkeden uzman bürokratlar ve teknik heyetler görev yapmaya başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği ile İlişkiler

Bağımsızlığın ardından hızla dünyaya açılmak isteyen Kazakistan, ABD ve onun müttefikleriyle iyi ilişkiler kurdu. Kazakistan'daki petrol ve diğer yeraltı kaynakları büyük ekonomik potansiyele sahipti. Siyasi olarak da ABD'nin ezeli rakipleri olan Rusya ve Çin'in ortasında bir müttefik kazanmak ABD için bulunmaz bir fırsattı.

Türkiye ile İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Bu yalnızca diplomatik bir ilişki başlatmanın ötesinde sembolik anlamlar taşıyan bir siyasi girişim olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Kazakistan ve genel olarak tüm Orta Asya Türk cumhuriyetleri, Türkiye için tarihi ve kültürel anlamlar ifade ediyordu.

Coğrafi olarak zaten birbirinden uzak olan Kazakistan ve Türkiye arasına Sovyetler Birliği döneminde bir de ideolojik ayrılık eklendi. Uzun yıllardır Orta Asya'daki soydaşlarıyla ilişkiler kurmak isteyen Türkiye, 1991'den sonra bu imkânı buldu. Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti ile hızlı bir biçimde siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler başlatıldı.

Günümüzde Türkiye ve Kazakistan arasındaki en önde gelen konu petrol boru hatlarıdır. Türkiye enerji kaynakları konusunda çeşitliliğe gitmek amacıyla Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan da petrol ve doğal gaz ithal etmek istemektedir. Bunu da Rusya'yı devre dışı bırakan ve 2006 yılında hizmete açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı aracılığıyla yapmaya çalışmaktadır.

Enerji kaynakları dışında Türk firmaları Kazakistan'da özellikle bankacılık, inşaat, telekomünikasyon, tekstil ve gıda üretimi sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Kazakistan'daki Türk yatırımları 1 milyar Dolari aşmış durumdadır. Özellikle yeni başkent Astana'daki inşaat projeleri, uluslararası havaalanı ve Almatı finans bölgesi projesinde Türk inşaat firmaları yer almıştır.

Kültürel Gelişmeler

Alfabe-Dil

Kazakça, modern Türk dilleri içerisinde Kıpçak grubunda yer almaktadır. Günümüzde Kazakistan, Moğolistan, Çin, Rusya, Özbekistan, İran ve Türkiye'de yaklaşık 11 milyon kişi Kazakça konuşmaktadır.

Kıpçak grubunu oluşturan diller arasında yer alan Kırgızca, Nogayca, Karakalpakça ve hatta Tatarca ile çok yakın gramer ve söyleyiş özellikleri göstermektedir. Türkiye'de konuşulan Türkçeye her ne kadar gramer olarak yakın olsa da söyleyiş olarak biraz uzaktır. Açıkçası, Türkçe ile Kazakça arasındaki en büyük sorun alfabeden kaynaklanmaktadır. Kazakistan'da günümüzde Kazakçaya uyarlanmış bir Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Tarih Yazıcılığı

Ülkelere, halklara ve işlenen konulara göre farklılıklar gösteren tarih yazımı, tarihçilerin bizzat kendisinden ve yaşadıkları zamanda meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Tarih yazıcılığının tarafsız olup olamayacağı konusu tarih felsefecilerinin gözde araştırma alanlarından biridir. Kazakistan'da da Kazakların ve Kazakistan'ın tarihi neredeyse yeniden yazılmaya başladı. Kazaklar, Rus işgalinden önce yani XVIII. yüzyılda sözlü bir edebiyat ve tarih geleneğine sahipti. Tarih çoğu kere edebiyatla karışık bir halde destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ilk çalışmaları Çokan Velihanov (1835-1863) yapmıştır. Son Kazak hanı Veli Han'ın soyundan gelen Çokan Velihanov Kazak tarihi, edebiyat ve kültürü hakkında yaptığı çalışmalar ve yayınladığı eserlerle ünlüdür. Ünlü Kırgız destanı Manas'la ilgili akademik anlamdaki ilk çalışmayı Velihanov yapmıştır. Tüm eserleri beş cilt halinde yayınlanmıştır.

Eğitim Sistemi

Sovyet döneminin pek çok kötü etkisinin yanı sıra, bazı olumlu sonuçlarının da olduğu iddia edilebilir. Yüksek okuma-yazma oranları bu olumlu görülen sonuçlar arasındadır. Kazakistan, %97 okuma-yazma oranı ile dünyada üst sıralarda yer almaktadır.

Kazakistan eğitim sistemi şu okullardan ve aşamalardan oluşmaktadır:

- Okulöncesi eğitim,
- İlköğretim,
- Okul dışı eğitim ve öğretim,
- Aile eğitimi,
- Orta öğretim,
- Teknik orta öğretim,
- Yükseköğretim ve
- Üniversite.

Mecburi öğrenim 7 yaşında başlayıp 16'da sona ermektedir. Üniversiteye kadar olan öğretimin ilk aşaması 1. sınıftan başlayıp 4. sınıfta sona ermektedir. İkinci aşama 5-9 arası, lise 10 ve 11. sınıflardan oluşmaktadır. Genelde tüm bu sınıflar aynı okulda ve aynı bina çatısı altında yer almaktadır.

Edebiyat

Kazak edebiyatının kökenleri müzik eşliğinde söylenen aşk hikâyeleri, kahramanlık destanları ve öğüt veren öyküler içeren sözlü edebiyat örneklerine dayanır. "Akın" ve "jırav" adı verilen Kazak halk ozanları, özellikle "batır" adı verilen halk kahramanlarının savaşları ve mücadelelerinin anlatıldığı destanlar anlatırdı. Bunlar arasında *Alpamış Batır*, *Kobılandı Batır*, *Er Tarğın*, *Er Edige*, *Kambar Batır* ve *Kabanbay Batır* öne çıkan destanlardır.

Aşk hikayeleri arasında ise *Kız Jibek* ve *Kozı Körpeş-Bayan Suluv* en ünlüleridir. Anonim halk hikayeleri olan bu sözlü edebiyat örnekleri XVIII. yüzyılda söyleyeni belli hale gelmeye başladı. Bunlar arasında en ünlüsü *Bukar Jırav*'dır. Ünlü Kazak hanı Abılay Han'ın maiyetinde yer alan Bukar Jırav, övgülerinin yanında eleştirilerini de çekinmeden hanın yüzüne karşı söyleyebilmesiyle tanınmıştır.

Bağımsızlık dönemi Kazak edebiyatının önemli bir özelliği, Sovyet döneminde yasaklı kalmış yazarların eserlerinin yeniden ele alınarak, yeni baskılarının yapılmasıdır. Kazak edebiyatının temellerini kuran ve XX. yüzyıl başında yazdıklarıyla tüm Kazak halkını etkileyen Ahmet Baytursunov, Miryakup Dulatov, Mağjan Jumabayev, Şakerim Kudayberdiev ve diğer birçok Kazak aydınının eserleri yeniden Kazak halkının istifadesine sunulmuştur.

Kazak edebiyatında son yıllarda öne çıkan isimler ve eserleri arasında T. Abdikekimov'un Akşam Hattarı, M. Rayimbekulı'nın Ay, A. Karipjanov'un Sanadağı Suretter, A. Balkıbek'in Metamorfoza, T. Kenesbayev'in Kızgış Kus ve Duman Ramazan'ın Kökjal adlı kitapları sayılabilir.

Basın

Sovyetler Birliği döneminde haberleşme ve basın devletin tekelindeydi. Varlığını bugün de sürdüren günlük gazete Kazahstanskaya Pravda devletin yayın organıydı.

Kazakistan bağımsız olduktan sonra, dünyaya açılmanın da etkisiyle gazete ve dergi sayısında büyük bir artış yaşandı. Günümüzde yaklaşık 950 gazete ve 400 dergi yayınlanmaktadır. Söz konusu gazete ve dergilerin büyük çoğunluğu Rusça yayın yapmaktadır. Kazak nüfusu çoğunluğu sağladığı halde toplumsal hayatta Rusçanın etkisi sürmektedir. Özellikle kültürel ve entelektüel alanlarda insanlar kendilerini Rusça ifade etmektedir. Ayrıca Rusçanın bilim dili olma özelliği devam etmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti

BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

Kazakistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir Türk cumhuriyetidir. Batıda Hazar Denizinden doğuda Çin ve Moğolistan'a uzanan ülkenin kuzeyinde Rusya, güneyinde ise Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan yer almaktadır. Kazakistan *oblas* adı verilen 14 idari bölgeye ayrılmıştır. Bu oblastlar *rayon* adı verilen 175 ilçeye bölünmektedir. Tüm bu idari birimler mali açıdan 5 ekonomik bölge çerçevesinde yönetilmektedir.

Harita 5.1

Kazakistan Cumhuriyeti ve 14 oblası (bölgesi).

Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından en büyük ülkedir. Kazakistan 2.7 milyon kilometrekare ile dünya sıralamasında en büyük dokuzuncu ülke konumundadır. Bir diğer deyişle Türkiye'nin yaklaşık 4 katı büyüklüğündedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci büyük yüzölçüme sahiptir. Bu geniş coğrafyaya oranla çok az sayılabilecek bir nüfusu vardır. Kazakistan'da 2013 yılı verilerine göre yaklaşık 17 milyon kişi yaşamaktadır. Kazakistan, kilometrekare başına 6 kişi ile dünyadaki en düşük nüfus yoğunluğuna sahip ülkeler arasındadır. Kazakistan halkının % 63'ünü Kazaklar, % 25'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır. Bunlar arasında Ukrainerler, Almanlar, Koreliler, Özbekler, Tatarlar ve Uygurlar sayılabilir.

Geniş topraklara sahip bir ülke olmasının yanı sıra Kazakistan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Kazaklar, ülkelerinde periyodik cetvelde yer alan tüm elementlerin mevcut olduğunu her fırsatta gururla dile getirirler. Kazakistan'ı dünya gündemine getiren önde gelen konulardan biri Kazakistan petrolleridir. Bağımsızlık öncesinde Sovyetler Birliği'nin yönetiminde olan Kazakistan petrol ve doğalgaz yataklarının dünya enerji piyasasına arz edilmesi dünya sanayisi ve ekonomisi için önemli bir olaydır. Kazakistan petrol rezervleri açısından dünya 13'sü, doğalgaz kaynakları açısından da dünya 12'sidir. Bunların yanında uranyum, kurşun, krom, bakır ve diğer madenler bakımından dünya üretiminde üst sıralarda yer almaktadır.

Kazaklar ayrı bir etnik yapı, yani halk olarak birçok Kıpçak boyunun birleşmesi sonucu yaklaşık 1460 yılında ortaya çıktı. Söz konusu tarihlerde Orta Asya'da egemen olan Özbek Hanı Ebulhayır ile anlaşmazlıklar yaşayan Janibek ve Kerey adındaki iki bey, yönetimleri altındaki boylarla birlikte bugünkü Çu ve Talas ırmağı civarına göç ederek yerleşti. Burada siyasi bir birlik kurdular ve pek çok Türk boyunun katılmasıyla Kazak Hanlığı ortaya çıktı. Kazak Hanlığı, Rusların Orta Asya bölgesini işgale başladığı 1730'lara kadar yaklaşık 270 yıl Orta Asya bozkırlarını hâkimiyeti altında tuttu. Bu süre boyunca Kazak Hanlığı yönetimi altında yaşayan Türk boyları kendilerine özgü bir dil ve kültür geliştirerek Kazak kimliğinin ortaya çıkmasını sağladı.

Hayvancılığa dayalı göçebe bir ekonomiye sahip olan Kazaklar bölgedeki diğer halklardan, örneğin Tatarlar, Başkurtlar, Türkmenler, Özbekler ve hatta Kırgızlardan ayrı yönleri olan özgün bir medeniyet ve kimlik geliştirdiler. Bazıları Orhun yazıtlarında bile zikredilen Kanlı, Kıpçak, Arğın, Nayman, Dulat, Jetiruv gibi yirmiden fazla boy, *jüz* (yüz) adı verilen üç ayrı bölüm halinde birleşerek Kazak halkını oluşturmuşlardır. Yani Kazaklar, tarihleri XV. yüzyıldan çok daha öncele uzanan bu boyların kurduğu siyasi birlik sonucunda ortaya çıktı. Bu nedenle pek çok tarihçi Kazak tarihini söz konusu Türk boylarının geçmişlerinde aramak gerektiği görüşündedir. Kazak boyları hem siyasi hem de coğrafi etkenlerin yönlendirmesiyle Ulu Jüz, Orta Jüz ve Kişi (küçük) Jüz olarak adlandırılan üç bölüme ayrıldı ve bugünkü Kazakistan'ın üç değişik bölgesinde yaşamaya başladı. Ruslar bölgeye geldiklerinde tüm boyları bünyesinde toplayan büyük Kazak Hanlığı yerine üç Kazak jüzünün hâkimiyetinde üç ayrı hanlık mevcuttu.

Doğuda yeni sömürge arayışı içindeki Rusya 1731 yılından başlayarak Kazakları hâkimiyeti altına aldı. Rusya askerî müdahaleler, işgal hareketleri, diplomatik girişimler ve çıkarılan kanunlar aracılığıyla Kazak hanlıklarını ortadan kaldırdı. Rus-

ya İmparatorluğu'nun 1917 devrimleriyle yıkılmasından sonra tüm Orta Asya'da Sovyetler Birliği hâkimiyeti başladı. Kazaklar, diğer Türk halklarıyla birlikte Sovyet yönetimine karşı direndi. Kazak aydınlarının liderliğinde 1918'de Kazak Alaş Özerkliği ilan edildi. Ancak modern anlamda bir Kazakistan oluşturma yolundaki bu hareket başarılı olamadı ve Sovyet yönetimi hâkim oldu. Kazakistan bir cumhuriyet olarak ilk defa 1920 yılında Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Bugünkü Kazakistan'ın sınırları Sovyetler Birliği döneminde belirlendi ve bağımsızlıktan sonra da aynı sınırlar muhafaza edildi. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1936 yılında birlik cumhuriyeti statüsü kazandı. Yani Sovyetler Birliği'ni oluşturan temel cumhuriyetler arasında yer aldı. Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsız oldu.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmi sayfasında Kazakistan ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkündür. www.akorda.kz

INTERNET

Kazakistan, 1991 yılında birdenbire bağımsız olmadı. Kökenleri 1986 yılına dayanan bir takım siyasi ve toplumsal olaylar bağımsızlık sürecini hazırladı. Dünya ekonomisinde 1970'lerde yaşanan durgunluk ve yüksek enflasyon Sovyetler Birliği'ni de etkiledi. Dünyanın ikinci büyük ekonomisi ve süper gücü olan Sovyetler Birliği hızla büyük bir durgunluk içine girdi. Bu durumun temel nedenleri genel dünya konjonktürünün yanı sıra Brejnev dönemindeki yolsuzlukların beslediği siyasi ve ekonomik çöküştü. Sovyetler Birliği'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar siyasi krizlere dönüştü. Bu ekonomik ve siyasi ortamda Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında M. Gorbaçov geldi. Genç ve idealist bir siyasetçi olan Gorbaçov ekonomide yeniden yapılanma (*perestroyka*) ve siyasette açıklık (*glasnost*) politikaları yoluyla büyük bir reform hareketine girişti. Gorbaçov, ülkesinde yaşanan sorunun temelde ekonomik olduğunu, ekonomi düzelirse Sovyetler Birliği'nin eski güçlü günlerine dönebileceğini düşünüyordu. Ancak bu konuda büyük yanlış içerisindeydi.

Dinmuhammed Konayev (1912-1993) söz konusu dönemde 22 yıl aralıksız olarak Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevini yürüttü. Bir diğer deyişle 1962-1986 yılları arasında Kazak SSC'ni Dinmuhammed Konayev yönetiyordu. Gorbaçov, tamamen ekonomik planlarla hareket ederek Brejnev döneminin simgesi konumundaki Konayev'i görevden aldı. Onun yerine Aralık 1986'da Gennadiy Kolbin adında daha önce Kazakistan'da hiç yaşamamış, Kazakları ve Kazakistan'ı tanımayan bir Rus'u getirdi. Bu durum halk arasında büyük bir infiale neden oldu. Kazaklar, "Kazakistan Kazaklarıdır" sloganını tekrar ederek bir Rus değil, bir Kazak tarafından yönetilmek istediklerini açıkça dile getirdi. Çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu binlerce kişi Almatı'da sokaklara çıkarak gösteriler düzenledi. Sovyet güvenlik güçleri şiddetle karşılık verdi. İki gün süren sokak olaylarında yüzlerce kişi hayatını kaybetti, binlerce kişi yaralandı ve yine binlerce kişi tutuklanarak hapse atıldı. Kazak tarihinde "Jeltoksan (Aralık) Olayları" adıyla bilinen bu olaylar gelişen Kazak milliyetçiliğini canlandırdı.

Resim 5.1

1986'da Almatı'daki "Jeltoksan (Aralık) Olayları" sırasında gösterilere katılan Kazak gençleri.

Kaynak:
voxpopuli.kz

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin artan tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla Kazakistan bozkırları tarıma açıldı. Yüzbinlerce hektarlık bu dev proje "işlenmemiş, bakır, kullanılmayan" anlamına gelen tselina sözcüğüyle tanımlandı ve "Bakır Topraklar Projesi" adı verildi. Bu projenin merkezi olarak Akmola şehri seçilmişti. Akmola'nın adı 1961'de Tselinograd olarak değiştirildi. Bağımsızlıktan sonra ise 1997'de bu şehir bağımsız Kazakistan'ın yeni başkenti oldu ve adı bu sefer Astana olarak değiştirildi.

Gerçekten de Konayev, Kazak SSC ekonomisini iyi yönetemediği için görevden alınmıştı. Her ne kadar Kazakistan SSCB içinde, Rusya ve Ukrayna'nın ardından üçüncü büyük ekonomiye sahip olsa da sanayi üretiminde büyük düşüş yaşıyordu. Kazakistan'da 1987 yılında işgücü verimliliği % 12 düşüş göstermiş, kişi başına düşen gelir ise % 24 oranında azalmıştı. Yine aynı yıl, Sovyet çelik sanayisinin önemli bir merkezi olan Kazakistan yıllık çelik üretiminde yaklaşık 1 milyon tonluk bir düşüş yaşıyordu. Brejnev döneminde "Bakır Topraklar" projesi çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin tahıl ambarına dönüştürülen Kazakistan'da tarım üretiminde de büyük düşüş yaşıyordu.

Tüm bu olumsuzlukları düzeltmek için görevlendirilen Kolbin de başarısız oldu. Ekonomik sıkıntıların beslediği toplumsal huzursuzluk Jeltoksan olaylarıyla artık milliyetçi bir harekete dönüştü. Kazaklar tüm Sovyet dönemi boyunca yasaklanan pek çok milli gelenek, adet ve sembolün artık serbest bırakılmasını istiyordu. Bunların başında Kazak dili gelmekteydi. Gorbaçov'un tüm SSCB genelinde uygulamaya koyduğu glastnost politikasıyla uyumlu olarak Kolbin Kazakçayı resmi dil statüsüne yükseltmeyi vaadetti. Fakat Kolbin çeşitli kültürel politikalarla Kazakistan gündemini oyalarken geri planda Konayev döneminden kalma Kazak yöneticileri görevden alıyordu. Kolbin'in, siyasi ve ekonomik alanlarda uygulamaya koyduğu politikalar Kazakistan'ı daha iyiye götürmeye yetmedi. Kazakistan hayvancılığı o kadar kötü durumdaydı ki Kolbin, 1989 yılında Moskova'daki merkezî yönetime gerçekleştirmeyi vaadettiği et üretim kotasını doldurabilmek için Kazakistan üzerinden göç eden yabancı kazların avlanarak mezbahalara gönderilmesini sağladı. Kazakistan sanayisinde bir miktar iyileşme görülüyordu. Ancak bu konudaki başarıların 1984'ten beri Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini yürütmekte olan Nursultan Nazarbayev'in gayretlerinin bir sonucu olduğu herkes tarafından biliniyordu. Kazakistan'da toplumsal hareketlilik artarak devam etti. Önemli bir petrol ve doğalgaz üretim merkezi konumundaki Janaozen şehrinde Haziran 1989'da bir hafta süren grev ve olaylarda en az dört kişi hayatını kaybetti.

Başarısız yönetimi nedeniyle Kolbin görevden alındı ve yerine 1989 yılında **Nursultan Nazarbayev** getirildi.

Nazarbayev, Gorbacov'un politikalarını destekliyordu. Onun bu gayreti Gorbacov'un gözünden kaçmadı ve Nazarbayev zamanla SSCB düzeyinde bir siyasi etkinliğe ulaştı. Artık genel Sovyetler Birliği meselelerinde söz sahibi aktif bir siyasetçi kimliği kazanmıştı. Nazarbayev, Kazakistan'da yükselen milliyetçi taleplere olumlu bir yaklaşım sergileyerek ülkedeki tansiyonu düşürmeye çalıştı. Nazarbayev, Kazakistan'ın ancak daha Kazak bir politikayla yönetilebileceğini, bunu yaparken de nüfusun neredeyse yarısını oluşturan Rus ve diğer Slav halkların dışlanmaması gerektiğini gayet net bir biçimde kavramıştı. Kolbin'in hatalarından dersler çıkartmıştı. Bunu uygulamaya koyduğu politikalarından anlamak mümkündür. Sovyetler Birliği genelinde yaşanan glastnost politikalarıyla uyumlu bir biçimde Kazakçanın resmi dil statüsüne yükseltilmesi için girişimlerde bulundu. Stalin döneminde uygulanan kolektifleştirme politikalarının Kazak halkına verdiği can ve mal kayıplarının incelenmesi ve diğer Sovyet politikalarının olumsuz yanlarının bilimsel çalışmalarla ortaya konulmasını destekledi. Ayrıca dinî hayatın yeniden canlandırılması konusunda bazı düzenlemeler yaptı. Resmen yetkisi olmadığı halde sadece Kazakistan'a özel bir diyanet işleri başkanlığı kurdu. Daha önceleri tüm Sovyetler Birliği Müslümanlarının dinî işleri Özbekistan'ın başkenti Taşkent'teki müftülüğe bağlı olarak yürütülüyordu. Nazarbayev böylelikle Sovyet döneminde yasaklanan milli ve dinî konuların serbestçe yeniden gündeme getirilmesini sağladı.

Nazarbayev'in önemli icraatlarından bir diğeri 1990 yılındaki Kazakistan parlamentosu seçimleridir. Kazak SSC'nin kurulduğu 1925 yılından beri ilk defa birden fazla adayın katılımıyla gerçekleşen bir seçim yapıldı. Siyasi açıdan bir devrim niteliğindeki bu seçimler sonucunda Kazak SSC parlamentosunda % 54.2 ile Kazak vekiller çoğunluğu elde etti.

Bu siyasi ortam dahilinde Kazakistan öncelikle egemenliğini ilan etti. Egemenlik, tam bağımsızlığın ilk adımıydı. Sovyetler Birliği büyük bir ekonomik ve siyasi krizin içindeydi ve dağılma sürecine girmişti. Pek çok Sovyet cumhuriyeti, özellikle Baltık devletleri birbiri ardına egemenlik, hatta bağımsızlık ilan ediyordu. Özellikle Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan süreç sonunda Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya'da komünist yönetimler devrildi. Doğu Almanya'da Mart 1990'da Komünist Parti seçimleri kaybetti ve Ekim 1990'da Batı Almanya ile birleşme kararı alındı. Komünist Doğu Avrupa ülkelerindeki ve Sovyetler Birliği'ndeki tüm bu siyasi gelişmeler sonunda Gorbacov birliği dağıtma kararı aldı. İlk adım olarak da SSCB'nin merkezî konumundaki Rusya Federasyonu'nun başkanı Boris Yeltsin Rusya'nın egemenliğini ilan etti. Bu fiili olarak SSCB'nin sonunun başlangıcı anlamına geliyordu. Rusya Federasyonu'ndan sonra Kazakistan da kendi egemenliğini ilan etme durumunda kaldı.

Nursultan Nazarbayev: 1940'ta Almatı'nın Şamalğan köyünde doğdu. Metalurji mühendisi olarak kariyerine başlayan Nazarbayev 1979 yılında Kazakistan Komünist Partisi çalışmalarına aktif bir biçimde katılarak siyasete girdi. Dinmuhammed Konayev'e yakınlığıyla tanınan Nazarbayev'in, Konayev'ten sonra Kazak SSC lideri olacağı düşünülüyordu. Ancak Gorbacov, Nazarbayev yerine Kolbin'i söz konusu göreve getirdi. Nazarbayev, buna rağmen siyaseti bırakmadı ve özellikle Rus idareciler ve Kazaklar arasında bir aracı rolü üstlendi.

Egemenlik terimi çoğu kez bağımsızlık ile karıştırılmaktadır. Bir ülke bağımsız olmadığı halde egemenlik ilan edebilir. Egemenlik bir devletin kendi sınırları dahilindeki doğal ve insan kaynaklarını kullanabilme ve söz konusu sınırlar dahilinde siyasi kararlar alabilmesi anlamına gelmektedir. Bu haklar daha üst bir siyasi yapıya bağlı olarak yapılabilir. Örneğin Tataristan 1990'da egemenliğini ilan etmiş bir cumhuriyettir.

DİKKAT

Kazakistan siyasi sistemi bu yeni duruma ayak uydurmaya çalıştı. Moskova'ya sıkı sıkıya bağlı olarak yönetilen eski sistemde Kazak SSC Komünist Partisi 1. Sek-

reteri fiili olarak ülkenin en üst düzey yöneticisiydi. Egemenlik ilanı ile Moskova ile olan bağlar koptu. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi parlamento Nazarbayev'i Meclis Başkanlığı görevine getirdi. Daha sonra ise Kazakistan cumhurbaşkanı ilan etti.

Nazarbayev söz konusu siyasi karmaşa döneminde temkinli bir siyaset izlemeye çalıştı. Açıkçası Sovyetler Birliği'nin öyle birden bire dağılması taraftarı değildi. Sovyet döneminde birbirleriyle ekonomik olarak sıkı sıkıya bağlanmış olan cumhuriyetlerin kendi başlarına kalması büyük sıkıntılara yol açabilirdi. Herbir cumhuriyet bir diğerine bağımlı hale getirilmişti. Örneğin Kazakistan'da çıkan petrol Rusya ve Ukrayna'da işlenerek akaryakıt olarak Kazakistan'a geri satılıyordu. Aynı biçimde en büyük pamuk üreticisi olan Özbekistan tekstil sanayisinde yeterli değildi. Bu durumun farkında olan Nazarbayev, Kazakistan'ın kendine yeter hale gelmesi için politikalar yürütmeye başladı. Özellikle ülkenin sahip olduğu maden ve petrol kaynaklarının kullanımı tamamen Moskova'nın elindeydi. Gorbaçov, dünyanın en büyük petrol yatakları arasında sayılan Kazakistan'daki Tengiz petrollerinin çıkarılması ve satışı konularında Amerikan Chevron firmasıyla görüşmeler yürütüyordu. Söz konusu görüşmeler Nazarbayev'e danışılmadan Moskova'da yapılıyordu. Nazarbayev, egemenlik ilanı ile birlikte tüm doğal kaynaklar üzerinde tam kullanım yetkisi için mücadele verdi ve 1991 yılında Moskova artık pes ederek Kazakistan'a bu hakları verdi.

Rusya'da bazı Sovyet ordusu subayları ve Komünist Parti yetkilileri Ağustos 1991'de Gorbaçov'u devirmek için bir darbe girişimi gerçekleştirdi. Ancak Boris Yeltsin'in yoğun çabalarıyla darbe girişimi başarısız oldu. Kazakistan, Rusya'dan sonra darbe girişimini kınayan ikinci ülke oldu. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci geri dönülmez bir aşamaya gelmişti. Rusya, Ukrayna ve Belarus devlet başkanları Aralık 1991'de Belarus'daki Belaveja'da gizlice toplandı. Tarihe Belaveja Sözleşmesi olarak geçen ve 8 Aralık 1991'de imzalanan bu anlaşmaya göre Sovyetler Birliği fiili olarak dağıldı ve onun yerine çok daha serbest bir yapıya sahip olan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulması öngörüldü. Gorbaçov, kendisini dışlayan bu girişimi yasal olmayan bir hareket olarak niteledi. Ancak artık Sovyetler Birliği uluslararası hukukun bir parçası değildi ve jeopolitik bir gerçeklik olma vasfını yitirmişti. Kısacası SSCB sadece kâğıt üstünde varlığını sürdürüyordu. Çok geçmeden 26 Aralık 1991'de SSCB Yüksek Sovyeti, aldığı kararla resmen Sovyetler Birliği'ni sona erdirdi.

Nazarbayev, 1 Aralık 1991'de yapılan başkanlık seçimlerini kazanarak konumunu güçlendirdi. Bir kaç gün sonra 16 Aralık 1991'de Kazakistan bağımsızlığını ilan etti. Bağımsız bir devlet olarak dünya siyasetinde yerini almak için hızla diplomatik girişimler başlatıldı. Nazarbayev, Sovyet dönemindeki diplomatik tecrübesini kullanarak plan aşamasındaki BDT'nin genişletilmesi için çalışmalar yaptı. 11 eski Sovyet cumhuriyeti temsilcisi 21 Aralık 1991'de Almatı'da toplandı ve BDT'nin resmen kurulduğunu ilan etti. Kazakistan, kısa bir zaman içinde Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, UNESCO, Dünya Ticaret Örgütü gibi tüm uluslararası teşkilatlara üye olarak modern bir dünya devleti haline geldi.

Aralık 1986 olaylarının Kazakistan'ın bağımsızlık sürecindeki yeri nedir?

SIRA SİZDE

İÇ POLİTİKA

Devlet Yönetim Sistemi

Kazakistan federal olmayan, üniter devlet yapısına sahip bir cumhuriyettir. Devletin yönetimi ve görevleri anayasa ve yasalarla düzenlenmiştir. Kazakistan'ın ilk anayasası 1993'te yürürlüğe girdi. Daha sonra bu anayasada değişiklikler yapılarak halkoyuna sunuldu. Günümüzde yürürlükte olan anayasa 30 Ağustos 1995 tarihinde kabul edildi. Bu anayasada Kazakistan cumhuriyeti, demokratik, laik ve sosyal bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Anayasaya göre devletin temel görevleri halkın huzurunu, siyasi istikrarı, ekonomik gelişmeyi ve halkın refahını sağlamaktır. Bunu da demokratik yollarla, seçimle oluşturulan parlamento ve yine seçimle işbaşına gelen cumhurbaşkanı aracılığıyla yapar. Kazakistan anayasası yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılığı ve bağımsızlığı prensibini kabul etmektedir. Daha önceki anayasada Yüksek Cumhuriyet Konseyi adı verilen tek bir parlamento yer alıyordu. Yeni anayasada bu meclisin yerine Milli Meclis ve Senato adı verilen ikili bir yapı oluşturuldu. Bir diğer önemli değişiklik halka özel mülkiyet hakkının tanınması oldu. Ayrıca cumhurbaşkanının yetkileri arttırıldı ve yeni bir kurum olarak Anayasa Konseyi oluşturuldu. Bunların yanında toplumsal istikrarı devam ettirebilmek amacıyla etnik grupların hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alındı.

Kazakistan siyasi sistemi yasal ve fiili olarak geniş yetkileri olan cumhurbaşkanı merkezinde şekillenmiştir. Cumhurbaşkanı çok geniş yetkilerle donatılmıştır. Bunlar arasında hükümet, başbakan ve diğer üst düzey devlet görevlilerini atamak, parlamento seçim tarihlerini belirlemek, kanun hükmünde kararnameler hazırlamak, sıkıyönetim ilanı ile anayasayı askıya almak, parlamentonun ve diğer devlet kurumlarının kararlarını veto etmek, kanun teklifinde bulunmak, anayasada değişiklik önermek, önerdiği hükümetin parlamentoda güvenoyu alamaması durumunda parlamentoyu dağıtmak, Anayasa Konseyi'nin yedi üyesinden üçünü, Yüksek Yargı Konseyi başkanı ve 14 *oblıs* valisini atamak sayılabilir.

Kazakistan'da başbakan yönetimindeki bakanlar kurulunun oluşturduğu bir hükümet yürütme işinde cumhurbaşkanına yardımcı olur. Kazakistan hükümetinin görevleri arasında ekonomik, siyasi ve savunma konularında siyaset geliştirmek, doğal kaynakların korunması ve doğru kullanılmasını sağlamak, teknoloji, eğitim, kültür, kamu sağlığı, turizm ve spor konularında devlet politikası oluşturmak, devlet bütçesini hazırlayarak parlamento onayına sunmak, kanun tasarıları hazırlamak, kanunların uygulanmasını sağlamak, bakanlıklar ve diğer yürütme organları arasındaki ilişkileri düzenlemek sayılabilir. Başbakanı ve hükümet üyelerini cumhurbaşkanı seçer ve parlamentonun onayına sunar.

Kazakistan anayasasına göre halk iradesinin temsil edildiği en üst merci parlamento'dur. Kazakistan parlamentosu Senato (üst meclis) ve **Milli Meclis** adı verilen iki bölümden oluşmaktadır. Senatoda görev yapmak üzere 14 *oblıs* ve iki şehir (Astana ve Almatı) bölgesinden ikişer senatör seçimle işbaşına gelir. Ayrıca cumhurbaşkanı 15 senatörü atama yoluyla işbaşına getirir. Senatörlerin görev süresi altı yıldır. Senatonun başlıca görevleri şunlardır: Kazakistan yüce divan başkanı ve yüksek yargıçların cumhurbaşkanı tarafından önerilmesinin ardından atanması, yerel yönetimlerde ve çeşitli devlet kurumlarında görev yapan üst düzey memurların atanmasının onaylanması, Yüksek Adalet Konseyi'ne iki üyenin atanması.

Kazakistan yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Devletin ve yürütmenin başı genel seçimlerle işbaşına gelen cumhurbaşkanıdır. Kazakistan cumhurbaşkanı beş yıl süre ile ard arda en fazla iki dönem görev yapar. Ülkenin resmî dili olan Kazakçayı bilen, 35 yaşını doldurmuş, 60 yaşını aşmamış her Kazakistan vatandaşı cumhurbaşkanlığı için aday olabilir.

Milli Meclis 5 yıllığına seçilen 107 üyeden oluşur. Milletvekili olmak için 25 yaşını doldurmak ve Kazakistan vatandaşı olmak yeterlidir. Milli Meclis'in başlıca görevleri şunlardır: Yasa ve kararname tekliflerinin görüşülerek karara bağlanması, meclisin onayladığı yasalara yönelik cumhurbaşkanının veto gerekçelerinin değerlendirilmesi, cumhurbaşkanı seçimlerinin ilanı, cumhurbaşkanı tarafından önerilen seçim komisyonu üyelerinin atanması, Kazakistan bütçesinin onaylanması (Bowyer, 2008).

Senato yasama faaliyetlerini daha çok komisyonlar aracılığı ile yürütür. Bu komisyonlar arasında Yasama ve Anayasa Değişiklik Komisyonu, Ekonomik Mali ve Bütçe Komisyonu, Uluslararası Konular, Savunma ve Güvenlik Komisyonu, Yerel Yönetimler ve Bölgesel Gelişme Komisyonu sayılabilir.

Kazakistan'da *obls* adı verilen 14 adet il, yani yerel yönetim birimi mevcuttur. Bunların yanında Kazakistan'ın en büyük şehri ve eski başkent Almatı ve yeni başkent Astana özel olarak il statüsündedir. *Akim* (hâkim) adı verilen il yöneticileri cumhurbaşkanının atamasıyla işbaşına gelir.

Devlet yönetim mekanizmasının önemli parçalarından biri olan Anayasa Konseyi yedi üyeden oluşmaktadır. Konsey üyeleri cumhurbaşkanı, Senato başkanı ve Milli Meclis başkanı tarafından altı yıllık bir süre için atanır. Bu konseyin görevleri arasında parlamentodan geçen yasa tasarılarının anayasaya uygunluğunu denetlemek, uluslararası anlaşmaların anayasaya uygun olup olmadığını araştırmak, anayasada gösterilen bazı mahkemeler ve kararlarla ilgili araştırma yapmak ve anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen hallerde görev süresi bitmeden cumhurbaşkanını görevden alma konusunda son kararı vermek sayılabilir.

Demokratik bir hukuk devleti olan Kazakistan çok partili bir siyasi sisteme sahiptir. Her görüş ve ideolojiden siyasi parti anayasa ve kanunlarla düzenlenen kurallar doğrultusunda ülkede serbestçe faaliyet gösterebilir. Ancak herhangi bir etnik, ırk, din veya cinsiyet ayrımcılığı temelinde hareket eden siyasi partilerin faaliyeti yasaktır. Bu durum anayasanın 5. maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Kazakistan'da şu anda iktidarda olan siyasi parti Nur Otan (Aydınlık Vatan) partisidir. Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Nur Otan partisinin başkanlığını yürütmektedir. Şu anda yaklaşık 1 milyon üyesi bulunan parti 15 Ocak 2012'de yapılan Milli Meclis seçimlerinde oyların % 80'inden fazlasını almıştır. Parti programında belirtildiği üzere partinin amacı güçlü bir hükümet oluşturmak, demokrasiyi ve ekonomik gelişmeyi desteklemek, toplumun yaşam düzeyini yükseltmek ve yolsuzlukla mücadele etmektir. Nur Otan, Kazakistan'ın en büyük ve etkili siyasi partisidir.

Günümüzde Kazakistan Milli Meclisinde 98 milletvekili görev yapmaktadır. Milli Meclis'te Nur Otan partisi 83, Kazakistan Demokratik Partisi Ak Jol (ak yol) 8 ve Kazakistan Komünist Halk partisi 7 milletvekiliyle temsil edilmektedir. Kazakistan'da faaliyet gösteren diğer partiler arasında Ruhaniyat, Adilet, Avıl, Azat, Alaş ve Kazakistan Halk Kongresi Partisi sayılabilir (Heinrich, 2010).

Etnik Meseleler

Kazakistan nüfus açısından bir hayli karmaşık bir yapıya sahiptir. Günümüzde Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup birarada yaşamaktadır. Ancak Kazakistan'ın nüfus konusunda diğer ülkelerden ayrılan yanı birçok etnik grubun bu ülkede yaşamaması değil, Kazakların kendi ülkelerinde neredeyse azınlık haline gelmeleridir. Kazakistan, Rus işgalinin ardından devamlı surette Slav köylülerinin gelip yerleşebilecekleri bir sömürge olarak görüldü. Özellikle 1860'tan sonra Rusya'da köleliğin kaldırılmasıyla birlikte özgür kalan köylüler için geniş topraklara ihtiyaç duyuldu. Rusya İmparatorluğu bu sorunu Rus ve Ukraynalı çiftçileri geniş Kazak bozkırlarına yerleştirerek çözmeye çalıştı. Rusya'da 1906 yılında Tarım Bakanlığına bağlı bir Göç İdaresi kuruldu. Bununla birlikte “Stolipin Reformu” adı verilen Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketi başladı. Bu reformlar kapsamında Kazak top-

rakları tamamen sömürgeleştirildi ve Rus çiftçilerinin akınına uğradı. Kazakistan'a yapılan göçler açısından Göç İdaresi'nin kurulduğu tarih olan 1906 yılı bir dönüm noktası olmuştur. O yıl göç eden köylü sayısı neredeyse dört kat arttı ve bu artış sonraki yıllarda da sürdü (Demko, 1969).

Sovyetler Birliği döneminde de aynı durum devam etti. Orta Asya'daki Sovyet politikalarının temelini teşkil eden kollektifleştirme ve göçebelere zorla yerleşik hayata geçirme süreçleri Kazakistan'da büyük nüfus kayıplarına neden oldu. Devletleştirme sonucu yerleri ellerinden alınan, yer değiştirmek zorunda kalan ve yüzyıllardır geçimlerini sağladıkları hayvanlarını kaybeden yüzbinlerce Kazak açlık ve yetersiz beslenmenin yol açtığı koşullar nedeniyle hayatını kaybetti. Öte yandan II. Dünya Savaşı yıllarında Slavların yanı sıra Volga Almanları, Koreliler, Tatarlar ve **Ahıska Türkleri** gibi pek çok etnik grup Kazakistan'a sürgüne gönderildi. Yani Kazak nüfusu hızla azalırken, Kazak olmayan nüfus daha büyük bir hızla artıyordu. Bu duruma son darbeyi 1950'lerdeki "Bakir Topraklar" projesi vurdu. II. Dünya Savaşı sonrasında tarımsal üretimi gittikçe azalan Sovyetler Birliği'nin tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla "el değmemiş, bakir" Kazak bozkırları büyük bir proje ile tarıma açıldı. Bu amaçla Rusya'dan yüzbinlerce tarım işçisi Kazakistan'a akın etti. Sonuçta Kazakistan'ın nüfus dengesi altüst oldu. 1959 nüfus sayımına göre Kazaklar, Kazakistan nüfusunun sadece % 30'unu oluştuyordu. Yani Kazaklar kendi ülkelerinde azınlık haline geldi.

Bu durum Kazakistan kültürünü de derinden etkiledi. Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin nihai hedefi olan *Sovyet insanı* modeli için önemli bir örnek olarak gösteriliyordu. Sovyet politikaları sonucunda Kazakistan'da çok yoğun bir kültürel Ruslaştırma yaşandı. Rusçanın okullarda mecburi hale getirilmesinin yanı sıra yazılı ve görsel basında da devamlı surette Rusçanın vurgulanması Kazakçayı ve Kazak kültürünü geri plana attı. Ayrıca iyi bir iş bulabilmek ve kariyer sahibi olabilmek için Rusça bilme şartı aranıyordu. Bazı araştırmalara göre 1989 yılına gelindiğinde Kazakistan'ın bazı bölgelerinde, özellikle Rusya'ya yakın kuzey kıyımlarında, Kazakların % 40'ı anadili olan Kazakçayı bilmiyordu (Tatimov, 1992).

Ancak 1991'de Kazakistan bağımsız olduktan sonra yukarıda anlatılanların tam tersi bir durum gözlenmeye başladı. Öncelikle 1989 nüfus sayımına göre Kazaklar % 40'a çıkarken Rus nüfusu % 37'ye gerilemişti. Bağımsızlıkla birlikte Kazak nüfusunun arttırılması bir devlet politikası haline geldi. Bu amaçla başlıca iki yöntem kullanıldı. Devlet, Kazaklar arasında doğum oranının yükselmesini teşvik etti ve Kazak dilinin yaygınlaşmasını sağlamaya çalıştı. Ayrıca Kazakistan'daki Rusların, Rusya'ya dönmelerini teşvik etti. Örneğin, Kazakistan'ın resmî yayın organı konumundaki *Kazahstanskaya Pravda* gazetesinde Rusya'daki iş ilanları yayınlanmaya başlandı. Ayrıca Rusya'ya nasıl göç edilebileceğini anlatan, Rusya'ya dönmek isteyen Kazakistan vatandaşı Ruslara yol gösteren yazılar ve haberler yayınlandı. Bunların yanında Kazakistan'da büyük bir Kazaklaştırma hareketi başladı. Sovyet döneminden kalma şehir, cadde, yerleşim yerleri, bina ve kurum adları Kazakçalarıyla değiştirildi. Kazak tarihi kitapları yeniden yazıldı. Okullarda Kazakça mecburi ders haline getirildi. Radyo ve televizyonlarda Kazakça program yapma kotaları koyuldu. Ayrıca başkent Almatı'dan, Rus nüfusun yoğun olduğu daha kuzeydeki Astana'ya taşındı. Böylelikle bu bölgenin Kazaklaşmasının önü açıldı. Siyasi yapıyı Kazaklar lehine çevirebilmek için oblast sayısı ve sınırlarında değişiklikler yapıldı. Bağımsızlık ilan edildiğinde 19 olan oblast sayısı 14'e düşürüldü. Böylelikle Rus nüfusunun yoğun olduğu bölgelerin sınırları daha fazla Kazak nüfusunun olduğu bölgelere kaydırıldı.

Ahıska Türkleri: Günümüzde Kazakistan'da Türk denince akla öncelikle Ahıska (ya da Meshet) Türkleri gelmektedir. II. Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından Kafkasya'daki yurtlarından sürülerek Kazakistan ve Özbekistan'a yerleştirilmişlerdir. Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 150.000 Ahıska Türkü yaşamaktadır.

Sonuçta 1999 nüfus sayımı verilerine göre Kazaklar psikolojik eşik olan % 50'yi geçerek önce % 53'e daha sonra 2009'da da % 63'e ulaştı. Bu durumun üç nedeni vardı. Öncelikle Kazaklarda pozitif olan nüfus artış hızı Ruslarda eksi olarak gerçekleşmekteydi. Yani Kazak nüfusu Ruslardan daha hızlı artıyordu. İkinci olarak Kazakistan dışında yaşayan Kazakların yurda dönmeleri teşvik edildi. Rusya, Çin, Moğolistan, Özbekistan ve Türkiye'de yüzbinlerce Kazak yaşamaktaydı. Kazakistan söz konusu Kazakların ülkeye gelip yerleşmelerini bir devlet politikası olarak benimsedi. Bu amaçla Dünya Kazakları Birliği adıyla resmî bir kurum oluşturuldu. Sadece Özbekistan'da 1 milyondan fazla Kazak yaşadığı düşünülürse Kazakistan'a geri göç hareketinin Kazak nüfusunu arttırmada ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca yukarıda söz edilen Rusların Rusya'ya dönmeye başlaması Kazakistan'daki nüfus oranını Kazaklar lehine çevirdi. Kazakistan'dan 1989-1999 yılları arasında yaklaşık 1.5 milyon Rus'un göç ettiği tespit edilmiştir (Tolesh, 2012).

Resim 5.2

Kazakistan'da bir reklam panosu. Resimde Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in eşi doktor önlüğüyle yeni doğmuş bir bebeğin yanında görülmekte. Yan tarafta yazan: "Her çocuk rızkiyla doğar" biçiminde Türkçeleştirebiliriz.

Kazakistan'daki bir diğer etnik sorun ülkede yaşayan Uygurlar meselesidir. Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan sorunu dolayısıyla Kazakistan'da yaşayan Uygurları kendi güvenliği açısından bir tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle Çin, Kazakistan'daki Uygurların teşkilatlar kurarak kendi aralarında bir birlik oluşturmaya karşı etnik ve kültürel hakların kısıtlanması yönünde Kazakistan'dan bazı taleplerde bulunmaktadır.

Bütün bu sorunlara karşı günümüzde Kazakistan'da herhangi bir etnik çatışma söz konusu değildir. Bunda cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in izlediği etnik hassasiyetlere önem veren politikaların etkisi büyüktür. Kazakistan anayasasının 5. maddesi tüm etnik grupların haklarını güvence altına almıştır.

İKTİSADİ GELİŞMELER

Bağımsızlığın ardından Kazakistan ekonomisi hakkında büyük umutlar besleniyordu. Kazakistan ekonomisinin, bağımsızlığın ardından büyük bir hızla toparlanacağı ve hızla büyüyerek dünyanın sayılı ekonomileri arasına gireceği tahmin ediliyordu. Bu öngörünün başlıca üç nedeni vardı. Öncelikle Kazakistan ekonomisi Sovyetler Birliği döneminde üretim açısından Rusya ve Ukrayna'nın ardından üçüncü sırada geliyordu. İkinci olarak zengin yeraltı kaynaklarının yanı sıra gelişmiş bir ağır sanayi yapısı mevcuttu. Ayrıca yetişmiş ve kalifiye bir işgücünden söz etmek mümkündü. Ancak düşünüldüğü gibi olmadı ve Kazakistan ilk on yılda ağır ekonomik sıkıntılarla boğuşmak zorunda kaldı. Üretimde büyük düşüşler yaşandı ve ekonomi içinden çıkılması zor bir durgunluğa girdi. Sanayi sektörü 1991'de % 1, 1993'te ise % 12 oranında küçüldü. Tüm büyüme rakamları eksi yönde seyrediyordu. Ülkedeki mal ve hizmet üretimi 1990-1995 yılları arasında % 46 düşüş gösterdi. Aslına bakılırsa ekonomik durgunluk Sovyetler Birliği'nin bıraktığı bir mirastı ve mevcut ekonomik sistemle bunu aşmak mümkün değildi. Yani Kazakistan'da ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan büyük ekonomik problemlerin başlıca kaynağı etkisiz ve işlemeyen eski ekonomik sistemdi.

Anar Somuncuoğlu, *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri* (Ankara, 2001).

K İ T A P

Bütün bu ekonomik karmaşayı aslında “merkezî planlama” sözcükleriyle açıklamak mümkündür. Yani “merkezî planlama” paradoksal olarak tam bir çevresel çöküntüye yol açtı. Sovyetler Birliği ekonomisini devasa bir fabrika gibi, eski Sovyet cumhuriyetlerini de bu fabrikanın bölümleri gibi düşünebiliriz. Kazakistan'da üretilen petrol, Ukrayna'daki rafinerilerde işleniyordu. Özbekistan'da üretilen pamuk Rusya'da elbise haline getiriliyordu. Petrol ve doğalgaz zengini Türkmenistan'ın uçakları jet yakıtı olmadığı için uçamıyordu. Bir diğer deyişle fabrikanın bölümleri bağımsız olarak, tek başlarına üretim yapmakta zorlandı. Örneğin, Karaganda Metalurji Tesisleri tek başına Kazakistan yurtiçi üretiminin (GSYH) % 5'ini karşılıyordu. Ancak bağımsızlık sonrasında ihracat yapamaz hale geldi ve ekonomi büyük bir durgunluğa girdi.

Kazakistan ekonomisi, genel olarak üçüncü dünya ülkelerinde görülen geleneksel zayıflıklara sahipti. Kazakistan başta petrol olmak üzere diğer hammadde-leri çıkarıp ihraç ediyor, karşılığında ise pahalı sanayi ve teknoloji ürünlerini ithal ediyordu. Bu şartlar altında ekonomiyi hızla iyileştirmek çok zordu. Ayrıca Kazakistan dünyanın en büyük kara devletiydi. Açık denizlere kıyısı yoktu. Bu nedenle en büyük gelir kaynağı olan petrolü dünya pazarlarına ulaştırma imkanı kısıtlıydı.

Ekonomik sıkıntıların aşılabilmesi için kapsamlı reform planları uygulamaya konuldu. Öncelikle 1993 yılında ulusal para birimi *Tenge* kabul edildi. Buna bağlı olarak para politikaları ve bankacılık sektöründe pazar ekonomisine uygun düzenlemeler yapıldı.

Resim 5.3

Kazakistan para birimi Tenge. Üzerinde Farabi'nin resmi vardır. Günümüz Kazak tipine çok benzer biçimde resmedilmiştir.

Kazakistan'ın en büyük gelir kaynağı petrol ihracıdır. Yurtiçi gelirlerin yaklaşık olarak % 50'si petrol gelirlerinden kaynaklanmaktadır. Kazakistan'da Tengiz, Karaşaganak ve Kaşagan petrol yatakları başta olmak üzere birçok petrol üretim merkezi vardır. Kazakistan petrol kaynakları açısından dünyada 13. sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın en büyük sorunu petrol çıkartmak değildir. Bu işi zaten Amerikan, İngiliz, Hollanda ve Rus petrol şirketleri 1990'lardan beri başarıyla yürütmektedir. Özellikle Chevron ve Shell gibi dev petrol şirketleri yaptıkları anlaşmalarla Kazakistan petrollerinin çıkarılması işini üstlenmiştir. Kazakistan'ın petrol konusundaki sıkıntısı, çıkarılan petrolü Batı Avrupa, Amerika ve Çin pazarlarına ulaştıramamaktır. Petrol ve doğal gaz boru hatları yoluyla nakledilmeye çalışıldı. Günümüzde Kazakistan petrollerinin dünya pazarlarına sunumu işi Kaz-MunayGaz adındaki Kazakistan şirketi yönetiminde çeşitli ülkelerle yapılan ortak anlaşmalar çerçevesinde yürütülmektedir. Kazakistan petroleri, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ve Atırav-Samara boru hattı yollarıyla Rusya'ya, Kazakistan-Çin boru hattı ile Çin'e, Omsk-Türkmenabat ile Türkmenistan'a, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile Türkiye'ye ve Neka ile İran'a nakledilmektedir. Petrol boru hatlarının yanı sıra doğal gaz boru hatları da mevcuttur.

Kazakistan ekonomisi 1990'larda söz konusu boru hatları anlaşmalarıyla ve özelleştirme projeleriyle büyümeye çalıştı. Rusya'da 1998'de yaşanan büyük ekonomik kriz, Kazakistan'ı da etkiledi. Ancak 2000'li yılların başından itibaren devamlı surette yükselen petrol fiyatları sayesinde Kazakistan ekonomisi hızlı bir iyileşme sürecine girdi. Petrol fiyatları uluslararası piyasalarda varil başına 30 Amerikan Dolarından 2012'de 110 Dolar seviyelerine yükseldi. Bu muazzam artış ekonomisinin neredeyse yarısı petrole dayalı olan Kazakistan için büyük bir fırsat anlamına geliyordu. Kazakistan bu durumu kendi lehine değerlendirdi. Yurtiçi mal ve hizmet üretimi 2000 yılında % 9.6 oranında büyüdü. Tüm dünyada etkili olan 2008 krizi Kazakistan'ı fazla etkilemedi. Ekonomik performansı bir hayli yükselen Kazakistan, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında IMF'ye olan 400 milyon Dolarlık borcunu ilk ödeyen ülke oldu. Hızlı ekonomik büyüme, vergi ve finans sektörlerindeki reformlarla birleşince olumlu bir ekonomik tablo ortaya çıktı.

Aslında Kazakistan'ın en önemli ekonomik meselesi sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye sahip olmaktır. Petrol gelirlerine dayalı hemen her ekonomi **Hollanda Hastalığı** adı verilen ekonomik bir kısır döngüye girmektedir. Büyük miktarlarda ve kolayca elde edilen petrol gelirleri sanayisi ve imalat sektörlerinde üretimi

engellemektedir. Elde edilen gelirler kamu harcamaları ve yatırımlarında kullanıldığında da geri dönüşler çok uzun zaman aldığı için büyük riskler içermektedir. Çünkü emtia fiyatları uluslararası piyasalarda günlük olarak değişmekte, bu da petrol üreten ülke ekonomilerini kırılgan hale getirmektedir (Kahveci, 2007).

Küresel krizlerden korunmanın en güvenli yolu gelişmiş bir sanayi ve ticaret sistemine sahip olmaktır. Bu nedenle Kazakistan devamlı surette yabancı yatırımcıları ülkeye çekme gayreti içindedir. Dünya Fuarı olarak da bilinen ve yüz elli yılı aşkın bir zamandır yapılmakta olan Expo 2017 etkinliği Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılacaktır. Expo Dünya Fuarı, uluslararası ticaretin en önemli buluşma noktalarından biridir. Bu yüzden Kazakistan'da Expo 2017 için büyük hazırlıklar yapılmaktadır.

Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev, ekonomik gelişmeye özel önem vermektedir. İlk olarak 1998 yılında gündeme getirdiği Kazakistan-2030 ve Aralık 2012'de açıkladığı Kazakistan-2050 projelerinde devamlı surette ekonomik reformları ön plana çıkarmıştır.

Hollanda Hastalığı (Dutch Disease): Doğal kaynaklara bağlı bir ekonomide, doğal kaynaklardaki bir artış diğer sektörlerde düşüşe neden olur. Doğal kaynaklardaki, örneğin petrol üretimindeki artış nedeniyle ülke para birimi güçlenir ve başka ülkeler için petrol dışındaki ürünler pahalı hale gelir. Sonuçta ihracat düştüğü için sanayi ve mal üretimi düşerek ülke ekonomisini kırılgan hale getirir. Bu terim 1959 yılında Hollanda petrol şirketi Shell'in büyük doğal gaz yatakları bulmasıyla birlikte Hollanda ekonomisinin kötü etkilenmesi üzerine kullanılmıştır. Günümüzde pek çok Arap ülkesi ve bazı eski Sovyet cumhuriyetleri bu hastalıktan kaçınmaya çalışmaktadır.

Kazakistan petrolleri, Kazakistan ekonomisi için bir fırsat mı yoksa gelişmeyi engelleyici bir etken midir?

SIRA SİZDE

DIŞ İLİŞKİLER

Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri uluslararası güç dengelerini kollayan bir dış siyaset yürütmeye çalışmaktadır. Dünyanın en uzun kara sınırı Kazakistan-Rusya arasında binlerce kilometre boyunca uzanan sınırdır. Kazakistan'daki Rus nüfusu, dış ticaret ve petrol boru hatları gibi meseleler de eklenince Kazakistan'ın Rusya'yı gözardı eden bir politika izlemesi mümkün görünmemektedir. Benzer bir biçimde doğu komşusu Çin ile de olumlu ilişkileri devam ettirmeye çalışmaktadır. Diğer Orta Asya ülkeleri ile de tarihten gelen ve coğrafi yakınlığın getirdiği komşuluk ilişkileri söz konusudur. Komşu ülkelerin yanı sıra Kazakistan'daki stratejik öneme sahip yeraltı kaynakları ve Baykonur uzay üssü nedeniyle ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri Kazakistan'la yakın ilişkiler kurma gayreti içindedir. Bunların yanında tabii ki Türkiye de Kazakistan için bir müttefik ve dost ülke konumundadır.

Kazakistan bütün bu birbiriyle çıkar çatışması içinde olan ülkelerle aynı anda iyi ilişkiler yürütmeye çalışmaktadır. Bu amaçla Nazarbayev, “**çokvektörlü dış politika**” biçiminde tanımladığı bir siyaset izlemektedir. Temelde güçler dengesi politikasının yerel bir uygulaması olarak düşünebileceğimiz bu çokvektörlü dış politika kavramı sayesinde hem Rusya, hem Çin, hem de ABD ile ilişkileri devam ettirebilmektedir.

Kazakistan, temelde uluslararası alanda tanınan ve kabul gören, uluslararası örgütlerde aktif roller üstlenen ve bölgesinde barışın devamını gözetken bir ülke olmayı hedeflemektedir. Bu amaçla bağımsızlığın ilk yıllarında komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiştir. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan 1998 yılında Dostluk Anlaşması imzaladı. Nazarbayev, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu etkili bir “Avrasya Birliği”ne dönüştürmeyi amaçlıyordu. Ancak bu fikir özellikle Rusya tarafından kabul görmedi.

Nazarbayev, 2007 yılında Kırgızistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında bir “Orta Asya Birliği” projesini gündeme getirdi. Bu birlik kapsamında ticaret, vizeler, turizm ve güvenlik konularında işbirliği ve kolaylıklar sağlanması öngörülmüyordu. Nazarbayev, bu birlik projesini Rusya öncülüğündeki Kollektif Güvenlik Anlaşması

Kazakistan, **çokvektörlü dış politika** planı doğrultusunda başta Rusya ve ABD olmak üzere tüm küresel ve bölgesel güçlerle ilişkilerini sürdürmektedir.

Örgütü ve Çin liderliğindeki Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bir rakip olarak düşünüyordu. Kazakistan ve Kırgızistan çok taraflı bir Yüksek İdare Kurulu oluşturmayı istiyordu. Ancak Özbekistan bu düşünceye karşı çıktı. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Orta Asya Birliği projesini Kazakistan'ın bölgesel liderliği elde etmek için Özbekistan'a karşı yürüttüğü siyaset olarak görüyordu. Kırgızistan'da da 2010 yılında yeni bir devrim oldu ve ülke bir türlü siyasi istikrara kavuşamadı. Neticede Kazakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle uluslararası bir birlik kurma gayretleri sonuçsuz kaldı.

Küresel Güçlerle İlişkiler

Rusya ile İlişkiler

Rusya, birçok nedenden ötürü Kazakistan dış politikasında en önde gelen ülke konumundadır. Öncelikle coğrafi bir zorunluluk söz konusudur. Kazakistan-Rusya arasındaki sınır, dünyanın en uzun kara sınırını oluşturmaktadır. Ayrıca Kazakistan'da yaklaşık 260 yıl süren Rus hâkimiyeti nedeniyle tarihsel ve toplumsal ilişkilerin devamı söz konusudur. Bunların yanında Kazakistan petrollerinin dünya pazarlarına açılan en büyük kapısı Rusya üzerinden geçen boru hatlarıdır. Son olarak Kazakistan nüfusunun yaklaşık % 30'unu oluşturan Rus nüfus bir başka politika unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenlerle Kazakistan, bağımsızlığının ilk yıllarından beri Rusya ile ilişkilerini ekonomiden savunma stratejilerine kadar birçok alanda sürdürmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde fiili olarak işlevsiz olan Kazakistan-Rusya sınırı bağımsızlığın ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir sorun haline geldi. Yaklaşık 7 bin kilometre uzunluğundaki sınır boyunca madenler diğer yer altı kaynaklarının kullanımı, sınır güvenliği, sınır aşan 70'ten fazla akarsu ve 20 kadar göl gibi birçok konu uluslararası sorun haline geldi. Ayrıca iki ülke için çok önemli olan sınır ticaretinin geliştirilmesi ve belli standartlara bağlanması konuları gündeme geldi. Rus milliyetçileri kuzey Kazakistan'ın Rusya'ya dahil edilmesi gerektiğini, Kazak milliyetçileri de güney Rusya'daki bazı bölgelerin eski Kazak toprağı olduğunu, bu nedenle Kazakistan sınırını yeniden düzenlemek gerektiğini savunuyordu. Rusya tarafında bu görüşleri savunanlar arasında dünyaca ünlü yazar A. Soljenitsin de ye alıyordu. Kazakistan ve Rusya arasında süren görüşmeler neticesinde 2005 yılında sınırı belirleyen bir anlaşma imzalandı ve günümüzdeki sınır kesinleşmiş oldu.

Kazakistan ve Rusya özellikle enerji kaynakları konusunda karşılıklı bağlarla birbirine bağlı iki ülke konumundadır. Her ne kadar her iki ülke petrol ve doğal gaz çıkarıp Avrupa ve Çin'e pazarlasa da Kazakistan, Rusya'yı enerji konusunda bir rakip değil, daha çok stratejik ortak olarak görmektedir. Kazakistan'ın petrolü pazarlayabilmek için Rusya'dan geçen boru hatlarına ihtiyacı vardır. Rusya'nın da iç talebi karşılayabilmek ve bu sayede Rus petrollerini yüksek fiyatlarla pazarlayabilmek için Kazakistan'a ihtiyacı vardır. Rusya bağımsızlığın ilk yıllarında yaptığı anlaşmalar sayesinde Orta Asya petrollerini uygun fiyatlarla alarak bu petrolleri iç pazardaki ihtiyacı karşılamakta kullanmaktadır. Kendi çıkardığı petrol ve doğal gazı ise daha yüksek fiyatlarla uluslararası piyasalara sunmaktadır.

Kazakistan-Rusya ilişkilerinin temel gündem maddesini özellikle Rusya devlet başkanları Putin ve Medvedev zamanında, geçtiğimiz on yıl içinde daha çok enerji kaynakları oluşturdu. Tengiz petrollerinin Rusya'nın Novorossisk limanına ulaştırılan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nda (HBHK) 2006 yılında Rusya ile kapasite

arttırma anlaşması imzalandı. Rusya devlet şirketi Transneft HBHK'nda % 24 paya sahip iken Kazakistan % 19 hisseye sahiptir. Kazakistan ayrıca Hazar denizinde petrol arama çalışmalarında Rusya'dan teknik destek almaktadır. Hazar denizindeki arama faaliyetlerini Rusya ile birlikte yürütmektedir.

Kazakistan ve Rusya birçok konuda anlaşmalar da bazı konularda ayrı düşmektedir. Örneğin Rusya, Hazar Denizi'nin altından geçirilecek herhangi bir boru hattı projesine karşı çıkmaktadır. Bu boru hattının Bakü-Ceyhan hattına yarar sağlayacağını bilmekte, bu nedenle böyle bir projenin en azından Hazar Denizi'nin statüsü hakkındaki tartışmalar sona erene kadar gerçekleştirilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca Nazarbayev'in Hazar Denizi'ni Karadeniz'e bağlaması düşünülen Avrasya Kanalı projesi de Rusya'nın tepkisini çekmektedir. Bu kanal gerçekleşirse Kazakistan'ın açık denizlere erişimi daha kolay olacağı için boru hatlarındaki Rusya tekelini ortadan kalkacaktır. Bu nedenle Rusya bu projelere karşı durmaktadır.

Kazakistan ve Rusya arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu Baykonur uzay üssüdür. Sovyetler Birliği zamanında tüm Sovyet uzay projelerinin yürütüldüğü bu üs, bağımsızlıkla birlikte Kazakistan sınırları içinde kaldığından Rusya uzay projelerini devam ettiremez hale geldi. Rusya tesisin yapımı ve işletmesiyle ilgili tüm teknolojinin Moskova tarafından geliştirildiği ve gerçekleştirildiği iddiasıyla Baykonur uzay üssünde hak iddia etmektedir. Taraflar arasında 2004 yılında yapılan anlaşmaya göre Rusya Baykonur uzay üssünü kullanabilmek için yılda 115 milyon Dolar kira vermeyi ve Kazakistan'la ortak başka bir uzay üssü yapmayı kabul etti. Kazakistan ilk roketini 2006 yılında fırlattı. Ayrıca Kazak kozmonotlar Baykonur'dan fırlatılan uzay araçlarıyla Dünya yörüngesindeki uzay istasyonunda bilimsel çalışmalar yaptı. Kazakistan ayrıca uzay çalışmalarının yanında Rusya ile savunma sanayisi konularında da işbirliği yapmaktadır. Örneğin Kazakistan, Amerikan GPS sistemine rakip olarak düşünülen Rus Glonass navigasyon sistemini geliştirme çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca Kazak askerî personel ve pilotlar Rusya'da eğitim görmekte, Rusya ile ortak savaş gemisi inşa projeleri gerçekleştirilmekte ve daha birçok askerî konuda ortaklık anlaşmaları yürütülmektedir.

Çin ile İlişkiler

Kazaklar, yüzyıllar boyunca Çin'i en büyük güvenlik tehditlerinden biri olarak görmüştür. Kazakistan, devamlı surette bu doğudaki dev komşusundan gelen tehditlere karşılık Rusya ile güçler dengesi politikası izlemeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği zamanında Kazakistan toprakları, Çin'e karşı geliştirilen Sovyet operasyonlarının merkezi olarak görülmüştür. Bağımsızlıktan sonra ilk gündeme gelen konu Sovyet dönemi boyunca bir türlü belirlenemeyen 1.782 km. uzunluğundaki sınır meselesiydi. Uzun görüşmeler neticesinde 2006 yılında Kazakistan ve Çin arasında sınır anlaşması imzalandı. Ayrıca 2001 yılında sınır aşan sular ile ilgili başka bir anlaşma da imzalanmıştı. Böylelikle Kazakistan-Çin ilişkilerinde önemli bir konu halledilmiş oldu.

Kazakistan için siyasi ve ekonomik ilişkiler açısından Rusya'dan sonra en önemli ülke Çin'dir. Kazakistan, İyi Komşuluk ve Dostluk İlişkileri Sözleşmesi, Terörizm ve Ayrılıkçı Hareketlere Karşı İşbirliği Anlaşması, Tehlikeli Askerî Operasyonların Önlenmesi Anlaşması gibi siyasi belgelerle Çin ile kurduğu iyi ilişkilerin devam etmesini güvence altına almaya çalışmaktadır. İki ülke 2004 yılında Kazakistan-Çin İşbirliği Komitesi kurdu. Bu komite hükümetlerarası ilişkilerde kolaylaştırıcı bir siyasi mekanizma görevini üstlenmektedir. Söz konusu komitede on altı komisyon oluşturulmuş ve her bir komisyonda her iki ülkeden uzman bürokratlar ve teknik heyetler görev yapmaya başlamıştır.

Kazakistan'da yaklaşık 180.000 Uygur, Doğu Türkistan'da da yaklaşık 1 milyon Kazak yaşamaktadır. Çin çok eski zamanlardan beri Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki (Doğu Türkistan) Uygur ve Kazakların sürdürdüğü ayrılıkçı millî hareketleri durdurmaya çalışmaktadır. Komünist Çin Devriminden çok önce 1930'lu yıllarda ortaya çıkan bu millî hareket Uygurların yanı sıra Doğu Türkistan'ın kuzeyinde yaşayan Kazaklar da etkin rol almışlardır. Bu nedenle Çin devleti Kazakistan'daki Uygurların Çin karşıtı bir siyasi hareket içine girmelerinden çekinmektedir.

Çin-Kazakistan ilişkilerinde bir diğer önemli madde Doğu Türkistan'daki "ayrılıkçı" Uygur hareketine karşı Kazakistan'ın desteğini almaktır. Çin, Kazakistan'daki Uygur derneklerinin faaliyetlerinin durdurulması ve ayrıca Almatı'daki Uygur Araştırmaları Enstitüsü'nün de kapatılması yönünde baskı yapmaktadır. Kazakistan ve Çin arasında 2004 yılında imzalanan güvenlik anlaşması ortak askerî tatbikatlar, polis güçlerinin eğitimi gibi konuların yanı sıra belli konularda istihbarat paylaşımını da içermektedir. Günümüzde Kazakistan, Uygur meselesiyle ilgili dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır. Uygurların faaliyetlerini kısıtlayıcı tedbirler alınmasa da Kazakistan kanunlarına aykırı görülen gösteri ve etkinliklere izin vermemektedir.

Kazakistan-Çin ilişkilerinin en önemli konusu iki ülke arasındaki ticari ilişkilerdir. Çin, Kazakistan dış ticareti açısından Rusya'dan sonra ikinci ülke konumundadır. Ancak hızla büyüyen ticaret hacmi dolayısıyla 2015 yılında Çin'in ilk sırayı alacağı öngörülmektedir. Çin ve Kazakistan arasındaki sınır ticaretinin yanı sıra enerji alanında da büyük yatırımlar ve ticari ilişkiler söz konusudur. Kazakistan, Çin ile ticaretin artırılabilmesi ve Çin mallarının Batı Avrupa'ya daha kolay ulaşabilmesi amacıyla Çin ve Hazar kıyısındaki liman şehri Aktav arasında bir demiryolu inşa etme projesini gündeme getirdi.

Kazakistan petrol ve doğalgazı Çin için çok büyük önem arz etmektedir. Geçtiğimiz on yılda devamlı surette büyüme rekorları kıran Çin ekonomisi temelde Orta Doğu petrollerine bağımlıdır. Ancak coğrafi olarak Orta Doğu'ya çok uzak olması ve Orta Doğu'daki siyasi belirsizlik Çin'i Kazakistan petrollerine yönlendirmiştir. Sonuçta 2005 yılında yapımına başlanan Kazakistan-Çin petrol boru hattı hizmete açılmıştır. Bu hattın 2014 yılında kapasitesini daha da arttıracığı öngörülmektedir.

Her ne kadar pek çok Kazak, ucuz Çin mallarının Kazakistan'da kolayca bulunabilmesi ve Kazak mallarının Çin pazarlarında alıcı bulabilmesini memnuniyetle karşılarsa da aynı zamanda Çin'in uzun vadede Kazakistan için bir tehdit olduğunu da düşünmektedir. Özellikle Kazakistan'ın doğu bölgelerinde çok yoğun olarak görülen Çin işgücü göçü endişe oluşturmaktadır. Ayrıca Kazakistan'da özelleştirilen pek çok büyük tesis ve şirket Çinliler tarafından alınmaktadır.

Kazakistan ve Çin arasındaki ilişkiler günümüzde daha çok Şanghay İşbirliği Örgütü çatısı altında sürdürülmektedir. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın biraraya gelmesiyle 2001'de kurulan örgüt, üye ülkeler arasında güvenlik, ekonomi ve kültür alanlarında işbirliği geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği ile İlişkiler

ABD ve genel olarak Batılı ülkeler Sovyet dönemi boyunca en büyük düşman olarak görülüyordu. Ancak bağımsızlığın ardından hızla dünyaya açılmak isteyen Kazakistan, ABD ve onun müttefikleriyle iyi ilişkiler kurdu. Aynı şekilde ABD'de hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi hükûmetler genel olarak Orta Asya ve özellikle Kazakistan'a özel önem verdiler. Bunun hem ekonomik hem de siyasi nedenleri vardı. Kazakistan'daki petrol ve diğer yeraltı kaynakları büyük ekonomik potansiyele sahipti. Siyasi olarak da ABD'nin ezeli rakipleri olan Rusya ve Çin'in ortasında bir müttefik kazanmak ABD için bulunmaz bir fırsattı.

ABD, Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletler arasındaydı. Vakit kaybetmeden Ocak 1992'de, o zamanki başkent Almatı'da Amerikan elçiliğini açtı ve ilişkiler başladı. Yıllarca komünist bir idareyle yönetilen Kazakistan için ABD'nin

siyasi desteği çok önemliydi. Bu destek sayesinde Kazakistan uluslararası topluma ve ekonomik sisteme çok daha kolay ve hızlı bir biçimde entegre olabildi. ABD yönetimi için ilk gündem maddesi Kazakistan'daki nükleer silahlardı. ABD, Sovyet döneminden kalma nükleer silahların bir kısmının Rusya'ya taşınması, kalan kısmının da yok edilmesi hususunda Kazakistan'a her türlü desteği verdi. Ayrıca ABD, Stepnogorsk'taki antraks biyolojik tesislerinin kapatılıp dağıtılması ve biyolojik teröre karşı ortak politika belirlenmesi konularında Kazakistan'la birlikte çalıştı.

ABD yönetiminin aslında en önemli gündemi Kazakistan petrollerinin çıkarılması ve dünya pazarlarına sunulmasında Amerikan şirketlerinin etkin rol almasıydı. Zaten bazı Amerikan şirketleri Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Gobaçov ile petrol konusunda görüşmelere başlamıştı. Chevron ve Exxon-Mobil gibi büyük Amerikan petrol şirketleri Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında özellikle Tengiz petrol yataklarıyla ilgili anlaşmalar yaptı. Petrol şirketlerinin yanı sıra madencilik ve diğer sektörlerde de Amerikan şirketleri büyük yatırımlar yaptı. Günümüzde Kazakistan'daki doğrudan yabancı yatırımların % 27'si ABD kaynaklıdır. İkili ticari ilişkiler coğrafi uzaklık nedeniyle çok fazla gelişmemiştir.

Ancak özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD yönetimi genel olarak Orta Asya ve Kazakistan'la olan güvenlik alanındaki işbirliğini genişletti. Buradaki temel amaç Afganistan'daki Amerikan askerî operasyonlarına destek sağlamaktır. Kazakistan'da bir NATO ya da ABD üssü olmamasına rağmen, Kazakistan Amerikan uçaklarının hava sahasını kullanmasına izin verdi. Ayrıca Kazakistan, Kırgızistan'daki NATO üssünün kullanılması hususunda ABD'ye destek verdi. Bunların yanında Kazakistan, ülke içindeki muhalif görüşlere rağmen, Irak'a asker gönderdi. Kazakistan, 30 kişilik sembolik bir askerî birlikle de olsa ABD'nin yanında yer aldığını göstermiş oldu.

Kazakistan ve Avrupa Birliği (AB) ilişkileri genel olarak ABD ile olan ilişkilere benzemektedir. Avrupa Birliği ülkeleri içinde en çok Hollanda ve Almanya ile sıkı ilişkiler içerisindedir. Bunun en önemli nedenleri arasında bir Hollanda şirketi olan Shell'in Kazakistan petrollerindeki yatırımları, Kazakistan'daki Alman nüfusu ve diğer siyasi ve ekonomik konular sayılabilir.

Bağımsızlığın hemen ardından AB Kazakistan'ı tanıyarak temsilcilikler açtı ve siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri başlattı. Tıpkı ABD örneğinde olduğu gibi coğrafi uzaklık nedeniyle ilişkiler genelde petrol ve doğalgaz konuları çevresinde şekillendi. Ancak 11 Eylül sonrasında değişen dünya siyaseti, Rusya'nın giderek güçlenen bir siyasi aktör haline gelmesi ve artan petrol fiyatlarıyla birlikte Kazakistan ekonomisinde görülen hızlı büyüme AB'nin Kazakistan ile daha yakın ilişkiler kurma isteğini güçlendirdi (Hanks, 2009).

Kazakistan ve AB ilişkileri günümüzde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) merkezli olarak devam etmektedir. AGİT, insan hakları ihlallerinin yok edildiği, basın özgürlüğünün güvence altına alındığı, silahların kontrol altında tutulduğu, serbest ve adil seçimlerle siyasi iktidarların iş başına geldiği daha özgür ve güvenli bir dünya amaçlayan uluslararası bir kuruluştur. Kazakistan bağımsızlığın hemen ardından 1992 yılında AGİT'e üye oldu. AGİT temsilcileri Kazakistan'ın yaşadığı komünizmden demokrasiye geçiş sürecinde gözlemci sıfatıyla seçimleri ve diğer siyasi gelişmeleri takip etti. Kazakistan, her ne kadar tartışmalara konu olsa da, 2010 yılında AGİT dönem başkanlığı görevini üstlendi.

Türkiye ile İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Bu yalnızca diplomatik bir ilişki

Coğrafi olarak zaten birbirinden uzak olan Kazakistan ve Türkiye arasında Sovyetler Birliği döneminde bir de ideolojik ayrılık eklendi. Uzun yıllardır Orta Asya'daki soydaşlarıyla ilişkiler kurmak isteyen Türkiye, 1991'den sonra bu imkanı buldu. Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti ile hızlı bir biçimde siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler başlatıldı.

başlatmanın ötesinde sembolik anlamlar taşıyan bir siyasi girişim olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Kazakistan, ve genel olarak tüm Orta Asya Türk cumhuriyetleri, Türkiye için tarihi ve kültürel anlamlar ifade ediyordu.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Cumhurbaşkanı Turgut Özal tıpkı Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi Türk cumhuriyetleri arasında ekonomik ve siyasi bir birlik projesini gündeme getirdi. ABD ve Avrupa ülkeleri müttefikleri olan Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri için iyi bir model olabileceğini ifade ediyordu. Türkiye, 1990'lı yıllarda tüm Orta Asya ülkelerine ekonomik ve teknik alanlarda danışmanlık desteği vererek bu ülkelerin uluslararası topluma kazandırılmasının yolunu açtı. Türkiye ayrıca binlerce üniversite öğrencisine burs vererek yeni bağımsız olan devlet öğrencilerinin Türkiye'de okumasına imkan sağladı. Bu çerçevede binlerce Kazak öğrenci Türkiye'de yüksek öğrenim gördü, hatta doktora çalışmalarını tamamladı.

Ancak kısa sürede anlaşıldı ki Türkiye, Rusya ve Çin ile rekabet edebilecek durumda değildi. Rusya'nın dil birliği ve kültürel yakınlık avantajlarının yanı sıra coğrafi komşuluk gibi üstünlükleri vardı. Çin de benzer biçimde komşuluk ve ekonomik üstünlük avantajlarını iyi kullanıyordu. Ayrıca Batılı ülkeler her ne kadar Türkiye'nin yanında olduklarını söyleseler de Türk Birliği gibi projeler ABD ve Avrupa'yı tedirgin ediyordu. Buna ek olarak Orta Asyalı liderler de Türkiye'nin artan nüfuzunun kendi iktidarları için bir tehdit olduğunu düşünüyordu. Sonuçta Türk cumhuriyetleri zirvelerinde konuşulan meseleler kültürel konularla sınırlı hale gelmeye başladı.

Günümüzde Türkiye ve Kazakistan arasındaki en önde gelen konu petrol boru hatlarıdır. Türkiye enerji kaynakları konusunda çeşitliliğe gitmek amacıyla Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan da petrol ve doğal gaz ithal etmek istemektedir. Bunu da Rusya'yı devre dışı bırakan ve 2006 yılında hizmete açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı aracılığıyla yapmaya çalışmaktadır.

Enerji kaynakları dışında Türk firmaları Kazakistan'da özellikle bankacılık, inşaat, telekomünikasyon, tekstil ve gıda üretimi sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Kazakistan'daki Türk yatırımları 1 milyar Doları aşmış durumdadır. Özellikle yeni başkent Astana'daki inşaat projeleri, uluslararası havaalanı ve Almatı finans bölgesi projesinde Türk inşaat firmaları yer almıştır (Kara ve Yeşilot, 2011).

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Orta Asya ülkeleri ile siyasi, ekonomik ya da kültürel yakınlaşma yollarını aramış ve bunu bir dış politika gündemi haline getirmiştir. Bu amaçla birçok defa Türk cumhuriyetleri zirve toplantıları düzenlemiştir. Antalya'da 2006 yılında yapılan Türk Zirvesi'nde işbirliği alanında önemli adımlar atıldı. Bu toplantıda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Türk parlamenterler meclisinin kurulmasını teklif etti. Bu toplantının ardından ilişkilerin artık daha kurumsal bir yapıda devam etmesine karar verildi. Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin düzenlenerek belli hedefler konması ve somut önerilerle geliştirilmesi kararlaştırıldı. Sonuçta 2009 Nahçıvan Anlaşmasıyla siyasi ilişkileri düzenleyecek ve daimi bir sekreteryaya görevini üstlenecek olan Türk Konseyi kuruldu. Türk Konseyi'nin üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. Türk Konseyi'nin merkezi İstanbul'dadır. Ayrıca bu çerçevede merkezi Astana'da olan bir Türk Akademisi kuruldu. Parlamenterler asamblesi TÜRKPAN'ın merkezi ise Azerbaycan'ın başkenti Bakü oldu. Türk cumhuriyetleri arasındaki kültürel ilişkileri düzenleyen kurum olan TÜRKSÖY ise yine bu Türk Konseyi'ne bağlandı.

KÜLTÜREL GELİŞMELER

Alfabe-Dil

Kazakça, modern Türk dilleri içerisinde Kıpçak grubunda yer almaktadır. Günümüzde Kazakistan, Moğolistan, Çin, Rusya, Özbekistan, İran ve Türkiye’de yaklaşık 11 milyon kişi Kazakça konuşmaktadır. Kıpçak grubunu oluşturan diller arasında yer alan Kırgızca, Nogayca, Karakalpakça ve hatta Tatarca ile çok yakın gramer ve söyleyiş özellikleri göstermektedir. Türkiye’de konuşulan Türkçeye her ne kadar gramer olarak yakın olsa da söyleyiş olarak biraz uzaktır. Türkiye’den Kazakistan’a giden biri için Kazakçayı anlamak ilk anda biraz zordur. Ancak ortak sözcüklerin fazla olması ve söyleyiş farklılıklarının kısa zamanda anlaşılır hale gelmesi Kazakçayı, diğer dillere oranla daha kolay öğrenilir hale getirmektedir. Açıkçası, Türkçe ile Kazakça arasındaki en büyük sorun alfabeden kaynaklanmaktadır. Kazakistan’da günümüzde Kazakçaya uyarlanmış bir Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Kazaklar, Latin alfabesine zaten aşina oldukları için, Türkiye’de alfabe konusunda fazla zorluk çekmemektedir. Ancak Türkler için aynı durum söz konusu değildir. Şimdiye kadar hiçbir yerde karşılarında çıkmayan Kiril alfabesini ilk defa Kazakistan’da gören Türklerin büyük bir kısmı ilk anda bazı sorunlarla karşılaşmaktadır.

Kazaklar arasında XIX. yüzyıl sonlarında **Arap alfabesinin ıslah edilmesi** hatta gerekirse başka bir alfabeye değiştirilmesi yönünde bazı tartışmalar ortaya çıktı. Kazaklar, Sovyet hâkimiyeti altına girdikten sonra alfabe meselesi yeniden gündeme geldi. Sovyet yönetimi eski değerlerle, özellikle İslam dini ile yakın bağlar içeren Arap alfabesinin kesinlikle terk edilmesi, yerine Latin alfabesinin kullanılmasını öngörüyordu. Ayrıca Stalin’in uygulamaya koyduğu milletler politikası kültürel ayrıştırmalar yoluyla milliyetçiliğin önüne geçmeyi amaçlıyordu. Bunun için tek bir alfabe yerine her bir halka ayrı alfabeler oluşturulacaktı.

Latin alfabesine geçmek için ilk adım 1926’da Bakü’de toplanan I. Türkoloji Kongresi’nde atıldı. Bu kongrede Türk cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçmesi önerildi. Kazak aydınlarının önemli bir kısmı buna tamamen karşıydı. Ancak Sovyet hâkimiyeti altındaki Kazakistan 1929’da Latin alfabesine geçti. Sovyet yönetiminin hâkimiyet kurmaya çalıştığı ilk yıllarda 1922-1929 yılları arasında uzunca bir süre tartışılarak karara bağlanan Latin alfabesi fazla uzun ömürlü olmadı.

Kazakistan’da tarih boyunca değişik alfabeler kullanılmıştır. Kazaklar sırasıyla Arap, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmıştır. Kazak halkının ortaya çıktığı XV. yüzyıl ortalarından Sovyet hâkimiyetine kadar Arap alfabesi kullanıldı. Arap alfabesi o dönemlerde tüm Müslüman Türk halklarının ortaklaşa kullandığı bir alfabeydi. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Doğu Türkistan’daki Uygurlara kadar tüm Türk halkları kendilerince küçük değişiklikler yaptıkları Arap alfabesiyle yazıyordu. Ancak Arap alfabesi Türk dillerindeki bazı ses değerlerini karşılamada yetersiz kalıyordu. Bu durum Kazaklar arasında Arap alfabesinin ıslah edilmesi yönünde bazı tartışmalara yol açtı. Bu konuyla en çok Ahmet Baytursunulı ilgilendi. Baytursunulı, 1912’de basılan Til Kural adlı çalışmasıyla Arap alfabesini Kazakçaya göre yeniden düzenledi. Kurucusu olduğu Kazak gazetesinde ve yayınladığı diğer kitaplarda bu alfabeyle kullandı.

Resim 5.4

Arap Alfabeti

Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді. Адамдарға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс.

Latin Alfabeti

Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді. Адамдарға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс.

Kiril Alfabeti

Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді. Адамдарға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс.

Kazakça bir metnin Arap harfleri, Latin ve Kiril alfabeliyle yazılmış halleri. Metin İnsan Hakları Bildirgesi'nin ilk maddesidir.

Stalin zamanında artık tam bir Sovyet cumhuriyeti haline gelen Kazakistan çok kısa bir zamanda Rus alfabesi olan Kiril’e geçti. Kazakistan Komünist Partisi Yüksek Meclisi’nde 1940 yılında alınan bir kararla Kazakistan’da Kiril alfabesi kulla-

nılmaya başlandı. Bu değişikliğe gerekçe olarak ise Rusçanın gittikçe yaygın hale gelmesi gösterilmiştir. Örneğin o dönemde, Sotsiyalist Kazahstan gazetesinde yayınlanan başyazıların her 1000 kelimesinde 1924'te 14, 1930'da 18, 1940 yılında ise 236 Rusça sözcük bulunduğu, bu durumun Kazak dilinin ne kadar geliştiğini gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nde 1928 yılında Latin alfabesine geçilmiş olması da Kazakistan ve diğer Türk cumhuriyetlerinde Kiril'e geçilmesinde önemli bir etken olmuştur. Kazakistan'da 1940 yılından beri Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Kazakistan'da alfabe meselesi günümüzde yeniden canlanmıştır. Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, bağımsızlık öncesinde bile Kazakçanın yaygınlaşması için büyük çaba sarf etmekteydi. Nazarbayev, Sovyetler Birliği'nin son zamanlarındaki serbestlikten istifade ederek, 1989 yılında Kazakçayı devlet dili ilan etmeyi başardı. Bağımsızlığın ilanından sonra 1993'te kabul edilen ilk anayasada Kazakça tek resmî dil olarak ilan edildi. Daha sonra yapılan değişikliklerle anayasaya Rusçanın "halklararası anlaşma dili" olduğu yönünde bir madde eklense de Kazakça tek resmî dil statüsünü korudu. Kazakistan, 1997'de çıkardığı "Dil Kanunu" ile Kazak dilinin öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasını bir devlet politikası haline getirdi. Bu kanuna göre Kazakça öğrenme "her Kazakistan vatandaşının görevi" olarak tanımlanıyordu.

Dil meselesi Kazak kimliğinin oluşumunda çok önemli bir yere sahiptir. Kazakistan, Sovyet döneminde ülkenin asıl halkının azınlıkta olduğu tek cumhuriyetti. Kuzey Kazakistan'da bazı bölgelerde neredeyse % 80 çoğunluğa ulaşan Rus nüfusu nedeniyle Kazakistan'da etkili bir asimilasyon yaşandı. Rus kültürü ve dilini destekleyen Sovyet politikaları ve eğitim sistemi sonucunda Kazak dili kullanımdan düştü. Bir Kazak araştırmacı "Kazakça Aral gölünden daha çok ve daha hızlı kurudu" diyerek sorunu çarpıcı bir biçimde örneklemektedir (Matuszkiewicz, 2010).

Bağımsız Kazakistan devleti, Kazak kimliğinin desteklenmesinde dil politikalarının ne denli önemli olduğunun farkındaydı. Bu amaçla, okullarda Kazakça dersleri konuldu, yazılı ve görsel basında belli oranlarda Kazakça yayın yapma mecburiyeti getirildi ve bazı devlet görevlerine atamalarda Kazakça bilmek şartı geldi. Son olarak, cumhurbaşkanı Nazarbayev, Kazakistan'ın gelecek planlarını ortaya koyduğu Kazakistan 2050 stratejisinde açıkça Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini belirtti. Bir diğer deyişle artık Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi bir devlet politikası halini aldı.

Tarih Yazıcılığı

Ülkelere, halklara ve işlenen konulara göre farklılıklar gösteren tarih yazımı, tarihçilerin bizzat kendisinden ve yaşadıkları zamanda meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Tarih yazıcılığının tarafsız olup olamayacağı konusu tarih felsefecilerinin gözde araştırma alanlarından biridir. Günümüzde bağımsızlıklarının üzerinden yirmi yılı aşkın bir zaman geçen Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki tarih yazımı süreci, tarihçilerin tarafsız olup olamayacağı ya da tarih yazımının ne kadar değişebileceğini gösteren en iyi örneklerden biridir.

Bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde tanık olduğumuz gibi, Kazakistan'da da Kazakların ve Kazakistan'ın tarihi neredeyse yeniden yazılmaya başladı. Tarih yazımında yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Sovyetler Birliği döneminde yasaklanan ve araştırılmayan pek çok konu ele alındı. Bunun bir sonucu olarak Kazak tarih yazımında öncelikle işlenen konularda büyük bir değişim yaşandı. Kazakistan tarih yazıcılığında "tarihin alaca sayfaları"

ya da “boş sayfalar” olarak adlandırılan bu konular arasında Alaş hareketi, Rusya İmparatorluğu’nun sömürge siyaseti, Rus idaresine karşı Kazak ayaklanmaları sayılabilir. Özellikle Kazak Hanlığı tarihi, milli kahramanlar, destanlar ve Sovyet döneminde halk düşmanı ilan edilen milliyetçi şair ve yazarların eserleri hakkında büyük bir külliyat oluştu. Bunlar arasında bilhassa modern Kazak milliyetçiliğinin kaynağı Alaş hareketi ve bu hareketin liderleri konumundaki Ahmet Baytursunov (1873-1937), Alihan Bökeyhanov (1870-1937) ve Mirakup Dulatov’un (1885-1935) eserleri yeniden basıldı, pek çok tez çalışması yapıldı, yüzlerce kitap ve makale yayınlandı. Alaş Hareketi ve liderleri hakkındaki en yetkin eser Mammet Koygeldiev’in *Alaş Kozğahısı* (Almatı, 2008) adlı çalışmasıdır.

İbrahim Kalkan, *Kazakistan’da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822-1920)* (İstanbul, 2013).

K İ T A P

Ele alınan konularla ilgili bir diğer gelişme de milli kimlik ve kültür konularının çokça işlenir hale gelmesidir. Kazakistan, bağımsızlığını kazanmasının ardından özellikle bu konuları destekleyici bir siyaset izledi. Kazakistan hükümetinin, 1997 yılını “Toplumsal barış ve siyasi sürgün kurbanlarını hatırlama yılı”, 1998’i ise ‘Halk birliği ve milli tarih yılı’ ilan etmesi bu devlet politikasının açık bir göstergesidir. Ayrıca Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev’in doğrudan girişimleriyle 2004 yılında “Madeni Mura” (kültürel miras) adında kapsamlı bir proje başlatıldı. Söz konusu kültürel projede Kazak tarihi, edebiyatı, müzik, sanat ve hatta arkeolojisi hakkında ciddi akademik çalışmalar yapıldı. Pek çok telif eserin yanı sıra, birçok batı ve doğu dilinden Kazak tarihi ve edebiyatıyla ilgili eserler çevrildi. Bu çalışmalar arasında 10 cilt halinde yayınlanan *İstoriya Kazahstana v Russkikh Istochnikah* (Almatı, 2005) (Rusça Kaynaklarda Kazakistan Tarihi) önemli bir külliyat olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı biçimde Çince, Farsça ve Türkçe kaynaklarda Kazakistan tarihi derlemeleri de yayınlanmıştır.

Medeni Mura sitesi: www.madenimura.kz

İ N T E R N E T

Sovyet hâkimiyetine kadar Kazak tarihiyle ilgi yapılan çalışmalar daha çok seçerelerce bilgilerinin derlenmesi ve bu seçerelerde anlatılan hikayelerin yazılı hale getirilmesi biçiminde gerçekleşti. Bu konuda en ünlü eser Şahkerim Kudayberdi’nin *Türk, Kırgız-Kazak hem Handar Şeceresi*’dir (Orenburg, 1911). Ayrıca Troitsk’de yayınlanan *Aykap* dergisi (1911-1915) ve Orenburg’da yayınlanan *Kazak* (1913-1918) gazetesinde Kazak tarihiyle ilgili çeşitli makaleler yayınlanmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde yaşanan büyük ideolojik değişimden tarih yazıcılığı da etkilendi. Sovyet ideolojisiyle çatışan milliyetçilik ve din konuları hakkında yazmak kesinlikle yasaklandı. Buna uymayanlar hapsedildi, sürgüne gönderildi ya da idam edildi. Bu dönemdeki önemli Kazak tarihçileri arasında Sancar Asfendiyarov, Turar Rıskulov ve Ermuhan Bekmahanov sayılabilir. Söz konusu tarihçilerin üçü de Stalin dönemindeki zulme maruz kalmıştır. Açıkçası bu dönemde Kazak tarihi daha çok Ruslar tarafından yazıldı. Sovyet döneminde önce iki cilt, daha sonra beş cilt olarak *Kazak SSC Tarihi* yazıldı. Rusça olarak hazırlanan bu resmî tarih kitaplarının daha sonra Kazakça tercümelemleri de yapıldı. Bu kitaplar resmî ideolojinin tarih yazımını ne kadar etkileyebileceğinin açık kanıtlarıdır. İçeriklerine bakmadan sadece en sonda yer alan kaynakça bölümüne bakmak bile komünist ideolojiyi görmeye yeterlidir. Yararlanılan kaynakların listelendiği bibliyografya

Kazaklar, Rus işgalinden önce yani XVIII. yüzyılda sözlü bir edebiyat ve tarih geleneğine sahipti. Tarih çoğu kere edebiyatla karışık bir halde destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ilk çalışmaları Çokan Velihanov (1835-1863) yapmıştır. Son Kazak hanı Veli Han’ın soyundan gelen Çokan Velihanov Kazak tarihi, edebiyat ve kültürü hakkında yaptığı çalışmalar ve yayınladığı eserlerle ünlüdür. Ünlü Kırgız destanı Manas’la ilgili akademik anlamdaki ilk çalışmayı Velihanov yapmıştır. Tüm eserleri beş cilt halinde yayınlanmıştır.

kısımında en başta, diğer bütün kitaplardan ayrı olarak Lenin, Marx ve Engels'in kitapları sıralanmıştır. Bağımsızlıktan sonra bu sefer *Kazakistan Tarihi* adlı yine beş ciltlik bir resmi tarih kitabı yayınlandı. Önceki kitaplara benzer bir formatta yayınlanan derlemede Sovyet döneminde yasaklı kalmış konular da yer aldı.

Bağımsızlık döneminde tarih yazımına yöntem açısından da bir takım değişiklikler gelmiştir. Önceleri bütün Sovyetler Birliği'ne hâkim olan komünist bakış açısı ve yöntemler izlenirken, yeni dönemde bu terk edilerek daha çağdaş ve serbest yöntemler görülmeye başlanmıştır. Örneğin, Sovyet devrinde ülke tarihleri yazılıp, halkların tarihleri bu ülke tarihlerinin küçük birer parçası olarak işlenirken, yeni dönemde artık etnik tarihler de yazılmaya başlandı. Bir başka deyişle, önceleri "Kazakistan tarihi" yazılırken, artık "Kazak halkının tarihi" kitapları yayınlanmaya başlanmıştır.

Bir diğer yenilik de ekonomik ve siyasi sistemin değişimiyle ilgilidir. Kitap basım işinde artık özel teşebbüs de yer almaya başlamıştır. Ekonomik zorluklar nedeniyle devlete ait basımevleri bazı kitapların yayınlanmasında özel şirketlerden destek almaktadır. Bunun yanında Sovyet devrinde devlete ait olan basın-yayın tekeli kalkmış, özel şirketler de kitap yayınlamaya başlamıştır.

Bütün bu değişimlerin yanı sıra değişmeyen unsurlar da mevcuttur. Öncelikle Rusça bilim dili olma özelliğini hala korumaktadır. Kazakça yayınlanan birçok eser gerçekte Rusça asıllarının tercümeleridir. Ancak Kazakça telif eserlerin de gün geçtikçe arttığı gözlemlenmektedir. Ayrıca eski başkent Almatı, kültürel başkent olmayı sürdürmektedir. Yayınlanan kitapların çok büyük bir bölümü Almatı'da basılmaktadır.

Eğitim Sistemi

Sovyet döneminin pek çok kötü etkisinin yanı sıra, bazı olumlu sonuçlarının da olduğu iddia edilebilir. Yüksek okuma-yazma oranları bu olumlu görülen sonuçlar arasındadır. Kazakistan, % 97 okuma-yazma oranı ile dünyada üst sıralarda yer almaktadır.

Rus eğitim sisteminde 1917 Bolşevik Devrimi'nden önce yer alan *Gimnaziya* ve *Litsey* okulları Sovyet döneminde birleştirilerek normal lise kapsamına alınmıştı. Gimnaziya okullarında öğrenciler daha klasik bir müfredat takip ediliyor, Litsey okullarında ise matematik ve fen derslerine ağırlık vererek üniversiteye hazırlanıyordu. Bu okulları Türkiye'deki Anadolu ve Fen liseleri gibi düşünebiliriz. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında söz konusu okullar yeniden açıldı. Günümüzde Kazakistan'da 30'dan fazla Gimnaziya ve 100 kadar Litsey okulu hizmet vermektedir. Ayrıca meslek eğitimi veren liseler de mevcuttur.

Kazakistan'da eğitimin planlanması, okulların açılması ve idaresinden Kazakistan Eğitim Bakanlığı sorumludur. Eğitim Bakanlığı, erkek ve kız çocukların eşit şartlar altında öğrenim görmesine özel önem vermektedir. Sovyet döneminden önce kız çocuklarının okula gitme oranı çok düşüktü. Kazakistan'da 1920'de sadece 1900 kız çocuğu okula gidiyordu. Bu sayı 1999'da 1 milyonu aştı.

Birçok etnik grubun yaşadığı Kazakistan'da 21 dilde eğitim yapılmaktadır. Yaklaşık 3.500 okul Kazakça, 2.500 okul Rusça, 2.200 okul da hem Kazakça hem Rusça eğitim vermektedir. Bunların yanı sıra 77 Özbek, 13 Uygur okulu ve az sayıda Tacik, Ukrain, Alman ve diğer etnik grupların okulları hizmet vermektedir. Üniversite eğitiminde henüz Rusçanın hâkimiyeti sona ermiş değildir. Yaklaşık 150 yüksek öğrenim kurumuna devam eden öğrencilerden 77.000'i Kazakça, 177.000'i ise Rusça eğitim almaktadır (<http://www.kazakhembus.com/page/bolashak>).

Kazakistan eğitim sistemi şu okullardan ve aşamalardan oluşmaktadır: Okulöncesi eğitim, ilköğretim, okul dışı eğitim ve öğretim, aile eğitimi, orta öğretim, teknik orta öğretim, yüksek öğretim ve üniversite. Mecburi öğrenim 7 yaşında başlayıp 16'da sona ermektedir. Üniversiteye kadar olan öğretimin ilk aşaması 1. sınıftan başlayıp 4. sınıfta sona ermektedir. İkinci aşama 5-9 arası, lise 10 ve 11. sınıflardan oluşmaktadır. Genelde tüm bu sınıflar aynı okulda ve aynı bina çatısı altında yer almaktadır.

Kazakistan'ın en önde gelen üniversiteleri Almatı'daki Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi ve Astana'daki L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi'dir. Ayrıca Astana'da cumhurbaşkanının adına açılan Nazarbayev Üniversitesi hızla gelişmektedir. Bunların yanında Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi de hizmet vermektedir.

Edebiyat

Kazak edebiyatının kökenleri müzik eşliğinde söylenen aşk hikayeleri, kahramanlık destanları ve öğüt veren öyküler içeren sözlü edebiyat örneklerine dayanır. *Akın* ve *jırav* adı verilen Kazak halk ozanları, özellikle *batır* adı verilen halk kahramanlarının savaşları ve mücadelelerinin anlatıldığı destanlar anlatırdı. Bunlar arasında Alpamış Batır, Kobılandı Batır, Er Tarğın, Er Edige, Kambar Batır ve Kabanbay Batır öne çıkan destanlardır. Aşk hikayeleri arasında ise Kız Jibek ve Kozi Körpeş-Bayan Suluv en ünlüleridir. Anonim halk hikayeleri olan bu sözlü edebiyat örnekleri XVIII. yüzyılda söyleyeni belli hale gelmeye başladı. Bunlar arasında en ünlüsü Bukar Jırav'dır. Ünlü Kazak hanı Abılay Han'ın maiyetinde yer alan Bukar Jırav, övgülerinin yanında eleştirilerini de çekinmeden hanın yüzüne karşı söyleyebilmesiyle tanınmıştır. Örneğin Bukar Jırav, aşağıdaki şiirde iktidarın geçici olduğu ve fakir de olsa halkı gözetmek gerektiğini vurgulamaktadır:

Yeryüzünü çevreleyen
(Gökteki) ay batmaz demeyin
Karnı büyük zenginlerden
Devlet gitmez demeyin
Yalnız yalnız demeyin
Yalnız çoğa katılıp
Bir yerlerde savaşıp
Hakkını almaz demeyin
Kuru değnekli fakire
Zenginlik gelmez demeyin.

Rus işgali ve yapılan haksızlıklara karşı XIX. yüzyıl başlarında *ölen* adı verilen halk şiiri örnekleriyle halkın sesi olmaya çalışan ozanlar arasında en ünlüsü Mahambet Ötemisulı'dır. Batı Kazakistan'da 1827 yılında İsatay Taymanulı liderliğinde başlayan isyan hareketleri şair Mahambet'in katılmasıyla hızla büyüdü. Mahambet, söylediği şiirler ile halkın duygu ve düşüncelerine tercüman oluyordu.

Rus işgali Kazak halkının hayatını neredeyse yaşanmaz hale getirmişti. Toprakları elinden alınan ve geleneksel ekonomisi altüst olan Kazaklar büyük sıkıntı içindeydi. İşte bu dönemde şairler söyledikleri *jır* ve *ölen*lerle söz konusu sıkıntıları anlatmaya çalıştı. Bu döneme Kazak edebiyatında *zar zaman* (kaygılı zaman) adı verilmektedir. *Zar zaman* şairleri arasında Şortanbay Kanayulı, Dulat Batayulı, Murat Mönkeulı ve Ebubekir Kerderi sayılabilir. Özellikle Murat Mönkeulı'nın aşağıdaki "Üş Kıyan" (uzakta kalan üç yer) adlı şiirinde Rus işgali yetkinlikle betimlenmektedir:

İdil'i çekip alarak
Namusumuza el uzattılar
Yayık'ı çekip alarak
Boğazımızı sıktılar
Mangıstav'da üç menderes
Onu bile çekip aldılar
Hayvanlarla insanları sayarak
Çocukların hesabını aldılar

Abay Kunanbayulı (1845-1904): Abay, modern yazılı Kazak edebiyatının kurucusu sayılmaktadır. Asıl adı İbrahim olup Kazaklarda yaygın olan isim kısaltma adetinden dolayı Abay biçiminde anılmıştır. Babası Kunanbay, varlıklı ve nüfuzlu bir beydi. Abay, öğrenimini Semey şehrindeki medresede tamamladı. Bu arada bir Rus mahalle mektebine devam ederek Rusça öğrendi. Özellikle edebiyata merak sararak Doğu klasiklerini okudu. Bu yıllarda şiir de yazmaya başladı. İlk eserleri çoğunlukla aruz vezninde yazdığı aşk şiirlerinden oluşuyordu. Fakat asıl eserlerini Kazak halk edebiyatı türlerinde verdi.

Yukarıda bir kısmı verilen şiirde eskiden beri Türk toprakları olan İdil, Yayık ve Mangıstav'ın Rus işgaliyle artık üç *kıyan* haline geldiği anlatılmaktadır.

Modern Kazak edebiyatının kurucusu **Abay Kunanbayulı**'dır. Abay, hem edebiyat hem de sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonra gelen Kazak aydınlarının örnek aldığı bir kişi olmuştur. Üslup ve konu bakımından pek çok yenilik getiren Abay'ın eserleri Kazak edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Sovyetler Birliği devrinde birçok Kazak şair ve yazarın eserleri yasaklandığı halde Abay bu yasaklamanın dışında tutulmuş, bu sayede XX. yüzyıl Kazak edebiyatında önemli bir yere sahip olarak hakkında en çok araştırma yapılan edebiyatçıları arasına girmiştir. Abay'ın eserleri şiir, nesir ve başta Rusça olmak üzere diğer dillerden yaptığı çeviriler olarak üç grupta toplanabilir. Abay, herşeyden önce sözlü halk edebiyatının yazılı hale geçmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kırk yaşına geldiğinde kendini iyice edebiyata veren Abay 1886'da yazdığı 'Jaz' (yaz) adlı şiirinde ilk defa kendi adını kullandı. Bu tarihten sonra kaleme aldığı şiirler ve felsefi düzyazılarla Kazak halkını modern dünyaya ayak uydurmaya çağırdı. Kazak halkının çağın gerisinde kaldığını düşünüyor, toplumu dönüştürmenin yollarını arıyordu. Abay, Kazak şiirine biçim ve içerik yönünden yenilikler getirdi. Ondan önce Kazak şiirinde sadece *ölen* ve *jır* adı verilen iki biçim vardı. Abay bunları kullanmakla yetinmedi, Kazak şiirine onyedi değişik şekil kazandırdı.

Abay'ın birkaç şiiri sağlığında dergilerde basıldığı halde bütün eserleri bir kitap halinde yayınlanmamıştır. Ölümünden sonra yeğeni Kekitay, şiirlerini neşretmek için girişimlerde bulunmuş, nihayet 1909 yılında Petersburg'da *Kazak Akını İbrahim Kunanbay Oğlunun Öleni* adıyla şiirlerinin bir derlemesi basılmıştır. Bu kitaptan sonra Abay hızla tanınmaya başlamış, günümüze kadar çeşitli tarihlerde otuzdan fazla Abay antolojisi yayınlanmıştır. Sovyet devrinde ise Abay'ın hayatı ve eserlerine dair çeşitli inceleme ve değerlendirmeler yapılmış, eserleri başta diğer Türk dilleri olmak üzere pekçok dile çevrilmiştir. Hayatı hakkında yazılan en önemli eser Muhtar Avezov'un *Abay Jolu* (Abay yolu) adlı dört ciltlik biyografik romanıdır. Abay'la ilgili çalışmalar bağımsızlıktan sonra da devam etmiştir. Özellikle doğumunun 150. yılı münasebetiyle UNESCO'nun 1995 yılını Abay yılı ilan etmesi hem Kazakistan'da hem Türkiye'de Abay hakkındaki çalışmalara hız kazandırdı.

Abay Joli'nin yazarı Muhtar Avezov, Sovyet dönemi Kazak edebiyatının en tanınmış ismidir. Daha çok roman ve hikaye tarzında eserler veren Avezov, Kazak geleneksel hayatındaki değişimi ve Sovyet yönetiminin etkilerini ele almaya çalışmıştır. Sovyet döneminin bir diğer önemli yazarı İlyas Esenberlin'dir. Tarihî roman konusunda usta bir yazar olan Esenberlin'in en önemli eserleri *Köşpendiler* (göçebeler) ve *Altınorda*'dır. *Köşpendiler* adlı üç ciltlik roman bir anlamda Kazak halkının ortaya çıkışından Rus hâkimiyeti altına girmesine kadar geçen dönemdeki tarihî hikayesidir.

Sovyet dönemindeki diğer yazarlar arasında Sultanmahmut Torayğırov, Jüsip-bek Aymavıto, Mağjan Jumabayev, Saken Seyfullin sayılabilir. II. Dünya Savaşı sonrası, Stalin'in ölümünden sonra Kazak düşünce hayatında yaşanan göreceli serbestlik edebiyata da yansdı. Bu dönem yazarlarından Sabit Mukanov, Dükenbay Dosjanov, Beyimbet Maylin, Tahavi Ahtanov, Muhtar Mağavin ve Abiş Kekilbayev Kazak edebiyatına damgasını vuran önemli yazarlar arasındadır.

Bağımsızlık döneminde ise Muhtar Şahanov ve Oljas Suleymanov öne çıkan yazarlardır. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde özellikle 1986 Jeltoksan olayları sonrasında Kazak yazarları milli hareketlerde etkin rol almışlardır. Bu çerçevede Oljas Suleymanov'un *Az i Ya* romanı ve başkanlığını yaptığı Kazakistan Jazuvşılar

Odağı (Kazakistan Yazarlar Birliği) önemlidir. Suleymanov, ayrıca Kazakistan'daki nükleer denemelerin durdurulması amacıyla Nevada-Semey hareketini başlattı. Yazarlar Birliği, *Kazak Adebieti* ve *Julduz* adlı süreli yayınlarla Kazak edebiyatını canlı tutmaya çalışmaktadır.

Bağımsızlık dönemi Kazak edebiyatının önemli bir özelliği, Sovyet döneminde yasaklı kalmış yazarların eserlerinin yeniden ele alınarak, yeni baskılarının yapılmasıdır. Kazak edebiyatının temellerini kuran ve XX. yüzyıl başında yazdıklarıyla tüm Kazak halkını etkileyen Ahmet Baytursunov, Miryakup Dulatov, Mağjan Jumbabayev, Şakerim Kudayberdiev ve diğer birçok Kazak aydınının eserleri yeniden Kazak halkının istifadesine sunulmuştur.

Kazak edebiyatında son yıllarda öne çıkan isimler ve eserleri arasında T. Abdikekimov'un *Akşam Hattarı*, M. Rayimbekulı'nın *Ay*, A. Karipjanov'un *Sana-dağı Suretter*, A. Balkıbek'in *Metamorfoza*, T. Kenesbayev'in *Kızgış Kus* ve Duman Ramazan'ın *Kökjal* adlı kitapları sayılabilir.

Basın

Sovyetler Birliği döneminde haberleşme ve basın devletin tekelindeydi. Varlığını bugün de sürdüren günlük gazete *Kazahstanskaya Pravda* devletin yayın organıydı. Komünist dönemde herhangi bir basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildi. Tüm haberler, hatta gazete ilanları bile sansür kurulunun sıkı denetiminden geçiyordu. Kazakistan bağımsız olduktan sonra, dünyaya açılmanın da etkisiyle gazete ve dergi sayısında büyük bir artış yaşandı. Günümüzde yaklaşık 950 gazete ve 400 dergi yayınlanmaktadır. Söz konusu gazete ve dergilerin büyük çoğunluğu Rusça yayın yapmaktadır. Kazak nüfusu çoğunluğu sağladığı halde toplumsal hayatta Rusçanın etkisi sürmektedir. Özellikle kültürel ve entellektüel alanlarda insanlar kendilerini Rusça ifade etmektedir. Ayrıca Rusçanın bilim dili olma özelliği devam etmektedir.

Kazakistan yönetimi Kazakçanın yaygınlaştırılması için çaba sarf etmektedir. Bu amaçla 2002 yılında çıkarılan bir yasayla televizyon yayınlarının en az yarısının Kazakça yapılması zorunlu hale getirildi. Kazakistan'da günümüzde yaklaşık 250 ulusal ve yerel televizyon kanalı yayın yapmaktadır. Ayrıca çoğunluğu Rusça yayın yapan radyo kanalları da mevcuttur. Birçok etnik grubun yaşadığı Kazakistan'da Uyğurca, Korece ve diğer etnik grupların dillerinde yayın yapan gazete ve dergilere de rastlamak mümkündür. Kazakistan basının en önemli gündem maddesi basın özgürlüğüdür. Bağımsızlıktan sonra hükûmetin basında çıkan haberler ve yazarlar üzerinde baskı uyguladığı yönünde iddialar dile getirilmektedir. Kazakistan'da yayın yapabilmek için yetkili kurumlara kayıt yaptırmak gerekmektedir. Hükûmetin 2012 yılında yaptığı düzenlemelerle söz konusu kayıt işlemlerini zorlaştırdığı ve bu konuda keyfi davrandığı yolunda iddialar mevcuttur. Bu nedenle son yıllarda internet haberciliği ve basını hızla gelişmektedir. Günümüzde 5.3 milyon internet kullanıcısı mevcuttur. Kazakistan nüfusunun yaklaşık üçte birine karşılık geldiği düşünülürse bir hayli yüksek bir internet kullanım oranı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kazakistan'da yayın yapan başlıca gazeteler arasında *Kazahstanskaya Pravda*, *Egemen Kazakistan*, *Ekspress-K*, *Jas Alaş*, *Liter*, *Vremya* ve *Karavan* sayılabilir. Televizyon kanalları arasında Kazakistan, Habar, El Arna, KTK, Caspionet ve Eurasia TV önde gelen yayın kuruluşlarıdır. Kazinform ve İnterfaks Kazakistan haber ajansı olarak hizmet vermektedir (Morse ve diğerleri, 2013).

Kazakistan'da Latin alfabesi kullanılsaydı Kazakça Türkiye'de daha rahat anlaşılabilir miydi?

SIRA SİZDE

Özet

Kazakistan'ın bağımsızlık sürecinde gerçekleşen olayları tarihsel açıdan değerlendirmek.

Kazakistan'ın bağımsızlık süreci 1986 yılında Kazakistan'ın başkenti Almatı'da yaşanan Jel-toksan (Aralık) Olaylarıyla başlamıştır. Sovyet yönetiminin başına 1985'te geçen M. Gorba-çov, siyasi sorunları gözardı ederek, ekonomik reformlara odaklandı. Bu çerçevede Kazak SSC'nde de yönetim değişikliğine gitti. Din-muhammed Konayev'i görevden alarak yerine Kazakları hiç tanımayan bir Rus bürokrat olan G. Kolbin'i getirdi. Bu durum Kazak halkında büyük infiale neden oldu. Başkent Almatı'da büyük protesto gösterileri düzenlendi. Bu olaylar gelişen Kazak milliyetçiliğini canlandırdı. Kısa zaman sonra başarısız yönetimi nedeniyle Kol-bin görevden alındı ve yerine 1989 yılında Nur-sultan Nazarbayev getirildi. Nazarbayev, ülkesi-ni ve halkını iyi tanıyordu. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı zorlu günlerde Kazakistan'ı güvenli bir biçimde bağımsızlığa taşıdı. Kazakistan 16 Ara-lık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet kurumları ve etnik yapısı ile ilgili temel kavramları açıklamak.

Kazakistan, yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Yürütmenin başında geniş yetkilerle donatılmış ve seçimle işbaşına gelen bir cum-hurbaşkanı vardır. Cumhurbaşkanı, hükûmet üyeleri, bakanlar ve başbakanı belirleyerek mec-lisin onayına sunar. Ayrıca üst düzey bürokratlar, yargı mensupları ve memurların ataması cum-hurbaşkanı tarafından yapılır. Kazakistan parla-mentosu Senato (üst meclis) ve Milli Meclis adı verilen iki bölümden oluşmaktadır. Milli Meclis yasama görevini yürütürken, Senato bir anlam-da denetleme görevini üstlenir. Kazakistan'da oblis adı verilen 14 adet il, yani yerel yönetim bi-rimi mevcuttur. Akim (hâkim) adı verilen il yö-neticileri cumhurbaşkanının atamasıyla işbaşına gelir. Bağımsızlıktan sonra 1999'da önce % 50'yi geçen Kazak nüfusu, 2009'da % 63'e ulaştı. Gü-nümüzde Kazakistan'da Kazaklar dışında Ruslar, Ukrainler, Almanlar, Koreliler, Ahıska Türkleri, Uygurlar ve diğer komşu ülke halklarından ba-zıları yaşamaktadır. Tüm etnik grupların hakları anayasada güvence altına alınmıştır.

Bağımsızlık sonrası yaşanan iktisadi gelişmeleri tanımlamak.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde bağımsızlıktan sonra yaşanan ekonomik gelişmeleri iki dönem-de incelemek mümkündür. İlk dönem 1991-2000 arasındaki ekonomik sıkıntıların yaşandığı yıllardır. Kazakistan, bu dönemde Sovyetler Birliği'nden miras kalan ağır ekonomik sorunlar ve kapitalist ekonomiye geçiş süreciyle uğraş-mıştır. 2000'li yılların başından itibaren devamlı surette yükselen petrol fiyatları Kazakistan'ın imdadına yetişti. Kazakistan'ın en büyük ekono-mik gelir kaynağı petroldür. Ülke ekonomisinin neredeyse yarısı petrolden elde edilen gelire da-yanmaktadır. Küresel krizlerden korunmanın en güvenli yolu gelişmiş bir sanayi ve ticaret siste-mine sahip olmaktır. Bu nedenle Kazakistan de-vamlı surette yabancı yatırımcıları ülkeye çekme gayreti içindedir.

Kazakistan'ın dış politikasının temel unsurları ve diğer ülkelerle ilişkilerini açıklamak.

Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri uluslararası güç dengelerini kollayan bir dış siyaset yürütmeye çalışmaktadır. Dünyanın en uzun kara sınırı Kazakistan-Rusya arasında binlerce kilometre boyunca uzanan sınırdır. Kazakistan'daki Rus nüfusu, dış ticaret ve petrol boru hatları gibi meseleler de eklenince Kazakistan'ın Rusya'yı gözardı eden bir politika izlemesi mümkün görünmemektedir. Benzer bir biçimde doğu komşusu Çin ile de olumlu ilişkileri devam ettirmeye çalışmaktadır. Diğer Orta Asya ülkeleri ile de tarihten gelen ve coğrafi ya-kınlığın getirdiği komşuluk ilişkileri söz konu-sudur. Komşu ülkelerin yanı sıra Kazakistan'daki stratejik öneme sahip yeraltı kaynakları ve Bay-konur uzay üssü nedeniyle ABD ve Avrupa Bir-liği ülkeleri Kazakistan'la yakın ilişkiler kurma gayreti içindedir. Bunların yanında Türkiye de Kazakistan için bir müttefik ve dost ülke konu-mundadır. Kazakistan bütün bu birbiriyle çıkar çatışması içinde olan ülkelerle aynı anda iyi iliş-kiler yürütmeye çalışmaktadır.

Kazakistan'da bağımsızlıktan sonra kültürel konularda, özellikle dil, tarih yazıcılığı, eğitim ve edebiyat alanlarındaki son gelişmeleri değerlendirmek.

Günümüzde Kazakistan, Moğolistan, Çin, Rusya, Özbekistan, İran ve Türkiye'de yaklaşık 11 milyon kişi Kazakça konuşmaktadır. Kazakistan, Sovyet döneminde ülkenin asıl halkının azınlıkta olduğu tek cumhuriyetti. Bu nedenle pek çok Kazak anadilini unutmuş, onun yerine Rusça konuşmaya başlamıştır. Bağımsızlıktan sonra Kazak dilinin yaygınlaştırılması bir devlet politikası haline geldi. Kazakistan tarihi, bağımsızlığın ardından neredeyse yeniden yazıldı. Sovyetler Birliği döneminde yasaklanan ve araştırılmayan pek çok konu ele alındı. Sovyet döneminin pek çok kötü etkisinin yanı sıra, bazı olumlu sonuçlarının da olduğu iddia edilebilir. Yüksek okuma-yazma oranları bu olumlu görülen sonuçlar arasındadır. Sovyet dönemi Kazak edebiyatının en tanınmış ismi Muhtar Avezov'dur. Bağımsızlık döneminde ise Muhtar Şahanov ve Oljas Süleymanov öne çıkan yazarlardır.

Kendimizi Sınavalım

1. Jeltoksan (Aralık) 1986 olayları Kazakistan'ın hangi kentinde meydana gelmiştir?
 - a. Astana
 - b. Almatı
 - c. Aktöbe
 - d. Janaözen
 - e. Türkistan
2. Kazakistan 1991'de bağımsız olduğunda **en üst** düzey yöneticisi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. D. Konayev
 - b. G. Kolbin
 - c. L. Brejnev
 - d. N. Nazarbayev
 - e. M. Gorbaçov
3. Kazakistan'da başbakanı aşağıdakilerden hangisi seçer?
 - a. Halk
 - b. Cumhurbaşkanı
 - c. Senato
 - d. Milli Meclis
 - e. Anayasa Konseyi
4. Aşağıdakilerden hangisi Kazakistan'daki etnik gruplardan biri **değildir**?
 - a. Ruslar
 - b. Ukrainler
 - c. Uygurlar
 - d. Koreliler
 - e. Macarlar
5. Kazakistan'ın **en büyük** gelir kaynağı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Petrol
 - b. Altın
 - c. Doğalgaz
 - d. Uranyum
 - e. Bakır
6. Kazakistan'ın para birimi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Ruble
 - b. Manat
 - c. Tenge
 - d. Yuan
 - e. Kazak Lirası
7. Kazakistan'ın Rusya ile ilişkilerinde **en önemli** gündem maddesi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Rusya'daki Kazak nüfusu
 - b. Enerji kaynakları
 - c. Baykonur uzay üssü
 - d. Sınır ticareti
 - e. Askeri işbirliği
8. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkileri düzenlemeye yardımcı kuruluş aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Türk Konseyi
 - b. Türksoy
 - c. Türkpa
 - d. Tika
 - e. Tömer
9. Kazakçanın **en yakın** olduğu dil aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Rusça
 - b. Kırgızca
 - c. Farsça
 - d. Azerice
 - e. Türkiye Türkçesi
10. Modern Kazak edebiyatının kurucusu kimdir?
 - a. Abay Kunanbayulı
 - b. Ahmet Baytursunulı
 - c. Muhtar Avezov
 - d. Mağjan Jumabayev
 - e. Şokan Velihanov

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Devlet Yönetim Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Etnik Meseleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise “Küresel Güçlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye ile İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Alfabe-Dil” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Almatı'daki Aralık 1986 olaylarında en çok kullanılan sloganlardan biri “Kazakistan Kazaklarıdır” idi. Bunun aynı zamanda bağımsızlık isteğinin başka bir yolla ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Aralık 1986 olaylarından sonra Kazakistan'daki milliyetçi ve bağımsızlık yanlısı hareketler gittikçe güçlendi. Bu hareketler 1991'deki bağımsızlık için entellektüel bir altyapı oluşturmuştur.

Sıra Sizde 2

Kazakistan siyasi yapısı ülkedeki iktidarın yeniden Rusların eline geçmesini engellemeye çalışan bir biçimde kurulmuştur. Cumhurbaşkanı adayları Kazakça sınavına girmek zorundadır. Kuzey bölgelerdeki Kazak nüfusu arttırmak amacıyla başkent, Astana'ya taşınmıştır. Daha önceleri 19 olan oblas (bölge) sayısı Kazakların lehine birleştirmelerle 14'e düşürülmüştür.

Sıra Sizde 3

Kazakistan ekonomisinin en büyük gelir kaynağı petrol kısa vadede büyük bir fırsat, orta ve uzun vadede ise ekonomik gelişmeyi engelleyici bir etkidir. Kazakistan yönetimi bu durumun farkında olduğu için sanayi ve ticareti geliştirici tedbirler almaya çalışmaktadır.

Sıra Sizde 4

Bu konudaki en büyük etken coğrafi uzaklıktır. İkinci olarak, uzun yıllar Rus ve Sovyet hâkimiyeti altında kalan Kazakistan için hemen yakınındaki komşu Rusya daha cazip bir ortak olarak görünmektedir. Ayrıca yönünü Avrupa'ya çevirmiş, Orta Doğu'ya komşu bir Türkiye büyük Çin ekonomisi ile rekabet edecek güce sahip değildir.

Sıra Sizde 5

Evet, daha kolay anlaşılabilirdi. Hemen bir deneme yapalım. “Bir Türik muğalımı latin aripimen kazakşa okıdı”. Bu cümlemin Türkçesi: “Bir Türk muallimi Latin harfiyle Kazakça okudu”.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 5: Kazakistan Cumhuriyeti

Bağımsızlık Süreci

1. *Obls nedir?*

Cevap: Kazakistan Cumhuriyeti ve 14 oblısı (bölgesi).

2. *Rayon nedir?*

Cevap: Bu oblastlar rayon adı verilen 175 ilçeye bölünmektedir.

3. *Kazakistan bağımsızlığını kazandı ne zaman?*

Cevap: Kazakistan, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsız oldu.

4. *Jeltoksan (Aralık) Olayları'nın nedeni nedir?*

Cevap: Sovyetler Birliği lideri M. Gorbaçovun, Dinmuhammed Konayev'i görevden alıp onun yerine Onun yerine Aralık 1986'da Gennadiy Kolbin adında daha önce Kazakistan'da hiç yaşamamış, Kazakları ve Kazakistan'ı tanımayan bir Rus'u getirmesi ve bu durumun halk arasında infiale yol açması sonucunda Jeltoksan (Aralık) Olayları meydana gelmiştir.

5. *Bakir Topraklar Projesi nedir?*

Cevap: II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin artan tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla Kazakistan bozkırları tarıma açıldı. Yüzbinlerce hektarlık bu dev proje "işlenmemiş, bakir, kullanılmayan" anlamına gelen tseline sözcüğüyle tanımlandı ve "Bakir Topraklar Projesi" adı verildi. Bu projenin merkezi olarak Akmola şehri seçilmiştir.

İç Politika

6. *Kazakistan Cumhurbaşkanlığı'na aday olma şartları nelerdir?*

Cevap: Kazakistan yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Devletin ve yürütmenin başı genel seçimlerle işbaşına gelen cumhurbaşkanıdır. Kazakistan cumhurbaşkanı beş yıl süre ile ard arda en fazla iki dönem görev yapar. Ülkenin resmi dili olan Kazakçayı bilen, 35 yaşını doldurmuş, 60 yaşını aşmamış her Kazakistan vatandaşı cumhurbaşkanlığı için aday olabilir.

7. *Kazakistan Milli Meclis'inin başlıca görevleri nelerdir?*

Cevap: Milli Meclis'in başlıca görevleri şunlardır: Yasa ve kararname tekliflerinin görüşülerek karara bağlanması, meclisin onayladığı yasalara yönelik cumhurbaşkanının veto gerekçelerinin değerlendirilmesi, cumhurbaşkanı seçimlerinin ilanı, cumhurbaşkanıtaraftından önerilen seçim komisyonu üyelerinin atanması, Kazakistan bütçesinin onaylanması.

8. *Akim (hâkim) adı verilen il yöneticileri nasıl işbaşına gelmektedir?*

Cevap: Akim (hâkim) adı verilen il yöneticileri cumhurbaşkanının atamasıyla işbaşına gelir.

9. *Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketi hangisidir?*

Cevap: Rusya'da 1906 yılında Tarım Bakanlığına bağlı bir Göç idaresi kuruldu. Bununla birlikte "Stolipin Reformu" adı verilen Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketi başladı.

10. *Kazakistandaki Kazak nüfus yoğunluğunun hızlı bir şekilde artmasının nedenleri nelerdir?*

Cevap: 1999 nüfus sayımı verilerine göre Kazaklar psikolojik eşik olan % 50'yi geçerek önce % 53'e daha sonra 2009'da da % 63'e ulaştı. Bu durumun üç nedeni vardı. Öncelikle Kazaklarda pozitif olan nüfus artış hızı Ruslarda eksi olarak gerçekleşmekteydi. Yani Kazak nüfusu Ruslardan daha hızlı artıyordu. İkinci olarak Kazakistan dışında yaşayan Kazakların yurda dönmeleri teşvik edildi. Ayrıca yukarıda söz edilen Rusların Rusya'ya dönmeye başlaması Kazakistan'daki nüfus oranını Kazaklar lehine çevirdi.

İktisadi Gelişmeler

11. Kazakistan ekonomisinin, bağımsızlığın ardından büyük bir hızla toparlanacağı ve hızla büyüyerek dünyanın sayılı ekonomileri arasına gireceği tahmin ediliyordu. Bu öngörünün nedenleri nelerdir?

Cevap: Kazakistan ekonomisinin, bağımsızlığın ardından büyük bir hızla toparlanacağı ve hızla büyüyerek dünyanın sayılı ekonomileri arasına gireceği tahmin ediliyordu. Bu öngörünün başlıca üç nedeni vardı. Öncelikle Kazakistan ekonomisi Sovyetler Birliği döneminde üretim açısından Rusya ve Ukrayna'nın ardından üçüncü sırada geliyordu. İkinci olarak zengin yeraltı kaynaklarının yanı sıra gelişmiş bir ağır sanayi mevcuttu. Ayrıca yetiştirilmiş ve kalifiye bir işgücünden söz etmek mümkündü.

12. Kazakistan'ın para birimi nedir?

Cevap: Kazakistan para birimi Tenge'dir.

13. Kazakistan'ın en büyük gelir kaynağı nedir?

Cevap: Kazakistan'ın en büyük gelir kaynağı petrol ihracatıdır. Yurtiçi gelirlerin yaklaşık olarak % 50'si petrol gelirlerinden kaynaklanmaktadır.

14. Ekonomide Hollanda Hastalığı ne demektir?

Cevap: Hollanda Hastalığı (Dutch Disease): Doğal kaynaklara bağlı bir ekonomide, doğal kaynaklardaki bir artış diğer sektörlerde düşüşe neden olur. Doğal kaynaklardaki, örneğin petrol üretimindeki artış nedeniyle ülke para birimi güçlenir ve başka ülkeler için petrol ışıdaki ürünler pahalı hale gelir. Sonuçta ihracat düştüğü için sanayi ve mal üretimi düşerek ülke ekonomisini kırılgan hale getirir. Bu terim 1959 yılında Hollanda petrol şirketi Shell'in büyük doğal gaz yatakları bulmasıyla birlikte Hollanda ekonomisinin kötü etkilenmesi üzerine kullanılmıştır. Günümüzde pek çok Arap ülkesi ve bazı eski Sovyet cumhuriyetleri bu hastalıktan kaçınmaya çalışmaktadır.

15. Çokvektörlü dış politika nedir?

Cevap: Kazakistan bütün bu birbiriyle çıkar çatışması içinde olan ülkelerle aynı anda iyi ilişkiler yürütmeye çalışmaktadır. Bu amaçla Nazarbayev, "çokvektörlü dış politika" biçiminde tanımladığı bir siyaset izlemektedir. Temelde güçler dengesi politikasının yerel bir uygulaması olarak düşünebileceğimiz bu çokvektörlü dış politika kavramı sayesinde hem Rusya, hem Çin, hem de ABD ile ilişkileri devam ettirebilmektedir.

Dış İlişkiler

16. Dünyanın en uzun kara sınırı hangi iki ülkenin kara sınırındadır?

Cevap: Kazakistan-Rusya arasındaki sınır dünyanın en uzun kara sınırını oluşturmaktadır.

17. 2004 yılında Kazakistan ve Çin arasında kurulan komitenin ismi nedir?

Cevap: İki ülke 2004 yılında Kazakistan-Çin İşbirliği Komitesi kurdu. Bu komite hükümetler arası ilişkilerde kolaylaştırıcı bir siyasi mekanizma görevini üstlenmektedir.

Kültürel Gelişmeler

18. Kazaklar arasında XIX. yüzyıl sonlarında Arap alfabesinin ıslah edilmesi konusunun gündeme gelmesinin nedeni nedir?

Cevap: Arap alfabesi Türk dillerindeki bazı ses değerlerini karşılamada yetersiz kalıyordu. Bu durum Kazaklar arasında Arap alfabesinin ıslah edilmesi yönünde bazı tartışmalara yol açtı. Bu konuyla en çok Ahmet Baytursunulu ilgilendi.

19. Ünlü Kırgız destanı Manas'la ilgili akademik anlamdaki ilk çalışmayı yapan kişi kimdir?

Cevap: Ünlü Kırgız destanı Manas'la ilgili akademik anlamdaki ilk çalışmayı Velihanov yapmıştır.

20. Kazak halk ozanlarına ne denir?

Cevap: Akın ve jıray adı verilen Kazak halk ozanları, özellikle batır adı verilen halk kahramanlarının savaşları ve mücadelelerinin anlatıldığı destanlar anlatırdı.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 5 - Alıştırma Soruları

1) Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından en büyük ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kazakistan
- B) Özbekistan
- C) Kırgızistan
- D) Türkmenistan
- E) Tacikistan

Çözüm : Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından en büyük ülke Kazakistan'dır.
Doğru cevap A şıkkıdır.

2) Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Stolipin Reformu
- B) Köleliğin kaldırılması
- C) Kılık kıyafet reformu
- D) Endüstrinin gelişimi
- E) Ekim Devrimi

Çözüm : Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketi Stolipin Reformu'dur.
Doğru cevap A şıkkıdır.

3) Aşağıdakilerden hangisi Kazakistan'da Sovyet Döneminde kültürel anlamda yaşanan değişikliklerden değildir?

- A) Kazakça geri planda kaldı
- B) Halk dini açıdan zayıfladı
- C) Kazakça resmi dil olarak kabul edildi
- D) Kazaklar Ruslaştırıldı
- E) Rusça okullarda mecburi hale getirildi

Çözüm : SSCB döneminde Kazakistan'da Rusça devlet dili kabul edilmiştir. Bu nedenle halk Rusçayı öğrenmek zorunda bırakılmıştır. Kazakça geri planda kalmış Rusçanın öğrenimine ağırlık verilmiştir. Okullarda, bütün devlet dairelerinde Rusça kullanılmıştır. Rus köylüleri bu topraklara yerleştirilerek Kazakların milli gelenek-göreneklerinin yok olması Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması hedeflenmiştir.

Doğru cevap C şıkkıdır.

4) Alaş Hareketi ve liderleri hakkındaki en yetkin eser aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Akın ve jırav
- B) Alaş Kozğalı
- C) Zar zaman
- D) Üş Kıyan
- E) Yaz

Çözüm : Alaş Hareketi ve liderleri hakkındaki en yetkin eser Mambet Koygeldiev'in Alaş Kozğalı (Almatı, 2008) adlı çalışmasıdır.

Doğru cevap B şıkkıdır.

5) Modern yazılı Kazak edebiyatının kurucusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Cengiz Aytmatov
- B) Oljas süleymanov
- C) A. Karipjanov
- D) A. Balkıbek
- E) Abay Kunanbayulı

Çözüm : Modern yazılı Kazak edebiyatının kurucusu Abay Kunanbayulı sayılmaktadır.
Doğru cevap E şıkkıdır.

6) Aşağıdakilerden hangisi Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasında etkili olan başlıca sebeptir?

- A) Sovyetler Birliği'nin dağılması
- B) Büyük Buhran yaşanması
- C) İpek yolunun eski önemini yitirmesi
- D) Balkan birliğinin dağılması
- E) Amerika ekonomisinin büyümesi

Çözüm : Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsız olmuştur. Doğru yanıt A seçeneğidir.
Doğru cevap A şıkkıdır.

7) Kazakistan'da devlet yönetim sistemi ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

- A) Üniter devlet yapısına sahiptir.
- B) Devlet yönetimi anayasa ve yasalarla düzenlenmiştir.
- C) Devlet yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir.
- D) Devlet federal bir yapıya sahiptir.
- E) Demokratik bir hukuk devletidir.

Çözüm : Kazakistan federal olmayan, üniter devlet yapısına sahip bir cumhuriyettir. Devletin yönetimi ve görevleri anayasa ve yasalarla düzenlenmiştir. Doğru yanıt D seçeneğidir.
Doğru cevap D şıkkıdır.

8) Kazakistan'ın en büyük gelir kaynağı petrol ihracatı, yurtiçi gelirlerin yaklaşık olarak yüzde kaçındır?

- A) %22
- B) % 35
- C) % 41
- D) % 50
- E) % 56

Çözüm : Kazakistan'ın en büyük gelir kaynağı petrol ihracatıdır. Yurtiçi gelirlerin yaklaşık olarak % 50'si petrol gelirlerinden kaynaklanmaktadır.
Doğru cevap D şıkkıdır.

9) Kazakistan dış politikasında en önde gelen ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çin
- B) ABD
- C) Türkiye
- D) Rusya
- E) Özbekistan

Çözüm : Rusya, birçok nedenden ötürü Kazakistan dış politikasında en önde gelen ülke konumundadır. Öncelikle coğrafi bir zorunluluk söz konusudur. Kazakistan- Rusya arasındaki sınır, dünyanın en uzun kara sınırını oluşturmaktadır. Ayrıca Kazakistan'da yaklaşık 260 yıl süren Rus hakimiyeti nedeniyle tarihsel ve toplumsal ilişkilerin devamı söz konusudur. Bunların yanında Kazakistan petrollerinin dünya pazarlarına açılan en büyük kapısı Rusya üzerinden geçen boru hatlarıdır. Son olarak Kazakistan nüfusunun yaklaşık % 30'unu oluşturan Rus nüfus bir başka politika unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenlerle Kazakistan, bağımsızlığının ilk yıllarından beri Rusya ile ilişkilerini ekonomiden savunma stratejilerine kadar birçok alanda sürdürmektedir. Doğru cevap D şıkkıdır.
Doğru cevap D şıkkıdır.

10) Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kaç yılında bağımsız oldu?

- A) 1989
- B) 1990
- C) 1991
- D) 1992
- E) 1993

Çözüm : Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsız oldu.
Doğru cevap C şıkkıdır.

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2015 GÜZ ARA 3786-A

1. Rusya İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Orta Asya bölgesini egemenliği altına alan devlet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çin Halk Cumhuriyeti
- B) Sovyetler Birliği
- C) Amerika Birleşik Devletleri
- D) Buhara Emirliği
- E) Hive Hanlığı

2. 1917'de Orenburg'da Alaş Özerkliği'nin ilan edilmesini sağlayan halk aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kazaklar
- B) Özbekler
- C) Türkmenler
- D) Ruslar
- E) Tacikler

3. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) hangi yıl kurulmuştur?

- A) 1917
- B) 1918
- C) 1920
- D) 1922
- E) 1926

4. Türkiye'de Orta Asya denildiği zaman akla gelen Türk Cumhuriyetleri aşağıdakilerden hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

- A) Kazakistan – Kırgızistan – Özbekistan – Türkmenistan
- B) Tataristan – Azerbaycan – Doğu Türkistan – Moğolistan
- C) Afganistan – Pakistan – Hindistan – Kazakistan
- D) Bulgaristan – Azerbaycan – Moğolistan – Kırgızistan
- E) Özbekistan – Kazakistan – Bulgaristan – Pakistan

5. Rus olmayan halkların Rusçayı öğrenmelerini kolaylaştırmak için bütün milli okullarda Rusça öğretilmesi hangi yıl zorunlu hale getirilmiştir?

- A) 1932
- B) 1938
- C) 1940
- D) 1949
- E) 1952

6. Aşağıdakilerden hangisi NEP politikası uygulamalarından biri değildir?

- A) Sanayi, ulaşım ve bankacılık sektörü üzerinde devlet kontrolünün sağlanması
- B) Zorunlu hizmet yükümlülüğünün kaldırılması
- C) Özel teşebbüsün yeniden canlanmasına izin verilmesi
- D) Köylerde müsaderele yerine miktarı sabit vergiler konulması
- E) Çiftçilik ürünlerine devlet tarafından el konulması

7. **Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti** hangi yıl kurulmuştur?

- A) 1917
- B) 1918
- C) 1919
- D) 1920
- E) 1921

8. **Tatarlar** Latin alfabesinden Kiril alfabesine hangi yıl geçmişlerdir?

- A) 1923
- B) 1925
- C) 1927
- D) 1933
- E) 1939

9. **1918-1920** yıllarında **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti** ile **Ermenistan** arasındaki çatışma alanları aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

- A) Karabağ – Zengezur
- B) Karabağ – Bakü
- C) Şemahı – Zengezur
- D) Nahçıvan – Gence
- E) Ordubad – Göyçay

10. **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin** bağımsızlığını ilan ettiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- A) 27 Nisan 1917
- B) 28 Mayıs 1918
- C) 28 Haziran 1919
- D) 26 Nisan 1920
- E) 30 Nisan 1939

11. **1933'te Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan ve Azerbaycan'ın Stalin'i** olarak adlandırılan siyasetçi kimdir?

- A) Necef Vezirov
- B) Mirza İbrahimov
- C) Mir Cafer Bağirov
- D) Mikail Müşfik
- E) Bahtiyar Vahabzade

12. **Azerbaycan'da “proleter edebiyatın” ilk örneklerini ortaya koyan ve 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanlığına getirilen yazarkimdir?**

- A) Celil Mehmed Kulizade
- B) Mirza İbrahimov
- C) Hatice Gayıbova
- D) Bahtiyar Vahabzade
- E) Neriman Nerimanov

13. **Ermenistan'da yaşarken Karabağ Savaşı sırasında Ermeniler'in baskısı yüzünden ata yurtlarını terk edip Azerbaycan'ın başka yerlerine sığınan kişilere ne ad verilir?**

- A) Göçmen
- B) Sığınmacı
- C) Ensar
- D) Kaçkın
- E) Mülteci

14. **AGİT Minsk Grubu** hangi yıl kurulmuştur?

- A) 1986
- B) 1990
- C) 1992
- D) 1996
- E) 1998

15. Azerbaycan'da çıkarılan ilk resmi gazete aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Özgürlük
- B) Tribün
- C) Meydan
- D) Komünist
- E) Azerbaycan

16. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Azerbaycan'a bağlı ancak fiziki bir sınırları yoktur.
- B) İç işlerinde özerk, savunma ve dış politikada Ermenistan'a bağlıdır.
- C) Kuzeyinde ve doğusunda Ermenistan, güney ve batısında İran vardır.
- D) Türkiye ile 18 km'lik bir sınırı vardır.
- E) Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayan Hasret Köprüsü'dür.

17. Kazakistan Milli Meclisi'yle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Milletvekili olmak için Türk olmak yeterlidir.
- B) Beş yıllığına seçilen 107 üyeden oluşur.
- C) Milletvekili olmak için 25 yaşını doldurmak gereklidir.
- D) Cumhurbaşkanı tarafından önerilen seçim komisyonu üyelerin atanmasını yapar.
- E) Yasama ve karar verme teklifleri burada görüşülerek karara bağlanır.

18. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yüz ölçümü en büyük olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkmenistan
- B) Tacikistan
- C) Azerbaycan
- D) Kazakistan
- E) Kırgızistan

19. Jeltoksan (Aralık) Olaylarıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Göstericilerin büyük çoğunluğunu öğrenciler oluşturmuştur.
- B) Almatı şehrinde yaşanmıştır.
- C) Olaylar Kazak milliyetçiliğini canlandırmıştır.
- D) Gösteriler can kaybı olmadan barışçıl yöntemlerle son bulmuştur.
- E) Olaylar Kazak SSC'nin başına Gennadiy Kolbin adında bir Rus'un getirilmesiyle başlamıştır.

20. Kazak Alaş Özerkliği'nin ilan edildiği yıl aşağıdakilerden hangisidir?

- A) 1907
- B) 1914
- C) 1918
- D) 1921
- E) 1924

Ders Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
TAR403U	B	A	D	A	B	E	C	E	A	B	C	E	D	C	E	B	A	D	D	C

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2016 GÜZ ARA 3786-A

1. Aşağıdakilerden hangisi 1991'de bağımsız olan Orta Asya cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Özbekistan
- B) Azerbaycan
- C) Kazakistan
- D) Türkmenistan
- E) Tacikistan

2. Orta Asya'yanın siyasi coğrafyasına son şeklini kazandıran olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) 1924'te Özbek SSC'nin oluşturulması
- B) Turkkomissiya'nın kurulması
- C) Sovyetler Birliği'nin kurulması
- D) 1936 Anayasası'nın hazırlanması
- E) 1929'da Tacik SSC'nin birlik cumhuriyeti olarak kurulması

3. Aşağıdakilerden hangisi Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasının nedenlerinden biri değildir?

- A) Büyük reform hareketlerinin başarıya ulaşamaması
- B) Radikal siyasi grupların güçlenmesi
- C) Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması
- D) Ekonomik, siyasi ve toplumsal çalkantıların olması
- E) Köleliğin kaldırılması

4. Buhara şehrini ağırlıklı olarak idaresi altında bulunduran halk aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgızlar
- B) Kazaklar
- C) Özbekler
- D) Türkmenler
- E) Azeriler

5. Aşağıdakilerden hangisi Geç Sovyet Döneminde 1953-1964 yılları arasında İdil-Ural bölgesinde "Buzların Erimesi" sürecinde yaşanan önemli gelişmelerden biri değildir?

- A) Ekonomik alanda reform girişimlerinin denenmesi
- B) Stalin dönemindeki siyasi kovuşturmaların resmi olarak kınanması
- C) İfade özgürlüğüne kısmen izin verilmesi
- D) Glasnost politikasının uygulanması
- E) Kovuşturma işlevini üstlenen devlet organlarının yeniden yapılandırılması

6. İdil-Ural bölgesinde 1920'li yıllardaki kültürel hayatıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Çeşitli bilim, kültür ve eğitim kuruluşları kurulmuştur.
- B) Rus olmayan halklar için ana dilde eğitim görme olanakları yaratılmıştır.
- C) Kültürel faaliyetler ifade özgürlüğü ortamında gerçekleşmiştir.
- D) İşçi ve köylü tabakasının eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.
- E) Sanatsal faaliyetler herkes için ulaşılır hâle gelmiştir.

7. Sovyet döneminin iç savaş yıllarında ekonominin sıkı devlet denetimi altına alındığı, özel teşebbüs, ticaret ve parasal işlemlerin tamamen yasaklandığı, çiftçilik ürünlerine devlet tarafından el konulduğu, şehirlerde zorunlu hizmet yükümlülüğünün getirildiği döneme ne ad verilir?

- A) Kolektifleştirme
- B) NEP
- C) Büyük Vatan Savaşı
- D) Savaş komünizmi
- E) Büyük Terör

8. Ahıska Türkleriyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) 1989 yılından itibaren Özbekistan'a göç etmeye başlamışlardır.
- B) 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yaşanan olaylar sonucu yüz binin üzerinde Ahıska Türkü buradan göç etmek zorunda kalmıştır.
- C) Günümüzde 15'e yakın ülkeye dağılmışlardır.
- D) Stalin'in emriyle 1944 yılında sürgüne gönderildiler ve yollarda birçoğu hayatını kaybetmiştir.
- E) Ahıska Türkleri veya Mesket Türkleri terimi, bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklara dönemeyenleri ifade etmek için kullanılmıştır.

9. Sovyetler'in 1920'li yıllarda uyguladığı Yerelleştirme politikasının ilk adımı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Rus olmayan halklar için ana dilinde eğitim sisteminin kurulması
- B) Komsomol teşkilatının kurulması
- C) Etnik topluluklar hakkında bilgi toplanması
- D) Sovyetler Birliği'nin kurulması
- E) Dini kurumların kapatılması

10. Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom) ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Komiserlik Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcülerin girişimiyle oluşmuştur.
- B) Komiserlikte Çerkezler ve Türkler çok etkili olmuştur.
- C) Komiserliğin merkezi Bakü şehridir.
- D) Komiserlik 1919 yılında kurulmuştur.
- E) Komiserlik Bolşevikler tarafından kurulmuştur.

11. Sovyet dönemi Azerbaycan'ıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Azerbaycan'ın resmi dili yalnızca Rusça olmuştur.
- B) Bu dönemde Karabağ Azerbaycan'a, Zengezur ise Ermenistan'a verilmiş, böylece Ermenistan ve İran sınır komşusu olmuştur.
- C) Azerbaycanlı aydın ve siyaset adamlarına karşı herhangi bir baskı söz konusu olmamıştır.
- D) Azerbaycan Sovyet yönetimi eski sistemi ve elde edilen kazanımları korumuştur.
- E) Bakü, dünya petrol burjuvazisinin merkezi haline gelmiştir.

12. Aşağıdakilerden hangisi Mihail Gorbacov'un SSCB'nin başına geçmesi ile birlikte Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerden biri değildir?

- A) Azerbaycan Yüksek Sovyet'inin Azerbaycan'ın egemenliği için harekete geçmesi Moskova tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.
- B) Ebulfeyz Elçibey önderliğinde Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuştur.
- C) Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmalar başlamıştır.
- D) Uygulanan açıklık ve yeniden yapılanma politikaları Azerbaycan'da kısa sürede etkili olmuştur.
- E) Kızıl Ordunun Bakü'ye girişi sırasında 137 kişi öldürülmüş, 744 kişi de yaralanmıştır.

13. Aşağıdakilerden hangisi Pişeveri hükümetinin icraatlarından biri değildir?

- A) Kurucu meclisi oluşturarak seçime gitmesi
- B) Ziraat ve toprak reformunu gerçekleştirmesi
- C) Resmi dilin Türkçe olduğunu ilan etmesi
- D) Tebriz'de bir üniversite kurulması
- E) Petrol işleme hakkını Amerikalılara devretmesi

14. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan'a özgü müzik dallarından biridir?

- A) Saba
- B) Hicazkâr
- C) Muğam
- D) Nihâvend
- E) Kürdili Hicazkâr

15. AGİT Minsk Grubu'nun kurulma amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Azerbaycan petrolünün işletilmesini sağlamak
- B) Azerbaycan'ın Rusya ile olan ilişkilerini düzenlemek
- C) Azerbaycan'ı çok partili hayata hazırlamak
- D) Seçimlerin demokratik yoldan yapılıp yapılmadığını gözlemlemek
- E) Karabağ sorununa barışçıl yollardan çözüm bulmak

16. Azerbaycan'ın son dönemde bağımsız bir devlet olmasındaki en etkili isim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ebulfeyz Elçibey
- B) İlham Aliyev
- C) Pişeveri
- D) Haydar Aliyev
- E) Ayaz Niyazi Mutallibov

17. Kazakistan devlet sistemiyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Meclis iki bölümden oluşur.
- B) Cumhurbaşkanı seçimle iş başına gelir.
- C) Kazakistan federal bir yapıya sahip birçok özerk eyaletten oluşan bir cumhuriyettir.
- D) Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından atanır.
- E) Anayasa Konseyi 1995 Anayasası ile oluşturulmuştur.

18. Aşağıdakilerden hangisi Kazakistan-Rusya ilişkileriyle ilgili konulardan biri değildir?

- A) Kazakistan'daki Rus nüfusu
- B) Kazakistan'ın AGİT dönem başkanlığı
- C) Enerji kaynakları
- D) Baykonur uzay üssü
- E) Sınırlar meselesi

19. Kazakistan'ın bağımsızlık sürecinde Kazak milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunan olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Jeltoksan (Aralık) 1986 olayları
- B) Perestroyka politikaları
- C) Gorbaçov'un SSCB'nin başına geçmesi
- D) SSCB ekonomisinde yaşanan sıkıntılar
- E) Bakır Topraklar projesinin hayata geçirilmesi

20. Kazak Hanlığı'yla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Çu ve Talas ırmakları civarında yerleşen boylar hanlığın temelini oluşturmuştur.
- B) Göçebe bir toplum yapısına sahiptir.
- C) Rus hâkimiyetine kadar Orta Asya bozkırlarında hüküm sürmüştür.
- D) Özbek Hanlığı'ndan ayrılan iki bey tarafından kurulmuştur.
- E) Yakın komşuları Moğollarla aynı dil ve kültürü paylaşmıştır.

DERS KODU	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
TAR403U	B	D	E	C	D	C	D	A	C	A	B	A	E	C	E	A	C	B	A	E

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2017 GÜZ ARA - A

1. Özbekistan ve Türkmenistan bölgesinde Sovyet yönetimine karşı oluşturulan silahlı halk direnişine ne ad verilir?

- A) Sovhoz
- B) Basmacılık
- C) Kolhoz
- D) Korenizatsiya
- E) Perestroyka

2. Aşağıdakilerden hangisi Orta Asya'da uygulanan Sovyet politikalarının kültürel sonuçlarından biri değildir?

- A) Kollektif çiftlikler kurularak üretimin artırılması
- B) Hücum politikalarının dini yaşamda büyük rahatsızlıklara yol açması
- C) Halkların tarihinin yerine, ülkelerin tarihinin yazılmaya başlanması
- D) Her halk için ayrı bir alfabe oluşturularak, ortak bir düşünce ve edebiyatın oluşmasının engellenmesi
- E) Milliyetçi aydın sınıfın oluşmasının engellenmesi

3. "Sovyet" sözcüğünün anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Toplu yaşam
- B) Çiftçi birlikleri
- C) Askeri birlik
- D) Danışma meclisi
- E) İşçi sendikası

4. Sovyetler Birliği döneminde, Orta Asya'da ulusal cumhuriyetlerin oluşturulması hangi süreç sonunda gerçekleşmiştir?

- A) Rusya'da iç savaşın başlaması
- B) Rusya'nın dış siyasette yerini alması
- C) Yeni ekonomik düzenin kurulması
- D) Rusya'nın, ihracatta birinci sıraya ulaşması
- E) Ulusal sınırların belirlenmesi

5. Aşağıdakilerden hangisi Geç Sovyet Döneminde Rus olmayan halklar arasında ana dilini konuşanların sayısının azalmasının, dilsel ve kültürel olarak Ruslaşanların oranının artmasının nedenlerinden biri değildir?

- A) Sanayileşmenin beraberinde kentleşme sürecini başlatması
- B) Köylerde tarımsal üretimin kolektif çiftlikler halinde örgütlenmiş olması
- C) Stalin döneminden itibaren Rus olmayan halklarda ana dilde eğitimin gerilemeye yüz tutması
- D) Ailelerin gelecek kaygısıyla çocuklarını milli okullar yerine Rus okullarına göndermesi
- E) Kentlerde milli dillere ziyade Rusça konuşulması

6. Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hangi yıl Başkurdistan (Başkörtöston) Cumhuriyeti adını almıştır?

- A) 1988
- B) 1989
- C) 1990
- D) 1992
- E) 1995

7. Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin topraklarında çok büyük miktarda petrol çıkarıldığı ve önemli ölçüde sanayi üretimi yapıldığı halde, ekonomisinde olumlu gelişmelerin olmaması ve halkın yaşam koşullarının iyileşmemesinin başlıca nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Alt yapılarının yetersiz olması
- B) Cumhuriyet idaresinin hatalı politikalar izlemesi
- C) Tatar Cumhuriyeti'nin düşük siyasal statüye sahip olması
- D) Petrol üretim maliyetlerinin yüksek olması
- E) Tarım ve hayvancılık sektöründe yeterince gelişmemiş olması

8. Aşağıdakilerden hangisi Sovyetlerin 1920'li yıllarda uyguladığı Yerelleştirme politikasının amaçlarından biridir?

- A) Yerel dilleri eğitim ortamında ve resmi işlerde kullanmak
- B) İşçi ve köylü gençler için yüksekokullara bağlı hazırlık fakülteleri açmak
- C) Din adamlarını kovuşturmak
- D) Komsomol teşkilatını kurmak
- E) Okur-yazarlığı yaymaya çalışmak

9. Haydar Aliyev ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Azerbaycan'ın ekonomik alanda büyüme göstermesini sağlamıştır.
- B) Hem Sovyet hem de bağımsız Azerbaycan'ın en önemli liderlerinden biridir.
- C) Yönetimi döneminde yolsuzluklarla mücadelede oldukça başarılı olmuştur.
- D) Önemli devlet görevlerine Gencelileri getirdiği için eleştiri almıştır.
- E) Başkanlığı döneminde bakanlıklardaki ve parti yönetimindeki kadroları değiştirmiştir.

10. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) 1928-1930 yılları arasında Bakü-Batım petrol boru hattı inşaa edilmiştir.
- B) Azerbaycan Türkçesinin resmi kurumlarda kullanılması konusunu ilk ortaya atan lider İmam Mustafayev olmuştur.
- C) Hruşov döneminde Azerbaycan'da totaliter rejimin etkisi azalmıştır.
- D) Ekonomik açıdan kendi kendine yeten bir yapıya sahiptir.
- E) Kolhoz ve Sovhozlar bu dönemde kurulmuştur.

11. Kafkasya'da yaşanan 1905 olayları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Gürcüler ve Azerbaycan Türkleri siyasi, sosyal ve kültürel açıdan teşkilatlanmıştır.
- B) Ermeni Hınçak ve Taşnak partileri faaliyetlerini rahatça yürütmüştür.
- C) 1905 olayları sayesinde Rusya'da Bolşevik İdaresi kurulmuştur.
- D) Kafkasya halkları arasında genel bir rahatlama ortamı sağlamıştır.
- E) Basın ve yayın hayatı canlanmıştır.

12. Hocalı katliamı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Olay Mart 1991'de gerçekleşmiştir.
- B) Karabağ, etrafındaki topraklarla beraber tamamen Azerbaycan'ın elinden çıkmıştır.
- C) Katliam sonrası Azerbaycan, Karabağı geri almıştır.
- D) 1918 yılında Bakü yakınlarında gerçekleşmiştir.
- E) Katliam üzerine Birleşmiş Millletler Ermenistan'a ambargo uygulamıştır.

13. Azerbaycan hanlıklarının Rusya'ya verilmesini sağlayarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozan antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkmençay
- B) Gülistan
- C) Kars
- D) Ankara
- E) Brest-Litovsk

14. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Bağımsız bir devlettir.
- B) Azerbaycan'a bağlı fakat fiziksel bir sınırı yoktur.
- C) İçişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlıdır.
- D) Ermenistan, İran ve Türkiye ile komşudur.
- E) Türkiye'nin de taraf olduğu 1921 Moskova ve Kars anlaşmaları ile yönetimi Azerbaycan'a bırakılmıştır.

15. Azerbaycan'ın, bağımsızlığını kazandıktan sonraki en ünlü edebiyatçısı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Oktay Sadıkhade
- B) Musa Mirzayev
- C) Tahir Salahov
- D) Kemal Abdullah
- E) Tefrik Bakıhanov

16. Azerbaycan'ın 1918 yılında başkentini Gence'den Bakü'ye taşımasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Transkafkasya meclisinin dağılması
- B) Gence'nin başkent olma özelliklerini taşınamaması
- C) Bakü'nün Azerbaycan için kutsal sayılması
- D) Ermenistan ve Gürcistan'ın Azerbaycan'a karşı olumsuz tavır takınması
- E) Nuri Paşa'nın kumandasındaki Kafkas İslam ordusunun Bolşevik, Ermeni ve İngiliz işgal kuvvetlerini bölgeden uzaklaştırmış olması

17. Kazakistan'ın nüfus yapısı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır.
- B) Rus işgalinden sonra devamlı surette Slav köylüler gelip yerleşmiştir.
- C) Kazaklar her zaman kendi ülkelerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmuştur.
- D) Kazaklar kendi ülkelerinde nerdeyse azınlık konumundadır.
- E) Ahıska Türkleri gibi birçok etnik grup, Stalin tarafından Kazakistan'a sürgün edilmiştir.

18. Kazakistan'ın petrol konusunda yaşadığı en büyük sıkıntı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Yeteri kadar petrol çıkarılamaması
- B) Çıkarılan petrolün Batı Avrupa, Amerika ve Çin pazarlarına ulaştırılamaması
- C) Petrol şirketleriyle anlaşmazlıklar yaşanması
- D) Petrol fiyatlarının sabit olmaması
- E) Petrol işçilerinin olumsuz şartlardan rahatsızlık duyması

19. Kazakistan'ın dış politikada iyi ilişkiler yürütmek için izlediği siyaset aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Yurtdışındaki Kazak nüfusuna sahip çıkmak
- B) Doğu komşusu olan Çin ile kötü giden ilişkilerini düzeltmek
- C) Çok vektörlü dış politika planı ile başta Rusya ve ABD olmak üzere tüm küresel ve bölgesel güçlerle ilişkilerini sürdürmek
- D) Orta Asya bölgesinde herhangi bir siyasi birliği desteklememek
- E) Sovyet dönemindeki siyaseti devam ettirmeye çalışmak

20. Kazakistan'ın kuzey komşusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgızistan
- B) Türkmenistan
- C) Özbekistan
- D) Çin Halk Cumhuriyeti
- E) Rusya

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
B	A	D	E	B	D	C	A	D	E	C	B	A	A	D	E	C	B	C	E

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2018 GÜZ ARA - A

1. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana üye olduğu uluslararası teşkilatlardan biri değildir?

- A) Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi
- B) AGİT
- C) Avrupa Birliği
- D) İslam Konferansı Örgütü
- E) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

2. Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketini başlatan gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Stolipin Reformu
- B) 1905 Devrimi
- C) Bakir Topraklar politikası
- D) Panславизм politikası
- E) Zemsky Reformu

3. Aşağıdakilerden hangisi XX. yüzyılda Güney ve Kuzey Azerbaycan coğrafyasında kurulan idarî yapılardan biri değildir?

- A) Kafkas İslam Ordusu
- B) Azerbaycan Cumhuriyeti
- C) Azerbaycan Millî Hükümeti
- D) Azerbaycan Geçici Devrimci Komitesi
- E) Transkafkasya Komiserliği

4. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kısa sürede gerçekleştirdiği icraatlardan biri değildir?

- A) Eğitimin yaygınlaştırılması ve milli zeminde eğitim vermek için çalışmaların yapılması
- B) 1918'de Türkçenin devlet dili olarak kabul edilmesi
- C) Astronomi biliminin önünün açılması
- D) Bakü Devlet Üniversitesinin kurulması
- E) Matbuatta önemli gelişmelerin sağlanması

5. Aşağıdakilerden hangisi Rusya'da 1905 Devrimi'ni doğuran nedenlerden biri değildir?

- A) Büyük reform hareketinin başarısız olması
- B) Feodal yapının sorunsuz devam etmesi
- C) Halkın ekonomik sıkıntılarla boğuşması
- D) Toplumsal ve siyasi çalkantıların yaşanması
- E) Köylülerin yarı köle durumunda olması

6. AGİT Minsk Grubu'nun kuruluş amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Yabancı yatırımcıları teşvik etmek
- B) Petrol arama çalışmalarını hızlandırmak
- C) Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulmak
- D) Demokraside şeffaflık sağlamak
- E) İşsizliğe karşı çözüm aramak

7. 1917 Ekim İhtilâli'nden sonra kuruluş felsefesini Bolşevik muhalafeti üzerine oturarak Kafkasya'da kurulan idare aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Halk Maslahatı
- B) Zakafkasya
- C) Maveray-ı Kafkasya
- D) Transkafkasya Komiserliği
- E) Töles

8. Mart 1921'de iç savaşın ardından Sovyet ekonomisini düzene sokmayı amaçlayan ekonomi politikası aşağıdakilerden hangisidir?

- A) NEP
- B) ÇEKA
- C) Kolhoz
- D) NKVD
- E) Komsomol

9. Osmanlı Devleti ile Transkafkasya Cumhuriyeti arasındaki savaşın nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Osmanlı Devleti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul etmemesi
- B) Azerbaycan Türklerinin ayrı bir devlet kurmak istemesi
- C) Transkafkasya Müstakil Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi
- D) İdil-Ural bölgesinde Bolşevik yönetiminin pekişmesi
- E) Ermeni ve Gürcü partilerin Kars, Ardahan ve Batum'u vermek istenmemesi

10. Sovyetler Birliği'nin sınır belirleme siyaseti göz önüne alındığında etnik, dil ve kültürel farklılıkların dikkate alınmamasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Böl ve yönet politikası
- B) Halklara özgürlük prensibi
- C) Proletarya diktatörlüğünün tesisi
- D) Kolektifleştirme siyaseti
- E) Hücum politikası

11. Kazakistan'da uygulanan siyasi sistem aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Monarşi
- B) Teokrazi
- C) Yarı başkanlık
- D) Oligarşi
- E) Diktatörlük

12. 25 Ekim 1917'de Rusya'da gerçekleşen olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Sovyetler Birliği'nin dağılması
- B) Çarlık rejiminin siyasi gücünü halkla paylaşması
- C) Çarlık rejiminin iktidarı ele geçirmesi
- D) Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması
- E) Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi

13. Aşağıdakilerden hangisi İdil-Ural Devleti'nde yer alması düşünülen halklardan biri değildir?

- A) Kazan Tatarları
- B) Çuvaşlar
- C) Başkurtlar
- D) Mariler
- E) Çerkezler

14. Aşağıdaki ülkelerden hangisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan Türk cumhuriyetlerinden biridir?

- A) Hakasya
- B) Kazakistan
- C) Yakutistan
- D) Başkurdistan
- E) Tataristan

15. Ekonomide yeniden yapılanma (perestroyka) ve siyasette açıklık (glasnost) politikalarını uygulamaya koyan Sovyetler Birliği lideri aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Dinmukhamed Konayev
- B) Josef Stalin
- C) Vladimir Lenin
- D) Mihail Gorbaçov
- E) Haydar Aliyev

16. Yürüttüğü politikalar sayesinde Azerbaycan halkı tarafından sevilen fakat cumhuriyet içinde takındığı sert tutum yüzünden "Azerbaycan'ın Stalin'i" olarak adlandırılan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Veli Ahundov
- B) Haydar Aliyev
- C) Mehmet Emin Resulzade
- D) Mir Cafer Bağirov
- E) Zeynelabidin Tagiyev

17. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yüz ölçümü en büyük olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tacikistan
- B) Kazakistan
- C) Türkmenistan
- D) Azerbaycan
- E) Kırgızistan

18. İktidarın babadan oğula geçtiği (ataerkil) yönetim biçimi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Konfederasyon
- B) Patrimonyal
- C) Despotluk
- D) Parlamenter monarşi
- E) Totalitarizm

19. Aşağıdakilerden hangisi 1930'lu yıllarda "halk düşmanı" ilan edilerek kurşuna dizilen Türk-Tatar aydınlarından biridir?

- A) Abdullah Battal Taymas
- B) Ayaz İshakov
- C) Sadrettin Maksudof
- D) Mirseyit Sultangaliyev
- E) Zeki Velidof

20. Bolşevik grubunun kurucusu ve önderi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kerenskiy
- B) Çar II. Aleksandr
- C) Leon Trotsky
- D) Karl Marx
- E) Vladimir Lenin

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
C	A	A	C	B	C	D	A	E	A	C	E	E	B	D	D	B	B	D	E

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2019 GÜZ ARA - A

1. Aşağıdakilerden hangisi Orta Asya'da uygulanan Sovyet politikalarının kültürel sonuçlarından biri değildir?

- A) Hücum politikalarının dini yaşamda büyük rahatsızlıklara yol açması
- B) Kollektif çiftlikler kurularak üretimin artırılması
- C) Her halk için ayrı bir alfabe oluşturularak, ortak bir düşünce ve edebiyatın oluşmasının engellenmesi
- D) Halkların tarihinin yerine, ülkelerin tarihinin yazılmaya başlanması
- E) Milliyetçi aydın sınıfın oluşmasının engellenmesi

2. I. Feodal yapının sorunsuz bir şekilde devam etmesi
II. Büyük reform hareketinin başarısız olması
III. Köylülerin yarı köle durumunda olması
IV. Halkın ekonomik sıkıntılardan bunalması

Yukarıdakilerden hangileri Rusya'da 1905 Devrimi'ni doğuran nedenler arasında yer almaz?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) II ve III
- D) II, III ve IV
- E) I, II, III ve IV

3. Bolşevik grubunun kurucusu ve önderi ----- dır/dir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Leon Trotsky
- B) Kerenskiy
- C) Vladimir Lenin
- D) Çar II. Aleksandr
- E) Karl Marx

4. Özbekistan ve Türkmenistan bölgesinde Sovyet yönetimine karşı oluşturulan silahlı halk direnişine ----- adı verilir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Basmacılık
- B) Sovhoz
- C) Korenizatsiya
- D) Perestroyka
- E) Kolhoz

5. I. Okur-yazarlığı yaymaya çalışmak
II. İşçi ve köylü gençler için yüksekokullar açmak
III. Yerel dilleri eğitim ortamında ve resmi işlerde kullanmak

Yukarıdakilerden hangileri Sovyetlerin 1920'li yıllarda uyguladığı "Yerelleştirme Politikasının" amaçlarındandır?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) Yalnız III
- D) II ve III
- E) I, II ve III

6. Mart 1921'de iç savaşın ardından Sovyet ekonomisini düzene sokmayı amaçlayan ekonomi politikasına ----- adı verilir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Kolhoz
- B) NKVD
- C) Komsomol
- D) NEP
- E) ÇEKA

7. Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin toplumsal gelişiminin komşu cumhuriyetlere göre geride kalmasının başlıca nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tatar Cumhuriyeti'nin düşük siyasi statüye sahip olması
- B) Cumhuriyet idaresinin hatalı politikalar izlemesi
- C) Alt yapılarının yetersiz olması
- D) Tarım ve hayvancılık sektöründe yeterince gelişmemiş olması
- E) Petrol üretim maliyetlerinin yüksek olması

8. 25 Ekim 1917'de Rusya'da gerçekleşen olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çarlık rejiminin siyasi gücünü halkla paylaşması
- B) Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi
- C) Sovyetler Birliği'nin dağılması
- D) Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması
- E) Çarlık rejiminin iktidarı ele geçirmesi

9. İlk Azerbaycan Cumhuriyeti kimin başkanlığında kurulmuştur?

- A) İlhan Aliyev
- B) Nesib Bey Yusufbeyli
- C) Hacı Zeynelabidin Tagiyev
- D) Hasan Bey Ağaoğlu
- E) Feth Ali Han Hoylu

10. Hocalı katliamı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) 1918 yılında Bakü yakınlarında gerçekleşmiştir.
- B) 2000 civarında sivil halk katledilmiştir.
- C) Katliam sonrası Azerbaycan, Karabağı geri almıştır.
- D) Katliam üzerine Birleşmiş Milletler Ermenistan'a ambargo uygulamıştır.
- E) Karabağ, etrafındaki topraklarla beraber tamamen Azerbaycan'ın elinden çıkmıştır.

11. Kafkasya'da yaşanan 1905 olayları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Azerbaycan ve Osmanlı Türkleri arasında etkileşim başlamıştır.
- B) Basın ve yayın hayatı canlanmıştır.
- C) Bakü ve İstanbul kültürel ve siyasi merkezler olarak öne çıkmıştır.
- D) 1905 olayları sayesinde Rusya'da Bolşevik İdaresi kurulmuştur.
- E) Kafkasya halkları arasında genel bir rahatlama ortamı sağlamıştır.

12. 1917 Ekim İhtilali'nden sonra kuruluş felsefesini Bolşevik muhalafeti üzerine oturtarak Kafkasya'da kurulan idareye----- adı verilir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Transkafkasya Komiserliği
- B) Maveray-yı Kafkasya
- C) Töles
- D) Zakafkasya
- E) Halk Maslahatı

13. Aşağıdakilerden hangisi iktidarın babadan oğula geçtiği (ataerkil) yönetim biçimidir?

- A) Komünizm
- B) Patrimonyal
- C) Kapitalizm
- D) Konfederasyon
- E) Despotluk

14. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan hanlıklarının Rusya'ya verilmesini sağlayarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozan antlaşmadır?

- A) Ankara
- B) Kars
- C) Türkmençay
- D) Aynalıkavak
- E) Bahçesaray

15. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Türkiye'nin de taraf olduğu 1921 Moskova ve Kars anlaşmaları ile yönetimi Azerbaycan'a bırakılmıştır.
- B) Bağımsız bir devlettir.
- C) İçişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlıdır.
- D) Ermenistan, İran ve Türkiye ile komşudur.
- E) Azerbaycan'a bağlı fakat fiziksel bir sınırı yoktur.

16. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana üye olduğu uluslararası teşkilatlardan biri değildir ?

- A) AGİT
- B) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
- C) İslam İşbirliği Örgütü
- D) Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi
- E) Avrupa Birliği

17. Kazakistan'ın nüfus yapısı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Ahıska Türkleri gibi birçok etnik grup, Stalin tarafından Kazakistan'a sürgün edilmiştir.
- B) Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır.
- C) Kazaklar kendi ülkelerinde nerdeyse azınlık konumundadır.
- D) Kazaklar her zaman kendi ülkelerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmuştur.
- E) Rus işgalinden sonra devamlı surette Slav köylüler gelip yerleşmiştir.

18. Rusya tarihinin en kapsamlı göç ve sömürge hareketini başlatan gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Açıklık ve Yeniden Yapılanma Politikaları
- B) 1905 Devrimi
- C) Kara Ocak Olayı
- D) Stolipin Reformu
- E) Zemsky Reformu

19. Kazakistan'ın yer aldığı bölge aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Güney Afrika
- B) Güney Asya
- C) Orta Asya
- D) Batı Avrupa
- E) Orta Doğu

20. , Kazakistan'ın kuzey komşusudur.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Özbekistan
- B) Türkmenistan
- C) Kırgızistan
- D) Çin Halk Cumhuriyeti
- E) Rusya

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
B	A	C	A	C	D	A	B	E	E	D	A	B	C	B	E	D	D	C	E

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2020 GÜZ ARA - A

1. Sovyetler'in 1920'li yıllarda uyguladığı yerelleştirme politikasının ilk adımı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Rus olmayan halklar için ana dilinde eğitim sisteminin kurulması
- B) Komsomol teşkilatının kurulması
- C) Etnik topluluklar hakkında bilgi toplanması
- D) Sovyetler Birliği'nin kurulması
- E) Dini kurumların kapatılması

2. Orta Asya'nın siyasi coğrafyasına son şeklini kazandıran olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) 1936 Anayasası'nın hazırlanması
- B) Turkkomissiya'nın kurulması
- C) Sovyetler Birliği'nin kurulması
- D) 1929'da Tacik SSC'nin birlik cumhuriyeti olarak kurulması
- E) 1924'te Özbek SSC'nin oluşturulması

3. Aşağıdakilerden hangisi Geç Sovyet döneminde 1953-1964 yılları arasında İdil-Ural bölgesinde "Buzların Erimesi" sürecinde yaşanan önemli gelişmelerden biri değildir?

- A) Kovuşturma işlevini üstlenen devlet organlarının yeniden yapılandırılması
- B) Glasnost politikasının uygulanması
- C) Ekonomik alanda reform girişimlerinin denenmesi
- D) Stalin dönemindeki siyasi kovuşturmaların resmi olarak kınanması
- E) İfade özgürlüğüne kısmen izin verilmesi

4. Buhara şehrini ağırlıklı olarak idaresi altında bulunduran halk aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kazaklar
- B) Özbekler
- C) Türkmenler
- D) Kırgızlar
- E) Azeriler

5. Sovyet döneminin iç savaş yıllarında ekonominin sıkı devlet denetimi altına alındığı, özel teşebbüs, ticaret ve parasal işlemlerin tamamen yasaklandığı, çiftçilik ürünlerine devlet tarafından el konulduğu, şehirlerde zorunlu hizmet yükümlülüğünün getirildiği döneme ne ad verilir?

- A) Kolektifleştirme
- B) NEP
- C) Büyük Vatan Savaşı
- D) Savaş komünizmi
- E) Büyük Terör

6. Aşağıdakilerden hangisi Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasının nedenlerinden biri değildir?

- A) Radikal siyasi grupların güçlenmesi
- B) Büyük reform hareketlerinin başarıya ulaşamaması
- C) Ekonomik, siyasi ve toplumsal çalkantıların olması
- D) Köleliğin kaldırılması
- E) Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması

7. Aşağıdakilerden hangisi 1991'de bağımsız olan Orta Asya Cumhuriyetleri'nden biri değildir?

- A) Kazakistan
- B) Azerbaycan
- C) Özbekistan
- D) Türkmenistan
- E) Tacikistan

8. İdil-Ural bölgesinde 1920'li yıllardaki kültürel hayat ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Kültürel faaliyetler ifade özgürlüğü ortamında gerçekleşmiştir.
- B) Sanatsal faaliyetler herkes için ulaşılır hâle gelmiştir.
- C) Rus olmayan halklar için ana dilde eğitim görme olanakları yaratılmıştır.
- D) Çeşitli bilim, kültür ve eğitim kuruluşları kurulmuştur.
- E) İşçi ve köylü tabakasının eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

9. Aşağıdakilerden hangisi Mihail Gorbacov'un SSCB'nin başına geçmesi ile birlikte Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerden biri değildir?

- A) Ebulfeyz Elçibey önderliğinde Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuştur.
- B) Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmalar başlamıştır.
- C) Uygulanan açıklık ve yeniden yapılanma politikaları Azerbaycan'da kısa sürede etkili olmuştur.
- D) Kızıl Ordunun Bakü'ye girişi sırasında 137 kişi öldürülmüş, 744 kişi de yaralanmıştır.
- E) Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin, Azerbaycan'ın egemenliği için harekete geçmesi Moskova tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

10. AGİT Minsk Grubu'nun kurulma amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Azerbaycan petrolünün işletilmesini sağlamak
- B) Azerbaycan'ın Rusya ile olan ilişkilerini düzenlemek
- C) Azerbaycan'ı çok partili hayata hazırlamak
- D) Seçimlerin demokratik yoldan yapılıp yapılmadığını gözlemlemek
- E) Karabağ sorununa barışçıl yollardan çözüm bulmak

11. Aşağıdakilerden hangisi Azerbaycan'a özgü müzik dallarından biridir?

- A) Muğam
- B) Kürdili Hicazkâr
- C) Saba
- D) Nihâvend
- E) Hicazkâr

12. Sovyet dönemi Azerbaycan ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Bakü, dünya petrol burjuvazisinin merkezi haline gelmiştir.
- B) Bu dönemde Karabağ Azerbaycan'a, Zengezur ise Ermenistan'a verilmiş, böylece Ermenistan ve İran sınır komşusu olmuştur.
- C) Azerbaycan, Sovyet yönetimi eski sistemini ve elde edilen kazanımları korumuştur.
- D) Azerbaycanlı aydın ve siyaset adamlarına karşı herhangi bir baskı söz konusu olmamıştır.
- E) Sovyet dönemi düzenlemelerinden sonra Azerbaycan'ın statü ve konumu değişmiştir.

13. Ahıska Türkleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Günümüzde 15'e yakın ülkeye dağılmışlardır.
- B) Ahıska Türkleri veya Mesket Türkleri terimi, bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklara dönemeyenleri ifade etmek için kullanılmıştır.
- C) 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yaşanan olaylar sonucu yüz binin üzerinde Ahıska Türkü buradan göç etmek zorunda kalmıştır.
- D) Stalin'in emriyle 1944 yılında sürgüne gönderilmiş ve birçoğu hayatını yollarda kaybetmiştir.
- E) 1989 yılından itibaren Özbekistan'a göç etmeye başlamışlardır.

14. Azerbaycan'ın son dönemde bağımsız bir devlet olmasındaki en etkili isim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Haydar Aliyev
- B) Pişeveri
- C) Ebulfeyz Elçibey
- D) İlham Aliyev
- E) Ayaz Niyazi Mutallibov

15. Aşağıdakilerden hangisi Pişeveri hükümetinin icraatlarından biri değildir?

- A) Kurucu meclisi oluşturarak seçime gitmesi
- B) Resmi dilin Türkçe olduğunu ilan etmesi
- C) Petrol işleme hakkını Amerikalılara devretmesi
- D) Tebriz'de bir üniversite kurulması
- E) Ziraat ve toprak reformunu gerçekleştirmesi

16. Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom) ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Kuruluşunda Çerkezler ve Türkler çok etkili olmuştur.
- B) Bolşevikler tarafından kurulmuştur.
- C) 1919 yılında kurulmuştur.
- D) Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcülerin girişimiyle oluşmuştur.
- E) Merkezi Bakü şehridir.

17. Aşağıdakilerden hangisi Kazakistan-Rusya ilişkileri ile ilgili konulardan biri değildir?

- A) Kazakistan'daki Rus nüfusu
- B) Baykonur uzay üssü
- C) Enerji kaynakları
- D) Sınırlar meselesi
- E) Kazakistan'ın AGİT dönem başkanlığı

18. Kazakistan'ın bağımsızlık sürecinde Kazak milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunan olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Jeltoksan (Aralık) 1986 olayları
- B) Perestroyka politikaları
- C) Gorbaçov'un SSCB'nin başına geçmesi
- D) SSCB ekonomisinde yaşanan sıkıntılar
- E) Bakir Topraklar projesinin hayata geçirilmesi

19. Kazakistan devlet sistemi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Meclis iki bölümden oluşur.
- B) Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından atanır.
- C) Anayasa Konseyi 1995 Anayasası ile oluşturulmuştur.
- D) Kazakistan federal bir yapıya sahip birçok özerk eyaletten oluşan bir cumhuriyettir.
- E) Cumhurbaşkanı seçimle iş başına gelir.

20. Kazak Hanlığı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Rus hâkimiyetine kadar Orta Asya bozkırlarında hüküm sürmüştür.
- B) Göçebe bir toplum yapısına sahiptir.
- C) Yakın komşuları Moğollarla aynı dil ve kültürü paylaşmıştır.
- D) Çu ve Talas ırmakları civarında yerleşen boylar hanlığın temelini oluşturmuştur.
- E) Özbek Hanlığı'ndan ayrılan iki bey tarafından kurulmuştur.

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
C	A	B	B	D	D	B	A	E	E	A	B	E	C	C	D	E	A	D	C

6

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 6: Kırgızistan Cumhuriyeti

Bağımsızlık Süreci

Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden biridir. Kırgızistan, Türk halklarından biri olan Kırgızların ülkesidir. Doğusunda Çin, güneyinde Tacikistan ve Çin, batısında Özbekistan ve kuzeyinde Kazakistan yer almaktadır.

Yüzölçümü yaklaşık 200.000 km² olan ülke, Türkiye'nin dörtte biri büyüklüğündedir. Ülkenin yarısından fazlasını dağlık alanlar oluşturur. Dağlık coğrafyası ve suyu bol, ormanlık alanları nedeniyle dağcılık ve doğa turizminin önemli merkezlerinden biri olan Kırgızistan, "Orta Asya'nın İsviçre'si" olarak tanımlanmaktadır. Kırgızistan'da yüksekliği 7 bin metreden fazla iki, 4 bin metrenin üzerinde yirmi beş dağ vardır. Bu nedenle ekilebilir, tarıma elverişli alanlar toplam yüzölçümün ancak %8'ini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da düşük bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan'ın nüfusu 2011 verilerine göre yaklaşık 5.5 milyondur.

Kırgızistan dışında Çin, Moğolistan, Özbekistan, Tacikistan, Rusya, Afganistan, İran ve Türkiye'de toplam 1 milyon kadar Kırgız yaşamaktadır. Dağ zengini Kırgızistan ayrıca su kaynakları yönünden de ön plana çıkmaktadır. Ülkede yaklaşık 2 bin akarsu ve yine 2 binin üzerinde irili ufaklı göl vardır. Bu göller arasında Issık Köl ve Son Köl ünlü İpek Yolu güzergâhında oldukları için tarihî bir öneme de sahiptir. Yaklaşık 1.600 metre yükseklikte volkanik bir dağ gölü olan *Issık Köl*, kışın bile donmadığı için "ıssık" (sıcak) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Issık Köl dünyadaki en büyük ikinci dağ gölüdür.

Kırgızistan idari olarak "oblast" adı verilen yedi il ve il statüsündeki iki kente (Bişkek ve Oş) bölünmüştür. Bu iller *Çüy, Issık Köl, Talas, Narın, Celalabad, Oş* ve *Batken*'dir. Ülke, doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlarla kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş durumdadır.

Kırgız SSC, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti ve "Kırgızistan Cumhuriyeti" adını aldı.

İç Politika

Devlet Yönetim Sistemi

Kırgızistan bağımsız olduğu 1991 yılından günümüze kadar süren bir siyasi karışıklık içine girdi. İlk Cumhurbaşkanı Askar Akayev 2005 yılında bir halk hareketiyle iktidardan uzaklaştırıldı. İkinci Cumhurbaşkanı Bakiyev, Akayev'e karşı siyasi muhalefet hareketinin liderlerinden biriydi. Büyük bir halk desteğiyle seçildiği halde kısa zamanda Akayev benzeri bir siyaset izlemeye başladı. Sonuçta o da 2010 yılındaki halk isyanında koltuğunu terk etmek zorunda kaldı.

Devrimden sonra iş başına gelen geçici cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva, "otoriter yönetimin geri gelmesini imkânsız hale getirecek" yeni bir siyasi sistem kurmayı vaadetti. Herkesin üzerinde birleştiği bir nokta vardı.

Cumhurbaşkanının yetkileri çok fazlaydı, bu da kötüye kullanımlara müsait bir siyasi sistem ortaya çıkartıyordu.

Kırgızistan'ın en üst devlet görevlisi altı yıllığına seçilen cumhurbaşkanıdır. Yeni düzenlemeyle ikinci defa seçilme hakkı kaldırılmıştır. Günümüzde Kırgızistan cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'dir.

Kırgızistan Meclisi Cogorku Keneş'te temsil edilen partiler şunlardır:

- Ata Curt (atayurt) Partisi,
- Sosyal Demokrat Parti,
- Ar Namıs (ar namus) Partisi,
- Respublika (cumhuriyet) Partisi ve
- Ata Meken (atayurt) Partisi (Juraev 2012).

Mevcut siyasi sistem mümkün olduğu kadar çoğulcu bir yapı ortaya koymaya çalışmaktadır.

Etnik Meseleler

Kırgızistan, Fergana vadisindeki girintili çıkıntılı sınırlar ve etnik çeşitlilik nedeniyle kırılgan ve siyasi karışıklığa müsait bir etnik ilişkiler ağına sahiptir. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri iki halk devriminin olması, binlerce kişinin hayatını kaybettiği isyan hareketleri ve Oş bölgesindeki dinmek bilmeyen etnik çatışmalar bu durumun en büyük kanıtıdır. Aslına bakılırsa Kırgızlar kendi cumhuriyetlerinde çoğunluğa sahiptir.

Günümüzde, 2011 yılı verilerine göre, Kırgızistan nüfusunun %71'i Kırgız, %14.3'ü Özbek, %7.8'i Rus ve %1.1'i ise Dunganlardan (Müslüman Çinli) oluşmaktadır (www.stat.kg). Ruslar çoğunlukla kuzey kesimlerde, Özbekler ise genelde güneyde Oş ve Celalabad kentlerinde yaşamaktadır. Bu halkların yanı sıra az nüfusa sahip Uygurlar, Tacikler, Ahıska Türkleri, Kazaklar, Ukrainerler, Koreliler, Kürtler ve Almanlar da Kırgızistan'da yaşamaktadır.

Eksklav, dış bölge; **anklav** ise iç bölge demektir. Özbekistan içinde Kırgızların yaşadığı "Barak" adında bir adet "Kırgız eksklavı" mevcuttur. Barak köyü Özbekistan topraklarıyla çevrili olduğu halde idari olarak Kırgızistan'ın Oş iline bağlıdır. Kırgızistan sınırları içinde dört Özbek ve iki Tacik anklavı mevcuttur. Söz konusu yerleşimlerde zaman zaman sınır ihlalleri ve su kullanımından kaynaklanan sorunlar çatışmalara neden olmaktadır.

Bağımsızlık Kırgızistan'a barış, huzur ve refah getirmedi. Fergana vadisindeki sınırlar değişmemişti, orada yaşayan halklar aynı etnik sorunlarla mücadele ediyordu. Bütün bunların üstüne Akayev yönetiminin yetersizliği, kötüye kullanılan siyasi yetkiler ve ekonomik çöküntü gelince Kırgız halkı sonunda isyan etti. Akayev 2005 yılındaki halk ayaklanması sonucu ülkeyi terk etti. Yerine geçen muhalefet lideri Bakiyev de kısa zamanda Akayev'in politikalarını uygulamaya başladı. Bu kez 2010 yılındaki ayaklanmayla Bakiyev de Kırgızistan'ı terk etmek

zorunda kaldı. 2011 yılında yapılan seçimle yeni bir yönetim oluştu.

İktisadi Gelişmeler

Kırgızistan, komşularında bolca görülen doğal kaynakların pek çoğundan mahrum, ekonomik zorluklarla mücadele eden bir ülkedir. Sovyetler Birliği döneminin sonlarında yaşanan ekonomik darboğaz Kırgızistan'ı da etkilemiştir. Sovyet yönetiminin kaynaklarından faydalanamayan Kırgızistan'da varlıklar tükenmiş, üretim durma noktasına gelmiş, buna karşın kamu harcamaları artmıştır. Neticede 1991-1995 arasında toplam mal ve hizmet üretimi (GSYİH) 1990'daki düzeyinin de altına inmiştir.

Ekonomide küçülme, enflasyon, işsizlik ve gelirlerdeki düşüş halkın yoksullaşmasına yol açmıştır. Her ne kadar yapılan reformlar neticesinde 1996'dan sonra ekonomide iyileşme belirtileri baş gösterse de Rusya'daki 1998 krizi Kırgızistan'ı da kötü etkilemiştir. Sonrasında 2005 ve 2010 yıllarında yaşanan halk ayaklanmaları ve siyasi istikrarsızlık ülke ekonomisinin düzelmesini güçleştirmiştir.

Kırgızistan'ın en önemli ihraç ürünü altındır. Kırgızistan 1998'den beri Dünya Ticaret Örgütü üyesidir. Hatta DTÖ'ne üye olan ilk eski Sovyet cumhuriyetidir. Bu nedenle Çin malları için önemli bir satış ve transfer noktasıdır. Kırgızistan, Rusya, Kazakistan, Belarus ve Tacikistan'ı içine alan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun da bir üyesidir. Başlıca ticaret ortakları Rusya, Çin, Kazakistan ve Özbekistan'dır.

Dış İlişkiler

Küresel Güçlerle İlişkiler

Rusya ile İlişkiler

Kırgızistan, Rusya'ya özellikle ekonomik olarak diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden daha fazla bağımlıydı. Askerî alanda ise güçlü komşusu Çin karşısında kendini koruyabilecek kapasitesi mevcut değildi. Batılı ülkeler de sömürebilecekleri pek bir kaynak bulamadıkları Kırgızistan'la çok ilgili değildi. Tüm bu gerçeklerin farkında olan ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev, Rusya ile iyi ilişkiler yürütmeye çalıştı.

Çin ile İlişkiler

Rusya'nın en büyük rakiplerinden biri olan Çin ile ilişkiler Stalin zamanında daha da kötüye gitmiştir. Sovyetler Birliği'nin Çin sınırındaki iki cumhuriyetten biri olan Kırgızistan'da da olası bir Çin tehdidi için askerî hazırlıklar yapılmıştır. Sovyet ideolojisiyle eğitilen Kırgızlar "gerçek sosyalizm yolundan" ayrıldığını düşündükleri Çin hakkında olumsuz düşüncelere sahipti. Kırgızların ünlü Manas destanında, kahraman Manas, alt ettiği düşmanlar arasında Çinlileri de saymaktadır. Rus hâkimiyeti ve Sovyet dönemi Kırgız halkında oluşan olumsuz Çin algısını değiştirmemiştir.

Çin ile Kırgızistan arasındaki ilişkilerinin bir diğer etkeni enerji kaynaklarının taşınması meselesidir. DTÖ çatısı ve güvencesi altında Çin ve Kırgızistan arasındaki ticaret daha da kolaylaşmış oldu.

ABD ile İlişkiler

Kırgızistan'ın ABD ile ilişkileri büyük oranda Manas askerî üssünün kullanımı ile ilgilidir. Aralık 2001'de Bişkek yakınlarındaki Manas havaalanı ABD tarafından askerî üs olarak kullanılmaya başlandı. Yaklaşık 1.500 ABD askeri, Manas üssüne konuşlandırıldı. Hava üssü kısa zamanda 300.000 ABD askerini Afganistan'a nakledebilecek kapasiteye ulaştırıldı. Manas üssü ekonomik sıkıntılar içindeki Kırgızistan için kısa süreli bir kaynak olarak görülüyordu.

Türkiye ile İlişkiler

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, daha Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmeden önce başlamıştır. Türkiye'yi 29 Mayıs 1991 tarihinde ziyaret eden Kırgızistan heyeti ile ekonomik ve ticari işbirliği protokolü imzalanmıştır. Kısa süre sonra bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye oldu. İki ülke arasındaki ilişkiler bugüne dek başta eğitim ve kültür olmak üzere ticaret, ekonomik işbirliği, ulaştırma, iletişim, askerî konular ve diğer alanlarda yüze yakın anlaşma ve protokol imzalanmıştır.

Türkiye ve Kırgızistan arasında 1997'de imzalanan "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" ve iki yıl sonra imzalanan "Türkiye ve Kırgızistan, Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisi en önemli diplomatik belgeler arasında sayılabilir. Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan'ı dost ve kardeş bir ülke olarak tanımış ve ilişkilerini bu çerçevede yürütmeye özen göstermiştir.

Kültürel Gelişmeler

Alfabe-Dil

Kırgızca, tıpkı Kazakça gibi Türk dil ailesinin Kıpçak koluna mensuptur. Aslına bakılırsa Kazakça ile hemen hemen aynıdır. Birkaç söyleyiş değişikliği ve alfabedeki bir iki değişik harf dışında büyük farklar yoktur. Kazakça bilen biri Kırgızca'yı gayet rahat anlayabilir. Aynı durum Kırgızca için de geçerlidir. Kırgızca, diğer Kıpçak grubu dillerinden Nogayca, Karakalpakça ve Tatarcaya da yakın sayılır. Bu dillerin birbirinden uzaklaşarak tamamen ayrı birer dil haline gelmeleri Sovyet döneminde gerçekleşmiştir.

Kırgızcaya en yakın dil Kazakçadır. Her ikisi de Türk dil ailesinin Kıpçak grubuna mensuptur. Dil bilgisi ve söyleyiş olarak Türkiye Türkçesi'ne biraz uzak olsa da ortak sözcükler ve temel dil mantığı anlaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Kırgızistan'da, tıpkı diğer Orta Asya Türklerinde olduğu gibi, önce Arap, sonra Latin daha sonra da Kiril alfabesi kullanılmıştır. Çarlık Rusya'sı devrinde Arap alfabesi kullanan Kırgızlar, Sovyetler Birliği hâkimiyetine girdikten sonra bir dönem Latin alfabesi kullandı. Son olarak 1941'de Kırgızca'ya uyarlanmış bir Kiril alfabesi kullanılmaya başladı. Günümüzde de bu Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Tarih Yazıcılığı

Tarih yazımı ve eğitimi, Sovyet döneminde komünist ideolojinin meşrulaştırılması ve Sovyet politikalarının haklı gösterilmesi için bir araç olarak kullanılıyordu. Aslında dünyanın hemen her ülkesinde görülebilecek olan bu durum Sovyetler Birliği döneminde bir devlet politikası haline gelmişti.

Sovyet dönemindeki yasaklar bağımsızlıkla birlikte kalktı. Ancak devletlerin tarihe bakış açısı, tarih yazıcılığını siyasi bir araç olarak görmek hali değişmedi. Yeni bağımsız devletler, tarihi bu kez ulus kimliği inşasında kullanmaya başladı. Söz konusu siyaset açısında Kırgızistan tarih yazıcılığı uygun bir örnek oluşturmaktadır.

Çarlık döneminde Kırgız tarihi ve kültürüyle ilgili çalışmalar yapan bilim adamları arasında P. P. Semenov-Tyanşanski, N. A. Aristov, W. Barthold, K. Mannerheim ve N. Tihmenev sayılabilir.

2000 yılında Oş kentinin 3000. yıldönümü kutlamaları yapıldı. Son olarak da 2003 yılında Kırgız halkının doğuşunun 2200. yıldönümü kutlamaları yapıldı. Kırgız tarihçilere göre Kırgız halkından yazılı kaynaklarda ilk defa M.Ö. 203 yılında yazılan bir Çin yıllığında rastlanıyordu. Bu veriden hareketle cumhurbaşkanı Akayev 2003 yılını Kırgız halkının 2200. yıldönümü ilan etti. Ülke çapında kutlamalar yapıldı. Hatta Akayev büyük bir diplomatik başarı göstererek UNESCO'nun da 2003 yılını Kırgız tarihi yılı ilan etmesini sağladı.

Son dönemde öne çıkan Kırgız tarihçiler arasında A. Tabışaliev, T. Çoroev, T. D. Cumanaliev ve A. Mokeev sayılabilir. Söz konusu tarihçiler genelde Sovyet döneminde yazılan taraflı ve ideolojik tarih yazıcılığını değiştirerek daha modern bir Kırgız tarih geleneği oluşturmaya çalışmaktadır.

Eğitim Sistemi

Kırgızistan eğitim sisteminden sorumlu en üst düzey kurum Eğitim ve Bilim Bakanlığı'dır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan Eğitim Bakanı tarafından yönetilen bakanlığın görevleri arasında eğitim politikasının tespiti, hazırlanması ve uygulanması, eğitim stratejilerinin belirlenmesi, tüm vatandaşların eğitim hakkından eşit ve serbestçe yararlanmasının sağlanması, ders programlarının belirlenmesi, öğretmenlerin atanması, sınavların düzenlenmesi, okulların denetlenmesi ve uluslararası işbirliği imkânlarının araştırılması sayılabilir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı ayrıca okul öncesi eğitimden üniversiteye kadar tüm eğitim kurumlarının idaresinden de sorumludur. Bu eğitim kurumlarıyla ilgili bütçe ve harcamaları hükümet adına Eğitim Bakanlığı yapar.

Kırgızistan'da eğitim 5 yaşında okul öncesi sınıflarla başlar. Okulöncesi eğitimden, yani 1. sınıftan yaklaşık 14 yaşında tamamlanan 9. sınıfa kadar eğitim mecburidir. Kırgız öğrenciler 10 ve 11. sınıflarda normal lise ya da meslek lisesi tercihi yapar. Bazı liseler üç yıllık eğitim vermektedir. Sonrasında üniversiteye devam edebilirler.

Eğitim öğretim yılı ilk ve ortaöğretim kurumlarında Eylül ayında başlayıp Mayıs'ta sona erer. Üniversitelerde ise Eylül ve Haziran arasındadır. Öğretim yılı iki yarıyla ayrılmıştır. Kırgızistan'da eğitim dili devlet dili statüsündeki Kırgızca ve resmî dil statüsündeki Rusça'dır. Ayrıca bölgelere göre Özbekçe ve Tacikçe de eğitim verilebilmektedir.

Edebiyat

Kırgız edebiyatının kökenleri sözlü edebiyata dayanır. Kırgızlar, tıpkı Kazaklar gibi XIX. yüzyıla kadar yazılı bir edebiyata sahip olmamış, edebi eserlerini sözlü edebiyat türlerini kullanarak vermişlerdir. Bu türler arasında en çok bilineni destandır. Kırgız edebiyatının en ünlü destanı ise tüm dünyada tanınan Manas Destanı'dır.

Manas Destanı tam olarak ilk defa W. Radloff 1869 yılında Sarıbağış boyuna mensup bir manasçıdan derleyerek Rusça'ya çevirmiştir. Manas Destanı'nı ezberleyip belli bir usulle, tören edasıyla okuyan kişilere "manasçı" adı verilmektedir. Kırgızların tek destanı ve halk edebiyatı örneği Manas Destanı değildir. Diğer destanları okuyan anlatıcılara "ırçı" ya da "comokçu" da denmiştir. Çeşitli Manas Destanı varyantları ortalama 400 bin dizeden oluşmaktadır. Bu nedenle dünyanın en uzun destanları arasında yer alır.

Kırgız edebiyatı 1924 yılında ilk Kırgızca gazete olan Erkin Too'un (özgür dağ) çıkmasıyla hızla gelişti. Günümüzde de yayınlanmaya devam eden Erkin Too'da şiirden romana kadar her türlü edebiyat eserini görmek mümkündür. En çok rağbet gören edebi türler şiir ve "povest" adı verilen uzun hikâyelerdir. Bu yıllarda *Kasım Tinistanov*'un yansira *Bayalinov*, *Bokonbayev*, *Cantoşev*, *Elebayev*, *Karaçev* ve *Sıdıkbekov* gibi yazarlar modern Kırgız edebiyatının temellerini attı. Kırgız Yazarlar Birliği 1934'te başkent Frunze'de kuruldu.

1965 yılında ünlü Kırgız halk ozanı *Toktogul Satılğanov* (1864-1933) adına bir ödül verilmeye başladı. Toktogul Ödülü alan yazarlar arasında *Cantoşev*, *Sıdıkbekov* ve *Cengiz Aytmatov* da yer alıyordu.

Hiç şüphesiz en ünlü Kırgız yazar *Cengiz Aytmatov*'dur (1928-2008).

Basın

Kırgızistan basını komşularıyla kıyaslandığında daha serbest bir görünüm arz etmektedir. Kırgızistan'da günümüzde 30 kadar günlük gazete yayınlanmaktadır. Bunlar arasında sekiz gazete devletin yayın organlarıdır. Ayrıca ülkenin en büyük yayın kuruluşu Uçkun da devlete ait olup gazete ve dergi de yayınlamaktadır.

Kırgızistan'da en çok tercih edilen medya organı televizyondur. Ülkede yaklaşık 20 televizyon kanalı mevcuttur. Ancak bu alanda da devlet hâkimiyeti gözlemlenmektedir. Rusça yayınlar daha çok tercih edilmektedir. Kırgız hükûmeti bu durumun önüne geçebilmek amacıyla çıkardığı bir kanunla televizyon yayınlarının en az yarısının Kırgızca yapılması zorunluluğunu getirmiştir.

Kırgızistan'da yayınlanan başlıca gazeteler arasında, Super Info, Erkin Too, Alibi, Agım, Kerege, Maydan, Kırgız Tuusu, Veçerniy Bişkek, Slovo Kırgızstana, Delo No, Respublika ve MSN sayılabilir.

Devlet televizyonu Kabar TV en büyük televizyon kanalıdır. Ayrıca Piramida, NTS ve 24.kg gibi özel televizyon ve haber ajansları da mevcuttur.

Kırgızistan'da yaklaşık 2 milyon internet kullanıcısı vardır. Sosyal paylaşım ağları ve internet haberciliği bir hayli rağbet görmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti

BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden biridir. Kırgızistan, adından da anlaşılacağı üzere en eski Türk halklarından biri olan Kırgızların ülkesidir. Doğusunda Çin, güneyinde Tacikistan ve Çin, batısında Özbekistan ve kuzeyinde Kazakistan yer almaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 200.000 km² olan ülke, Türkiye'nin dörtte biri büyüklüğündedir. Ülkenin yarısından fazlasını dağlık alanlar oluşturur. Dağlık coğrafyası ve suyu bol, ormanlık alanları nedeniyle dağcılık ve doğa turizminin önemli merkezlerinden biri olan Kırgızistan, Orta Asya'nın İsviçre'si olarak tanımlanmaktadır. Kırgızistan'da yüksekliği 7 bin metreden fazla iki, 4 bin metrenin üzerinde yirmi beş dağ vardır. Bu nedenle ekilebilir, tarıma elverişli alanlar toplam yüzölçümün ancak % 8'ini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da düşük bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan'ın nüfusu 2011 verilerine göre yaklaşık 5.5 milyondur. Kırgızistan dışında Çin, Moğolistan, Özbekistan, Tacikistan, Rusya, Afganistan, İran ve Türkiye'de toplam 1 milyon kadar Kırgız yaşamaktadır. Dağ zengini Kırgızistan ayrıca su kaynakları yönünden de ön plana çıkmaktadır. Ülkede yaklaşık 2 bin akarsu ve yine 2 binin üzerinde irili ufaklı göl vardır. Bu göller arasında Issık Köl ve Son Köl ünlü İpek Yolu güzergâhında oldukları için tarihî bir öneme de sahiptir. Yaklaşık 1.600 metre yükseklikte volkanik bir dağ gölü olan Issık Köl, kışın bile donmadığı için ıssık (sıcak) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Issık Köl dünyadaki en büyük ikinci dağ gölüdür.

Kırgızistan idari olarak *oblast* adı verilen yedi il ve il statüsündeki iki kente (Bişkek ve Oş) bölünmüştür. Bu iller Çüy, Issık Köl, Talas, Narın, Celalabad, Oş ve Batken'dir. Ülke, doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlarla kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş durumdadır. Bu dağların arasından akan Narın ve Kara Darya ırmakları batıdaki Fergana vadisine doğru akarak az da olsa tarıma elverişli vadiler oluşturur. Başkent Bişkek kuzeyde, Kazakistan sınırına yakın bir bölgede olup, Kırgızistan'ın en büyük kentidir. İkinci büyük kent güneyde Fergana vadisinde, Özbekistan sınırındaki Oş kentidir. Bu iki kent tarih boyunca kuzey ve güney Kırgızistan'ın merkezleri olmuştur. Aşılması güç dağlardan dolayı göçebe Kırgız boyları kuzeyli ve güneyli olmak üzere iki farklı kültür geliştirmiştir. Kırgız toplumsal ve siyasi yaşamının hemen her safhasında bu ayrılığı görmek mümkündür.

Kırgızlar, Orta Asya göçbeleri arasında en eskilerinden biridir. VIII. yüzyılda dikilen Orhun yazıtlarında geçen ve günümüzde de kullanılan az sayıdaki halk adından biri *Kırgız* adıdır. Günümüzde bu halk büyük ölçüde Kırgızistan cumhuriyeti çatısı altında toplanmıştır.

Türkiye'de de Kırgızlar yaşamaktadır. Afganistan'dan 1982'de Türkiye'ye göç eden 1150 Kırgız, Van'ın Altındere köyüne yerleştirildi. Daha sonra köyün adı Kırgızların isteği üzerine Ulupamir olarak değiştirildi. Günümüzde yaklaşık 4 bin Kırgız bu köyde yaşamaktadır.

En eski Türk yazıtlarından biri olan Orhon anıtlarında bile adı geçen Kırgızlar, en eski Türk boylarından biridir. İlk vatanları Sibiryâ'daki Yenisey ırmağı boylarıdır. Büyük bir ihtimalle Cengiz Han imparatorluğu zamanında Kırgızlardan büyük bir grup daha güneye, şimdiki Fergana ve Yedisu bölgesine gelip yerleşti. Burada, tıpkı komşuları Kazaklar gibi, diğer Kıpçak boylarıyla birleşerek günümüzdeki Kırgız halkını oluşturdular.

Kırgız adının anlamı da diğer pek çok halk adı gibi belirsizdir. Birçok araştırmacı değişik açıklamalar ortaya koymaya çalışmıştır. Bu açıklamaların birçoğundaki ortak nokta *kırk* sözcüğüdür. Buna göre Kırgız adı *kırk kız*, *kırk ız* ya da *kırk yüz* sözcüklerinin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kırgız halk adı *kırk oğuz*, *kırk er*, *kırk boy*, *kır gez* ve *kırığ* (kırmızı renk) sözcükleri ile de ilişkilendirilmiştir. Bunlar arasında Kırgızların *kırk* boydan oluştuğu ve bu yüzden de Kırgız adını aldığı yönündeki açıklama en çok kabul görenler arasındadır. Fakat araştırmacıların hemfikir olduğu tek bir açıklama mevcut değildir (İman, 1998). Günümüzde bağımsız Kırgızistan bayrağında yer alan güneşin etrafındaki *kırk* ışık hüzmeleri *kırk* Kırgız boyunu temsil etmektedir.

Kırgız adından Çin, Bizans ve Arap kaynaklarında bahsedilmiştir. Reşid Rahmeti Ara'a göre Çinliler, VI. yüzyılın sonlarında Kırgızları *Hakas* adıyla anıyordu. Çin kaynaklarına göre Baykal gölü ve Doğu Türkistan arasında bir devlet kurmuş olan bu halk sarı saçlı, mavi gözlü ve uzun boyluydu. Benzeri bilgiler İslam kaynaklarında da mevcuttur (Ara 1977).

Orhun abidelerine göre Kırgızlar yukarı Yenisey'de Kem ve Kemçik civarında, Kögmen dağlarının kuzeyinde yaşayan bir halktı. Göktürklerden sonra Orhun ve Yenisey kültürünün mirasçısı olarak ortaya çıkan Uygur Kağanlığı 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmıştır. Daha sonra X. (bir kısım araştırmacılara göre ise XIII.) yüzyılda Doğu Türkistan'a ve bugünkü Kırgızistan'a yönelen Kırgızlar burada yaşamakta olan Kıpçak boylarıyla karışarak günümüzdeki Kırgız halkını meydana getirmişlerdir (Çorotegin ve Omurbekov 1997).

Kırgızlar da diğer göçebe halklar gibi boy esasına dayalı bir toplumsal yapıya sahiptir. Kırgız boyları, yine göçebe toplum yapısına uygun olarak, iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup *Otuz Uul* (oğul) ikinci grup ise *İçkilik* (iç) olarak adlandırılır. İlk grubun adı Kırgız şecere geleneğinden gelmektedir. Buna göre Kırgız halkı *kırk* oğuldan türemiştir. Otuz oğuldan kuzeydeki Kırgızlar, on oğulun soyundan ise İçkilik Kırgızları gelmektedir. Otuz Uul (ya da Arkalık) grubu ayrıca kendi içinde yine iki boy grubuna ayrılmaktadır. Bunlar On (sağ) Kanat ve Sol Kanat adlarını alırlar.

Otuz Uul boy grubu ayrıca *Arkalık* adıyla da anılmaktadır. İçkilik, içte kalan; Arkalık ise sırt ya da dağ bölgesinde yaşayan Kırgızlar anlamındadır. Arkalık boylarının tarihî yaşam bölgeleri orta ve kuzey Kırgızistan, İçkilik boylarının ise Fergana vadisi ve doğu Pamirlerdir (Attakurov 1995).

Günümüzdeki Kırgızların ataları XIII. yüzyılda Yenisey boylarından göç ederek Issık Köl civarına ve Aladağların eteklerinde yaşamaya başlamışlardır. Günümüzde de Kırgızistan cumhuriyeti hemen hemen sözü edilen coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. İlk yurtlarında bir hanlık kurmuş olan Kırgızlar yeni yurtlarında müstakil bir Kırgız hanlığı kurmak yerine mevcut siyasi yapılara dâhil olmayı yeğlemişlerdir. Kırgızlar XIII. ve XIV. yüzyıllarda Cengiz Han İmparatorluğu'na ve sonrasında Çağatay Ulusu'na dâhil olmuşlardır. Daha sonraki yüzyıllarda kuzeydeki Kırgızlar Kazak hanlıklarına, doğudakiler Çin, batı ve güneydekiler ise Kokand Hanlığı'na tabi olmuşlardır. Bu durum XIX. yüzyıldaki Rus istilasına değin devam etmiştir.

Geleneksel Kırgız toplumsal yapısı, diğer geleneksel Orta Çağ toplumlarının birçoğunda olduğu gibi soyluluk esasına göre belirleniyordu. Toplum iki ana sınıfa ayrılmıştı: İdareci konumundaki soylular ve idare edilen halk. Kırgız boylarının başında bulunan beyler **manap** unvanını taşıyordu. Manaplık kurumu Kazaklardaki sultanlık ile hemen hemen aynı özelliklere sahipti. Halk arasında manaplara büyük saygı gösterilirdi. Örneğin bir manabın bulunduğu bir mecliste izinsiz konuşulmaz, manabın çadırının önünden at sırtında geçilmezdi.

Manaplık babadan oğula geçen bir kurumdu ve bir çeşit asilzadeler sınıfı meydana getiriyordu. Rivayete göre manap sözcüğü Sarıbağış boyunun Manap adındaki bir beyinden gelmektedir. İdareci altındaki halk üzerinde tam bir hâkimiyet kuran Manap'ın idare biçimi diğer boy beylerine de örnek teşkil etmiştir. Daha sonra Manap tarzında doğrudan ve kesin emirlerle boylarını idare eden beylere "manap" denmiş ve manap kelimesi Kırgız beylerinin unvanı haline gelmiştir.

Kırgızlar, Yenisey'den daha güneye geldikten sonra Kazak Hanlığı ve Hokand Hanlığı hâkimiyetinde yaşadılar. Aslında Kıpçak boylarının büyük kısmı Kazak adı altında, geriye kalanları da Kırgız adı altında birleşmişti.

Rusya İmparatorluğu, Kazak hanlıklarını XIX. yüzyılda işgal ettikten sonra daha güneydeki Kırgız topraklarına ulaştı. Ruslar 1825'te bugünkü Bişkek şehrinin temellerini oluşturan Pişpek kalesini kurdu. Daha sonra 1870'lerde de bugünkü Kırgızistan topraklarında resmen hâkimiyet sağladı. Bolşevik devriminin ardından 1920'de Kara Kırgız Özerk Oblast'ı kuruldu. Sovyetler Birliği 1936 anayasasında getirilen düzenlemelerle Kırgız SSC kuruldu ve birlik cumhuriyeti statüsüne yükseltildi.

Kırgız SSC, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti ve Kırgızistan Cumhuriyeti adını aldı. Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nden sadece çöken bir ekonomi ve dağılmakta olan bir siyasi sistem devralmadı. Yanlış Sovyet politikaları sonucu içinden çıkılmaz bir hal alan etnik sorunlar Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın güvenliğini tehdit ediyordu. Sorunların temel kaynağı 1930'lardaki Sovyet sınır belirleme sürecinde söz konusu üç ülke arasında dengesizce paylaştırılmış olan Fergana vadisiydi.

Tarıma elverişli, verimli topraklar zaten genel olarak Orta Asya bölgesinde az bulunuyordu. Bu ortamda Fergana vadisi bol su kaynakları ve verimli arazileriyle çok kıymetli bir bölgeydi. Bu bölgede Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler karışık olarak yaşıyordu. Sovyet yönetimi Fergana'yı sadece bir ülke idaresine vermek yerine üç ülkeye paylaştırdı. Ancak bu paylaşırma etnik yapıyı ve bölge gerçeklerini gözardı ederek, hatalı bir biçimde yapılmıştı. Sovyet yönetimi aslında hatalı bir iş yaptığının farkındaydı. Bu hatasını biraz olsun düzeltmek amacıyla *anklav* ve *ekslav* adı verilen sıradışı bir idari yapılanmaya gitti. "Etnik Meseleler" kısmında daha ayrıntılı incelenecek olan bu idari birimler sayesinde Kırgızistan içinde kalan Özbekler ve Tacikler, aynı biçimde Özbekistan dâhilinde yaşayan Kırgızların hakları ve güvenlikleri teminat altına alınmak istendi. Ancak bu proje başarılı olmadı. Sovyetler Birliği dağılırken oluşan güvensizlik ortamında güney Kırgızistan'daki Oş kentinde 1990'da patlak veren olaylarda en az 320 Kırgız ve Özbek hayatını kaybetti ve binlercesi evsiz kaldı. Güneydeki bu olaylar kuzeydeki başkent Bişkek'te büyük infiale neden oldu. Demokratik Kırgızistan Hareketi (KDH) adı verilen bir siyasi oluşum Kırgızistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Absamat Masaliev'in istifasını istedi. Söz konusu siyasi hareket hızla halk desteği kazandı. KDH üyeleri Bişkek'te gösteriler düzenleyerek Masaliev'i iktidardan uzaklaştırmaya çalıştı. Bunda da başarılı oldular. Olaylardan dört ay sonra yapılan başkanlık seçiminde Masaliev yeterli çoğunluğu sağlayamadı. Aslında başkanlık için adı geçen üç adayın hiçbirisi parlamentoda yeterli oyu alamadı ve bir siyasi kriz ortaya çıktı.

Kazak ve Kırgız: Dil, kültür ve yaşayış olarak Kazaklarla Kırgızları ayırmak mümkün değildi. Bu nedenle birçok kaynakta Kazak-Kırgız, Kırgız-Kaysak gibi tanımlamalarla iki ayrı halk değil, birleşik ve tek bir halktan sözedilmiştir. Bu birliktelik nedeniyle Ruslar, Kazaklar için de *Kırgız* adını kullanmıştır. Gerçek *Kırgız* halkını da *Kara Kırgız* olarak adlandırmıştır.

Bolşevik liderlerinden **M. Frunze** (1885-1925), Ankara'ya 1921'de gelen Bolşevik heyetindeydi. Bu ziyaret sırasında Bolşevik Rusya ile işbirliği anlaşması imzalandı. Bu etkili Bolşevik general anısına doğum yeri olan Bişkek'in adı 1926'da Frunze olarak değiştirildi. Kırgızistan bağımsız olduktan sonra başkentin adı 1991'de yeniden Bişkek olarak değişti. İstanbul'da Taksim meydanındaki anıtta General K. E. Vorosilov ile birlikte onun da heykeli bulunmaktadır.

Harita 6.1

Kırgızistan Cumhuriyeti (2013).

Sovyet dönemindeki sınır belirleme süreci sonunda Fergana bölgesi üç cumhuriyet arasında karmaşık bir biçimde paylaştırılmıştır. Kırgızistan'da kalan Özbek ve Tacikler için özel bölgeler kurulmuştur. Özbekistan'da da yönetimi Kırgızistan'a ait olan küçük bir Kırgız köyü vardır. Bu sistemle etnik çatışmaların önüne geçilmek istenmiştir. Ancak bu yapı işe yaramamış, son yirmi yılda birçok kez çatışmalar yaşanmıştır. Sonuncusu 2010 yılında Oş ve Celalabad'da meydana gelmiş, yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir.

Sovyet döneminde Askar Akayev'e yönelik zaten mevcut olan sempati, güçlü bir halk desteğine dönüştü. Söz konusu destek uluslararası toplumda da kendini hissettiriyordu. Orta Asya'da, Komünist Parti yönetiminden gelmeyen tek cumhurbaşkanı olduğu için Batılı ülkeler Akayev'e ayrı bir ilgi duyuyordu. Kırgızistan için Batı literatüründe "demokrasi adası" tabiri kullanılmaya başlandı (Anderson 1999).

Sonunda Kırgızistan'ın en üst düzey siyasi kurumu olan Kırgız SSC Üst Sovyet'i o zamana deyin adı pek duyulmamış birini yeni başkan olarak atadı. Kırgızistan Bilimler Akademisi başkanlığını yapan bir fizik profesörü, **Askar Akayev** Kırgızistan lideri olmuştu. Bu devrim niteliğinde bir karardı, çünkü ilk defa olarak Komünist Parti yönetiminde üst sıralarda yer almayan bir bürokrat Komünist Parti Birinci Sekreterliği'ne, yani ülkenin liderliğine geliyordu. Pek çok siyasi yorumcu tarafından bu durum Kırgızistan'ın hızla demokratik bir ülke olma yolunda ilerlediği biçiminde değerlendirildi. Gerçekten de diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgız SSC'nde de glastnost politikalarının etkisiyle göreceli bir özgürlük havası esiyordu.

Üst Sovyet, ülkenin adını "Kırgızistan" olarak değiştirdi, 20 Kasım 1990'da ilan edilen egemenliğin sınırlarının genişletilmesi çalışmaları yapıldı, resmî dilin Kırgızca olması için girişimler başlatıldı. Hatta Komünist Parti'nin faaliyetleri kısıtlanmaya çalışıldı. Kırgızistan İç İşleri Bakanlığı 1991'de yaptığı bir açıklamayla Komünist Parti faaliyetlerinin bakanlık dâhilinde yasaklandığını bildirdi. Bu arada Moskova'da Gorbaçov'a karşı Ağustos 1991 darbe teşebbüsü yapıldı. Kırgızistan darbenin hemen ardından kınama mesajı yayınladı ve demokrasiden yana olduğunu bir kez daha vurgulamış oldu. Hemen hemen aynı günlerde de cumhurbaşkanı Akayev, Kırgızistan'ın bağımsızlığı için çalışmalar yürütüyordu. Sonunda 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsızlığını ilan etti. Ardından Ekim 1991'de yapılan seçimlerde Akayev % 95 oy alarak bağımsız Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, iktidarının ilk yıllarında dengeli bir siyaset izlemeye çalıştı. Harap durumdaki ülke ekonomisinin yanı sıra güneydeki etnik çatışmalar Kırgızistan'ın güvenlik ve bütünlüğünü tehdit ediyordu. Akayev, mevcut yönetim kadrosuyla hızlı bir reform hareketine girişemeyeceğini düşünüyordu. Ülke yönetiminde eski Komünist Partisi yetkilileri vardı ve Akayev ile ciddi görüş ayrılıkları yaşıyorlardı. Akayev bu sorunu aşmak için Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'in 1992'de uyguladığı yöntemi kullanmayı düşündü. İl yönetiminden başlayarak, kent ve ilçe yöneticilerine kadar kendisine bağlı olduğunu düşündüğü kişileri ve akrabalarını atadı. Bu durum kötü kullanımlara müsaitti ve zaten öyle de oldu. Ülkedeki yolsuzluk iddiaları halk arasında rahatsızlığa neden oluyordu.

Güneydeki siyasi hâkimiyeti dağıtmak amacıyla 1991 yılında Oş'tan ayrılarak kurulan Celalabad ilinde büyük bir yolsuzluk şebekesi ortaya çıkarıldı. Celalabad valisi bölgedeki hemen her kadroya akrabalarını ve tanıdıklarını tayin etmişti. Ayrıca zimmetine para geçirmekle suçlanıyordu. Bu ve bunun gibi olaylar Akayev'e olan desteğin gittikçe azalmasına neden oldu. Akayev de yolsuzluk iddialarının merkezinde yer alıyordu. Cumhurbaşkanı, zaten bir hayli geniş olan yetkilerini arttırarak söz konusu suçlamalardan kurtulmayı planladı. Ancak başarısız yönetimi ve ülkeyi bir türlü ekonomik sıkıntılardan kurtaramaması nedeniyle halk Akayev'in istifa etmesi için gösteriler düzenliyordu. Ukrayna ve Gürcistan'da meydana gelen "renkli devrimler" Kırgız halkına da ilham kaynağı oldu ve Askar Akayev 2005 yılında istifa etmek zorunda kaldı.

Kırgızistan'daki muhalefet Roza Otunbayeva, Almazbek Atambayev ve Kurmanbek Bakiyev liderliğinde 2004 yılında toplanmaya başlamıştı. *El Birimdigi* (Halk Birliği) adını alan muhalefet hareketi seçimlere girdi. Ancak Akayev'in politik oyunları neticesinde sadece altı milletvekilliği alabildi. Bunun üzerine Bakiyev'in seçim bölgesi güney Kırgızistan'da isyan hareketleri başladı. Bakiyev, güneydeki valilikleri ve diğer devlet kurumlarını ele geçirdiğini duyurdu. İsyen hareketi başkent Bişkek'e ulaştı ve Akayev 24 Mart 2005'te ülkeyi terk ederek Rusya'ya kaçtı.

Bu olaydan sonra yapılan seçimlerde Akayev'in yerine muhalefet lideri Kurmanbek Bakiyev cumhurbaşkanı oldu. Ancak Bakiyev de mevcut sistemi değiştirmeye muvaffak olamadı. Hatta kendisi yolsuzluk sistemine dâhil oldu (Shukuralieva 2012). Buna karşın ülke ekonomisi kötüye gidiyor ve halkın yoksulluğu artıyordu. Özellikle Bakiyev'in oğlu hakkında büyük yolsuzluk ve haksız kazanç iddiaları çoğalmıştı. Tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 global krizi, doğal kaynaklardan mahrum Kırgızistan'ı çok kötü etkiledi. Bakiyev, çeşitli politik yöntemlerle cumhurbaşkanlığının gücünü arttırdı ve seçim sistemini muhalefet aleyhine işleyen bir biçime dönüştürdü. Kırgızistan'da 2007 yılında yapılan seçimlerde Bakiyev parlamentodaki doksan milletvekilliğinden yetmiş birini kazandı. Muhalefet sadece 19 sandalye ile azınlıkta kaldı. Kırgızistan'ın Rusya ile ilişkileri de bozulmuş, hayat pahalılığı artmıştı.

Bu gelişmeler 2010 yılında yeni bir devrimin fitilini ateşledi. Başkent Bişkek'te büyük çaplı halk gösterileri ve isyan hareketleri başgösterdi. Yüzlerce kişinin hayatını kaybettiği olaylar sonucunda Cumhurbaşkanlığı Sarayı isyancıların kontrolüne geçti. Cumhurbaşkanı Bakiyev, Belarus'a kaçtı. Ülkede geçici hükûmetin başına Roza Otunbayeva geçti. Son olarak, 2011 sonunda yapılan seçimlerde Almazbek Atambayev cumhurbaşkanı oldu. Günümüzde de aynı görevi sürdürmektedir (Gürbüz 2012).

Resim 6.1

Bişkek'te Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na girmeye çalışan göstericiler (2010).

İÇ POLİTİKA

Devlet Yönetim Sistemi

Kırgızistan bağımsız olduğu 1991 yılından günümüze kadar süren bir siyasi karışıklık içine girdi. İlk Cumhurbaşkanı Askar Akayev 2005 yılında bir halk hareketiyle iktidardan uzaklaştırıldı. İkinci Cumhurbaşkanı Bakiyev, Akayev'e karşı siyasi muhalefet hareketinin liderlerinden biriydi. Büyük bir halk desteğiyle seçildiği halde kısa zamanda Akayev benzeri bir siyaset izlemeye başladı. Sonuçta o da 2010 yılındaki halk isyanında koltuğunu terk etmek zorunda kaldı. Devrimden sonra iş başına gelen geçici cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva, "otoriter yönetimin geri gelmesini imkânsız hale getirecek" yeni bir siyasi sistem kurmayı vaadetti. Herkesin üzerinde birleştiği bir nokta vardı. Cumhurbaşkanının yetkileri çok fazlaydı, bu da kötüye kullanımlara müsait bir siyasi sistem ortaya çıkartıyordu.

Kırgızistan, ya da resmî adıyla Kırgız Cumhuriyeti, bağımsız, laik, demokratik bir hukuk devletidir. En son devrimin gerçekleştiği 2010 yılına kadar ülke başkanlık sistemiyle yönetiliyordu. Çok güçlü yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanı yürütmenin başında yer alıyordu. Akayev ve Bakiyev tecrübelerinden sonra yeni bir siyasi sistem ihtiyacı doğdu. 27 Nisan 2010'da kabul edilen yeni Kırgız anayasasına göre yönetim yetkilerinin çoğu parlamento ve başbakan tarafından devrildi. Sonuçta, Kırgızistan parlamenter cumhuriyet sistemine geçiş yaptı.

Yeni anayasaya göre cumhurbaşkanı halkoyuyla seçilse de birçok yetkisi kısıtlanmıştır. Örneğin yerel yöneticilerin ve diğer üst düzey kamu görevlilerinin aday gösterilmesi, atanması ve görevden alınması artık parlamentonun yetkisi altındadır. Ayrıca cumhurbaşkanı artık bakanların atanmasında belirleyici bir role sahip değildir. Cumhurbaşkanı ulusal güvenlik konularından sorumlu olsa da dış politika ve ekonomi konularında çok az yetkili hale gelmiştir. Cumhurbaşkanı ve siyasi sistemle ilgili bir diğer dikkate değer değişiklik 120 üyeli parlamentonun en fazla 65 milletvekilinin tek bir partide toplanabilmesi yönündeki maddedir. Anayasaya göre herhangi bir siyasi parti ne kadar çok oy alırsa alsın en fazla 65 milletvekili çıkarma hakkına sahiptir. Aslında pek de demokratik görünmeyen bu madde geçmişte Kırgızistan'da yaşanan ve günümüzde Rusya ve Kazakistan'da görülen uygulamalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Önceki cumhurbaşkanı Bakiyev'in partisi Ak Jol, 2007 seçimlerinde parlamentodaki koltukların % 78'ini alarak otoriter yönetimin daha da güçlenmesini sağlamıştır.

Kırgızistan parlamentosunun adı üst danışma kurulu, kurultay anlamına gelen *Cogorku Keneş*'tir. Meclis beş yıllığına seçilen 120 milletvekilinden oluşmaktadır. Yeni anayasa ile meclisin yetkileri genişletilmiş ve ülke yönetiminde daha fazla söz sahibi olması sağlanmıştır. Yürütmenin başı başbakandır. Mecliste çoğunluğu sağlayan parti ya da partilerin teklifi sonucunda meclis tarafından atanır. Günümüzde üç partiden oluşan bir koalisyon hükûmeti iş başındadır. Önceki meclislerin aksine, mevcut millet meclisi çok partili ve katılımcı bir yapıya sahiptir. Kırgızistan siyasi sistemi toplumun her kesiminden katılım sağlayarak güçlü ve işleyen bir demokrasi olmayı amaçlamaktadır.

Kırgızistan'ın en üst devlet görevlisi altı yıllığına seçilen cumhurbaşkanıdır. Yeni düzenlemeyle ikinci defa seçilme hakkı kaldırılmıştır. Günümüzde Kırgızistan cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'dir.

Kırgızistan meclisi Cogorku Keneş'te temsil edilen partiler şunlardır: Ata Curt (atayurt) Partisi, Sosyal Demokrat Parti, Ar Namıs (ar namus) Partisi, Respublika (cumhuriyet) Partisi ve Ata Meken (atayurt) Partisi (Juraev 2012). Mevcut siyasi sistem mümkün olduğu kadar çoğulcu bir yapı ortaya koymaya çalışmaktadır.

Etnik Meseleler

Kırgızistan, Fergana vadisindeki girintili çıkıntılı sınırlar ve etnik çeşitlilik nedeniyle kırılğan ve siyasi karışıklığa müsait bir etnik ilişkiler ağına sahiptir. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri iki halk devriminin olması, binlerce kişinin hayatını kaybettiği isyan hareketleri ve Oş bölgesindeki dinmek bilmeyen etnik çatışmalar bu durumun en büyük kanıtıdır. Aslına bakılırsa Kırgızlar kendi cumhuriyetlerinde çoğunluğa sahiptir. Günümüzde, 2011 yılı verilerine göre, Kırgızistan nüfusunun % 71'i Kırgız, % 14.3'ü Özbek, % 7.8'i Rus ve % 1.1'i ise Dunganlardan (Müslüman Çinli) oluşmaktadır (www.stat.kg). Ruslar çoğunlukla kuzey kesimlerde, Özbekler ise genelde güneyde Oş ve Celalabad kentlerinde yaşamaktadır. Bu halkların yanı sıra az nüfusa sahip Uygurlar, Tacikler, Ahıska Türkleri, Kazaklar, Ukrainerler, Koreliler, Kürtler ve Almanlar da Kırgızistan'da yaşamaktadır.

Topraklarının çok geniş ve verimli olmaması nedeniyle Kazakistan'ın yaşadığı yoğun Slav göçü Kırgızistan'da etkili olmamıştır. Sovyet göç politikaları nedeniyle Kazaklar bir dönem kendi ülkelerinde azınlık konumuna düşmüştür. Kırgızistan'a gelen göçler genelde II. Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından sürgün edilen halklardır. Kırgızistan'da halkın % 75'i Sünni Müslüman, % 20'si Hristiyan, % 5'i ateist ve diğer inançlardandır. Günümüzde hem Hristiyan misyonerler hem de bazı İslamî hareketler Kırgızistan'da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.

Kırgızistan'daki etnik meselelerin ana kaynağı Fergana vadisidir. Bölge hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadan sadece haritadaki sınırları incelemek bile çatışmanın nedenleri hakkında fikir yürütmeye yetecektir. Verimli Fergana vadisi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaştırılmıştır. Ancak bölgedeki etnik nüfus dengeli bir biçimde dağılmamıştır. Kırgızistan içinde Özbek ve Tacikler, Özbekistan sınırları dâhilinde de Kırgızlar kalmıştır. Sovyet yönetimi bunu **eksklav** ve **anklav** sistemiyle çözmeye çalıştı.

Fergana vadisindeki çatışmaların bir diğer nedeni Sovyet tarım sisteminin çökmesidir. Genelde çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan Kırgızlar, kolhozlar kapandıktan sonra iş bulma amacıyla Oş ve Celalabad gibi şehirlere göç etti. Buralarda ticari hayatı elinde tutan Özbeklerle yeni gelen Kırgızlar arasında çıkar çatışmaları ve etnik anlaşmazlıklar başgösterdi (Recknagel 2010).

Eksklav, dış bölge; anklav ise iç bölge demektir. Özbekistan içinde Kırgızların yaşadığı Barak adında bir adet Kırgız eksklavı mevcuttur. Barak köyü Özbekistan topraklarıyla çevrili olduğu halde idari olarak Kırgızistan'ın Oş iline bağlıdır. Kırgızistan sınırları içinde dört Özbek ve iki Tacik anklavı mevcuttur. Söz konusu yerleşimlerde zaman zaman sınır ihlalleri ve su kullanımından kaynaklanan sorunlar çatışmalara neden olmaktadır.

Resim 6.2

Kırgızistan'ın Oş kentinde 2010 olayları sırasında çekilmiş bir fotoğraf. Caddeyi kapatan barikat üzerinde "Kırgız bölgesi" yazıyor.

Kaynak: rferl.org

Bağımsızlık Kırgızistan'a barış, huzur ve refah getirmedi. Fergana vadisindeki sınırlar değişmemişti, orada yaşayan halklar aynı etnik sorunlarla mücadele ediyordu. Bütün bunların üstüne Akayev yönetiminin yetersizliği, kötüye kullanılan siyasi yetkiler ve ekonomik çöküntü gelince Kırgız halkı sonunda isyan etti. Akayev 2005 yılındaki halk ayaklanması sonucu ülkeyi terk etti. Yerine geçen muhalefet lideri Bakiyev de kısa zamanda Akayev'in politikalarını uygulamaya başladı. Bu kez 2010 yılındaki ayaklanmayla Bakiyev de Kırgızistan'ı terk etmek zorunda kaldı. 2011 yılında yapılan seçimle yeni bir yönetim oluştu.

Kırgızistan'ın Oş kentinde 1990'da patlak veren olaylar Sovyet döneminde Özbekler tarafından işletilen bir kolhoz arazisinin yeniden paylaştırılmasıyla başladı. Bölgedeki Özbekler, Oş yönetiminden kendilerine daha fazla kültürel özerlik verilmesini istiyordu. Kolhoz arazisinin eski işletmecilerine küçük bir ücret karşılığı yeniden tahsis edilmesi de olayları bastıramadı. Özbekler ve Kırgızlar arasında silahlı çatışmalar yaşandı. Sonuçta 300'den fazla kişi hayatını kaybetti. Sonraki yıllarda benzer nedenlerle, bazen bir kavganın büyümesi ya da su kullanımındaki anlaşmazlıklar nedeniyle 1990'dan 2010'a kadar çeşitli zamanlarda çatışmalar yaşandı.

En son olaylar Kırgızistan'ın eski cumhurbaşkanı Bakiyev'i indiren halk ayaklanması sırasında görüldü. Bakiyev, Bişkek'teki Cumhurbaşkanlığı Sarayı göstericiler tarafından ele geçirilince memleketi Celalabad'a çekildi. Buradaki destekçileriyle direnerek yeniden iktidarı ele geçirmeye çalıştı. Ancak memleketinde Özbeklerin büyük bir direnişiyle karşılaştı. Sonuçta, yine Fergana vadisinde Özbek-Kırgız çatışması yaşandı. Çıkan olaylar neticesinde yaklaşık 200 kişi öldü, binlerce kişi yaralandı ve yine binlerce kişi göç etmek zorunda kaldı (The Pogroms 2010). Bakiyev'in ülkeyi terk etmesi ve Roza Otunbayeva liderliğinde bir geçiş hükûmetinin kurulmasıyla düzen sağlandı ve çatışmalar duruldu.

SIRA SİZDE

2

Kırgızistan'da sağlam ve sürdürülebilir bir demokratik sistem kurulamamasının nedenleri neler olabilir?

İKTİSADİ GELİŞMELER

Kırgızistan, komşularında bolca görülen doğal kaynakların pek çoğundan mahrum, ekonomik zorluklarla mücadele eden bir ülkedir. Sovyetler Birliği döneminin sonlarında yaşanan ekonomik darboğaz Kırgızistan'ı da etkilemiştir. Sovyet yönetiminin kaynaklarından faydalanamayan Kırgızistan'da varlıklar tükenmiş, üretim durma noktasına gelmiş, buna karşın kamu harcamaları artmıştır. Neticede 1991-1995 arasında toplam mal ve hizmet üretimi (GSYİH) 1990'daki düzeyinin de altına inmiştir. Ekonomide küçülme, enflasyon, işsizlik ve gelirlerdeki düşüş halkın yoksullaşmasına yol açmıştır. Her ne kadar yapılan reformlar neticesinde 1996'dan sonra ekonomide iyileşme belirtileri başgösterse de Rusya'daki 1998 krizi Kırgızistan'ı da kötü etkilemiştir. Sonrasında 2005 ve 2010 yıllarında yaşanan halk ayaklanmaları ve siyasi istikrarsızlık ülke ekonomisinin düzelmesini güçleştirmiştir.

Kırgızistan ekonomisi tarım ve madencilik sektörlerinde güçlü görünmektedir. Bunların yanında inşaat, elektrik enerjisi üretimi ve ulaştırma gibi alanlarda da büyüme gözlemlenmektedir. Ekonomide bir diğer önemli kalem yurtdışında çalışan Kırgız işçilerinin gönderdiği paralardır. Çoğu Rusya'da olmak üzere 600 ila 800 bin Kırgız'ın yurtdışında çalıştığı ve ailesine para gönderdiği tahmin edilmektedir. Söz konusu para transferi bir hayli büyük bir yekûn tutmaktadır. Ülke GSYİH'nın yaklaşık yarısı kadar para transferi yapıldığı belirtilmektedir. Yurtdışında çalışan işçilerin gönderdiği paralar genelde kayıtdışı olmaktadır. O yüzden kesin bir miktar vermek mümkün değildir. Artık binlerce dükkânın yer aldığı devasa pazarlar da bir diğer kayıtdışı ekonomik faaliyet alanıdır. Günlük perakende ticaret bu pazarlarda yapılmaktadır. Bunların yanında uyuşturucu ticareti ve kıymetli maden kaçakçılığı gibi yasadışı faaliyetler de kayıtdışı ekonomiyi büyütmektedir. Aslına bakılırsa Kırgızistan ekonomisini ayakta tutan en önemli etkenlerden biri bu kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir. Ancak bu gelirlerden devlet istifade edemediği için söz konusu gelirler yatırıma dönüşmemekte, ülke ekonomisinin büyümesine doğrudan katkı sağlayamamaktadır.

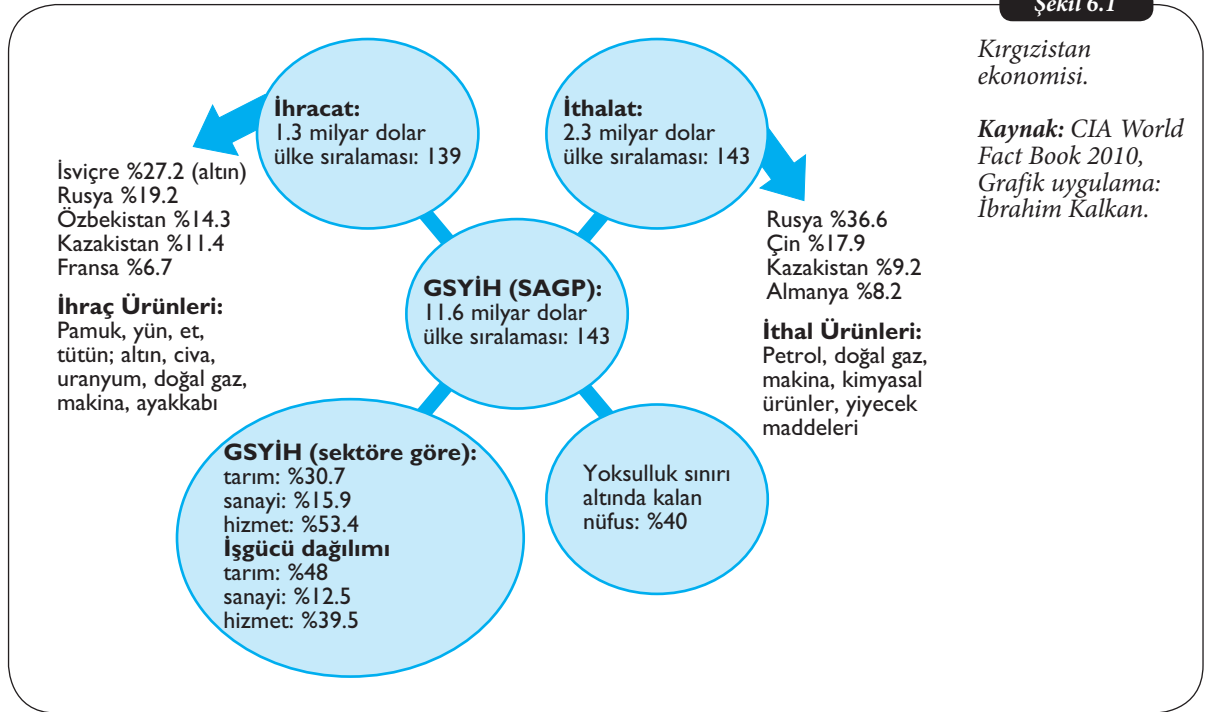
Kırgızistan ekonomisinde tarımsal üretim yaklaşık % 30'luk bir paya sahiptir. Ülke dağlık olduğu için tarım sektörü genelde hayvancılığa dayanmaktadır. Toprağa dayalı tarım daha çok vadilerde yoğunlaşmış durumdadır. Tarım sektörü, düşen sanayi üretimi nedeniyle istihdam edilemeyen işgücünün kullanılmasında önemli rol oynamaktadır. Bağımsızlık sonrasında gittikçe kötüye giden tarım sektöründe en büyük sıkıntı makine yedek parçası ve ekipman eksikliği ile gübre yoksulluğudur. Sovyet döneminde merkezî yönetimle elde edilen söz konusu yardımcı ürünler, bağımsızlık sonrasında üretilemez olmuştur. Sonuçta tarım üretimi kötü etkilenmiştir.

Sanayi üretimi en büyük daralma yaşanan sektördür. Sovyetler Birliği sonrasında sanayide büyük düşüşler yaşandı. Günümüzde sanayi sektörünün ekonomideki payı genelde savunma sanayisine kaymış durumdadır. Sanayi üretiminin en önemli alt sektörü gıda işleme sanayisidir. Son yıllarda bu sektör yabancı yatırımcıların ilgisini de çekmektedir. Kırgızistan'da sanayi üretim hacmi 2009 yılında % 6.4 oranında azalmıştır. Altın madenlerindeki üretim gözardı edildiğinde ekonomi genel olarak ekside seyretmektedir.

Şekil 6.1

Kırgızistan ekonomisi.

Kaynak: CIA World Fact Book 2010,
Grafik uygulama: İbrahim Kalkan.

Kırgızistan'ın en önemli ihracat ürünü altındır. Tien Şan dağlarındaki Kumtor altın madeninin 1997 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte altın üretimi toplam sanayi üretiminin % 40'ına ulaşmıştır. Ancak, madenin üretim hacmi gittikçe azalmaktadır. Maden Kanadalı bir firma tarafından işletilmektedir. Günümüze kadar madenden yaklaşık 225 ton altın çıkarılmıştır. Kumtor madeninden 2009 yılında 16.3 ton altın elde edilmiştir. Altın dışında diğer madencilik alanları pek gelişmemiştir. Uranyum madenciliği verim düşüklüğü nedeniyle durmuş bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz üretimi ise gözardı edilebilecek düzeylerde seyretmektedir (Somuncuoğlu 2012).

Kırgızistan 1998'den beri Dünya Ticaret Örgütü üyesidir. Hatta DTÖ'ne üye olan ilk eski Sovyet cumhuriyetidir. Bu nedenle Çin malları için önemli bir satış ve transfer noktasıdır. Kırgızistan, Rusya, Kazakistan, Belarus ve Tacikistan'ı içine alan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun da bir üyesidir. Başlıca ticaret ortakları Rusya, Çin, Kazakistan ve Özbekistan'dır.

SIRA SİZDE

Askar Akayev'in Kırgızistan'ı Orta Asya'nın İsviçre'si yapma hayali neden gerçekleşmedi? Hangi ekonomik sorunlar buna engel oluşturdu?

DIŞ İLİŞKİLER

Küresel Güçlerle İlişkiler

Rusya ile İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılması Kırgızistan ekonomisi ve siyaseti için çok tercih edilebilir sonuçlar doğurmadı. Doğal kaynaklardan ve gelişmiş bir sanayiden mahrum olan Kırgızistan için bağımsız olmak, yıllardır Rusya'dan aldığı desteğin birden bire kesilmesi anlamına geliyordu. Kırgızistan, Rusya'ya özellikle ekonomik olarak diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden daha fazla bağımlıydı. Askerî alanda ise güçlü komşusu Çin karşısında kendini koruyabilecek kapasitesi mevcut değildi. Batılı ülkeler de sömürebilecekleri pek bir kaynak bulamadıkları Kırgızistan'la çok ilgili değildi. Tüm bu gerçeklerin farkında olan ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev, Rusya ile iyi ilişkiler yürütmeye çalıştı.

Aslında Akayev, Kırgızistan için büyük idealler ve hedefler dile getiriyordu. Ona göre Kırgızistan Orta Asya'nın İsviçre'si olacaktı. Dağlık bir bölgede, büyük devletlerin ortasında, doğal kaynaklardan yoksun bir ülke olarak birçok açıdan İsviçre'ye benzediğini düşünüyordu. Bu nedenle tarafsızlığını koruyarak ülkede finans ve elektronik sektörünü geliştirecek ve sonuçta müreffeh bir Kırgızistan ortaya çıkacaktı. Hatta bu amaçla düzenli bir ordudan bile vazgeçmeye hazırды. Akayev'e göre ordu ülke kaynaklarının büyük kısmını kullanıyordu. Ordu ve savunma harcamaları yerine bu kaynaklar ekonomik gelişmeye harcanabilirdi. Akayev bölgede ciddi bir güvenlik tehdidinin olmadığını düşünüyordu. Mevcut sorunları da uluslararası güvenlik teşkilatlarının desteğiyle çözebileceğini umuyordu. Bu amaçla Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde uygulanacak olan Ortaklaşa Güvenlik Anlaşması'nı imzaladı.

Kırgızistan özellikle askerî konularda Rusya'nın desteğini yanında görmek istemektedir. En büyük güvenlik tehdidi olarak gördüğü Çin sınırının Rusya askerleri tarafından korunmasını talep etmiştir. Rusya da hem Çin'den gelmesi muhtemel tehditler hem de Özbekistan ve Afganistan'dan gelebileceğini düşündüğü radikal İslamî hareketlere karşı Kırgızistan'ı bir ön savunma noktası olarak görmektedir. Ayrıca 11 Eylül saldırıları sonrasında Kırgızistan'daki Manas üssünün ABD tarafından kullanılması, bölgede Rusya varlığını kaçınılmaz hale getirmiştir. Rusya da başkent Bişkek yakınlarındaki Kant askerî üssünü kullanmaya başlamıştır. Rusya, 2012 yılında Kırgızistan'la yaptığı bir anlaşmayla yeni bir üs yapımına başlamış ve bölgede kalıcı olduğunun altını çizmiştir. Bu anlaşmaya göre Rusya söz konusu üssü onbeş yıllığına kiralayacaktır. Bunların dışında Issık Köl kıyısındaki Karakol'da Rusya'nın sualtı silahlarını test ettiği bir üssü, Kara Balta'da askerî muhaberat merkezi ve Maylısu'da radyo-seismik laboratuvarı mevcuttur.

Rusya'nın Kırgızistan ile ilişkilerini etkileyen bir diğer unsur Kırgızistan'daki Rus nüfusedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya bu bölgedeki Rusların birdenbire Rusya'ya geri dönmesini istemedi. Milyonlarca Rus'un geri dönmesinin ekonomiye büyük bir yük getireceği düşünülüyordu. Ayrıca böyle bir durum toplumsal rahatsızlıklara da zemin hazırlayabilirdi. Bu nedenle Kırgızistan'daki yaklaşık 500 bin Rus'un yerlerinde kalması hem Rusya'nın hem de Kırgızistan'ın işine geliyordu. Kırgızistan da yetişmiş Rus işgücünün ülkeden gitmesini istemiyordu. Bu nedenle Rusya, Kırgızistan ekonomisinin gelişmesi için doğrudan yatırım ve kredi verme biçiminde bazı destekler verdi. Kırgızistan da Rusların ülkede kendini daha güvende hissedebilmeleri amacıyla Rusçanın resmî dil statüsüne yükseltilmesi için 1996 yılında bazı çalışmalar yaptı. Aynı yıl Kırgızistan, Rusya, Kazakistan ve Belarus ile gümrük birliği anlaşması imzaladı. Rusya, 2009 yılında Kırgızistan'ın 180 milyon dolarlık borcunu sildiğini ve Kambarata hidroelektrik santralini yapımı için 150 milyon dolarlık bir destek sağlayacağını açıkladı. Kırgızistan ile Rusya arasındaki ilişkiler 2010'daki iktidar değişikliğinden sonra da bozulmadan devam etmektedir. Kırgızistan Meclisi 2011 yılında aldığı bir kararla Kırgızistan'daki bir dağa Rusya devlet başkanı Putin'in adının verilmesini onayladı.

Çin ile İlişkiler

Kırgızistan'ın doğu ve güney komşusu Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgız halkı tarafından tarihsel olarak en büyük tehditler arasında görülmektedir. Rusya'nın en büyük rakiplerinden biri olan Çin ile ilişkiler Stalin zamanında daha da kötüye gitmiştir. Sovyetler Birliği'nin Çin sınırındaki iki cumhuriyetten biri olan Kırgızistan'da da olası bir Çin tehdidi için askerî hazırlıklar yapılmıştır. Sovyet ideolojisiyle eğitilen Kırgızlar "gerçek sosyalizm yolundan" ayrıldığını düşündükleri Çin hakkında olumsuz düşüncelere sahipti.

Ancak bağımsızlıktan sonra Kırgızistan, çok yönlü bir dış politika yürütmeye çalıştı. Bu çerçevede Çin ile ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Bunun en önemli nedeni ekonomik ilişkilerdir. Bağımsızlığın ilk yıllarında düşük bir hızda seyreden ekonomik ilişkiler Kırgızistan'ın 1998'de Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul edilmesiyle canlanmaya başladı. Çin'in öncülüğünde 1996'da başlayan Şanghay Beşlisi toplantılarına Kırgızistan da katılıyordu. Çin ile yapılan uzun görüşmeler neticesinde 858 kilometrelik sınırın belirlenmesi konusunda 1999'da bir anlaşmaya varıldı. Kırgızistan'da milliyetçi çevreler tarafından hoş karşılanmayan bu anlaşmayla iki ülke arasındaki önemli bir mesele halledilmiş oldu. Kırgızistan 2001 yılında resmen kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne de kurucu üye olarak katıldı. Aynı yıl Çin'in DTÖ'ne kabul edilmesi Kırgızistan ile ekonomik ilişkilerde yeni bir dönemi başlattı.

Tüm dünyada ticaretin daha serbest ve gümrük engelleriyle karşılaşmadan yapılması politikasını güden DTÖ, üye ülkeler arasında ticareti kolaylaştırıcı tedbirler getiriyordu. Bir başka deyişle DTÖ çatısı ve güvencesi altında Çin ve Kırgızistan arasındaki ticaret daha da kolaylaşmış oldu. Çin, Kırgızistan'ı Orta Asya'ya ve daha önemlisi yaklaşık 25 milyon nüfuslu Özbekistan'a açılan bir kapı gibi görüyordu. Çin ve Kırgızistan arasındaki ticaret hacmi hızla büyüdü. İki ülke arasındaki ticaret 2001 yılında 118 milyon dolar iken 2010 yılında 4.2 milyar dolara yükseldi. Bişkek'teki Dordoy pazarını dolduran Çin malları Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'a gönderilmekte, bu da Kırgızistan ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Çin, mal sevkiyatını daha güvenli, ucuz ve hızlı gerçekleştirebilmek için Çin'den başlayıp Kırgızistan'dan geçen ve Özbekistan'a uzanan bir demiryolu projesi üzerinde çalışmaktadır.

Kırgızların ünlü Manas destanında, kahraman Manas, alt ettiği düşmanlar arasında Çinlileri de saymaktadır. Rus hâkimiyeti ve Sovyet dönemi Kırgız halkında oluşan olumsuz Çin algısını değiştirmemiştir.

Çin ayrıca Orta Doğu'dan gelen enerji kaynaklarının Çin'e ulaşımı konusunda alternatif yollar aramaktadır. Şu anda petrol ve doğalgaz tankerlerle okyanus ve denizler aşarak Çin'e ulaşmaktadır. Ancak bu hem maliyetli hem de güvenli olmayan bir ulaşım yöntemidir. Bunun yerine Orta Doğu'dan başlayıp, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan üzerinden Çin'e ulaşan bir boru hattı Çin için daha yararlı olacaktır. Bu nedenle Çin ile Kırgızistan arasındaki ilişkilerinin bir diğer etkeni enerji kaynaklarının taşınması meselesidir.

Çin-Kırgızistan ilişkilerini etkileyen unsurlardan biri Kırgızistan'daki Uygurlardır. Bilindiği gibi Çin'in tehdit algılamasında Doğu Türkistan'daki milliyetçi Uygur hareketi üst sıralarda yer almaktadır. Çin, Uygur liderlerinin komşu ülkelerde barındığını ve bu ülkelerden Çin'e karşı faaliyetler yöneltildiğini düşünmektedir. Bu ülkeler arasında Kazakistan ve Kırgızistan'daki Uygur nüfusunu yakından izlemeye almıştır. Bu nedenle Kırgızistan'daki Uygurların örgütlenmesine karşı baskı politikası uygulamaktadır. Bunda bir derece başarılı da olmuştur. Kırgızistan, bir Uygur siyasi partisinin kurulmasına izin vermemiştir.

ABD ile ilişkiler

Kırgızistan'ın ABD ile ilişkileri büyük oranda Manas askerî üssünün kullanımı ile ilgilidir. New York'taki 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD yönetimi Afganistan'a askerî harekâtlar düzenledi. ABD, binlerce asker ve teçhizatın hızlı bir biçimde nakliyesi ve lojistik desteğinin sağlanması amacıyla çevre ülkelerde kullanabileceği bir üs arayışına girdi. Aralık 2001'de Biskek yakınlarındaki Manas havaalanı ABD tarafından askerî üs olarak kullanılmaya başlandı. Yaklaşık 1.500 ABD askeri, Manas üssüne konuşlandırıldı. Hava üssü kısa zamanda 300.000 ABD askerini Afganistan'a nakledebilecek kapasiteye ulaştırıldı. Manas üssü ekonomik sıkıntılar içindeki Kırgızistan için kısa süreli bir kaynak olarak görülüyordu. Ancak 2005'teki devrimle iktidara gelen cumhurbaşkanı Bakiyev, üssün kirasının 100 kat arttırılacağını, eğer arttırılmazsa kapatılacağını duyurdu. Pek çok analiste göre Bakiyev'in bu çıkışı Rusya'nın desteği neticesinde gelmişti.

Rusya 2009 yılında ekonomik yatırımlar için 300 milyon dolar, bütçe açıklarının giderilebilmesi için 150 milyon dolar kredi vereceğini açıkladı. Rusya ayrıca Kırgızistan'ın geçmiş borçlarından 180 milyon dolarlık kısmı sileceğini belirtti. Rusya'dan gelen destekle eli güçlenen Kırgızistan yönetimi ABD karşısında daha rahat hareket edebiliyordu. İki ülke arasında yürütülen görüşmeler sonucunda ABD'nin, Manas üssü için verdiği kira yıllık 17.4 milyon dolardan 60 milyon dolara yükseltildi. Bunun yanında çeşitli yatırım ve geliştirme alanlarında kullanılmak üzere 118 milyon dolarlık bir ekonomik yardım paketi vereceği vaadinde bulundu.

Bakiyev yönetimi ve ABD arasında bir anlaşmaya varılmış görünüyordu. Ancak sadece Rusya değil bölgedeki diğer bazı güçler de Kırgızistan'daki ABD üssünden rahatsızlık duyuyor, kapatılmasını istiyordu. Kırgız güvenlik güçleri Ocak 2011'de yirmiden fazla Ceyşul Mehdi örgütü üyesi oldukları belirtilen teröristi öldürdü. Daha sonra bu grubun bir sinagoga ve Manas üssüne bombalı saldırı planları içinde olduğu iddia edildi. Ayrıca kim oldukları tam olarak bilinmeyen Müslüman Direniş Komitesi adındaki başka bir örgütün de ABD üssünün kapatılması amacıyla saldırılar düzenleyeceği istihbaratı olduğu bildirildi.

Şimdiki cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, Manas üssündeki ABD operasyonlarının 2014 itibarıyla sona ereceğini, bu tarihten sonra sadece sivil ve ticari amaçlarla üssün kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Atambayev, ABD üssünün Kırgızistan güvenliği için bir tehdit olduğunu ileri sürmektedir. İran'ın 2011 yılın-

da Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinin yanında Manas üssünün İran füzelerinin hedefi olabileceğini belirtmiştir. Atambayev, Mart 2012'de yaptığı bir açıklamada "Bu üsse neden ihtiyacımız olduğunu bilen var mı? Kimin buna ihtiyacı var?" diyerek ABD üssüne karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Kırgızistan cumhurbaşkanı ayrıca Putin'in Eylül 2012'deki ziyareti sırasında da üsle ilgili anlaşmanın süresinin 2014'te dolduğunu, sonrasında da herhangi bir uzatma düşünmediklerini açıklamıştır (Nichol 2012). Kısacası ABD ve Kırgızistan ilişkilerinin ana gündem maddesi olan Manas üssü ile ilgili gelişmeler 2014'e kadar durağan bir biçimde sürecektir gibi görülmektedir.

Türkiye ile ilişkiler

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, daha Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmeden önce başlamıştır. Türkiye'yi 29 Mayıs 1991 tarihinde ziyaret eden Kırgızistan heyeti ile ekonomik ve ticari işbirliği protokolü imzalanmıştır. Kısa süre sonra bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye oldu. İki ülke arasındaki ilişkiler bugüne dek başta eğitim ve kültür olmak üzere ticaret, ekonomik işbirliği, ulaştırma, iletişim, askerî konular ve diğer alanlarda yüze yakın anlaşma ve protokol imzalanmıştır.

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkilerin en önemli maddelerinden biri ortak eğitim projeleridir. Bağımsızlıktan sonra 1991-1993 arasında yapılan anlaşmalar gereğince Kırgızistan'dan Türkiye'ye yaklaşık 3000 öğrenci gelmiştir. Kırgızistan'da iki devlet arasındaki anlaşmalarla kurulan birisi üniversite olmak üzere dört eğitim kurumu vardır. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi 1995'te kurulmuştur. Başkent Bişkek'te yer alan bu üniversite Kırgızistan-Türkiye ilişkilerinde önemli bir unsurdur. Türkiye'nin Kırgızistan'daki 450 milyon dolarlık yatırımının yaklaşık 150 milyon doları Manas Üniversitesi yoluyla yapılmıştır. Bunların yanında Türk girişimcileri tarafından kurulmuş olan iki üniversite ve 15'in üzerinde orta öğretim kurumu mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti, TİKA ve TÜRK-SOY aracılığıyla Kırgızistan'da 50'ye yakın proje gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin TİKA aracılığıyla yaptığı yardımların miktarı 100 milyon doları geçmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Türkiye-Kırgızistan arasındaki ticaret hacmi 2002'de 41.6 milyon dolar iken on yılda yedi kat artarak 2012 yılında 302.6 milyon dolara ulaşmıştır. Özellikle son beş yılda ikili ticarette gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. Bişkek'teki ünlü Dordoy pazarındaki malların yaklaşık % 30'unun Türkiye'den geldiği belirtilmektedir. Sektörel dağılım incelendiğinde Kırgızistan, Türkiye'den genelde sanayi ürünleri almaktadır. Türkiye, Kırgızistan'dan büyük oranda tarım ürünleri ithal etmektedir. Türkiye'den Kırgızistan'a ihraç edilen ürünler ucuz ve bol Çin ürünleri ile pahalı Alman ve Avrupa ürünleri arasında durmaktadır. Türk malları kaliteleri açısından rağbet görse de nakliye maliyetinin yüksek olması nedeniyle komşu ülke Çin ile rekabet şansı azalmaktadır. İki ülke cumhurbaşkanları arasında yapılan görüşmeler sonucu önümüzdeki yıllarda ikili ticaretin 1 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir.

Türkiye, Kırgızistan'da bağımsızlıktan sonra yaşanan iki halk devriminin ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal karmaşa ortamında demokrasi ve kanun düzeninin sağlanması konularında Kırgız halkının yanında yer almıştır. Son seçimlerde Almazbek Atambayev'in cumhurbaşkanı olmasının ardından Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde yeni bir dönem açılmıştır. Çok iyi Türkçe konuşan ve Türkiye ile ticari ilişkilere özel bir önem veren Atambayev, ilk resmî ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Aynı biçimde Türkiye de Kırgızistan'la ilişkilerin geliştirilmesi için çaba

Türkiye ve Kırgızistan arasında 1997'de imzalanan "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" ve iki yıl sonra imzalanan "Türkiye ve Kırgızistan, Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisi en önemli diplomatik belgeler arasında sayılabilir. Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan'ı dost ve kardeş bir ülke olarak tanıması ve ilişkilerini bu çerçevede yürütmeye özen göstermiştir.

sarf etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti başbakanının 2011 yılında Kırgızistan'a yaptığı ziyaret bu açıdan çok önemlidir. Bu ziyaret kapsamında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi adında ikili ilişkileri daha kolay ve hızlı hale getireceği düşünülen bir yapı oluşturulmuştur. Başbakanların denetiminde uzman bakanlıklara bağlı komisyonlar ve stratejik planlama gruplarınca yürütülecek olan konsey çalışmaları Kırgızistan-Türkiye ilişkileri açısından üçüncü temel belge sayılabilir. Bu siyasi işbirliği çatısı altında iki ülke Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlarda birbirini destekleyecektir.

Kırgızistan cumhurbaşkanı Atambayev görüşmelerde iki önemli konuyu gündeme getirmiştir. Bunlardan biri Manas üssünden ABD çekildikten sonra bu önemli havaalanının Şanghay ile İstanbul arasında kurulacak olan hava ticaret köprüsü için bir depolama ve transfer merkezi olarak kullanılması teklifidir. Diğer dış politika gündemi ise hâlihazırda Kırgızistan'ın üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi meselesidir. Türkiye, 2005 yılından beri ŞİÖ'ye katılma konusunda girişimlerde bulunmaktadır. Rusya, Çin ve Kazakistan ile yürütülen görüşmeler sonucunda Türkiye 2012 yılında ŞİÖ'ne diyalog ortağı statüsünde kabul edildi (Ekrem 2012).

Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi çalışmaları çerçevesinde Kırgızistan'ın Türkiye'ye olan 51 milyon dolarlık borcu silinmiş ve 10 milyon dolar tutarında bir hibe yardımı da yapılmıştır. Ayrıca özellikle askerî personelin eğitimi ve Türkiye üniversitelerindeki Kırgız öğrencilerin sayısının artırılması konularında anlaşmaya varılmıştır. Bunun yanında iki ülke arasındaki vize uygulamasının kaldırılması da kararlaştırılmıştır. Kırgızistan ile siyasi ve kültürel ilişkiler aynı zamanda Türk Konseyi çatısı altında devam etmektedir.

SIRA SİZDE

Kırgızistan'ın dış politika konusunda Rusya etkisinden kurtulamamasının başlıca nedenleri nelerdir?

KÜLTÜREL GELİŞMELER

Alfabe-Dil

Kırgızcaya en yakın dil Kazakçadır. Her ikisi de Türk dil ailesinin Kıpçak grubuna mensuptur. Dil bilgisi ve söyleyiş olarak Türkiye Türkçesi'ne biraz uzak olsa da ortak sözcükler ve temel dil mantığı anlaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Kırgızca, tıpkı Kazakça gibi Türk dil ailesinin Kıpçak koluna mensuptur. Aslına bakılırsa Kazakça ile hemen hemen aynıdır. Birkaç söyleyiş değişikliği ve alfabe-deki bir iki değişik harf dışında büyük farklar yoktur. Kazakça bilen biri Kırgızca'yı gayet rahat anlayabilir. Aynı durum Kırgızca için de geçerlidir. Kırgızca, diğer Kıpçak grubu dillerinden Nogayca, Karakalpakça ve Tatarcaya da yakın sayılır. Bu dillerin birbirinden uzaklaşarak tamamen ayrı birer dil haline gelmeleri Sovyet döneminde gerçekleşmiştir.

Çarlık Rusya'sı zamanında Rus devlet görevlileri Kazak ve Kırgız göçebeleriyle anlaşabilmek için Rusça bilen Tatarları tercüman olarak kullanıyordu. Bir başka deyişle XIX. yüzyılda bir Tatar hem Kazaklarla, hem Kırgızlarla hem de diğer Orta Asya Türkleriyle anlaşabiliyordu. Ayrıca, Kazak ve Kırgızlar arasında din eğitimi veren hocaların pek çoğu yine Tatar mollalarıydı ve Tatarca konuşarak görevlerini yerine getirebiliyorlardı. Ancak Sovyet dil politikaları sonucunda en küçük farlılıklar özel milli değerler haline getirildi ve söz konusu halklar ve diller birbirinden çok uzaklaştı. Kırgızca, Türkiye Türkçesine söyleyiş olarak uzak olsa da temel dilbilgisi kuralları açısından benzerlikler gösterir. Sözcüklerin söylenişindeki farklılıklara örnek olarak Aladağ sözcüğü verilebilir. Türkçe Aladağ sözcüğünün Kırgızca söylenişi Ala-too, Kazakça söylenişi Alataudır.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'daki dil politikası, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, çift dillilik üzerine kurulmuştu. Kırgızlar resmî işlerinde, akademik çalışmalarda, üniversitelerde olduğu kadar günlük konuşmalarda da Rusçayı kullanır olmuşlardı. Bu durum Kazakistan'daki dil sorununa oldukça benzemektedir. Ülkedeki yoğun Rus nüfusuna bir de Sovyet yönetiminin Rusçayı öne çıkaran politikaları eklenince birçok Kırgız ana dili olan Kırgızca'yı unuttu. Kırgızistan'da eğitim Rusça ve Kırgızca yapıyordu. Rusça eğitim veren okullarda 1990'lara kadar Kırgızca dersleri yoktu. Rusça öğretim kurumları genelde şehirlerde, Kırgızca okullar da kırsal kesimde yaygındı. Okuldan mezun olduktan sonra iş bulma ve kariyerde ilerlemek için Rusça bilmek zorunluydu. Bu durum sonucunda Kırgızistan'da Rusçanın kesin bir hâkimiyeti söz konusuydu.

Sovyet döneminde devamlı surette Rusçanın Kırgız halkı için ne kadar faydalı olduğu vurgulanıyordu. Buna örnek olarak da dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov veriliyordu. Aytmatov eserlerini Rusça yazıyor, daha sonra Kırgızcaya çevriyordu. Sovyet yöneticileri, Aytmatov'un dünyaca tanınmasını Rusça yazmasına bağlıyordu. Onlara göre Aytmatov sadece Kırgızca yazsaydı yerel bir yazar olarak kalabilecekti. Bu iddiaların doğru olduğu kabul edilse bile Aytmatov'un eserlerinde devamlı surette vurguladığı Kırgız kültürünün Rus politikaları sonucu yok olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bu durumun önüne geçmek amacıyla Kırgız SSC Yüksek Sovyeti 1989 yılında Kırgızca'yı resmî dil ilan etti.

Daha bağımsızlık gerçekleşmeden yapılan bu politika değişikliği bağımsız Kırgızistan döneminde de devam etti. Askar Akayev, devlet işlerinde ve hayatın her safhasında Kırgızca kullanılmasını teşvik etti. Bazı Kırgız dilciler, Kırgızcanın bilim dili olmaya elverişli olmadığını, pek çok sözcüğün Kırgızcasının olmadığını söyleyerek bu politikalara karşı çıktı. Akayev buna hemen her sözcüğe bir Kırgızca karşılık bulmak biçiminde bir politikayla karşılık verdi. Sovyet döneminde adları değiştirilmiş şehirler ve diğer yerleşim yerlerine eski Kırgızca adları geri verildi. Bu çerçevede Sovyet döneminde Frunze olarak değiştirilen başkentin adı yeniden Bışkek oldu. Ayrıca cadde, sokak, bina ve kurum adları da Kırgızcalaştırıldı. Akayev ayrıca 2000 yılında hazırladığı bir yasayla tüm devlet kurumlarında sadece Kırgızca kullanılması için bir girişimde bulundu. Söz konusu geçiş 2000-2010 yılları arasında kademeli olarak yapılacaktı.

Fakat Rusya ile olan siyasi bağlar nedeniyle Kırgızistan yönetimi ülkedeki Rus nüfusuna karşı daha korumacı politikalar izlemek zorunda kaldı. Rusya ile yürütülen görüşmeler sırasında, siyasi bir dış politika hamlesi olarak 2000 yılında Rusçanın resmî dil olması kararı alındı. Kırgızca ise *devlet dili* statüsüne "yükseltildi". Böylelikle Kırgızistan'daki çift dilli hayat resmen geri gelmiş oluyordu. Kırgız yetkililer "Rusçanın resmî dil olmasının nedeni Kırgızistan'da yaşayan Ruslar değil, Kırgızların kendi arasında Rusça anlaşıyor olmasıdır" diyerek mevcut durumu ifade ediyordu.

Kırgızistan yönetimi Rusçanın etkisini azaltmak için bazı girişimlerde bulundu. Örneğin Kırgızca tüm okullarda mecburi ders haline getirildi. Ayrıca Kırgızistan cumhurbaşkanlığı adaylarının Kırgızca sınavını geçmesi şartı getirildi. Günümüzde de Kırgızcanın teşvik edilmesi hususunda en üst düzey yetkililerden çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. Örneğin 2011 yılında geçici cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Roza Otunbayeva, bir konuşmasında Kırgızcanın tam olarak devlet dili sayılamayacağını, Rusça karşısında daha alt seviyede bir kullanıma sahip olduğunu belirtmiştir (Najibullah 2011).

Resim 6.3

Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş sürecinde her iki alfabayı inceleyen Kırgızlar (1940).

Kaynak: foto.kg

Kırgızistan'da, tıpkı diğer Orta Asya Türklerinde olduğu gibi, önce Arap, sonra Latin daha sonra da Kiril alfabesi kullanılmıştır. Çarlık Rusya'sı devrinde Arap alfabesi kullanan Kırgızlar, Sovyetler Birliği hâkimiyetine girdikten sonra bir dönem Latin alfabesi kullandı. Son olarak 1941'de Kırgızcaya uyarlanmış bir Kiril alfabesi kullanılmaya başladı. Günümüzde de bu Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Kırgızistan'da Rusçanın etkisinin azaltılması amacına yönelik bir diğer gündem Latin alfabesine geçilmesi konusudur. Günümüzde bazı dilciler Latin alfabesine geçerek Batı dünyasıyla daha yakın kültürel ilişkiler oluşturulabileceği görüşündedir.

Tarih Yazıcılığı

Orta Asya tarihçiliği Sovyet döneminden beri ideoloji ve siyasetin etkisinden tamamen kurtulamamıştır. Tarih yazımı ve eğitimi, Sovyet döneminde komünist ideolojinin meşrulaştırılması ve Sovyet politikalarının haklı gösterilmesi için bir araç olarak kullanılıyordu. Aslında dünyanın hemen her ülkesinde görülebilecek olan bu durum Sovyetler Birliği döneminde bir devlet politikası haline gelmişti. Sovyet dönemi boyunca pek çok konu yasaklandı, diğer konular ise “sınıf mücadelesi” ve “komünizmin ekonomi politikası” gibi taraflı ve gerçeği tam yansıtmayan kuramsal yaklaşımlarla yorumlandı. Benzer bir tutumu bağımsızlık sonrasında da görmekteyiz. Sovyet dönemindeki yasaklar bağımsızlıkla birlikte kalktı. Ancak devletlerin tarihe bakış açısı, tarih yazıcılığını siyasi bir araç olarak görmek hali değişmedi. Yeni bağımsız devletler, tarihi bu kez ulus kimliği inşasında kullanmaya başladı. Söz konusu siyaset açısından Kırgızistan tarih yazıcılığı uygun bir örnek oluşturmaktadır.

Göçebe bir kültüre sahip olan Kırgızlar, dünyadaki diğer göçebe halklar gibi sözlü bir edebiyat ve tarihe sahipti. Çoğu kez edebiyatla ve mitolojik hikâyelerle karışık bir halde anlatılan Kırgız tarihi XIX. yüzyılda yazılı hale gelmeye başladı. Kırgızca yazılan ilk tarih kitabı Osman Ali Sıdıku'nun Ufa'da 1913'te yayınlanan *Muhtasar Tarih-i Kırgızıye* adlı kitabıdır. Aynı müellifin bir de *Tarih-i Kırgız Şadmaniye: Kırgız Şancırası* adlı Kırgız şeceresinin anlatıldığı bir başka kitabı daha mevcuttur. Ayrıca Belek Sultanoyev 1895 yılında *Kazak-Kırgız Tarihi* adlı bir kitap yazmaya başlamış, daha sonra bu kitabı 1934 yılında bitirerek *Kızıl Kırgız Tarihi* adıyla Sovyet döneminde yayınlamıştır. İki ciltlik bu önemli kitap 1916 yılında Çarlık Rusya'sına karşı Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenlerin çıkardığı büyük isyana kadar olan Kırgız tarihini ele almaktadır.

Orta Asya'daki 1916 isyanı Kazak ve Kırgız tarihi için bir dönüm noktası olmuş, milli hareketler bu isyanla birlikte hız kazanmıştır. Kırgızlar dışında Kırgız tarihiyle ilgili ilk çalışmaları bir Kazak sultanı ve aynı zamanda Rus ordusunda görevli bir subay olan Çokan Velihanov yapmıştır. Velihanov, ünlü Manas destanı ve Kırgız boylarıyla ilgili bilgileri Rusça olarak ilk defa yayınlayanlardan biridir. Manas destanı ve Kırgızlarla ilgili çalışmalarıyla tanınan diğer bilim adamı W. Radlof'tur. Radlof'un eserlerinde Kazakça, Kırgızca ve Kırgız folkloruyla ilgili geniş malumat bulmak mümkündür.

Sovyetler Birliği dönemiyle birlikte tarih çalışmalarında özellikle arkeolojik kazılara ve antropolojik araştırmalara geniş yer verildi. A. N. Bernştam, Kırgızistan'da, bilhassa Issık Köl civarında ve tabanında yapılan arkeolojik çalışmaların kurucusu sayılmaktadır. Bernştam, Orta Asya Türklerinin etnik yapısının oluşum süreci ve orta çağdaki yaşayışlarıyla ilgili önemli çalışmalar yaptı. Ayrıca S. M. Abramzon'un etnografya ve antropoloji alanındaki çalışmaları Kırgız tarih çalışmalarında önemli bir yere sahiptir.

Bunların yanında Sovyet döneminde Kırgız tarihçiler de yetişti. O. K. Karayev ve I. B. Molodobayev Sovyet döneminde Kırgız tarihçiliğine ciddi katkılarda bulundu. Her iki tarihçi ortak çalışmalar yaparak Yenisey Kırgızları ve günümüz Kırgızları arasındaki tarihî bağları ortaya koymaya çalıştı. Ayrıca Moldobayev, Manas destanını tarihsel verilerle karşılaştırmalı olarak inceleyen ilk isimlerden biridir. Sovyet döneminde ayrıca Arapça, Farsça, Uygurca ve diğer dillerden temel kaynakların toplandığı *Materialy po İstorii Kirgizov i Kirgizstana* adında iki ciltlik önemli bir derleme yayınlandı. Sovyet döneminde ayrıca en eski çağlardan 1960'a kadar geçen tarihi kapsayan dört ciltlik *İstoriya Kirgizskoy SSR* yayınlandı. Bu hacimli eserde Kırgızistan tarihi komünist ideoloji temel alınarak incelenmiştir (Kurmangaliyeva Ercilasun 2009).

Bağımsızlık sonrasında geçmişin yasaklı kalmış konuları örneğin 1916 isyanı, Stalin dönemi zulmü, kolektifleştirme gibi meseleler yeniden ele alınmaya başladı. Fakat bağımsızlıkla beraber Kırgız tarihi yeniden yazılmaya başladı. Bu kez yeni cumhuriyetin ihtiyaçları doğrultusunda, Kırgız milletin yeniden inşası için tarihsel unsurlar kullanıldı. İlk cumhurbaşkanı Akayev bu konuya özel önem verdi. Aslında tüm Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde benzer durumlar yaşanıyordu. Özbekistan'da Timur yeniden keşfedilerek büyük bir milli sembol haline getirilmişti. Kazakistan'da Jungarlar, Ruslar ve Çinlilerle mücadele ederek Kazakları birleştirmiş olan Abılay Han etrafında yoğun bir tarihsel araştırma faaliyeti gerçekleşiyordu. Kırgızistan'da da 1995 yılı ünlü Manas destanının 1000. yıldönümü ilan edildi. Sadece Kırgızistan'da değil, tüm Orta Asya'da ve Türkiye'de Manas destanıyla ilgili çeşitli etkinlikler düzenlendi. Tüm bu çabalar Kırgız halkının ne kadar eski ve köklü bir halk olduğunu ispat etmeye yönelik devlet politikalarıydı. Askar Akayev her ne kadar kendisi tarihçi olmasa da Kırgız devletinin ne kadar eski olduğu ve Manas destanının Kırgız tarihi için önemi hakkında kitaplar yayınladı (Suleymanov 2008).

Son dönemde öne çıkan Kırgız tarihçiler arasında A. Tabışaliev, T. Çoroev, T. D. Cumanaliev ve A. Mokeev sayılabilir. Söz konusu tarihçiler genelde Sovyet döneminde yazılan taraflı ve ideolojik tarih yazıcılığını değiştirerek daha modern bir Kırgız tarih geleneği oluşturmaya çalışmaktadır.

Çarlık döneminde Kırgız tarihi ve kültürüyle ilgili çalışmalar yapan bilim adamları arasında P. P. Semenov-Tyanşanski, N. A. Aristov, W. Barthold, K. Mannerheim ve N. Tihmenev sayılabilir.

Daha sonra 2000 yılında Oş kentinin 3000. yıldönümü kutlamaları yapıldı. Son olarak da 2003 yılında Kırgız halkının doğuşunun 2200. yıldönümü kutlamaları yapıldı. Kırgız tarihçilere göre Kırgız halkından yazılı kaynaklarda ilk defa M.Ö. 203 yılında yazılan bir Çin yılığında rastlanıyordu. Bu veriden hareketle cumhurbaşkanı Akayev 2003 yılını Kırgız halkının 2200. yıldönümü ilan etti. Ülke çapında kutlamalar yapıldı. Hatta Akayev büyük bir diplomatik başarı göstererek UNESCO'nun da 2003 yılını Kırgız tarihi yılı ilan etmesini sağladı.

Eğitim Sistemi

Kırgızistan eğitim sisteminden sorumlu en üst düzey kurum Eğitim ve Bilim Bakanlığı'dır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan Eğitim Bakanı tarafından yönetilen bakanlığın görevleri arasında eğitim politikasının tespiti, hazırlanması ve uygulanması, eğitim stratejilerinin belirlenmesi, tüm vatandaşların eğitim hakkından eşit ve serbestçe yararlanmasının sağlanması, ders programlarının belirlenmesi, öğretmenlerin atanması, sınavların düzenlenmesi, okulların denetlenmesi ve uluslararası işbirliği imkânlarının araştırılması sayılabilir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı ayrıca okul öncesi eğitimden üniversiteye kadar tüm eğitim kurumlarının idaresinden de sorumludur. Bu eğitim kurumlarıyla ilgili bütçe ve harcamaları hükûmet adına Eğitim Bakanlığı yapar.

Kırgızistan'ın yedi ili 40 ilçeye (rayon) bölünmüştür. Her bir ilçe idaresinde Eğitim Bölümü adı verilen yerel eğitimden sorumlu daireler mevcuttur. Eğitim Bölümleri yetki alanlarındaki ilk ve ortaöğretim kurumlarıyla meslek okullarından sorumludur. Ayrıca daha küçük yerleşim birimlerinde *Ayıl Okmotu* adı verilen köy idareleri okul öncesi ve ilköğretim okullarının bina ve malzeme ihtiyaçlarından sorumludur. Eğitim ve Bilim Bakanlığı bünyesinde yer alan Kırgız Eğitim Akademisi ders müfredatı, ders kitapları ve eğitim araç gereçlerinin belirlenmesi konularıyla ilgilenir.

Eğitim öğretim yılı ilk ve ortaöğretim kurumlarında Eylül ayında başlayıp Mayıs'ta sona erer. Üniversitelerde ise Eylül ve Haziran arasındadır. Öğretim yılı iki yarıyla ayrılmıştır. Kırgızistan'da eğitim dili devlet dili statüsündeki Kırgızca ve resmî dil statüsündeki Rusça'dır. Ayrıca bölgelere göre Özbekçe ve Tacikçe de eğitim verilebilmektedir.

Kırgızistan'ın önde gelen üniversiteleri arasında Kırgız Devlet Üniversitesi, Kırgız Teknik Üniversitesi, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgız-Rus Slav Üniversitesi, Manas Kırgız-Türk Üniversitesi ve Ala-too Atatürk Üniversitesi sayılabilir.

Kırgız eğitim sistemi günümüzde ciddi sorunlarla boğuşmaktadır. Ülkenin son on yılda yaşadığı iki devrim ve sayısız toplumsal karmaşa en çok eğitimi etkilemiştir. Yakında yapılan bir araştırmaya göre 15 yaşındaki Kırgız öğrencilerin % 74'ünün okuma yazma düzeyi "geçer" notunun altındadır. Bir diğer deyişle mecburi eğitimi tamamlamış olan Kırgız öğrencilerin pek çoğu okumakta bile zorlanmaktadır. Bu durumun en başta gelen nedeni tabi ki maddi kaynak yetersizliğidir. Temel kamu harcamalarına bile kaynak bulmakta zorlanan Kırgız devleti için eğitim harcamaları öncelik açısından son sıralarda yer almaktadır. Öğretmenler en az kazanan memur sınıfındadır. Bir başka araştırmaya göre öğretmenler ortalama gelir düzeyinin % 40 daha aşağısında bir maaş almaktadır (<http://www.unicef.org/ceecis/Kyrgyzstan.pdf>). Yani öğretmen maaşı ortalama gelir düzeyine sahip bir çalışanın maaşının ancak yarısı kadardır. Bu durum eğitim kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca kaynak yetersizliği nedeniyle okullarda araç gereç sıkıntısı çekilmekte, kütüphanelerde sadece ders kitapları ve bazı dergiler yer almakta, okul binaları birçok yerde kullanılamaz haldedir. Bütün bunların üstüne birçok okulda yolsuzluk vakalarına rastlanmaktadır (Rahmetov, 2009).

Edebiyat

Kırgız edebiyatının kökenleri sözlü edebiyata dayanır. Kırgızlar, tıpkı Kazaklar gibi XIX. yüzyıla kadar yazılı bir edebiyata sahip olmamış, edebi eserlerini sözlü edebiyat türlerini kullanarak vermişlerdir. Bu türler arasında en çok bilineni

Kırgızistan'da eğitim 5 yaşında okul öncesi sınıflarla başlar. Okulöncesi eğitimden, yani 1. sınıftan yaklaşık 14 yaşında tamamlanan 9. sınıfa kadar eğitim mecburidir. Kırgız öğrenciler 10 ve 11. sınıflarda normal lise ya da meslek lisesi tercihi yapar. Bazı liseler üç yıllık eğitim vermektedir. Sonrasında üniversiteye devam edebilirler.

destandır. Kırgız edebiyatının en ünlü destanı ise tüm dünyada tanınan Manas Destanı'dır. Manas, Kırgızların efsanevi kahramanı ve lideri, aynı zamanda güç, cesaret ve zekânın sembolüdür. Manas Destanı'nda, Manas ailesinin sekiz kuşağının Kırgız halkına liderlik ederek başka halkların saldırılarına karşı özgürlük ve huzur uğruna verdikleri çetin mücadeleler anlatılır. Manas Destanı'nın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de anlatılan olaylardan yola çıkarak X. ila XIII. yüzyıl arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sözlü edebiyat örneği olduğu için onlarca değişik Manas Destanı anlatımı mevcuttur.

Manas Destanı'nın en büyük özelliği, kişi ve ortamların tasvir edilmesinde kendini göstermektedir. Destanda, baş kahraman Manas ve torunlarının yanı sıra özgün kişiliklere sahip 100'den fazla kişi vardır. Manas'ı destekleyen Kırgız büyükleri, Manas'ın silah arkadaşları, acımasız düşmanlar, hainler ve sayısız kötülük işleyen canavarlar bunların yalnızca bazılarıdır. Destanda onlarca büyük meydan savaşı da anlatılmaktadır. Savaşlarda kullanılan sayısız silahlar şöyle dursun, kahramanların bindikleri atların renk çeşitleri bile 30'un üzerindedir. Günümüzde Manas, sadece bir edebiyat eseri değil Kırgız millî kimliğinin birleştirici sembollerinden biridir. Bu nedenle siyasi ve toplumsal bir öneme sahiptir. Kırgızistan, 1995 yılını Manas yılı ilan etmiştir. Manas yılı Kırgızistan, Orta Asya ve Türkiye'de çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır.

Manas Destanı tam olarak ilk defa W. Radloff 1869 yılında Sarıbaş boyuna mensup bir *manasçı*dan derleyerek Rusça'ya çevirmiştir. Manas Destanı'nı ezberleyip belli bir usulle, tören edasıyla okuyan kişilere *manasçı* adı verilmektedir. Kırgızların tek destanı ve halk edebiyatı örneği Manas Destanı değildir. Diğer destanları okuyan anlatıcılara *ırçı* ya da *comokçu* da denmiştir. Çeşitli Manas Destanı varyantları ortalama 400 bin dizeden oluşmaktadır. Bu nedenle dünyanın en uzun destanları arasında yer alır.

Resim 6.4

Cengiz Aytmatov, *manasçı* Sayakbay Karaleyev ile birlikte.

Sovyetler Birliği döneminden önce Kırgız dilinde yazdıkları eserleri günümüze kadar ulaşan yazarlar arasında Moldo Niyaz, Togolak Moldo, Moldo Kılıç, Osmonali Sıdıkov, Aldaş Moldo, Belek Soltonoyev gibi isimler sayılabilir. Söz konusu yazarlar daha çok halk şiiri tarzındaki eserlerini yayınlamışlardır. Sıdıkov ve Soltonoyev ise ilk Kırgız tarihçiler arasında sayılmaktadır. Ayrıca İshak Moldo'nun (Şaybekov) şiir biçiminde kaleme aldığı *Zilzile* ve *Şabdan Koşogu* adlı eserleri Kırgız edebiyatı için önemli eserler arasındadır.

Sovyet dönemiyle birlikte modern Kırgız edebiyatının oluştuğunu söyleyebiliriz. Modern Kırgız edebiyatının temellerini Kasım Tınıstanov (1901-1938) atmıştır. Taşkent'teki Kazak Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nü bitiren Tınıstanov, Kırgızca ve Kazakça olarak şiirler, hikâyeler, tiyatro oyunları yazmıştır. Bakü'de 1926 yılın-

da yapılan ilk Türkoloji kongresine Kırgızistan'ı temsilen katılan Tınıstanov Kırgızca alfabe hazırlama çalışmalarına katılmıştır. Kırgızistan'ın ilk Eğitim Bakanı olan Kasım Tınıstanov, Kırgız milli bilincinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Kırgız halk edebiyatı numunelerinin derlenmesi ve Manas destanı ile ilgili çalışmaları çok önemlidir. Ünlü *manasçı* Sayakbay Karaleyev'in anlatımını kaydetmiş ve bu konuda ciddi akademik çalışmalar yapmıştır. Kitap ve makaleleri milliyetçi öğeler barındırdığı suçlamasıyla Stalin zulmüne maruz kalmış ve 1938'de idam edilmiştir.

Kırgız edebiyatı 1924 yılında ilk Kırgızca gazete olan *Erkin Too*'un (özgür dağ) çıkmasıyla hızla gelişti. Günümüzde de yayınlanmaya devam eden Erkin Too'da şiirden romana kadar her türlü edebiyat eserini görmek mümkündür. En çok rağbet gören edebi türler şiir ve *povest* adı verilen uzun hikâyelerdir. Bu yıllarda Kasım Tınıstanov'un yanı sıra Bayalinov, Bokonbayev, Cantoşev, Elebayev, Karaçev ve Sıdıkbekov gibi yazarlar modern Kırgız edebiyatının temellerini attı. Kırgız Yazarlar Birliği 1934'te başkent Frunze'de kuruldu. 1965 yılında ünlü Kırgız halk ozanı Toktogul Satılğanov (1864-1933) adına bir ödül verilmeye başladı. Toktogul Ödülü alan yazarlar arasında Cantoşev, Sıdıkbekov ve Cengiz Aytmatov da yer alıyordu.

Hiç şüphesiz en ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'dur (1928-2008). Kırgız tarihi ve kültürünü evrensel değerlerle öyle ustaca harmanlamıştır ki kimse Rusça yazmasına takılıp kalmamıştır. Veteriner Meslek Lisesi ve Zooteknik Enstitüsü mezunu olmasına rağmen asıl ilgi alanı edebiyat olmuştur. Aytmatov, henüz 24 yaşında genç bir delikanlıyken ilk hikâyelerini yayınlamaya başladı. En ünlü eserleri arasında *Cemile*, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, *Elveda Gülsarı* ve *Selvi Boylum Al Yazmalım* sayılabilir. Eserleri 150'den fazla dile çevrilen ve 60 milyondan fazla satan Aytmatov, Türkiye'de de büyük ilgiyle karşılanmıştır. Kırgız halkının Sovyet döneminde yaşadığı değişimleri işlediği hikâye ve romanlarının tamamı Türkçeye çevrilmiştir. Aytmatov'un eserleri sinemaya da aktarılmıştır. Türkiye'de çekilen "Selvi Boylum Al Yazmalım" filmi Türk sinema tarihinin klasikleri arasına girmiştir.

MAKALE

Son yıllarda iki dergi Kırgız edebiyatıyla ilgili özel sayılar yayınlarak Türk okuyucuları için genel bir panorama sunmuştur. *Kardeş Kalemler*, Cengiz Aytmatov Özel Sayısı, sayı: 19 (Temmuz 2008) ve *Bizim Külliye*, Kırgız Edebiyatı Özel Sayısı, sayı: 53 (2012).

Basın

Kırgızistan basını komşularıyla kıyaslandığında daha serbest bir görünüm arz etmektedir. Ancak ülkenin genel ekonomik ve siyasi durumu nedeniyle çok fazla sayıda basın yayın kuruluşundan söz etmek mümkün değildir. Kırgızistan'da günümüzde 30 kadar günlük gazete yayınlanmaktadır. Bunlar arasında sekiz gazete devletin yayın organlarıdır. Ayrıca ülkenin en büyük yayın kuruluşu Uçkun da devlete ait olup gazete ve dergi de yayınlamaktadır.

Kırgızistan'da en çok tercih edilen medya organı televizyondur. Yazılı basından ziyade televizyon kanalları daha çok rağbet görmektedir. Ülkede yaklaşık 20 televizyon kanalı mevcuttur. Ancak bu alanda da devlet hâkimiyeti gözlemlenmektedir. Önceki cumhurbaşkanlarından kalma bir alışkanlıkla devlet basın üzerinde denetim kurma eğilimindedir. Rusça yayınlar daha çok tercih edilmektedir. Kırgız hükûmeti bu durumun önüne geçebilmek amacıyla çıkardığı bir kanunla televizyon yayınlarının en az yarısının Kırgızca yapılması zorunluluğunu getirmiştir.

Kırgızistan'da yayınlanan başlıca gazeteler arasında *Super Info*, *Erkin Too*, *Alibi*, *Agım*, *Kerege*, *Maydan*, *Kırgız Tuusu*, *Veçerniy Bişkek*, *Slovo Kırgızstana*, *Delo No*,

Respublika ve *MSN* sayılabilir. Devlet televizyonu *Kabar TV* en büyük televizyon kanalıdır. Ayrıca *Piramida*, *NTS* ve *24.kg* gibi özel televizyon ve haber ajansları da mevcuttur. Kırgızistan'da yaklaşık 2 milyon internet kullanıcısı vardır. Sosyal paylaşım ağları ve internet haberciliği bir hayli rağbet görmektedir (İbraeva, 2013).

Cengiz Aytmatov eserlerinin çoğunu Rusça yazdığı halde Kırgızların büyük bir milli değeri olarak kabul edilmektedir. Bu durumun nedeni ne olabilir?

SIRA SİZDE

Özet

Kırgızistan'ın nasıl bağımsız olduğunu açıklamak. Çarlık döneminde devamlı surette Kazaklarla bir zikredilen Kırgızlar, Sovyet döneminde ayrı bir cumhuriyete sahip oldu. Kırgız SSC 1936'da kuruldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991'de bağımsız oldu ve Kırgız Cumhuriyeti ortaya çıktı. Kırgızistan'ın bağımsızlığına etki eden olaylar zinciri 1990'daki etnik çatışmalar sonucu ortaya çıktı. Sovyetler Birliği dağılırken oluşan güvensizlik ortamında güney Kırgızistan'daki Oş kentinde 1990'da patlak veren olaylarda en az 320 Kırgız ve Özbek hayatını kaybetti ve binlercesi evsiz kaldı. Güneydeki bu olaylar kuzeydeki başkent Bişkek'te büyük infiale neden oldu. Demokratik Kırgızistan Hareketi (KDH) adı verilen bir siyasi oluşum Kırgızistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Absamat Masaliev'in istifasını istedi. Söz konusu siyasi hareket hızla halk desteği kazandı. KDH üyeleri Bişkek'te gösteriler düzenleyerek Masaliev'i iktidardan uzaklaştırmaya çalıştı. Olaylar sonucunda siyasetçi olmayan, bir bilim adamı Askar Akayev Kırgızistan'ın başına geçti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi Kırgızistan da bağımsız oldu.

Kırgızistan'ın siyasi ve etnik yapısıyla ilgili temel kavramları tanımlamak.

Kırgızistan üniter bir cumhuriyettir. Bağımsızlığı takip eden yıllarda geniş yetkilerle donatılmış olan cumhurbaşkanları görevlerini kötüye kullandıkları için son on yılda iki halk ayaklanması yaşandı. Bu nedenle 2011 yılında hazırlanan yeni anayasa ile başkanlık sistemi değil, parlamenter sisteme daha yakın bir siyasi yapı oluşturuldu. Cumhurbaşkanı halen halk seçmektedir. Ancak önemli atamalar ve karar alma mekanizmalarında meclisin sözü geçmektedir. Yürütme gücü cumhurbaşkanı ile başbakan arasında bölüşülmüş durumdadır. Başbakan, bakanlar kurulu aracılığıyla yürütmeyi idare eder. Kırgızistan Meclisi tek bölümlü bir yapıdadır. Meclise yüksek kurul anlamındaki Cogorku Keneş adı verilmektedir. Son nüfus verilerine göre Kırgızlar kendi ülkelerinde % 70'lik bir çoğunluğa sahiptir. Daha sonra yaklaşık % 15 ile Özbekler,

% 8 ile Ruslar gelmektedir. Özbekler genelde güney kesimlerde, Fergana vadisindeki Oş ve Celalabad kentlerinde yaşamaktadır. Kırgızistan'ın en büyük etnik sorunu Fergana bölgesindeki Özbekler, Tacikler ve Kırgızlar arasındaki çatışmalardır.

Kırgızistan ekonomisinin genel durumunu ve iktisadi gelişmeleri değerlendirmek.

Kırgızistan ekonomisi bağımsızlıktan beri bir türlü düzelememiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır. İlk olarak Kırgızistan'da doğal kaynaklar ve gelişmiş bir sanayi yoktur. İkincisi iki halk ayaklanmasının gösterdiği gibi siyasi yönetim boşluğu mevcuttur. Zaten kaynak sıkıntısı çeken bir ekonomiye bir de kötü yönetim eklenince ekonomik sorunlar kaçınılmaz olmuştur. Son on yılda yaşanan etnik çatışmalar ve halk ayaklanmaları ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Kırgızistan ekonomisinin en önemli ihraç ürünü altındır. Kanadalı bir şirket tarafından çıkarılan altın üretimi gittikçe düşmektedir. Topraklarının çoğu dağlık olan Kırgızistan'da tarımsal faaliyet olarak genelde hayvancılık yapılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması Çin ile ticaretinde olumlu bir gelişme olmuştur. Kırgızistan Rusya ve özellikle Çin ile sıkı ticari ilişkiler içindedir.

Kırgız dış politikası, komşuları, küresel güçler ve Türkiye ile ilişkilerini açıklamak.

Kırgızistan, ekonomik ve dış siyaset anlamında Rusya'dan kopamamıştır. Sovyetler Birliği'nde Rusya'nın Çin tehdidine karşı sunduğu korumayı sürdürmek istemektedir. Ayrıca ülkedeki Rus nüfusu dolayısıyla Rusya ile ilişkileri sürmektedir. Kırgızistan'ın bir diğer dev dış politika konusu Çindir. Kırgızlar, tarih boyunca Çin'i en büyük tehditler arasında görmüştür. Günümüzde de bu algı sürmektedir. Ancak Kırgızistan önemli ticari ilişkiler dolayısıyla Çin ile iyi ilişkiler kurmaya gayret etmektedir. Çin öncülüğünde oluşturulan ŞİÖ'ne üye olmuştur. Kırgızistan'ın bir diğer dış politika ortağı ABD'dir. Özellikle 2001 yılında Manas hava üssünün ABD tarafından kullanımına izin verilmesinden bu yana ilişkiler yakınlaşmıştır. Ancak Rusya bu yakınlaşmadan memnun görünmemekte, üssün ABD kullanımına kapa-

tilması için çaba sarf etmektedir. Kırgızistan'ın Türkiye ile ilişkileri her zaman dostça olmuştur. Ancak coğrafi uzaklık ve sistem farklılıkları nedeniyle ilişkiler bir türlü istenen düzeye çıkamamıştır. Son zamanlarda daha çok ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği çalışmaları yürütülmektedir. Ayrıca Kırgızistan'da hizmet veren iki Türk üniversitesi ve diğer eğitim kurumları aracılığıyla akademik ve bilimsel ilişkiler de sıkılaşmıştır.

Kırgız dili, alfabesi, tarih ve edebiyatında özellikle bağımsızlıktan sonra meydana gelen gelişmeleri değerlendirmek.

Sovyet döneminde tüm Orta Asya'da olduğu gibi Kırgızistan'da da yoğun bir Ruslaştırma siyaseti izlendi. Bunun sonucunda Kırgızca, Rusçanın gerisinde kaldı. Hatta pek çok Kırgız Rusçayı tercih etmeye başladı. Bağımsızlıktan sonra Kırgızcanın yaygınlaştırılması için eğitim ve kültür politikaları izlendi. Kırgız tarih yazıcılığı Sovyet döneminde komünist ideolojinin kuralları çerçevesinde yapılmıştır. Tarihteki pek çok önemli konu yasaklanmıştır. Bağımsızlık sonrasında tarih çalışmaları bu kez ulus inşası politikasında kullanılmaya başlandı. Kırgızistan'daki siyasi ve ekonomik çalkantılardan en çok etkilenen alanlardan biri eğitimidir. Kırgız eğitim sistemi kaynak yokluğu ve yetersiz öğretim koşulları nedeniyle sorunlar yaşamaktadır. Göçebe bir kültürden gelen Kırgızlar geleneksel olarak sözlü bir edebiyata sahipti. En bilinen sözlü edebiyat örneği Manas destanıdır. Yazılı edebiyat ancak Sovyet döneminde gelişmiştir. Bu dönemin en önemli edebi şahsiyeti Kasım Tınıstanov'tur. Sovyet döneminin sonlarında Cengiz Aytmatov sadece Sovyetler Birliği'nde değil tüm dünyada ünlendi. Kırgız kültürünü evrensel insanlık değerleriyle büyük bir maharetle birleştiren Aytmatov, Türkiye'de de bilinen bir yazardır.

Kendimizi Sınavalım

1. Kırgızların en eski yurdu aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Doğu Türkistan
 - b. Tanrı Dağları
 - c. Yenisey ırmağı boyu
 - d. Hazar Denizi'nin kuzeyi
 - e. Maveraünnehir
2. Aşağıdakilerden hangisi Kırgızistan cumhurbaşkanlarından biri **değildir**?
 - a. A. Akayev
 - b. R. Otunbayeva
 - c. K. Bakiyev
 - d. A. Masaliyev
 - e. A. Atambayev
3. Aşağıdakilerden hangisi Kırgızistan siyasi sisteminin **en büyük** sorun kaynağı olarak görülmüştür?
 - a. Güçlü bir parlamento
 - b. Geniş yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanı
 - c. Siyasi partiler
 - d. Başbakanlık kurumu
 - e. Serbest seçimler
4. Aşağıdakilerden hangisi Kırgızistan'daki etnik çatışmaların **temel** nedenidir?
 - a. Ülkedeki Rus nüfusu
 - b. Uygur aktivistler
 - c. Fergana Vadisindeki dengesiz sınır yapısı
 - d. Çin mallarının yoğun ithalatı
 - e. Yurtdışında çalışan işçiler
5. Aşağıdakilerden hangisi Kırgızistan'ın **temel** gelir kaynaklarından biri **değildir**?
 - a. Altın madenleri
 - b. Yurtdışında çalışan işçiler
 - c. Petrol kaynakları
 - d. Dış ticaret
 - e. Hayvancılık
6. Aşağıdakilerden hangisi Kırgızistan'ın ticari ilişkilerinde **en az** öneme sahiptir?
 - a. Rusya
 - b. İsviçre
 - c. Çin
 - d. Türkiye
 - e. Azerbaycan
7. Manas hava üssü aşağıdaki ülkelerden hangisinin kullanımındadır?
 - a. Rusya Federasyonu
 - b. Çin Halk Cumhuriyeti
 - c. Kazakistan
 - d. ABD
 - e. Türkiye
8. Aşağıdaki ülkelerden hangisinin Kırgızistan ile sınırı **yoktur**?
 - a. Türkmenistan
 - b. Kazakistan
 - c. Özbekistan
 - d. Çin
 - e. Tacikistan
9. Kırgızcaya **en yakın** dil aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Azerice
 - b. Uygurca
 - c. Kazakça
 - d. Türkiye Türkçesi
 - e. Türkmence
10. Sovyet döneminin **ilk** yıllarında **en etkili** Kırgız yazar ve kültür insanı kimdir?
 - a. Cengiz Aytmatov
 - b. Kasım Tınıstanov
 - c. Sayakbay Karaleyev
 - d. Toktogul Satılganov
 - e. Osmonali Sıdıkov

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Devlet Yönetim Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise “Etnik Meseleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Dış İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Dış İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Alfabe-Dil” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlış ise “Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kırgızistan ve komşularını yaklaşık 20 yıldır etkisi altına alan etnik sorunların temel kaynağı Sovyetler Birliği zamanında yapılan sınır belirleme politikasıdır. Fergana vadisinin topraklarını Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında paylaştıran Sovyet yönetimi burada yaşayan halkları iç içe bıraktı. Kırgızistan’da Özbekler, Özbekistan’da da Kırgızlar toprak ve su kullanımı konularında sorun yaşıyordu. Ayrıca zaten sınırlı olan iş olanakları konusunda her etnik grup kendi üyelerini kayırıyor bu da çatışmalara neden oluyordu.

Sıra Sizde 2

Bunun başlıca iki nedeni vardır. Sovyet döneminde pek iyi sonuçlar vermeyen güçlü başkanlık sistemi ilk nedendir. Geniş yetkilere sahip cumhurbaşkanları yetkilerini kötüye kullanınca halk isyanlarına yol açtı. Aslında Arap emirliklerinde görülen biçimde devlet kaynaklarının halka bir biçimde aktarılması isyanların önünü alabilirdi. Komşu Orta Asya ülkelerinde benzer bir politika izlendiği için çok büyük sorunlar yaşanmıyordu. Ancak Kırgızistan’ın halka dağıtacak petrol ya da doğal gazı yoktur. Az miktardaki altın da yeterli gelmemektedir. Bu nedenle zayıf bir ekonomi kötü yönetimle birlikte siyasi istikrarsızlığı doğurmaktadır.

Sıra Sizde 3

Askar Akayev bağımsızlığın ilk yıllarında doğal yeraltı kaynaklarından mahrum Kırgızistan’ın turizm gelirleriyle gelişeceğini, Tayvan gibi bir elektronik üreticisi olacağını, ayrıca İsviçre gibi bir finans merkezine dönüşeceğini hayal ediyordu. Ancak ülkedeki kötü idare ve etnik çatışmalar turizm için uygun bir ortam sağlamadı. Açık denizlere ve büyük pazarlara ulaşımı olmayan Kırgızistan herhangi bir ürün üretimi için çok cazip değildi. Global şirketler komşu ülke Çin’de zaten çok uygun koşullarda üretim yapabiliyorlardı.

Sıra Sizde 4

Askar Akayev bu sorunu şöyle ifade etmiştir: “Kırgızistan küçük bir ülkedir, küçük ülkelerin büyük dostlara ihtiyacı vardır.” Kırgızistan, Çin tehdidine karşı Rusya’dan destek istemektedir. Ayrıca Kırgızistan’daki Rus nüfusu ilişkilerde önemli bir etkidir.

Sıra Sizde 5

Uluslarüstü bir edebiyat yeteneğine sahip olan Aytmatov, eserlerinde devamlı surette Kırgız kültüründen, gelenek ve göreneklerinden ilham alıyordu. Eşel ve küresel duygu ve düşünceleri ustalıklı harmanlayan Aytmatov'un eserleri o derece etkileyiciydi ki insanların en son düşündüğü belki de eserin dili oluyordu. Aytmatov, Kırgız kimliğini devamlı surette vurgulamış ve Kırgız insanının sorunlarını tüm dünyaya cesurca anlatmaya çalışmıştır. ve Otoriter-

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 6: Kırgızistan Cumhuriyeti

Bağımsızlık Süreci

1. Dağlık coğrafyası ve suyu bol, ormanlık alanları nedeniyle dağcılık ve doğa turizminin önemli merkezlerinden biri olan, Orta Asya'nın İsviçresi olarak da adlandırılan ülke hangisidir?

Cevap: Kırgızistan.

2. Kırgızistan'ın tarıma elverişli alanları yüzölçümünün ancak %8'i kadardır. Bunun sebebi nedir?

Cevap: Ülkenin dağlık bir yapıya sahip olmasıdır.

3. Dünyadaki ikinci en büyük dağ gölü Kırgızistan'da yer almaktadır. Bu gölün adı nedir?

Cevap: Issık Gölü.

4. Kırgızistan'ın başkenti neresidir?

Cevap: Bişkek.

5. Göçebe Kırgız boyları kuzeyli ve güneyli olmak üzere iki farklı kültür geliştirmiştir. Bunun sebebi nedir?

Cevap: Aşılması güç dağlardır.

6. Kırgız boylarının başında bulunan beylere ne ünvan veriliyordu?

Cevap: Manap.

7. Ruslar bugünkü Kırgız topraklarında resmi hakimiyetlerini kaçınıcı yüzyılda sağlamışlardır?

Cevap: 19. yüzyılda.

8. Kırgız SSC'nin kurulması ve Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği çatısı altında bir birlik cumhuriyeti statüsüne sahip olması hangi tarihe rastlar?

Cevap: 1936.

9. Kırgızistan hangi tarihte Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmiştir?

Cevap: 31 Ağustos 1991 tarihinde.

10. Bağımsızlık sürecinde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan güvenliklerini tehdit eden etnik sorunlarla karşı karşıyaydı. Bu durumun sebebi neydi?

Cevap: 1930'lardaki Sovyet sınır belirleme sürecinde söz konusu üç ülke arasında dengesizce paylaştırılmış olan Fergana vadisiydi.

11. Bağımsız Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı kim olmuştur?

Cevap: Askar Akayev.

12. Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı Akayev ve ikinci cumhurbaşkanı Bakiyev ülke yönetiminde başarılı olamayıp görevlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu durumun temel sebebi her iki cumhurbaşkanı içi ne olmuştur?

Cevap: Yolsuzluk iddiaları.

İç Politika

13. Kırgızistan'da cumhurbaşkanı kaç yıllığına seçilir?

Cevap: Altı yıllığına seçilir.

14. Kırgızistan'da yürütmenin başında kim yer alır?

Cevap: Başbakan.

15. Kırgızistan'da Anayasaya göre herhangi bir siyasi parti ne kadar çok oy alırsa alsın en fazla 65 milletvekili çıkarma hakkına sahiptir. Bu uygulamanın sebebi nedir?

Cevap: Geçmişte yaşanan olumsuz gelişmelerdir.

16. Kırgızistan'daki etnik meselelerin ana kaynağı Fergana vadisidir. Sovyetler Birliğı tarafından yapılan yanlış paylaşırma sonucunda, Kırgızistan içinde Özbek ve Tacikler, Özbekistan sınırları dâhilinde de Kırgızlar kalmıştır. Sonrasında Sovyetler Birliğı bu sorunu nasıl çözmeye çalışmıştır?

Cevap: Esklav ve anklav sistemi ile çözmeye çalışmıştır.

İktisadi Gelişmeler

17. Kırgızistan ekonomisini ayakta tutan en önemli etkenlerden biri kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir. Ancak bu faaliyetler ülke ekonomisinin büyümesine doğrudan katkı sağlayamamaktadır. Bu durumun sebebi nedir?

Cevap: Bu gelirlerden devlet istifade edememekte ve gelirler yatırıma dönüşmemektedir.

18. Kırgızistan'da tarım sektörünün hayvancılığa dayanyor olmasının sebebi nedir?

Cevap: Ülkenin dağlık olmasıdır.

19. Kırgızistan'ın en önemli ihraç ürünü nedir?

Cevap: Altındır.

20. Kırgızistan'ın başlıca ticaret ortakları hangi ülkelerdir?

Cevap: Rusya, Çin, Kazakistan ve Özbekistan'dır.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 6 - Alıştırma Soruları

1) Kırgızistan'ın en üst devlet görevlisi olan cumhurbaşkanı kaç yıllığına seçilir?

- A) 2
- B) 4
- C) 6
- D) 5
- E) 3

Çözüm :

Kırgızistan'ın en üst devlet görevlisi altı yıllığına seçilen cumhurbaşkanıdır.

Doğru cevap C şıkkıdır.

2) Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı kimdir?

- A) R. Otunbayeva
- B) A. Akayev
- C) K. Bakiyev
- D) A. Atambayev
- E) A. Masaliyev

Çözüm : Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de SSBC'den ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. Ardından Ekim 1991'de yapılan seçimlerde Akayev % 95 oy alarak bağımsız Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı seçildi. Doğru cevap B'dir.

Doğru cevap B şıkkıdır.

3) Modern Kırgız edebiyatının temellerini atan yazar aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Sayakbay Karaleyev
- B) Osmonali Sıdıkov
- C) Cengiz Aytmatov
- D) Kasım Tınıstanov
- E) Toktogul Satılganov

Çözüm : Sovyet dönemiyle birlikte modern Kırgız edebiyatının oluştuğunu söylenebilir. Modern Kırgız edebiyatının temellerini Kasım Tınıstanov (1901-1938) atmıştır. Taşkent'teki Kazak Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nü bitiren Tınıstanov, Kırgızca ve Kazakça olarak şiirler, hikayeler, tiyatro oyunları yazmıştır. Tınıstanov Kırgızca alfabe hazırlama çalışmalarına da katılmıştır. Kırgızistan'ın ilk Eğitim Bakanı olan Kasım Tınıstanov, Kırgız milli bilincinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Kırgız halk edebiyatı numunelerinin derlenmesi ve Manas destanı ile ilgili çalışmaları çok önemlidir. Doğru cevap D'dir.

Doğru cevap D şıkkıdır.

4) En ünlü eserleri arasında Cemile, Gün Uzar Yüzyıl Olur, Elveda Gülsarı ve Selvi Boylum Al Yazmalım olan ünlü Kırgız yazar kimdir?

A)

İshak Moldo

B)

Moldo Niyaz

C)

Karaçev

D)

Sayakbay Karaleyev

E) Cengiz Aytmatov

Çözüm :

Cengiz Aytmatov, henuz 24 yaşında genç bir delikanlıyken ilk hikâyelerini yayınlamaya başladı. En ünlü eserleri arasında Cemile, Gün Uzar Yüzyıl Olur, Elveda Gülsarı ve Selvi Boylum Al Yazmalım vardır.

Doğru cevap E şıkkıdır.

5) Kırgızca dili Türk dil ailesinin hangi koluna aittir?

A) Harezmi

B) Kıpçak

C) Karahanlı

D) Çağatay

E) Uygur

Çözüm : Kırgızca dili Türk dil ailesinin Kıpçak koluna aittir. Doğru yanıt: B'dir.

Doğru cevap B şıkkıdır.

6) Kırgızca Türk dil ailesinin aşağıdaki hangi koluna mensuptur?

A) Uygur

B) Sibirya

C) Oğuz

D) Kıpçak

E) Altay

Çözüm : Kırgızca Türk dil ailesinin Kıpçak koluna mensuptur.

Doğru cevap D şıkkıdır.

7) Kırgızistan'ın en önemli ihraç ürünü aşağıdakilerden hangisidir?

A) Uranyum

B) Altın

C) Petrol

D) Doğalgaz

E) Civa

Çözüm : Kırgızistan'ın en önemli ihraç ürünü altındır. Tien Şan dağlarındaki Kumtor altın madeninin 1997 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte altın üretimi toplam sanayi üretiminin % 40'ına ulaşmıştır. Ancak, madenin üretim hacmi gittikçe azalmaktadır. Maden Kanadalı bir firma tarafından işletilmektedir. Günümüze kadar madenden yaklaşık 225 ton altın çıkarılmıştır. Kumtor madeninden 2009 yılında 16.3 ton altın elde edilmiştir. Altın dışında diğer madencilik alanları pek gelişmemiştir. Uranyum madenciliği verim düşüklüğü nedeniyle durmuş bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz üretimi ise gözardı edilebilecek düzeylerde seyretmektedir

Doğru cevap B şıkkıdır.

8) Kırgızistan'ın en önemli ihraç ürünü aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Altın
- B) Petrol
- C) Doğal gaz
- D) Makine
- E) Uranyum

Çözüm : Altın

Doğru cevap A şıkkıdır.

9) Aşağıdaki yargılardan hangisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Kırgızistan'daki Rus nüfusunun birdenbire Rusya'ya geri dönmesinin istenmemesinin gerekçeleri arasında gösterilebilir?

- A) Milyonlarca Rus'un geri dönmesinin Rusya ekonomisine büyük bir yük getireceği düşüncesi.
- B) Bu durumun toplumsal rahatsızlıklara zemin hazırlama ihtimali.
- C) Kırgızistan'ın yetiştirmiş Rus gücünün ülkeden ayrılmasını istememesi.
- D) Kırgızistan'daki yaklaşık 500 bin Rus'un yerlerinde kalmasının her iki ülkeye de fayda sağlayacağı fikri.
- E) Hepsi

Çözüm : Hepsi

Doğru cevap E şıkkıdır.

10) Aşağıdaki durumlardan hangisi Kırgızistan'ın bir Uygur siyasi partisinin kurulmasına izin vermemesinin gerekçeleri arasında gösterilebilir?

- A) İşbirliği içinde olduğu komşu ülke Çin'in milliyetçi Uygur hareketini tehdit olarak algılaması.
- B) Çin'in Kırgızistan'daki Uygurların örgütlenmesine karşı baskı politikası uygulaması.
- C) Çin'in Uygur liderlerinin komşu ülkelerde barındığını ve bu ülkelerden Çin'e karşı karşı faaliyetler yönetildiğini düşünmesi.
- D) Kırgızistan'ın Uygur siyasi partisinin kurulması halinde Çin'le yürüttüğü ekonomik ilişkilerin bozulacağını düşünmesi
- E) Hepsi

Çözüm : Hepsi

Doğru cevap E şıkkıdır.

7

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 7: Özbekistan Cumhuriyeti

Özbekistan: Genel Bilgiler

Coğrafya

Özbekistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir ülkedir. Bölgedeki bütün ülkelerle sınırdır. Türkistan'ın eski yerleşim merkezlerinin ve tarihî şehirlerinin çoğu buradadır. Semerkand ve Buhara şehirleri İslam dünyasının en eski medenî merkezleriydiler. Hive, Hokand ve Andican şehirleri de yüzyıllar boyunca Türkistan'ın siyasi, kültürel ve ticari merkezleri oldular. Timur İmparatorluğu'nun aslı merkezi, Özbek hanlıkları topraklarının önemli bir kısmı bu yerdedi. Rus istilasından sonra oluşturulan Türkistan vilayetinin yönetim merkezi olan Taşkent, bugün de Özbekistan'a başkentlik yapmaktadır.

Özbekistan toprakları, Türkiye'nin yarısından biraz fazladır (447 bin km²). Ülkenin dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkırdır; ekilebilir alanlar %9'dur. Fergana ve diğer bazı bölgeleri verimli alanlara sahiptir.

Kuzeyinde Kazakistan, batısında Türkmenistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan bulunmaktadır. Güneyde, Afganistan'la kısa bir sınırı vardır.

Nüfus

Özbekistan Orta Asya cumhuriyetleri içinde nüfusça en yoğun ülkedir. 1989'dan beri nüfus sayımı yapılmamış olsa da, ülke nüfusunun 30 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Taşkent ise 3 milyona yaklaşan nüfusuyla bölgedeki en büyük şehirdir. Sovyetler Birliği zamanında Taşkent, Moskova ve Leningrad'dan sonra üçüncü büyük şehirdi.

Cumhuriyetin en kalabalık bölgesi doğuda yer alan Fergana vadisidir. Afganistan ve Fergana bölgesinin kesiştiği bölge tarihte önemli çatışma ve çekişmelere sahne olmuştur. Özbekistan'ın Müslüman nüfusu, Slav unsurlara göre gerileme gösteriyordu. II. Dünya Savaşından sonra bu durum tersine döndü; 1970'li yıllardan itibaren Özbeklerin doğum oranı diğer Sovyet bölgelerine göre üç kat fazlaydı. Bağımsızlıktan sonra da nüfus artışı devam etti.

Taşkent, yönetim merkezi olduğu kadar, bir kültür merkezidir. Bugün Özbekistan'ın dışı kapalı yapısına rağmen, şehirdeki kültürel etkinlikler devam etmektedir. En önemli kültür merkezleri, üniversiteler ve enstitüler, müzeler, parklar, tiyatrolar, kütüphaneler, hep buradadır.

Etnik Gruplar

Cumhuriyete adını veren "Özbekler", ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Günümüzde Özbeklerin ülke içindeki oranı %80 olarak tahmin edilmektedir.

1990'larda Rusların ve diğer azınlıkların (Kırım Tatarları, Almanlar, Koreliler ve Yahudiler) önemli bir kısmının ülkeden ayrılmasıyla cumhuriyetin nüfus yapısı değişti, Özbeklerin oranı arttı. Semerkand ve Buhara taraflarında yaşayan Taciklerin oranı %5 civarındadır. Cumhuriyet

inde özerk statüye sahip olan Karakalpakların nüfus oranı düşüktür (%2.2).

Türkçenin üç ana grubundan *Çağatay* lehçesine (diğer ikisi *Oğuz* ve *Kıpçak*) ait olan Özbekçe, Uygur Türkçesiyle aynı grupta olup Türkiye Türkçesine yakındır.

Karakalpakistan

Özbekistan'ın batısında yer alan ve özerk statüde olan Karakalpakistan'ın büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır ve nüfus bakımından ülkenin en tenha bölgesidir. Aral gölünün güney taraflarında yaşayan Karakalpaklar, Kazaklar gibi Kıpçak lehçesiyle konuşan bir Türk topluluğudur. Kendilerine has bir milliyet duygusu geliştirmemiş olan Karakalpaklar, Sovyetlerin yeni uluslar yaratma projesinin bir ürünü olarak ayrı bir etnik grup haline getirildiler.

Sovyet Döneminde Özbekistan

Ceditçi Kuşak (1924-1938)

1917 Rus Devrimi Orta Asya'da karışıklıklara ve güç boşluğuna yol açtı. Bu siyasi istikrarsızlık döneminde bir araya gelen Türkistanlı aydınlar ve diğer ileri gelenler Hokand'da bir Milli Meclis oluşturdular ve Mustafa Çokayev önderliğinde bir özerk hükûmet kurdular. Bu hükûmet, 1918 yılı şubatında Taşkent'ten gönderilen Kızıl Ordu tarafından dağıtıldı. Bu sırada Bolşeviklerin Hokand'da gerçekleştirdiği katliamlar, Müslüman halkın (ve liderlerinin) dağlara çekilmesine ve uzun süre devam edecek olan Bolşevik-karşıtı bir direniş hareketinin (Basmacı veya Korbaşı olarak bilinen isyanın) başlamasına sebep oldu.

Buhara Halk Cumhuriyeti lağvedildi. Yeni oluşturulan Özbek SSC. Buhara cumhuriyetinin topraklarından daha büyük bir alanı kapsıyordu. Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı olan Semerkant, Taşkent ve Fergana'nın önemli bir kısmı da Özbekistan SSC'ne verildi. 1936'da son bir düzenleme daha yapılarak Özbekistan içindeki Tacikistan özerk bölgesi buradan koparıldı, ayrı bir özerk cumhuriyet hâline getirildi. Karakalpakistan Özerk SSC ise Özbekistan'a bağlandı. Özbekistan'ın ilk başkenti Semerkant iken daha sonra Taşkent'e taşındı.

Buhara Halk Cumhuriyeti zamanından beri iş başında bulunan *Feyzullah Hocayev*, Özbek SSC zamanında da bu görevini sürdürdü. Sosyalist eğilimli olan Hocayev, desteğini Buhara ve Semerkand bölgelerinden alıyordu. 1935'ten sonra onunla siyasi rekabete girişen *Ekmel İkrarov* ise Taşkent ve Fergana bölgelerine dayanıyordu. Onlar arasındaki rekabet devam ederken Stalin ülke çapında bir tasfiye hareketi başlattı. Ülkenin önde gelen aydınları ve liderleri tek tek ortadan kaldırıldılar. Ceditçi oluşumun uzantısı olan bu iki lider, 1937'de milliyetçilik suçlamasıyla tutuklandılar ve bir yıl sonra öldürüldüler. Fikrî oluşumları Sovyet dönemi öncesinde şekillenmiş olan aydınların çoğu, sonradan sosyalizm yoluna girmiş olsalar bile, acımasız bir kırıma uğratıldılar. Böylece,

Ceditçi kuşağın sol ve sağ kanadı tamamen tasfiye edilmiş oldu.

Stalinci Kuşak Liderler

Ceditçi kuşağın tasfiye edilmesinden sonra, 1938’de, Osman Yusupov’un başa getirilmesiyle Özbekistan SSC’nde yeni bir dönem başladı. *Yusupov* ve ondan sonra gelen *Niyazov*, *Kemalov* ve *Muhiddinov* gibi liderler “Stalinci kuşak” olarak adlandırılırlar. Bu dönemde Sovyet yönetimi ülkede Ruslaştırma politikası izledi. Çok sayıdaki Rus, Ukrain, Polonyalı ve Yahudi unsur bölgeye getirildi ve üst düzey görevlerde istihdam edildi.

Şeref Raşidov Dönemi (1959-83)

Stalinci kuşak siyasetçilerin himayesinde yetişen Özbek lider şeref Raşidov’un Özbekistan tarihinde ayrı bir yeri vardır. Uzun yıllar (24 yıl) hüküm süren Raşidov, statükocu tavırlarıyla Çarlık dönemindeki Buhara emirlerine benzetilir. Raşidov, bir taraftan Moskova politikalarıyla uyumlu gibi hareket ederken, diğer yandan devlet kademelerinde sessiz bir Özbekleştirme siyaseti izlemiştir.

1990’da Özbekistan’ın Sovyetler Birliği içindeki egemenliği kabul edildi. Bu şu anlama geliyordu: Özbekistan, Sovyetler Birliği’nin bir parçası olmakla birlikte, iç ve dış politikada kendisi karar verebilecekti.

Gorbaçov’un reformları sayesinde Özbek SSC basını ve meclisi üzerindeki denetim gevşemiş olsa da, Özbekistan’daki komünist liderler cumhuriyeti sıkı bir denetim altında tutuyorlardı. 1991 Ağustosunda Moskova’da Gorbaçov’a karşı bir askerî darbe düzenlendiğinde, Özbek yöneticileri darbeyi desteklediler.

Sosyal ve Kültürel Dönüşüm

Milliyetler Politikası

1924’te Milliyetler Komiseri olan Stalin’in talimatıyla Orta Asya’daki mevcut cumhuriyetler ortadan kaldırıldı ve etnik esasa dayalı yeni cumhuriyetler yaratıldı. Amaç, küçük kabile cumhuriyetleri oluşturmak suretiyle Türkistan birliği tehlikesini ortadan kaldırmaktır. Taşkent ve civarında yaşayan Kazak, Kırgız ve Tatarların önemli bir kısmı yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar.

Cumhuriyetlerin sınırları belirlenirken bunların etnik yapısı değil, Sovyetlerin stratejik hesapları göz önüne alındı.

Dil Siyaseti

Doğuda komünizmin yayılmasını zorlaştıran eski medeniyetle alakayı kesmek için en önemli araç alfabe değişikliği idi. İktisadi zorluklara rağmen Sovyet hükûmeti Latin projesine cömertçe para akıtıyordu. Çünkü Sovyet ruhuyla yoğrulmuş yeni edebiyatın oluşturulabilmesi buna bağlıydı. Eski döneme ait edebi eserlerin unutturulması, bunun yerine proleter, Rus edebiyatının yerleştirilmesi gerekiyordu. 1920’lerin sonunda Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız gibi Türk

halkları için Latin alfabesi kabul edilirken, alfabeler arasında farklılıkların yaratılmasına özen gösterildi.

Bu süreçte, Özbek edebi dili seçilirken önce Kıpçakçaya yakın bir Özbek lehçesi esas alındı. (Stalin’in talimatıyla) bundan vazgeçildi ve Farsçanın aşırı etkisinde kalmış olan Taşkent lehçesi temel alındı. Çünkü bu lehçe, hem Oğuz (Türkmen ve Türkiye Türkçesi) lehçesine, hem de Kıpçak (Kazak ve Kırgız) lehçesine uzaktı. Aynı zamanda, Farsçanın etkisiyle ses uyumunu kaybetmiş tek lehçeydi.

1939-40 yıllarında Sovyet hükûmetinin aldığı yeni bir kararla Özbekler Kiril alfabesine geçirildiler.

Sovyet Tarih Yazımı

Yeni sınırların tarihî gerçekliğini ispata dayanan bir tarih yazımı teşvik edildi. Yerel tarihçilerin henüz yetişmediği bu dönemde bu görev ünlü tarihçi V. V. Barthold’a yüklendi. Barthold, 1920’li yıllarda Tacik, Kırgız ve Türkmen halklarının tarihi konusundaki ilk tarih denemelerini kaleme aldı. Ancak, Barthold ciddi bir bilim adamıydı; rejimin istekleri doğrultusunda yazmadı. Dolayısıyla, kaleme aldığı eserler yeni yaratılan etnik cumhuriyetlerin meşrulaştırılmasına katkı sağlamadı.

Sovyetlerin Edebiyat Siyaseti

Bolşevik devrimini izleyen yıllarda Orta Asya’da Ceditçi edebiyat varlığını devam ettiriyordu. Gerçi bu dönemde *sol kanat Ceditçiler* (Sadridin Aynî, Hamza Hakimzade, Abdullah Avlanî) devrimi, Lenin’i ve özgürlüğü alkışlayan şiirler yazdılar. Fakat bu yıllarda *milliyetçi Ceditçiler* daha ağır basıyordu. Abdür-rauf Fıtrat’ın başı çektiği bu grup 1919’da “Çigatay Gurungi” (Çağatay Grubu) adında bir edebiyatçılar derneği kurdu. *Çolpan*, *Elbek*, *Batu*, *Gazi Yunus* gibi şair ve yazarlar bu grup içinde yer alıyordu. Dernek, pan-Türkist amaçlar taşıdığı gerekçesiyle 1922’de kapatıldı.

1920’lerde ve 30’larda gelişen yeni Özbek edebiyatında Hamza Hakimzade Niyazi (1889-1929), Abdullah Kadirî ve Süleyman Çolpan gibi genç kuşak Ceditçiler kültür hayatında etkili oldular.

Döneme damgasını vuran yazarlardan Said Ahmed (1920-2007), 50’li yıllardan başlayarak romanlar yazdı. “Ufk” adlı eserinde Fergana kanalının yapımını ve savaş yıllarını konu aldı.

1970’li ve 80’li yıllardaki siyasi ve iktisadi durgunluk edebiyata da yansdı. Bu dönemde Adil Yakubov’un Uluğbek Hazinesi (1974) ve Köhne Dünya (1982), Pirimkul Kadirov’un Yulduzlı Tünler (Yıldızlı Geceler, 1978) romanları meşhur oldu. Özbek şairleri Erkin Vahidov ve Abdullah Aripov’un lirik şiirleri sevilerek okundu.

Özbek edebiyatçıları ve onların eserlerinden örnekler için Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan “Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi” (Ankara, 2000) adlı hacimli eserin 14, 15 ve 16. ciltlerine bakılmalıdır.

Kadınların Sosyal Hayata Katılması

Rejim, kadınların iş gücünden yararlanmak istiyor, bunun için onları geleneksel bağlardan koparmayı amaçlıyordu. Kadınlar evde kapalı kaldığı müddetçe gelenekselliğin sürdürücüsü olacak, yeni yetişecek nesiller de bundan etkilenecekti.

Kadını dönüştürme girişimleri Özbek ve Tacikler arasında büyük bir direnişle karşılaştı. Muhafazakâr özellikler gösteren Özbekler ve Tacikler kız çocuklarının okutulmasına direnç gösterdiler. Ancak, zorlamalarla da olsa sosyal hayatın bütün cephelerinde gerçekleştirilen uygulamalar sonunda Özbek kadınları kolhozlarda ve çeşitli memuriyetlerde görevler aldılar. Okullarda, kütüphanelerde, taşıtlarda, hatta yapı işlerinde bile kadınlar çalışmaya başladılar. Parti kademelerinde ve üst düzey görevlerde de kadınlar belli oranda temsil edildiler.

Bağımsızlık Sonrası Gelişmeler

Kerimov Dönemi

Sovyet sisteminin ani bir şekilde çökmesiyle İslam Kerimov Özbekistan'ın en güçlü siyasi lideri olarak ortaya çıktı. Kerimov ve etrafındakiler, 1 Eylül 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. "Özbekistan Komünist Partisini" lağvettiler ve adını "Özbekistan Demokratik Halk Partisi" olarak değiştirdiler.

Bağımsızlığın ilk yıllarında, Özbekistan hâkimiyet sembollerini benimseyen kararlar aldı; 1992'de yeni anayasa kabul edildi, milli marş, bayrak ve para birimi belirlendi.

Özbekistan, demokrasiye dayandığını iddia etse de, hükümetin bütün kurumlarında Sovyet döneminden kalan uygulamalar devam etmektedir. Batı dünyasında ülkenin adı rüşvet, ifade hürriyeti ve *dini özgürlüklerin kısıtlanmasıyla gündeme gelmektedir.*

Dış İlişkiler

Rusya ve ABD ile İlişkiler

Özbekistan, önceleri Rusya ile ekonomik entegrasyonu da içeren bir yakınlaşma gösterdiyse de, daha sonra Rusya'nın siyasi ve ekonomik yörüngesinden çıkmayı amaçlayan bir siyasete yöneldi. Rusya'ya karşı çekinceli bir dış siyaset izledi; bir taraftan Rusya'nın ülkedeki rolünün azalmasını isterken, diğer yandan Rusya ile olan ilişkileri koparmamaya gayret etti.

Nitekim son yıllarda İslam Kerimov, Rusya ile münasebetleri tamamen kesmeden yeniden ABD ile yakınlaşmaktadır. Bu bağlamda Özbekistan, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Kollektif Güvenlik Örgütü Anlaşması Örgütü'ndeki üyeliğini dondurdu. Bir görüşe göre ordusunu NATO standartlarına göre düzenlemektedir.

Türkiye ile İlişkiler

1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye oldu. Türk ve Özbek liderleri ve aydınları birbirlerini tanıırken, ilişkilerde hep bu duygusallık hâkim

oldu. Karşılıklı ziyaretler, kültür ve ticaret anlaşmaları, protokoller birbirini takip etti.

Özbek muhalif lideri Muhammed Salih'in Türkiye'ye sığınması, Özbekistan'la olan ilişkilerin soğumasında önemli bir etken oldu.

Türkiye ve Türkistan arasındaki kültürel münasebetler 1920'li yılların ortasından itibaren kesilmiş gibi olsa da, Sovyet döneminde Türk yazarlarından bazılarının (Reşat Nuri, Nazım Hikmet, Aziz Nesin) eserleri Özbekçeye çevrilmişti. Bunlar daha ziyade Rusça tercümelerinden yapılan çevirilerdi. Bağımsızlıktan sonra muhafazakâr Türk yazarlarının eserleri de Özbekçeye kazandırıldı. Necip Fazıl Kısakürek, Mehmed Emin Yurdakul, Nihal Atsız, Yavuz Bahadıroğlu ve Yahya Akengin gibi yazarların şiirleri ve bazı eserleri çevrildi.

Bağımsızlıktan sonra Türk-Özbek kültür ilişkilerinin arttığı görülmektedir. Edebiyat alanında karşılıklı çeviriler yapıldı. Özbek yazar ve şairlerinin eserleri Türkçeye kazandırıldı. Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler*, Adil Yakubov'un *Köhne Dünya, Uluğbey'in Hazinesi, Ibni Sina, Adalet Menzili* ve *Mukaddes*, Aybek'in *Nevai*, Pirimkul Kadirov'un *Yıldızlı Geceler*, Hidayberdi Tohtabayev'in *Sarı Devlin Ölümü*, fiükrullah Yusufoglu'nun *Kefensiz Gömülenler* adlı eserleri Türkçeye çevrildi.

Ekonomi

Pamuk Siyaseti ve İktisadi Bağımlılık

Özbek ekonomisi, daha Çarlık döneminden başlayarak Rusya'ya bağımlı hâle getirilmişti. Çarlık hükûmeti, Amerika'ya olan pamuk bağımlılığından kurtulmak için Türkistan tarlalarını tamamen pamuk ekimine tahsis etmeye çalıştı.

Sovyet döneminde pamuk siyaseti artarak devam etti. Türkistanlıların yetiştireceği pamuğa karşılık olarak buğdayı güya Rusya verecekti. Yerli sanayi ve bez dokuma işleri durduğundan, Türkistanlılar, pamuk ektiği halde bundan elbise dikip giyemiyordu; bu konuda da Moskova fabrikalarına bağımlı hâle gelmişlerdi. Aral gölünü besleyen nehirlerin sularının aşırı kullanılması sonucunda göl kurumaya başladı ve bu da büyük bir çevre felaketine sebep oldu.

Özbekistan'ın İktisat Siyaseti

Özbekistan bunu kademeli bir şekilde yapmaya çalışmaktadır; Sosyalist ekonomiden birdenbire serbest piyasa ekonomisine geçmek yerine, bunu tedrici bir şekilde yapmayı ve tarım ağırlıklı ekonomiden sanayileşmiş bir ekonomiye geçmeyi hedeflemektedir. Kerimov bunu: "Yeni ev kurmadan eskisini yıkmayalım" sözleriyle dile getirmektedir.

İktisadi Sorunlar

Özbekistan dış yatırımları çekmek istemektedir. Fakat ülkeye yatırım yapan Batılı, Rus, Türk ve Uzak Doğulu firmalar caydırıcı sert uygulamalarla karşılaşmaktadırlar.

Büyük ölçekli, ciddi Batılı firmaların Özbekistan’da iş yapma imkânı yok gibidir. Bunun yerine, yerel şartlara kolay uyum sağlayabilen ve ilkeler konusunda esnek davranan orta ve küçük ölçekli girişimciler iş görmektedir. Fakat bu firmaların da bir garantisi yoktur. Çok iyi iş yapan bir firma, hükümet denetimiyle bir gecede darmadağın olabilmektedir.

Bağımsızlık Dönemi Kültür Hayatı

Sovyet Mirası ve Değişmeler

70 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında Özbeklerin önemli bir kültür değişimi yaşadıkları bir gerçektir. Yeni etnik kimliklerin oluşması ve lehçeler arasındaki farklılıkların sistemleştirilmesi siyaseti başarılı olmuştur. Sovyetlerin ilk zamanlarında birer kabile olan unsurlar, Sovyet kuramcılarının ve etnograflarının gayretleri sonucunda artık kendilerine ait etnik bir kültür ve edebi dillere sahiptiler.

Latin Alfabesine Geçiş

1993’te Özbekistan Latin alfabesine geçme kararı aldı. Yeni alfabe belirlenirken İngilizcedeki harfler esas alındı. Latin alfabesine geçiş, birdenbire değil, kademeli olarak yapıldı.

Yeni Tarih Yazımı

Tarih ders kitaplarının içeriğinde önemli sayılabilecek değişiklikler yapıldı. Rus işgali ve Stalin döneminde yapılan zulümler eleştirildi, Ceditçilerin katkılarına önemli bir yer ayrıldı. Sovyet tarihlerinde karalanan veya yok sayılan Ceditçi aydınlar, yeni tarih kitaplarında Türkistan milli uyanışının kahramanları olarak sunuldu.

Rus Kültürünün Gerilemesi

Rusça, klasik eserlere ulaşmanın ve dünya kültürü ile bağ kurmanın önemli bir aracıdır. Bağımsızlık döneminde Ruslaşmaya karşı bir tepki gelişmiş olsa da, Rusça her zaman prestijli bir dil olmuştur. Değişik etnik gruplar arasındaki iletişim dili bugün de Rusçadır.

Bu yüzden, 2000’li yılların ortalarında Rusça öğretilmesine önem verildi; Rusça ders saatleri arttırıldı.

Basın ve Yayın Hayatı

Sovyet döneminde sadece devlete bağlı bir basın vardı. Bağımsızlıktan sonra bu durum pek fazla değişmemiş gibidir. Bunun tek istisnası, 1980’li yılların sonunda görüldü. Kısa bir süre için bağımsız denilebilecek basın faaliyetleri görüldü. Fakat çok geçmeden gazeteler kapatıldı.

Günümüzde gazete ve dergi sayısı nüfusla karşılaştırıldığında oldukça az olup gazetelerin bazıları haftada beş gün, bazıları ise sadece iki gün yayınlanmaktadır; gazetelerin tirajı oldukça düşüktür.

Edebiyat

Edebiyat alanında, 1980’lerin ortalarından itibaren milli ve dinî eserler yazılmaya başlandı. 1990’lı yıllar, milliyetçilik, özgürlük ve Sovyet döneminde yasaklanan

konuların ortaya çıktığı bir dönem oldu. Stalin yıllarında öldürülen, eserleri yasaklanan yazarların kitapları yeniden basılmaya başlandı. Bağımsızlıktan sonra yazılan edebi eserler içinde en iyileri düz yazı türündedir.

1990’lı yılların sonundan itibaren ortaya çıkan gelişmeler yazarları da etkiledi. Birçok yazar yazılarında ve şiirlerinde mevcut yönetimi övmek gereğini duymaktadır. Sovyet döneminde olduğu gibi, bugün de yayınlanan kitapların pek çoğunun ilk sayfasında devlet başkanının bir sözü alıntılanarak verilmektedir. Bilimsel kitapların dipnotlarına bakıldığında, ilk birkaç kaynağın devlet başkanının kitapları olduğu görülmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti

ÖZBEKİSTAN: GENEL BİLGİLER

Coğrafya

Özbekistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir ülkedir. Bölgedeki bütün ülkelerle sınırdadır. Türkistan'ın eski yerleşim merkezlerinin ve tarihî şehirlerinin çoğu buradadır. Semerkand ve Buhara şehirleri İslam dünyasının en eski medenî merkezleriydiler. Hive, Hokand ve Andican şehirleri de yüzyıllar boyunca Türkistan'ın siyasi, kültürel ve ticari merkezleri oldular. Timur İmparatorluğu'nun aslî merkezi, Özbek hanlıkları topraklarının önemli bir kısmı bu yerdeydi. Rus istilasından sonra oluşturulan Türkistan vilayetinin yönetim merkezi olan Taşkent, bugün de Özbekistan'a başkentlik yapmaktadır. Taşkent, Sovyet döneminde de Orta Asya ülkeleri için siyasi ve kültürel bir merkez olma görevini sürdürdü.

Özbekistan toprakları, Türkiye'nin yarısından biraz fazladır (447 bin km²). Ülkenin dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkırdır; ekilebilir alanlar % 9'dur. Aral'ı besleyen nehirlerin (pamuk alanlarında) aşırı kullanılması sonucunda gölün üçte ikisi kurummuştur. Fergana ve diğer bazı bölgeleri verimli alanlara sahiptir. Ülkenin batı ve orta kısımları düzlüktür; doğu kısmında dağlık yerler bulunmaktadır.

Özbekistan, bağımsızlığını kazanan dört yeni cumhuriyet ile çevrilidir. Kuzeyinde Kazakistan, batısında Türkmenistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan bulunmaktadır. Rusya ile sınırı bulunmamaktadır. Güneyde, Afganistan'la kısa bir sınırı vardır.

Nüfus

Özbekistan Orta Asya cumhuriyetleri içinde nüfusça en yoğun ülkedir. 1989'dan beri nüfus sayımı yapılmamış olsa da, ülke nüfusunun 30 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Taşkent ise 3 milyona yaklaşan nüfusuyla bölgedeki en büyük şehirdir. Sovyetler Birliği zamanında Taşkent, Moskova ve Leningrad'dan sonra üçüncü büyük şehirdi. 1966'daki depremde büyük zarar gören şehir adeta yeniden inşa edilmiştir. **Eski Şehir** (şehrin eski kısmı) dışındaki her yer yenilenmiştir. Aynı zamanda Taşkent'e başka yerlerden insanlar gelip yerleşmiş, nüfus ve kültür bakımlarından Ruslaşmıştır. Daha yakın zamana kadar Taşkent nüfusunun önemli bir kısmı Ruslardan ve diğer halklardan oluşuyordu. Özbekler hem sayı hem de etkinlik bakımından geri planda kalmışlardı. Bugün bu durum önemli oranda Özbekler lehine değişmiş olsa da, şehirdeki Rus kültürü varlığını sürdürmektedir.

Timur'un ortaya çıkmasıyla Orta Asya gerçek anlamda merkezi konuma gelmiştir. İyi bir savaşçı olduğu kadar güzel sanatların da hâmisî olan Timur, başşehir olarak seçtiği Semerkant'ı bayındır bir hâle getirmiştir.

Eski Şehir: Sovyetlerin ilginç bir politikası olarak, Orta Asya'daki şehirler modernleştirilirken şehrin küçük bir kısmı olduğu gibi bırakıldı. Eski şehir olarak anılan dar sokaklı ve hiçbir hizmet götürülmeyen bu kesim ile modern kısım arasındaki zıtlık gösterilerek Sovyetlerin ne kadar büyük bir ilerleme sağladığının propagandası yapılırdı.

Cumhuriyetin en kalabalık bölgesi doğuda yer alan Fergana vadisidir. Özbekistan bu verimli vadiyi Kırgızistan ve Tacikistan ile paylaşır. Eski ve yeni yerleşim merkezlerinin çoğu buradadır. Afganistan ve Fergana bölgesinin kesiştiği bölge tarihte önemli çatışma ve çekişmelere sahne olmuştur. Sovyet yönetimine karşı verilen mücadeleler (Basmacı isyanı) daha ziyade bu dağlık kısımda olmuştur.

Sovyet döneminin ilk zamanlarında Özbekistan'ın Müslüman nüfusu, Slav unsurlara göre gerileme gösteriyordu. II. Dünya Savaşından sonra bu durum tersine döndü; 1970'li yıllardan itibaren Özbeklerin doğum oranı diğer Sovyet bölgelerine göre üç kat fazlaydı. Bağımsızlıktan sonra da nüfus artışı devam etti.

Taşkent, yönetim merkezi olduğu kadar, bir kültür merkezidir de. Bugün Özbekistan'ın dışa kapalı yapısına rağmen, şehirdeki kültürel etkinlikler devam etmektedir. En önemli kültür merkezleri, üniversiteler ve enstitüler, müzeler, parklar, tiyatrolar, kütüphaneler, hep buradadır.

SIRA SİZDE

Özbekistan'ın Orta Asya içindeki konumu nedir?

Etnik Gruplar

Cumhuriyete adını veren Özbekler, ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Özbekler aynı zamanda Orta Asya halkları içindeki en kalabalık gruptur. 1959 sayımında ülke nüfusunun % 62'sini oluşturan Özbekler, hızlı bir artış göstererek 1989'da % 71.4'e ulaşmışlardır. Günümüzde Özbeklerin ülke içindeki oranı % 80 olarak tahmin edilmektedir. Ruslar ise tam tersine azalmaya doğru gitmişlerdir.

Taşkent'te ve diğer kentlerde yoğunlaşan Rusların oranı 1959'da % 13.5 ile en yüksek sayıya ulaştı. Fakat bundan sonra hızlı bir gerileme yaşandı: 1989 sayımında Rusların oranı % 8.3'e, günümüzde ise % 4'ün altına kadar düştü. 1990'larda Rusların ve diğer azınlıkların (Kırım Tatarları, Almanlar, Koreliler ve Yahudiler) önemli bir kısmının ülkeden ayrılmasıyla cumhuriyetin nüfus yapısı değişti, Özbeklerin oranı arttı. Semerkand ve Buhara taraflarında yaşayan Taciklerin oranı % 5 civarındadır. Cumhuriyet içinde özerk statüye sahip olan Karakalpakların nüfus oranı düşüktür (% 2.2).

Özbekistan dışında yaşayan Özbekler de mevcuttur. Kazakistan'ın güneyinde (Çimkent taraflarında), Kırgızistan'ın Oş vilayetinin güneyinde, Türkmenistan'ın Daşhavuz vilayetinde, Tacikistan'ın Leninabad vilayetinde ve Afganistan'ın kuzeyinde Özbeklerin çoğunlukta olduğu yerler vardır.

Türkçenin üç ana grubundan (diğer ikisi Oğuz ve Kıpçak) Çağatay lehçesine ait olan Özbekçe, Uygur Türkçesiyle aynı grupta olup Türkiye Türkçesine yakındır. Dil özellikleri bakımından Özbekçe iki ana gruba ayrılır. Birincisi, Farsçanın çok fazla (Taşkent, Buhara, Semerkand) ve epeyce (Fergana, Hokand) etkisinde kalan güney lehçesidir. Bu lehçe Türk dillerine özgü olan ses uyumunu kaybetmiştir. Günümüzde Özbek edebi dili bu lehçeye dayanmaktadır. İkincisi, kuzeydeki Kıpçak-Özbek lehçesidir; bunda Farsçanın etkisi azdır. Bu iki lehçeden başka, Hive bölgesinde Oğuz lehçesi konuşulmaktadır.

Karakalpakistan

Özbekistan'ın batısında yer alan ve özerk statüde olan Karakalpakistan'ın büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır ve nüfus bakımından ülkenin en tenha bölgesidir. Aral gölünün güney taraflarında yaşayan Karakalpaklar, Kazaklar gibi Kıpçak lehçesiyle konuşan bir Türk topluluğudur. Kendilerine has bir milliyet duygusu geliştir-

memiş olan Karakalpaklar, Sovyetlerin yeni uluslar yaratma projesinin bir ürünü olarak ayrı bir etnik grup haline getirildiler.

Orta Asya etnik esasa göre bölünürken, Karakalpakistan doğrudan Rusya Federasyonu'na bağlı bir özerk bölge haline getirildi. 1932 yılında ise *özerk cumhuriyet* statüsü kazandı. 1936'da özerkliğini koruyarak Özbek SSC'ne dâhil edildi. Karakalpakça adı altında edebi bir dil yaratıldı. Bu operasyonun hedefi açıktı: Rusya, güçlü bir Kazakistan görmek istemiyordu; böl ve yönet siyaseti Sovyet yönetiminin işine geliyordu. Moskova, Karakalpakistan'ı Özbek SSC'ye katmakla hem Özbek sadakatini mükâfatlandırdı, hem de aynı yıl Tacikistan'ın Özbekistan'dan koparılmış olmasını telafi etmiş oldu (Roy 2000: 71).

Sovyet döneminde Karakalpakistan, Özbek yönetimiyle uyumlu bir ilişki içinde oldu. Geç Sovyet döneminde üst düzey yöneticiler arasında kurulan akrabalık ilişkileri de bu uyumda önemli bir rol oynadı. Özbekistan parti birinci sekreteri Şeref Raşidov'un oğluyla Karakalpakistan parti birinci sekreteri Kalibek Kemalov'un kızının evlenmesi sonucu doğan akrabalık ilişkisi iki grup arasında bir ittifak oluşturdu. Bu ilişki Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov döneminde de sürdürüldü (Roy 2000: 100). Taşkent yönetimi de Karakalpakistan'ın özerk statüsüne özen gösteren bir siyaset izledi. Özbekistan tarih kitaplarında Karakalpakistan için ayrı bir bölüm yer almaktadır. Sovyetler zamanının eseri olan bu özen, bağımsızlıktan sonra yazılan kitaplarda da sürdürülmektedir.

SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN

Ceditçi Kuşak (1924-1938)

1917 Rus Devrimi Orta Asya'da karışıklıklara ve güç boşluğuna yol açtı. Bu siyasi istikrarsızlık döneminde bir araya gelen Türkistanlı aydınlar ve diğer ileri gelenler Hokand'da bir Milli Meclis oluşturdular ve Mustafa Çokayev önderliğinde bir özerk hükûmet kurdular. Bu hükûmet, 1918 yılı Şubatında Taşkent'ten gönderilen Kızıl Ordu tarafından dağıtıldı. Bu sırada Bolşeviklerin Hokand'da gerçekleştirdiği katliamlar, Müslüman halkın (ve liderlerinin) dağlara çekilmesine ve uzun süre devam edecek olan Bolşevik-karşıtı bir direniş hareketinin (Basmacı veya Korbaşı olarak bilinen isyanın) başlamasına sebep oldu.

Taşkent'te hâkim olan Rus askerleri ve yerleşimcileri, 1920'de Buhara'yı ve Hive'yi ele geçirdiler. Buhara emiri ülkeyi terk ettikten sonra, hanlık ilga edildi ve yerine Buhara Halk Cumhuriyeti kuruldu. Yenilik taraftarı Özbek aydınlarının (Ceditçilerin) iş başında olduğu bu devlet dört yıl kadar yaşadı. Bu süre içinde Ceditçilerin milliyetçi ve sosyalist kanadı arasındaki güç mücadelesi içten içe devam etti. Moskova'nın da desteğiyle sosyalistler cumhuriyetteki etkinliklerini arttırdılar. 1923'te milliyetçi Ceditçilerin hükûmetten tasfiye edilmelerinden sonra cumhuriyet sosyalistlerin ve dolayısıyla Moskova'nın denetimine girdi.

1924-25 yıllarında Stalin'in talimatıyla Orta Asya'nın siyasi coğrafyası etnik esaslara göre yeniden çizildi. Buhara Halk Cumhuriyeti lağvedildi. Yeni oluşturulan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (kısaca Özbek SSC), Buhara cumhuriyetinin topraklarından daha büyük bir alanı kapsıyordu. Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı olan Semerkant, Taşkent ve Fergana'nın önemli bir kısmı da Özbekistan SSC'ne verildi. 1936'da son bir düzenleme daha yapılarak Özbekistan içindeki Tacikistan özerk bölgesi buradan koparıldı ayrı bir özerk cumhuriyet hâline getirildi. Karakalpakistan Özerk SSC ise Özbekistan'a bağlandı. Özbekistan'ın ilk başkenti Semerkant iken daha sonra Taşkent'e taşındı.

Feyzullah Hocayev (1896-1938): Ulus inşa etme siyaseti güden ve Ceditçi gelenekten gelen milliyetçi eğilimli Özbek lideridir. Buhara'nın zengin bir ailesinden gelen Hocayev, burada medrese eğitimi aldı. 1907-12 yıllarında Moskova'da Rus okullarında okudu. Ülkesine döndükten sonra Ceditçilere katıldı; arkadaşlarıyla beraber Yaş Buharalılar adlı inkılâpçı bir teşkilat kurdu. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde ve Özbek SSC'nde başbakanlık yaptı. Sovyet rejiminin Özbek aydınlarını sindirmek konusunda yaptığı baskılara direndi; onları himaye etti. Stalin'in talimatıyla tutuklandı ve 1938 Martında öldürüldü.

Sovyet Özbekistan'ında üst düzey ve modern görevlerde Rus ve Slav kökenliler egemendi. Özbekler içinde yükselmek isteyenler gönüllü olarak Ruslaşma yolunu seçmek durumundaydılar.

Buhara Halk Cumhuriyeti zamanından beri iş başında bulunan **Feyzullah Hocayev** Özbek SSC zamanında da bu görevini sürdürdü. Sosyalist eğilimli (fakat milli hassasiyetlere sahip) olan Hocayev, desteğini Buhara ve Semerkand bölgelerinden alıyordu. 1935'ten sonra onunla siyasi rekabete girişen Ekmel İkrarov ise Taşkent ve Fergana bölgelerine dayanıyordu. Onlar arasındaki rekabet devam ederken Stalin ülke çapında bir tasfiye hareketi başlattı. Ülkenin önde gelen aydınları ve liderleri tek tek ortadan kaldırıldılar. Ceditçi oluşumun uzantısı olan bu iki lider, 1937'de milliyetçilik suçlamasıyla tutuklandılar ve bir yıl sonra öldürüldüler. Fikrî oluşumları Sovyet dönemi öncesinde şekillenmiş olan aydınların çoğu, sonradan sosyalizm yoluna girmiş olsalar bile, acımasız bir kırıma uğratıldılar. Böylece, Ceditçi kuşağın sol ve sağ kanadı tamamen tasfiye edilmiş oldu.

Stalinci Kuşak Liderler

Ceditçi kuşağın tasfiye edilmesinden sonra, 1938'de, Osman Yusupov'un başa getirilmesiyle Özbekistan SSC'nde yeni bir dönem başladı. Yusupov ve ondan sonra gelen Niyazov, Kemalov ve Muhiddinov gibi liderler Stalinci kuşak olarak adlandırılırlar. Bu dönemde Sovyet yönetimi ülkede Ruslaştırma politikası izledi. Çok sayıdaki Rus, Ukrain, Polonyalı ve Yahudi unsur (yöneticiler ve aydınlar) bölgeye getirildi ve üst düzey görevlerde istihdam edildi. Alt kesimlerde (köylerde ve şehirlerin köhne kısımlarında) Özbek ve diğer Müslüman kökenliler yer almaktaydı (Carlisle 1991: 27). Üniversitelerde bile benzer bir durum söz konusuydu. Fen bölümleri ve filoloji dallarında daha ziyade Ruslar ve Ruslaşmış ailelerin çocukları okurken, edebiyat ve tarih bölümlerinde köylerden gelen, yerel ailelerin çocukları okumaktaydı.

Taşkent'te azınlık durumunda olan Özbekler, Özbek SSC'nin bürokrasisinde ve yönetiminde düşük düzeyde temsil ediliyorlardı. Cumhuriyetin gerçek siyasi gücü Özbekistan Komünist Partisinin elindeydi. Partinin çekirdek kadrosu ve çoğunluğu uzun yıllar Slav kökenlilerin ve Orta Asya'ya dışarıdan gelenlerin elindeydi. Moskova'nın doğrudan talimatı dışında, yerel konular hakkındaki kararlar bu kesim tarafından alınıyordu.

Stalin'in 1953'te ölmesiyle, Özbek kurumları üzerindeki baskı önemli ölçüde kalktı. Uzun yıllar devam eden dış dünyadan yalıtılmış olma durumu biraz gevşedi. 1954-55 yıllarında Taşkent Batı'dan gelen ziyaretçilere (kısıtlı da olsa) açılmaya başladı. Özbek liderleri bu yeni dönemde Sovyetler Birliği'nin yüksek mevkilerine geldiler. Nuriddin Muhitdinov, Şeref Raşidov ve Yadgar Nasriddinova Sovyet diplomasisinde ve dış işlerinde görevler aldılar.

Şeref Raşidov Dönemi (1959-83)

Şeref Raşidov (1917-1983): Cizzah'ta fakir bir köylü çocuğu olarak doğdu. Gençlik yıllarında öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. 1949'da Özbekistan Yazarlar Birliği başkanı oldu. 1950'den itibaren siyasi kariyeri devamı yükseldi. 1959'da Özbekistan Komünist Partisi birinci sekreteri oldu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Stalinci kuşak siyasetçilerin himayesinde yetişen Özbek lider **Şeref Raşidov**'un Özbekistan tarihinde ayrı bir yeri vardır. Uzun yıllar (24 yıl) hüküm süren Raşidov, statükocu tavırlarıyla Çarlık dönemindeki Buhara emirlerine benzetilir. Raşidov, bir taraftan Moskova politikalarıyla uyumlu gibi hareket ederken, diğer yandan devlet kademelerinde sessiz bir Özbekleştirme siyaseti izlemiştir.

Raşidov dönemi, Sovyetlerde rüşvet ve adam kayırmacılık (nepotizm) ile özdeşleştirilmiştir. Moskova'dan gelen aşırı pamuk talebine karşılık, Raşidov hükûmeti rakamları abartarak sanki çok büyük üretim yapıyormuş görüntüsü yaratmış, bunun karşılığı olarak merkezden geniş bir tahsisat koparmıştır. Diğer cumhuriyetlerde de benzeri uygulamalar olmakla birlikte, Özbekistan ve Raşidov dönemi bu özelliğiyle ünlenmiştir.

Raşidov öldüğünde Sovyetler Birliği genelindeki ekonomik çöküş iyice kendini hissettirdi. Beş Yıllık Plan hedeflerinin gerisinde kaldığı artık gizlenemiyordu. Andropov (1982-1984) ve Çernenko (1984-1985) dönemlerinde iç çekişmeler ve yolsuzluklar arttı, özgürlükler yeniden kısıtlanmaya başlandı. Sovyetler Birliği'nin her tarafında eski kuşak parti yöneticileriyle özgürlüklerin genişletilmesini savunan genç partililer arasında zıtlaşmalar çoğaldı.

Bütün bu memnuniyetsizlikler ortamında yönetime geçen Mihail Gorbaçov (1985-1991) siyasi ve iktisadi alanlarda yeniden yapılanma programını uygulamaya koydu. Buna ilave olarak, basına daha fazla ifade hürriyeti verdi. Bu reformlar, uzun zamandır gizlenen devlet sırlarının ve Rus olmayan uluslarda milliyetçi duyguların açığa çıkmasına sebep oldu.

Bu yeni durum Özbekistan'da da etkisini gösterdi; burada da muhalif sesler yükseldi. Aral gölünün sularının çekilmesi faciasının Sovyetlerin pamuk üretimi hırsından kaynaklandığı gerçeği dile getirildi. Arap harflerinden Latin alfabesine, oradan Kiril harflerine geçiş ve Rusçanın etnik gruplar arasındaki anlaşma dili olarak yaygınlaştırılması artık Büyük Rus şovenizminin bir parçası olarak görüldü.

Ekonomik sıkıntıların kendini göstermesiyle, 1989'da Fergana vadisinde karışıklıklar ve çatışmalar baş gösterdi. Burada yaşayan Ahıska Türklerine saldırılar yapıldı. Kırgızistan'ın Oş şehrinde Kırgız ve Özbek gençleri arasında çatışmalar oldu. Fergana bölgesinde patlak veren etnik çatışmalarla baş edemediği gerekçeyle Özbekistan'ın başındaki Refik Nişanov görevinden alındı; yerine İslam Kerimov parti birinci sekreteri olarak atandı. Kerimov başa geçtikten sonra ilk olarak ateist propagandalara son verdi.

1990'da Özbekistan'ın Sovyetler Birliği içindeki egemenliği kabul edildi. Bu şu anlama geliyordu: Özbekistan, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmakla birlikte, iç ve dış politikada kendisi karar verebilecekti.

Gorbaçov'un reformları sayesinde Özbek SSC basını ve meclisi üzerindeki denetim gevşemiş olsa da, Özbekistan'daki komünist liderler cumhuriyeti sıkı bir denetim altında tutuyorlardı. 1991 Ağustosunda Moskova'da Gorbaçov'a karşı bir askerî darbe düzenlendiğinde, Özbek yöneticileri darbeyi desteklediler.

Gorbaçov politikalarının Özbekistan üzerindeki yansımaları nasıl oldu?

SIRA SİZDE

SOSYAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

Milliyetler Politikası

1924'te Milliyetler Komiseri olan Stalin'in talimatıyla Orta Asya'daki mevcut cumhuriyetler ortadan kaldırıldı ve etnik esasa dayalı yeni cumhuriyetler yaratıldı. Amaç, küçük kabile cumhuriyetleri oluşturmak suretiyle Türkistan birliği tehlikesini ortadan kaldırmaktı. Sovyetlerin siyasetine göre, önce etnik kimlikler oluşturulacak, daha sonra bunlar yeni Sovyet insanı (*homo sovieticus*) kimliği içinde eritilecekti. Sovyetlerin uluslara ayırma projesi çok geçmeden etkisini gösterdi. Her kabileye ayrı bir milliyet bilinci aşılması sonunda, kabileler arasında hoşnutsuzluk ve tahammülsüzlükler arttı. Taşkent ve civarında yaşayan Kazak, Kırgız ve Tatarların önemli bir kısmı yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar.

Çarlık yönetimi zamanında Kazak-Kırgız, Özbek, Türkmen ve Taciklerin birbiriyle ilişkileri *başka bir millete* olan münasebet gibi değildi; şehirli ve köylü arasındaki farklar gibiydi. Bolşeviklerin ulus yaratma çabaları sonunda Türkistan'da 6-7 millet ortaya çıktı. Eskiden milliyet çatışmaları yalnız Ruslarla Türkistanlılar

arasında oluyordu; Bolşeviklerin uyguladıkları siyaset sonunda Türk boyları arasında da gerginlikler ortaya çıkmaya, birbirlerine karşı nefret duygusu artmaya başladı ("Milletler Nizâı" 1928: 25).

Cumhuriyetlerin sınırları belirlenirken bunların etnik yapısı değil, Sovyetlerin stratejik hesapları göz önüne alındı. Sınırlar sanki ileride ortaya çıkabilecek çatışmalara zemin hazırlamak üzere çizilmiş gibidir. Fergana vadisinde ve başka yerlerde sınırlar birbiri içine geçmekte, her bir cumhuriyet içinde diğerine ait adacıklar şeklinde bölgeler bulunmaktadır. Bu durumların ortaya çıkaracağı çatışmada başvurulacak hakem Moskova olacaktır.

Dil Siyaseti

Sovyetlerin dil siyaseti, uluslar yaratma sürecinin bir parçasıydı. Bunun için yeni lehçelerin, alfabelerin ve Sovyet tarih yazımının inşa edilmesi gerekiyordu. Doğuda komünizmin yayılmasını zorlaştıran eski medeniyetle alakayı kesmek için en önemli araç alfabe değişikliği idi. İktisadi zorluklara rağmen Sovyet hükûmeti Latin projesine cömertçe para akıtıyordu. Çünkü Sovyet ruhuyla yoğrulmuş yeni edebiyatın oluşturulabilmesi buna bağlıydı. Eski döneme ait edebi eserlerin unutturulması, bunun yerine proleter, Rus edebiyatının yerleştirilmesi gerekiyordu. Alfabe değişikliğinin en önemli işlevi önceki yazılı kaynaklara ulaşmanın engellenmesiydi. Yeni nesiller sadece izin verilen eski metinlere ulaşabilecekti. 1920'lerin sonunda Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız gibi Türk halkları için Latin alfabesi kabul edilirken, alfabeler arasında farklılıkların yaratılmasına özen gösterildi.

Bu süreçte, Özbek edebi dili seçilirken önce Kıpçakçaya yakın bir Özbek lehçesi esas alındı. Fakat bu durum, Özbeklerle Kazakları birbirine yaklaştıracaktı. Bir süre sonra (Stalin'in talimatıyla) bundan vazgeçildi ve Farsçanın aşırı etkisinde kalmış olan Taşkent lehçesi temel alındı. Çünkü bu lehçe, hem Oğuz (Türkmen ve Türkiye Türkçesi) lehçesine, hem de Kıpçak (Kazak ve Kırgız) lehçesine uzaktı. Aynı zamanda, Farsçanın etkisiyle ses uyumunu kaybetmiş tek lehçeydi (Bacon 1987: 193).

1939-40 yıllarında Sovyet hükûmetinin aldığı yeni bir kararla Özbekler Kiril alfabesine geçirildiler. Böylece 10 yıllık kültürel birikim çöpe atılmış, her şey sil baştan başlamış oldu. Sovyet dilbilimcileri Kirile geçerken de farklı Türk toplulukları için olabildiğince farklı alfabeler belirlemeye özen gösterdiler.

K İ T A P

Sovyetlerin dil siyaseti konusunda Elizabeth E. Bacon'un *Esir Orta Asya* adlı eserine (s. 201-13) bakılabilir.

Sovyet Tarih Yazımı

Orta Asya sınırlarının etnik esaslara göre çizilmesini buna uygun "millî" tarihlerin yazılması izledi. Yeni sınırların tarihî gerçekliğini ispata dayanan bir tarih yazımı teşvik edildi. Yerel tarihçilerin henüz yetişmediği bu dönemde bu görev ünlü tarihçi **V. V. Barthold**'a yüklendi. Barthold, 1920'li yıllarda Tacik, Kırgız ve Türkmen halklarının tarihi konusundaki ilk tarih denemelerini kaleme aldı. Ancak, Barthold ciddi bir bilim adamıydı; rejimin istekleri doğrultusunda yazmadı. Dolayısıyla, kaleme aldığı eserler yeni yaratılan etnik cumhuriyetlerin meşrulaştırılmasına katkı sağlamadı (Bregel 1996: 9).

Millî duygulara sahip Özbek aydınlar kuşağı (1937-38 kırımında) tasfiye edildikten sonra, Sovyet eğitimiyle yetişmiş genç kuşak bu görevi üstlendi. Orta Asya cumhuriyetlerinin tarihi Marksist ideolojik dogmaya uygun olarak yazıldı. Tarihî

V. V. Barthold (1869-1930): Orta Asya tarihi araştırmalarının temellerini atan Alman asıllı Rus bilim adamı.

olaylar, sınıf mücadelesi, halk ayaklanmaları, ilerici güçlerin feodal, gerici güçlerle mücadelesi, ekonomik ilişkilerin belirleyici rolü gibi konular üzerinde temellen-dirildi, bu kalıplar içinde açıklandı. Rus işgali, feodal baskılardan bunalan Orta Asya uluslarının medeniyetçe ileri olan Rusya'ya gönüllü olarak katılımı şeklinde yorumlandı.

II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliği'nde tarih yazımında bir değişikliğe gidildi. Askerlere ve Sovyet halkına vatanseverlik ruhu aşlamak için geçmişteki Rus kahramanları canlandırıldı. Bu eğilim Orta Asya cumhuriyetlerine de yayıldı. Her bir cumhuriyette geçmişten bazı şahsiyetler seçilerek yüceltilti. Tarihte Rusların geleneksel düşmanı olan milletlere (Türklere ve Polonyalılara) karşı savaşmış olan kahramanlar seçilip yüceltilti. Osmanlılara ve Altın Orda'ya karşı savaşmış olan Timur bir Özbek kahramanı olarak öne çıkarıldı.

Sovyetlerin Edebiyat Siyaseti

Bolşevik devrimini izleyen yıllarda Orta Asya'da Ceditçi edebiyat varlığını devam ettiriyordu. Gerçi bu dönemde sol kanat Ceditçiler (Sadridin Aynî, Hamza Hakimzade, Abdullah Avlanî) devrimi, Lenin'i ve özgürlüğü alkışlayan şiirler yazdılar. Fakat bu yıllarda milliyetçi Ceditçiler daha ağır basıyordu. Abdurrauf Fitrat'ın başı çektiği bu grup 1919'da Çigatay Gurungi (Çağatay Grubu) adında bir edebiyatçılar derneği kurdu. Çolpan, Elbek, Batu, Gazi Yunus gibi şair ve yazarlar bu grup içinde yer alıyordu. Dernek, pan-Türkist amaçlar taşıdığı gerekçesiyle 1922'de kapatıldı (Merhan 2008: 41).

1920'li ve 30'lu yıllarda Özbek edebiyatının gelişimi hakkında Aziz Merhan'ın *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu* (Ankara, 2008) adlı eseri önemli bir kaynaktır.

K İ T A P

1920'lerde ve 30'larda gelişen yeni Özbek edebiyatında Hamza Hakimzade Niyazi (1889-1929), Abdullah Kadirî ve Süleyman Çolpan gibi genç kuşak Ceditçiler kültür hayatında etkili oldular. Daha ziyade romanlarıyla tanınan Abdullah Kadirî (1894-1938), toplumunun geri kalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. *Ötken Künler* (Geçmiş Günler, 1922) ve *Mihrabdan Çayan* (1929) adlı tarihî romanlarıyla kendini kabul ettirdi. Kadirî, Rus işgali öncesindeki Özbek toplumu-nu bu romanlarda, Türkistanlıların kendi aralarındaki mücadelelerini, toplum ha-yatındaki bozulmaları işledi. Bu romanlar diğer bazı edebiyatçıları (mesela Kazak edebiyatçılarından Muhtar Avezov'u) etkiledi.

Yeni Özbek edebiyatının önemli simalarından olan şair **Çolpan**, 1920'li yılların başında satır aralarında milli mesajlar veren şiirler yayınladı. Basmacı direnişinin devam ettiği dönemde halkın duygularını dile getirdi. Onun halk tarafından çok sevilmesi Sovyet rejimini zor durumda bırakıyordu. Dayatmalara boyun eğ-meyince, milli ruhta yazdığı şiirleri edebi eserlerden çıkarıldı. Yedi defa tutuklanmasına rağmen rejime hizmet etme sözü vermedi. Türkistan'ın üzerine çöken kâbusu şu sözlerle anlattı:

Güzel Türkistan senge [sana] ne boldi [oldu]
Sebeb vakıtsız gullarin soldi
Çemenler berbad, kuşlar hem feryad
Hemmesi [hepsi] mazlum, bolmasmiken şad
Bilmem ne içün kuşlar uçmaz bağçalarında [bahçelerinde]

Çolpan (1897-1938) hakkında, Özbek bilim adamları Naim Kerimov, Azad Şerafeddinov ve Bahadır Kerimov kıymetli araştırmalar yayınladılar.

Buhara Cellatları adlı eser, Yalçın Tura tarafından Türkçeye çevrilmiş olup Varlık Yayınları (İstanbul, 1970) arasında neşredilmiştir.

Buhara Hanlığı zamanının Ceditçi aydınlarından Sadriddin Aynî'yi (1878-1954) unutmamak gerekir. Aynî, Tacik edebiyatının kurucusu olarak kabul edilse de Özbek edebiyatının gelişmesinde de önemli katkılar sağladı. 1922'de yayınladığı *Buhara Cellatları* adlı eserinde hanlık döneminde Ceditçi aydınların uğradığı zulümleri ele aldı. Onun *Buhara İnkılabı Tarihi Üçün Materiallar* adlı kitabı ise XX. yüzyıl başındaki Buhara Hanlığı'ndaki yenileşme hareketi için çok önemli bir kaynaktır.

1925 yılında Komünist Partisi Merkez Komitesi, edebiyatın sosyalist amaçlara hizmet ettirilmesi yönünde bir karar aldı. Moskova'nın desteğiyle sosyalist yazarlar kuşağı güçlendirilirken, milliyetçi yazarlara karşı karalama kampanyası yürütüldü. Ceditçilerin edebiyata katkıları "sanat bakımından değersiz ve halkta hiç bir etki bırakmayan eserler" olarak değerlendirildi.

Resim 7.1

Basmacılık, Türkistan'da Sovyet yönetimine karşı isyan ve direniş hareketiydi. Resimde Bolşevikler tarafından esir edilen Basmacıların Semerkand'da Sovyet mahkemesinde yargılanması görülüyor (1923).

1932'de parti merkez komitesinin aldığı yeni bir kararla Sovyet Yazarlar Birliği'nin oluşturulmasına karar verildi. 1934'te birliğin ilk kongresi Moskova'da yapıldı. Kongrede yazar ve şairlerin dikkat etmesi gereken ilkeler tespit edildi: Tarımın kollektifleştirilmesi, kadın eşitliği, partiye bağlılık gibi konuların işlenerek edebiyatın toplumu değiştirmede aktif rol alması benimsendi. Aynı yıl Özbekistan Yazarlar Birliği kuruldu (Merhan 2008: 45-6).

1930'ların ortalarında Ceditçiler devrim-karşıtı olarak ilan edildiler. 1937-38 yıllarında önde gelen Özbek yazarları ortadan kaldırıldı. Çolpan, Fıtrat, Gazi Yunus, Atacan Haşimov, Abdullah Kadirî ve Elbek gibi tanınmış yazar ve şairler ortadan kayboldu. Bunlardan başka, Ceditçi (ve pan-Türkist) olmakla suçlanan binlerce yazar, bilim adamı ve öğretmen hapsedildi. Yetişmiş yazarların bu şekilde tasfiye edilmesi Özbek edebiyatına büyük bir darbe vurdu.

1940'lı yıllarda yaratıcı ve kişilikli yazarların yerini, rejimin hizmetindeki genç edebiyatçılar aldı. Gafur Gulam (1903-1966), Aybek (1905-1968), Hamid Alimcan (1909-1944) ve Maksud Şeyhzade (1908-1967) gibi Özbek şairleri II. Dünya

Savaşı yıllarında vatan sevgisi, halkların dostluğu, faşizme duyulan nefret ve kahramanlık konulu şiirler yazdılar.

Nesirde de benzer konular işlendi. Uzun hikaye türünde Abdulla Kahhar (1907-1968) öne çıktı. Onun *Ötmişder Ertekler* adlı hikâye kitabı aslında kendi hayat hikâyesidir; yazar, çocukluk ve gençlik yıllarını anlatmıştır. Aybek'in Nevaî (1944) adlı tarihî romanı da bu dönemde yazıldı. Şeyhzade, *Celâlideen Mengüberdi* (1944) adlı eserinde Orta Asya halklarının Moğol istilacılarına karşı verdiği mücadeleyi ele aldı (Yuldashev 2013, 99-101). Hamid Alimcan (1909-1944) ise *Mukanna* (1942) adlı tiyatro eserinde Orta Asya'yı işgal eden Araplara karşı halk isyanını anlattı. Görüldüğü gibi, savaş yıllarında tarihten bazı şahsiyetler seçilerek dönemin şablonuna göre yorumlanmıştır.

Savaş sonrasında köy hayatını anlatan romanlar yazıldı. Fakat yeni tarz edebiyatın çoğu çiftçi ve köylülerin gerçek yaşantısını ve duygularını yansıtmaktan uzak, tamamen ısmarlama ve propaganda ürünü olan şeylerdi. Edebi eserlerde Sovyet hayatının sadece olumlu yönleri yansıtıldı ve yüceltildi; olumsuzluklardan bahsetmek halk düşmanlığı olarak görüldü.

Sovyetlerin edebiyat siyaseti Özbek SSC'nde ne derece etkili oldu?

SIRA SİZDE

1954 yılı sonunda yapılan Sovyet yazarları ikinci kongresinde Stalin döneminde yok edilen aydınların aklanmasına karar verildi. Bu karar Özbek edebi hayatına da olumlu yansıdı. Özbek edebiyatında insanın iç dünyasını, gündelik hayatını ele alan eserler ve tarihî romanlar yazıldı. Döneme damgasını vuran yazarlardan Said Ahmed (1920-2007), 50'li yıllardan başlayarak romanlar yazdı. *Ufk* adlı eserinde Fergana kanalının yapımını ve savaş yıllarını konu aldı.

1970'li ve 80'li yıllardaki siyasi ve iktisadi durgunluk edebiyata da yansıdı. Bu dönemde Adil Yakubov'un *Uluğbek Hazinesi* (1974) ve *Köhne Dünya* (1982), Pirimkul Kadirov'un *Yulduzli Tünler* (Yıldızlı Geceler, 1978) romanları meşhur oldu. Özbek şairleri Erkin Vahidov ve Abdullah Aripov'un lirik şiirleri sevilerek okundu.

Özbek edebiyatçıları ve onların eserlerinden örnekler için Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Ankara, 2000) adlı hacimli eserin 14, 15 ve 16. ciltlerine bakılmalıdır.

K İ T A P

Kadınların Sosyal Hayata Katılması

Orta Asya kadınlarının sosyal hayata katılması Sovyetlerin öncelik verdiği sosyal amaçlardan biriydi. Rejim, kadınların iş gücünden yararlanmak istiyor, bunun için onları geleneksel bağlardan koparmayı amaçlıyordu. Kadınlar evde kapalı kaldığı müddetçe gelenekselliğin sürdürücüsü olacak, yeni yetişecek nesiller de bundan etkilenecekti.

Kadınları dönüştürmek amacıyla 1927 yılından itibaren bir dizi girişimler (*hücum* kampanyası) başlatıldı; yaptırımlar uygulandı. Evlilik yaşı on sekize çıkarıldı; çok evlilik ve başlık parası alınması yasaklandı. Kız çocuklarının okutulması zorunlu hâle getirildi. Diğer yandan, büyük aileler parçalanarak akrabalık bağları zayıflatılmaya çalışıldı. Geleneksel ev tiplerinin tersine, pencereleri dışa bakan binaların yapılması teşvik edildi. Sadece kadınların katıl-

Resim 7.2

Sovyet döneminde çıkan **Yengi Yol** adlı kadın dergisinin kapağı. 1926'da Semerkand'da çıkan derginin bu sayısının başlığında şöyle denilmektedir: Her bir hetisavadi bar hâtin-kızların Yengi Yol curnalini okuşları lazım [Okuma-yazması olan her kadın ve kızın Yeni Yol dergisini okumaları gerekir].

dığı törenler yerine, erkeklerin de katıldığı karma törenler özendirildi. Kadınların üzerindeki yükü azaltmak için kreşler (çocuk yuvaları) açıldı.

Evlerin mimarisinde, aile hayatını açığa çıkarmak ve böylece kadının kapatılmasını zorlaştırmak amaçlandı. Geniş bulvarlar şehrin ve kolhozların ortasından geçirildi; evler bu geniş cadde boyunca sıralandı. Geleneksel, içe kapanık büyük aile evlerinin yerine, pencereleri caddeye bakan evler inşa edildi.

Kadını dönüştürme girişimleri Özbek ve Tacikler arasında büyük bir direnişle karşılaştı. Muhafazakâr özellikler gösteren Özbekler ve Tacikler kız çocuklarının okutulmasına karşı direnç gösterdiler. Zamanla bu direnç kırıldı. 1927'de düzenlenen mitinglerde kadınlar özgürleşmenin sembolü olmak üzere peçelerini yırttılar. Doğu Buhara gibi muhafazakâr bölgelerde bu kampanyaya bazı tepkiler oldu; Kadın Hareketi derneğinin üyelerinden bazıları öldürüldü.

Zorlamalarla da olsa sosyal hayatın bütün cephelerinde gerçekleştirilen uygulamalar sonunda Özbek kadınları kolхозlarda ve çeşitli memuriyetlerde görevler aldılar. Okullarda, kütüphanelerde, taşıtlarda, hatta yapı işlerinde bile kadınlar çalışmaya başladılar. Parti kademelerinde ve üst düzey görevlerde de kadınlar belli oranda temsil edildiler.

K İ T A P

Sovyet dönemindeki kültür değişimleri hakkında bkz. Elizabeth E. Bacon, *Esir Orta Asya*, s. 116-88.

BAĞIMSIZLIK SONRASI GELİŞMELER

Kerimov Dönemi

Sovyet sisteminin ani bir şekilde çökmesiyle **İslam Kerimov** Özbekistan'ın en güçlü siyasi lideri olarak ortaya çıktı. Cumhuriyetteki yönetme deneyimine sahip tek grup, komünist partisi saflarından gelen üst düzey yöneticilerdi. Moskova'daki askerî darbenin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Kerimov ve etrafındakiler, 1 Eylül 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Özbekistan Komünist Partisini lağvettiler ve adını Özbekistan Demokratik Halk Partisi olarak değiştirdiler.

Kerimov'un otoritesinin karşısında duran bazı tehditler bulunmaktaydı. Milliyetçi ve İslamcı eğilimli Birlik ve Erk partilerinin önemli bir halk desteği kazanmaları mümkündü. Dolayısıyla, 1991 yılı sonunda yapılan seçimlerde Kerimov bu partilerin milliyetçi söylemlerini sahiplendi; zira, mevcut yönetimin meşruiyetini sağlaması ve muhaliflerini alt edebilmesi buna bağlıydı. Kerimov, ülkede yükselen bağımsızlık ve milliyetçilik duygularını benimseyen bir siyaset izledi. Seçim kampanyası sırasında Özbekistan'a dayatılan pamuk politikasını (ülke topraklarının pamuk ekimine tahsis edilmesini) eleştirdi; pamuk alanlarının azaltılmasını, geleneklerin ve dinin özgürlüğe kavuşturulmasını, Özbek dilinin etki sahasının genişletilmesini savundu (Avcı 1997: 1310-1). Böylece, oyların % 86'sını alarak seçimlerden zaferle çıkmasını bildi.

Seçimleri kazandıktan sonra, Kerimov yetkilerini arttıran kararlar aldırdı. Ülkenin bütün kurumlarını başkanlık makamına bağlı duruma getirerek güçlü bir başkanlık sistemi oluşturdu. Ülkede istikrarı sağlamak gerekçesiyle muhalefet partilerini sindirdi. Medya üzerinde sıkı bir denetim sağladı. Baskılar üzerine Birlik ve Erk partilerinin liderlerinden bazıları yurtdışına kaçmak zorunda kaldılar. Diğer partilerden bazıları kapatıldı.

Şubat 1999'da Taşkent'in merkezinde patlayan bombalar birçok kişinin ölümüne sebep oldu; Kerimov kendisini hedef alan suikast teşebbüsünden kıl payı kurtuldu. Olayın sorumluluğunu hiçbir örgüt üstlenmediyse de, hükümet sürgündeki muhalifleri suçladı. Yüzlerce kişi tutuklandı; yurt dışında yaşayan birçok muhalifin Özbekistan'a iade edilmesi sağlandı. Muhalefet liderlerinden üçü gıyaplarında idam cezasına çarptırıldı (Khalid 2007: 158). Bu olayın en önemli sonucu, ülkede daha sıkı bir rejimin hâkim olmasıydı.

Mayıs 2005'te, Özbekistan'ın doğusundaki Fergana bölgesinin Andican şehrinde üzücü olaylar meydana geldi. Olaylar, 23 iş adamının bir yıl kadar önce militan dincilik suçlamasıyla tutuklanmasıyla başladı. Mayıs ayındaki mahkeme sırasında tutukluların aileleri ve destekçileri sessiz bir protesto eylemi düzenlediler; polislin göstericileri gözaltına almaya başlaması gerginlik yarattı. Bundan bir gün sonra silahlı bazı kişiler şehirdeki polis karakolunu ve askerî garnizonu basıp buradaki silahları ele geçirdiler. Arkasından şehir hapishanesini basarak buradaki tutuklu işadamlarını ve yüzlerce diğer tutukluyu salıverdiler. Bir sonraki gün aynı kişiler hükümet binalarını işgal ettiler (Khalid 2007: 194-6).

Olayları duyanlar Andican'ın büyük meydanında toplanarak işadamlarının hapsedilmesini ve ülkedeki ekonomik sıkıntıları protesto ettiler; hükümetin istifa etmesini istediler. Bunun üzerine, civar bölgelerden de gelen güvenlik güçleri meydana açılan bütün yolları tuttular ve protesto için toplananların üzerine ateş açtılar. Yüzlerce sivil bu saldırı sonucu hayatını kaybetti (resmî açıklamaya göre ölenlerin sayısı 187 olup bunlardan bir kısmı güvenlik güçlerine mensuptu; muhaliflerin ifadelerine göre olayda 500-1000 kişi ölmüştü).

Bu olayın ülkede ve dünyada büyük yankıları oldu. ABD ve Avrupa devletleri güvenlik güçlerinin sert müdahalesini şiddetle kınadılar. Bu yüzden, Özbekistan'ın Batı ile olan ilişkileri iyice gerginleşti. Özbek basınında Amerika'nın ve Batılı devletlerin yaklaşımlarını eleştiren yazılar çıktı; bu devletler iki yüzlü davranmakla suçlandılar (Mamadiev 2011: 28). Rusya ve Çin bu olayda Özbek hükümetini desteklediler. Dolayısıyla, bu olay Özbekistan'ı Batı'dan uzaklaştırırken, Rusya'ya ve özellikle Çin'e yaklaştırdı. **Şanghay İşbirliği Örgütü**, Andican olaylarını teröristlerin Özbek yönetimine karşı planladığı bir komplo olarak kabul etti.

İslam Kerimov (Karimov): Devlet ve siyaset adamı, Özbekistan cumhurbaşkanı. 1938'de Semerkand şehrinde doğdu. Yetimhanede büyüdü. Orta Asya Politeknik Üniversitesinde ve Taşkent Ekonomi Enstitüsünde iktisat ve mühendislik okudu. 1961-66 yıllarında Taşkent uçak fabrikasında mühendis olarak çalıştı. 1966'da devlet planlama komitesi başkan yardımcısı, 1983'te Özbekistan maliye bakanı, 1986'da bakanlar kurulu başkan yardımcısı, 1989'da Özbek SSC Komünist Partisi birinci sekreteri oldu. 1990'da Özbek SSC başkanı, 1991'de bağımsız Özbekistan'ın ilk devlet başkanı seçildi.

Bağımsızlığın ilk yıllarında, Özbekistan hâkimiyet sembollerini benimseyen kararlar aldı; 1992'de yeni anayasa kabul edildi, milli marş, bayrak ve para birimi belirlendi.

Özbekistan, demokrasiye dayandığını iddia etse de, hükümetin bütün kurumlarında Sovyet döneminden kalan uygulamalar devam etmektedir. Batı dünyasında ülkenin adı rüşvet, ifade hürriyeti ve dini özgürlüklerin kısıtlanmasıyla gündeme gelmektedir.

Şanghay İşbirliği Örgütü: Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın oluşturduğu siyasi, ekonomik ve askerî alanlarda işbirliği örgütüdür. 1996'da "Şanghay Beşlisi" olarak kuruldu. 2001'de Özbekistan'ın da katılımıyla üye sayısı 6'ya çıktı.

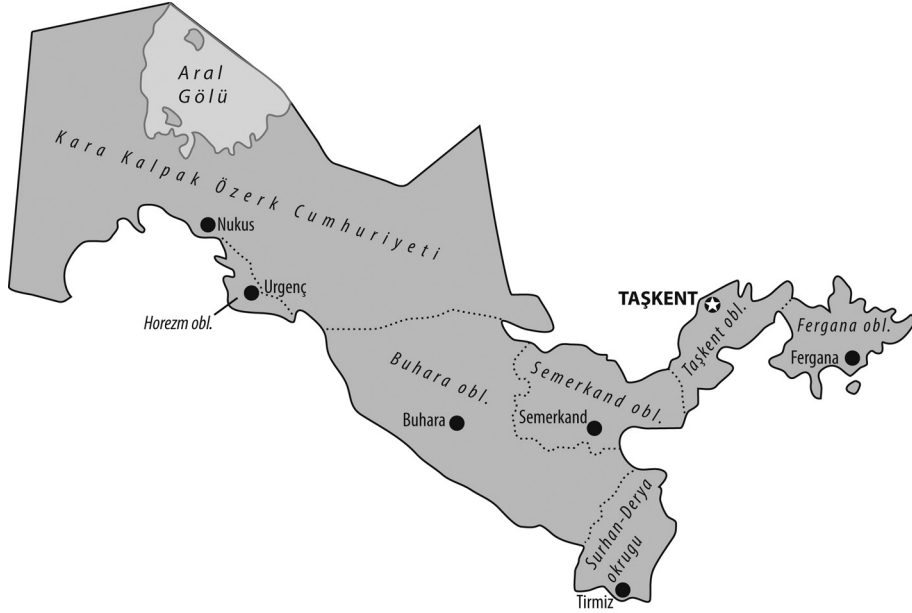
Harita 7.1

Özbekistan Cumhuriyeti.

Harita 7.2

1938'de Özbek SSC ve bölgeleri (oblastları).
Bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti hemen hemen aynı sınırları korumaktadır.

Dış İlişkiler

Rusya ve ABD ile İlişkiler

Özbekistan'ın Rusya ile ilişkileri dönem dönem farklılıklar göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin ani çöküşü üzerine, BDT'ye yönelen Özbekistan, önceleri Rusya ile ekonomik entegrasyonu da içeren bir yakınlaşma gösterdiyse de, daha sonra Rusya'nın siyasi ve ekonomik yörüngesinden çıkmayı amaçlayan bir siyasete yöneldi. Rusya'ya karşı çekinceli bir dış siyaset izledi; bir taraftan Rusya'nın ülkedeki rolünün azalmasını isterken, diğer yandan Rusya ile olan ilişkileri koparmamaya gayret etti.

1990'ların başında kendi sorunlarıyla meşgul olan Rusya'nın Orta Asya'ya olan ilgisi azaldı. Ancak, 1993'ten sonra Rusya yeniden eski Sovyet coğrafyasında etkili olma kararı aldı. Özbekistan'la olan ilişkileri buna paralel olarak geliştirdi. Putin'in yönetime gelmesiyle Rusya bölgede aktif bir siyaset izlemeye başladı. Rusya'nın ilişkileri geliştirme yolundaki çabalarını Özbekistan ihtiyatla karşıladı. Afganistan ve Tacikistan'daki radikal İslamî hareketlerden endişe duyan Özbekistan, Rusya ile güvenlik alanında işbirliğine gitti; fakat bir yandan da bu işbirliğinin kendi bağımsızlığını tehdit etmemesi için özen gösterdi (Cafersoy 2002: 652).

Bu bağlamda Özbekistan, diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak topraklarında Rus askerî üssünün yerleşmesine müsaade etmedi. Kerimov, BDT çerçevesinde entegrasyona da gittikçe olumsuz baktı. Rus uzmanlar tarafından Rusya karşıtı bir örgüt olarak nitelendirilen GUAM (Gürcistan-Ukrayna-Azerbaycan-Moldova)'ın kurulmasını destekleyen Özbekistan, topraklarında Amerikan askerî üssünün açılmasına da izin verdi. Böylece bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ülkeleri arasında Özbekistan, Rusya'dan en uzak duran ülkelerden biri olduğu gibi, uzun süre boyunca ABD'nin Orta Asya'daki dayanağı oldu.

11 Eylül 2001'de New York'taki terör saldırıları, Özbekistan'ın dış ilişkilerinde bir kırılma noktası oldu. Özbek ve Kazak yönetimleri, Afganistan'da Taliban'a karşı savaş açan ABD'ye destek verdiler. Özbekistan bunu güvenlik konusunda Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmak için bir fırsat olarak gördü. Rusya'nın hoşuna gitmese de, ABD ile Özbekistan arasında terörizme karşı işbirliği anlaşması imzalandı. Buna göre, Afgan sınırına yakın bir noktada (Hanabad'da) Amerikalılara üs verildi. Taliban tarafından yapılacak herhangi bir saldırıda ABD yardımı gelecekti. Özbek yönetimi, terörle mücadele çerçevesinde, kendisi için tehdit oluşturan (ve Taliban'la işbirliği içinde olan) Özbekistan İslam Hareketi örgütünü de böylece etkisiz hâle getirebileceğini hesapladı. Bu işbirliği karşılığında, ABD'nin Özbekistan'a mali yardımda bulunduğu da bilinmektedir. Bu yıllarda ABD ile Rusya da terörle mücadele konusunda yakın işbirliğine girdiler. Özbekistan, ABD'ye destek verirken Moskova ile de diyalogunu paralel bir şekilde yürüttü (Guliyeva 2002: 663-4).

Ancak çok geçmeden Özbekistan ile ABD arasındaki münasebetler bozuldu. Kerimov yeniden Moskova'ya yaklaştı. Bunun nedeni, yukarıda sözü edilen Andican olayları sonrasında ABD başta olmak üzere Batı'nın Kerimov rejimini eleştirmesidir. Olaylardan hemen sonra Özbekistan, Rusya'nın önderliğini yaptığı Kollektif Güvenlik Örgütü Anlaşması ile Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi bölgesel örgütlere üye oldu; Rusya ile münasebetlerin geliştirilmesini öngören anlaşma imzaladı ve ülkedeki ABD üssünü kapattı.

Bununla birlikte Rusya-Özbekistan münasebetlerinde çok geçmeden yeni değişimler yaşandı. Bunun nedenlerinden biri Özbekistan'ın büyük güçlerin böl-

Özbekistan, dış ilişkilerinde çok yönlü bir siyaset izlemektedir. Bir yandan Rusya'nın etkisinden ve bağımlı olmaktan kurtulmak için araya mesafe koyarken, diğer yandan Rusya ile ilişkilerini koparmamaya özen göstermektedir.

geye olan ilgisini kendi çıkarları doğrultusunda kullanma çabası içerisinde olmasındır. Bunu, çok yönlü dış politika olarak adlandırmak da mümkündür. Nitekim son yıllarda İslam Kerimov, Rusya ile münasebetleri tamamen kesmeden yeniden ABD ile yakınlaşmaktadır. Bu bağlamda Özbekistan, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Kollektif Güvenlik Örgütü Anlaşması Örgütü'ndeki üyeliğini dondurdu. Bir görüşe göre ordusunu NATO standartlarına göre düzenlemektedir.

2014'te NATO birliklerinin Afganistan'dan ayrılmasından sonra bu ülkede yeniden Amerikan üssünün açılması konusu gündeme gelmektedir. ABD'nin Özbekistan'a 4 milyar dolarlık yatırım yapmaya hazırlanması, Kerimov'un tek yönlü dış politikadan (Rusya temelli) vazgeçmek istemesi ve Rusya'ya Tacikistan ve Kırgızistan'da hidroelektrik santraller inşa etmek istemesinden dolayı kızması, Özbekistan'ın komşularıyla sorun yaşaması gibi hususlar, Özbekistan'ı ABD ile münasebetlerini yeniden başlatmasına sebep oldu. Afganistan'dan çıkartılacak askerî teknolojilerle silahların büyük bir kısmının da Özbekistan'a bırakılacağı konuşulmaktadır. Bütün bunlar gerçekleştiği takdirde doğal olarak Rusya'nın Hanaabad üssünü kullanması da mümkün olmayacaktır (Kamalov 2011: 28-32, 49). Sonuç olarak, Özbekistan, kendi çıkarlarını gözeterek, ABD ile Rusya arasında gidip gelen ve her ikisini de tamamen küstürmeyen bir politika izlemeye çalışmaktadır.

Türkiye ile İlişkiler

1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye oldu. Bunda uzun yıllar beslenen özlem duygusunun büyük payı vardı. Türk ve Özbek liderleri ve aydınları birbirlerini tanıırken, ilişkilerde hep bu duygusallık hâkim oldu. Liderler ve aydınlar karşı tarafı anlamaya çalışmadan, sadece kafalarında yarattıkları bildik imajlarla hareket ettiler. Kardeşlik ve duygusallık temelinde gelişen bu ilişkiler sonunda hayal kırıklığı yarattı.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türk-Özbek resmi ilişkileri büyük bir sıcaklıkla başladı. Özbekler yeni döneme uyum sıkıntısı çekerken Türkiye'nin deneyim ve desteğinden yararlandılar. Kavuştukları bağımsızlığı korumak, Rus üstünlüğünü dengelemek ve Batı'ya yaklaşmak açısından Türkiye'nin desteği önemliydi. Karşılıklı ziyaretler, kültür ve ticaret anlaşmaları, protokoller birbirini takip etti. Ancak, 70 yıl boyunca Sovyet egemenliği altında yaşayan bu insanların maruz kaldığı asimilasyon ve kültür farkları göz ardı edildi. Bunları anlama, inceleme zahmetine girilmedi; karşı tarafın duyarlılıkları hesaba katılmadı. Büyükelçi Mustafa Aşula'nın çok güzel tespit ettiği üzere, plansız, programsız yapılan işbirliği girişimleri, etkili ve kalıcı sonuçlar yaratmadı. Tam aksine, Türkiye'den olan beklentileri hayal kırıklığına dönüştürdü.

İslam Kerimov bu yıllarda Türk toplulukları arasındaki dayanışma çabalarını hararetle destekliyor, Atatürk'ün yaptıklarını Özbekistan'da gerçekleştirmek istediğini ifade ediyordu. Turgut Özal ve Süleyman Demirel dönemlerinde bu sıcak ilişkiler (onların samimi tavırlarının da etkisiyle) artarak devam etti.

Bu yıllarda birçok yanlış yapıldı. Orta Asya ve başka yerlerden 10 bin kadar öğrenci plansız, programsız Türkiye'ye getirildi. Bunlar denetimden ve gerekli ilgiden yoksun bırakıldı. Hayal kırıklığına uğrayan öğrenciler ülkelerine döndüklerinde Türkiye hakkında olumsuz izlenimler aktardılar. Devlet imkânları lüzumsuz yerlere sarf edilirken, ciddi ve yetenekli kimselere, doğru yerlere yatırım yapılmadı. Türk firmaları denetlenip, gerektiğinde yasal destek sağlanamadı. Küçük hesaplar peşindeki iş adamlarının yaptığı tahribat Türklere olan güveni zedeledi. Bu ülkelere giden bazı resmî görevlilerin bölge insanına yukarıdan

Emekli büyükelçi Mustafa Aşula, Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkiler konusundaki gözlemlerini şu sözlerle ifade etmektedir: "Türk olduklarının farkında bile olmayan bu kitleleri her şeyden evvel ürküttük. Acaba Sovyetlerden sonra şimdi de Türkiye mi bizi hegemonyası altına almak istiyor diye. Buralarda yer tutmanın, öncelikle kültürel ve tarihsel birlikteliğin araştırılmasına, dil ve tarih üzerinde ortak ve uzun vadeli çalışmalar yapılmasına bağlı olduğunu fark etmedik (Aşula 2005: 284).

bakan tavırları da Türkler hakkında olumsuz bir imajın oluşmasına neden oldu (Kocaoğlu 1998: 94-95).

Bütün bu hatalara rağmen, olumlu gelişmeler de oldu. Sovyet egemenliği döneminde Türkiye hakkında iyi olmayan fikirler işlenmişti. Buna göre, Türkiye (Sovyetler Birliği gibi bir süper güçle kıyaslandığında) fakir ve geri bir üçüncü dünya ülkesiydi. Bağımsızlıktan sonra Türkiye'ye gelen Orta Asya insanları gerçekleri yerinde görüp ön yargılarını kırdılar. Diğer yandan, Türkiye'de Türk dünyasına olan ilgi genişledi. Bu alan sadece oralardan gelenlerin ve duygusal-milliyetçi kesimin tekelinden çıktı. Daha önce bu alana tabu gibi bakan bazı sol kanat aydınlar da Türk dünyası üzerinde kafa yordular; katkılar sundular. Üniversitelerde ve diğer bazı kurumlarda Rusça ve bölge dillerini bilen uzmanlar yetişti. Orta Asya konusunda önemli sayılabilecek bilimsel bir birikim oluştu.

Özbek muhalif lideri Muhammed Salih'in Türkiye'ye sığınması, Özbekistan'la olan ilişkilerin soğumasında önemli bir etken oldu. 1999'da Kerimov'a Taşkent'te yapılan suikast teşebbüsü ise Türk-Özbek ilişkilerinde bir kırılma noktası oldu. Bu olayın sorumlusu olarak görülen muhalif liderin Özbekistan'a iade edilmemesi, Türkiye'ye karşı kırgınlık ve küskünlüğe sebep oldu. Türkiye'de okumakta olan Özbek öğrenciler ani bir kararla geri çağırıldı. Özbekistan bundan sonra Türk Dünyası toplantılarının neredeyse tümünden çekildi. Ülkedeki Türk girişimciler baskı altına alındı; firma yöneticilerinin bir kısmı sınır dışı edildi. Ülkedeki yaklaşık 5 bin Türk vatandaşının sayısı kısa zamanda 1.500'e kadar düştü. Özbekistan'daki resmî ve özel Türk liselerinin tamamı kapatıldı. Sadece, Taşkent'teki Türk ilköğretim okulu (Özbek öğrenci kabul etmemek şartıyla) açık kalabildi. Dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000 yılındaki Özbekistan ziyareti iki ülke arasındaki soğukluğu gideremedi.

2005'teki Andican olayları sonrasında Özbek hükümeti Batılı ülkeler tarafından sert bir şekilde eleştirilirken, Türkiye olaylar hakkında yorum yapmaya ve taraf olmamaya özen gösterdi. Olayları anlatan resmî Türk medyası Özbek hükümetini rencide edebilecek haberlerden sakındı. Fakat daha sonra, Özbekistan'ı kınayan Birleşmiş Milletler kararına Türkiye'nin de imza koyması (2003 yılı sonunda Başbakan Tayyip Erdoğan'ın ziyaretinden sonra bir parça yumuşama gösteren) ilişkileri iyice kopardı.

Resmî Özbek görüşüne göre, ilişkilerin bozuk olmasının iki temel sebebi vardır: Birincisi, Türkiye'nin bu ilişkilere ideolojik açıdan yaklaşması, yani pan-Türkizm fikrini öne çıkarmasıdır. 90'lı yılların başından beri Türkiye'nin Türk dili konuşan halkların etnik ve siyasi birliğini sıklıkla öne çıkarması rahatsızlık yaratmaktaydı. İlişkilerin bozulmasındaki ikinci sebep, Türkiye'nin Özbekistan'ı tehdit eden terörizm ve aşırı ideolojiler (ekstremizm) konularında duyarlı davranmamasıdır (Akmalov 2012: 291-4). Açıkça belirtilmese de, burada Türkiye'nin Özbek muhalefetine destek vermesi eleştirilmektedir. Zira mevcut yönetim sürgündeki muhalefeti terörist olarak görmektedir.

Bir Özbek bilimadamına göre, ilişkilerin düzelmesi için yukarıda bahsedilen iki engelin ortadan kalkması gerekmektedir. Meselelere pragmatik (karşılıklı çıkarlara dayalı ve iktisadi yararlar gözetilerek) yaklaşıldığında, bu ilişkiler düzelebilir; böylece iki ülke arasındaki potansiyelin değerlendirilmesi mümkün olabilir (Akmalov 2012: 291-4). Nitekim, (ilişkilerin bozuk olmasına rağmen) ekonomik alandaki ilişkiler devam etmektedir. Türk şirketleri (özellikle tekstil alanında) Özbekistan'da faaliyet göstermektedirler. Özbek vatandaşlarının önemli bir kesimi turizm amaçlı seyahatlerinde Türkiye'yi (Antalya'yı) tercih etmektedir.

İslam Kerimov, tarih ve dil açısından Özbeklerin Türk halkları ailesine ait olduğunu kabul etmekle beraber, pan-Türkizmi ve Büyük Turan idealini şovenist fikirler olarak görmekte ve şiddetle reddetmektedir. Ona göre Turan, Türk dilli halkların siyasi birliği değil, kültürel ortaklığının bir simgesidir. Özbekler, kültürel, tarihi ve antropolojik bakımlardan Tacik halkıyla da ortak kökleri paylaşmaktadırlar. Dolayısıyla, Özbek kültürü Türk ve Fars unsurların bir sentezidir (Karimov 1998: 91).

Semerikand, Buhara ve Hive gibi tarihi merkezler Türk vatandaşlarının ilgisini çekmektedir. Fakat bazı sorunlar Türk vatandaşlarının buralara seyahat etmesini zorlaştırmaktadır. Türkiye Özbek vatandaşlarına vize uygulamasını kaldırmış olmasına rağmen, Özbekistan vizeyi kaldırmamaktadır. Türk vatandaşlarının Özbek vizesi alması kolay değildir. Vize maliyeti ve bunu alma zorluğu, bilet fiyatlarının yüksek olması, Türklerin Özbekistan'a gitmeleri konusunda caydırıcı bir rol oynamaktadır.

Türkiye ve Türkistan arasındaki kültürel münasebetler 1920'li yılların ortasından itibaren kesilmiş gibi olsa da, Sovyet döneminde Türk yazarlarından bazıları'nın (Reşat Nuri, Nazım Hikmet, Aziz Nesin) eserleri Özbekçeye çevrilmişti. Bunlar daha ziyade Rusça tercümelerinden yapılan çevirilerdi. Bağımsızlıktan sonra muhafazakâr Türk yazarlarının eserleri de Özbekçeye kazandırıldı. Necip Fazıl Kısakürek, Mehmed Emin Yurdakul, Nihal Atsız, Yavuz Bahadıroğlu ve Yahya Akengin gibi yazarların şiirleri ve bazı eserleri çevrildi.

Bağımsızlıktan sonra Türk-Özbek kültür ilişkilerinin arttığı görülmektedir. Edebiyat alanında karşılıklı çeviriler yapıldı. Özbek yazar ve şairlerinin eserleri Türkçeye kazandırıldı. Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler*, Adil Yakubov'un *Köhne Dünya*, Uluğbey'in *Hazinesi*, İbni Sina, *Adalet Menzili* ve *Mukaddes*, Aybek'in *Nevai*, Pirimkul Kadirov'un *Yıldızlı Geceler*, Hudayberdi Tohtabayev'in *Sarı Devin Ölümü*, Şükrullah Yusufoglu'nun *Kefensiz* Gömülenler adlı eserleri Türkçeye çevrildi.

SIRA SİZDE

Özbek resmî görüşüne göre Türkiye ile ilişkilerin bozulmasının ana sebepleri nelerdir?

Ekonomi

Pamuk Siyaseti ve İktisadi Bağımlılık

Özbek ekonomisi, daha Çarlık döneminden başlayarak Rusya'ya bağımlı hâle getirilmişti. Çarlık hükûmeti, Amerika'ya olan pamuk bağımlılığından kurtulmak için Türkistan tarlalarını tamamen pamuk ekimine tahsis etmeye çalıştı. Türkistan'ın iktisadi merkezi olan Fergana'da ziraatın önemli bir bölümü pamuk ekimine ayrıldı. XX. yüzyılın başına gelindiğinde, Fergana'daki gelirin yarısına yakını pamuk ekiminden sağlanıyordu. İşçilerin yarısından fazlası pamuk işinde çalışıyordu. Bu yüzden ülkede tahıl ekimi azaldı; Türkistanlılar Rusya'dan gelecek buğday ve arpaya bağımlı duruma geldi. Pamuk fiyatı ucuzlarken gıda maddeleri son derece pahalandı. Bölge halkı fakirleşirken, Rus, Yahudi ve Avrupalı tahıl karaborsacılarının ve tefecilerinin serveti arttı. Pamuk ekimiyle uğraşan Türkistanlı köylüler maddi sıkıntı yaşamakta, iflas etmekteydiler. Pamuk siyaseti ve diğer bazı sorunlar, Fergana'da sosyal bir patlamaya (1898'deki Dükçü İşan isyanına) yol açtı. 1918'de iktisadi bağımlılık, bir kez daha felakete yol açtı: Rusya'da ortaya çıkan devrim ve karışıklıklar sırasında Türkistan'a tahıl getirememesi bölgede iki milyona yakın insanın açlıktan kırılmasına sebep oldu (Togan 1981: 280-1).

Sovyet döneminde pamuk siyaseti artarak devam etti. O kadar ki, Özbekistan âdeta bir pamuk cumhuriyetine dönüştü. Türkistanlıların yetiştireceği pamuğa karşılık olarak buğdayı güya Rusya verecekti. Rusya bunu vermediği takdirde 1918'deki gibi açlık durumunun ortaya çıkması ve milyonlarca insanın ölmesi kaçınılmazdı. Yerli sanayi ve bez dokuma işleri durduğundan, Türkistanlılar, pamuk ektiği halde bundan elbise dikip giyemiyordu; bu konuda da Moskova fabrikalarına bağımlı hâle gelmişlerdi. Aral gölünü besleyen nehirlerin sularının aşırı kullanılması sonucunda göl kurumaya başladı ve bu da büyük bir çevre felaketine sebep oldu.

Özbekistan'ın İktisat Siyaseti

Bağımsızlık sonrası dönemin önemli meselelerinden biri, iktisadi bağımlılıktan kurtulma çabaları oldu. Özbekistan bunu kademeli bir şekilde yapmaya çalışmaktadır; Sosyalist ekonomiden birdenbire serbest piyasa ekonomisine geçmek yerine, bunu tedrici bir şekilde yapmayı ve tarım ağırlıklı ekonomiden sanayileşmiş bir ekonomiye geçmeyi hedeflemektedir. Kerimov bunu: “Yeni ev kurmadan eskisini yıkmayalım” sözleriyle dile getirmektedir (Somuncuoğlu 2002: 684). Hükûmet, Sovyet zamanından kalma metotlarla fiyat artışlarını sınırlandırmaya çalışmaktadır. İthal edilen ürünlere yüksek vergiler konulmaktadır.

Özbek ekonomi siyasetinin ana amacı, hammadde sağlayan ülke olmaktan çıkıp yarı-mamul mal veya mamul mal üretir hâle gelmektir. Bunun için hükûmet tekstil sektörünü geliştirmeyi, böylelikle pamuğun ve ipeğin ülke içinde işlenmesini hedeflemektedir. Bundan başka, hükûmet otomotiv sektörünü geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Güney Koreli ve diğer bazı yabancı ortaklarla beraber üretilen arabalar Rusya ve başka yerlere satılmaktadır. Yerli otomotiv sanayini korumak için ithal arabaların ülkeye girişini zorlaştıran önlemler alınmıştır (Somuncuoğlu 2002: 685-8).

Hükûmetin ekonomi alanındaki diğer bir hedefi ise tek ürüne (pamuğa) bağımlılıktan kurtulmak ve gıda sektöründe kendi kendine yeter hâle gelmektir. Bunun için, buğday ekimi teşvik edilmektedir. Devlet, buğday üretimini sipariş usulüyle yapmakta ve üreticiden kendi belirlediği fiyatla ürün satın almaktadır. Buğday ekiminin özendirilmesi ve alınan tedbirler sonucu bu sektörde belli oranda bir gelişme olmuştur.

Özbek ekonomisinin dayandığı kaynaklar, doğal gaz ve petroldür. Doğalgaz kaynakları Hive ve Buhara taraflarındadır. Petrol kaynakları ise Fergana vadisinde (en büyük kaynak Nemengan bölgesindedir), Buhara yakınında ve Karakalpakistandır. Ülkenin diğer bir zenginliği ise altın kaynaklarıdır.

Bağımsızlıktan sonra enerjide kendi kendine yeterlilik çabaları meyvesini vermiştir; önceleri enerji ithal eden ülke, komşu cumhuriyetlere petrol ve doğalgaz ihraç eder duruma gelmiştir. Kırgızistan, Tacikistan ve güney Kazakistan, doğal gaz borularıyla Özbekistan'dan enerji satın almaktadır.

Günümüzde Özbekistan ekonomisi önemli ölçüde pamuk ihracına dayanmaktadır. Kriz yıllarında diğer ekonomiler hızla küçülürken Özbekistan ekonomisinin belli ölçüde kendini koruması pamuk ihracıyla mümkün olabilmektedir.

Bağımsızlıktan sonra Özbekistan'ın izlediği ekonomi siyaseti hakkında Anar Somuncuoğlu'nun “Geçiş Döneminde Özbekistan Ekonomisi” adlı makalesini okuyabilirsiniz. *Türkler*, XIX, (Ankara, 2002), s. 683-92.

MAKALE

İktisadi Sorunlar

Özbekistan dış yatırımları çekmek istemektedir. Fakat ülkeye yatırım yapan Batılı, Rus, Türk ve Uzak Doğulu firmalar caydırıcı sert uygulamalarla karşılaşmaktadır. Büyük ölçekli (ve dolayısıyla belli ilkeler doğrultusunda hareket eden), ciddi Batılı firmaların Özbekistan'da iş yapma imkânı yok gibidir. Bunun yerine, yerel şartlara kolay uyum sağlayabilen ve ilkeler konusunda esnek davranan orta ve küçük ölçekli girişimciler (Türk firmalarının çoğu böyledir) iş görmektedir. Fakat bu firmaların da bir garantisi yoktur. Çok iyi iş yapan bir firma, hükûmet denetimiyle bir gecede darmadağın olabilmektedir.

Taşkent'te bir Türk işadınının başına gelenler bunlardan sadece biridir. 2004'te Taşkent'te açtığı Turkuaz adlı bir alışveriş merkeziyle işe başlayan bu işadamı daha

sonra işini genişleterek iki yerde daha şubeler açmıştır. Bunlardan Semerkand şubesinin açılışını Türkiye sağlık bakanı yapmıştır. Mart 2011’de bu işadaminin Taşkent’teki işyerine ani bir baskın yapılmış, kendisi tutuklanmıştır. Vergi kaçırdığı iddiasıyla bütün malvarlığına el konulmuştur. Türk işadamı 9 ay hapiste kaldıktan sonra sınırışı edilmiştir (Yılmaz 2012). İddiaya göre, aynı yıl içinde 100’e yakın Türk firması kapatılmış, mallarına el konulmuştur.

Özbekistan’ın başka ülkelerle olan siyasi ilişkilerinin niteliği ticari kuruluşların kaderini kolayca etkilemektedir. Rusya ile ilişkilerin bozulmaya başlamasının ardından, yukarıdakine benzer bir olay 2012 yılı ortasında bir Rus şirketinin başına gelmiştir. Özbek yetkilileri, ülkedeki telefon hizmetinin yarısına yakın kısmını sağlayan MTS adlı Rus telefon şirketinin lisansını dondurmuşlardır. Şirket yetkilileri vergi kaçırdıkları gerekçesiyle tutuklanmış, şirketin bütün malvarlığına el konulmuştur.

Hızlı nüfus artışı, Özbeklerin ülke nüfusu içindeki oranını arttırırken, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. İnsan sayısının artması tarım yapılan bölgelerde yoğunlaşmayı arttırmakta ve toprakların daha fazla bölünmesine yol açmaktadır. İş sahalarının yetmemesi, nüfusun ülke dışındaki alanlara (Rusya’nın büyük merkezlerine) yönelmesine sebep olmaktadır. Özbeklerin azımsanmayacak bir kesimi Moskova ve diğer Rus şehirlerindeki alt düzey işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

Bağımsızlığı izleyen yıllarda devlet kurumlarının ve üniversitelerin yönetim kadrolarına yerel unsurlar getirildi. Yönetimde ve kurumlarda Özbek merkezli atama ve uygulamaların yapılması, diğer unsurların dışlanması sonucunda, özellikle Slav kökenliler ülkeyi terk etti. Kurumları çekip çeviren ve bu işi eskiden beri yürüten Rus veya diğer Avrupalı unsurların ülkeyi terk etmeleri ciddi bazı sorunlara yol açtı. Sanayide ve diğer bazı alanlarda kaliteli personel sıkıntısı çekilmeye başlandı.

Bu tür sorunlar olmakla birlikte, Özbekistan bazı ülkelerle ilişkiler kurmak için gayret etmektedir. Cumhurbaşkanı Kerimov, 2012 sonbaharında Güney Kore’yi ziyaret ederek büyük çaplı projeler için anlaşmalar imzaladı; Nevai bölgesindeki sanayi alanlarının ve Taşkent yakınında bulunan Angren kömür yataklarının geliştirilmesi kararlaştırıldı. Arkasından Türkmenistan’ı ziyaret eden Kerimov, bu ülke ile bazı ticari anlaşmalar imzaladı; Tacikistan’da yapılması planlanan hidro-elektrik barajının engellenmesi için Türkmenistan’ın desteğini almaya çalıştı. Söz konusu baraj Özbekistan’ın su kaynaklarını olumsuz etkileyecektir.

Ruslar, Orta Asya’ya ilk geldikleri zamanlardan beri şehirlerde yerleşmişler ve şehir yönetimindeki kilit mevkileri işgal etmişlerdi. Özellikle teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren görevlerde çalışanlar Rus veya diğer Avrupalı unsurlardı. Onların ülkeyi terk etmeleri sanayide ve devlet kurumlarında önemli bir boşluk yarattı.

SIRA SİZDE

Günümüzde Özbek ekonomisinin karşılaştığı sorunlar nelerdir?

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ KÜLTÜR HAYATI

Sovyet Mirası ve Değişmeler

Sovyetlerin Özbek toplumunu dönüştürme çabaları acaba ne ölçüde başarılı oldu? 70 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında Özbeklerin önemli bir kültür değişimi yaşadıkları bir gerçektir. Yeni etnik kimliklerin oluşması ve lehçeler arasındaki farklılıkların sistemleştirilmesi siyaseti başarılı olmuştur. Sovyetlerin ilk zamanlarında birer kabile olan unsurlar, Sovyet kuramcılarının ve etnograflarının gayretleri sonucunda artık kendilerine ait etnik bir kültür ve edebi dillere sahiptiler.

Sovyetlerin olumlu katkıları da olmuştur. Ülkede okullaşma ve okur-yazar oranı eskisiyle kıyaslanamayacak derecede yükselmiştir. Bugün Özbekistan'da kültür hayatı son derece zengindir. Resim, müzik, tiyatro, bale ve diğer sanat türlerinde Orta Asya kökenli çok önemli şahsiyetler yetişmiştir. Halkın azımsanmayacak bir kısmı bu sanatlardan zevk almakta ve sosyal etkinliklere katılmaktadır. Üniversitelerde ve diğer kurumlarda özel günler ve (öğretim üyelerinin başarılarını ödüllendiren) kutlamalar oldukça fazladır; bunlar sosyal hayata bir canlılık ve anlam kazandırmaktadır.

Sovyet döneminde Özbek kadınları, eskisiyle kıyaslanamayacak derecede hak ve imkânlarla sahip oldular. Yönetimin teşvikiyle kadınların eğitimine önem verildi, toplumsal hayata katılımları arttı. Bugün Özbekistan'da kadınlar hayatın içindedirler ve önemli görevlerde bulunmaktadırlar. Diğer İslam toplumlarıyla kıyaslandığında çok daha güvenli ve serbest bir konuma sahiptirler.

Sovyet dönemindeki yoğun dönüştürme çabalarına rağmen, Özbekistan'da geleneksel hayat tarzı ve aile yapısı belli ölçüde devam etmektedir. Geleneksel ev mimarisi tamamen kaybolmamıştır. Taşkent'in bazı mahallelerinde Özbek tarzı evler bulunmaktadır; tek katlı, içe dönük ve kare şeklinde olan bu evlerin odaları avluya bakmaktadır; avlu ortasında çay içilip sohbet edilen bir çardak bulunmaktadır.

Bu tip evlerde büyük aileler (kız tarafının kayın validesi, kayın babası birlikte) oturmaktadır. Ne kadar modernleşmiş olursa olsun, Özbek gelini kaynanasına itaat etmek durumundadır. Özbekistan'daki "gelin selamı" denilen törensel uygulama bunun sembolik bir göstergesidir. Gelin, eğilerek kaynanayı selamlar. Bu aynı zamanda kaynananın otoritesine boyun eğceğinin bir ifadesidir. Bu tür büyük ailelerde ev hizmetlerinin önemli bir kısmı gelinin üzerindedir. Sovyet rejimi erkek egemenliğini kırma çabası gösterdiyse de, erkeklerin ailedeki rolünde pek fazla değişiklik olmamışa benzetilmektedir.

Sovyet döneminde farklı etnik gruplar arasındaki evlilikler özendirilmişti. Bunun etkisiyle azımsanmayacak sayıda karma evlilikler olmuştur. Komünist partisinde yükselmek ve iyi bir makama yerleşebilmek için Rus eşe sahip olmak önemli bir avantaj sağlıyordu. Bugün evlilikler büyük ölçüde aynı etnik gruptan ve dinden insanlar arasında olmaktadır. Kendi milliyetleri dışında evlenme eğilimi sadece Rus kadınlarında vardır.

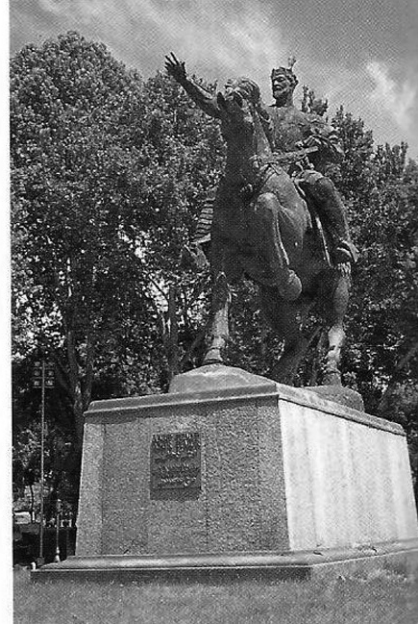
Özbekçenin resmî dil olarak ilan edilmesi 1989'da oldu. Bağımsızlığın ilk yıllarında Özbekçenin kullanım alanı genişletildi. Rusça resmî dil olmaktan çıkarılarak ülkedeki milliyetler arasındaki iletişim dili statüsüne indirildi. Resmî işlemlerin bazılarında (mesela vize, pasaport, ehliyet) Rusça tamamen terk edildi; yerine Özbekçe ve İngilizce ikame edildi.

Daha yakın zamanlara kadar çocuklarına Rusçadan başka dil öğretmemek için uğraşan üst düzey bürokratlar, "sömürge dili" olan Rusçanın yerine milli dili (Özbekçeyi) ikame etmeye gayret ettiler. Özbekçeyi korumak ve geliştirmek için yasalar çıkardılar. Bu yasalar, hakkıyla uygulandığında oldukça katıydı. Ülkenin dilini bilmeyen memurlar alt kadrolara itilebilir veya işini tamamen kaybedebilir-di (Roy 2000: 229).

Özbekistan yönetimini elinde bulunduran eski komünistler, rüzgârı arkalarına aldılar; bağımsızlık dönemindeki milliyetçi duyguları kullanmasını iyi bildiler. Sovyet yönetiminin son dönemlerinden itibaren yükselen ve çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu muhalefetin söylemini becerikli bir şekilde ellerinden aldılar.

Resim 7.3

Taşkent'in merkezindeki meydan'da heykel değişimleri: Meydanda önce Türkistan'ı işgal eden Rus generali von Kaufmann'ın heykeli yer alıyordu (üstte, soldaki resim). Sovyetlerin ilk döneminde bunun yerine Stalin'in heykeli konuldu. Daha sonra buraya Karl Marks'ın heykeli yerleştirildi. Bağımsızlıktan sonra o da kaldırıldı ve yerine Emir Timur'un heykeli dikildi.

Latin Alfabesine Geçiş

1993'te Özbekistan Latin alfabesine geçme kararı aldı. Yeni alfabe belirlenirken İngilizcedeki harfler esas alındı. Latin alfabesine geçiş, birdenbire değil, kademe- li olarak yapıldı. 1996-97 eğitim yılında ilkokul birinci sınıflar Latin harfleriy- le eğitime başladılar. Bir yıl sonra birinci ve ikinci sınıflar yeni alfabeyle eğitim gördüler. Bugün Özbek ve Karakalpak okullarındaki Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanmıştır.

Özbekistan'da alfabe değişikliğine karar verilirken önemli bir kesim Arap alfabesine geçmeyi savundu. Bu da ülkede İslamî mirasa olan duyarlılığın ne derece yüksek olduğunu göstermekteydi. Latin harflerinin tercih edilmesinin temel sebebi modernliğe ve daha Batılı bir tarza geçiş isteğiydi; bu süreç, aynı zamanda Ruslaştırılmadan arınma ve Sovyet kültüründen uzaklaşmanın bir vasıtasıydı (Landau 2011: 54).

Latin harflerine geçme kararı önemli eleştiriler almıştır. Uzun sayılabilecek bir süre geçmesine rağmen, gazete ve dergiler hâlâ Kiril harfleriyle basılmaktadır. Halkın büyük bir kısmı (orta yaş ve üzerindeki, siyasi liderler ve aydınlar) bu harflerle okuyup yazmaktadırlar. Dışarıdan bakan biri, yeni harflere geçilmesinin tam bir karara bağlanmadığı izlenimine kapılabilir. En önemli eleştiri ise yeni yetişen kuşağın dünya kültüründen uzak ve bilgisiz kalmasıdır. Bütün bu sorunlara rağmen, Latin alfabesi gün geçtikçe daha fazla yaygınlık kazanmaktadır. Çocuk kitaplarının büyük çoğunluğu yeni alfabeye basılmıştır.

Yeni Tarih Yazımı

Özbekçeye önem verilmesiyle birlikte, orta öğretim tarih ders kitaplarının Özbek dilinde ve yeni duruma göre yazılması gereği ortaya çıktı. Bu kitaplar komünist ideolojiden arındırılrsa da, Sovyet tarih yazımından tamamen sıyrılamamıştır. Zira yazarlar Sovyet dönemi eğitim sisteminin ürünüydüler; Sovyet ideolojisi ve metoduyla yetişmişlerdi.

Tarih ders kitaplarının içeriğinde önemli sayılabilecek değişiklikler yapıldı. Rus işgali ve Stalin döneminde yapılan zulümler (Rusları rahatsız etmeyecek bir şekilde) eleştirildi, Ceditçilerin katkılarına önemli bir yer ayrıldı. Sovyet tarihlerinde karalanan veya yok sayılan Ceditçi aydınlar, yeni tarih kitaplarında Türkistan millî uyanışının kahramanları olarak sunuldu.

Bu yenilikler olmakla birlikte, Sovyet döneminin bazı yönleri korunmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında Özbeklerin Sovyet vatanının savunmasına olan katkılarından ve kahramanlıklarından övgü ve gururla söz edilmektedir. Edebiyat tarihinde de aynı yaklaşım sürmektedir. Sovyet ideolojisine hizmet etmiş yazarlardan günümüzde de övgüyle söz edilmektedir. Fakat bir farkla: Bu yazarlar millî bir kimliğe büründürülmüştür.

Rus Kültürünün Gerilemesi

Ülkede Rusların sayısı azalsa da, Rus kültürü hâlâ önemli bir yere sahiptir. Rusça özellikle kent merkezlerinde yaygındır. 2007 yılı verilerine göre, ülke halkının % 14'ü Rusça konuşmaktadır. Rusça, klasik eserlere ulaşmanın ve dünya kültürü ile bağ kurmanın önemli bir aracıdır. Bağımsızlık döneminde Ruslaşmaya karşı bir tepki gelişmiş olsa da, Rusça her zaman prestijli bir dil olmuştur. Değişik etnik gruplar arasındaki iletişim dili bugün de Rusçadır. Yerel diller daha ziyade kırsal kesimlerde yaygındır.

Taşkent ve diğer şehirlerden Rusların ülkeyi terk etmelerine paralel olarak Rus kültürü de önemli ölçüde geriledi. Bu durum, bir taraftan yerelleşmeyi güçlendirirken, bir taraftan da dünya kültüründen habersiz nesiller yetişmesi endişesini doğurmaktadır. Bu yüzden, 2000'li yılların ortalarında Rusça öğretilmesine önem verildi; Rusça ders saatleri arttırıldı.

Sovyet tarih kitaplarında İngiliz ajanı olarak sunulan Enver Paşa, yeni Özbek tarih kitaplarında Buhara toprağından Kızıl Ordu'nun çıkarılması ve ülkenin bağımsızlığına kavuşması için çalışan Korbaşı (Basmacı) önderlerinden biri olarak takdim edilmekte, bu uğurda şehit düştüğü belirtilmektedir (Alimova 2004: 106).

Sovyet yıllarında Rusça bilmek çok önemliydi. Özellikle ilim ve kültür alanlarında Rusça bilmeden bir şey yapmak imkânsız gibiydi (bu durum bugün de önemli ölçüde geçerlidir).

Basın ve Yayın Hayatı

Sovyet döneminde sadece devlete bağlı bir basın vardı. Dolayısıyla, yalnızca Moskova için ve Moskova'nın emriyle yazılan şeyler basılabiliyordu. Bağımsızlıktan sonra bu durum pek fazla değişmemiş gibidir. Bunun tek istisnası, 1980'li yılların sonunda görüldü. Kısa bir süre için bağımsız denilebilecek basın faaliyetleri görüldü. Fakat çok geçmeden gazeteler kapatıldı, yöneticileri hapse atıldı veya sürgün edildi.

Günümüzde gazete ve dergi sayısı nüfusla karşılaştırıldığında oldukça az olup gazetelerin bazıları haftada beş gün, bazıları ise sadece iki gün yayınlanmaktadır; gazetelerin tirajı oldukça düşüktür; sayfa düzeni, haber verişi tarzı Sovyet yayınlarını andırmaktadır. Yeni basılan kitaplarda içerik ve baskı yönünden önemli bir gerileme ve özensizlik görülmektedir.

Televizyonların çoğu devlet kanalıdır ve Sovyet dönemindeki gibi resmî açılışlar ve kültür-sanat programlarıyla doludur. Haberlerde hiçbir olumsuzluk verilmemekte, her şey tozpembe gösterilmektedir. Sevilmeyen ülkeler hakkındaki haberler olumsuzdur; doğal afetler, ekonomik krizler, halktaki huzursuzluklar hep bu ülkelerde olmaktadır. Uydu anteni olanlar Rusya televizyonlarını izlemektedir, zira Rusya haberleri daha inandırıcı bulunmaktadır.

Edebiyat

Edebiyat alanında, 1980'lerin ortalarından itibaren milli ve dinî eserler yazılmaya başlandı. 1990'lı yıllar, milliyetçilik, özgürlük ve Sovyet döneminde yasaklanan konuların ortaya çıktığı bir dönem oldu. Stalin yıllarında öldürülen, eserleri yasaklanan yazarların kitapları yeniden basılmaya başlandı. Bağımsızlıktan sonra yazılan edebi eserler içinde en iyileri düz yazı türündedir. 1951'de Sibirya'ya sürgün edilen Şükrullah Yusufoglu (1921 doğumlu), *Kefensiz Gömülenler* adlı hâtıra eserinde üç yıl süren sürgün hayatında çektiği eziyetleri kaleme aldı. Tâgay Murad *Atamdan Kalgen Deleler* (Babamdan Kalan Tarlalar, 1993) adlı romanında Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgal edilmesini ve Sovyetlerin sömürgeci siyasetini işledi. Şükür Halmirzayev, *Alaböci* (1995) adlı romanında yeni dönemde ortaya çıkan haksızlıkları ve bozulmaları ele aldı. Yine bu yıllarda yayınlanan Tahir Melik'in (1946 doğumlu) Türkistan'daki toplumsal sorunları ele aldığı *Şeytanat* adlı dört kısımlık roman dizisi büyük bir ilgi topladı.

1990'lı yılların sonundan itibaren ortaya çıkan gelişmeler yazarları da etkiledi. Birçok yazar yazılarında ve şiirlerinde mevcut yönetimi övmek gereğini duymaktadır. Sovyet döneminde olduğu gibi, bugün de yayınlanan kitapların pek çoğunun ilk sayfasında devlet başkanının bir sözü alıntılanarak verilmektedir. Bilimsel kitapların dipnotlarına bakıldığında, ilk birkaç kaynağın devlet başkanının kitapları olduğu görülmektedir.

Tâgay Murad'ın *Babamdan Kalan Tarlalar* romanı 1998'de yönetmen Şöhret Abbasov tarafından sinemaya da uyarlanmıştır. Yüz yıllık köy hayatının ele alındığı filmde Özbek hayatı ve gelenekleri canlandırılmıştır.

Özet

Özbekistan'ın genel özelliklerini tanımlamak.

Orta Asya'nın ortasında yer alan Özbekistan, bölgedeki bütün ülkelerle sınırdadır. Eski yerleşim yerlerinin çok önemli bir kısmı bu ülkededir. 447 bin km² olan ülke topraklarının dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkırdır; ekilebilir alanlar % 9'dur. Ülkenin batısında yer alan ve özerk statüde bulunan Karakalpakistan'ın büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır ve nüfusu azdır. Fergana ve diğer bazı bölgeleri verimli alanlara sahiptir. Özbekistan, 30 milyona yaklaşan nüfusuyla Orta Asya cumhuriyetleri içinde en kalabalık nüfusa sahiptir. Özbekler, ülke nüfusunun % 80'ini oluşturmaktadır. Rusların oranı ise azalmaktadır. Diğer unsurlar, Tacikler, Kazaklar ve Karakalpaklardır. Özbekçe, Türkiye Türkçesine yakındır. Dil özellikleri bakımından kuzey (Kıpçak-Özbek) ve güney lehçeleri olarak ikiye ayrılır. Güney lehçesinde Farsçanın etkisi büyüktür. Özbek edebi dili için bu lehçe esas alınmıştır.

Sovyet Özbekistan'ındaki siyasi gelişmeleri değerlendirmek.

1924-25 yıllarında Orta Asya'nın siyasi coğrafyası etnik esaslara göre yeniden çizildi. Buhara Halk Cumhuriyeti lağvedilerek Özbek SSC kuruldu. 1937 yılına kadar ülkede Ceditçi geçmişe sahip, milliyetçi eğilimli sosyalist liderler iş başındaydı. Stalin'in talimatıyla bu liderlerin tasfiye edilmesinden sonra, Stalinci kuşak olarak nitelendirilen ve Moskova'nın denetiminde olan liderler kuşağı işbaşına geldi. Bu dönemde çok sayıdaki Rus, Ukrain, Polonyalı ve Yahudi yönetici ve aydın bölgeye getirilip üst düzey görevlerde istihdam edildi. Özbekler ve diğer Müslüman kökenliler alt görevlerde yer aldılar. Stalin'in 1953'te ölmesiyle, Özbek kurumları üzerindeki baskı önemli ölçüde kalktı; Özbek liderleri bu yeni dönemde Sovyetler Birliği'nin yüksek mevkilerine getirildiler. 24 yıl boyunca ülkeyi yöneten Şeref Raşidov, bir taraftan Moskova politikalarıyla uyumlu gibi hareket ederken, diğer yandan devlet kademelerinde sessiz bir Özbekleştirme siyaseti izledi. Raşidov öldüğünde Sovyetler Birliği genelindeki ekonomik çöküş

iyice kendini hissettirdi. Sovyet lideri Gorbaçov döneminde baskıların gevşemesiyle yıllardır gizlenen sorunlar (çevre faciası, Ruslaştırmanın yarattığı rahatsızlıklar) açığa çıktı.

Sovyetlerin Özbekistan'ı dönüştürme projesini tanımlamak.

70 yıl devam eden Sovyet Özbekistan'ında önemli bir sosyal ve kültürel dönüşüm projesi uygulandı. 1924'te Türkistan'daki mevcut cumhuriyetler ortadan kaldırıldı ve etnik esasa dayalı cumhuriyetler yaratıldı. Bu cumhuriyetlerin sınırları belirlenirken Sovyetlerin stratejik hesapları göz önüne alındı. Orta Asya sınırlarının etnik esaslara göre çizilmesini buna uygun olarak etnik tarihler yazılması izledi; bu sınırların tarihî gerçekliğini ispata dayanan bir tarih yazımı teşvik edildi. 1920'lerin sonunda Özbek, Kazak, Türkmen ve Kırgız gibi Türk halkları için Latin alfabesi kabul edilirken, alfabeler arasında farklılıklar yaratılmasına özen gösterildi. Özbek edebi dili seçilirken Farsçanın aşırı etkisinde kalmış olan Taşkent lehçesi temel alındı. 1939-40 yıllarında Sovyet hükûmeti yeni bir karar alarak Orta Asya'nın Türk halkları için Kiril alfabesini getirdi. Sovyet dilbilimcileri Kirile geçerken de farklı Türk toplulukları için olabildiğince farklı alfabeler belirlediler. Moskova'nın desteğiyle Özbek SSC'nde sosyalist yazarlar kuşağı yaratılmaya çalışıldı. 1937-38 yıllarında önde gelen (milliyetçi eğilimli) Özbek yazarları (Çolpan, Kadiri, Fıtrat) ortadan kaldırıldı. Bu yazarların yerini, rejimin belirlediği amaçlar doğrultusunda yazan edebiyatçılar aldı. Sovyet döneminde kadınları sosyal hayata katmak amacıyla bir dizi girişimler yapıldı. Bu uygulamaların olumlu etkileri günümüze kadar devam etti.

Bağımsızlıktan sonraki siyasi ve toplumsal gelişmeleri açıklamak.

1989'dan beri Özbekistan'ın başında bulunan İ. Kerimov, Sovyet sisteminin ani bir şekilde çökmesiyle ülkenin en güçlü siyasi lideri hâline geldi. 1991 yılı sonunda yapılan seçimlerden başarıyla çıktı. Bundan sonra, başkanlık yetkilerini arttıran kararlar aldırdı. Ülkede istikra-

rı sağlamak gerekçesiyle muhalefet partilerini bertaraf etti. Medya üzerinde sıkı bir denetim sağladı. 1999'da Taşkent'teki suikast teşebbüsünden sonra ülkeyi daha sıkı bir tarzda yönetmeye başladı. 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları, Özbekistan'ı ABD'ye yaklaştırdı. Ancak, Mayıs 2005'te, Andican'da ortaya çıkan olaylar sırasında Özbekistan'ın ABD ve Avrupa devletleri ile olan ilişkileri gerginleşti. Yalnızlaşan ülke, Rusya'ya ve Çin'e yaklaştı. Türkiye ile olan ilişkiler bağımsızlığın ilk yıllarında sıcak bir şekilde başladı ise de, 1999'daki olaylardan sonra bozuldu. Ekonomisi önemli ölçüde pamuk ihracına dayanan Özbekistan, tek ürüne (pamuğa) bağımlılıktan kurtulmak ve gıda sektöründe kendi kendine yeter hâle gelmek için, buğday ekimini teşvik etmektedir. Özbek ekonomisinin dayandığı kaynaklar, doğal gaz ve petroldür. Bağımsızlıktan sonra ülkenin enerjide kendi kendine yeterlilik çabaları meyvesini vermiştir; önceleri enerji ithal eden ülke, komşu cumhuriyetlere petrol ve doğalgaz ihraç eder duruma gelmiştir. Özbekistan dış yatırımları çekmek istemekle birlikte, yabancı firmaların karşılaştıkları zorluklar caydırıcı bir rol oynamaktadır.

Bağımsızlıktan sonraki kültürel gelişmeleri değerlendirmek.

Özbekistan'ın kültür hayatı son derece zengindir. Resim, müzik, tiyatro, bale ve diğer sanat türlerinde çok önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bağımsızlıktan sonra Özbekçeye önem verilmesiyle birlikte, ders kitapları da Özbekçe yazılmaya başlanmıştır. Bu kitaplar komünist ideolojiden arındırılrsa da Sovyet tarih yazımından sıyrılmamıştır. 1993'te Özbekistan Latin alfabesine (kademeli olarak) geçme kararı aldı. Ülkede Rusça öğretiminin gerilemesi, dünya kültüründen habersiz nesiller yetişmesi endişesini doğurmuştur. Bu yüzden, 2000'li yılların ortalarından beri Rusça öğretimi teşvik edilmektedir. 1980'li yılların sonunda birkaç yıl bağımsız denilebilecek basın faaliyetleri görülmüş ise de, ilerleyen yıllarda Sovyet dönemi uygulamalara benzer kısıtlamalar olmuştur. Günümüzde Özbekistan'da yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı nüfusla karşılaştırıldığında oldukça azdır; gazetelerin tirajları düşüktür. Yeni basılan kitaplarda içerik ve baskı yönünden önemli bir gerileme görülmektedir. Televizyonların çoğu devlet kanalıdır.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdaki cumhuriyetlerden hangisi Özbekistan'ın komşusu **değildir**?
 - a. Rusya
 - b. Tacikistan
 - c. Türkmenistan
 - d. Kazakistan
 - e. Afganistan
2. Aşağıdaki şehirlerden hangisi Özbekistan içinde **yer almaz**?
 - a. Semerkand
 - b. Andican
 - c. Buhara
 - d. Hive
 - e. Hocend
3. Aşağıdakilerden hangisi Sovyet lideri M. Gorbaçov döneminde uygulanan politikalarındandır?
 - a. Sovyetleştirme
 - b. Yeniden yapılanma
 - c. Kollektifleştirme
 - d. Ruslaştırma
 - e. Pamuk ektirme
4. Aşağıdakilerden hangisi Özbek SSC yöneticilerinden biri **değildir**?
 - a. İslam Kerimov
 - b. Şeref Raşidov
 - c. Erkin Vahidov
 - d. Feyzullah Hocayev
 - e. Refik Nişanov
5. *Buhara Cellatları* adlı eser aşağıdaki yazarlardan hangisine aittir?
 - a. Hamza Hakimzade Niyazi
 - b. Abdullah Kadirî
 - c. Abdurrauf Fitrat
 - d. Abdulla Aripov
 - e. Sadriddin Aynî
6. Sovyetlerin kadını dönüştürme girişimleri **en çok** hangi halklar arasında dirençle karşılanmıştır?
 - a. Özbekler ve Tacikler
 - b. Kazaklar ve Kırgızlar
 - c. Tatarlar ve Başkurtlar
 - d. Karakalpaklar ve Kazaklar
 - e. Kırım ve Kazan Tatarları
7. Aşağıdakilerden hangisi Özbekistan ekonomisinin dayandığı **temel** kaynaklardan biri **değildir**?
 - a. Pamuk
 - b. Altın
 - c. Doğalgaz
 - d. Hidroelektrik barajları
 - e. Petrol
8. Aşağıdaki ülkelerden hangisi Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi **değildir**?
 - a. Rusya Federasyonu
 - b. Kırgızistan
 - c. Ukrayna
 - d. Özbekistan
 - e. Çin Halk Cumhuriyeti
9. Aşağıdakilerden hangisi bağımsızlık sonrasında Özbek kültür hayatındaki değişimelerdendir?
 - a. Tarih ders kitapları yeniden yazılmıştır.
 - b. Kadını sosyal hayata katma girişimleri yapılmıştır.
 - c. Yazarlar sosyalist amaçlara hizmet etmeye yönlendirilmiştir.
 - d. Rusça resmî dil olarak ilan edilmiştir.
 - e. Geleneksel ev mimarisi ortadan kalkmıştır.
10. Bağımsız Özbekistan'da Latin alfabesine geçme kararı kaç yılında alınmıştır?
 - a. 1991
 - b. 1993
 - c. 2001
 - d. 2003
 - e. 2005

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise “Özbekistan: Genel Bilgiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “Özbekistan: Genel Bilgiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise “Sovyet Döneminde Özbekistan” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise “Sovyet Döneminde Özbekistan” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise “Sosyal ve Kültürel Dönüşüm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “Sosyal ve Kültürel Dönüşüm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Sonrası Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Sonrası Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Dönemi Kültür Hayatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Dönemi Kültür Hayatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Özbekistan, birçok bakımdan Orta Asya’nın merkezi konumundadır. Bölgedeki bütün cumhuriyetlerle sınırdadır. Eski tarihî merkezlerin çoğu bu ülkededir. Nüfus bakımından da ülke Orta Asya’nın en kalabalık kısmını oluşturur. Ülkeye adını veren Özbekler, tarihte bölgenin önemli bir kısmını yönetme becerisini göstermişlerdir.

Sıra Sizde 2

Gorbaçov’un izlediği açıklık politikası, geçmişte üzeri örtülen birçok sorunu açığa çıkardı. Sovyet adı altında Ruslaştırma politikasının yürütüldüğü, Sovyetlerin pamuk hırsının çevre felaketine yol açtığı gerçeği su yüzüne çıktı. Arap harflerinden Latin alfabesine, sonra Kiril harflerine geçiş ve Rusçanın yaygınlaştırılması politikalarının aslında Rus şovenizminin bir parçası olduğu ifade edildi.

Sıra Sizde 3

Komünist Parti merkez komitesinin edebiyatı yönlendirme girişimleri Ceditçi aydınların direnç göstermesi yüzünden başlangıçta yavaş ilerledi. Parti talimatları doğrultusunda, 1934’te Sovyet yazarlar birliği oluşturuldu. Aynı yıl bunun Özbekistan ayağı oluşturuldu. Birliğin ilk kongresinde yazar ve şairlerin kolektifleştirme, kadın-erkek eşitliği ve partiye bağlılık gibi konular üzerinde yoğunlaşması kabul edildi. Milliyetçi yazarlar Sovyet amaçlarına hizmet etmeye zorlandılar. 1937-38 yıllarında ise ortadan kaldırıldılar. Onların bertaraf edilmesinden sonra rejim kendi propagandasını yapan proleter yazarlar kuşağını daha rahat bir şekilde yönlendirdi.

Sıra Sizde 4

Resmî ağızlardan açıklanan Özbek görüşüne göre, Türkiye-Özbekistan arasındaki ilişkilerin bozulmasının iki temel sebebi vardır. Birincisi, Türkiye’nin Türk cumhuriyetlerinin siyasi birliği konusundaki ısrarcı davranmasıdır. İkincisi ise Özbekistan’ın duyarlı olduğu konuları dikkate almamasıdır. Yine, Özbek görüşüne göre, ilişkilerin duygusal ve ideolojik zemine değil, karşılıklı iktisadi yararlaraya dayanan pragmatik esaslara dayanması gerekir.

Sıra Sizde 5

Bugün Özbek ekonomisinin çıkmazlarından biri, dış yatırımların kısıtlı olmasıdır. Hükûmetin sert uygulamaları ve bürokratik engeller yabancı yatırımcılar için caydırıcı bir rol oynamaktadır. Hızlı nüfus artışı da ülkedeki ekonomik sıkıntıları arttırmaktadır; bu durum tarım bölgelerinde yoğunlaşma yaratmakta, toprakların daha fazla bölünmesine sebep olmaktadır. Sanayi ve devlet kurumlarındaki nitelikli unsurların (Rus ve diğer Batılı grupların) ülkeyi terk etmesi, vasıflı eleman sıkıntısı yaratmıştır.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 7: Özbekistan Cumhuriyeti

Özbekistan: Genel Bilgiler

1. Özbekistan'ın başkenti neresidir?

Cevap: Taşkent

2. Özbekistan topraklarının ancak %9'unun tarıma elverişli olmasının sebebi nedir?

Cevap: Ülkenin dörtte üçünün çöl, yarı çöl ve bozkırdan oluşmasıdır.

3. Sovyetlerin ilginç bir politikası olan 'Eski Şehir' ne amaçla uygulanmıştır?

Cevap: Eski şehir olarak anılan dar sokaklı ve hiçbir hizmet götürülmeyen bu kesim ile modern kısım arasındaki zıtlık gösterilerek Sovyetlerin ne kadar büyük bir ilerleme sağladığının propagandasının yapılması için.

4. Özbekistan Fergana Vadisini diğer hangi iki ülke ile paylaşmaktadır?

Cevap: Kırgızistan ve Tacikistan.

5. Özbekçe Türkçe'nin hangi lehçesine ait bir dildir?

Cevap: Çağatay lehçesi.

6. Özbekistan'ın batısında yer alan ve özerk statüye sahip bölgenin adı nedir?

Cevap: Karakalpakistan.

7. Sovyetler Birliği zamanında Orta Asya etnik esasa göre bölünürken, Karakalpakistan doğrudan Rusya federasyonuna bağlı bir özerk bölge haline getirildi. 1932 yılında ise özerk cumhuriyet statüsü kazandı. 1936'da özerkliğini koruyarak Özbek SSC'ne dâhil edildi. Karakalpakça adı altında edebi bir dil yaratıldı. Bunun sebebi neydi?

Cevap: Rusya'nın güçlü bir Kazakistan görmek istememesi ve böl ve yönet siyasetinin Sovyet yönetiminin işine gelmesiydi.

Sovyet Döneminde Özbekistan

8. Feyzullah Hocayev kimdir?

Cevap: Ulus inşa etme siyaseti güden ve Ceditçi gelenekten gelen milliyetçi eğilimli Özbek lideridir.

9. Görev başında bulunduğu dönem Sovyetlerde rüşvet ve adam kayırmacılık ile özdeşleştirilmiş olan Özbek siyaset insanı kimdir?

Cevap: Şeref Raşidov.

10. Özbekistan'ın Sovyetler Birliği içindeki egemenliği hangi tarihte kabul edilmiştir?

Cevap: 1990.

Sosyal ve Kültürel Dönüşüm

11. 1920'lerin sonunda Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız gibi Türk halkları için Latin alfabesi kabul edilirken, alfabeler arasında farklılıkların yaratılmasına özen gösterildi. Alfabeler arasında farklılıklar yaratılmasının sebebi neydi?

Cevap: Halkları birbirlerinden uzaklaştırmaktı.

12. Alfabe değişikliğini takip eden süreçte, Milli tarihlerin yazılması aşamasında, Orta Asya Cumhuriyetlerinin tarihi hangi ideoloji doğrultusunda yazıldı?

Cevap: Marksist ideoloji.

13. Özbekistan'da 1919'da Çigatay Gurungi (Çağatay Grubu) adında bir edebiyatçılar derneği kuruldu. 1922 yılında bu derneğin kapatılmasının sebebi neydi?

Cevap: Derneğin pan-Türkist amaçlar taşıdığının düşünülmesi.

14. Orta Asya kadınlarının sosyal hayata katılması Sovyetlerin öncelik verdiği sosyal amaçlardan birisiydi. Bunun sebebi neydi?

Cevap: Rejim, kadınların iş gücünden yararlanmak istiyor, bunun için onları geleneksel bağlardan koparmayı amaçlıyordu.

Bağımsızlık Sonrası Gelişmeler

15. *Bağımsız Özbekistan'ın ilk devlet başkanı kim olmuştur?*

Cevap: İslam Kerimov.

16. *Özbekistan bağımsızlık sonrası hangi olay sebebiyle Batı'dan uzaklaşmış, Rusya ve Çin'e yakınlaşmıştır?*

Cevap: Andican olayı sonrası.

17. *Özbekistan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne hangi tarihte katılmıştır?*

Cevap: 2001.

18. *Özbekistan ve ABD arasındaki ilişkiler neden bozulmuştur?*

Cevap: Andican olayları sebebiyle ABD'nin Özbek yönetimini eleştirmesi sebebiyle bozulmuştur.

19. *Özbekistan, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne ve Kollektif Güvenlik Örgütü'ne Anlaşması Örgütü'ndeki üyeliğini dondurmış durumdadır. Bunun sebebi nedir?*

Cevap: Yeniden ABD'ye yakın bir siyaset izleme çabası içinde olunmasıdır.

20. *Özbekistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke hangisidir?*

Cevap: Türkiye.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 7 - Alıştırma Soruları

1) Karakalpakistan kaç yılında özerk cumhuriyet statüsü kazanmıştır?

- A) 1907
- B) 1917
- C) 1930
- D) 1932
- E) 1935

Çözüm : Karakalpakistan 1932 yılında özerk cumhuriyet statüsü kazanmıştır.
Doğru cevap D şıkkıdır.

2) Taşkent, Sosyetler Birliği'nde büyüklük bakımından kaçınıcı sıradaydı?

A)

2

- B) 3
- C) 4
- D) 5
- E) 6

Çözüm : Sovyetler Birliği zamanında Taşkent, Moskova ve Leningrad'dan sonra üçüncü büyük şehirdi.
Doğru cevap B şıkkıdır.

3)

Özbekistan'ın Sovyetler Birliği içindeki egemenliği ne zaman kabul edildi?

- A) 1988
- B) 1989
- C) 1990
- D) 1991
- E) 1991

Çözüm : 1990'da Özbekistan'ın Sovyetler Birliği içindeki egemenliği kabul edildi.
Doğru cevap C şıkkıdır.

4) Oğuz lehçesi Özbekistan'ın hangi bölgesinde konuşulmaktadır?

- A) Hive
- B) Taşkent
- C) Buhara
- D) Fergana
- E) Hokand

Çözüm :

Türkçenin üç ana grubundan (diğer ikisi Oğuz ve Kıpçak) Çağatay lehçesine ait olan Özbekçe, Uygur Türkçesiyle aynı grupta olup Türkiye Türkçesine yakındır. Dil özellikleri bakımından Özbekçe iki ana gruba ayrılır. Birincisi, Farsçanın çok fazla (Taşkent, Buhara, Semerkand) ve epeyce (Fergana, Hokand) etkisinde kalan güney lehçesidir. Bu lehçe Türk dillerine özgü olan ses uyumunu kaybetmiştir. Günümüzde Özbek edebi dili bu lehçeye dayanmaktadır. İkincisi, kuzeydeki Kıpçak-Özbek lehçesidir; bunda Farsçanın etkisi azdır. Bu iki lehçeden başka, Hive bölgesinde Oğuz lehçesi konuşulmaktadır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

5) Ülkeler coğrafyası düşünüldüğünde Özbekistan Orta Asya'nın neresinde yer almaktadır?

- A) Doğusunda
- B) Batısında
- C) Kuzeyinde
- D) Güneyinde
- E) Ortasında

Çözüm : Özbekistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir ülkedir.

Doğru cevap E şıkkıdır.

6) Hangi dönem Sovyetlerde rüşvet ve adam kayırmacılık (nepotizm) ile özdeşleştirilmiştir?

- A) Ceditçi kuşak dönemi
- B) Stalinci kuşak dönemi
- C) Şeref Raşidov dönemi
- D) Osman Yusupov dönemi
- E) Gorbaçov dönemi

Çözüm : Stalinci kuşak siyasetçilerin himayesinde yetişen Özbek lider Şeref Raşidov'un Özbekistan tarihinde ayrı bir yeri vardır. Uzun yıllar (24 yıl) hüküm süren Raşidov, statükocu tavırlarıyla Çarlık dönemindeki Buhara emirlerine benzetilir. Raşidov, bir taraftan Moskova politikalarıyla uyumlu gibi hareket ederken, diğer yandan devlet kademelerinde sessiz bir Özbekleştirme siyaseti izlemiştir. Raşidov dönemi, Sovyetlerde rüşvet ve adam kayırmacılık (nepotizm) ile özdeşleştirilmiştir. Moskova'dan gelen aşırı pamuk talebine karşılık, Raşidov hükûmeti rakamları abartarak sanki çok büyük üretim yapıyormuş görüntüsü yaratmış, bunun karşılığı olarak merkezden geniş bir tahsisat koparmıştır. Diğer cumhuriyetlerde de benzeri uygulamalar olmakla birlikte, Özbekistan ve Raşidov dönemi bu özelliğiyle ünlenmiştir.

Doğru cevap C şıkkıdır.

7) Hangisi/leri sol kanat Ceditçilerdendir?

I- Abdurrauf Fıtrat

II- Sadriddin Aynî

III- Abdullah Avlanî

- A) I ve II
- B) I ve III
- C) II ve III
- D) Yalnız I
- E) I, II ve III

Çözüm : Bolşevik devrimini izleyen yıllarda Orta Asya'da Ceditçi edebiyat varlığını devam ettiriyordu. Gerçi bu dönemde sol kanat Ceditçiler (Sadriddin Aynî, Hamza Hakimzade, Abdullah Avlanî) devrimi, Lenin'i ve özgürlüğü alkışlayan şiirler yazdılar. Fakat bu yıllarda milliyetçi Ceditçiler daha ağır basıyordu. Abdurrauf Fıtrat'ın başı çektiği bu grup 1919'da Çigatay Gurungi (Çağatay Grubu) adında bir edebiyatçılar derneği kurdu. Çolpan, Elbek, Batu, Gazi Yunus gibi şair ve yazarlar bu grup içinde yer alıyordu.

Doğru cevap C şıkkıdır.

8) Aşağıdakilerden hangisi Özbekistan'ın Latin Alfabesi'ne geçiş tarihidir?

- A) 1990
- B) 1991
- C) 1992
- D) 1993
- E) 1994

Çözüm : Özbekistan'ın Latin Alfabesi'ne 1993 yılında geçmiştir. Doğru yanıt: D'dir.

Doğru cevap D şıkkıdır.

9) Aşağıdakilerden hangisi bağımsızlık sonrasında Özbek kültür hayatındaki değişimelerdendir?

- A) Yazarlar sosyalist amaçlara hizmet etmeye yönlendirilmiştir.
- B) Rusça resmî dil olarak ilan edilmiştir.
- C) Geleneksel ev mimarisi ortadan kalkmıştır.
- D) Tarih ders kitapları yeniden yazılmıştır.
- E) Kadını sosyal hayata katma girişimleri yapılmıştır.

Çözüm : Tarih ders kitapları yeniden yazılmıştır.
Doğru cevap D şıkkıdır.

10) Çigatay Gurungi (Çağatay Grubu) adındaki edebiyatçılar derneği pan-Türkist amaçlar taşıdığı gerekçesiyle ne zaman kapatılmıştır?

- A) 1922
- B) 1923
- C) 1924
- D) 1925
- E) 1926

Çözüm :

Abdurrauf Fitra
Doğru cevap A şıkkıdır.

8

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 8: Türkmenistan Cumhuriyeti

Bağımsızlık Süreci

Coğrafya ve Nüfus

Orta Asya'nın güneyinde, Hazar Denizi'nin doğusunda yer alır ve yüzölçümü 489 km²'dir. Ülkenin %95'i düzlüktür. Ülkenin büyük bir kısmını "Karakum Çölü" kaplamaktadır.

Karakum Çölü, 350 bin km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunduğu bir alandır.

Kazakistan, Özbekistan, İran ve Afganistan ile sınır komşusudur. Amuderya, Atrek, Tecen ve Mugrap önemli nehirleri arasındadır. Ülke;

- Çöl ve
- Vaha olmak üzere iki bölgeden oluşmaktadır.

Stalin'den sonra gelen Krusçev döneminde (1953-1966) Sovyetler Birliğinde bir yumuşama yaşansa da, 1966-1982 yılları arasında Sovyetler Birliği'ni yöneten LEonid Brejnev, nispeten sert bir rejim taraftarı olmuştur.

2012 nüfus sayımına göre ülke nüfusu yaklaşık 6 milyondur. Nüfusun %79'unu Türkmenler, %10'unu Özbekler, %3'ünü Ruslar ve %3'ünü Kazaklar oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkedeki Rus nüfusu yarı yarıya azalmıştır. Ülkede belirleyici hizmetlerin sekteye uğramaması için çifte vatandaşlık uygulaması yapan tek Orta Asya cumhuriyetidir (S:194, Harita 8.1).

Sovyet Yönetiminden Bağımsızlığa

1928-33 yıllarında Sovyetler Birliği'nde kollektifleştirme politikası uygulanmıştır. U uygulama ile bireylere ait topraklar devletleştirilmiş yani kohlozlar çatısı altında birleştirilmiştir. Bu politika ile birçok zengin Türkmen hayatını kaybetmiş, din adamları ve türkmen aydınları sürgüne tabi tutulmuştur. 1924-36 tarihleri arasında Ruslaştırma ve Sovyetleşime politikaları da uygulanmıştır.

Türkmenistan Komünist Partisi'nin başına mümkün olduğu kadar Moskova'ya sadık kişiler getirilmeye çalışılmıştır. Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Sovyet Türkmenistan'ında da ülkenin başında Komünist Partisi birinci sekreteri bulunuyordu. 1947 yılına kadar genellikle bu göreve Ruslar atanmıştır.

Moskova'nın, Sovyetleştirme politikalarına uzun süre destek veren Türkmen yöneticilerin başında Muhammednazar Gapurov (1969-1985) gelmektedir. Ateist bir eğitim sistemini ülkeye yerleştirmek için çaba göstermiştir. Milliyetçilikten uzaklaştırmak için de uğraşmıştır.

Muhammednazar Gapurov (1922-1999), Ersarı kabilesine mensup olup, 1922'de Çarcou iline bağlı bir köyde doğdu. Pedagoji Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra uzun süre öğretmen olarak çalıştı. 1944'te partiye girdi ve özellikle propaganda işlerindeki başarısından

dolayı çok hızlı bir şekilde yükseldi. 1969'da Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri oldu.

1980'li yılların ilk yarısında halkın örf ve adetlerine sahip çıkma konusunda gösterdikleri kararlılık, Türkmen yöneticilerini ister istemez Moskova'ya karşı yeni bir taktik uygulamaya sevk etmiştir.

Gorbaçov'un uygulamaya başladığı daha demokratik ve şeffaf siyaset Türkmenistan'da etkisini gösterdi. 1990'da parlamento seçimleri yapıldı, Türkmen Türkçe'si resmi dil olarak kabul edildi, Türkmenistan bu yılın sonunda egemenliğini, Ekim 1991'de ise bağımsızlığını ilan etti.

İç Politika

Siyasi ve İdari Yapılandırma

Türkmenistan idari yapı olarak *beş vilayetten* oluşur. Bunlar 14 şehir ve 21 rayonu kapsayan, *Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap* ve *Mari* vilayetleridir.

Bu vilayetleri devlet başkanı tarafından atanan (vali ve belediye başkanı yetkilerine sahip olan) hâkimler yönetmektedir.

Devlet başkanı ise gizli oylamayla 5 yıllığına seçilmektedir. Türkmenistan'ın ilk devlet başkan Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), "ebedi devlet başkanı" ilan edilmiştir.

Halk Maslahatı: "Halk Kurulu" anlamına gelen bu kurum, 1992-2008 yılları arasında faaliyet gösteren en yüksek iktidar kuruluşuydu. Halk Maslahatı'nın oluşturulmasıyla meclisin yetkileri sınırlandırılmış, hatta bu kurula meclisi feshetme hakkı tanınmıştı. Devlet başkanı, milletvekilleri, hâkimler, savcılar, valiler ve diğer idarecilerden (toplam 2507 üyeden) oluşan ve çok geniş yetkilere sahip olan bu kurul, devlet başkanının faaliyetlerini onaylamış, onun politikalarını meşrulaştırmıştır. Ancak tamamen Türkmenbaşı'nın kontrolünde olup yalnızca onun isteğiyle önemli kararların onayı için toplanmıştır.

Halk Kurulu Türkmenbaşı'ndan sonra iktidara gelen Gurbangulı Berdimuhammedov 2008 yılında Halk Kurulu'nu kaldırmıştır. Parlamento sadece meclisten ibaret hale gelmiştir. Halk Kurulu'nun yerini Türkmenistan Demokratik Partisi aldı ve hakim parti aracılığıyla meclis üzerindeki hakimiyet devam etmiştir. Berdimuhammedov döneminde çok partili hayata geçilmiştir. Bu dönemde Sanayiciler ve İş Adamları Partisi kurulmuştur ancak sadece sanayici ve işadamlarının haklarını koruyan dernek gibi işlemektedir.

Türkmenistan'daki devlet yönetimine ülkedeki elitlerin etkisi vardır. "Tire" denilen kabile esasları etkilidir. Yönetime etki eden tireler, *Kızıl Arvat, Mari, Balkanat, Daşoğuz, Ahal* ve *Carcov*'dur. Özellikle *Teke, Yomut, Ersarı, Göklen* ve *Salur* gibi boyların (tayfaların) ve yerel siyasi grupların siyasi hayatta önemli etkileri vardır.

Sovyet yönetiminde “böl ve yönet” politikası, Türkmenistan’da da uygulandığı için, bu boylar sıklıkla karşı karşıya getirilmiştir. Günümüzde boylar arasında bir mücadele söz konusu değildir. Adı geçen boyların temsilcileri Aksakallar Meclisi’nin Üyeleridir.

Aksakallar Meclisi, 1990’da kurulmuştur. Türkmenistan’ın bütün boy, tire, tayfaların yaşlılarından oluşan bu meclis, daha çok danışma organı görevini yapmaktadır. Eski gelenekler çerçevesinde devlet başkanı, ülkeyi ilgilendiren önemli konularda ülkeni aksakalları ile danışmakta, onların karar ve düşüncelerine önem vermektedir. Aksakallar meclisi yılda bir kere olmak üzere her sene ülkenin başka bir bölgesinde toplanmaktadır.

Türkmenbaşı Dönemi (1985-2006)

Modern Türkmenistan’ın tarihini Saparmurat Niyazov dönemi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırarak ele almak gerekmektedir.

Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), 1940’ta Aşkabad’a bağlı Kıpçak köyünde doğdu. 1967’de Leningrad (St. Petersburg) Teknoloji Enstitüsü’nden mezun oldu. Daha gençlik yıllarında partiye üye oldu. Partiye ve komünist sisteme olan hizmetleri sayesinde hızla yükseldi.

1985’te Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri (yani Sovyet Türkmenistan’ın bir numaralı adamı) olan Niyazov, 1991’de Sovyetler Birliği’nin yıkılışından sonra bağımsız Türkmenistan’ın devlet başkanı oldu. Ülkenin en güçlü lideri konumunda olan Niyazov, artık “Türkmenbaşı” unvanıyla anılmaya başlandı.

2001’de Türkmenbaşı döneminin en önemli sembollerinden biri olan “Ruhname” adlı eser yayımlanmıştır. Türkmenbaşı’nın ismiyle yayımlanan bu eser, kutsal bir kitap gibi görülmeye başlanmış, okullarda ders olarak okutulmuş, üniversite giriş sınavlarında sorunlu tutulan eserlerden biri hâline gelmiştir.

12 Aralık 1995’te Türkmenbaşı, Türkmenistan’ın daimi tarafsız bir ülke olduğu kararını ilan etti. Bu karar, BM Genel Kurulu’nda da kabul edildi. Türkmenistan’ın “tarafsızlık” statüsü günümüzde de devam etmektedir.

Türkmenbaşı döneminde takvimdeki ay isimleri şu şekilde değiştirilmiştir:

- Türkmenbaşı,
- Baydak (Bayrak),
- Novruz (Nevruz)
- Gurbansultan (Türkmenbaşı’nın annesinin adı),
- Mahtumkulu,
- Oğuz,
- Gorkut Ata (Dede Korkut),
- Alp Arslan (Selçuklu hükümdarı),
- Ruhname (Türkmenbaşı’nın kitabının adı),
- Garaşsyzlyk (Bağımsızlık),
- Sancar (Selçuklu hükümdarı) ve
- Bitaraplyk (Bî-tarasyk: Tarafsızlık).

Haftanın günleri de değişmiştir:

- Düşenbe (Pazartesi) yerine Başgün,
- Sişenbe (Salı) yerine Yaşgün,
- Çarşenbe (Çarşamba) yerine Hoşgün,
- Penşembe (Perşembe) yerine Sogapgün,
- Anna (Cuma) yerine Annagün,
- Şenbe (Cumartesi) yerine Ruhgün,
- Yekşenbe (Pazar) yerine Dinçgün.

Mahtumkulu (1733-1797), Türkmenlerin önde gelen şairlerindendir. Şiirlerinde milli değerleri, adaletsizlikleri halkın da anlayabileceği bir şekilde dile getirmiş, Türkmenleri birlik ve beraberliğe çağırmıştır.

Berdimuhammedov Dönemi

Gurbanguly Berdimuhammedov, 1957’de Aşkabat iline bağlı Babarap köyünde doğdu. 1979’da Türkmen Devlet Tıp Enstitüsü Dişçilik Fakültesinden mezun oldu. 1980’de bir köyde dişçi olarak çalışmaya başladı, 1997’de Sağlık Bakanı oldu. 2001’de Bakanlar Kurulu başkan yardımcılığına getirildi. 2007’de Türkmenistan devlet başkanı olan Berdimuhammedov, arkadag (hâmi) unvanıyla anılmaktadır.

Ekonomi

Yeraltı kaynaklarına dayanır. Başlıca doğal kaynakları petrol ve doğalgazdır. Madencilik ve enerji sektörü oldukça gelişmiştir. Karakum Çölünde sülfür rezervi dünya rezervlerinin dörtte birini oluşturur. Doğalgaz rezervi açısından dünyada 4. Sıradadır.

Transhazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Hazar bölgesindeki gazın (Rusya devre dışı bırakılarak) Kafkasya üzerinden Türkiye’ye ve buradan da Avrupa’ya ulaştırmasını öngören projedir. Avrupa ülkeleri, enerji alanında Rusya’ya olan bağımlılıktan kurtulmak için bu projeye destek vermektedirler.

Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri pamuk, arpa, buğday, mısır, tütün, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ve doğal ipektir.

Dış İlişkiler

Dış politika;

- Dünyaya açılma çabaları,
- Güvenlik kaygıları ve
- Komşularla iyi ilişkiler kurmak olmak üzere üç ana başlık üzerinedir.

ECO; Türkiye, Pakistan ve İran tarafından 1985’te kurulan ve 1992’de Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın üyeliğiyle genişleyen *Ekonomik İşbirliği Örgütü*’nün amacı, üye ülkeler arasında ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek, serbest ticaret bölgesi oluşturmaktır. Örgütün merkezi Tahran’dadır.

Türkmenistan’ın Küresel Güçlerle İlişkileri

Türkenistan’ın dış politikasına etki eden güçler, *Rusya Federasyonu, ABD, AB ve Çin Halk Cumhuriyeti*’dir.

Rusya, Türkmenistan'ın askeri-siyasi anlamda ABD, NATO ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesini baltalayan bir politika izlemektedir.

Nabucco, Rusya devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmasını öngören doğalgaz boru hattı projesidir. Avrupa ülkeleri ve Orta Asya cumhuriyetleri, bu projenin hayata geçmesi konusunda isteklidirler. Proje hayata geçtiği takdirde Avrupa ülkeleri, Rus doğalgazına, Orta Asya cumhuriyetleri de Rus boru hatlarına olan bağımlılıklarını biraz da olsa azaltacaklardır.

Manas Hava Üssü, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek yakınında bulunan Manas Uluslararası Havaalanı'nın sınırları içerisinde 2001'de açılan Amerikan askeri üssüdür. ABD, bu üssü, Afganistan'a müdahale sırasında aktif olarak kullanmıştır. 2009'da üs, transit nakliyat Merkezine dönüştürülmüştür.

Avrupa Birliği, Türkmenistan'daki antidemokratik yapıyı gündeme getirmektedir. Türkmenistan'ın yurt dışına öğrenci gidişini yasaklaması AB ile olan ilişkilerini kötü etkilemiştir.

Güney Akım; Rusya'dan başlayan ve Karadeniz üzerinden geçen bu hat, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Macaristan, Slovenya üzerinden Avusturya'ya ulaşmaktadır. Rusya için Güney Akım hattı sadece ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da önem arz etmektedir. Çünkü eğer Nabucco hattı Orta Asya'ya kadar uzanacak olursa AB ülkeleri Rusya'nın arka bahçesi olarak algıladığı Orta Asya'ya ekonomik olduğu kadar siyasi açıdan da etki edebilecektir.

Çin, Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmasını fırsat bilerek Türkmenistan ile ilişkilerini genişletmeye çalışmaktadır.

Türkiye bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye ile ekonomik ilişkiler "Bir millet, iki devlet" anlayışı çerçevesinde yürütülmektedir.

Kültür Hayatı

Sovyet Dönemi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkmenistan'daki eğitim sistemi (ilk, orta ve yükseköğretim) eski Sovyet sistemine göre devam etmiştir. Ancak 1993 yılında dönemin Devlet Başkanı Türkmenbaşı dokuz yıllık eğitime geçiş yapmıştır.

Yükseköğretim alanında ise dört üniversite bulunmaktadır:

1. Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesi,
2. Saparmurat Atayevîç Niyazov Türkmen Ziraat Üniversitesi,
3. Türkmen Devlet Tıp Üniversitesi,
4. Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi (özel üniversite).

Bunların tamamı başkent Aşkabat'ta bulunmaktadır. Bunların dışında 13 enstitü, 3 akademi ve 1 konservatuvar bulunmaktadır.

Basın ve medya ile ilgili ve de sanat çalışmaları ile ilgili yasaklar Berdimuhammedov döneminde kaldırılmıştır. Türkmenistan'da yayımlanan 39 gazete ve dergilerin hepsi devlete aittir. En popüler gazeteler Rusça yayımlanan ve yaklaşık 50 bin tiraja sahip olan Neytralny Türkmenistan (Tarafsız Türkmenistan) ve Türkmenge yayımlanan 40 bin tirajlı Türkmenistan gazeteleridir. Ülkede 7 TV ve 5 radyo kanalı bulunmaktadır.

1920'li yıllarda edebiyat yoluyla Türkmen çıkarlarını ve sorunlarını ortaya koyan yazarlar, Stalin döneminde halk düşmanı ve burjuva milliyetçisi olmakla suçlandılar, sürgün edildiler veya ortadan kayboldular. Hocanepes Çarıyev (1906-1941) ve Oraz Taçnazarov (1902-1942) gibi tanınmış Türkmen edebiyatçıları Stalin terörünün kurbanları oldular. 1950'li ve 60'lı yıllarda Türkmen şiiri sanat değeri ve içerik açısından zenginleşti. Bu dönemde Karakum kanalının yapılarak çöle su getirilmesi ve diğer sosyal konular işlendi. Düzyazı tarzında eserler çoğaldı, dram ve çocuk edebiyatı gelişti. Bu eğilim 1970'li ve 80'li yıllarda da gelişerek devam etti.

1980'lerin sonlarından itibaren Türkmen yazarlar tarih yazımında Sovyetlerin tarihçilerini sorgulamaya başladılar. Sovyet tarih yazımına göre Türkmenler XIX. yüzyılda kendi istekleriyle Rusya'ya katılmışlardı. Bağımsızlıktan sonra bu tutum eleştirildi ve tarih yazımı Türkmenler tarafından yapılmaya başlandı.

Türkmen toplumunda halılara, Ahal Teke atlarına, Türkmen milli oyunlarına ve milli giyimlerine, konuklara ikram edilen Türkmen pilavına, Tecen, Kızılarvat kavununa ve yemeklerine, Türkmen takılarına, bahşilerin dutar eşliğinde söylediği halk ezgilerine, aileye ve aile içi değerlere büyük önem verilmektedir. Özellikle doğum, ölüm, düğün, sünnet, Kadir Gecesi, Ramazan ve Kurban Bayramı, Nevruz, toylar ve dinî törenler, bağımsızlıktan sonra coşku ile yaşatılmaktadır.

Kültürel değerlerden birisi de Türkmen toyları olup, beş bölümden oluşmaktadır. Bu toylar arasında en büyüğü **evlilik**tir. Türkmenlerde "toy" denilince akla "düğün" gelmektedir. Diğer dört toy ise şu şekildedir:

- **Beşik toyu:** Hamile kadına "toylu kadın" denir ve bebeğin doğmasıyla birlikte bebek toyu kutlanır. Bu kutlamada ezan okunur, bebeğe isim verilir ve değişik ikramlarda bulunulur.
- **Kalpak toyu:** Türkmenler yeni doğan bebeğin saçını keser ve kalpak toyu kutlarlar. "Oğlan dayısına çeker" denildiğinden, bebeğin saç dayısına kestirilir ve ona hediye verilir.
- **Diş toyu:** Çocuğun dişi ilk çıktığında diş toyu yapılır. Bunun manası ise çocuğa sağlık, afiyet, bol rızık ve çocuğun cesur biri olmasını dilemektir.

- **Ak koyun toyu:** 63 yaş toyudur. Türkmenler bu yaşa geldikleri vakit, Hz. Muhammed'in yaşına kadar yaşamak kendilerine nasip olduğu için bir düğün ve kutlama yapmaktadırlar.

Geneş, doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlı, dini işlerden sorumlu cumhurbaşkanı müşaviridir ve üç yardımcısı bulunmaktadır:

- Türkmenistan Müslümanları genel müftüsü,
- Din işleri koordinatörü ve
- Türkmenistan Hristiyanları temsilcisi (Taşkent'te bulunan Orta Asya Ortodoks Ruhaniler meclisine bağlıdır).

Türkmenistan'da her vilayette bir baş imam vardır ve doğrudan Geneş'e bağlıdırlar. Türkmenistan'da günümüzde 248 cami ve 8 kilise mevcuttur. Bu camilerin 244'ü bağımsızlık döneminde ibadete açılmıştır.

Türkmenistan Cumhuriyeti

BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

Coğrafya ve Nüfus

Orta Asya'nın güneyinde, Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Türkmenistan'ın yüzölçümü 489 bin km²'dir. Türkiye ile hemen hemen aynı enlemler arasında yer alan Türkmenistan, topografik bakımdan daha çukur bir arazi üzerinde bulunmaktadır. İran ile arasında sınır oluşturan ve en yüksek noktası 2.942 metreye ulaşan Kopet Dağları dışında, ülkenin % 95'lik kısmı düzlüktür ve denizden yüksekliği 150-300 metre arasındadır. Ülkenin önemli bir kısmını **Karakum Çölü** kapladığından nüfusu fazla değildir.

Türkmenistan; Kazakistan, Özbekistan, İran ve Afganistan ile sınırdadır. Bir kısmı Türkmenistan'ın doğusundan geçen ve ülkenin yegâne su kaynağı olan Amuderya, Hazar Denizi'ne dökülen Atrek ve Karakum Çölü'nde kaybolan Tecen ve Mugrap, bölgenin önemli nehirleri arasında yer almaktadır. Ayrıca ülke, çöl ve vaha olan iki bölgeden ibarettir. Stalin döneminde başlatılan ve **Brejnev** döneminde devam ettirilen bölgedeki pamuk ve pirinç üretimi uygulaması ile toprağın ve suyun tarım ilaçlarıyla kirlenmesi nedeniyle bölgenin doğal dengesi değişmiştir.

2012'de yapılan nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu 6 milyona yaklaşmıştır. Nüfusun % 79'unu Türkmenler, % 10'unu Özbekler, % 3'nü Ruslar ve % 3'ünü Kazaklar oluşturmaktadır. Göç sebebiyle nüfus içindeki payları hemen hemen yarıya düşen Rusların çoğu başkent Aşkabat ve diğer büyük şehirlerde oturmaktadır. Türkmenistan'da Türkmenlerin sayısı özellikle bağımsızlık sonrasında önemli oranda artmıştır. Rusların göç etmeleri de bunda etkili olmuştur.

Sovyetler Birliği zamanında Ruslar, bütün cumhuriyetlerde önemli bir nüfus oranına sahiptiler. Ancak Sovyetlerin yıkılışından sonra bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin milli devlet hâline gelmeleri ve dolayısıyla Rus kültürü, gelenekleri ve dilinden kurtulmak istemeleri, Rusların yaşadıkları cumhuriyetlerin dilini öğrenmek ve yeni düzene ayak uydurmak istememeleri ve ekonomik sorunlar, Rusların göç etmelerine neden olmuştur. Sadece Türkmenistan'da değil, bütün diğer cumhuriyetlerde de Rus nüfusu azalmıştır. Türkmenistan, Rus nüfusun ülkedeki belirleyici hizmetlerini sekteye uğratmamak için çifte vatandaşlık yasası çıkaran tek Orta Asya cumhuriyeti olmuştur.

Karakum Çölü, 350 bin km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunduğu bir alandır.

Stalin'den sonra gelen Kruşçev döneminde (1953-1966) Sovyetler Birliği'nde bir yumuşama yaşansa da, 1966-1982 yılları arasında Sovyetler Birliği'ni yöneten Leonid Brejnev, nispeten sert bir rejim taraftarı olmuştur.

Türkmenistan'ın demografik yapısını özetleyiniz.

SIRA SİZDE

Harita 8.1

Türkmenistan Cumhuriyeti.

Sovyet Yönetiminden Bağımsızlığa

Türkmen Sovyet yönetiminin ilk işlerinden biri, cumhuriyet topraklarının yeniden paylaşılması olmuştur. Zenginlere ait topraklar, ellerinden alınarak kolhozlar oluşturulmuş, pamuk üretimine ağırlık verilmiştir. Nitekim çok kısa süre içerisinde Türkmenistan, pamuk üretiminde Özbekistan'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. Bunda su kanallarının oluşturulması da etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesindeki dönemin bir başka önemi de petrol üretiminin artması ve petrol sanayisinin gelişimidir. Bununla birlikte çıkartılan bütün petrol, işlenmek için başka cumhuriyetlere gönderilmiştir. Sanayinin gelişimine paralel olarak şehirlerde işçi sınıfı ortaya çıkmış, eğitim oranı artmıştır.

1928-33 yıllarında Sovyetler Birliği'nde kolektifleştirme politikası uygulanması sonucunda bireylere ait topraklar devletleştirilmiştir (kolhozlar çatısı altında birleştirilmiştir). El konulan topraklar kolektif bir şekilde işlenmeye başlanmış, köylüler kolхозlarda çalışmaya başlamışlardır. Çok kısa süre içerisinde Sovyetler Birliği'ndeki bütün topraklar, devletin eline geçmiştir.

Bütün bu uygulamalar Türkmen halkına pahalıya mal olmuştur. Sovyetlerin kolektifleştirme politikası sonucunda binlerce zengin Türkmen hayatını kaybetmiş, din adamları ve Türkmen aydınları, sürgüne tâbi tutulmuştur. Aynı dönemde Ruslaştırma ve Sovyetleştirme politikaları da etkin bir şekilde uygulanmıştır. Söz konusu politikalar özellikle 1924-36 yılları arasında etkin bir şekilde hayata geçirilmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarındaki bazı gelişmeler Türkmenistan'ın ekonomik gelişimini olumlu etkilemiştir. Zira sanayi tesisleri Sovyetler Birliği'nin batı bölgelerinden başta Türkmenistan olmak üzere Orta Asya bölgesine taşınmıştır. Bu sebeple Moskova, cumhuriyette ulaşımın geliştirilmesine önem vermiştir. Savaş sonrası

yıllarda Türkmenistan'da doğalgaz ve petrol üretimi artmış, Karakum Kanalı'nın yapılmasıyla tarım alanı da gelişmiştir.

Türkmenistan Komünist Partisi'nin başına mümkün olduğu kadar Moskova'ya sadık kişiler getirilmeye çalışılmıştır. Moskova'nın yürüttüğü güdümlü siyasete bazı Türkmen liderleri karşı çıkmış, ülkenin siyasi ve ekonomik alanlarında Türkmenlerin daha fazla yer alması için uğraşmışlardır. Türkmen yöneticilerinin bu gayretleri Moskova'nın dikkatinden kaçmamıştır. Komünist Partisi birinci sekreteri Suhan Babaev ile Kültür ve İdeoloji Dairesi Başkanı Nurcemal Durdieva, burjuva milliyetçisi olmakla suçlanmış ve arkadaşlarıyla birlikte 1958'de partiden atılmışlardır (Walter, 1976: 294-295).

Moskova'nın, Sovyetleştirme politikalarına uzun süre destek veren Türkmen yöneticilerin başında **Muhammednazar Gapurov** (1969-1985) gelmektedir. Gapurov, görev yaptığı yıllarda Türkmen çıkarlarını savunan milliyetçi eğilimli aydın çevrelere karşı büyük bir baskı uygulamıştır. Aydınları ve gençleri milliyetçi düşünceleri terk etmeye davet etmiş ve buna uymayanları da takibe almıştır. Gapurov, ateist bir eğitim sistemini Türkmenistan'a yerleştirmek için büyük gayret sarf etmiştir.

1980'li yılların ilk yarısında halkın örf ve adetlerine sahip çıkma konusunda gösterdikleri kararlılık, Türkmen yöneticilerini ister istemez Moskova'ya karşı yeni bir taktik uygulamaya sevk etmiştir. Türkmen yöneticiler, Moskova'nın emirlerini uyguluyor gibi davranarak, Türkmen aydınlarına daha müsamahakâr davranmaya başlamışlardır. Türkmenistan'da ateist eğitime devam edilmekle beraber, buna karşı çıkan aydınlara ve gençlere de eskisi gibi muamele yapılmamıştır.

Gorbaçov'un uygulamaya başladığı daha demokratik ve şeffaf siyaset Türkmenistan'da da etkisini gösterdi. 1990'da Türkmenistan'da parlamento seçimleri yapıldı, Türkmen Türkçesi cumhuriyetin resmî dili olarak kabul edildi. Türkmenistan, bu yılın Ağustos ayında egemenliğini, Ekim 1991'de ise bağımsızlığını ilan etti.

İÇ POLİTİKA

Siyasi ve İdarî Yapılandırma

Türkmenistan idari yapı bakımından beş vilayete bölünmüştür. Bunlar 14 şehir ve 21 rayonu kapsayan Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Mari vilayetleridir. Bu vilayetleri devlet başkanı tarafından atanan (vali ve belediye başkanı yetkilerine sahip olan) *hâkimler* yönetmektedir. Devlet başkanı ise gizli oylamayla 5 yıllığına seçilmektedir. Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaş), "ebedî devlet başkanı" olarak ilan edildi.

Ülkenin yasama gücünü meclis temsil etmektedir. 1993 yılında yasama faaliyetine başlayan meclis 2003 ve 2007 yıllarında çeşitli değişimlere uğradı. Türkmenbaş meclisin yetkilerini dengelemek adına kendisinin başkanlık ettiği **Halk Maslahatı**'nı (Halk Kurulu) oluşturdu. Böylece devlet başkanlığı yetkilerinin yanında, Halk Kurulu üzerinden meclisi de kontrol etmeye başladı.

Türkmenbaş'ından sonra iktidara gelen Gurbangulı Berdimuhammedov 2008 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle Halk Kurulu'nu kaldırdı. Parlamento sadece meclisten ibaret hâle geldi. Fakat özü itibarıyla ülke yönetiminde çok fazla bir değişiklik olmadı. Halk Kurulu'nun yerini Türkmenistan Demokratik Partisi aldı. Bu hâkim parti vasıtasıyla meclis üzerindeki hâkimiyet devam etmektedir (Siroejkin, 2011: 78-80). Bundan dolayı Türkmenistan'da Batılı anlamda demokrasi ve açık toplum yapısına henüz geçilebilmiş değildir.

Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Sovyet Türkmenistan'ında da ülkenin başında Komünist Partisi birinci sekreteri bulunuyordu. 1947 yılına kadar genellikle bu göreve Ruslar atanmıştır.

Muhammednazar Gapurov (1922-1999): Ersarı kabilesine mensup olup, 1922'de Çarcou iline bağlı bir köyde doğdu. Pedagoji Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra uzun süre öğretmen olarak çalıştı. 1944'te partiye girdi ve özellikle propaganda işlerindeki başarısından dolayı çok hızlı bir şekilde yükseldi. 1969'da Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri oldu.

Halk Maslahatı: "Halk Kurulu" anlamına gelen bu kurum, 1992-2008 yılları arasında faaliyet gösteren en yüksek iktidar kuruluşuydu. Halk Maslahatı'nın oluşturulmasıyla meclisin yetkileri sınırlandırılmış, hatta bu kurula meclisi feshetme hakkı tanınmıştı. Devlet başkanı, milletvekilleri, hâkimler, savcılar, valiler ve diğer idarecilerden (toplam 2507 üyeden) oluşan ve çok geniş yetkilere sahip olan bu kurul, devlet başkanının faaliyetlerini onaylamış, onun politikalarını meşrulaştırmıştır. Ancak tamamen Türkmenbaş'ın kontrolünde olup yalnızca onun isteğiyle önemli kararların onayı için toplanmıştır.

Aksakallar Meclisi, 1990'da kurulmuştur. Türkmenistan'ın bütün boy, tire, tayfaların yaşlılarından oluşan bu meclis, daha çok danışma organı görevini yapmaktadır. Eski gelenekler çerçevesinde devlet başkanı, ülkeyi ilgilendiren önemli konularda ülkenin aksakalları ile danışmakta, onların karar ve düşüncelerine önem vermektedir. Aksakallar meclisi yılda bir kere olmak üzere her sene ülkenin başka bir bölgesinde toplanmaktadır.

Berdımuhammedov döneminde yaşanan bir başka önemli gelişme ise siyasi partilerle ilgili kanunun kabul edilmesi, yani çok partili hayata geçilmesidir. Nitekim, 2012'de Sanayiciler ve İşadamları Partisi kurulmuştur. Ancak bu partinin hâkim parti olan Türkmenistan Demokratik Partisi'ne ve iktidara muhalefet yapacağını beklemek yanlış olur. Sanayici ve işadamlarının haklarını savunan bir dernek niteliğinde olan bu parti, iktidarın çok partili bir sistem görüntüsü yaratma çabasının bir ürünüdür.

Türkmenistan'daki devlet yönetim sistemine ülkedeki elitlerin etkisi açısından bakarsak, *tire* denilen kabile esaslarına dayandığını görmekteyiz. Türkmenistan'da devlet yönetim sisteminde etki eden tireler, Kızıl Arvat, Mari, Balkanabat, Daşoğuz, Ahal ve Carcov'da yer almaktadırlar. Özellikle Teke, Yomut, Ersarı, Göklen ve Salur gibi boyların (*tayfaların*) ve farklı yerel grupların siyasi hayatta önemli etkileri vardır. Bu boylar (tayfalar ve tireler), çok eskilere dayanan bir örgütlenme geleneğine sahiptirler. Adı geçen boylara mensubiyet gerek Sovyet döneminde gerekse de günümüzde devlet organlarında veya iş hayatında yükselmeyi kolaylaştırmaktadır.

Sovyet döneminde "böl ve yönet" politikası, Türkmenistan'da da uygulandığından bu boylar sıkça karşı karşıya getirilmiş, kendileri ayrı birer milliyetmiş gibi yansıtılmaya çalışılmıştır. Bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte Türkmen yöneticilerinin ilk görevlerinden biri de söz konusu boylar arasında birlik sağlama çabaları olmuştur. Günümüzde Türkmenistan'daki boylar arasında özellikle siyasi hâkimiyet için bir mücadele söz konusu değildir. Adı geçen boyların temsilcileri, **Aksakallar Meclisi**'nin üyeleridirler. Özellikle Türkmenbaşı döneminde Aksakallar Meclisi, devlet yönetiminde yetkili bir kurum olduğundan, söz konusu boylar da ülkenin siyasi hayatında önemli rol oynuyorlardı.

K İ T A P

Sovyet dönemi Türkmenistan'ı hakkında daha ayrıntılı bilgiyi Esedullah Oğuz'un *Türkmenistan: Stalin'den Niyazov'a* (İstanbul, 1996) adlı eserinde bulabilirsiniz.

Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı): 1940'ta Aşgabad'a bağlı Kıpçak köyünde doğdu. 1967'de Leningrad (St. Petersburg) Teknoloji Enstitüsü'nden mezun oldu. Daha gençlik yıllarında partiye üye oldu. Partiye ve komünist sisteme olan hizmetleri sayesinde hızla yükseldi. 1985'te Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri (yani Sovyet Türkmenistan'ın bir numaralı adamı) olan Niyazov, 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra bağımsız Türkmenistan'ın devlet başkanı oldu. Ülkenin en güçlü lideri konumunda olan Niyazov, artık "Türkmenbaşı" unvanıyla anılmaya başlandı.

Türkmenbaşı Dönemi (1985-2006)

Modern Türkmenistan tarihini, **Saparmurat Niyazov** dönemi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırarak ele almak gerekmektedir. Türkmenistan, iktidarın nadiren değiştiği eski Sovyet cumhuriyetlerinden biridir. Sovyetler Birliği döneminde, 1985-1990 yılları arasında, Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri olan Niyazov, 1991'de bağımsız Türkmenistan'ın devlet başkanı olmuş ve 2006 yılına kadar bu görevde kalarak kendisine has bir yönetim biçimi sergilemiştir. 1993'te dünyadaki bütün Türkmenlerin başı ilan edilen Niyazov, bundan sonra Türkmenbaşı olarak adlandırılacaktır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türkmenbaşı, meclisi daha kolay kontrol etmek için Halk Maslahatı gibi bir oluşumun kuruluşunu sağlamıştır ki bu yapılandırma daha 1999'da Türkmenbaşı'na istediği kadar cumhurbaşkanlığı aday olma hakkı tanımıştır. Halk Maslahatı'nın Türkmenbaşı yanlısı politikası bu tarihten itibaren artarak devam etmiştir. 2001'de Türkmenbaşı döneminin en önemli sembollerinden biri olan *Ruhname* adlı eser yayımlanmıştır. Türkmenbaşı'nın ismiyle yayımlanan bu eser, kutsal bir kitap gibi görülmeye başlanmış, okullarda ders olarak okutulmuş, üniversite giriş sınavlarında sorunlu tutulan eserlerden biri hâline gelmiştir. Geniş yetkilerle donanan Türkmenbaşı, 2002'de yılın ay ve günleri değiştirmiştir. Hayatında askerlik dahi yapmamış olmasına rağmen kendisine "marşal" unvanı verilmiştir.

Bu kitabın yazılış amacı, Türkmen halkı ile ilgili olumlu bir imaj yaratmak, Türkmen kahramanlarını bütün dünyaya tanıtmak, Türkmen adet ve geleneklerini gençlere aktarmaktır. 40'tan fazla dile tercüme edilen *Ruhname*, “Türkmen”, “Türkmen’in Yolu”, “Türkmen Milletinin Kökenleri”, “Türkmenlerin Devletçiliği” ve “Türkmenlerin Ruh Dünyası” gibi bölümlerden oluşmaktadır. Okulların yanı sıra bütün resmî devlet organlarındaki memurlar kitabın içeriğini bilmeli, resmî dairelerde *Ruhname* köşesi bulundurulmalıydı. Yine Eylül ayı, *Ruhname* olarak değiştirilmiş, ayrıca 12 Eylül de *Ruhname* günü ilan edilmişti.

12 Aralık 1995'te Türkmenbaşı, Türkmenistan'ın daimi tarafsız bir ülke olduğu kararını ilan etti. Bu karar, BM Genel Kurulu'nda da kabul edildi. Türkmenistan'ın “tarafsızlık” statüsü günümüzde de devam etmektedir.

Türkmenbaşı'nın *Ruhname*'si Türkçe olarak da yayımlanmıştır (İstanbul, 2003).

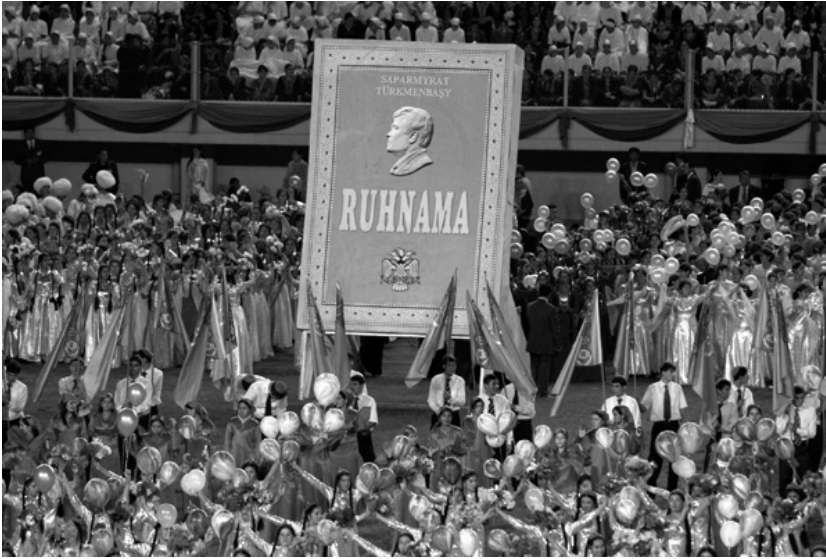

K İ T A P

Resim 8.1

Ruhname Bayramı'ndan bir görüntü.

Kaynak: <http://golosislama.ru/news.php?id=18572>

Bu dönemde sanat ve kültür alanında da önemli kararlar alınmıştır. **Mah-tumkulu** Opera ve Bale Tiyatrosu ile Puşkin Tiyatrosu kapatılmıştır. Türkmen sinemasının kurucularından Altı Karliev anıtı yıkılmış, Karliev Türkmen Sinema Stüdyosu, Oğuzhan Türkmenfilm adını almıştır. Bale, opera ve sirk tamamen yasaklanmıştır. Geleneksel olmayan müzik de yasaklar arasına girmiştir. Türkmen olmayan unsurlardan arınma, Çarlık ve Sovyet dönemi uygulama ve özelliklerden kurtulma gayreti içine girilmiştir.

Türkmenistan'da yaşanan bu gelişmeler özellikle yurtdışında yaşayan muhaliflerin tepkisine yol açmış ve 2002'de başarısız darbe girişiminde bulunulmuş, Türkmenbaşı'na suikast düzenlenmiştir. Bu olay, ülke içinde baskının artmasına neden olmuş, birçok devlet görevlisi tutuklanmış ve hapse atılmıştır. Ayrıca, Türkmenbaşı olayın arkasında dış desteğin olduğunu ileri sürerek uluslararası arenada da iyice yalnızlaşmıştır. Rusya ve Türkiye ile münasebetler bu olaydan olumsuz etkilenmiştir.

Muhallif sesler artınca o tarihe kadar Halk Maslahatı'nın kendisini “ebedî devlet başkanı” ilan etmesine karşı çıkan Türkmenbaşı, 2003'te bu teklifi kabul etmiştir. Aralık 2006'da Türkmenbaşı kalp krizi sonucunda hayatını kaybetmiş ve kendisinin yaptırttığı Türkmenbaşı Ruhu Camisi yakınlarındaki türbeye gömülmüştür.

Türkmenbaşı döneminde takvimdeki ay isimleri şu şekilde değiştirilmiştir: Türkmenbaşı, Baydak (Bayrak), Gurbansultan (Türkmenbaşı'nın annesinin adı), Mahtumkulu, Oğuz, Gorkut Ata (Dede Korkut), Alp Arslan (Selçuklu hükümdarı), *Ruhname* (Türkmenbaşı'nın kitabının adı), Garaşsyzlyk (Bağımsızlık), Sancar (Selçuklu hükümdarı) ve Bitaraplyk (Bitaraplık: Tarafsızlık). Haftanın günleri de değişmiştir: Düşenbe (Pazartesi) yerine Başgün, Şişenbe (Salı): Yaşgün, Çarşenbe: Hoşgün, Penşenbe: Sogapgün, Anna (Cuma): Annagün, Şenbe (Cumartesi): Ruhgün, Yekşenbe (Pazar): Dincgün.

Mahtumkulu (1733-1797), Türkmenlerin önde gelen şairlerindendir. Şiirlerinde milli değerleri, adaletsizlikleri halkın da anlayabileceği bir şekilde dile getirmiş, Türkmenleri birlik ve beraberliğe çağırmıştır.

Türkmenbaşı, Türkmenistan'da Sovyet liderlerini aratmayan güçlü bir iktidar kurmuştur. Krasnovodsk (Kızılsu) şehrinin adı, Türkmenbaşı olarak değiştirilmiş, yüzlerce sokak, okul, köye bu ad verilmiştir. Ülkede çok sayıda Türkmenbaşı anıtı yapılmış, fotoğraf ve resimleri her yere yerleştirilmiş, Türkmenistan armasına Türkmenbaşı'nın en sevdiği at resmedilmiştir. Kreş ve okullarda dersler, kendisine sadakat yeminleri ile başlamıştır.

Türkmenbaşı, hep sevilen bir lider olarak resmedilmiş ve yansıtılmıştır. Halbuki eğitim, sağlık ve diğer alanlarda gerçekleştirdiği reformlar, halkı zor durumda bırakmıştır. Yetişmiş evlatları olanların emekli maaşları kesilmiş, köydeki emeklilerin maaşları azaltılmış, tek başına yaşayan emekliler ve engellilerin ellerinden daireleri alınıp yaşlılar evlerine yerleştirilmiştir. Eğitim alanında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bilimler Akademisi kapatılmış, resmî programlar dâhilinde olanlar hariç, son 10 yılda yurtdışında alınan diplomalar geçersiz sayılmıştır.

Her ne kadar Türkmenbaşı, gazeteciler arasında "kendisini en az öven" yarışması başlatsa da yapılan uygulamalar kendisini ve ailesini yüceltmekten çekinmediğini göstermektedir. Basın ve özellikle de ilk sayfalar, Türkmenbaşı'nın bizzat onayıyla yayımlanıyordu. Yabancı süreli yayınların ülkeye sokulması yasak olduğu gibi internet erişimi de yoktu.

SIRA SİZDE

Türkmenbaşı döneminin özelliği nedir?

Berdimuhammedov Dönemi

Türkmenbaşı'nın ölümünden sonra ülkede karışıklık ortamının olacağı konusunda uzmanlar hemfikirdiler. Ancak beklenen olmadı. Türkmenbaşı'nın ani ölümü halktan gizlendi; ölümünden birkaç gün sonra duyuruldu. Birkaç ay süreyle cumhurbaşkanlığı görevini önceki dönemde yükselen **Gurbangulı Berdimuhammedov** yaptı. Şubat 2007'de yapılan seçimlere ise Berdimuhammedov resmî olarak devlet başkanı seçildi.

Berdimuhammedov'un ilk faaliyetleri, Türkmenbaşı kültünü yıkmak oldu. Ülkedeki Türkmenbaşı anıtlarının bir kısmı (en önemlileri) yıkıldı; *Ruhname*'nin önemi azaltıldı, Türkmenbaşı'nın adı milli marş sözlerinden çıkartıldı, ay ve gün isimlerinde yeniden eskiye dönüldü, Türkmenbaşı'nın resmi paralardan çıkartıldı. Türkmenbaşı döneminde kapatılan kütüphane, okul ve tiyatrolar yeniden açıldı.

Türkmenbaşı'nın başlattığı uygulamalarla yasaklar da iptal edilerek birçok alanda değişiklikler yapıldı. İnternet yasağı kaldırıldı ve internet kafeler açıldı. Okullardaki eğitim süresi yeniden 10'a, üniversitelerde ise 5-6'ya çıkartıldı. İlimler Akademisi yeniden açıldı, kapatılan enstitüler yeniden faaliyete geçti. Küçük yerleşim yerlerindeki sağlık ocakları açıldı. Türkmenbaşı döneminde hapse atılanların dosyaları gözden geçirildi. Böylece haksız yere mahkûm edilen insanlar, kendilerini savunma hakkını elde ettiler. Dolayısıyla, Berdimuhammedov'un ilk dönemi, ülkeyi "Türkmenbaşı"lıktan kurtarmakla geçti.

Şubat 2012'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde, oyların % 97'sini alan Berdimuhammedov'un ikinci dönemi başladı. Her ne kadar Türkmenistan'ın daimî tarafsızlığı devam etse de ikinci dönemde Berdimuhammedov, biraz daha fazla dış politikaya önem vermekte, dışı açılmaya yönelik adımlar atmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak istemesi de bunun bir göstergesidir.

Gurbangulı Berdimuhammedov: 1957'de Aşgabat iline bağlı Babarap köyünde doğdu. 1979'da Türkmen Devlet Tıp Enstitüsü Dişçilik Fakültesinden mezun oldu. 1980'de bir köyde dişçi olarak çalışmaya başladı, 1997'de Sağlık Bakanı oldu. 2001'de Bakanlar Kurulu başkan yardımcılığına getirildi. 2007'de Türkmenistan devlet başkanı olan Berdimuhammedov, arkadaş (hâmi) unvanıyla anılmaktadır.

Ekonomi

Türkmenistan ekonomisi, yeraltı kaynaklarına dayanmaktadır. Başlıca doğal kaynakları doğalgaz ve petroldür. Türkmenistan'da madencilik ve enerji sektörü oldukça gelişmiştir. Özellikle, Karakum Çölü'nde yer alan sülfür rezervi dünya rezervlerinin dörtte birini oluşturmaktadır. Türkmenistan, doğalgaz rezervleri bakımından dünyada 4. sırada yer almaktadır. Dünyanın ikinci büyük gaz yatağı (Galkınış), Türkmenistan'da bulunmaktadır. Bu yatakta 21.2 trilyon metre küp gazın ve 300 milyon ton petrolün bulunduğu ileri sürülmektedir. Eğer Hazar'daki petrol varlığını katarsak, Türkmenistan'ın azımsanmayacak derecede petrol zenginini bir ülke olduğu görülür.

Günümüzde Türkmenistan'ın petrol ve doğalgaz üretimindeki ana sorunu, ürettiği bu ürünleri dış pazarlara ihraç etmesinde yaşadığı sıkıntıdır. Şu anda Türkmen doğalgazı sadece üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bunlardan ilki, 1967 yılında inşa edilen ve Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan gazını Rusya'ya taşıyan Orta Asya-Merkez Boru Hattı'dır. Devletabad-Hangeran adlı boru hattı vasıtasıyla ise İran'a doğalgaz ihraç edilmektedir. Aralık 2009'da tamamlanan Türkmenistan-Çin boru hattıyla Çin üzerinden satışlar yapılmaktadır. Bu üç doğalgaz boru hattı, Türkmenistan'ın bu konuda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltsa da enerji güvenliği açısından yeterli değildir. Bundan dolayı Türkmenistan'ı bahsedilen üç devlete bağımlı kılmadan gelişimini sağlayacak olan **Transhazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi** hâlâ önemini korumaktadır.

Türkmenistan'da hâkim ekonomik faaliyet alanlarından birini de tarım sektörü oluşturmaktadır. Ülkenin % 71'i kumlarla kaplıdır. Tarıma elverişli alan toplam sadece % 7'dir. Türk cumhuriyetleri arasında Özbekistan'dan sonra ikinci büyük pamuk üreticisidir. Özellikle doğalgaz ve petrolü bol olduğundan dolayı, ülkede jeofizik etütlere büyük önem verilmektedir. Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri pamuk, arpa, buğday, mısır, tütün, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ve doğal ipektir. Türkmenistan ekonomisinin önemli özelliklerinden biri de sanayi, tarım, enerji, ulaşım ve iletişim gibi önemli alanların hâlâ tamamen devletin kontrolünde olmasıdır.

Türkmenistan'ın başlıca ihracat ürünleri, petrol, gaz, petrol ürünleri, halı ve tekstil ürünleri olup ihracat yaptığı ülkeler Ukrayna, Polonya ve Macaristan'dır. İthal ettiği ürünlerin başında sanayi maddeleri, kimyasal ürünler ve ilaçlar gelmektedir. Rusya, Çin, Türkiye, Ukrayna, Almanya'dan ürünler ithal etmektedir. Berdimuhammedov'un öncekine göre daha dışa açık bir politika izlemesi, dış ticaret hacmini de arttıracaktır.

Transhazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Hazar bölgesindeki gazın (Rusya devre dışı bırakılarak) Kafkasya üzerinden Türkiye'ye ve buradan da Avrupa'ya ulaşımını öngören projedir. Avrupa ülkeleri, enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak için bu projeye destek vermektedirler.

Türkmenistan'ın başlıca doğal kaynakları nelerdir?

SIRA SİZDE

DIŞ İLİŞKİLER

Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri, dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları ve komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınabilir. İlk Devlet Başkanı Türkmenbaşı zamanında bölgesel girişimlere karşı mesafeli bir siyaset izlenmişti. Nüfus bakımından küçük olan Türkmenistan'ın doğal kaynaklarının zenginliğinden duyduğu endişe dolayısıyla bu şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır (Musayev 1996: 300-11).

Yine de Türkmenistan'ın tarafsızlık politikasını sadece küresel güç mücadelesinde taraf olmaktan kaçınma ve güvenliğini koruma politikasının bir sonucu

ECO: Türkiye, Pakistan ve İran tarafından 1985'te kurulan ve 1992'de Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın üyeliğiyle genişleyen Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün amacı, üye ülkeler arasında ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek, serbest ticaret bölgesi oluşturmaktır. Örgütün merkezi Tahran'dadır.

olarak yorumlamak eksik olur. Türkmenistan, aynı zamanda tarafsızlık siyasetiyle bölge güçleriyle olan ilişkilerinde de ekonomik ve siyasi ilişkilerini taraf gözetmeyerek izleme niyetini ortaya koymuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu içinde ekonomik işbirliğine pek yanaşmak istememektedir. Fakat Batı'ya açılma hedefleri doğrultusunda, 1992'de aralarında Türkiye, İran ve Pakistan'ın da bulunduğu, "gevşek bir işbirliğine" dayalı olan Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) (diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte) üye olmuştur (Noruzi 2000: 102-35).

Türkmenistan bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde Batıyla daha çok ekonomik çıkarlara dayanan bir ilişkiyi hedefleyen siyaset izlemeyi tercih etmiştir. İç politikasındaki istikrarı "10 Yıl Abadancılık (Kalkınma)" politikası ile sağlamaya çalışan Türkmenistan, dış politikasındaki güvenlik ve istikrarı da daimi tarafsızlık statüsüyle elde etmek istemiştir.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'ndeki kurumsallaşmanın işlemeyeceğini savunan Türkmenistan, bu kurumu Moskova'nın eski hegemonyasını yeniden oluşturma çabası olarak görmektedir. Türkmenbaşı, BDT'yi, eski Sovyetler Birliği'ni uygar bir şekilde parçalama şekli olarak anlamaktaydı (Frischenschlager 1995: 40).

Ülkenin önemli dış sorunlarından biri, Hazar'ın statüsü konusundadır. Bununla ilgili olarak Hazar'a kıyısı olan ülkelerle görüşmeler devam etmektedir. Hazar'daki doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda Azerbaycan'la birtakım sorunlar da vardır. 1998'de Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki sınırın *orta hat* prensibine göre belirlenmesi kabul edilmiştir, fakat bu hattın nereden geçeceği konusunda henüz bir anlaşma sağlanamamıştır. Özellikle son yıllar içerisinde Kepez-Serdar, Çırag-Osman, Azeri-Hazar ve Şerg-Altın Asır yataklarının sahipliği konusunda iki ülke arasında tartışmalar giderek sertleşmiştir.

İki ülke ayrıca Türkmen gazını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak Hazar geçişli doğalgaz boru hattının paylaşımı konusunda da anlaşamamaktadırlar. Azerbaycan'da doğalgaz bulunmasının ardından bu ülkenin önce Transhazar boru hattının bir kısmının kendi gazına ayrılmasını istemesi, bu projenin sekteye uğraması üzerine kendi gazını doğrudan Türkiye'ye satmak için girişimde bulunması ilişkileri gerginleşmiştir.

Taliban ile iyi ilişkiler kurmuş olan ve Afgan sorununun çözümü için Aşkabat'ta taraflara ev sahipliği yapan Türkmenistan, 11 Eylül sonrasında ABD'ne her türlü desteği vereceğini açıklamıştır. Türkmenistan, 2014 sonrası bir dönemde olası bir askerî operasyon için ABD tarafından göz önünde bulundurulacak ülkelerin başında gelmektedir.

SIRA SİZDE

Türkmenistan'ın "daimî tarafsızlık" politikası çerçevesinde dış politik yaklaşımını değerlendiriniz.

Türkmenistan'ın Küresel Güçlerle İlişkileri

Rusya ile İlişkiler

Türkmenistan'ın dış politikasına etki eden küresel güçler; Rusya Federasyonu, ABD, AB ve Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Rusya Federasyonu ile ikili ilişkileri sancılı süreçlerden geçmektedir. Türkmenistan, 2008 Ağustos ayındaki Rusya-Gürcistan savaşına olumsuz bakmış ve Rusya'nın Gürcistan'a yönelik askerî eylemlerini desteklemeyen bir tavır sergilemiştir. Rusya-Türkmenistan arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı temel alan yakıt ve enerjidir. Güvenlik alanında ise ikili ilişkiler daha çok terörle mücadele alanında gelişmektedir (İonova 2010: 84-9).

Moskova, Türkmenistan'ın askerî-siyasi anlamda ABD, NATO ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesini, doğalgaz boru hattının Batı'ya açılmasını baltalayan dış politika stratejisi geliştirmektedir. Türkmenistan'ı doğalgaz konusunda kendisine bağımlı tutmak için Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nı modernize etmeyi, Hazar Kıyısı Doğalgaz Boru Hattı projesini bir an evvel bitirip, ülkedeki doğalgaz alımı tekelini korumak istemektedir.

Türkmenistan doğalgaz ihracatı konusunda sadece Rusya'ya bağımlı olmak istememektedir. G. Berdimuhammedov, 2009 yılında dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev ile yaptığı görüşmede, kendi doğalgaz boru hatlarını çeşitlendirme konusundaki isteğini teyit etmiştir. Genel olarak Aşkabat'ın Rusya'ya karşı temel baskı enstrümanları daha çok doğalgaz boru hatları üzerinden gerçekleşmektedir. Bunların başında Batı'ya yönelen **Nabucco** ve Çin'e yönelen Türkmenistan-Çin Boru Hattı gelmektedir. Ayrıca anlaşmaya varılan ve Afganistan ile Pakistan üzerinden Hindistan'a bağlanacak olan TAPİ (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) boru hattı projesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu boru hatları ile Türkmenistan, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmayı ve doğal olarak çoklu boru hatları stratejisini hayata geçirmeyi istemektedir.

Nabucco, Rusya devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmasını öngören doğalgaz boru hattı projesidir. Avrupa ülkeleri ve Orta Asya cumhuriyetleri, bu projenin hayata geçmesi konusunda isteklidirler. Proje hayata geçtiği takdirde Avrupa ülkeleri, Rus doğalgazına, Orta Asya cumhuriyetleri de Rus boru hatlarına olan bağımlılıklarını biraz da olsa azaltacaklardır.

ABD ile İlişkiler

ABD-Türkmenistan ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası başlayan ve özellikle 2000'lerden sonra daha da canlanan "Yeni Büyük Oyun"un bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. ABD'nin Türkmenistan konusunda Rusya ve Çin'le anlaşamadığı temel sorun, enerji ve güvenlik alanlarında kendini göstermektedir. Türkmenistan yeraltı kaynaklarını ihraç etme yollarını çeşitlendirme hususunda ise ABD-AB birlikte hareket etmektedirler. ABD'li uzmanlar Türkmenistan'ı Gürcistan ile kıyaslayarak, coğrafi anlamda ülkenin doğrudan Rusya ile sınırı olmadığından dolayı Rusya'dan daha kolay kopabileceğini teyit etmişlerdir. Onlara göre Türkmenistan'ın Rusya'dan uzaklaşmasını sağlayan temel etkenler şöyledir: 1) Rusya ile doğrudan sınırının olmaması ve halkın büyük çoğunluğunun daha çok ülkenin güneyinde yer alması; 2) İran'la sınırının olması ve bu durumu Rusya'yı dengelemek için kullanabilmesi; 3) Rusya ile kara bağlantısını sağlayan ülkelerin bir değil, iki olması; 4) Rusya'nın Türkmen doğalgazına bağımlı olması Moskova'nın doğrudan Aşkabat'a baskı yapmasını engellemesi.

Amerikalı uzmanlar, Türkmenistan'ın TAPİ projesine katılarak, Moskova'ya karşı ciddi anlamda bağımsızlığını güçlendirebileceğini ileri sürmektedirler. Rusya, Türkmenistan'ı BDT Füze Kalkanı Sistemi'nin bir parçası haline getirmeyi isterken, ABD buna karşı çıkarak ülkede kendi askerî üslerini yerleştirmeyi hedeflemektedir. Türkmenistan tarafsız dış politikası gereği her iki ülkeye de askerî konuda yanaşmamaya özen göstermektedir. Ruslara göre ABD açısından Türkmenistan'ın önemi sadece enerji alanında olmayıp daha çok güvenlik alanındadır.

Türkmenistan'ın Afganistan'a doğrudan sınırının olması ve Kırgızistan'daki **Manas Hava Üssü**'nün yerini tutabilecek en önemli ülke olması açısından, Aşkabat'ın önemi ortadadır. Ancak, Türkmenistan Batıdaki hiçbir ülkeye güvenmemekte ve güçlü bölgesel aktörleri tedirgin edici eylemlere başvurmamaktadır (İonova 2009: 98-105). Türkmenistan'ın 1995 yılında ilan ettiği ve dünya ülkeleri tarafından tanınan tarafsızlık dış politikası gereği küresel güçlerin hepsiyle mesafeli dış politikasını koruyacağı ve böylece dengeye dayalı politikasını sürdüreceği anlaşılmaktadır.

Manas Hava Üssü, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek yakınında bulunan Manas Uluslararası Havaalanı'nın sınırları içerisinde 2001'de açılan Amerikan askerî üssüdür. ABD, bu üssü, Afganistan'a müdahale sırasında aktif olarak kullanmıştır. 2009'da üs, transit nakliyat merkezine dönüştürülmüştür.

Avrupa Birliği ile İlişkiler

Avrupa Birliği, Türkmenistan'daki antidemokratik yapıyı gündeme getirmekten çekinmemektedir. Devlet Başkanı G. Berdimuhammedov önceki yöneticiye göre bazı önemli adımlar atsa da Batılı ülkeler Türkmenistan'ı siyasi muhalefete, sivil toplum örgütü ile ifade özgürlüğüne, insan hakları ile diğer siyasi sorunların görüşülmesine izin vermeyen bir devlet olarak tanımaktadırlar. Türkmen siyasi uzmanları ise halkın devlet kurumlarıyla nasıl bir ilişki kurması gerektiği konusunda herhangi bir aracıya, yani sivil toplum örgütüne ihtiyaç olmadığı görüşündedirler. Onlara göre Türkmenistan'ın yönetim yapısı diğerlerine benzememekte ve geleneksel örf ve adetlere göre yönetilmektedir (Laumulin 2010: 111-23).

AB-Türkmenistan ilişkilerini olumsuz etkileyen diğer bir konu ise 2009 yılında Türkmen hükümetinin dışa öğrenci gönderme ile ilgili kabul etmiş olduğu yasadır. Bu yasaya göre bundan böyle Türkmen gençlerinin dış ülkelere gidip okuması yasak hale getirilmiş, okuyanlara geri dönme mecburiyeti getirilmiştir. Dış ülkede okuyup gelenler ise siyah listeye alınarak, güvenlik birimleri tarafından aileleri ve kendileri takibe alınmışlardır (Fedorov 2010: 73-86).

Türkmenistan-AB arasındaki ilişkileri etkileyen temel güncel konu ise enerjidir. AB, Türkmen doğalgazının bölge güçleri olan Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran'a bağlı olmayan yollar üzerinden, yani Hazar Denizi'nden geçmesini istemektedir. Böyle bir durum doğal olarak Rusya'yı tedirgin etmektedir. Çünkü Rusya kendisine bağımlı olmayan boru hatlarının gelişiminin Türkmenistan'ı kendisinden uzaklaştıracak ve bunun diğer Orta Asya ülkelerine kötü bir örnek teşkil edeceğini düşünmektedir. Bundan dolayı Rusya, Nabucco'yu baltalayacak olan **Güney Akım** doğalgaz boru hattı projesini geliştirmiştir.

Bununla birlikte Türkmen doğalgazını Batı sınırına, yani Hazar kıyısına taşıyacak olan Doğu-Batı Boru Hattı inşa edilmektedir. Bu hat bittiği an, doğudaki doğalgaz ya kuzeye, yani Hazar Denizi Kıyısı boru hattına (Rusya'ya), ya da Batı'ya, yani Transhazar boru hattına (AB'nin desteklediği) bağlanacaktır. Bu konuda AB ile Rusya birbirleriyle ciddi olarak rekabet halindedir.

AB, ilişkilerin geliştirilmesi için Türkmenistan'dan şu konuların çözülmesini istemektedir: 1) Kollektif cezalandırma geleneğinin kaldırılması; 2) hapse mahkûm edilenlerin aile fertlerinin zarar görmemesi; 3) mahkûmların sağlığa zararlı alanlarda çalıştırılmaması; 4) azınlıkların kendi kültür ve geleneklerini yaşayabilmeleri için gerekli imkânların yaratılması; 5) bağımsız medyanın oluşturulması; 6) sivil toplum örgütlerinin bağımsız hareket etmesini sağlama ve sivil toplum örgütü yasasının değiştirilmesi; 7) muhalefet üzerindeki baskının sona erdirilmesi; 8) vatandaşların ülke dışına çıkışlarının kolaylaştırılması, özellikle öğrencilere yurtdışına gidip okumalarına imkân tanınması; 9) doğalgaz ihracatından elde edilen gelirlerin nasıl harcandığı konusunda halka hesap verilmesi (Emerson vd. 2010: 108). Bu taleplerin kısa zamanda hayata geçirilmeyeceği anlaşılmaktadır.

Çin ile İlişkiler

Türkmenistan-Çin ilişkileri de önem taşımaktadır. 1991-1995 arası dönemde Çin, Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmasını fırsat bilerek Türkmenistan'la diplomatik ilişkilerini genişletmeye, hızla büyüyen gücünden endişe duyan Orta Asya ülkelerinin korkularını yatıştırmaya, Türkmenistan'ın Uygur Türklerine dolaylı yollarla yapması muhtemel yardımları önlemeye çalışmıştır. Çin, bölgede yaşanan iç istikrarsızlıkların (Tacikistan iç savaşı gibi) kendi ülkesine sızmasını önlemek için gü-

Güney Akım: Rusya'dan başlayan ve Karadeniz üzerinden geçen bu hat, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Macaristan, Slovenya üzerinden Avusturya'ya ulaşmaktadır. Rusya için Güney Akım hattı sadece ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da önem arz etmektedir. Çünkü eğer Nabucco hattı Orta Asya'ya kadar uzanacak olursa AB ülkeleri Rusya'nın arka bahçesi olarak algıladığı Orta Asya'ya ekonomik olduğu kadar siyasi açıdan da etki edebilecektir.

venliğe daha fazla önem veren dış politika izlemiş, bu çerçevede bir “güvenlik kuşağı” oluşturmayı ulusal güvenliğinin en önemli amacı olduğunu dile getirmiştir.

Dış politika hedeflerindeki ilk aşamayı başarılı diplomatik hamlelerle gerçekleştiren Çin'in, ikinci aşamada (1996-2001) dış politika stratejisinin temel felsefesini Türkmenistan'a daha sağlam bir şekilde yerleşmek ve bölgeyi ejderha hizasında kendi merkezine bağımlı şekilde kuşatmak oluşturmuştur. Bölgenin zengin doğal kaynaklarını ele geçirmeyi hedefleyen ve Türkmen devletini kendi ekonomik kalkınmasına yardımcı olacak şekilde Çin merkezli ekonomik işbirliği çabalarına yönlendirmeye gayret etmiştir. Bu dönemde Çin dış politikası daha çok ekonomik çıkarları tatmin etme bağlamında gelişmiştir. Özellikle Çin'in liderliğinde Şanghay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Her ne kadar örgüte Türkmenistan üye olmadıysa da, örgütün temel amacı Orta Asya bölgesini Çin'e kenetlemektir. Zaten Orta Asya ülkeleri üzerinde nüfuz kurması Türkmenistan'ı da kaçınılmaz olarak etkileyecektir.

Çin'in üçüncü aşamadaki hedefi 2001 yılından başlamış olup, günümüzde de devam etmektedir. 11 Eylül saldırılarından sonra Orta Asya bölgesinin coğrafi ve stratejik önemi artmış, Çin bölgeye daha sağlam yerleşmeyi, varlığını sürdürmenin ön koşulu olarak algılamıştır. Diğer taraftan Çin artan enerji ihtiyacını karşılamak için bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etmeyi ve bu kaynakları dünya pazarlarına kendi toprakları üzerinden taşımayı amaç edinmiştir. Bu bağlamda Aralık 2009'da Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan topraklarından geçen Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı'nın tamamlanarak açılmasını sağlamıştır. Bu Çin açısından büyük bir diplomatik başarıdır.

Genel olarak Avrupa Birliği, Türkmen yönetiminden hangi sorunların çözülmesini istemektedir?

SIRA SİZDE

Türkiye ile İlişkiler

Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bunu göz önünde bulunduran Türkmen yetkililer diplomatik plakalarında 01'i Türkiye'ye uygun görmüşlerdir. Türkiye ile Türkmenistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1992 yılı başında kurulmuş ve bu tarihten sonra ülkeler arasında kültür, eğitim ve ekonomik alanlarda işbirliği gelişmeye başlamıştır. Eğitim alanındaki işbirliğinin temelleri Şubat 1992'de atılmış, 1996'da yapılan ek protokolle bu işbirliğinin gelişimi teyit edilmiştir.

Türkiye 1990'ların ilk yıllarında Büyük Öğrenci Projesi'ni hayata geçirmiştir. Bu projenin temel amacı Orta Asya'dan 10 bin öğrenci okutarak, Türkiye ve Orta Asya arasında kültürel bağları sağlamaktır. Proje esasen iki amaca yöneliktir. Bunlardan ilki, Türkiye ve Türklük dostu bir nesil yetiştirmek, diğeri ise özellikle Türkçeyi ve Türk kültürünü yaymaktır (Ahmetbeyoğlu 2007: 401-7). Bu kapsamda Türkiye 1992-2008 yılları arasında Türkmenistan'a 4.896 öğrencilik kontenjan vermiş olmasına rağmen, Türkmen Hükümeti bu kontenjanın 3.957'ni kullanmıştır. Ancak, Türkmenistan'ın Türkmen öğrencilerin dışı gidip okumasını engelleyen yasaları kabul etmesi, iki ülke arasındaki eğitim ilişkilerine olumsuz yansımıştır.

Türkmenistan-Türkiye ilişkilerini ekonomik açıdan analiz edecek olursak, bu ilişkilerin 2007 yılından başlayarak “Bir millet, iki devlet” ilkesine uygun olarak ivme kazandığına tanık olmaktadır. Her iki tarafın yüksek devlet görevlilerinin ziyaretleri bu ilişkileri olumlu etkilemiştir. Son beş yılda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dört, Başbakan Tayyip Erdoğan ise iki kez Türkmenistan'a gitmiş, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ise ikisi 2012 yılı içinde olmak üzere beş kez Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ilişkiler, özellikle müteahhitlik alanında 2008 yılında hızlı bir artış göstermiştir. 2011 yılında ticaret hacmi 1,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İnşaat alanında büyük oranda Türkiye kökenli malzemelerin kullanılması, Türkiye’den yapılan ihracatı artırmıştır. Piyasada Türk mallarının kalitesi nedeniyle artan talebe bağlı olarak giyim ve gıda sektöründe mal hareketleri de artmıştır. Ayrıca, bavul ticareti olarak adlandırılan yolcu bera-beri ticarete de büyük bir yoğunluk gözlemlenmektedir.

Türkmenistan, yatırım ortamının henüz yeterince gelişmemiş olmasına rağmen Türkiye’nin doğrudan yatırımlarının Orta Asya’da en fazla gittiği ülkelerin başında gelmektedir. Türk firmaları, Türkmenistan’a genellikle ortak girişim kurarak girmektedirler. Ülkede özelleştirmenin yaygın olmaması nedeniyle yerel ortaklar genellikle bir kamu kuruluşu olmaktadır. Türkmenistan’da gerçekleştirilen Türk sermayeli yatırımlar yaklaşık olarak 1,5 milyar dolar tutarındadır. Türk firmaları, özellikle inşaat ve tekstil alanında büyük projelere imza atmış, kurdukları modern tekstil tesisleri ile Türkmenistan’daki tekstil sanayisinin temelini oluşturmuşlardır.

Son dönemde Türkmenistan’da Türk firmaları tarafından enerji, inşaat malzemeleri imalatı, tarım teknolojileri, bankacılık, sağlık sektörü, kâğıt sanayisi ve gıda sektöründe de yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Resmi rakamlara göre Türkmenistan’da kayıtlı 400’ün üzerinde Türk sermayeli firma olmasına rağmen tam anlamıyla faal olan firmaların sayısının daha az olduğu ifade edilmektedir. Türkiye’nin makine ve teçhizat, inşaat malzemeleri, gıda maddeleri, motorlu taşıtlar, tarım ve tohumculuk kimyasal ürünler, bilişim ve telekomünikasyon alanı Türkmenistan için önemli bir tedarikçi konumda olduğu görülmektedir. Türkmenistan’a yapılan ihracattaki artış ve Türkmenistan ile kültürel ve siyasi ilişkilerin yoğunluğu dikkate alındığında, Türkiye ihraç ürünlerinin pazara giriş imkânları bakımından diğer ülkelere göre avantajlı bir konumda oldukları görülmektedir.

SIRA SİZDE

Türkmenistan-Türkiye ilişkilerinde öne çıkan konular nelerdir?

Resim 8.2

10.000 manat (Türkmen para birimi). Üzerinde Saparmurat Türkmenbaşı’nın resmi bulunmaktadır.

KÜLTÜR HAYATI

Sovyet Dönemi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Eğitim Sistemi

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkmenistan’daki eğitim sistemi (ilk, orta ve yüksek öğretim) eski Sovyet sistemine göre devam etmiştir. Ancak 1993 yılında dönemin Devlet Başkanı Türkmenbaşı 9 yıllık eğitime geçiş yapmıştır (Uçar, 2007). Berdi-

muhammedov iktidarında tekrar eski sisteme dönüş yapılırsa da eğitim sisteminde yapılan sık değişimler, bu alana zarar vermiştir.

Bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinin gündemine giren hususlardan biri de Latin alfabesine geçiş olmuştur. 1993'te Türkmenistan Latin alfabesine geçişi kabul etmiştir. Türkmenistan'da alfabe değişikliğinin yarattığı yeni ders kitaplarının yazımı, basımı ve dağıtımıyla ilgili sıkıntılar tamamıyla ortadan kaldırılamamıştır. Özellikle Aşkabat dışındaki yerleşim merkezlerinde ders kitabı ve diğer öğretim materyallerinin kısıtlılığı ile fizik ve kimya derslerinin lise programlarından kaldırılmış olması Türkmen öğrencileri diğer ülkelerdeki emsallerinden birikim bakımından geri kalmasına yol açmıştır. 2004 yılına kadar 12 bin öğretmenin işten çıkarılması ilk ve orta öğretimde nitelikli kadro sıkıntısına sebep olmuştur (Özkan, 2006: 121-2). Berdimuhammedov'un devlet başkanı olmasıyla fizik ve kimya dersleri yeniden okutulmaya başlanmış, yeni öğretmenlik kadroları açılmıştır.

Bağımsızlığının hemen sonrasında, Saparmurat Türkmenbaşı ve Turgut Özal'ın katkılarıyla, Türkmen-Türk liseleri, Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi ve dil merkezleri açılmıştır. Ayrıca Türkmenistan kültür ve eğitim alanında ABD, İran, Kuveyt, Rusya ile de ikili ilişkilere girmiştir. O dönemde Kuveyt ile 6 vilayette 6 ortaokul açmak için anlaşma yapılmıştır (Avşar, 1994).

Yüksek öğretim alanında ise dört üniversite bulunmaktadır: 1. Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesi; 2. Saparmurat Atayevîç Niyazov Türkmen Ziraat Üniversitesi; 3. Türkmen Devlet Tıp Üniversitesi; 4. Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi (özel üniversite). Bunların tamamı başkent Aşkabat'ta bulunmaktadır. Bunların dışında 13 enstitü, 3 akademi ve 1 konservatuvar bulunmaktadır. Ayrıca askerî ve polis akademileri de eğitim vermektedir. Sovyet döneminde kurulan Türkmenistan İlimler Akademisi, 1998'de Türkmenbaşı tarafından kapatılmış, 2009'da yeniden açılmıştır. Akademi bünyesinde Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Elyazmaları Enstitüsü, Tarih Enstitüsü gibi enstitüler faaliyet göstermektedir.

Basın ve Medya

2002 yılında alınan bir kararla yabancı dergi ve gazetelere abone olmak yasaklanmıştır. 2005 yılında opera, bale, sirk ve sinemaların kapanmasının ardından büyük kütüphaneler de kapatılmıştır. Bu alandaki yasaklar, Berdimuhammedov döneminde kalkmıştır.

Benzer değişiklikler basın yayın alanında da yaşanmıştır. Türkmenbaşı döneminde gazetelerin ilk sayfaları Türkmenbaşı'nın onayı ile yayımlanırken, Berdimuhammedov döneminde basında sansür yasağı getirilmiştir.

Türkmenistan'da yayımlanan 39 gazete ve dergilerin hepsi devlete aittir. En popüler gazeteler Rusça yayımlanan ve yaklaşık 50 bin tiraja sahip olan *Neytralnyy Türkmenistan* (Tarafsız Türkmenistan) ve Türkmence yayımlanan 40 bin tirajlı *Türkmenistan* gazeteleridir.

Ülkede 7 TV ve 5 radyo kanalı bulunmaktadır. 2011'de Berdimuhammedov, uydu antenlerinin şehrin görüntüsünü bozduğunu söylemiştir. Uluslararası kamuoyu ve basın, bu açıklamaya çok sert tepki vermiş ve bunun açıkça sansür olduğunu ifade etmiştir.

Türkmenbaşı dönemindeki birçok yasak ve garip uygulama kalksa da Türkmenistan'da özgür bir ortamdan bahsetmek mümkün değildir. Basın ve yayın, devletin kontrolünde, internete erişim sınırlı ve sıkı kontrol altındadır. Yerli ve yabancı bilim adamlarının arşiv ve kütüphanelerde araştırma yapmaları son derece güçtür. Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi, bugünkü Türkmenistan'da bilim

adamlarının yurtdışındaki toplantılara pek katılmadıkları, katılanların da sıkı denetim altında oldukları bilinmektedir.

Edebiyat

Modern döneme kadar Türkmen edebiyatı, halk edebiyatından ve klasik tarzda yazılmış şiirlerden ibaretti. Türküler, şarkılar, halk hikâyeleri, destanlar ve atasözleri bu edebiyatın belli başlı ürünlerini oluşturmaktaydı. Türkmen yazar ve şairlerinin eserleri Çağatay yazı geleneğine bağlıydı. Türkmen edebiyatının şekillenmeye başlaması XVIII. yüzyılda olup ilk temsilcisi olarak Mahtumkulu (Magdımgu) kabul edilmektedir.

XIX. yüzyıl Türkmen edebiyatında dönemin siyasi olaylarının ve özellikle Rus işgalinin etkisiyle vatan sevgisi ve kahramanlık konuları öne çıktı. XX. yüzyılın başında ise Rus kültürü ve edebiyatının etkisinde bir edebiyat ve basın gelişti. Aynı zamanda, Rus işgalini eleştiren, Türkmen milli değerlerini savunan bir edebiyatçılar kuşağı yetişti. Bunlar, Tatar Abdullah Tukay ve Azeri Mirza Alekber Sabir gibi şairlerin etkisi altında hiciv tarzında öğretici (didaktik) nitelikli eserler ortaya koydular.

Şiir tarzının ve sözlü edebiyat geleneğinin hâkim olduğu Türkmen edebiyatı, Sovyet dönemiyle birlikte ideolojik içerikli bir yola girdi. Sovyet ideolojisini benimsetmek için eski toplum yapısı eleştirilirken sosyalist değerler yüceltilti. Feodal toplumun kötülükleri ve kölelik kurumu kötülenirken, kadınların özgürleştirilmesi savunuldu.

1920'li yıllarda edebiyat yoluyla Türkmen çıkarlarını ve sorunlarını ortaya koyan yazarlar, Stalin döneminde halk düşmanı ve burjuva milliyetçisi olmakla suçlandılar, sürgün edildiler veya ortadan kayboldular. Hocanepes Çariyev (1906-1941) ve Oraz Taçnazarov (1902-1942) gibi tanınmış Türkmen edebiyatçıları Stalin terörünün kurbanları oldular. Sovyet döneminde yetişmiş olmalarına ve sosyalist ideolojiye hizmet etmiş olmalarına rağmen, kendi köklerine olan bağlılıklarının ve milli duyguları ön plana çıkarmalarının bedelini hayatlarıyla ödediler.

İkinci Dünya savaşı yıllarında cephe hayatını ve geride kalanların acılarını işleyen bir edebiyat gelişti. Sovyet vatanına olan bağlılık ve Türkmen askerinin savaşta gösterdiği kahramanlıklar yüceltilti. Savaştan sonra ise barış ve huzurun kıymetini anlatan, Türkmenistan'ın Sovyet dönemindeki kazanımlarını işleyen, çocukları eğitici nitelikli eserler ortaya konuldu.

1950'li ve 60'lı yıllarda Türkmen şiiri sanat değeri ve içerik açısından zenginleşti. Bu dönemde Karakum kanalının yapılarak çöle su getirilmesi ve diğer sosyal konular işlendi. Düzyazı tarzında eserler çoğaldı, dram ve çocuk edebiyatı gelişti. Önceki dönemlerle kıyaslandığında bu dönem eserleri estetik ve sanat endişelerini ön planda tuttular. Bu eğilim 1970'li ve 80'li yıllarda da gelişerek devam etti. Düzyazıda özellikle roman tarzında eserler çoğaldı. II. Dünya savaşında yaşanan acılar, Türkmenlerin geçmişlerini ve kahramanlarının hayatını ele alan tarihî romanlar kaleme alındı. Türkmenlerin güncel meselelerini ele alan romanlar da yazıldı. Kitap çeşidi ve sayısı önemli ölçüde arttı. 1990'lı yıllarda ve sonrasındaki gelişmeler edebiyat alanını da etkiledi. Türkmenlik vurgusu ön plana çıkarken, edebiyatçılar dönemin yönlendirici ve kısıtlayıcı etkilerinden uzak kalamadılar.

Tarih Yazımı

Türkmen milli kimliğinin yeniden ortaya konulmasının en önemli adımı, Türkmenistan tarihinin yeniden yazılması oldu. 1980'lerin sonlarından itibaren Türkmen yazarlar, Türkmen topraklarının Rus egemenliğine geçmesi konusundaki Sovyet anlatımını açıkça sorgulamaya başladılar.

Sovyet tarih yazımına göre, Türkmenler XIX. yüzyılda kendi istekleriyle ve gönüllü olarak Rusya'ya katılmışlardı. Bu anlatım açıkça gerçeklerle çelişmekteydi, zira Orta Asya'da Rus istilasına karşı en güçlü direnişi gösterenler Türkmenler olmuştur. Bu direniş yıllarca sürmüş, Göktepe'de ve başka yerlerde Türkmenlerin destansı mücadelesi o zamanlar bütün dünyanın gündeminde kalmıştı.

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan tarihi yeniden yazılırken, Türkmen tarihçilerinin ilk işi Sovyet tarihçiliğini eleştirmek ve saptırılan tarihî gerçekleri düzeltmek oldu. Devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı bu konuya özel bir önem verdi. *Ruhname* adlı eserinin önemli bir kısmı Türkmen tarihinin yeniden yorumlanmasına ayrılmıştır.

Sanat ve Folklor

Türkmen toplumunda halılara, Ahal Teke atlarına, Türkmen milli oyunlarına ve milli giyimlerine, konuklara ikram edilen Türkmen pilavına, Tecen, Kızılarcat kavununa ve yemeklerine, Türkmen takılarına, *başşilerin* dutar eşliğinde söylediği halk ezgilerine, aileye ve aile içi değerlere büyük önem verilmektedir. Özellikle doğum, ölüm, düğün, sünnet, Kadir Gecesi, Ramazan ve Kurban Bayramı, Nevruz, toylar ve dinî törenler, bağımsızlıktan sonra coşku ile yaşatılmaktadır (Dinç ve Çakır 2008: 33-4)

Türkmenlerin kendilerine özgü el sanatları da önemli kültür unsurları arasındadır. Örneğin Türkmen kadınlarının takıları oldukça dikkat çekicidir. Takkenin üstüne şelpeli guppa, alına takılan manlaylık, saça takılan düğmeler, boyna takılan gargıllıklar, boncuklar, göğse takılan gülyakalar her biri değişik anlam yüklü süs takılarıdır. Bir başka önemli kültürel objeleri yünden veya ipekten dokunan Türkmen halılarıdır. Her kabilenin kendine has halısı olduğundan, haliya bakarak hangi yörede hangi tire veya boy tarafından dokunduğu bilinmektedir. Türkmenistan bayrağındaki halı desenleri beş boyu temsil etmektedir (Dinç ve Çakır, 2008: 29).

Kültürel değerlerden birisi de Türkmen toyları olup, beş bölümden oluşmaktadır. Bu toylar arasında en büyüğü evliliğdir. Türkmenlerde toy denilince akla düğün gelmektedir. Diğer dört toy ise şu şekildedir: *Beşik toyu*: Hamile kadına "toylu kadın" denir ve bebeğin doğmasıyla birlikte bebek toyu kutlanır. Bu kutlamada ezan okunur, bebeğe isim verilir ve değişik ikramlarda bulunulur. *Kalpak toyu*: Türkmenler yeni doğan bebeğin saçını keser ve kalpak toyu kutlarlar. "Oğlan dayısına çeker" denildiğinden, bebeğin saç dayısına kestirilir ve ona hediye verilir. *Diş toyu*: Çocuğun dişi ilk çıktığında diş toyu yapılır. Bunun manası ise çocuğa sağlık, afiyet, bol rızık ve çocuğun cesur biri olmasını dilemektir. *Ak koyun toyu*: 63 yaş toyuudur. Türkmenler bu yaşa geldikleri vakit, Hz. Muhammed'in yaşına kadar yaşamak kendilerine nasip olduğu için bir düğün ve kutlama yapmaktadırlar (Dinç ve Çakır 2008: 15-6).

Dinî Hayat

Türkmenistan'da doğrudan cumhurbaşkanına bağlı, dinî işlerden sorumlu cumhurbaşkanının müşavirine *Geneş* denilmektedir. Geneş, Din İşleri Başkanı olup üç yardımcısı bulunmaktadır: Türkmenistan Müslümanları genel müftüsü, din işleri koordinatörü ve Türkmenistan Hristiyanları temsilcisi (Taşkent'te bulunan Orta Asya Ortodoks Ruhaniler meclisine bağlıdır). Türkmenistan'da her vilayette bir *baş imam* olup doğrudan Geneş'e bağlıdırlar (Yazıcı, 2003: 59).

Bağımsızlık sürecinde Niyazov Türkiye'den ilahiyat fakültesi açılmasını talep etmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle ilahiyat lisesi ve ilahiyat fakültesi açılmıştır. Her iki kurum da Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesine bağlı olup Türkmenistan'ın din görevlileri ihtiyacını karşılamaktadır (Uçar, 2007: 204). Türkmenistan'da günümüzde 248 cami ve 8 kilise mevcuttur. Bu camilerin 244'ü bağımsızlık döneminde ibadete açılmıştır.

Özet

Türkmenistan'ın bağımsızlık sürecini açıklamak.

Stalin ve Brejnev dönemlerinde Türkmenistan'da Sovyetleştirme ve Ruslaştırma politikası uygulanmıştır. Bu siyasete uyum göstermeyen, hatta karşı çıkan ve Türkmen değerlerini savunan yöneticiler Moskova'nın dikkatinden kaçmamıştır. Türkmen Komünist Partisi birinci sekreteri Sultan Babaev ve Kültür ve İdeoloji Dairesi Başkanı Nurcemal Durdieva, arkadaşları ile birlikte partiden atılmışlardır. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde başlattığı açıklık ve yeniden yapılanma hareketi Türkmenistan'ı da etkilemiştir. Bu dönemde Türkmenistan yöneticileri milli değerleri ön plana çıkaran bir siyaset izlemeye başlamışlardır. Türkmenistan 1990'da egemenliğini, Ekim 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla bağımsızlığını ilan etmiştir.

Türkmenistan'ın iç politikasını tanımlamak.

Bağımsızlık sonrası Türkmenistan tarihi, Niyazov dönemi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Saparmurat Niyazov, Türkmenistan'ın ilk bağımsız devlet başkanı olmuş ve ölümüne kadar bu görevde kalarak kendisine has bir yönetim biçimi sergilemiştir. 1993'te dünyadaki bütün Türkmenlerin başı (Türkmenbaşı) ilan edilen Niyazov, adını ebedileştirmek için hayatın her alanında değişikliklere gitmiştir. Türkmenbaşı, Sovyet döneminden kalan uygulama ve gelenekleri iptal etmiş, ay ve günlere, şehir ve sokaklara, devlet müesseselerine kendi ve ailesinin adını vermiştir. Onun bu tür uygulamaları ülkeyi uluslararası alanda yalnızlaştırmıştır. 2006'daki ani ölümünden sonra bu görevi üstlenen Berdimuhammedov, önceki dönemde yapılan tuhaf uygulamalardan çoğunu kaldırmıştır. Fakat bugün de özgür ve demokratik bir sistemden söz etmek mümkün değildir.

Türkmenistan'ın dış politikasını değerlendirmek.

Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri, dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları, komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Türkmenistan dış politikasının en belirgin özelliği, ilk devlet başkanı Türkmenbaşı'nın çok taraflı ya da bölgesel gi-

rişimlere karşı mesafeli tavrıdır. Bunun başlıca nedenleri arasında küçük devlet olmasının getirdiği zorlukların yanı sıra doğal kaynaklarının zenginliğinden duyduğu endişedir. Bundan dolayı Türkmenistan *daimî tarafsızlık* politikası altında tarafsız bir dış politika izlemeye çalışmaktadır. Türkmenistan'ın dış politikasına etki eden küresel güçler ise Rusya, ABD, AB ve Çin'dir. Bu ülkeleri özellikle Türkmenistan'ın enerji kaynakları ilgilendirmektedir. Rusya, Türkmenistan da dâhil olmak üzere bütün Orta Asya'yı arka bahçesi olarak gördüğünden dolayı diğer küresel ve bölgesel güçlerin Türkmenistan'a ilgisinden rahatsız olmaktadır. Çin, Türkmenistan ile enerji ve komşu olması dolayısıyla güvenlik konusunda işbirliği geliştirmek istemektedir. ABD enerji alanının yanı sıra Türkmenistan'ı Afganistan gibi sorunlu bölgelere yönelik politikasında bir üs olarak kullanmak istemektedir. AB ise enerji alanının dışında işbirliği geliştirmek için Türkmenistan'dan insan hakları ile ilgili bir takım sorunlarını çözmesini talep etmektedir.

Bağımsızlık sonrasındaki kültür hayatını açıklamak.

Kültür alanındaki gelişmeler de aynen iç politika olduğu gibi Türkmenbaşı dönemi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılabilir. Türkmenbaşı 9 yıllık eğitim sistemine geçiş yapmış, üniversitede eğitim süresini 2 yıla indirmiş, okullarda kimya ve fizik derslerini kaldırmış, İlimler Akademisi, opera, bale, sirk, sinema ve kütüphaneleri kapatmıştı. Yabancı dergi ve gazetelerin ülkeye sokulması ve internet erişimi de yasaklanmıştı. Bütün bu yasaklar Berdimuhammedov döneminde kalkmıştır. Türkmenbaşı döneminde kültürel alanlarda girilen tuhaf uygulamalardan bazıları kalkmış olsa da, basın ve yayın hâlâ devletin sıkı denetimindedir; internet erişimi sınırlıdır. Yerli ve yabancı bilim adamlarının arşiv ve kütüphanelerde araştırma yapmaları son derece güçtür. Aynı şekilde, Türkmen bilim adamlarının yurtdışındaki toplantılara pek katılmadıkları görülmektedir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın komşusu **değildir**?

- a. Kazakistan
- b. Kırgızistan
- c. Afganistan
- d. İran
- e. Özbekistan

2. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın beş vilayetinden biri **değildir**?

- a. Ahal
- b. Lebap
- c. Aşkabat
- d. Balkan
- e. Daşoğuz

3. 2007 yılından bu yana görev yapmakta olan Türkmenistan Devlet Başkanı kimdir?

- a. Gurbangulı Berdimuhammedov
- b. Artur Rasizade
- c. Nursultan Nazarbayev
- d. İslam Kerimov
- e. Saparmurat Türkmenbaşı

4. Türkmenbaşı dönemi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Türkmenbaşı, Türkmenistan'ın ilk devlet başkanıdır.
- b. Türkmenbaşı, Türkmenistan'ın "daimi tarafsızlığı"nı ilan etmiştir.
- c. Krasnovodsk şehri, Türkmenbaşı öldükten sonra Türkmenbaşı olarak adlandırılmıştır.
- d. Türkmenbaşı yüzlerce öğretmen ve sağlık personelini işten çıkartmıştır.
- e. Türkmenbaşı döneminde Türkmenistan İlimler Akademisi kapatılmıştır.

5. Türkmenistan'ın dış politikasıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Dış politika öncelikleri, dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları, komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır.
- b. Dış politikasının en belirgin özelliği, Türkmenbaşı'nın çok taraflı ve bölgesel girişimlere karşı mesafeli tavrıdır.
- c. Bölgesel ölçekli girişimlere çok ihtiyatla yaklaşan devlettir.
- d. Bölgedeki iç savaş ve çatışmalarda taraf değildir ve Türkmenistan'a karşı herhangi bir uluslararası yaptırım da söz konusu değildir.
- e. Türkmenistan bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde dış politikasında dinî, etnik ve kültürel değerlerin etkisini arttıran ve Batı'ya kapalı bir siyaset izlemektedir.

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın Rusya'dan uzaklaşmasını sağlayan **temel** etkenler arasında **yer almaz**?

- a. Rusya'nın Türkmenistan'ı BDT Füze kalkanı sisteminin bir parçası olmaktan çıkarmak istemesi
- b. Rusya Federasyonu ile doğrudan sınırının olmaması
- c. Halkın büyük çoğunluğunun daha çok ülkenin güneyinde yer alması
- d. İran'la olan sınırını Rusya Federasyonu'nu dengelemek için kullanması
- e. Rusya Federasyonu'nun Türkmen doğalgazına bağımlı olması

7. Türkmenistan'ın dış politikası ve ekonomisi ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Türkmenistan'ın dış politikasına etki eden küresel güçlerin başında Rusya, ABD, AB ve Çin gelmektedir.
- b. AB, ilişkilerin geliştirilmesi için Türkmenistan'dan insan hakları ile ilgili bazı sorunların çözülmesini talep etmektedir.
- c. Türkmenistan, yalnızca Orta Asya-Merkez boru hattıyla doğalgaz ihraç etmektedir.
- d. Türkmenistan ekonomisi, yer altı kaynaklarına (petrol ve doğalgaz) dayanmaktadır.
- e. Türkmenistan, Türk cumhuriyetleri arasında Özbekistan'dan sonra ikinci büyük pamuk üreticisidir.

8. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın Türkiye'den ithal ettiği ürünler arasında **ilk** sırada gelmektedir?

- Demir ve çelik
- Ağaç ve ağaçtan mamul eşya
- Doğalgaz ve petrol
- Elektrikli makineler ve cihazlar
- Nükleer reaktörler, makine ve cihazlar

9. Türkmenistan ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- 1993'te Türkmenistan Latin alfabesine geçişi kabul etmiştir.
- Türkmenbaşı'nın ölümünden sonra Türkmenistan'da özgür basın oluşmuş, özel basın yayın organları faaliyete başlamıştır.
- Türkmenistan İlimler Akademisi, 1998'de Türkmenbaşı tarafından kapatılmış, 2009'da yeniden açılmıştır.
- Türkmenbaşı döneminde opera, bale, sirk, sine-ma ve büyük kütüphaneler kapatılmıştır.
- Türkmenlerin önemli sembollerinden biri de Türkmen halılarıdır.

10. *Ruhname* hangi tarihte yayımlanmıştır?

- 1991
- 1995
- 2000
- 2001
- 2003

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Coğrafya ve Nüfus" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Coğrafya ve Nüfus" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Gurbangulı Berdimuhammedov" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı)" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Dış İlişkiler" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Küresel Güçlerle İlişkiler" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Dış İlişkiler" ve "Ekonomi" kısımlarını yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Türkmenistan-Türkiye İlişkileri" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Kültürel Gelişmeler" kısmını yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı)" kısmını yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkmenistan'ın nüfusu 6 milyona yakındır. Ülke nüfusunun % 79'unu Türkmenler, % 10'unu Özbekler, % 3'ünü Ruslar ve % 3'ünü Kazaklar oluşturmaktadır. Göç sebebiyle nüfusları azalan Rusların çoğu başkent Aşkabat ve diğer şehirlerde yaşamaktadır. Türkmenlerin sayısı özellikle bağımsızlık sonrasında büyük bir oranda artmıştır. Rusların göç etmeleri ülkede nitelikli insan gücünün azalmasına neden olmuştur. Ülkedeki hizmetleri sekteye uğratmamak için çifte vatandaşlık yasası çıkarılarak Rusların ülkede kalması teşvik edilmiştir.

Sıra Sizde 2

Saparmurat Niyazov, bağımsız Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı olmuş ve 2006 yılında ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. 1993'te dünyadaki bütün Türkmenlerin başı (Türkmenbaşı) ilan edilen Niyazov, ülkenin siyasi ve kültürel yapısında önemli değişiklikler yapmıştır. Doğal kaynaklar bakımından zengin olan Türkmenistan'ı küresel güçlerin rekabet alanı olmaktan kurtarmak amacıyla, ülkenin tarafsız olduğunu ilan etmiştir. Sovyet döneminden kalan uygulama ve alışkanlıkları iptal etmiştir. Ancak bu konuda tuhaf bazı uygulamalar da yapmış, ay ve günlere, şehir ve sokaklara, devlet müesseselerine kendisinin ve ailesinin adının verilmesini sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler ülkeyi uluslararası alanda yalnızlaştırmıştır.

Sıra Sizde 3

Türkmenistan'ın en önemli doğal kaynakları doğalgaz ve petroldür. Karakum Çölü'nde yer alan sülfür, dünya rezervlerinin dörtte birini oluşturmaktadır. Doğalgaz bakımından, Türkmenistan dünya sıralamasında 29'ncu sıradadır. Petrol kaynakları buna kıyasla daha düşük seviyede olsa da önemlidir. Hazar'daki petrol varlığı da hesaba katılırsa, Türkmenistan'ın azımsanmayacak derecede petrol zengini bir ülke olduğu görülür.

Sıra Sizde 4

Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri, dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları, komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Türkmenistan'ın dış politikasının en belirgin özelliği, Türkmenbaşı tarafından belirlenmiş olan çok taraflı veya bölgesel girişimlere karşı mesafeli durma kararı-

dır. Bunun temel nedeni, Türkmenistan'ın nüfusça küçük bir devlet olmasına karşılık, doğal kaynaklarının zengin olmasından duyduğu endişedir. Bundan dolayı Türkmenistan *tarafsız* bir dış politika izlemeye çalışmaktadır.

Sıra Sizde 5

Avrupa Birliği, Türkmenistan'dan temel insan hakları ve diğer bazı konularda adım atmasını istemektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Kollektif cezalandırmanın kaldırılması, azınlıkların kendi kültür ve geleneklerini yaşayabilmeleri için gerekli imkânların sağlanması, bağımsız medyanın oluşturulması, sivil toplum örgütlerinin bağımsız hareket etmesinin sağlanması, muhalefete yapılan baskının sona erdirilmesi, vatandaşların ülke dışına çıkışlarının kolaylaştırılması, öğrencilerin dışarıda okumalarına imkân tanınması, doğalgaz ihracatından elde edilen gelirlerin nasıl harcadığı konusunda halka hesap verilmesi.

Sıra Sizde 6

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1992'de kurulmuş ve bu tarihten sonra ülkeler arasında kültür, eğitim ve ekonomi alanlarında işbirliği genişlemiştir. Türkiye 1992-2008 yılları arasında Türkmenistan'a 4.896 öğrencilik kontenjan vermiştir. Ancak Türkmen öğrencilerin dışa gidip okumasını engelleyen yasanın kabulü, iki ülke arasındaki eğitim ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Ekonomik münasebetlere gelince, 2011 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İnşaat alanında büyük oranda Türkiye kökenli malzemelerin kullanılması, Türkiye'den yapılan ihracatı artırmıştır.

Sorularla Öğrenelim

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 8: Türkmenistan Cumhuriyeti

Bağımsızlık Süreci

1. *Türkmenistan'ın sahip olduğu demografik özellikleri açıklayınız.*

Cevap: Orta Asya'nın güneyinde, Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Türkmenistan'ın yüzölçümü 489 bin km²'dir. Ülkenin önemli bir kısmını Karakum Çölü kapladığı için nüfusu fazla değildir. 2012'de yapılan nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu 6 milyondur. Türkmenistan; Kazakistan, Özbekistan, İran ve Afganistan ile sınır komşusudur.

2. *Karakum Çölü'nün Türkmenistan açısından önemini açıklayınız.*

Cevap: Türkmenistan çöl ve vaha olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Ülke topraklarının önemli bir kısmını Karakum Çölü kapladığından, ülkenin nüfusu azdır. Ancak; 350 bin kilometrekarelik bir alanı kaplayan bu çöl, petrol ve doğalgaz kaynaklarının bolca bulunduğu bir alandır.

3. *Türkmenistan'daki nüfus dağılımını kısaca açıklayınız.*

Cevap: Nüfusun % 79'unu Türkmenler, % 10'unu Özbekler, % 3'nü Ruslar ve % 3'ünü Kazaklar oluşturmaktadır. Göç sebebiyle nüfus içindeki payları hemen hemen yarıya düşen Ruslar'ın çoğu başkent Aşkabat ve diğer büyük şehirlerde oturmaktadırlar. Türkmenistan'da Türkmenler'in sayısı özellikle bağımsızlık sonrasında önemli olaranda artmıştır. Ruslar'ın göç etmelerinin bunda etkisi oldukça büyüktür.

4. *Türkmenistan'ın Sovyet yönetiminden bağımsızlığa geçişi nasıl olmuştur?*

Cevap: 1980'li yılların ilk yarısında halkın kültürüne sahip çıkma konusunda gösterdiği kararlılık Türkmen yöneticileri ister istemez Moskova'ya karşı yeni bir taktik uygulamaya sevk etmiştir. Moskova'nın emirlerini uyguluyor gibi davranarak, Türkmen aydınlarına daha müsamahakar davranmaya başlamışlardır. Özellikle, Gorbacov'un uygulamaya başladığı daha demokratik ve şeffaf siyaset Türkmenistan'da etkisini gösterdi. 1990'da Türkmenistan'da parlamento seçimleri yapılarak, Türkmen Türkçesi resmi dil olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl ağustos ayında egemenliğini ilan eden Türkmenistan, 1991 yılı ekim ayında da bağımsızlığını ilan etmiştir.

5. *Muhammednazar Gapurov kimdir ve Türkmenistan açısından nasıl bir etkiye sahiptir?*

Cevap: Moskova'nın Sovyetleştirme politikalarına uzun süre destek veren Türkmen yöneticilerin başından Muhammednazar Gapurov (1969-1985) gelmektedir. Gapurov, görev yaptığı yıllarda Türkmen çıkarlarını savunan milliyetçi eğitilmiş aydın çevrelere karşı büyük bir baskı uygulamıştır. Aydınları ve gençleri milliyetçi düşünceleri terk etmeye sevk etmiş ve buna uymayanları da takibe almıştır. Ateist bir eğitim sistemini Türkmenistan'a yerleştirmek için büyük bir gayret sarfetmiştir.

İç Politika

6. *Türkmenistan'ın idari yapısını kısaca açıklayınız.*

Cevap: Türkmenistan idari yapı bakımından beş vilayete bölünmüştür. Bunlar, 14 şehir ve 21 rayonu kapsayan Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Mari vilayetleridir. Bu vilayetleri devlet başkanı tarafından atanan hâkimler yönetmektedir. Ülkenin yasama gücünü meclis temsil etmektedir.

7. *Halk Maslahatı nedir?*

Cevap: Halk Maslahatı: "Halk Kurulu" anlamına gelen bu kurum, 1992-2008 yılları arasında faaliyet gösteren en yüksek iktidar kuruluşuydu. Halk Maslahatı'nın oluşturulmasıyla meclisin yetkileri, sınırlandırılmış, hatta bu kurula meclisi feshetme hakkı tanınmıştır. Devlet başkanı, milletvekilleri, hâkimler, savcılar, valiler ve diğer idarecilerden (toplam 2507 üyeden) oluşan ve çok geniş yetkilere sahip olan bu kurul, devlet başkanının faaliyetlerini onaylamış onun politikalarını meşrulaştırmıştır. Ancak tamamen Türkmenbaşının kontrolünde olup yalnızca onu isteğiyle önemli kararların onayı için toplanmıştır.

8. *Aksakallar Meclisi'nin görev ve yetkilerini açıklayınız.*

Cevap: 1990'da kurulmuştur. Türkmenistan'ın bütün boy, tire, tayfaların yaşlılarından oluşan bu meclis daha çok danışma meclisi olarak görev yapmaktadır. Eski gelenekler çerçevesinde devlet başkanı, ülkeyi ilgilendiren önemli konularda ülkenin aksakallarına danışmakta, onların karar ve düşüncelerine önem vermektedir. Aksakallar meclisi yılda bir kere olmak üzere her sene ülkenin başka bir bölgesinde toplanmaktadır.

9. Saparmurat Niyazov kimdir?

Cevap: Saparmurat Niyazov 1940'ta Aşkabad'a bağlı Kıpçak köyünde doğdu. 1967'de Leningrad (St. Petersburg) Teknoloji Enstitüsü'nden mezun oldu. Daha gençlik yıllarında partiye üye oldu. Partiye ve komünist sisteme olan hizmetleri sayesinde hızla yükseldi. 1985'te Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri (yani Sovyet Türkmenistan'ın bir numaralı adamı) olan Niyazov, 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra bağımsız Türkmenistan'ın devlet başkanı oldu. Ülkenin en güçlü lideri konumunda olan Niyazov, artık "Türkmenbaşı" unvanıyla anılmaya başlandı.

10. Berdimuhammedov'un Türkmenistan üzerindeki etkisini kısaca açıklayınız.

Cevap: Türkmenbaşı'nın ölümünden sonra ülkede karışıklık ortamının olacağı konusunda uzmanlar hemfikirdiler. Ancak beklenen olmadı. Türkmenbaşı'nın ani ölümü halktan gizlendi; ölümünden birkaç gün sonra duyuruldu. Birkaç ay süreyle cumhurbaşkanlığı görevini önceki dönemde yükselen Gurbangulı Berdimuhammedov yaptı. Şubat 2007'de yapılan seçimlere ise Berdimuhammedov resmi olarak devlet başkanı seçildi. Berdimuhammedov'un ilk faaliyetleri, Türkmenbaşı kültürünü yıkmak oldu. Ülkedeki Türkmenbaşı anıtlarının bir kısmı (en önemlileri) yıkıldı; Ruhname'nin önemi azaltıldı, Türkmenbaşı'nın adı milli marş sözlerinden çıkartıldı, ay ve gün isimlerinde yeniden eskiye dönüldü, Türkmenbaşı'nın resmi paralardan çıkartıldı. Türkmenbaşı döneminde kapatılan kütüphane, okul ve tiyatrolar yeniden açıldı.

11. Türkmenistan ekonomisinin özellikleri nelerdir?

Cevap: Türkmenistan ekonomisi, yeraltı kaynaklarına dayanmaktadır. Başlıca doğal kaynakları doğalgaz ve petroldür. Türkmenistan'da madencilik ve enerji sektörü oldukça gelişmiştir. Özellikle, Karakum Çölü'nde yer alan sülfür rezervi dünya rezervlerinin dörtte birini oluşturmaktadır. Türkmenistan, doğalgaz rezervleri bakımından dünyada 4. sırada yer almaktadır. Dünyanın ikinci büyük gaz yatağı (Galkınış), Türkmenistan'da bulunmaktadır. Bu yatakta 21.2 trilyon metre küp gazın ve 300 milyon ton petrolün bulunduğu ileri sürülmektedir. Eğer Hazar'daki petrol varlığını katarsak, Türkmenistan'ın azımsanmayacak derecede petrol zengini bir ülke olduğu görülür. Günümüzde Türkmenistan'ın petrol ve doğalgaz üretimindeki ana sorunu, ürettiği bu ürünleri dış pazarlara ihraç etmesinde yaşadığı sıkıntıdır. Özellikle doğalgaz ve petrolü bol olduğundan dolayı, ülkede jeofizik etütlere büyük önem verilmektedir. Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri pamuk, arpa, buğday, mısır, tütün, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ve doğal ipektir. Türkmenistan ekonomisinin önemli özelliklerinden biri de sanayi, tarım, enerji, ulaşım ve iletişim gibi önemli alanların hâlâ tamamen devletin kontrolünde olmasıdır. Türkmenistan'ın başlıca ihracat ürünleri, petrol, gaz, petrol ürünleri, halı ve tekstil ürünleri olup ihracat yaptığı ülkeler Ukrayna, Polonya ve Macaristan'dır. İthal ettiği ürünlerin başında sanayi maddeleri, kimyasal ürünler ve ilaçlar gelmektedir. Rusya, Çin, Türkiye, Ukrayna, Almanya'dan ürünler ithal etmektedir. Berdimuhammedov'un öncekine göre daha dışa açık bir politika izlemesi, dış ticaret hacmini de arttıracaktır.

Dış İlişkiler

12. Türkmenistan dış ilişkilerinde nasıl bir politika izlemektedir?

Cevap: Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri, dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları ve komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınabilir. İlk Devlet Başkanı Türkmenbaşı zamanında bölgesel girişimlere karşı mesafeli bir siyaset izlenmişti. Nüfus bakımından küçük olan Türkmenistan'ın doğal kaynaklarının zenginliğinden duyduğu endişe dolayısıyla bu şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Türkmenistan, aynı zamanda tarafsızlık siyasetiyle bölge güçleriyle olan ilişkilerinde de ekonomik ve siyasi ilişkilerini taraf gözetmeyerek izleme niyetini ortaya koymuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu içinde ekonomik işbirliğine pek yanaşmak istememektedir. Fakat Batı'ya açılma hedefleri doğrultusunda, 1992'de aralarında Türkiye, İran ve Pakistan'ın da bulunduğu, "gevşek bir işbirliğine" dayalı olan Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) (diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte) üye olmuştur.

13. Türkmenistan'ın en büyük dış sorunu olan Hazar sorununu açıklayınız.

Cevap: Ülkenin önemli dış sorunlarından biri, Hazar'ın statüsü konusundadır. Bununla ilgili olarak Hazar'a kıyısı olan ülkelerle görüşmeler devam etmektedir. Hazar'daki doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda Azerbaycan'la birtakım sorunlar da vardır. 1998'de Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki sınırın orta hat prensibine göre belirlenmesi kabul edilmiştir, fakat bu hattın nereden geçeceği konusunda henüz bir anlaşma sağlanamamıştır. Özellikle son yıllar içerisinde KepezSerdar, Çırag-Osman, Azeri-Hazar ve fierg-Altın Asır yataklarının sahipliği konusunda iki ülke arasında tartışmalar giderek sertleşmiştir. İki ülke ayrıca Türkmen gazını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak Hazar geçişli doğalgaz boru hattının paylaşımı konusunda da anlaşamamaktadırlar. Azerbaycan'da doğalgaz bulunmasının ardından bu ülkenin önce Transhazar boru hattının bir kısmının kendi gazına ayrılmasını istemesi, bu projenin sekteye uğraması üzerine kendi gazını doğrudan Türkiye'ye satmak için girişimde bulunması ilişkileri gerginleşmiştir.

14. *Türkmenistan-Rusya ilişkisini kısaca açıklayınız.*

Cevap: Rusya Federasyonu ile ikili ilişkileri sancılı süreçlerden geçmektedir. Türkmenistan, 2008 Ağustos ayındaki Rusya-Gürcistan savaşına olumsuz bakmış ve Rusya'nın Gürcistan'a yönelik askerî eylemlerini desteklemeyen bir tavır sergilemiştir. Rusya-Türkmenistan arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı temel alan yakıt ve enerjidir. Moskova, Türkmenistan'ın askerî-siyasi anlamda ABD, NATO ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesini, doğalgaz boru hattının Batı'ya açılmasını baltalayan dış politika stratejisi geliştirmektedir. Türkmenistan'ı doğalgaz konusunda kendisine bağımlı tutmak için Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nı modernize etmeyi, Hazar Kıyısı Doğalgaz Boru Hattı projesini bir an evvel bitirip, ülkedeki doğalgaz alımı tekelini korumak istemektedir. Türkmenistan doğalgaz ihracatı konusunda sadece Rusya'ya bağımlı olmak istememektedir. G. Berdimuhammedov, 2009 yılında dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev ile yaptığı görüşmede, kendi doğalgaz boru hatlarını çeşitlendirme konusundaki isteğini teyit etmiştir. Genel olarak Aşkabat'ın Rusya'ya karşı temel baskı enstrümanları daha çok doğalgaz boru hatları üzerinden gerçekleşmektedir. Bunların başında Batı'ya yönelen Nabucco ve Çin'e yönelen Türkmenistan-Çin Boru Hattı gelmektedir. Ayrıca anlaşmaya varılan ve Afganistan ile Pakistan üzerinden Hindistan'a bağlanacak olan TAP (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) boru hattı projesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu boru hatları ile Türkmenistan, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmayı ve doğal olarak çoklu boru hatları stratejisini hayata geçirmeyi istemektedir.

15. *Türkmenistan-ABD ilişkilerini kısaca açıklayınız.*

Cevap: ABD-Türkmenistan ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası başlayan ve özellikle 2000'lerden sonra daha da canlanan "Yeni Büyük Oyun"un bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. ABD'nin Türkmenistan konusunda Rusya ve Çin'le anlaşamadığı temel sorun, enerji ve güvenlik alanlarında kendini göstermektedir. Türkmenistan yeraltı kaynaklarını ihraç etme yollarını çeşitlendirme hususunda ise ABD-AB birlikte hareket etmektedirler. ABD'li uzmanlar Türkmenistan'ı Gürcistan ile kıyaslayarak, coğrafi anlamda ülkenin doğrudan Rusya ile sınırı olmadığından dolayı Rusya'dan daha kolay kopabileceğini teyit etmişlerdir. Onlara göre Türkmenistan'ın Rusya'dan uzaklaşmasını sağlayan temel etkenler şöyledir: 1) Rusya ile doğrudan sınırının olmaması ve halkın büyük çoğunluğunun daha çok ülkenin güneyinde yer alması; 2) İran'la sınırının olması ve bu durumu Rusya'yı dengelemek için kullanabilmesi; 3) Rusya ile kara bağlantısını sağlayan ülkelerin bir değil, iki olması; 4) Rusya'nın Türkmen doğalgazına bağımlı olması Moskova'nın doğrudan Aşkabat'a baskı yapmasını engellemesi. Amerikalı uzmanlar, Türkmenistan'ın TAP projesine katılarak, Moskova'ya karşı ciddi anlamda bağımsızlığını güçlendirebileceğini ileri sürmektedirler. Rusya, Türkmenistan'ı BDT Füze Kalkanı Sistemi'nin bir parçası haline getirmeyi isterken, ABD buna karşı çıkarak ülkede kendi askerî üslerini yerleştirmeyi hedeflemektedir. Türkmenistan tarafsız dış politikası gereği her iki ülkeye de askerî konuda yanaşmamaya özen göstermektedir. Ruslara göre ABD açısından Türkmenistan'ın önemi sadece enerji alanında olmayıp daha çok güvenlik alanındadır. Türkmenistan'ın Afganistan'a doğrudan sınırının olması ve Kırgızistan'daki Manas Hava Üssü'nün yerini tutabilecek en önemli ülke olması açısından, Aşkabat'ın önemi ortadadır. Ancak, Türkmenistan Batı'daki hiçbir ülkeye güvenmemekte ve güçlü bölgesel aktörleri tedirgin edici eylemlere başvurmamaktadır.

16. *Türkmenistan- AB ilişkilerini kısaca açıklayınız.*

Cevap: Avrupa Birliği, Türkmenistan'daki antidemokratik yapıyı gündeme getirmekten çekinmemektedir. Devlet Başkanı G. Berdimuhammedov önceki yöneticiye göre bazı önemli adımlar atsa da Batılı ülkeler Türkmenistan'ı siyasi muhalefete, sivil toplum örgütü ile ifade özgürlüğüne, insan hakları ile diğer siyasi sorunların görüşülmesine izin vermeyen bir devlet olarak tanımaktadırlar. AB-Türkmenistan ilişkilerini olumsuz etkileyen diğer bir konu ise 2009 yılında Türkmen hükümetinin dış öğrenci gönderme ile ilgili kabul etmiş olduğu yasadır. Bu yasaya göre bundan böyle Türkmen gençlerinin dış ülkelere gidip okuması yasak hale getirilmiş, okuyanlara geri dönme mecburiyeti getirilmiştir. Dış ülkede okuyup gelenler ise siyah listeye alınarak, güvenlik birimleri tarafından aileleri ve kendileri takibe alınmışlardır. Türkmenistan-AB arasındaki ilişkileri etkileyen temel güncel konu ise enerjidir. AB, Türkmen doğalgazının bölge güçleri olan Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran'a bağlı olmayan yollar üzerinden, yani Hazar Denizi'nden geçmesini istemektedir. Böyle bir durum doğal olarak Rusya'yı tedirgin etmektedir. Çünkü Rusya kendisine bağımlı olmayan boru hatlarının gelişiminin Türkmenistan'ı kendisinden uzaklaştıracak ve bunun diğer Orta Asya ülkelerine kötü bir örnek teşkil edeceğini düşünmektedir. Bundan dolayı Rusya, Nabucco'yu baltalayacak olan Güney Akım doğalgaz boru hattı projesini geliştirmiştir. Bununla birlikte Türkmen doğalgazını Batı sınırına, yani Hazar kıyısına taşıyacak olan Doğu-Batı Boru Hattı inşa edilmektedir. Bu hat bittiği an, doğudaki doğalgaz ya kuzeye, yani Hazar Denizi Kıyısı boru hattına (Rusya'ya), ya da Batı'ya, yani Transhazar boru hattına (AB'nin desteklediği) bağlanacaktır. Bu konuda AB ile Rusya birbirleriyle ciddi olarak rekabet halindedir.

17. *Türkmenistan-Çin ilişkilerini kısaca açıklayınız.*

Cevap: Türkmenistan-Çin ilişkileri de önem taşımaktadır. 1991-1995 arası dönemde Çin, Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmasını fırsat bilerek Türkmenistan'la diplomatik ilişkilerini genişletmeye, hızla büyüyen gücünden endişe duyan Orta Asya ülkelerinin korkularını yatıştırmaya, Türkmenistan'ın Uygur Türklerine dolaylı yollarla yapması muhtemel yardımları önlemeye çalışmıştır. Çin, bölgede yaşanan iç istikrarsızlıkların (Tacikistan iç savaşı gibi) kendi ülkesine sızmasını önlemek için güvenliğe daha fazla önem veren dış politika izlemiş, bu çerçevede bir "güvenlik kuşağı" oluşturmaya ulusal güvenliğinin en önemli amacı olduğunu dile getirmiştir. Dış politika hedeflerindeki ilk aşamayı başarılı diplomatik hamlelerle gerçekleştiren Çin'in, ikinci aşamada (1996-2001) dış politika stratejisinin temel felsefesini Türkmenistan'a daha sağlam bir şekilde yerleşmek ve bölgeyi ejderha hizasında kendi merkezine bağımlı şekilde kuşatmak oluşturmıştır. Bölgenin zengin doğal kaynaklarını ele geçirmeyi hedefleyen ve Türkmen devletini kendi ekonomik kalkınmasına yardımcı olacak şekilde Çin merkezli ekonomik işbirliği çabalarına yönlendirmeye gayret etmiştir. Bu dönemde Çin dış politikası daha çok ekonomik çıkarları tatmin etme bağlamında gelişmiştir. Özellikle Çin'in liderliğinde Şanghay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Her ne kadar örgüte Türkmenistan üye olmadıysa da, örgütün temel amacı Orta Asya bölgesini Çin'e kenetlemektir. Zaten Orta Asya ülkeleri üzerinde nüfuz kurması Türkmenistan'ı da kaçınılmaz olarak etkileyecektir. Çin'in üçüncü aşamadaki hedefi 2001 yılından başlamış olup, günümüzde de devam etmektedir. 11 Eylül saldırılarından sonra Orta Asya bölgesinin coğrafi ve stratejik önemi artmış, Çin bölgeye daha sağlam yerleşmeyi, varlığını sürdürmenin ön koşulu olarak algılamıştır. Diğer taraftan Çin artan enerji ihtiyacını karşılamak için bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etmeyi ve bu kaynakları dünya pazarlarına kendi toprakları üzerinden taşımayı amaç edinmiştir. Bu bağlamda Aralık 2009'da Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan topraklarından geçen Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı'nın tamamlanarak açılmasını sağlamıştır. Bu Çin açısından büyük bir diplomatik başarıdır.

18. *Türkmenistan-Türkiye arasındaki ilişkileri kısaca açıklayınız.*

Cevap: Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bunu göz önünde bulunduran Türkmen yetkililer diplomatik plakalarında 01'i Türkiye'ye uygun görmüşlerdir. Türkiye ile Türkmenistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1992 yılı başında kurulmuş ve bu tarihten sonra ülkeler arasında kültür, eğitim ve ekonomik alanlarda işbirliği gelişmeye başlamıştır. Eğitim alanındaki işbirliğinin temelleri Şubat 1992'da atılmış, 1996'da yapılan ek protokolle bu işbirliğinin gelişimi teyit edilmiştir. Türkiye 1990'ların ilk yıllarında Büyük Öğrenci Projesi'ni hayata geçirmiştir. Bu projenin temel amacı Orta Asya'dan 10 bin öğrenci okutarak, Türkiye ve Orta Asya arasında kültürel bağları sağlamaktır. Türkmenistan-Türkiye ilişkilerini ekonomik açıdan analiz edecek olursak, bu ilişkilerin 2007 yılından başlayarak "Bir millet, iki devlet" ilkesine uygun olarak ivme kazandığına tanık olmaktadır. Her iki tarafın yüksek devlet görevlilerinin ziyaretleri bu ilişkileri olumlu etkilemiştir. Son beş yılda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dört, Başbakan Tayyip Erdoğan ise iki kez Türkmenistan'a gitmiş, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ise ikisi 2012 yılı içinde olmak üzere beş kez Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ilişkiler, özellikle müteahhitlik alanında 2008 yılında hızlı bir artış göstermiştir. 2011 yılında ticaret hacmi 1,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İnşaat alanında büyük oranda Türkiye kökenli malzemelerin kullanılması, Türkiye'den yapılan ihracatı artırmıştır. Piyasada Türk mallarının kalitesi nedeniyle artan talebe bağlı olarak giyim ve gıda sektöründe mal hareketleri de artmıştır. Ayrıca, bavul ticareti olarak adlandırılan yolcu beraberliği ticareti de büyük bir yoğunluk gözlemlenmektedir. Türkmenistan, yatırım ortamının henüz yeterince gelişmemiş olmasına rağmen Türkiye'nin doğrudan yatırımlarının Orta Asya'da en fazla gittiği ülkelerin başında gelmektedir. Türk firmaları, Türkmenistan'a genellikle ortak girişim kurarak girmektedirler. Ülkede özelleştirmenin yaygın olmaması nedeniyle yerel ortaklar genellikle bir kamu kuruluşu olmaktadır. Türkmenistan'da gerçekleştirilen Türk sermayeli yatırımlar yaklaşık olarak 1,5 milyar dolar tutarındadır. Türk firmaları, özellikle inşaat ve tekstil alanında büyük projelere imza atmış, kurdukları modern tekstil tesisleri ile Türkmenistan'daki tekstil sanayisinin temelini oluşturmuşlardır.

Kültür Hayatı

19. *Türkmenistan'ın sanat ve folklor açısından özellikleri nelerdir?*

Cevap: Türkmenistan'da millî giyimlerine, konuklara ikram edilen Türkmen pilavına, Tecen, Kızılarvat kavununa ve yemeklerine, Türkmen takılarına, bahşilerin dutar eşliğinde söylediği halk ezgilerine, aileye ve aile içi değerlere büyük önem verilmektedir. Özellikle doğum, ölüm, düğün, sünnet, Kadir Gecesi, Ramazan ve Kurban Bayramı, Nevruz, toylar ve dinî törenler, bağımsızlıktan sonra coşku ile yaşatılmaktadır (Dinç ve Çakır 2008: 33-4) Türkmenlerin kendilerine özgü el sanatları da önemli kültür unsurları arasındadır. Örneğin Türkmen kadınlarının takıları oldukça dikkat çekicidir. Takkenin üstüne şelpeli guppa, altına takılan manlaylık, saça takılan düğmeler, boyna takılan gargılıklar, boncuklar, göğse takılan gülyakalar her biri değişik anlam yüklü süs takılarıdır. Bir başka önemli kültürel objeleri yünden veya ipekten dokunan Türkmen halılarıdır. Her kabilenin kendine has halısı olduğundan, halıya bakarak hangi yörede hangi tire veya boy tarafından dokunduğu bilinmektedir. Türkmenistan bayrağındaki halı desenleri beş boyu temsil etmektedir.

20. *Türkmen toyları nelerdir?*

Cevap: Kültürel değerlerden birisi de Türkmen toyları olup, beş bölümden oluşmaktadır. Bu toylar arasında en büyüğü evliliktir. Türkmenlerde toy denilince akla dü- gün gelmektedir. Diğer dört toy ise şu şekildedir: Beşik toyu: Hamile kadına "toylu kadın" denir ve bebeğin doğmasıyla birlikte bebek toyu kutlanır. Bu kutlamada ezan okunur, bebeğe isim verilir ve değişik ikramlarda bulunulur. Kalpak toyu: Türkmenler yeni doğan bebeğin saçını keser ve kalpak toyu kutlarlar. "Oğlan dayısına çeker" denildiğinden, bebeğin saçını dayısına kestirilir ve ona hediye verilir. Diş toyu: Çocuğun dişi ilk çıktığında diş toyu yapılır. Bunun manası ise çocuğa sağlık, afiyet, bol rızık ve çocuğun cesur biri olmasını dilemektir. Ak koyun toyu: 63 yaş toyuudur. Türkmenler bu yaşa geldikleri vakit, Hz. Muhammed'in yaşına kadar yaşamak kendilerine nasip olduğu için bir düğün ve kutlama yapmaktadırlar.

21. *Türkmenistan tarihinin yazımı nasıl gerçekleştirilmiştir?*

Cevap: Türkmen milli kimliğinin yeniden ortaya konulmasının en önemli adımı, Türkmenistan tarihinin yeniden yazılması oldu. 1980'lerin sonlarından itibaren Türkmen yazarlar, Türkmen topraklarının Rus egemenliğine geçmesi konusundaki Sovyet anlatımını açıkça sorgulamaya başladılar. Sovyet tarih yazımına göre, Türkmenler XIX. yüzyılda kendi istekleriyle ve gönüllü olarak Rusya'ya katılmışlardı. Bu anlatım açıkça gerçeklerle çelişmekteydi, zira Orta Asya'da Rus istilasına karşı en güçlü direnişi gösterenler Türkmenler olmuştu. Bu direniş yıllarca sürmüş, Göktepe'de ve başka yerlerde Türkmenlerin destansı mücadelesi o zamanlar bütün dünyanın gündeminde kalmıştı. Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan tarihi yeniden yazılırken, Türkmen tarihçilerinin ilk işi Sovyet tarihçiliğini eleştirmek ve saptırılan tarihî gerçekleri düzeltmek oldu. Devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı bu konuya özel bir önem verdi. Ruhname adlı eserinin önemli bir kısmı Türkmen tarihinin yeniden yorumlanmasına ayrılmıştır.

22. *Türkmenistan'da dini hayat nasıldır?*

Cevap: Türkmenistan'da doğrudan cumhurbaşkanına bağlı, dinî işlerden sorumlu cumhurbaşkanının müşavirine Geneş denilmektedir. Geneş, Din İşleri Başkanı olup üç yardımcısı bulunmaktadır: Türkmenistan Müslümanları genel müftüsü, din işleri koordinatörü ve Türkmenistan Hristiyanları temsilcisi (Taşkent'te bulunan Orta Asya Ortodoks Ruhaniler meclisine bağlıdır). Türkmenistan'da her vilayette bir baş imam olup doğrudan Geneş'e bağlıdır (Yazıcı, 2003: 59). Bağımsızlık sürecinde Niyazov Türkiye'den ilahiyat fakültesi açılmasını talep etmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle ilahiyat lisesi ve ilahiyat fakültesi açılmıştır. Her iki kurum da Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesine bağlı olup Türkmenistan'ın din görevlileri ihtiyacını karşılamaktadır (Uçar, 2007: 204). Türkmenistan'da günümüzde 248 cami ve 8 kilise mevcuttur. Bu camilerin 244'ü bağımsızlık döneminde ibadete açılmıştır.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 8 - Alıştırma Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın edebi devlet başkanı olarak ilan edilmiştir?

- A) Sudan Babayev
- B)

Saparmurat Niyazov

- C) Baluş Uvezov
- D) Yakov Çubin
- E) Şahmerdan İbrahimov

Çözüm :

Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), “ebedî devlet başkanı” olarak ilan edildi.

Doğru cevap B şıkkıdır.

2)

Türkmenistan'da doğrudan cumhurbaşkanına bağlı, dinî işlerden sorumlu cumhurbaşkanının müşavirine _____ denilmektedir.

Boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- A) Baş imam
- B) Geneş
- C) Bahsi
- D) Toy
- E) Baheş

Çözüm : Türkmenistan'da doğrudan cumhurbaşkanına bağlı, dinî işlerden sorumlu cumhurbaşkanının müşavirine Geneş denilmektedir.
Doğru cevap B şıkkıdır.

3) Türkmenistan'da meclis ne zaman faaliyete geçmiştir?

- A) 1991
- B) 1992
- C) 1993
- D) 1994
- E) 1995

Çözüm :

Ulkenin yasama gücünü meclis temsil etmektedir. 1993 yılında yasama faaliyetine başlayan meclis 2003 ve 2007 yıllarında çeşitli değişimlere uğradı.

Doğru cevap C şıkkıdır.

4)

Rusya'dan başlayan ve Karadeniz üzerinden geçen, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Macaristan, Slovenya üzerinden Avusturya'ya ulaşan doğal gaz hattı aşağıdakilerden hangisidir?

A)

Güney Akım

B)

Kuzey Akım

C)

Nabucco

D)

TAPI

E) ECO

Çözüm :

Güney Akım: Rusya'dan başlayan ve Karadeniz üzerinden geçen bu hat, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Macaristan, Slovenya üzerinden Avusturya'ya ulaşmaktadır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

5) Türkmenler yeni doğan bebeğin saçını keser ve bir toy kutlarlar. "Oğlan dayısına çeker" denildiğinden, bebeğin saç dayısına kestirilir ve ona hediye verilir. Bu toy aşağıdakilerden hangisidir?

A) Ad toyu

B)

Ak koyun toyu

C)

Diş toyu

D)

Kalpak toyu

E)

Beşik toyu

Çözüm :

Kalpak toyu: Türkmenler yeni doğan bebeğin saçını keser ve kalpak toyu kutlarlar. "Oğlan dayısına çeker" denildiğinden, bebeğin saç dayısına kestirilir ve ona hediye verilir.

Doğru cevap D şıkkıdır.

6) Bağımsızlığını 1991 yılında kazanan nasıl bir idari yapılanmaya gitmiştir?

- A) Ülke eyaletlere ayrılmıştır
- B) İki bağımsız ülkeye ayrılmıştır
- C) Ülke vilayetlere bölünmüştür
- D) Ülke kantonlara bölünmüştür
- E) Daha önceki idari yapı devam etmiştir

Çözüm : Türkmenistan idari yapı bakımından beş vilayete bölünmüştür. Bunlar 14 şehir ve 21 rayonu kapsayan Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Mari vilayetleridir. Bu vilayetleri devlet başkanı tarafından atanan (vali ve belediye başkanı yetkilerine sahip olan) hâkimler yönetmektedir. Doğru cevap C'dir.
Doğru cevap C şıkkıdır.

7) Türkmenistan'da Latin alfabesine geçiş ne zaman gerçekleşmiştir?

- A) 1923
- B) 1943
- C) 1963
- D) 1993
- E) 2003

Çözüm : Bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinin gündemine giren hususlardan biri de Latin alfabesine geçiş olmuştur. 1993'te Türkmenistan Latin alfabesine geçiş kabul etmiştir. Doğru cevap D'dir.
Doğru cevap D şıkkıdır.

8) Rusya'nın devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmasını öngören doğalgaz boru hattı projesi hangisidir?

- A) Nabucco
- B) Transhazar
- C) Güney Akım
- D) Devletabad-Hangeran
- E) Hazar Kıyısı

Çözüm : Rusya'nın devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmasını öngören doğalgaz boru hattı projesi Nabucco'dur. Avrupa ülkeleri ve Orta Asya cumhuriyetleri, bu projenin hayata geçmesi konusunda isteklidirler. Proje hayata geçtiği takdirde Avrupa ülkeleri, Rus doğalgazına, Orta Asya cumhuriyetleri de Rus boru hatlarına olan bağımlılıklarını biraz da olsa azaltacaklardır. Doğru cevap A şıkkıdır.
Doğru cevap A şıkkıdır.

9)

Türkmenistan'ı Rusya, İran ve Çin'e bağımlı kılmadan gelişimini sağlayacak olan boru hattı projesi aşağıdakilerden hangisidir?

A)

Bakü- Tiflis

B)

Trans-Hazar

C)

Türkmenistan-Çin

D)

Orta Asya-Merkez

E)

Devletabad-Hangeran

Çözüm :

Söz konusu boru hattı projesi Trans-Hazar Doğalgaz boru hattı projesidir. Doğru cevap B'dir.

Doğru cevap B şıkkıdır.

10) I. İnternet yasağı kaldırıldı.

II. İlimler Akademisi yeniden açıldı.

III. Türkmenbaşı anıtlarının bir kısmı yıkıldı.

Berdimuhammedov Dönemi'nde yukarıdaki gelişmelerden hangileri yaşanmıştır?

A) Yalnız I.

B) I. ve II.

C) I. ve III.

D) II. ve III.

E) I. II. ve III.

Çözüm : Üç maddede de verilen bilgilerin hepsi doğrudur. Zira Berdimuhammedov'un ilk döneminde, Türkmenbaşı döneminde uygulanan birçok uygulamaya son verilmiş ve ilgili dönemde konulan yasakların birçoğu kaldırılmıştır. Buna göre doğru cevap E'dir. Doğru cevap E şıkkıdır.

9

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 9: Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kırım Ve Gagavuz Cumhuriyetleri

Tataristan Cumhuriyeti

Rusya Federasyonu, 83 idari bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, 21 özerk cumhuriyet, 4 özerk bölge (avtonomnyy okrug), 1 özerk vilayet (avtonomnaya oblasty), 9 kray (bölge), 46 il ve Moskova ve St. Petersburg olmak üzere federal öneme sahip 2 şehirdir. 21 özerk cumhuriyetten 7'si Türk cumhuriyetidir: Tataristan, Başkurdistan, Çuvaş Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan), Altay, Hakasya ve Tuva. Ayrıca Kabardin-Balkar ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde de Türkler, cumhuriyetlerin kurucu halkı sayılmaktadır. Söz konusu cumhuriyetler içinde siyasi ve ekonomik bakımlardan en güçlüsü şüphesiz Tataristan Cumhuriyeti'dir. Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecinde bağımsızlığı için mücadele başlatmıştır. Tataristan parlamentosu 30 Ağustos 1990 tarihinde ülkenin egemenliğini ve Sovyetler Birliği'nin 16. cumhuriyeti olduğunu ilân etmiş, 26 Aralık 1991 tarihinde ise Tataristan parlamentosu Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) kurucu olarak katıldığını bildirmiştir. Ancak Moskova, her iki kararı da kabul etmemiştir. 1992 yılında kabul edilen yeni anayasaya göre, Tataristan'da başkanlık sistemi kabul edilmiş ve Mintimir Şeymiev ilk devlet başkanı seçilmiştir.

Tataristan, Rusya Federasyonu'nun ortasında, "İdil" (Volga) ile "Kama" gibi iki büyük nehrin birleştiği noktada yer alır; yabancı devletler ile sınırı yoktur. Güneyde Samara, Orenburg, Ulyanovsk illeri, doğuda Başkurdistan, batıda Çuvaş Cumhuriyeti ile Mari El Cumhuriyeti ve kuzeyde Udmurt Cumhuriyeti ile Kirov ili ile çevrili olup, yüzölçümü 68 bin km²'dir. Ülke topraklarının %16'sı ormanla kaplıdır. Tataristan'ın nüfusu 4 milyon civarındadır. Nüfusun %54'ünü Tatarlar, %40'ını Ruslar, %3'ünü Çuvaşlar oluşturmaktadır. Dünyada toplam yaklaşık 8 milyon Tatarın yaşadığı tahmin edilmektedir. Tatar nüfusunun %70'i Tataristan dışında yaşamaktadır. Bunun nedenleri ise şöyle sıralanabilir:

- Çarlık rejiminin uyguladığı politikalar sonucunda çok sayıda Tatarın göçe zorlanması
- 1917 İhtilali'nden sonra Tatarlara yönelik uygulanan baskı politikaları
- 1920 yıllarında bölgede yaşanan açlık
- 1950'li yıllarda Tataristan'ın endüstri ülkesine dönüştürülerek buraya çok sayıda Rus işçisinin yerleştirilmesi (Devlet 2002: 50).

Tataristan, Rusya Federasyonu'nun ekonomik açıdan en gelişmiş bölgelerinden biri olup üretim açısından da altıncı sırada bulunmaktadır. Tataristan'ın en büyük doğal zenginliği petrol ve doğalgazdır. Ülkenin bir başka zenginlik kaynağını kimya ve petrokimya oluşturmaktadır. Tataristan'ın tarım ve hayvancılık sektörü de çok gelişmiş olup, tarım ürünleri üretimi konusunda Rusya'nın üçüncü büyük bölgesidir. Tarım faaliyetleri için 4.5 milyon hektar toprak ayrılmıştır. Cumhuriyette daha çok tahıl, patates, şeker pancarı ve ay çiçeği yetiştirilmektedir.

Otomobil sanayisi ile askerî teknoloji sanayisi de Tataristan'da gelişmiştir. "Kamaz" adlı dünyaca meşhur kamyonetlerle yurtdışına ihraç edilen bazı helikopterler Tataristan'da üretilmektedir. Söz konusu helikopterler, bugüne kadar yüzden fazla ülkeye satılmıştır.

Boris Yeltsin döneminde Tataristan başta olmak üzere Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetler güç kazanarak adeta "devlet içerisinde devlet" hâline gelmişlerdir. Ancak Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle durum değişmiştir. Putin daha ilk devlet başkanlığı döneminde "merkeziyetçi politika" adı verilen ve cumhuriyetlerin yetkilerinin sınırlandırılmasını öngören bir siyaset izlemeye başlamıştır. Sovyet sonrası ilk yıllarda 89 bölgeden oluşan Rusya Federasyonu, yapılan değişikliklerle 83 idari birime bölünmüş, bunlar da yeni bir kanunla 7 federal idari bölgeye dâhil edilmişlerdir. Bunlar, Moskova Merkez, Kuzeybatı, Ural, Kuzey Kafkasya, Uzakdoğu, Volga ve Sibirya bölgeleridir. Putin'in merkeziyetçi politikası çerçevesinde aldığı bir sonraki karar ise cumhuriyetlerin liderleri ile bölge valilerinin merkezden atanmasını ve yerli parlamentolar tarafından onaylanmasını öngörmektedir. Söz konusu karar Tataristan parlamentosunda da görüşülmüş ve çok sert tepkilere yol açmasına rağmen kabul edilmiştir (2005). Putin'in bu yönde aldığı kararın sebepleri arasında geniş coğrafyaya yayılan Rusya'yı kontrolü altında tutmak ve oligarkların paraları sayesinde vali veya federe cumhuriyetlerde başkan seçilmelerini engellemek gibi hususlar yer almaktadır.

Tatarların son dönemde Moskova ile karşı karşıya kaldıkları bir başka konu da son iki nüfus sayımında (2002 ve 2010) Tatarların çeşitli alt gruplara bölünerek sayılmaları meselesidir. Sovyetler dönemindeki sayımlardan farklı olarak, 2002 yılında yapılan sayımda ek olarak bir milletler listesi eklenmemiş ve vatandaşların milletlerini kendilerinin belirleyeceği ilkesi kabul edilmiştir. Milletlin belirlenmesi konusundaki bu yeni metot, Rusya Federasyonu'ndaki birçok milli azınlık tarafından "böl ve yönet" tarzındaki eski geleneğin bir devamı olarak kabul edilmiş ve büyük tepkilere yol açmıştır. Örnek verecek olursak, sayım sırasında *Tatarların içindeki alt gruplar (Kazan Tatarı, Mişler, Kreşlen, Tipter, Sibir Tatarı, Astrahan Tatarı)* adeta birer ayrı milliyetmiş gibi sayılarak, Tatarların nüfusunun az gösterilmesi, dolayısıyla haklarının kısıtlanması öngörülmüştür (Şahin 2002: 304).

Tataristan'ın Moskova ile karşı karşıya kaldığı bir başka konu ise alfabe meselesidir. 1999'da Tataristan Parlamentosu, Latin alfabesinin kullanımını kabul etmiştir.

Ancak, 2002 tarihinde Rusya Federasyonu Parlamentosu, bütün ülke çapında Kiril alfabesinin kullanılacağına dair bir kanun çıkartmıştır. Tataristan, Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak bu duruma karşı çıkmış olsa da bir netice alamamıştır.

1994 tarihinde Moskova ile Tataristan arasında imzalanan Yetkileri Paylaşma Anlaşması ile Tataristan Cumhuriyeti, dış ülkelerle ilişkiler kurma hakkı kazanmıştır. Günümüze kadar Tataristan 100'den fazla anlaşma ve protokol imzalamıştır ki, bunların çoğu ticari ve ekonomik içeriklidir. Tataristan'ın dış ülkelerle münasebetler geliştirmesinde 1990'lı yılların ikinci yarısında kurulan yetkili ve ticari temsilcilikler önemli rol oynamaktadır. Günümüzde Tataristan Hükümeti, 6'sı eski Sovyet ülkesi olmak üzere toplam 14 ülkede temsilcilik bulundurmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren Tataristan'ın dış ticareti yaklaşık 15 kat artmıştır. Tataristan'ın ihracatı 13.6 milyar dolar iken, ithalatı 2.6 milyar dolardır (2010). 2009'da Tataristan, dünyanın 130 ülkesiyle ticaret yapmıştır. Tataristan'ın en büyük ticari ortakları İtalya (%13), Türkiye (%12), Polonya (%10), Hollanda (%7), Belarus (%6), Ukrayna'dır (%5). İhracatın ana maddeleri, petrol (%66) ve petrol ürünleri (%15), ithalat ürünleri ise otomobil, ulaşım ve diğer teknik araçlardır.

2009 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Tataristan'ı, 2012'de Tataristan Devlet Başkanı **Rustem Minnihanov**'un Türkiye'yi ziyaret etmesi, diplomatik ve diğer alanlardaki münasebetleri daha da artırmıştır. Yukarıda adı geçen "Tataristan Yetkili Temsilciliği", Türkiye'de de bulunmakta ve ikili münasebetlerin gelişimine önemli katkıda bulunmaktadır. Ekonomi alanındaki faaliyetlerin yanı sıra temsilcilik, Türkiye'de **Sabantuy**, Tatar kültür günleri ve önde gelen Tatar bilim ve sanat adamlarını anma günleri düzenlemektedir.

Tataristan'ın yer aldığı İdil-Ural bölgesi, eskiden beri ilim ve medeniyet merkeziydi. Tataristan Cumhuriyeti günümüzde de bu özelliğini korumaya devam etmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren milli kültürü canlandırmaya yönelik faaliyetler başlamış ve eğitim ile kültür alanlarında köklü değişiklikler yapılmıştır. 1990-2000 yılları arasında Tataristan'da yedi **Tatar gimnaziyumu** açılmış, birçok okulda Tatarca eğitim veren sınıflar oluşturulmuş okullarda Tatarca dersleri okutulmaya başlanmıştır. Devlet okullarının yanı sıra meslekî okullar, gimnazyumlar ve özel okullar açılmıştır.

Günümüzde Tataristan'da 1900 okul öncesi ve 2300 eğitim müessesesi (ilkokul-ortaokul-lise) mevcuttur. 1990'lı yıllarda yüksek öğretim alanında da bir takım değişiklikler yapılmıştır. "Tataristan Sosyal Bilimler Üniversitesi" ve "Tatar-Amerikan Bölgesel Üniversitesi" kurulmuştur. 2005 yılında bunlar, "Kazan Eğitim Üniversitesi" ile birleştirilmiş ve "Tatar Sosyal Bilimler-Pedagoji Üniversitesi" adıyla faaliyet göstermeye başlamıştır. Kazan Teknoloji Üniversitesi ile Kazan Teknik Üniversitesi'ne milli üniversite statüsü verilmiştir. "Kazan Devlet Üniversitesi", 2010'da "Kazan Federal Üniversitesi" adını almıştır ki, bu üniversite Rusya Federasyonu'nun büyük ve itibarlı üniversitelerinden biridir. Tataristan'da 22 devlet üniversitesi ile 11 özel üniversite mevcuttur (Respublika Tatarstan 2010: 95).

Ayrıca, Kazan'daki üniversitelerin çoğu, Tataristan'ın diğer şehirlerinde de fakülteler açmıştır.

Başkurdistan Cumhuriyeti

"Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti", 11 Ekim 1990'da egemenliğini ilan etmiş ve "Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını almıştır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte ise 31 Mart 1992 tarihinde Başkurdistan yönetimi Moskova ile yeni Federasyon Antlaşması'nı imzalayarak Moskova'ya bağlılığını bildirmiştir. Başkurdistan, bu antlaşmayı müzakerelerde bulunmadan imzalamış, ancak başlangıçta bu antlaşmayı imzalamayan Tataristan bazı imtiyazlar elde edince, benzer bir imtiyaz antlaşmasının kendisi için de yapılmasını sağlamıştır. Buna göre Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun özerk bir cumhuriyeti (Başkurdistan Cumhuriyeti) olarak tanınmış, doğal kaynaklara sahip olma, vergilendirmenin sınırlandırılması ile özerk bir yasa ve hukuk sistemine sahip olma hakkını elde etmiştir (Özdamarlar 1996: 86-96; İlishev 2002: 66; Yiğit 2002: 89). Aralık 1993'te Başkurdistan'da devlet başkanlığı seçimleri yapılmıştır. Seçimleri, Murtaza Rahimov kazanmıştır. Arkasından, Başkurdistan Anayasası kabul edilmiş, yeni anayasa doğrultusunda Başkurdistan Parlamentosu oluşturulmuştur. Rusya Federasyonu ve bağlı cumhuriyetlerde gerçekleştirilen reformlar neticesinde başlangıçta özerk cumhuriyetlerin yetkisi artmış yerel organlar ekonomik, sosyal ve kültürel gelişime dair meseleleri kendileri çözmeye başlamışlardır. Aynı tarihlerde cumhuriyette çeşitli siyasi partiler ile sivil toplum örgütleri de faaliyete başlamıştır.

Başkurdistan Cumhuriyeti, İdil-Ural bölgesinde Güney Urallar'dan batıda Ak İdil'e ve Kama nehirlerine kadar uzanmaktadır. Tataristan Cumhuriyeti gibi dört taraftan Rusya Federasyonu içerisindeki diğer özerk cumhuriyetler ve illerle çeviri olan Başkurdistan'ın komşuları, batıda Tataristan Cumhuriyeti, kuzeybatıda Udmurt Cumhuriyeti, kuzeyde Perm ili, doğuda Çelyabinsk ili ve güneyde Orenburg ilidir. 143.600 km² yüzölçümüne sahip Başkurdistan'ın doğusu Güney Ural dağ silsilesinin devamını oluştururken, Ak İdil ve Kama nehirlerine kadar uzanan alan, düzlüklerden ibarettir. Başkurdistan'ın nüfusu 4 milyondur (2010). Nüfusun %36'sını Ruslar, %29'unu Başkurtlar, %26'sını Tatarlar, %9'unu diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Nüfusun %60'ı şehirlerde yaşamaktadır. Cumhuriyetin başkenti Ufa, 1.087.170 nüfusu ile Rusya Federasyonu'nun en büyük on şehri içinde yer almaktadır. Ufa'nın özelliklerinden biri de Rusya ve BDT Müslümanları Merkezî Dinî Nezareti'nin bu şehirde olmasıdır. Başkurdistan'ın diğer önemli şehirleri şunlardır: Sterlitamak (276 bin), Salavat (155 bin), Neftekamsk (123 bin), Oktyabrskiy (111 bin), Tuymazı (68 bin), Sibay (63 bin), Bırsk (46 bin).

Başkurdistan ekonomisinin temeli petrokimya, makine yapım endüstrisi ve tarıma dayanmaktadır. Cumhuriyet üretim açısından, Rusya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmakla beraber, kişi başına düşen gelir bakımından

20. sırada yer almaktadır. Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun toplam ham petrol üretiminin %14.7'sini, benzin üretiminin %17.6'sını, mazot üretiminin %16.7'sini gerçekleştirmektedir. Ayrıca demir-çelik, bakır, altın, manganez, krom, boksit, kereste ve gıda ürünleri sanayileri de gelişmiştir.

Tatar-Başkurt sorunu günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Günümüzde özellikle Başkurdistan'daki Tatarlara karşı uygulanan baskı politikası göze çarpmaktadır. 1990'lı yıllarla 2000'li yılların başında Başkurdistan'da Tatar okulları kapatılmış veya Başkurt okullarına dönüştürülmüştür. Tatar nüfusu 1990'lı yılların başında Ruslar ve Başkurtlarla kıyasla daha fazla olmasına rağmen Tatarca'ya resmî dil statüsü verilmemiş, 2002 nüfus sayım sonuçlarında usulsüzlükler yaşanmıştır. (Tatar nüfusu azaltılmış, Başkurt nüfusu daha fazla gösterilmiştir). Ayrıca devlet organları ile üst düzey memuriyetlerde Tatar kökenlilere görev verilmemekte, Tatar köylerine saldırılar yapılmaktadır. Bütün bu gelişmeler, Tatarların Başkurdistan'dan göçüne ve Tatarların bir kısmının kendilerini Başkurt olarak kaydetmesine sebep olmuştur (Şahin 2008: 52-6). Bundan dolayı Başkurdistan'daki Tatar nüfusu gittikçe azalmaktadır. Kökleri çok eskiye dayanan Tatar-Başkurt sorunu, ne yazık ki iki kardeş ve komşu Türk halkının İdil-Ural bölgesinde birlikte hareket etmelerini ve Moskova'dan gelen baskılara birlikte karşı koymalarını engellemektedir.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki süreçte Başkurdistan'ın kültür, eğitim ve sanat alanlarında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Eğitim sistemi gözden geçirildiği gibi, bu alana bütçeden ayrılan para da her geçen yıl artmıştır. Okulların yenilenmesi konusunda Başkurdistan, Rusya'nın en başarılı bölgelerinden biridir. Cumhuriyette 5400 eğitim müessesesi mevcut olup bunlarda 900.000 öğrenci eğitim görmektedir. Başkurdistan'da eğitim dili Rusça ve Başkurtçadır. Ayrıca 14 dil, ders olarak okutulmaktadır.

Çuvaş Cumhuriyeti

1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Tatarların üzerinde çalıştıkları İdil-Ural Devleti Projesi, bu devlete Çuvaşların dâhil edilmesini öngörüyordu. Ancak bu proje çeşitli nedenlerden dolayı hayata geçirilememiş, 21 Nisan 1925'te "Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra, 13 Şubat 1992'de cumhuriyet, "Çuvaş Cumhuriyeti" (Çuvaşiya) adını almıştır. Çuvaş Cumhuriyeti, İdil Nehri'nin kolları olan Sviyaga ve Sura ırmakları arasında yer almaktadır. Batıda Nijegorod ili, doğuda Tataristan, kuzeyde Mari El Cumhuriyeti, güneyde Ulyanovsk ili ve Mordva Cumhuriyeti ile sınırdadır. 18.300 kilometre kare yüzölçümüne sahip Çuvaş Cumhuriyeti'nin başkenti 456.000 nüfuslu Çeboksan'dır. Cumhuriyetin diğer büyük şehirleri şunlardır: Novoçeboksarı (124 bin), Kanaş (46 bin), Alatır (37 bin), Tsvilsk (13 bin), Şumerlya (31 bin).

Ekonomi açısından Çuvaş Cumhuriyeti, bölgedeki en fakir bölgelerden biridir. Bunun en büyük nedeni, petrol ve gaz gibi yeraltı kaynaklarına sahip olmamasıdır. Tarım ve diğer sanayi kollarının gelişimi 1990 sonrasında bütün Rusya Federasyonu'nda sekteye uğradığından Çuvaş Cumhuriyeti ekonomisi de büyük zarar görmüştür. 2000'li yıllarda özellikle tarım alanında iyileşme olmuş ve günümüzde tarım, Çuvaş Cumhuriyeti ekonomisinin en önemli kolunu oluşturmaktadır. Tarımı ise kimya ve otomobil sanayisi takip etmektedir. Novoçeboksarı'da Rusya'nın kendi alanındaki en büyük şirketlerinden Kimya Sanayi Fabrikası bulunmaktadır. Cumhuriyetteki okullarda eğitim Çuvaşça (344 okul), Rusça (177 okul) ve Tatarca (17 okul) verilmektedir. Ayrıca bütün okullarda Çuvaş dili ders olarak okutulmaktadır.

Kırım Özerk Cumhuriyeti

1774'te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile bağımsız hâle getirilen Kırım, 1783'te Rusya'ya dâhil edilmiştir. 18 Ekim 1921'de Rusya Federasyonu'na bağlı Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1954'te ise Kırım, Sovyetler Birliği içerisindeki Ukrayna'ya bağlanmıştır. Bundan dolayıdır ki Sovyetler Birliği parçalandığında Kırım, Ukrayna içerisinde kalmış ve bugün de Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte 4 Eylül 1991'de Kırım Özerk Bölgesi Parlamentosu, bağımsızlık kararı almış ancak bu karar Ukrayna tarafından kabul edilmemiştir. Yarımada nüfusunun %58'i Rus olduğundan dolayı, Rusya aslında açıkça olmasa da Kırım'ın bağımsızlığını desteklemişti, ancak kendisi de bir takım siyasi ve ekonomik sorunlar yaşadığından dolayı o tarihlerde Kırım'a bağımsızlık kazandıracak güçte değildi.

Kara sınırına yalnızca bağlı olduğu Ukrayna ile sahip olan Kırım'ın yüzölçümü 27 bin km² olup nüfusu yaklaşık 2 milyondur. Son nüfus sayımına (2001) göre, nüfusun %58'ini Ruslar, %24'ünü Ukraynalılar, %12'sini Kırım Tatarları, %6'sını diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti, 363 bin nüfuslu Simferopol (Akmescit)'tir. Kırım'ın diğer önemli şehirleri şunlardır: Sivastopol (343 bin), Kerç (145 bin), Evpatoriya (Kezlev veya Gözleve) (107 bin), Yalta (78 bin), Feodosiya (Kefe) (70 bin) ve Bahçesaray (34 bin).

Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin kendi hükümeti ve başkanı olsa da bunlar Ukrayna Hükümeti tarafından atanmakta ve dolayısıyla Kırım Tatarlarının haklarını gözetmemektedir. Kırım Tatarlarının sorunları ile ise 21 Haziran 1991'de kurulan Kırım Tatar Meclisi ilgilenmektedir. Bu meclis, Kırım Tatarlarının en yüksek temsil ve yürütme organıdır. 33 milletvekilinden oluşan Meclis, Kırım Tatarlarının haklarını Ukrayna Merkez Hükümeti ile Özerk Kırım Yönetimi nezdinde ve uluslararası alanda temsil etmektedir. Meclisin başkanlığını kuruluşundan itibaren **Mustafa Cemiloğlu** yapmaktadır. Meclisin ana amacı ise Sovyetler Birliği tarafından Kırım Tatarlarına karşı yapılan soykırımın yaralarını sarmak, Kırım Tatar halkının

milli ve siyasi haklarını iade etmek ve onların milli topraklarda kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmalarını sağlamaktır.

Kırım Tatarlarının entegrasyon süreci ile ilgili sorunların yanı sıra Kırım'daki diğer sorunları şöyle sıralanabilir:

1. Kırım'daki Ruslar, Kırım'ın Ukrayna'dan bağımsızlık kazanmasını, ardından Rusya'ya katılımını istemektedir; bu husus hem Kırım'ı istikrarsızlaştırmakta, hem de Rusya ile Ukrayna'yı karşı karşıya getirmektedir;
2. Rusya'nın Karadeniz'deki filosu, Kırım'da olduğundan dolayı yarımada, Ukrayna-Rusya rekabetine ev sahipliği yapmaktadır;
3. Kiev'in yarımada'ya karşı baskısı artmakta, Ukrayna Hükümeti, adaya Ukraynalıları yerleştirerek adadaki nüfus dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır;
4. Bölgesel ve küresel güçlerin Karadeniz bölgesinde sürdürdükleri etki mücadelesi yarımada'yı istikrarsız hâle getirmektedir;
5. ABD, Karadeniz'de kendi etkisini arttırmak ve Rus etkisini azaltmak amacıyla yarımada'da diplomatik temsilcilik açma ve NATO tatbikatlarını gerçekleştirme gibi girişimlerde bulunmaktadır. Bu husus yarımada'da Rus nüfusun sert tepkisine ve karışıklıklara yol açmaktadır.

TİKA, Kırım'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin desteği ile aşağıdaki projeleri hayata geçirmiştir:

1. Türk Dili ve Kültürü Türkoloji Merkezi'nin açılışı,
2. El sanatlarının gelişimi, iş kontenjanlarının artırılması,
3. Nadir elyazmaların restorasyonu,
4. Zincirli Medresesi ve Giray Han Mezarı'nın restorasyonu,
5. Bahçesaray şehrindeki Balta Tiymez Mezarlığındaki tarihî anıtların kayda geçirilmesi,
6. Kırım Tatarlarına konut edindirme sürecinde yardım edilmesi,
7. Kırım'ın eğitim sistemine katkıda bulunulması,
8. Eğitim danışmanlığı ve danışma hizmetlerinin verilmesi vs. (Enverov 2012: 8-10).

Dolayısıyla Türkiye, üç asır boyunca Osmanlı'nın hâkimiyetinde kalan Kırım'a maddi ve kültürel alanlarda destekte bulunmakta ve böylece Kırım Tatarlarının entegrasyon sürecine önemli katkı yapmaktadır.

Gagavuzya Özerk Bölgesi

Doğu Avrupa'daki Türk kökenli bir başka özerk oluşum da Moldova'ya bağlı "Gagavuzya Özerk Bölgesidir". Gagavuzların kökeni, çok tartışılan bir konudur; onların Oğuzlardan geldiklerini savunanlar olduğu gibi, kökenlerini Tuna Bulgarlarına bağlayanlar da vardır.

Yine araştırmacıların bir kısmına göre *Gagavuzlar*; *Oğuz*, *Peçenek*, *Kıpçak* ve *Anadolu Selçuklu Türklerinin* karışımından meydana gelmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Gagavuzlar, Moldova'dan ayrılarak Gagavuzya Cumhuriyeti'ni oluşturduklarını ilân etmiş, seçimler gerçekleştirerek kendi parlamentolarını kurmuşlardır. Moldova yönetimi, Gagavuzya Cumhuriyeti'ni tanımamış ve taraflar arasında anlaşma ancak 1994'te sağlanabilmiş ve Moldova bu tarihte bölgeye özerklik statüsü vermiştir. Özerk bölgeye nüfusun %50'inden fazlasının Gagavuzların yaşadığı yerler dâhil edilmiştir. Rusça ve Moldova dilinin resmî dil olarak kabul edildiği bu bölgede Gagavuzca, nüfusun çoğunluğu için ana dil konumundadır. Bununla birlikte Rusça hâlâ iletişim, eğitim ve basın dili olarak kalmaya devam etmektedir.

Günümüzde Moldova yönetimi ile Gagavuzya Özerk Bölgesi arasında çok sayıda sorun mevcuttur. Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Gagavuzlar, Kosova, Güney Osetya ve Abhazya'yı örnek göstererek bağımsız olma taleplerini dile getirmektedirler. Romen Dili ve Edebiyatı dersinin Gagavuzya Özerk Bölgesi'nde okutulmasına karşı çıkmaktadırlar. Ayrıca, Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın üye olduğu Gümrük Birliği'ne üye olmak istemektedirler.

Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kırım ve Gagavuz Cumhuriyetleri

TATARİSTAN CUMHURİYETİ

Rusya Federasyonu, 83 idari bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, 21 özerk cumhuriyet, 4 özerk bölge (avtonomniy okrug), 1 özerk vilayet (avtonomnaya oblasty), 9 kray (bölge), 46 il ve Moskova ve St. Petersburg olmak üzere federal öneme sahip 2 şehirdir. 21 özerk cumhuriyetten 7'si Türk cumhuriyetidir: Tataristan, Başkurdistan, Çuvaş Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan), Altay, Hakasya ve Tuva. Ayrıca Kabardin-Balkar ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde de Türkler, cumhuriyetlerin kurucu halkı sayılmaktadır. Söz konusu cumhuriyetler içinde siyasi ve ekonomik bakımlardan en güçlüsü şüphesiz Tataristan Cumhuriyeti'dir.

Tataristan'ın Statüsü

Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecinde bağımsızlığı için mücadele başlatmıştır. Tataristan parlamentosu 30 Ağustos 1990 tarihinde ülkenin egemenliğini ve Sovyetler Birliği'nin 16. cumhuriyeti olduğunu ilân etmiş, 26 Aralık 1991 tarihinde ise Tataristan parlamentosu Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) kurucu olarak katıldığını bildirmiştir. Ancak Moskova, her iki kararı da kabul etmemiştir. Tataristan'ın resmî yöneticilerinin bağımsızlık kararında ciddi adımlar atamayacakları belli olunca, İttifak-Tatar Bağımsızlık Partisi'nin inisiyatifi ile Tatar Milli Kurultayı toplanmış ve Tataristan'ın bağımsızlığını ilân etmiştir (1 Şubat 1992). Bunun üzerine baskı altında kalan Tataristan resmî yönetimi, ülkenin bağımsızlığı konusunda referandum kararı almıştır. 21 Mart 1992 tarihinde yapılan referandumda seçmenlerin % 61.5'i bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır. Referandumdan sonra Tataristan, 31 Mart 1992 tarihinde Rusya Federasyonu antlaşmasını da kendisinin haklarını sınırladığı gerekçesiyle imzalamamıştır. 1992 yılında kabul edilen yeni anayasaya göre, Tataristan'da başkanlık sistemi kabul edilmiş ve **Mintimir Şeymiyev** ilk devlet başkanı seçilmiştir. Ancak, Moskova'dan gelen baskılar karşısında 15 Şubat 1994 tarihinde Kazan, Moskova ile "Yetkileri Paylaşma Antlaşması"nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmayla, Tataristan iç politikada geniş yetkiler, başlangıçta diğer bölgelere tanınmamış mali ve ekonomik imtiyazlar elde etmiş, bağımsız olarak dış ekonomik ilişkileri yürütme ve uluslararası örgütlerin faaliyetlerine katılma hakkını kazanmıştır (Devlet 2002: 52-3; Somuncuoğlu 2002: 81).

1998'de ise "Tataristan vatandaşlığı" kanunu kabul edilmiştir. Buna göre Tataristan'da yaşayanlar, Tataristan vatandaşı olarak nitelendirilecek ve otomatik olarak Rusya Federasyonu vatandaşlığını kazanacaklardı. Ayrıca Rusya Fe-

Mintimir Şeymiyev:

Tataristan'ın ilk devlet başkanı (*prezidenti*). 1937'de Tatar SSC'nin Aktanış bölgesindeki Anyakovo (Enek) köyünde Tatar bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Dedesi varlıklı biri olduğu için Sovyet dönemindeki kolektifleştirme yıllarında elinden malı mülkü alınıp sürgün edilmişti. Babası 26 yıl kolhoz başkanlığı yaptı. Şeymiyev, Kazan Ziraat Enstitüsü'nü bitirdikten sonra makine mühendisi olarak çalıştı. 1967'den itibaren idari görevlerde bulundu. 1991'de devlet başkanı oldu ve toplam dört dönem (1991-2010) bu görevde kaldı.

derasyonu vatandaşı olmayanlara Tataristan vatandaşlığı verilebilecekti. Netice itibarıyla Tataristan, kendi anayasası, devlet başkanı, parlamentosu ve bakanlar kurulu ile bütün diğer devlet organları bulunan ve iç politikada geniş yetkilere sahip özerk bir cumhuriyet hâline gelmiştir. Cumhuriyetlerden birinin bu kadar imtiyaza sahip olması, 31 Mart 1992 tarihli Federasyon Anlaşmasını geçersiz kılmıştır. Zira Tataristan'dan sonra diğer cumhuriyetler (ve iller) de benzer haklar talep etmişlerdir. Neticede Moskova, 46 idari bölge ile ikili anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.

Bu süreçte Tataristan'ın bayrak ve arması da belirlenmiştir. Yeşil, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan bayrak, 1991'de Tataristan Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Yeşil renk, hayatın başlangıcı olarak barışı, Tatar halkının yenden doğuşunu; beyaz renk, temizlik ve iyi niyeti; kırmızı renk ise bağımsızlık için mücadeleyi, zaferi ve gücü simgelemektedir. Şubat 1992'de Tataristan devlet arması da Tataristan Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Tatarların mitolojik eserlerinden esinlenerek tasarlanan armada İdil Bulgarlarının eşyalarında da sıkça rastlanan özgürlük düşkünü hayvan olan kanatlı pars tasvir edilmiştir. Bayrak renklerinde olan armadaki pars, cumhuriyet ve bütün halkının koruyuculuğunu simgelemektedir (Türk Dünyası Kültür Atlası 2003: 168-9).

K İ T A P

Tatarların tarihi ve Tataristan Cumhuriyeti hakkında ayrıntılı bilgiyi *Avrasya Fatihi Tatarlar*, haz. İlyas Kamalov (İstanbul, 2005) adlı eserde bulabilirsiniz.

Tataristan Coğrafyası ve Nüfusu

Tataristan, Rusya Federasyonu'nun ortasında, İdil (Volga) ile Kama gibi iki büyük nehrin birleştiği noktada yer alır; yabancı devletler ile sınırı yoktur. Güneyde Samara, Orenburg, Ulyanovsk illeri, doğuda Başkurdistan, batıda Çuvaş Cumhuriyeti ile Mari El Cumhuriyeti ve kuzeyde Udmurt Cumhuriyeti ile Kirov ili ile çevrili olup, yüzölçümü 68 bin km²'dir. Ülke topraklarının % 16'sı ormanla kaplıdır.

Harita 9.1

İdil-Ural'daki özerk cumhuriyetler

Tataristan'ın nüfusu 4 milyon civarındadır. Nüfusun % 54'ünü Tatarlar, % 40'ını Ruslar, % 3'ünü Çuvaşlar oluşturmaktadır. Dünyada toplam yaklaşık 8 milyon Tatarın yaşadığı tahmin edilmektedir. Tatar nüfusunun % 70'i Tataristan dışında yaşamaktadır. Bunun nedenleri ise şöyle sıralanabilir: Çarlık rejiminin uyguladığı politikalar sonucunda çok sayıda Tatarın göçe zorlanması; 1917 İhtilâli'nden sonra Tatarlara yönelik uygulanan baskı politikaları, 1920 yıllarında bölgede yaşanan açlık, 1950'li yıllarda Tataristan'ın endüstri ülkesine dönüştürülerek buraya çok sayıda Rus işçisinin yerleştirilmesi (Devlet 2002: 50).

Tataristan nüfusunun % 72'si şehirlerde yaşamaktadır. Cumhuriyetin başkenti olan Kazan, 1.177.000 nüfusu ile Rusya Federasyonu'nun altıncı en büyük şehridir. Kazan, bütün Rusya'nın en önemli ilim, kültür, sanat, spor merkezlerinin başında gelmektedir. Tataristan'ın diğer önemli şehirleri şunlardır: Naberejnie Çelnı (519 bin), Nijnekamsk (235 bin), Almeteyevsk (Elmet) (149 bin), Zelenodolsk (97 bin), Bugulma (88 bin) ve Elabuga (72 bin).

Tatar nüfusunun % 70'inin Tataristan dışında yaşamasının sebepleri nedir?

SIRA SİZDE

Tataristan Ekonomisi

Tataristan, Rusya Federasyonu'nun ekonomik açıdan en gelişmiş bölgelerinden biri olup üretim açısından da altıncı sırada bulunmaktadır. Tataristan'ın en büyük doğal zenginliği petrol ve doğalgazdır. Ülkenin bir başka zenginlik kaynağını kimya ve petrokimya oluşturmaktadır. En zengin petrol yatakları ülkenin güney ve güneydoğusunda bulunmaktadır. Yaklaşık 1 milyar ton petrol rezervine sahip olduğu düşünülen Tataristan'da yılda yaklaşık 30 milyon ton petrol çıkartılmaktadır. Bu miktarın yalnızca % 28'i burada işlenmekte, geri kalan kısmı Rusya'nın farklı bölgelerindeki rafinelerde işlenmekte ve yurtdışına ihraç edilmektedir. Tataristan'ın en büyük petrol şirketi, Tatneft'tir. Tatneft, Tunus, Fas, Kazakistan, Özbekistan, Libya gibi ülkelerde de petrol ve gaz arama ve çıkartma faaliyetlerinde bulunmaktadır. Doğalgaz üretimi de Tataristan ekonomisinde büyük bir yer tutmaktadır. Tataristan, kömür ve arduvaz gibi yeraltı kaynaklarına da sahiptir.

Tataristan'ın tarım ve hayvancılık sektörü de çok gelişmiş olup, tarım ürünleri üretimi konusunda Rusya'nın üçüncü büyük bölgesidir. Tarım faaliyetleri için 4.5 milyon hektar toprak ayrılmıştır. Cumhuriyette daha çok tahıl, patates, şeker pancarı ve ay çiçeği yetiştirilmektedir.

Otomobil sanayisi ile askerî teknoloji sanayisi de Tataristan'da gelişmiştir. Kamaz adlı dünyaca meşhur kamyonetlerle yurtdışına ihraç edilen bazı helikopterler Tataristan'da üretilmektedir. Söz konusu helikopterler, bugüne kadar yüzden fazla ülkeye satılmıştır.

2005 yılında Rusya Federasyonu Hükümeti, ülkede üretimi arttırmak amacıyla birçok alanda (sanayi, turizm, inovasyon vs) özel ekonomi alanları oluşturmuştur. Sanayi alanındaki iki özel ekonomi alandan biri, 2007'de Tataristan'ın Elabuga şehrinde faaliyete geçmiştir. Tataristan'ın seçilmesinin nedeni ise Tataristan'da sanayinin gelişmiş olması ve coğrafi açıdan müsait ulaşım yollarına sahip olmasıdır. Söz konusu alanda birçok yerli ve yabancı şirket kendi fabrikasını açmış ve gerek Rusya için gerekse yurtdışına ihracat için üretim yapmaktadır.

Putin'in Merkezîyetçi Politikası ve Tataristan'a Etkileri

Boris Yeltsin döneminde Tataristan başta olmak üzere Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetler güç kazanarak adeta "devlet içerisinde devlet" hâline gelmişler-

Oligark: Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Rusya'da özelleştirme ya da usulsüzlüklerle aşırı zengin olan iş adamları. Putin iktidara geldikten sonra özellikle iktidarlara etkilemeye çalışan ve muhalif partileri destekleyen oligarklara karşı savaş başlatmıştır. Bunun neticesinde bir kısmı (Hodorkovskiy) hapse atılırken, bir kısmı (Berezovskiy) yurt dışına kaçmıştır. İktidara (Putin'e) sadık olanlara (Abramoviç) ise dokunulmamış, hatta bunlara önemli idari görevler verilmiştir.

dir. Ancak Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle durum değişmiştir. Putin daha ilk devlet başkanlığı döneminde "merkeziyetçi politika" adı verilen ve cumhuriyetlerin yetkilerinin sınırlandırılmasını öngören bir siyaset izlemeye başlamıştır. Sovyet sonrası ilk yıllarda 89 bölgeden oluşan Rusya Federasyonu, yapılan değişikliklerle 83 idari birime bölünmüş, bunlar da yeni bir kanunla 7 federal idari bölgeye dâhil edilmişlerdir. Bunlar, Moskova Merkez, Kuzeybatı, Ural, Kuzey Kafkasya, Uzakdoğu, Volga ve Sibirya bölgeleridir. Bunların başına birer Başkan Temsilcisi getirilerek, cumhuriyetlerin devlet başkanları onlara bağlanmıştır (Kamalov 2007: 218). Tataristan Cumhuriyeti, Volga Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir. Yeltsin döneminde zaman zaman federal bütçeye vergi ödemelerini kesen Tataristan, artık bütçe ve vergi mevzuatı konusunda da Rusya standartlarını uygulamaktadır. Bütün bunlar Moskova'nın, cumhuriyetlerin hem idari, hem de mali konumlarını kontrol altında tutmak istemesinin önemini vurgulamaktadır.

Putin'in merkeziyetçi politikası çerçevesinde aldığı bir sonraki karar ise cumhuriyetlerin liderleri ile bölge valilerinin merkezden atanmasını ve yerli parlamentolar tarafından onaylanmasını öngörmektedir. Söz konusu karar Tataristan parlamentosunda da görüşülmüş ve çok sert tepkilere yol açmasına rağmen kabul edilmiştir (2005). Putin'in bu yönde aldığı kararın sebepleri arasında geniş coğrafyaya yayılan Rusya'yı kontrolü altında tutmak ve **oligarkların** paraları sayesinde vali veya federe cumhuriyetlerde başkan seçilmelerini engellemek gibi hususlar yer almaktadır. Putin, hem federe cumhuriyetlere, hem de vilayetlere güvenilir adamlarını atayarak, merkez-çevre ilişkilerini de kontrol altına almıştır. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'na vali ve federe cumhuriyet başkanları için adayların tespitinde ise aynı tarihlerde oluşturulan "milliyetlerden sorumlu" bakan, yardımcı olmaktadır.

Putin'in merkeziyetçi politikasının bir başka özelliği de bütün cumhuriyetlerin anayasalarının, Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu hâle getirilmiş olmasıdır. Putin izlediği bu politikaya paralel olarak cumhuriyetlerle yetki paylaşımı anlaşmalarını da yenilemiştir. Tataristan ile böyle bir anlaşma 2007'de imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Tataristan'ın ekonomi, ekoloji, kültür ve diğer alanlardaki meselelerle ilgili kararları Rusya Federasyonu Hükümeti ile Tataristan Bakanlar Kurulu ortak alacak; Tataristan Cumhuriyeti yetkileri dâhilinde uluslararası ve dış ticaret faaliyetlerinde bulunacak, ancak bu faaliyetleri yönlendirecek ikili anlaşmaları Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı ile danışarak imzalayacaktır. Yine bu anlaşmaya göre Tataristan Cumhuriyeti'nin resmî dili Rusça ve Tatarca olacak, Tataristan Cumhuriyeti vatandaşları, iç sayfası Tatarca olan ve Tataristan armasının yer aldığı kimlikler (pasaportlar) alma hakkına sahiptirler. Genel olarak Yeltsin döneminde cumhuriyetlere verilen imtiyazlar, Putin'in izlediği merkeziyetçi politika neticesinde tek tek geri alınmıştır.

SIRA SİZDE

Putin'in izlediği merkeziyetçi politika, Tataristan'ı nasıl etkilemiştir?

Kazan-Moskova Hattındaki Bazı Sorunlar: Nüfus Sayımı ve Alfabe Meselesi

Tatarların son dönemde Moskova ile karşı karşıya kaldıkları bir başka konu da son iki nüfus sayımında (2002 ve 2010) Tatarların çeşitli alt gruplara bölünerek sayılmaları meselesidir. Sovyetler dönemindeki sayımlardan farklı olarak, 2002 yılında yapılan sayımda ek olarak bir *milletler* listesi eklenmemiş ve vatandaşların milletlerini kendilerinin belirleyeceği ilkesi kabul edilmiştir. Milletin belirlenmesi konu-

sundaki bu yeni metot, Rusya Federasyonu'ndaki birçok milli azınlık tarafından "böl ve yönet" tarzındaki eski geleneğin bir devamı olarak kabul edilmiş ve büyük tepkilere yol açmıştır. Örnek verecek olursak, sayım sırasında Tatarların içindeki alt gruplar (Kazan Tatarı, Mişer, Kreşen, Tipter, Sibir Tatarı, Astrahan Tatarı) adeta birer ayrı milliyetmiş gibi sayılarak, Tatarların nüfusunun az gösterilmesi, dolaşısıyla haklarının kısıtlanması öngörülmüştür (Şahin 2002: 304). Cumhuriyetlerin bu uygulamadan duydukları rahatsızlığın sebebi ise, kendilerinin küçük etnik gruplara bölünerek cumhuriyetlerindeki konumlarını yitirme korkusudur. Kaldı ki zaten birçok cumhuriyette Rus nüfusu toplam nüfusun yarısını oluşturmaktadır. Rus olmayan nüfusun ayrıca küçük etnik gruplara bölünmesi ile nüfus dengesi tamamen Rusların lehine değişmektedir.

Tataristan'ın Moskova ile karşı karşıya kaldığı bir başka konu ise alfabe meselesidir. 1999'da Tataristan Parlamentosu, Latin alfabesinin kullanımını kabul etmiştir. Ancak, 2002 tarihinde Rusya Federasyonu Parlamentosu, bütün ülke çapında Kiril alfabesinin kullanılacağına dair bir kanun çıkartmıştır. Tataristan, Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak bu duruma karşı çıkmış olsa da bir netice alamamıştır. Bunun üzerine, Tataristan'da ve Tataristan dışında protesto gösterileri yapılmıştır. "Latinskiy Front" (Latin Cephesi) adlı hareketin kaleme aldığı deklarasyonu toplam 63 Tatar sivil toplum kurumu imzalamıştır. Bu görüşü Bütün Dünya Tatar Kongresi, Şehabeddin Mercani Tarih Enstitüsü, İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tatar Milli Meclisi gibi müesseseler de desteklemiştir.

Tatar dilcileri de, bu konu üzerinde, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından beri çalışmakta ve XX. yüzyılın başlarında Latin alfabesinden Kirile geçişte 8 harfin düştüğünü ve Kiril harflerinin Tatarca ses uyumlarını karşılamadığını ifade etmektedirler. Yine Tatarlar, Latin alfabesine geçmeleri durumunda, diğer Türk soydaşlarıyla daha sıkı iletişim kurabileceklerine inanmaktadırlar. Latine geçiş, aynı zamanda dünya iletişim sistemine eklemlemeyi de kolaylaştıracaktır. Ancak, Putin'in 2012'de tekrar devlet başkanı seçilmesiyle birlikte Latin alfabesine geçiş konusu da dâhil olmak üzere cumhuriyetlerin hakları kısıtlanmaya devam edilmiştir.

Tatarlar tarih boyunca birçok alfabe kullanmışlardır. 1927 yılına kadar Arap harfleri kullanılırken, bu tarihte Latin harflerine, 1939 yılında ise Kiril alfabesine geçirilmişlerdir.

Dış Münasebetler ve Türkiye ile Geliştirilen İşbirliği

1994 tarihinde Moskova ile Tataristan arasında imzalanan *Yetkileri Paylaşma Anlaşması* ile Tataristan Cumhuriyeti, dış ülkelerle ilişkiler kurma hakkı kazanmıştır. Günümüze kadar Tataristan 100'den fazla anlaşma ve protokol imzalamıştır ki, bunların çoğu ticari ve ekonomik içeriklidir. Tataristan'ın dış ülkelerle münasebetler geliştirmesinde 1990'lı yılların ikinci yarısında kurulan yetkili ve ticari temsilcilikler önemli rol oynamaktadır. Günümüzde Tataristan Hükümeti, 6'sı eski Sovyet ülkesi olmak üzere toplam 14 ülkede temsilcilik bulundurmaktadır. Söz konusu temsilcilikler, Tatar şirketlerinin yurtdışında tanıtımını yapmakta, yabancı şirketler için Tataristan'da iş imkânı ve ortak bulmaya yardımcı olmaktadır. Temsilcilikler ayrıca yurtdışındaki Tatar diasporası ile de yakından ilgilenmektedirler. Dış ekonomik münasebetlerin gelişiminde Tataristan Devlet Başkanı başta olmak üzere Tatar yetkililerin yurtdışına yaptıkları ziyaretler de olumlu katkıda bulunmaktadır. Özellikle Rusya'nın İslam ülkeleriyle münasebetlerinde Tataristan, köprü rolü oynamaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren Tataristan'ın dış ticareti yaklaşık 15 kat artmıştır. Tataristan'ın ihracatı 13.6 milyar dolar iken, ithalatı 2.6 milyar dolardır (2010). 2009'da Tataristan, dünyanın 130 ülkesiyle ticaret yapmıştır. Tataristan'ın en büyük ticari ortakları İtalya (% 13), Türkiye (% 12), Polonya (% 10), Hollanda (% 7), Belarus (% 6),

Rustem Minnihanov:

Tataristan'ın ikinci ve şimdiki devlet başkanıdır. 1957'de Tatar SSC'nin Balık Bistesı rayonuna bağlı Yana Arış köyünde doğdu. 1978'de Kazan Ziraat Enstitüsünü bitirdi ve makine mühendisi oldu. Daha sonra iktisat alanında doktora yaptı. 1998-2010 yılları arasında Tataristan başbakanı olarak görev yaptı. 2010'da Rusya Devlet Başkanı Medvedev tarafından aday gösterildi ve Tataristan Devlet Başkanı olarak göreve başladı.

Sabantuy:

Tatar ve Başkurtların çok eskiden beri kutladıkları bir bayram olan Sabantuy ismi, *sapan* ve *toy* kelimelerinden oluşmaktadır. Başlangıçta Sabantuy, tarım faaliyetleri (Nisan ayında) başlamadan kutlanırken, daha sonra ekim işleri tamamlandıktan (Haziran başı) sonra kutlanmaya başlanmıştır. Tataristan'ın devlet bayramı statüsü verilen *Sabantuy*, at yarışları, güreş ve diğer çeşitli spor müsabakalarının yapıldığı, milli müzik ve dansların sergilendiği, bol ikramın olduğu, eğlenceli bir bayram günüdür.

Gimnazyum, başlangıçta jimnastik yapılan yer anlamına gelse de XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki orta eğitim kurumları için kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin diğer eğitim müesseselerinden farkı ise klasik derslerin yanı sıra spor, dans gibi derslerin okutulması ve din derslerinin daha az olmasıdır. Bu okulların önemli özelliklerinden biri de bunlarda birkaç yabancı dilin birden okutulması ve müfredatın daha ağır olmasıdır. Kazan'daki ilk gimnazyum 1753 yılında açılmıştır. Bugün Kazan'da 36 gimnazyum bulunmaktadır.

Ukrayna (%5)'dir. İhracatın ana maddeleri, petrol (% 66) ve petrol ürünleri (% 15), ithalat ürünleri ise otomobil, ulaşım ve diğer teknik araçlardır.

Tataristan'ın yakın münasebetler içerisinde olduğu ülkelerden biri Türkiye'dir. Tataristan ile Türkiye arasında ilk resmî ilişkiler 22 Mayıs 1995'te imzalanan bir anlaşmayla başlamıştır. 1 Eylül 1996'da ise Tataristan'ın başkenti Kazan'da Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu açılmıştır (Kamalov 2007: 226). Türk-Rus ilişkileri gibi Tatar-Türk ilişkileri de daha çok ekonomik alanda gerçekleşmektedir. Taraflar arasındaki ticaret hacmi, 2003 yılında 700 milyon dolarken, 2012 yılında 3 milyar doları aşmıştır. Tataristan, Türkiye'ye petrol, petrol ürünleri, kimya ve petrokimya ürünleri, yük araçları ve helikopterler ihraç etmektedir. Türkiye ise, Tataristan'a inşaat malzemeleri, mobilya, tekstil ve gıda ürünleri satmaktadır. Ayrıca, Tataristan'da yaklaşık 300 Türk şirketi faaliyet göstermektedir.

2009 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Tataristan'ı, 2012'de Tataristan Devlet Başkanı **Rustem Minnihanov**'un Türkiye'yi ziyaret etmesi, diplomatik ve diğer alanlardaki münasebetleri daha da arttırmıştır. Yukarıda adı geçen Tataristan Yetkili Temsilciliği, Türkiye'de de bulunmakta ve ikili münasebetlerin gelişimine önemli katkıda bulunmaktadır. Ekonomi alanındaki faaliyetlerin yanı sıra temsilcilik, Türkiye'de **Sabantuy**, Tatar kültür günleri ve önde gelen Tatar bilim ve sanat adamlarının anma günleri düzenlemektedir.

Tataristan'da Eğitim, Kültür ve Sanat

Tataristan'ın yer aldığı İdil-Ural bölgesi, eskiden beri ilim ve medeniyet merkeziydi. Tataristan Cumhuriyeti günümüzde de bu özelliğini korumaya devam etmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren milli kültürü canlandırmaya yönelik faaliyetler başlamış ve eğitim ile kültür alanlarında köklü değişiklikler yapılmıştır. 1990-2000 yılları arasında Tataristan'da yedi Tatar **gimnazyum** açılmış, birçok okulda Tatarca eğitim veren sınıflar oluşturulmuş, okullarda Tatarca dersleri okutulmaya başlanmıştır. Devlet okullarının yanı sıra meslekî okullar, gimnazyumlar ve özel okullar açılmıştır.

Günümüzde Tataristan'da 1900 okul öncesi ve 2300 eğitim müessesesi (ilkokul-ortaokul-lise) mevcuttur. 1990'lı yıllarda yüksek öğretim alanında da bir takım değişiklikler yapılmıştır. Tataristan Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Tatar-Amerikan Bölgesel Üniversitesi kurulmuştur. 2005 yılında bunlar, Kazan Eğitim Üniversitesi ile birleştirilmiş ve Tatar Sosyal Bilimler - Pedagoji Üniversitesi adıyla faaliyet göstermeye başlamıştır. Kazan Teknoloji Üniversitesi ile Kazan Teknik Üniversitesi'ne milli üniversite statüsü verilmiştir. Kazan Devlet Üniversitesi, 2010'da Kazan Federal Üniversitesi adını almıştır ki, bu üniversite Rusya Federasyonu'nun büyük ve itibarlı üniversitelerinden biridir. Tataristan'da 22 devlet üniversitesi ile 11 özel üniversite mevcuttur (Respublika Tatarstan 2010: 95). Ayrıca, Kazan'daki üniversitelerin çoğu, Tataristan'ın diğer şehirlerinde de fakülteler açmıştır.

Üniversitelerin yanı sıra araştırma enstitüleri de cumhuriyetin eğitim ve ilmi hayatında önemli rol oynamaktadırlar. 1990'larda yaşanan ekonomik kriz, ilmi araştırmaların desteklenmesinin kesilmesine neden olmuş ve bunun neticesinde birçok araştırma merkezi ile laboratuvar kapatılmış, birçok ilim adamı, işsiz kalmıştır. Ancak 1992'de kurulan Tataristan İlimler Akademisi, ilmi birikimin korunmasında önemli rol oynamıştır. İlimler Akademisi sekiz alt birimden oluşmaktadır. Bu birimlerin her birinin çatısı altında çok sayıda enstitü ve araştırma merkezi faaliyet göstermektedir. 1994'te Tatar Ansiklopedisi Enstitüsü kurulmuştur.

Adı geçen müesseseler, aktif yayın faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Örneğin, Ansiklopedi Enstitüsü, *Tatar Ansiklopedisi* adlı eseri çıkartırken, Tarih Enstitüsü *Tatar Tarihi* adlı çok ciltli eseri yayımlamaktadır. Enstitünün yanı sıra Mağarif, Fen ve Ruhیات gibi yayınevleri de tarih ve edebiyata dair kitaplar basmaktadır. Tataristan'da yılda yaklaşık 500 farklı kitap (toplam tiraj 1.5 milyon) basılmaktadır. Basılan kitapların sayısı ve tirajı arttığı gibi özellikle sosyal bilimlerdeki kitapların içeriği de değişmektedir. Bu değişikliği özellikle tarih kitaplarında görmek mümkündür. İlk sayfalarda Marks ve Engels'e atıf yapılan ve Tatarlardan hep olumsuz bahseden kitapların yerini belgelere dayanılarak objektif bir şekilde kaleme alınan çalışmalar almıştır. Sovyetler Birliği zamanında Altın Orda Devleti tarihinin araştırılması yasakken günümüzde Kazan'da Altın Orda Araştırmaları Merkezi faaliyet göstermektedir.

Tataristan'da çok sayıda gazete ve dergi çıkmaktadır. 1989'dan beri Rusça ve Tatarca olarak çıkan *İdil*, 1922'de yayın hayatına başlayan *Kazan Utları* (Kazan Alevleri), 1990'da yayımlanmaya başlanan *Kazan*, kadın dergisi *Süyümbike*, *Miras*, *Nauçnyy Tataristan* (İlmî Tataristan), *Fen hem Mektep* ve *Gasırlar Avazı* (Asırların Yankısı) bunların önde gelenleridir.

Dergi ve gazetelerin bir kısmı Tatarca, bir kısmı Rusça basılmaktadır. Tataristan'ın önde gelen gazeteleri şunlardır: 1918'den beri çıkan *Vatanım Tatarstan* (tirajı:19 bin), *Respublika Tatarstan* (31 bin), 1919'dan beri yayımlanan *Molodj Tatarstana* (Tatarstan Gençleri), 1991'de yayın hayatına başlayan ve yaklaşık 40 bin abonesi olan *Kazanskije Vedomosti* (Kazan Haberleri). Ayrıca, *Sabantuy*, *Tatarstan Yaşlere* (Tataristan Gençleri), *Şehr-i Kazan*, *Veçernyaya Kazan* (Akşam Kazanı) adlı gazeteleri de zikretmek gerekmektedir.

Basın alanında Sovyet dönemiyle kıyasla büyük değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler hem sayıya hem de içeriğe yansımıştır. Gazete ve dergilerin sayısında artış olmuştur. Sovyet sonrasında ayrıca gençler için Tatarca bir dergi (*İdil*) yayımlanmaya başlanmıştır. Tataristan'da her şehrin kendi basın ve yayın organı faaliyete geçmiş, dolayısıyla şehir gazeteleri ilgi görmeye başlamıştır (Respublika Tatarstan 2010: 110-12). *Sovyet Tataristanı*, *Sosyalist Tataristan* gibi Komünist Partisi'nin yayın organları ya tamamen yayın faaliyetlerine son vermiş, ya da isim değiştirmişlerdir. Gazete ve dergilerin içeriği de doğal olarak değişmiş, rejim propagandasına son verilmiş, milli ve dinî meseleler ile Tataristan'ın durumu, sorunları ve geleceğine dair konulara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Tataristan'da 7 yerli TV kanalı ile çok sayıda radyo kanalı mevcuttur. *Tatarstan-Yana Asır* ve *Tatarstan* kanalları, cumhuriyetin büyük TV kanallarıdır.

Tataristan'daki kütüphanelerin sayısı, 3200'i geçmiştir. Bunların büyükleri Tataristan Milli Kütüphanesi ve N. İ. Lobaçevskiy Kütüphanesi'dir. Kazan Federal Üniversitesi'nin kütüphanesi olan N. İ. Lobaçevskiy Kütüphanesi'nin özelliği ise nadir eserler bölümüne sahip olmasıdır. Arapça, Farsça, Arap harfleriyle Tatarca ve Türkçe el yazmaları ile Kazan'da 1811'den beri çıkan gazeteleri içeren kütüphane (kütüphanenin bu bölümü), Doğu dillerinde kaleme alınmış eserleri ihtiva eden Rusya'nın ikinci büyük kütüphanesidir. St. Petersburg'daki enstitüde bulunan el yazmaların önemli bir kısmı, 1855'te Kazan'dan götürülen el yazmalardan oluşmaktadır. Kütüphanede bulunan Farsça el yazmaların katalogu İran Konsolosluğu'nun desteğiyle 2005'te yayımlanmıştır. Tatarca ve Türkçe el yazma katalogunun yayımlanması da büyük önem arz etmektedir.

Tataristan'ın kapladığı coğrafyada İdil-Bulgarları, Altın Orda ve Kazan Hanlığı gibi tarihte önemli rol oynayan devletler varlıklarını sürdürdüklerinden dolayı

cumhuriyette çok sayıda tarihi mekân ve müze bulunmaktadır. Tataristan'ın en meşhur tarihi mekânları şüphesiz Kazan Kalesi ile Bulgar Açık Hava Müzesi'dir. Tataristan'da toplam 98 devlet müzesi mevcuttur (2008).

Resim 9.1

Kazan Kalesinin görünüşü. Resmin sol tarafında meşhur Süyümbike Minaresi, sağında ise 2005'te yapımı tamamlanan Kulşerif Camii görülmektedir. Asıl Kulşerif Camii, XVI. yüzyılda buranın yakınında inşa edilmiş, fakat Korkunç İvan'ın Kazan'ı istilası sırasında yıkılmıştır.

Edebiyat, müzik, çeşitli sanat dalları ve basın gibi alanlarda da 1990 sonrası köklü değişiklikler yaşanmıştır. XX. yüzyılın sonundan beri Tatar edebiyatında milli hislerin artması ve kaybettiği kültürel değerlerin yeniden kazanılması konuları işlenmektedir. Bu dönemde realizm ve romantizm gibi farklı edebi akımlar gelişmiştir (Respublika Tatarstan 2010: 98). Bunların yanı sıra XIX - XX. yüzyıl Tatar tarihçi ve edebiyatçıların hayatları ve eserleri yayımlanmaya başlanmıştır.

Buna benzer değişiklikler müzik, tiyatro ve opera alanlarında da gerçekleşmiştir. Tataristan'da hem klasik müzik, hem de Tatar halk müziği gelişmekte, çeşitli festivaller gerçekleşmektedir. Şalyapin Festivali, Nureev Klasik Bale Festivali, Avrupa-Asya Modern Müziği Festivali büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Devlet Senfoni Orkestrası, Devlet Halk Enstrümanları Orkestrası, Tataristan Dans Topluluğu ise cumhuriyetin önde gelen müzik topluluklarıdır. Çok sayıda müzik, tiyatro ve sanat okulunun olması da hiç şüphesiz söz konusu dalların gelişimine önemli bir katkı sağlamaktadır. Galiaskar Kemal Tiyatrosu, Musa Celil Opera ve Bale Tiyatrosu, Kaçalov Dramaturji Tiyatrosu, Genç Seyirci Tiyatrosu, Tinçurin Dram ve Komedi Tiyatrosu Tataristan'ın meşhur tiyatrolarıdır. Kazan'da gerçekleşen önemli kültür ve sanat faaliyetlerinden biri de Altın Minbar Müslüman Film Festivali'dir.

Tataristan'ın en fazla gelişme gösterdiği alanlardan biri de spordur. Ak Bars adlı Tataristan'ın buz hokey takımı, 1997-98, 2005-6, 2008-9 ve 2009-10 sezonlarında Rusya şampiyonu olurken, *Rubin Kazan* futbol takımı 2008 ve 2009 Rusya şampiyonu olmuştur. 1958'de İskra adıyla kurulan ve şimdiki adını 1964'te alan Rubin takımı, 1997'de Rusya'nın en üst liginde oynamaya başlamış ve günümüzde Rus Ligi'nin önemli takımlarından biri hâline gelmiştir. Rusya şampiyonluklarının yanı sıra Rubin Kazan, Rusya Kupasını (2011-2012) ve Süper Kupayı (2010, 2012) da kazanmayı başarmıştır. 2012-2013'te Avrupa Ligi'nde çeyrek final oynayan Rubin Kazan'ın en başarılı oyuncularından biri, Türk milli takımında da forma giyen Gökdeniz Karadeniz'dir. Yine Uniks Kazan basketbol erkekler takımı ile Zenit Ka-

zan voleybol erkekler takımı da Avrupa'daki kupalarda derece elde etmektedirler. 2013 yılında Kazan, Üniversite Oyunları'na ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca 2018'de Rusya'da gerçekleşecek Dünya Futbol Şampiyonası maçlarının yapılacağı şehirlerden biri de Kazan olacaktır.

BAŞKURDISTAN CUMHURİYETİ

Başkurdistan'ın Statüsü ve Siyasi Gelişmeler

Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti, 11 Ekim 1990'da egemenliğini ilan etmiş ve Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte ise 31 Mart 1992 tarihinde Başkurdistan yönetimi Moskova ile yeni Federasyon Antlaşması'nı imzalayarak Moskova'ya bağlılığını bildirmiştir. Başkurdistan, bu antlaşmayı müzakerelerde bulunmadan imzalamış, ancak başlangıçta bu antlaşmayı imzalamayan Tataristan bazı imtiyazlar elde edince, benzer bir imtiyaz antlaşmasının kendisi için de yapılmasını sağlamıştır. Buna göre Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun özerk bir cumhuriyeti (Başkurdistan Cumhuriyeti) olarak tanınmış, doğal kaynaklara sahip olma, vergilendirmenin sınırlandırılması ile özerk bir yasa ve hukuk sistemine sahip olma hakkını elde etmiştir (Özdamarlar 1996: 86-96; İlishev 2002: 66; Yiğit 2002: 89).

Aralık 1993'te Başkurdistan'da devlet başkanlığı seçimleri yapılmıştır. Seçimleri, Murtaza Rahimov kazanmıştır. Arkasından, Başkurdistan Anayasası kabul edilmiş, yeni anayasa doğrultusunda Başkurdistan Parlamentosu oluşturulmuştur. Rusya Federasyonu ve bağlı cumhuriyetlerde gerçekleştirilen reformlar neticesinde başlangıçta özerk cumhuriyetlerin yetkisi artmış, yerel organlar ekonomik, sosyal ve kültürel gelişime dair meseleleri kendileri çözmeye başlamışlardır. Aynı tarihlerde cumhuriyette çeşitli siyasi partiler ile sivil toplum örgütleri de faaliyete başlamıştır.

Haziran 1995'te 609 delegenin katılımıyla gerçekleşen Bütün Dünya Başkurt Kurultayı da Başkurt tarihindeki önemli gelişmelerden biridir. Başkurdistan bayrağı ile arması bu yıllarda kabul edilmiştir. Başkurdistan bayrağı, aynı ebattaki mavi, beyaz ve yeşil şeritlerden oluşmaktadır. Beyaz şeridin ortasında Başkurt halkı için önem arz eden yedi tane taç yapraklı kuray çiçeği sembolü yer almaktadır. Bayraktaki mavi renk, erdemi ve iyi niyeti; beyaz renk barışı ve dünyaya açık olmayı; yeşil renk bağımsızlığı ve ebedi hayatı simgelemektedir. Kuray çiçeği, dostluğu, onun yedi tane taç yaprağı ise ülkede yaşayan Başkurt halkının temelini oluşturan yedi boyu ifade etmektedir. Başkurdistan armasında ise Başkurt halkının bağımsızlığı için mücadele veren **Salavat Yulayev**, doğmakta olan güneş fonunda resmedilmiştir (Türk Dünyası Kültür Atlası 2003: 127).

Salavat Yulayev:

(1752-1800), Başkurt milli kahramanıdır. Çarlık Rusya'sındaki 1773-75 Köylü ayaklanmasının lideri Pugaçev'in İdil-Ural bölgesindeki önemli adamlarındandı. Pugaçev, Yulayev'e Başkurtlara bağımsızlık vaadederek onu kendi tarafına çekmiş, Salavat Yulayev de bütün Başkurtları örgütlemeyi ve isyana katılmalarını sağlamayı başarmıştır. Yulayev, Pugaçev'in ölümünden sonra da bağımsızlık mücadelesini devam ettirmiş, ancak bir netice alamamış, 1775'te yakalanarak Estonya'ya sürgün edilmiştir. Salavat Yulayev şairliği ile de tanınmaktadır.

Resim 9.2

Başkurdistan'ın başkenti Ufa'daki Tülpan (Lâle) Camii.

Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ljalja-Tjulpan.jpg>

Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin zamanında Başkurtlar, diğer etnik gruplar gibi bazı haklar elde etseler de, 2000 yılında devlet başkanı seçilen Vladimir Putin, Rusya Federasyonu'nun siyasi yapısında değişikliklere gitmiş, yeni bir kanunla Başkurdistan'ı da 7 federal idari bölgeye dâhil etmiştir. Volga Federal İdari Bölge içerisine dâhil edilen Başkurdistan'ın yetkileri sınırlandırılmış, böylece Başkurdistan'ın da daha önce elde ettiği bir takım hakları kaybetmesine neden olmuştur.

2003'te 120 sandalyeli Başkurdistan Parlamentosu seçimleri yapılmış, aynı sene Murtaza Rahimov, ikinci kez devlet başkanı seçilmiştir. Haziran 2002'de II. Bütün Dünya Başkurt Kurultayı yapılmıştır. 2004 yılında Salavat Yulayev'in doğumunun 250. yıl dönümü ile Ufa şehrinin kuruluşunun 430. yıl dönümü, 2007'de ise Başkurtların kendi istekleriyle Rusya'ya katılımlarının 450. yıl dönümü kutlanmıştır.

2004 yılında Rusya Federasyonu'nda cumhuriyet başkanları ile valilerin merkezden atanmalarını öngören karar tasarısı kabul edilmiştir. Bu doğrultuda 2006'da Rahimov'un devlet başkanlığı süresi uzatılmıştır. 15 Temmuz 2010'da dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev, Rustem Hamitov'u Başkurdistan devlet başkanı olarak atamış, 19 Temmuz'da Başkurdistan Parlamentosu, Medvedev'in bu kararını onaylamıştır.

Genel olarak günümüzde Moskova-Ufa hattında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır. Bunun önemli göstergelerinden biri de iktidar partisi olan Birleşik Rusya Partisi'nin parlamento seçimleri sırasında Başkurdistan'da çok yüksek oranda oy alması ve son devlet başkanlığı seçimleri sırasında Vladimir Putin'in Başkurdistan'ın oylarının % 80'ine sahip olmasıdır.

K İ T A P

Başkurdistan Cumhuriyeti hakkında ayrıntılı bilgiyi *Tarihten Bugüne Başkurtlar: Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler* (haz. M. Özyetgin, M. Dünder, İ. Kamalov, İstanbul, 2008) adlı kitapta bulabilirsiniz.

Başkurdistan Coğrafyası, Nüfusu ve Ekonomisi

Başkurdistan Cumhuriyeti, İdil-Ural bölgesinde Güney Urallar'dan batıda Ak İdil'e ve Kama nehirlerine kadar uzanmaktadır. Tataristan Cumhuriyeti gibi dört taraftan Rusya Federasyonu içerisindeki diğer özerk cumhuriyetler ve illerle çeviri olan Başkurdistan'ın komşuları, batıda Tataristan Cumhuriyeti, kuzeybatıda Udmurt Cumhuriyeti, kuzeyde Perm ili, doğuda Çelyabinsk ili ve güneyde Orenburg ilidir. 143.600 km² yüzölçümüne sahip Başkurdistan'ın doğusu Güney Ural dağ silsilesinin devamını oluştururken, Ak İdil ve Kama nehirlerine kadar uzanan alan, düzlüklerden ibarettir.

Başkurdistan'ın nüfusu 4 milyondur (2010). Nüfusun % 36'sını Ruslar, % 29'unu Başkurtlar, % 26'sını Tatarlar, % 9'unu diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Nüfusun % 60'ı şehirlerde yaşamaktadır. Cumhuriyetin başkenti Ufa, 1.087.170 nüfusu ile Rusya Federasyonu'nun en büyük on şehri içinde yer almaktadır. Ufa'nın özelliklerinden biri de Rusya ve BDT Müslümanları Merkezî Dinî Nezareti'nin bu şehirde olmasıdır. Başkurdistan'ın diğer önemli şehirleri şunlardır: Sterlitamak (276 bin), Salavat (155 bin), Neftekamsk (123 bin), Oktyabrskiy (111 bin), Tuymazı (68 bin), Sibay (63 bin), Birska (46 bin).

Başkurtların Rusya'daki nüfusları 1.600.000, dünyada ise toplam yaklaşık 2 milyondur. Başkurtların % 25'i kendi cumhuriyetlerinin dışında (Çelyabinsk, Orenburg, Perm, Sverdlovsk, Kurgan ve Tümen'de) yaşamaktadır. Ayrıca yaklaşık 100 bin kadar Başkurt'un Orta Asya'da yaşadığı bilinmektedir.

Başkurdistan ekonomisinin temeli petrokimya, makine yapım endüstrisi ve tarıma dayanmaktadır. Cumhuriyet üretim açısından, Rusya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmakla beraber, kişi başına düşen gelir bakımından 20. sırada yer almaktadır. Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun toplam ham petrol üretiminin % 14.7'sini, benzin üretiminin % 17.6'sını, mazot üretiminin % 16.7'sini gerçekleştirmektedir. Ayrıca demir-çelik, bakır, altın, manganez, krom, boksit, kereste ve gıda ürünleri sanayileri de gelişmiştir. Makine yapım sanayisi ise ülke sanayisinin % 13'ünü oluşturmaktadır. Başkurdistan'da tarım ve hayvancılık önemli bir uğraş alanıdır. Ülke arazisinin % 34'ü ekilebilir topraklardan oluşmaktadır. Hayvancılık yapılan meraların oranı % 24, orman ve çalılıkların kapladığı alan ise % 39'dur. Başlıca tarım ürünlerini tahıl, şeker pancarı, ayçiçeği, patates ve çeşitli sebzeler oluşturmaktadır (Yiğit 2002: 92). Et, bal ve kırmızı et üretiminde de Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nda ön sıralarda yer almaktadır.

Yabancı ülkelerle dış ticaret yapma hakkına sahip olan Başkurdistan, 101 ülke ile ticari münasebetler geliştirmiş olup 2012'de cumhuriyetin dış ticaret hacmi, 10 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun % 75'i Çek Cumhuriyeti, Kazakistan, Hollanda, Letonya, Ukrayna, Finlandiya, Türkiye, İtalya, ABD ve Çin'in payına düşmektedir. Bu rakamın büyük bir kısmı, ihracata aittir. En önemli ihracat kalemi ise petrol ve petrokimya ürünleridir.

Başkurdistan da dış ülkelerle münasebetlerinde yetkili ticari temsilciliklerini aktif olarak kullanmaktadır. İstanbul'daki yetkili ticari temsilcilik, Başkurdistan'ın Türkiye ile münasebetlerinin geliştirmesine önemli katkıda bulunmaktadır. 1996'da Türkiye ile Başkurdistan arasında ekonomi, kültür ve eğitim alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini öngören anlaşma imzalanmıştır. Bununla birlikte Türkiye ile Başkurdistan arasındaki ticaret hacmi, potansiyelin altında kalmaktadır (yaklaşık 300 milyon dolar). Türk şirketlerinin Başkurdistan'daki yatırımları da Tataristan'daki yatırımlarla kıyasla düşük seviyededir. Başkurdistan'da 88 Türk şirketi faaliyet göstermektedir.

Tatar-Başkurt Sorunu

Tatar-Başkurt sorunu günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Günümüzde özellikle Başkurdistan'daki Tatarlara karşı uygulanan baskı politikası göze çarpmaktadır. 1990'lı yıllarla 2000'li yılların başında Başkurdistan'da Tatar okulları kapatılmış veya Başkurt okullarına dönüştürülmüştür. Tatar nüfusu 1990'lı yılların başında Ruslar ve Başkurtlarla kıyasla daha fazla olmasına rağmen Tatarcaya resmî dil statüsü verilmemiş, 2002 nüfus sayım sonuçlarında usulsüzlükler yaşanmıştır (Tatar nüfusu azaltılmış, Başkurt nüfusu daha fazla gösterilmiştir). Ayrıca devlet organları ile üst düzey memuriyetlerde Tatar kökenlilere görev verilmemekte, Tatar köylerine saldırılar yapılmaktadır. Bütün bu gelişmeler, Tatarların Başkurdistan'dan göçüne ve Tatarların bir kısmının kendilerini Başkurt olarak kaydetmesine sebep olmuştur (Şahin 2008: 52-6). Bundan dolayı Başkurdistan'daki Tatar nüfusu gittikçe azalmaktadır. Kökleri çok eskiye dayanan Tatar-Başkurt sorunu, ne yazık ki iki kardeş ve komşu Türk halkının İdil-Ural bölgesinde birlikte hareket etmelerini ve Moskova'dan gelen baskılara birlikte karşı koymalarını engellemektedir.

Elinizdeki kitabın 2. ünitesinde Tatarlarla Başkurtlar arasındaki sorunun kökenleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

DİKKAT

Tatarların Başkurdistan'dan göç etmelerinin sebepleri nelerdir?

Başkurdistan'da Eğitim, Kültür ve Sanat

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki süreçte Başkurdistan'ın kültür, eğitim ve sanat alanlarında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Eğitim sistemi gözden geçirildiği gibi, bu alana bütçeden ayrılan para da her geçen yıl artmıştır. Okulların yenilenmesi konusunda Başkurdistan, Rusya'nın en başarılı bölgelerinden biridir. Cumhuriyette 5400 eğitim müessesesi mevcut olup bunlarda 900.000 öğrenci eğitim görmektedir. Başkurdistan'da eğitim dili Rusça ve Başkurtçadır. Ayrıca 14 dil, ders olarak okutulmaktadır.

Cumhuriyette 12 devlet üniversitesi ve Rusya'daki diğer üniversitelerin 17 fakültesi eğitim vermektedir. Bunlardan başka 10'a yakın özel üniversite mevcuttur. Başkurt Devlet Üniversitesi, Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Başkurt Devlet Tarım Üniversitesi, Başkurt Devlet Tıp Üniversitesi, Ufa Devlet Havacılık Teknik Üniversitesi, cumhuriyetin en önemli yüksek öğretim kurumlarıdır. Başkurdistan İlimler Akademisi'ne bağlı enstitüler ise daha çok ilmi araştırmalar yapmaktadırlar. İlimler Akademisi'ne bağlı Gilem (İlim) adlı yayınevi faaliyet göstermekte ve ilmi kitaplar neşretmektedir. Yine Başkirkaya Ensiklopediya (Başkurt Ansiklopedisi) adlı yayınevi de ilmi neşriyat yapmaktadır. Tarih araştırmaları alanındaki en önemli müessese ise Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'dür. Başkurtlar da Tatarlar gibi Kiril alfabesini kullanmaktadırlar.

1990'lardan itibaren Başkurdistan'da çok sayıda gazete ve dergi, yayın hayatına başlamıştır. Cumhuriyette *Başkortostan* ve *Yeşlek* (Gençlik) gazeteleri Başkurtça; *Kızıl Tan Gazetesi* Tatarca; *Respublika Başkortostan* (Başkurdistan Cumhuriyeti) ve *Veçernyaya Ufa* (Akşam Ufa'sı) gibi gazeteler Rusça basılmaktadır. Ayrıca diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi merkezleri Moskovada olan ulusal gazetelerin de dağıtımı yapılmaktadır. *Agidel* (Ak İdil), *Vatandaş* ve *Uçitel Başkortostana* (Başkurdistan Öğretmeni) gibi dergileri de zikretmek gerekmektedir. En büyük TV kanalı "Başkortostan"ın yanı sıra beş yerel TV kanalı daha yayın yapmaktadırlar.

Cumhuriyette çok sayıda kütüphane ve müze mevcuttur. Ahmet Zeki Velidi Togan Milli Kütüphanesi, ülkenin en büyük kütüphanesidir. Bunun yanı sıra Ufa Merkez Kütüphanesi, Gençlik Kütüphanesi ve üniversitelere ve enstitülere bağlı kütüphaneleri de zikretmek gerekir. Büyük müzeler ise şunlardır: Başkurdistan Cumhuriyeti Milli Müzesi, Etnografya ve Arkeoloji Müzesi, Salavat Yulayev Müzesi. Bunların yanı sıra çok sayıda şehir müzesi mevcuttur.

Başkurdistan'da tiyatro, opera ve bale gelişmiştir. Macit Gafurî Devlet Dram Tiyatrosu, Başkurdistan'ın en önemli tiyatrolarının başında gelmektedir. Başkurt Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu da cumhuriyetin önde gelen tiyatrolarındandır. Tiyatro binasının giriş katında Tiyatro Müzesi yer almakta, tiyatro ayrıca kendi gazetesini çıkarmaktadır. Bunların yanı sıra cumhuriyette Başkurtça ve Rusça oyunların sahnelendiği çok sayıda tiyatro mevcuttur.

Spor konusuna gelince, Başkurdistan özellikle bireysel sporlarda birçok Rusya, Avrupa ve Dünya şampiyonu yetiştirmiştir. Ancak en başarılı olduğu alan buz hokeyidir. Başkurdistan'ın Salavat Yulayev takımı, 2007-2008 ve 2010-2011 yıllarında Rusya şampiyonu olmuştur.

2010'da tiyatrodan sahnelenen oyunlardan biri Başkurt tarihçi Zeki Velidi Togan'ın hayatını konu eden "Z. V. Togan" oyunu idi.

ÇUVAŞ CUMHURİYETİ

1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Tatarların üzerinde çalıştıkları İdil-Ural Devleti Projesi, bu devlete Çuvaşların da dâhil edilmesini öngörüyordu. Ancak bu proje çeşitli nedenlerden dolayı hayata geçirilememiş, 21 Nisan 1925'te Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra, 13 Şubat 1992'de cumhuriyet, Çuvaş Cumhuriyeti (Çuvaşiya) adını almıştır.

Çuvaş Cumhuriyeti ve Çuvaşların tarihi, bölgedeki diğer iki cumhuriyet ve halkın tarihi ile iç içe olsa da Çuvaşlar, Tatar ve Başkurtlardan farklı olarak Hristiyan dinine mensupturlar. Bununla birlikte, Çuvaşların Türklüğü konusu tartışılmamaktadır. Cumhuriyetin isim değişikliği sürecinde cumhuriyete İdil Bulgar Devleti'ne atfen İdil Bulgar Cumhuriyeti adının verilmesi konusu dahi gündeme gelmiştir.

Çuvaşlar her ne kadar kendi dil ve kültürlerini muhafaza etmeyi başardysalar da Hristiyanlık, onların Ruslarla daha sıkı münasebetler içerisinde olmalarına neden olmuştur ki, bu husus kendisini siyasi anlamda da belli etmektedir. Nitekim Çuvaş Cumhuriyeti, hiçbir zaman Moskova açısından bir tehlike arz etmemiştir. İşin ilginç tarafı, bütün Rusya Federasyonu'nun topraklarında parlamento seçimlerinde Komünistlerin galip geldiği nadir bölgelerden biri Çuvaş Cumhuriyeti'dir.

Vladimir Putin'in başlattığı merkezîyetçi politika çerçevesinde Çuvaş Cumhuriyeti, İdil-Ural bölgesindeki diğer cumhuriyetlerle birlikte Volga Federal İdari Bölgesi içerisine dâhil edilmiştir. Çuvaş Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı, 1994'te başa geçen Nikolay Fedorov'du. 2010'da ise Kremlin, onun yerine Mihail İgnatyev'i atamıştır. 2012'de cumhuriyette devlet başkanlığı (prezident) görevi kaldırılmış, onun yerine başkan/baş (glava) mevkii getirilmiştir. Ekonomik güçleri sayesinde Moskova'ya karşı mukavemet gösterebilen Tataristan, Başkurdistan ve Yakutistan bu uygulamaya karşı çıkmış ve bu cumhuriyetlerde devlet başkanlığı görevi devam etmiştir.

Çuvaş Cumhuriyeti, İdil Nehri'nin kolları olan Sviyaga ve Sura ırmakları arasında yer almaktadır. Batıda Nijegorod ili, doğuda Tataristan, kuzeyde Mari El Cumhuriyeti, güneyde Ulyanovsk ili ve Mordva Cumhuriyeti ile sınırdadır. 18.300 kilometre kare yüzölçümüne sahip Çuvaş Cumhuriyeti'nin başkenti 456.000 nüfuslu Çeboksarı'dır. Cumhuriyetin diğer büyük şehirleri şunlardır: Novoçeboksarı (124 bin), Kanaş (46 bin), Alatır (37 bin), Tsvilsk (13 bin), Şumerlya (31 bin).

Rusça ve Çuvaşçanın resmî dil olduğu Çuvaş Cumhuriyeti'nin nüfusu, 1.247.000'dir. 2010 nüfus sayımına göre, nüfusun % 67'si Çuvaş, % 27'si Rus, % 3'ü Tatar'dır. Tataristan ve Başkurdistan ile kıyasla kendi cumhuriyetlerinde yaşayan Çuvaşların oranı daha yüksektir. Ancak yine de bir kısmı, Çuvaş Cumhuriyeti'nin dışında yaşamaktadır. Çuvaşların yoğun olarak yaşadığı diğer yerler şunlardır: Tataristan (126.000), Başkurdistan (117.000), Ulyanovsk ili (111.000), Samara ili (101.000).

Ekonomi açısından Çuvaş Cumhuriyeti, bölgedeki en fakir bölgelerden biridir. Bunun en büyük nedeni, petrol ve gaz gibi yer altı kaynaklarına sahip olmamasıdır. Tarım ve diğer sanayi kollarının gelişimi 1990 sonrasında bütün Rusya Federasyonu'nda sekteye uğradığından Çuvaş Cumhuriyeti ekonomisi de büyük zarar görmüştür. 2000'li yıllarda özellikle tarım alanında iyileşme olmuş ve günümüzde tarım, Çuvaş Cumhuriyeti ekonomisinin en önemli kolunu oluşturmaktadır. Tarımı ise kimya ve otomobil sanayisi takip etmektedir. Novoçeboksarı'da Rusya'nın kendi alanındaki en büyük şirketlerinden Kimya Sanayi Fabrikası bulunmaktadır.

1990'lı yıllarda Çuvaş Hükümeti, cumhuriyetin bayrak ve armasını kabul etmiştir. Çuvaş Cumhuriyeti bayrağı sarı ve kırmızı renklerden oluşmaktadır. Sarı rengin üzerinde Çuvaşların "hayat ağacı" dedikleri meşe ağacı resmedilmiştir. Bu ağacın üstünde sekiz köşeli üç tane yıldız bulunmaktadır. Ağaç, kırmızı renkte olup, Çuvaş halkının geleceği ve bağımsızlığı için kan dökenlerin kanını simgelemektedir. Armada da bayraktaki tasvirlerle rastlanılmaktadır. Çuvaşlar, toprağa büyük önem verdikleri için armadaki koyu sarı renk, toprağı simgelemektedir. Nitekim Çuvaşlara göre, sarı renk, en güzel renktir. Üç adet sarı kalkanın üzerindeki sekiz köşeli yıldız, Çuvaşların geçmişini, bugününü ve geleceğini ifade etmektedir. Yıldız, ayrıca erdemi ve güzelliği de simgelemektedir. Yarım çemberin ucundaki şerbetçiotu, Çuvaş Cumhuriyeti'nde yaşayan halkların varlığını temsil etmektedir (Türk Dünyası Kültür Atlası 2003: 140-1).

Sınırlı ekonomik potansiyeline rağmen Çuvaş Cumhuriyeti, yabancı ülkelerle ticari münasebetler geliştirmektedir. 2012 yılında cumhuriyetin dış ticaret hacmi yarım milyar dolardı (ihracat 110 milyon dolar; ithalat 390 milyon dolar). 2011 yılına kıyasla ticaret hacmi, 200 bin dolar azalmıştır. İthalatta cumhuriyetin en büyük ortağı Çin, İsviçre, Almanya, İtalya, Belçika iken, ihracatta Ukrayna, Küba, Litvanya, İtalya ve Özbekistan'dır. Çuvaş Cumhuriyeti, yurtdışına kimya sanayi ürünleri, kauçuk, makine yapımı ürünleri ihraç ederken, yurtdışından otomobil ve diğer ulaşım araçları ithal etmektedir.

SIRA SİZDE

Çuvaşlar ve Çuvaş Cumhuriyeti'ni İdil-Ural bölgesindeki diğer halk ve cumhuriyetlerden farklı kılan siyasi, dinî, sosyal ve ekonomik özellikler nelerdir?

Cumhuriyetteki okullarda eğitim Çuvaşça (344 okul), Rusça (177 okul) ve Tatarca (17 okul) verilmektedir. Ayrıca bütün okullarda Çuvaş dili ders olarak okutulmaktadır. Çuvaş Cumhuriyeti'ndeki okulların 133'ünde din kültürü (Hıristiyanlık ve İslamiyet) dersi okutulmaktadır. Ulyanov Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çuvaş Devlet Pedagoji Üniversitesi, Çuvaş Devlet Tarım Akademisi, Çeboksarı Ekonomi Üniversitesi, Çuvaş Devlet Kültür ve Sanat Enstitüsü gibi üniversitelerin yanı sıra Çuvaş Cumhuriyeti'nde Moskova ve St. Petersburg'daki üniversitelerin şubeleri de eğitim vermektedirler. Çuvaş tarihi, dili ve kültürüne dair araştırmaları ise Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü yapmaktadır. Enstitünün son yıllardaki en önemli yayını ise *Çuvaş Ansiklopedisi* ve çok ciltli *Çuvaş Tarihi*'dir. Çuvaşlar da Tatar ve Başkurtlar gibi, 1938'den itibaren Kiril alfabesini kullanmaktadırlar.

Çuvaş Cumhuriyeti'ndeki gazete ve dergiler Rusça ve Çuvaşça yayımlanmaktadır. Çuvaşça gazetelerin başında *Hıpar* (Haber), *Samraksen Hasaçe* (Gençlik Gazetesi) ve *Herle Yalav* (Kızıl Bayrak) adlı gazeteler gelmektedir. Ayrıca Çuvaş dilinde *Tavan Atal* (Öz İdil) adlı dergi çıkmaktadır. Çuvaş Cumhuriyeti'nin 7 yerli TV kanalı ile 4 yerli radyo kanalı mevcuttur.

Rusya Federasyonu'nun birçok yerinde olduğu gibi Çuvaş Cumhuriyeti'nde de çok sayıda kütüphane, müze ve tiyatro mevcuttur. Çuvaş Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu, K. V. İvanov Devlet Dram Tiyatrosu, Mihail Sespel Gençler Tiyatrosu, cumhuriyetin önde gelen tiyatrolarıdır. Müzeler arasından ise Çuvaş Milli Müzesi, K. V. İvanov Edebiyat Müzesi, V. İ. Çapaev Müzesi ve Çuvaş Devlet Sanat Müzesi'ni zikretmek gerekir.

KIRIM ÖZERK CUMHURİYETİ

1774'te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile bağımsız hâle getirilen Kırım, 1783'te Rusya'ya dâhil edilmiştir. 18 Ekim 1921'de Rusya Federasyonu'na bağlı Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1954'te ise Kırım, Sovyetler Birliği içerisindeki Ukrayna'ya bağlanmıştır. Bundan dolayıdır ki Sovyetler Birliği parçalandığında Kırım, Ukrayna içerisinde kalmış ve bugün de Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte 4 Eylül 1991'de Kırım Özerk Bölgesi Parlamentosu, bağımsızlık kararı almış, ancak bu karar Ukrayna tarafından kabul edilmemiştir. Yarımada nüfusunun % 58'i Rus olduğundan dolayı, Rusya aslında açıkça olmasa da Kırım'ın bağımsızlığını desteklemişti, ancak kendisi de bir takım siyasi ve ekonomik sorunlar yaşadığından dolayı o tarihlerde Kırım'a bağımsızlık kazandıracak güçte değildi.

Kara sınırına yalnızca bağlı olduğu Ukrayna ile sahip olan Kırım'ın yüzölçümü 27 bin km² olup nüfusu yaklaşık 2 milyondur. Son nüfus sayımına (2001) göre, nüfusun % 58'ini Ruslar, % 24'ünü Ukraynalılar, % 12'sini Kırım Tatarları, % 6'sını diğer etnik gruplar oluşturmaktadır.

Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti, 363 bin nüfuslu Simferopol (Akmescit)'tir. Kırım'ın diğer önemli şehirleri şunlardır: Sivastopol (343 bin), Kerç (145 bin), Evpatoriya (Kezlev veya Gözleve) (107 bin), Yalta (78 bin), Feodosiya (Kefe) (70 bin) ve Bahçesaray (34 bin).

Kırım Tatarlarının anavatanlarında azınlıkta olmalarının nedeni ise II. Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle vatanlarından sürgün edilmeleridir. 18 Mayıs 1944'te 191 bin Kırım Tatarı Orta Asya'ya ve Rusya'nın değişik yerlerine sürgün edilmiştir. Halbuki Almanların safında savaşan Kırım Tatarlarının oranı diğer etnik gruplardan daha fazla değildi. Sürgünün gerçek sebebi ise, strateji açısından Sovyetler Birliği için büyük önem arz eden Kırım'ı "istenmeyen unsur" olan Kırım Tatarlarından temizlemek ve burayı bir Rus bölgesi hâline getirmekti. İkinci önemli sebep de o dönemde Sovyetler Birliği'nin düşmanı olan Türkiye'ye yakın bölgeleri Türk ve Müslüman nüfustan temizleme çabasıydı.

Kırım Tatarlarının yurtlarına dönüşü ancak Sovyetler Birliği'nin son lideri Gorbaçov'un başlattığı yeniden yapılandırma ve şeffaflık politikası ile birlikte başlamış, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra ise bu süreç biraz daha hız kazanmıştır. 18 Mayıs günü, sürgün kurbanlarını anma günü olarak ilan edilmiştir. Bununla birlikte en az 150 bin Kırım Tatarının vatanına dönme imkânı bulamadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca dönenler de statü, yerleşim, uyum, eğitim ve kendi kaderlerini tayin gibi pek çok sorunla karşılaşmaktadırlar.

Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin kendi hükümeti ve başbakanı olsa da bunlar Ukrayna Hükümeti tarafından atanmakta ve dolayısıyla Kırım Tatarlarının haklarını gözetmemektedir. Kırım Tatarlarının sorunları ile ise 21 Haziran 1991'de kurulan Kırım Tatar Meclisi ilgilenmektedir. Bu meclis, Kırım Tatarlarının en yüksek temsil ve yürütme organıdır. 33 milletvekilinden oluşan Meclis, Kırım Tatarlarının haklarını Ukrayna Merkez Hükümeti ile Özerk Kırım Yönetimi nezdinde ve uluslararası alanda temsil etmektedir. Meclisin başkanlığını kuruluşundan itibaren **Mustafa Cemiloğlu** yapmaktadır. Meclisin ana amacı ise Sovyetler Birliği tarafından Kırım Tatarlarına karşı yapılan soykırımın yaralarını sarmak, Kırım Tatar halkının milli ve siyasi haklarını iade etmek ve onların milli topraklarda kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmalarını sağlamaktır.

Kırım Tatarlarının entegrasyon süreci ile ilgili sorunların yanı sıra Kırım'daki diğer sorunları şöyle sıralayabiliriz: 1) Kırım'daki Ruslar, Kırım'ın Ukrayna'dan bağımsızlık kazanmasını, ardından Rusya'ya katılımını istemektedir; bu husus hem Kırım'ı istikrarsızlaştırmakta, hem de Rusya ile Ukrayna'yı karşı karşıya getirmektedir; 2) Rusya'nın Karadeniz'deki filosu, Kırım'da olduğundan dolayı yarımada, Ukrayna-Rusya rekabetine ev sahipliği yapmaktadır; 3) Kiev'in yarımada'ya karşı baskısı artmakta, Ukrayna Hükümeti, adaya Ukraynalıları yerleştirerek adadaki nüfus dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır; 4) Bölgesel ve küresel güçlerin Karadeniz bölgesinde sürdürdükleri etki mücadelesi yarımada'yı istikrarsız hâle getirmektedir; 5) ABD, Karadeniz'de kendi etkisini arttırmak ve Rus etkisini azaltmak amacıyla yarımada'da diplomatik temsilcilik açma ve NATO tatbikatlarını gerçekleştirme gibi girişimlerde bulunmaktadır. Bu husus yarımada'da Rus nüfusun sert tepkisine ve karışıklıklara yol açmaktadır. Bütün bu gelişmeler karmaşık dinî ve etnik yapıya

Kırım'da son nüfus sayımından sonraki 12 yılda Tatarların sayısının arttığı ve 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yaklaşık 180 bin Kırım Tatarı Özbekistan'da yaşamaktadır. Bunların bir kısmı oradaki işleri iyi olduğundan, diğer bir kısmı ise imkânsızlıktan dolayı Kırım'a dönememektedir.

Kırım Tatar bayrağının rengi, mavi olup üstünde eşitliğin sembolü olan altın sarısı terazi resmedilmiştir. Bu sembol, *Han Tamga* olarak da bilinmektedir.

Mustafa Abdulcemil

Kırımoglu: Mustafa Cemiloğlu (Cemilev) olarak da bilinmektedir. Kırım Tatar milli hareketinin lideri, Kırım Tatar Milli Meclisi'nin başkanı ve Ukrayna Parlamentosu milletvekilidir. 1943'te Kırım'ın iç taraflarındaki Bozköy köyünde doğdu. 1944'te ailesiyle birlikte Özbekistan'a sürgün edildi. Taşkent'teki uçak fabrikasında torna ustası olarak çalıştı. 1961'de arkadaşlarıyla beraber Kırım Tatar Gençleri Birliği'ni oluşturdu. 1969'dan sonraki 15 yılını Sovyet-karşıtı faaliyetlerde bulunduğu suçlamasıyla sürgünlerde ve hapislerde geçirdi. 1989'da ailesiyle birlikte Bahçesaray şehrine gelip yerleşti. Bu tarihten beri Kırım Tatarlarının haklarını arama mücadelesini devam ettirmektedir.

sahip olan Kırım'daki durumu olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayıdır ki uzun vadede Kırım'ın, küresel güçler arasında yeni bir mücadele alanı olması kuvvetle muhtemeldir.

Resim 9.3

Kırım Tatarlarının sürgünden dönüşü, dünya tarihinde eşine az rastlanır bir mücadele örneğidir. Şimdi onlar sökülüp alındıkları yurtlarına yeniden yerleşmeye, inşa etmeye, sahipsiz kalan ata yadigârlarını ayağa kaldırmaya çalışıyorlar.

Kaynak: Kratkaya İstoriya Kıyma (Simferopol, 2013).

Kırım'ın ekonomisi turizm ve tarıma dayanmaktadır. Kırım'ın güney, güney-doğu ve batı kesimleri, eski Sovyet cumhuriyetleri vatandaşlarının tercih ettikleri yerdir. Yalta, Kezlev (Gözleve), Kefe ve Suğdak, Kırım'ın en önemli turizm merkezleridir. Tarım ürünlerinden en fazla üzüm yetiştirilmektedir. Yılda yaklaşık 300 bin ton üzüm toplanmaktadır. Bunun yanı sıra Kırım'da tahıl ve çeşitli çiçekler yetiştirilmektedir. Hayvancılığın da geliştiği yarımada başta şarap fabrikaları olmak üzere yaklaşık 600 orta ve büyük ölçekte şirket ve fabrika mevcuttur. Kırım Özerk Cumhuriyeti de Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetler gibi dış ülkelerle ticari münasebetler geliştirmektedir ki önemli ortaklarının başında Türkiye gelmektedir.

2011'de Kırım'ın Türkiye'ye ihracatı 35 milyon dolar iken Türkiye'den yapılan ithalat 55.4 milyon dolardır. Ticari münasebetlerde ihraç-ithal mallarındaki çeşitliliğin sınırlı ve Türk kökenli ürünlerin fazla (Kırım'ın aleyhine dengesizlik söz konusu) olduğu ve Türk-Ukrayna ticareti ile kıyasla ticaret hacminin çok yavaş arttığı göze çarpmaktadır.

Türkiye-Kırım münasebetleri şüphesiz ticari alanla sınırlı değildir. Türkiye özellikle ana vatana dönüş ve Tatarların yarımada entegrasyon süreçlerinde Kırım Tatarlarına destekte bulunmaktadır. Bu süreçte özellikle 1992'de Dışişleri Bakanlığı nezdinde kurulan, daha sonra Başbakanlığın bünyesine alınan **TİKA**, önemli rol oynamaktadır. TİKA, Kırım'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin desteği ile aşağıdaki projeleri hayata geçirmiştir: 1) Türk Dili ve Kültürü Türkoloji Merkezi'nin açılışı; 2) El sanatlarının gelişimi, iş kontenjanlarının artırılması; 3) Nadir elyazmaların restorasyonu; 4) Zincirli Medresesi ve Giray Han Mezarı'nın restorasyonu; 5) Bahçesaray şehrindeki Balta Tiymez Mezarlığındaki tarihî anıtların kayda geçirilmesi; 6) Kırım Tatarlarına konut edindirme sürecinde yardım edilmesi; 7) Kırım'ın eğitim sistemine katkıda bulunulması; 8) Eğitim danışmanlığı ve danışma hizmetlerinin verilmesi vs (Enverov 2012: 8-10). Dolayısıyla Türkiye, üç asır boyunca Osmanlı'nın hâkimiyetinde kalan Kırım'a maddi ve kültürel alanlarda destekte bulunmakta ve böylece Kırım Tatarlarının entegrasyon sürecine önemli katkı yapmaktadır.

TİKA'nın (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) kuruluş amacı Türkî ve komşu ülkeler başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelere ekonomi, ticaret, teknik, sosyal, kültür ve eğitim alanlarında özel proje ve programlar çerçevesinde destek vermektir.

Türkiye-Kırım münasebetleri hakkında ayrıntılı bilgiyi Rustem Enverov'un hazırladığı *Türk-Ukrayna İlişkilerinde Entegrasyon Faktörü Olarak Türk-Kırım Münasebetleri* (ORSAM Rapor no. 136, Kasım 2012) adlı eserde bulabilirsiniz.

K İ T A P

Kırım yarımadasındaki sorunlar nelerdir?

SIRA SİZDE

Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin resmî dili Ukraynaca olup, Rusça ve Kırım Tatarcasına, "bölgesel dil"ler statüsü verilmiştir. Ruslar, yarımada nüfusun çoğunu oluşturdukları için Kırım'daki en yaygın dil olarak Rusça kabul edilmektedir. Mayıs 2010'da Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu, Rusçaya "bölgesel dil" statüsü vermiş, ancak hem bu konu hem de Kiev ile Kırım arasındaki resmî yazışmaların hangi dilde yapılması gerektiği konusu, tartışmalara konu olmaktadır. Bununla birlikte her üç dilde de eğitim yapan okullar mevcuttur. Ukrayna'nın diğer bölgelerdeki üniversitelerin şubeleriyle birlikte adadaki üniversite sayısı otuzu geçmiştir. Tavriya Milli Üniversitesi, Kırım Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kerç Devlet Deniz Teknolojileri Üniversitesi, Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi ve Nahimov Askerî Deniz Akademisi, ülkenin önde gelen yüksek öğretim müesseseleridir. Kırım'da Okyanus Araştırmaları Merkezi, Karadagskiy Ekoloji-Biyoloji Merkezi ve Kırım Astronomi Fizik Rasathanesi'nin yanı sıra tarih, arkeoloji, turizm, tıp ve uzay araştırmaları gibi alanlarda da çok sayıda araştırma merkezi mevcuttur.

Kırım'da 910 kütüphane hizmet vermektedir ki bunların en büyüğü Franko İlmî Kütüphanesi'dir. Akmescit'te Hollanda'nın desteğiyle kurulan İsmail Gaspıralı Kütüphanesi de 45 bin kitaplık koleksiyonuyla önemli ve gelişen bir kütüphanedir. Kırım Tatarları, SSCB'deki diğer Türk toplulukları gibi 1938 yılında Kiril alfabesini kabul etmiş ve Tatarlar bugün de bu alfabeyi kullanmaktadırlar.

Tarih boyunca Kırım yarımadasına birçok devlet sahip olduğundan dolayı yarımada, açık müze olarak kabul edilmekte, her dönemden tarihî hatıralar içermektedir. Bunun yanı sıra Kırım yarımadasında toplam 68 müze bulunmaktadır. Simferopol'deki (Akmescit) Kırım Tatar Dram Tiyatrosu'nun dışında tiyatroların çoğu Rus tiyatrolarıdır.

Resim 9.4

Kırım'ın Bahçesaray şehrindeki İsmail Gaspıralı Müzesi. Burası aslında Tercüman gazetesinin basıldığı matbaa idi. Sovyet döneminde dispanser olarak kullanıldıktan sonra, şimdi müzeye dönüştürülmüştür. Bu binanın sağ tarafında Gaspıralı'nın evi bulunmaktadır.

GAGAVUZYA ÖZERK BÖLGESİ

Doğu Avrupa'daki Türk kökenli bir başka özerk oluşum da Moldova'ya bağlı Gagavuzya Özerk Bölgesi'dir. Gagavuzların kökeni, çok tartışılan bir konudur; onların Oğuzlardan geldiklerini savunanlar olduğu gibi, kökenlerini Tuna Bulgarlarına bağlayanlar da vardır. Yine araştırmacıların bir kısmına göre Gagavuzlar; Oğuz, Peçenek, Kıpçak ve Anadolu Selçuklu Türklerinin karışımından meydana gelmişlerdir. Hristiyan (Ortodoks) olan Gagavuzların vatanı olarak Dobruca kabul edilmektedir. XV. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetine giren Gagavuzlar, Osmanlı'nın zayıflamaya başlamasıyla Balkanlar'da yaşanan savaşlar ve Rusların köylülere Besarabya'da daha iyi şartlar sunmasıyla XIX. yüzyılın başlarında buraya göç etmişlerdir. Daha sonra Besarabya, Romanya ile Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında kalmış, 1944'te ise Sovyetler Birliği'ne bağlı Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde yer almıştır.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Gagavuzlar, Moldova'dan ayrılarak Gagavuzya Cumhuriyeti'ni oluşturduklarını ilân etmiş, seçimler gerçekleştirerek kendi parlamentolarını kurmuşlardır. Moldova yönetimi, Gagavuzya Cumhuriyeti'ni tanımamış ve taraflar arasında anlaşma ancak 1994'te sağlanabilmiş ve Moldova bu tarihte bölgeye özerklik statüsü vermiştir. Özerk bölgeye nüfusun % 50'inden fazlasının Gagavuzların yaşadığı yerler dâhil edilmiştir. Komrat'ın başkent olduğu bu özerk bölgenin yüzölçümü 1.800 kilometre kare olup nüfusu da yaklaşık 156 bindir (2006). Bölge, bünyesinde toplam 32 köyü barındıran Komrat (başşehir), Çadır-Lunga ve Vulkaneşti illerinden oluşmaktadır. Nüfusun % 82'sini Gagavuzlar, % 8'ini Moldovalılar, % 5'ini Bulgarlar, % 3'ünü Ruslar oluşturmaktadır. Günümüzde Gagavuzlar ayrıca Ukrayna, Rusya, Bulgaristan, Romanya ve Orta Asya'da yaşamaktadırlar.

Rusça ve Moldova dilinin resmî dil olarak kabul edildiği bu bölgede Gagavuzca, nüfusun çoğunluğu için ana dil konumundadır. Bununla birlikte Rusça hâlâ iletişim, eğitim ve basın dili olarak kalmaya devam etmektedir. Gagavuzlar, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'daki özerk Türk cumhuriyetlerinden farklı olarak Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Latin alfabesine geçmişlerdir.

Bölge "başkan" adı verilen ve dört yıllığına seçilen en üst seviyedeki devlet yetkilisi tarafından yönetilmektedir. Başkan aynı zamanda Moldova Hükümeti'nin üyesidir. 2010'daki seçimlerde bu göreve Mihail Formuzal seçilmiştir. Ayrıca 35 milletvekilinden oluşan Halk Kurultayı ile Bakanlar Kurulu gibi devlet organları da mevcuttur.

Günümüzde Moldova yönetimi ile Gagavuzya Özerk Bölgesi arasında çok sayıda sorun mevcuttur. Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Gagavuzlar, Kosova, Güney Osetya ve Abhazya'yı örnek göstererek bağımsız olma taleplerini dile getirmektedirler. Romen Dili ve Edebiyatı dersinin Gagavuzya Özerk Bölgesi'nde okutulmasına karşı çıkmaktadırlar. Ayrıca, Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın üye olduğu Gümrük Birliği'ne üye olmak istemektedirler.

Moskova bu soruna (en azından açıkça) pek müdahale etmemektedir. Bununla birlikte Gagavuzların bağımsızlık mücadelesinde en fazla güvendikleri ülke şüphesiz Rusya Federasyonu'dur. Gagavuzlar, bağımsızlık taleplerinin yanı sıra Moldova'nın Rusçayı Gagavuzya Özerk Bölgesi'nde resmî dil statüsünden çıkartmasından ve Moldova'nın Romanya ile yakın işbirliği geliştirmesinden (uzun vadede iki ülkenin birleşmesinden bahsedilmekte) rahatsız olmaktadır ki, bu hususlar Rusya Federasyonu ile Moldova'yı da karşı karşıya getirmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki

1995'te Gagavuzya Bölgesi'nin bayrak ve arması kabul edilmiştir. Bayrak, mavi, beyaz ve kırmızı olmak üzere üç renkli şeritten oluşmaktadır ki, mavi şeridin üzerine sarı renkte üç yıldız resmedilmiştir. Mavi renk, tarih (Göktürklerin rengi) ve vatan sevgisini, umut ve iyiliği simgelerken, beyaz renk, eski Türklerde dünyanın batı yönünü ifade etmektedir. Kırmızı renk ise bağımsızlıkla hürriyeti simgelemektedir (Türk Dünyası Kültür Atlası 2003: 193-4).

süreçte Moskova'nın Moldova'ya karşı Gagavuzya'yı daha fazla desteklemesi ihtimal dâhilindedir. Bu husus ise hem Moldova-Moskova hem de Moldova-Gagavuzya hatlarında daha büyük sorunların yaşanmasına sebep olacaktır.

Gagavuzya Özerk Bölgesi, Türkiye ile de sıkı ilişkiler geliştirmektedir. Gagavuz yetkilileri daha 1991'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve en üst seviyede ikili görüşmeler yapmışlardır. Bu ziyaret, ikili münasebetlerin tesis tarihi olarak da kabul edilmektedir. Daha sonraki süreçte Bursa ile Çadır-Lunga şehirleri kardeş şehir ilân edilirken, TİKA da bölgede alt yapının iyileştirilmesi konusunda önemli projeleri hayata geçirmeye başlamıştır; su kanallarının inşaatı, okul ve hastanelerin restorasyonu, TV kanalına verici desteğinde bulunulması, otobüs ve diğer teknik araç gereçlerin hediye edilmesi, bu projelerin başında gelmektedir. Yine Çadır-Lunga şehrinde Moldova-Türk Lisesi açılmıştır. Lisenin adından da anlaşılacağı üzere Türkiye, Gagavuzya bölgesine verdiği desteği, Moldova yönetiminin bilgisi dâhilinde gerçekleştirmektedir.

Gagavuzya Özerk Bölgesi'nde yayın yapan Moldova TV kanallarının yanı sıra Gagavuzya Radyo Televizyon Kulesi (GRT) adlı kendi TV kanalı mevcuttur. GRT, dünyada Gagavuz dilinde yayın yapan tek TV kanalıdır. Yine dünyada Gagavuzca yayım yapan tek gazete, *Ana Sözü*'dür. Komrat Devlet Üniversitesi, bölgenin en büyük yüksek öğretim müessesesidir. Komrat Devlet Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs'taki Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile işbirliği geliştirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından günümüze Gagavuzya'nın statüsünde ne tür değişiklikler meydana gelmiştir?

SIRA SİZDE

Özet

Vladimir Putin'in merkeziyetçi politikasının Tataristan'a etkisini açıklamak.

83 idari bölgeden oluşan Rusya Federasyonu, yeni bir kanunla 7 federal bölgeye ayrılmıştır. Tataristan, Çuvaş Cumhuriyeti ve Başkurdistan, Volga Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmişlerdir. Bu yeni düzenlemenin sebebi, Moskova'nın, cumhuriyetlerin hem idari, hem de mali konumlarını kontrol altında tutmak istemesidir. Putin'in merkeziyetçi politikası çerçevesinde aldığı bir sonraki karar ise federe cumhuriyetlerin liderleri ile bölge valilerinin merkezden atanmasını ve yerli parlamentolar tarafından onaylanmasını öngörmektedir. Putin, hem federe cumhuriyetlere, hem de vilayetlere güvenilir adamlarını atayarak, merkez-çevre ilişkisini de kontrol altına almıştır. Putin'in merkeziyetçi politikasının bir başka özelliği de bütün cumhuriyetlerin anayasalarının, Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu hâle getirilmiş olmasıdır. Netice itibarıyla Yeltsin döneminde cumhuriyetlere verilen imtiyazlar, Putin'in izlediği merkeziyetçi politika neticesinde tek tek geri alınmıştır.

Başkurdistan'ın kendine has özelliklerini ve dış ülkelerle münasebetlerini değerlendirmek.

Altın Orda, Kazan Hanlığı gibi Tatar devletlerinin içerisinde yaşayan Başkurtlar, tarih boyunca bağımsız bir devlet kuramamışlardır. 1919'da kurulan Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti özerk statüde de olsa Başkurt adının geçtiği ilk devlet olmuştur. Rusya Federasyonu'na bağlı olan Başkurdistan Cumhuriyeti'nin önemli özelliklerinden biri Başkurtların kendi cumhuriyetlerinde nüfusun ancak % 29'unu oluşturmalarıdır. Başkurdistan, merkezi yönetim (Moskova) ile fazla sorun yaşamamaktadır. Günümüzde bütün eski Sovyet coğrafyasında tarihi gerçekler gözden geçirilirken Başkurdistan 2007'de Başkurtların kendi istekleriyle Rusya'ya katılımlarının 450. yıl dönümünü kutlamıştır. Diğer taraftan Başkurdistan, yabancı ülkelerle dış ticaret yapma hakkına sahip olup, 101 ülke ile ticari münasebetler geliştirmiştir. 2012'de cumhuriyetin dış ticaret hacmi, 10 milyar dolara ulaşmıştır.

Çuvaş Cumhuriyeti'nin bölgedeki diğer özerk Türk cumhuriyetlerinden farkını açıklamak.

Çuvaş Cumhuriyeti ve Çuvaşların tarihi, bölgedeki diğer iki cumhuriyet ve halkın tarihi ile iç içe olsa da Çuvaşlar, Tatar ve Başkurtlardan farklı olarak Hristiyan (Ortodoks) dinine mensupturlar. Ayrıca Hristiyanlık, onların Ruslarla daha sıkı münasebetler içerisinde olmalarına neden olmuştur ki, bu husus kendisini siyasi anlamda da belli etmektedir. Nitekim Çuvaş Cumhuriyeti, hiçbir zaman Moskova açısından bir tehlike arz etmemiştir. Diğer cumhuriyetlerden bir başka önemli farkı ise Çuvaş Cumhuriyeti liderinin 2012'den itibaren başkan (glava) olarak adlandırılıyor olmasıdır. Yine Çuvaş Cumhuriyeti, Tataristan ve Başkurdistan kadar yer altı zenginliklerine sahip değildir ve ekonomisinin temelini tarım alanı oluşturmaktadır.

Küresel ve bölgesel güçlerin Kırım yarımadasına yönelik politikalarını değerlendirmek.

Kırım yarımadasına olan ilgi, bölgenin coğrafi konumundan, güvenlik ve ulaşım koridoru olmasından kaynaklanmaktadır. Rusya için Kırım, siyasi açıdan büyük önem arz etmektedir. Yarımada'daki Rus nüfusu ile Rus üssü, Moskova'nın Kırım'da ve dolayısıyla bütün Karadeniz'de güçlü konumda olmasını sağlamaktadır. Demokrasi kozunu kullanan ABD, Avrasya'da siyasi ve ekonomik etkisini arttırmak ve bundan dolayı Karadeniz ve Avrasya'daki cumhuriyetleri kendi tarafına çekmek istemektedir. Bu süreçte ABD, bazen Ukrayna Hükümeti ile danışarak bazen ise kendi başına Kırım yarımadasına yönelik bir takım planlar kurmaktadır. AB için ise Kırım ve genel olarak Karadeniz bölgesi, en başta güvenlik açısından önem arz etmektedir. Kendi güvenliğini sağlamak amacıyla AB, bölgenin istikrarlı olmasını ve bölgedeki özellikle dondurulmuş sorunların bir an önce çözülmesini istemektedir. Uzun vadede Kırım'ın, küresel güçler arasında yeni bir rekabet ve gerginlik alanı olması muhtemeldir.

Gagavuzya Özerk Bölgesi'nin statüsü ve Moldova merkez iktidarıyla arasındaki sorunları tanımlamak.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Gagavuzlar, Moldova'dan ayrılarak Gagavuzya Cumhuriyeti'ni oluşturduklarını ilân etmiş, seçimler gerçekleştirerek kendi parlamentolarını kurmuşlardır. Moldova yönetimi, Gagavuzya Cumhuriyeti'ni tanımamış ve taraflar arasında anlaşma ancak 1994'te sağlanabilmiş ve Moldova bu tarihte bölgeye özerklik statüsü vermiştir. Bununla birlikte Moldova yönetimi ile Gagavuzya Özerk Bölgesi arasında günümüzde de çok sayıda sorun mevcuttur. Gagavuzların, özellikle Kosova, Güney Osetya ve Abhazya'yı örnek göstererek bağımsız olma yönündeki kararlılıkları, Gagavuzların Romen Dili ve Edebiyatı dersinin Gagavuzya Özerk Bölgesi'nde de okutulmasına karşı çıkmaları, Moldova'dakinden ayrı diplomalar dağıtmaları, yetki paylaşımındaki anlaşmazlıklar, Gagavuzların Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın üye olduğu Gümrük Birliği'ne üye olmak istemeleri, bu sorunların başlıcalarıdır.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdaki cumhuriyet - başkent eşleşmelerinden hangisi **yanlıştır**?

- a. Başkurdistan - Ufa
- b. Tataristan - Kazan
- c. Çuvaş Cumhuriyeti - Çeboksarı
- d. Kırım - Yalta
- e. Gagavuzya - Komrat

2. Cumhuriyetler yüzölçümü olarak küçükten-büyük sıralandığında, hangi sıralama **doğrudur**?

- a. Gagavuzya - Çuvaş Cumhuriyeti - Kırım - Tataristan - Başkurdistan
- b. Kırım - Gagavuzya - Çuvaş Cumhuriyeti - Başkurdistan - Tataristan
- c. Çuvaş Cumhuriyeti - Gagavuzya - Kırım - Başkurdistan - Tataristan
- d. Gagavuzya - Kırım - Çuvaş Cumhuriyeti - Başkurdistan - Tataristan
- e. Kırım - Çuvaş Cumhuriyeti - Gagavuzya - Tataristan - Başkurdistan

3. Özerk cumhuriyet ve bölgelerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Gagavuzlar, Gagavuzya Özerk Bölgesi'nin nüfusunun çoğunu oluşturmaktadırlar.
- b. Kırım ekonomisi, turizm ve tarıma dayanmaktadır.
- c. Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya Federasyonu içerisindeki özerk cumhuriyetlerin statülerinde bir değişiklik olmamıştır.
- d. Türkiye-Tataristan ticaret hacmi, 3 milyar doları aşmıştır.
- e. Macit Gafurî Devlet Dram Tiyatrosu, Başkurdistan'ın en önemli tiyatrolarının başında gelmektedir.

4. TİKA'nın Kırım'daki faaliyetleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. TİKA, Kırım'daki tarihi yer ve nadir elyazmaları restore etmektedir.
- b. TİKA, Kırım'da alt yapının iyileştirilmesi konusunda çalışmalar yürütmektedir.
- c. TİKA, Kırım'da Türkoloji Merkezi açmıştır.
- d. TİKA, Kırım Tatarlarına konut edindirme sürecinde yardım etmektedir.
- e. TİKA, Kırım yetkililerini bağımsızlık konusunda teşvik etmektedir.

5. Çuvaşlar ve Çuvaş Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **doğrudur**?

- a. Çuvaşlar, nüfus bakımından kendi cumhuriyetlerinde azınlık konumundadırlar.
- b. Çuvaşlar, Tatar ve Başkurtlardan farklı olarak Hristiyan dinine mensupturlar.
- c. Ekonomi açısından Çuvaş Cumhuriyeti, bölgedeki en zengin bölgelerden biridir.
- d. Çuvaş Cumhuriyeti'nin yüzölçümü küçük olduğundan dolayı cumhuriyette tarım hiç yapılmamaktadır.
- e. Çuvaş Cumhuriyeti'nin bayrağı, kırmızı, yeşil ve beyaz renkli üç şeritten oluşmaktadır.

6. Aşağıdakilerden hangisi Tataristan'ın **ilk** devlet başkanıdır?

- a. Murtaza Rahimov
- b. Nikolay Fedorov
- c. Mintimir Şeymiev
- d. Mustafa Cemiloğlu
- e. Mihail Formuzal

7. Gagavuzlarla ilgili bilgilerden aşağıdaki ifadelerden hangisi **doğrudur**?

- a. Gagavuzya'nın statüsü "özerk bölge" olduğundan Gagavuzların kendi bayrakları yoktur.
- b. Gagavuzlar, Romen Dili ve Edebiyatı dersinin Gagavuzya Özerk Bölgesi'ndeki okullarda okutulmasına karşı çıkmaktadırlar.
- c. Gagavuzların bağımsızlık mücadelesinde en fazla güvendikleri ülke, Türkiye Cumhuriyeti'dir.
- d. Moskova, Moldova'nın Gagavuzya'ya karşı izlediği siyaseti desteklemektedir.
- e. Ruslar, Gagavuzya nüfusunun ancak % 3'ünü oluşturduğundan dolayı Rusça, bölgede hiç kullanılmamaktadır.

8. Aşağıdakilerden hangisi Başkurdistan ekonomisinin temelini oluşturan alanlardan biri **değildir**?

- a. Petrol üretimi
- b. Petrokimya sanayisi
- c. Tarım ve hayvancılık
- d. Turizm
- e. Makine yapım endüstrisi

9. Tataristan ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Rusya ve BDT Müslümanları Merkezî Dinî Nezaretî'nin merkezi Tataristan'ın başkenti Kazan'dır.
- Tataristan'ın en büyük kütüphanelerinin başında Tataristan Milli Kütüphanesi ile N. İ. Lobaçevskiy Kütüphanesi gelmektedir.
- Tataristan, hem tarım, hem endüstri cumhuriyeti olup, en büyük doğal zenginliği petrol ve doğalgazdır.
- Rusya Federasyonu'ndaki yeni idari yapılandırma neticesinde Tataristan, Volga Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.
- Tataristan güneyde Samara, Orenburg, Ulyanovsk illeri, doğuda Başkurdistan, batıda Çuvaş Cumhuriyeti ile Mari El Cumhuriyeti, kuzeyde ise Udmurt Cumhuriyeti ve Kirov ili ile çevrilidir.

10. Başkurtlar ve Başkurdistan ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Başkurtların en önemli milli kahramanlarından biri, Salavat Yulayev'dir.
- Başkurtlar kendi cumhuriyetlerinde nüfus açısından Ruslardan sonra ikinci sırada bulunmaktadır.
- Başkurdistan'da Tatarlara karşı baskı politikası uygulanmaktadır.
- 2012'de Başkurdistan'ın dış ticaret hacmi, 10 milyar dolara ulaşmıştır.
- 31 Mart 1992 tarihinde Başkurdistan yönetimi Moskova ile yeni Federasyon Antlaşması'nı imzalamamış ve daha sonra Moskova ile yapılan pazarlıklarda çok sayıda imtiyaz elde etmiştir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise bütün konuları yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise bütün konuları yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise bütün konuları yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Kırım Özerk Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Çuvaş Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Tataristan Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Gagavuzya Özerk Bölgesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Başkurdistan Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Tataristan Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Başkurdistan Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Moskova Knezliği ile Çarlık rejiminin uyguladığı politikaların çok sayıda Tatarı göçe zorlaması, 1917 İhtilâli sonrasında Tatarlara yönelik uygulanan baskı politikaları, 1920 yıllarında bölgede yaşanan açlık felaketi, Tatar nüfusunun % 70'inin Tataristan dışında yaşamasına neden olmuştur.

Sıra Sizde 2

Vladimir Putin daha ilk devlet başkanlığı döneminde "merkeziyetçi politika" adı verilen ve cumhuriyetlerin yetkilerinin sınırlandırılmasını öngören bir siyaset izlemeye başlamıştır. Sovyet sonrası ilk yıllarda 89 bölgeden oluşan Rusya Federasyonu, yapılan değişikliklerle 83 idari birime bölünmüş, bunlar da yeni bir kanunla 7 federal idari bölgeye dâhil edilmişlerdir. Tataristan Cumhuriyeti, Volga Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir. Ayrıca Tataristan devlet başkanı artık Moskova'dan atanmaya başlanmıştır. Putin'in merkeziyetçi politikası çerçevesinde Tataristan Anayasası, Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu hâle getirilmiştir.

Sıra Sizde 3

1990'lı yıllarla 2000'li yılların başında Başkurdistan'da Tatar okulları kapatılmış ya da Başkurt okullarına dönüştürülmüş, Tatar nüfusu özerkliğin ilk yıllarında Ruslar ve Başkurtlarla kıyasla daha fazla olmasına rağmen Tatarcaya resmî dil statüsü verilmemiş, 2002 nüfus sayım sonuçlarında usulsüzlükler yaşanmıştır. Tatar nüfusu olduğundan az, Başkurt nüfusu ise daha fazla gösterilmiştir. Ayrıca devlet organları ile üst düzey memuriyetlerde Tatar kökenlilere görev verilmemektedir. Bütün bu olumsuzluklar, Tatarların Başkurdistan'dan göç etmelerine sebep olmuştur.

Sıra Sizde 4

Çuvaş Cumhuriyeti ve Çuvaşların tarihi, bölgedeki diğer iki cumhuriyet ve halkın tarihi ile iç içe olsa da Çuvaşlar, Tatar ve Başkurtlardan farklı olarak Hristiyan dine mensupturlar. Hristiyanlık, onların Ruslarla daha sıkı münasebetler içerisinde olmalarına neden olmuştur. Bu durum kendisini siyasi anlamda da belli etmektedir. Çuvaş Cumhuriyeti, Moskova ile uyumlu bir politika izlemektedir. Çuvaş Cumhuriyeti lideri, Moskova'nın taleplerine uyum göstererek 2012'den itibaren başkan (glava) olarak adlandırılmayı kabullenmiştir.

Sıra Sizde 5

Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin sorunları şu şekilde özetlenebilir: Kırım'a dönen Tatarların entegrasyon sorunları devam etmektedir. Kırım'daki Ruslar, Kırım'ın Rusya'ya katılımını istemekte, bu husus hem adayı istikrarsızlaştırmakta, hem de Rusya ile Ukrayna'yı karşı karşıya getirmektedir; Rusya'nın Karadeniz'deki filosu Kırım'da olduğundan dolayı yarımada, Ukrayna-Rusya gerginliğine sebep olmaktadır. Ukrayna, yarımada Ukraynalıları yerleştirerek adadaki nüfus dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır. Ayrıca, bölgesel ve küresel güçler de Karadeniz bölgesinde etki mücadelesi yürütmektedirler. Bütün bu gelişmeler karmaşık dini ve etnik yapıya sahip Kırım'daki durumu olumsuz etkilemektedir.

Sıra Sizde 6

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Gagavuzlar, Moldova'dan ayrılarak Gagavuzya Cumhuriyeti'ni ilân etmiş, kendi parlamentolarını kurmuşlardır. Moldova yönetimi bunu tanımamıştır. Taraflar ancak 1994'te uzlaşmaya varabilmişlerdir. Buna göre, Gagavuz yetkilileri, Moldova içerisinde Gagavuzya Özerk Bölgesi şeklinde bir statünün verilmesini kabul etmişlerdir. Bununla bir-likte günümüzde de Moldova Merkez İktidarı ile Gaga-vuzya Özerk Bölgesi arasında yetkileri paylaşım konu-sunda bir takım sorunlar yaşanmaktadır.

Sorularla Öğrenelim

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 9: Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kırım ve Gagavuz Cumhuriyetleri

Tataristan Cumhuriyeti

1. *Mintimir Şeymiev hangi Türk cumhuriyetinin ilk devlet başkanı seçilmiştir?*

Cevap: 1992 yılında kabul edilen yeni anayasaya göre, Tataristan'da başkanlık sistemi kabul edilmiş ve Mintimir Şeymiev ilk devlet başkanı seçilmiştir.

2. *Rusya Federasyonu dağıldıktan sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri nelerdir?*

Cevap: 21 özerk cumhuriyetten 7'si Türk cumhuriyetidir: Tataristan, Başkurdistan, Çuvaş Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan), Altay, Hakasya ve Tuva.

3. *"Tataristan vatandaşlığı kanunu" kaç yılında kabul edilmiştir ve içeriği nasıldır?*

Cevap: 1998'de "Tataristan vatandaşlığı" kanunu kabul edilmiştir. Buna göre Tataristan'da yaşayanlar, Tataristan vatandaşı olarak nitelendirilecek ve otomatik olarak Rusya Federasyonu vatandaşlığını kazanacaklardı. Ayrıca Rusya Federasyonu vatandaşı olmayanlara Tataristan vatandaşlığı verilebilecekti.

4. *Tataristan'ın bayrağının renkleri nelerdir?*

Cevap: Yeşil, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan bayrak, 1991'de Tataristan Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir.

5. *Tataristan devlet armasının sembolü nedir?*

Cevap: Tatarların mitolojik eserlerinden esinlenerek tasarlanan armada İdil Bulgarlarının eşyalarında da sıkça rastlanan özgürlük düşkünü hayvan olan kanatlı pars tasvir edilmiştir.

6. *Tataristan'ın arması olan kanatlı pars neyi tasvir etmektedir?*

Cevap: Bayrak renklerinde olan armadaki pars, cumhuriyet ve bütün halkının koruyuculuğunu simgelemektedir.

7. *Tataristan'ın en büyük doğal zenginliği nedir?*

Cevap: Tataristan'ın en büyük doğal zenginliği petrol ve doğalgazdır. Ülkenin bir başka zenginlik kaynağını kimya ve petrokimya oluşturmaktadır. Tataristan'ın tarım ve hayvancılık sektörü de çok gelişmiş olup, tarım ürünleri üretimi konusunda Rusya'nın üçüncü büyük bölgesidir. Otomobil sanayisi ile askerî teknoloji sanayisi de Tataristan'da gelişmiştir.

8. *Tataristan Cumhuriyeti, dış ülkelerle ilişkiler kurma hakkını hangi tarihte ve hangi anlaşma ile kazanmıştır?*

Cevap: 1994 tarihinde Moskova ile Tataristan arasında imzalanan Yetkileri Paylaşma Anlaşması ile Tataristan Cumhuriyeti, dış ülkelerle ilişkiler kurma hakkını kazanmıştır.

9. *"Sabantuy" kavramı neyi ifade etmektedir?*

Cevap: Sabantuy: Tatar ve Başkurtların çok eskiden beri kutladıkları bir bayram olan Sabantuy ismi, sapan ve toy kelimelerinden oluşmaktadır. Başlangıçta Sabantuy, tarım faaliyetleri (Nisan ayında) başlamadan kutlanırken, daha sonra ekim işleri tamamlandıktan (Haziran başı) sonra kutlanmaya başlanmıştır. Tataristan'ın devlet bayramı statüsü verilen Sabantuy, at yarışları, güreş ve diğer çeşitli spor müsabakalarının yapıldığı, milli müzik ve dansların sergilendiği, bol ikramın olduğu, eğlenceli bir bayram günüdür.

10. *Tatar gimnazıyumu ne demektir?*

Cevap: Gimnazıyumu, başlangıçta jimnastik yapılan yer anlamına gelse de XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki orta eğitim kurumları için kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin diğer eğitim müesseselerinden farkı ise klasik derslerin yanı sıra spor, dans gibi derslerin okutulması ve din derslerinin daha az olmasıdır. Bu okulların önemli özelliklerinden biri de bunlarda birkaç yabancı dilin birden okutulması ve müfredatın daha ağır olmasıdır. Kazan'daki ilk gimnazıyumu 1753 yılında açılmıştır. Bugün Kazan'da 36 gimnazıyumu bulunmaktadır.

11. *Tatristan'ın önde gelen dergileri nelerdir?*

Cevap: Tataristan'da çok sayıda gazete ve dergi çıkmaktadır. 1989'dan beri Rusça ve Tatarca olarak çıkan İdil, 1922'de yayın hayatına başlayan Kazan Utları (Kazan Alevleri), 1990'da yayımlanmaya başlanan Kazan, kadın dergisi Süyümbike, Miras, Nauçnyy Tataristan (İlmî Tataristan), Fen hem Mektep ve Gasırlar Avazı (Asırların Yankısı) bunların önde gelenleridir.

12. Tatrıstan'ın önde gelen gazeteleri nelerdir?

Cevap: Tatarıstan'ın önde gelen gazeteleri şunlardır: 1918'den beri çıkan Vatanım Tatarstan (tirajı:19 bin), Respublika Tatarstan (31 bin), 1919'dan beri yayınlanan Moloděj Tatarstana (Tatarstan Gençleri), 1991'de yayın hayatına başlayan ve yaklaşık 40 bin abonesi olan Kazanskıe Vedomosti (Kazan Haberleri). Ayrıca, Sabantuy, Tatarstan Yaşlere(Tatarıstan Gençleri), fiehr-i Kazan, Veçernyaya Kazan (Akşam Kazanı) adlı gazeteleri de zikretmek gerekmektedir.

Başkurdistan Cumhuriyeti

13. Başkurdistan hangi tarihte ve hangi anlaşma ile Özerk Cumhuriyet niteliği kazanmıştır?

Cevap: Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti, 11 Ekim 1990'da egemenliğini ilan etmiş ve Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte ise 31 Mart 1992 tarihinde Başkurdistan yönetimi Moskova ile yeni Federasyon Antlaşması'nı imzalayarak Moskova'ya bağlılığını bildirmiştir. Başkurdistan, bu antlaşmayı müzakerelerde bulunmadan imzalamış, ancak başlangıçta bu antlaşmayı imzalamayan Tatarıstan bazı imtiyazlar elde edince, benzer bir imtiyaz antlaşmasının kendisi için de yapılmasını sağlamıştır. Buna göre Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun özerk bir cumhuriyeti (Başkurdistan Cumhuriyeti) olarak tanınmıştır.

14. Başkurdistan bayrağının renkleri ve sembolü nedir?

Cevap: Başkurdistan bayrağı, aynı ebattaki mavi, beyaz ve yeşil şeritlerden oluşmaktadır. Beyaz şeridin ortasında Başkurt halkı için önem arz eden yedi tane taç yapraklı kuray çiçeği sembolü yer almaktadır.

15. Salavat Yulayev kimdir?

Cevap: Salavat Yulayev (1752- 1800), Başkurt milli kahramanıdır. Çarlık Rusya'sındaki 1773-75 Köylü ayaklanmasının lideri Pugaçev'in İdil-Uralbölgesindeki önemli adamlarındandır. Pugaçev, Yulayev'e Başkurtlara bağımsızlık vaadederek onu kendi tarafına çekmiş, Salavat Yulayev de bütün Başkurtları örgütlemeyi ve isyana katılımlarını sağlamayı başarmıştır. Yulayev, Pugaçev'in ölümünden sonra da bağımsızlık mücadelesini devam ettirmiş, ancak bir netice alamamış, 1775'te yakalanarak Estonya'ya sürgün edilmiştir. Salavat Yulayev şairliği ile de tanınmaktadır.

16. Başkurdistan'ın ekonomisinin temelinde hangi alanlar vardır?

Cevap: Başkurdistan ekonomisinin temeli petrokimya, makine yapım endüstrisi ve tarıma dayanmaktadır.

Kırım Özerk Cumhuriyeti

17. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin resmî dili nedir?

Cevap: Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin resmî dili Ukraynaca olup, Rusça ve Kırım Tatarcasına, “bölgesel dil”ler statüsü verilmiştir.

Gagavuzya Özerk Bölgesi

18. Gagavuzya Özerk Bölgesi hangi tarihte özerkliğini elde etmiştir?

Cevap: Doğu Avrupa'daki Türk kökenli bir başka özerk oluşum da Moldova'ya bağlı Gagavuzya Özerk Bölgesi'dir. Moldova 1994'de bölgeye özerklik statüsü vermiştir.

19. Gagavuzya Özerk Cumhuriyeti'nin resmi dili nedir?

Cevap: Rusça ve Moldova dilinin resmî dil olarak kabul edildiği bu bölgede Gagavuzca, nüfusun çoğunluğu için ana dil konumundadır.

20. Gagavuzya Bölgesi'nin bayrak renkleri ve arması nedir?

Cevap: 1995'te Gagavuzya Bölgesi'nin bayrak ve arması kabul edilmiştir. Bayrak, mavi, beyaz ve kırmızı olmak üzere üç renkli şeritten oluşmaktadır ki, mavi şeridin üzerine sarı renkte üç yıldız resmedilmiştir.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 9 - Alıştırma Soruları

1) Tataristan ne zaman Kiril alfabesini kullanmaya başlamıştır?

- A) 1917
- B) 1918
- C) 1927
- D) 1932
- E) 1939

Çözüm : Tatarlar tarih boyunca birçok alfabe kullanmışlardır. 1927 yılına kadar Arap harfleri kullanılırken, bu tarihte Latin harflerine, 1939 yılında ise Kiril alfabesine geçirilmişlerdir.

Doğru cevap E şıkkıdır.

2) Çuvaş Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Mihail Ignatyev
- B) Mintimir Şeymiyev
- C) Murtaza Rahimov
- D) Nikolay Fedorov
- E) Rustem Minnihanov

Çözüm : Vladimir Putin'in başlattığı merkezîyetçi politika çerçevesinde Çuvaş Cumhuriyeti, İdil-Ural bölgesindeki diğer cumhuriyetlerle birlikte Volga Federal İdari Bölgesi içerisine dâhil edilmiştir. Çuvaş Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı, 1994'te basan Nikolay Fedorov'du.

Doğru cevap D şıkkıdır.

3) Rusya Federasyonu, kaç idari bölgeye ayrılmıştır?

- A) 83
- B) 25
- C) 47
- D) 56
- E) 75

Çözüm : Rusya Federasyonu, 83 idari bölgeye ayrılmıştır. Cevap A'dır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

4) Aşağıdaki ülkelerin hangisinin devlet armasında İdil Bulgarlarının eşyalarında da sıkça rastlanan özgürlük düşkünü hayvan olan kanatlı pars tasviri görülmektedir?

- A) Tataristan
- B) Makedonya
- C) Özbekistan
- D) Ermenistan
- E) Makedonya

Çözüm : Tatarların mitolojik eserlerinden esinlenerek tasarlanan devlet armasında İdil Bulgarlarının eşyalarında da sıkça rastlanan özgürlük düşkünü hayvan olan kanatlı pars tasvir edilmiştir. Bayrak renklerinde olan armadaki pars, cumhuriyet ve bütün halkının koruyuculuğunu simgelemektedir.

Doğru cevap A şıkkıdır.

5)

Aşağıdaki ülkelerden hangisi Tataristan'ın en büyük ticari ortakları arasında yer almaz?

- A) İtalya B) Türkiye C) Polonya D) Fransa E) Hollanda

Çözüm : Tataristan'ın en büyük ticari ortakları arasında Fransa yer almaz.

Doğru cevap D şıkkıdır.

6) Rusya Federasyonu kaç tane idari bölgeden oluşmaktadır?

- A) 79
- B) 81
- C) 82
- D) 83
- E) 84

Çözüm : Rusya Federasyonu 83 idari bölgeden oluşmaktadır. Doğru yanıt: D

Doğru cevap D şıkkıdır.

7)

Tataristan'ın statüsü için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

A)

Tataristan parlamentosu 30 Ağustos 1990 tarihinde ülkenin egemenliğini ve Sovyetler Birliği'nin 16. cumhuriyeti olduğunu ilân etmiş, 26 Aralık 1991 tarihinde ise Tataristan parlamentosu Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) kurucu olarak katıldığını bildirmiştir. Ancak Moskova, her iki kararı da kabul etmemiştir.

B)

1 Şubat 1992 İttifak-Tatar Bağımsızlık Partisinin inisiyatifi ile Tatar Milli Kurultayı toplanmış ve Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir.

C)

1992 yılında kabul edilen yeni anayasaya göre, Tataristan'da başkanlık sistemi kabul edilmiş ve Mintimir Şeymiev ilk devlet başkanı seçilmiştir.

D)

1998'de ise "Tataristan vatandaşlığı" kanunu kabul edilmiştir. Buna göre Tataristan'da yaşayanlar, Tataristan vatandaşı olarak nitelendirilecek ve otomatik olarak Rusya Federasyonu vatandaşlığını kazanacaklardır.

E) Tatarların mitolojik eserlerinden esinlenerek tasarlanan armada İdil Bulgarlarının eşyalarında da sıkça rastlanan özgürlük düşkünü hayvan olan kanatlı kartal tasvir edilmiştir. Bayrak renklerinde olan armadaki kartal, cumhuriyet ve bütün halkının koruyuculuğunu simgelemektedir.

Çözüm : Bu süreçte Tataristan'ın bayrak ve arması da belirlenmiştir. Yeşil, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan bayrak, 1991'de Tataristan Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Yeşil renk, hayatın başlangıcı olarak barışı, Tatar halkının yeniden doğuşunu; beyaz renk, temizlik ve iyi niyeti; kırmızı renk ise bağımsızlık için mücadeleyi, zaferi ve gücü simgelemektedir. Şubat 1992'de Tataristan devlet arması da Tataristan Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Tatarların mitolojik eserlerinden esinlenerek tasarlanan armada İdil Bulgarlarının eşyalarında da sıkça rastlanan özgürlük düşkünü hayvan olan kanatlı pars tasvir edilmiştir. Bayrak renklerinde olan armadaki pars, cumhuriyet ve bütün halkının koruyuculuğunu simgelemektedir.
Doğru cevap E şıkkıdır.

8) Cumhuriyetler yüz ölçümü olarak küçükten-büyüğe sıralandığında, hangi sıralama doğrudur?

- A) Çuvaş Cumhuriyeti - Gagavuzya - Kırım - Başkurdistan - Tataristan
B) Gagavuzya - Kırım - Çuvaş Cumhuriyeti - Başkurdistan - Tataristan
C) Kırım - Gagavuzya - Çuvaş Cumhuriyeti - Başkurdistan - Tataristan
D) Gagavuzya - Çuvaş Cumhuriyeti - Kırım - Tataristan - Başkurdistan
E) Kırım - Çuvaş Cumhuriyeti - Gagavuzya - Tataristan - Başkurdistan

Çözüm : Gagavuzya - Çuvaş Cumhuriyeti - Kırım - Tataristan - Başkurdistan
Doğru cevap D şıkkıdır.

9) Aşağıdakilerden hangisi Rusya Federasyonuna bağlı olan 7 özerk Türk cumhuriyetinden biri değildir?

- A) Türkmenistan B) Yakutistan C) Hakasya D) Başkurdistan E) Tataristan

Çözüm : Rusya Federasyonu, 83 idari bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, 21 özerk cumhuriyet, 4 özerk bölge (avtonomniy okrug), 1 özerk vilayet (avtonomnaya oblasty), 9 kray (bölge), 46 il ve Moskova ve St. Petersburg olmak üzere federal öneme sahip 2 şehirdir. 21 özerk cumhuriyetten 7'si Türk cumhuriyetidir: Tataristan, Başkurdistan, Çuvaş Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan), Altay, Hakasya ve Tuva. Ayrıca Kabardin-Balkar ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde de Türkler, cumhuriyetlerin kurucu halkı sayılmaktadır. Söz konusu cumhuriyetler içinde siyasi ve ekonomik bakımlardan en güçlüsü şüphesiz Tataristan Cumhuriyeti'dir.

Bu bilgiler doğrultusunda doğru cevap A şıkkıdır.
Doğru cevap A şıkkıdır.

10) Çuvaş cumhuriyetinin başkenti hangisidir?

- A) Şumerlya B) Kanaş C) Alatır D) Çeboksarı E) Tsivilsk

Çözüm : Çuvaş Cumhuriyeti'nin başkenti 456.000 nüfuslu Çeboksarı'dır. Cumhuriyetin diğer büyük şehirleri şunlardır: Novoçeboksarı (124 bin), Kanaş (46 bin), Alatır (37 bin), Tsivilsk (13 bin), Şumerlya (31 bin).

Bu bilgiler doğrultusunda doğru cevap D şıkkıdır.
Doğru cevap D şıkkıdır.

10

TAR403U-ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 10: Sibirya ve Kafkasya'daki Özerk Cumhuriyetler ve Doğu Türkistan

Sibirya'daki Özerk Türk Cumhuriyetleri

Rusya Federasyonu içerisindeki özerk Türk cumhuriyetlerden dördü **Sibirya** coğrafyasında yer almaktadır. Bunlar;

- Altay Cumhuriyeti,
- Hakasya Cumhuriyeti,
- Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti ve
- Tuva Cumhuriyeti'dir.

Sibirya'nın kuzey-doğusunda bulunan **Saha Cumhuriyeti (Yakutistan)**, yüzölçümü olarak Rusya Federasyonu'nun en büyük idari bölgesi (3.083.523 km²) ve bütün Türk cumhuriyetlerinin de en büyüğüdür. Bununla birlikte cumhuriyetin toplam nüfusu 1 milyon kadardır. 2010 nüfus sayımına göre Yakutistan'ın %50'si Yakut, %38'i Rus, geri kalanı diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Yakut tarihinde Rus sürgünleri önemli rol oynamıştır. Gerek Çarlık gerekse Sovyet dönemlerinde burası Rus Hükûmeti'nin sürgüne gönderdiği kimselere ev sahipliği yapmıştır. 1922'de Yakut Özerk SSC kurulmuş, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla 1992'de cumhuriyet, "Saha Cumhuriyeti" (Yakutistan) adını almıştır. Vladimir Putin'in 2000'de gerçekleştirdiği yeni idari düzenleme ile cumhuriyet, Uzak Doğu Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.

Her cumhuriyetin olduğu gibi Yakutistan'ın da Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu olan kendi anayasası mevcuttur. 70 milletvekilinden oluşan ve beş yıllığına seçilen parlamento, "*İl Tumen*" olarak adlandırılmaktadır. İl Tumen, 1992'de cumhuriyetin bayrağını oybirliği ile kabul etmiştir. Yakutistan, yeraltı kaynakları açısından Rusya Federasyonu'nun en zengin bölgelerinden biridir. Nitekim cumhuriyet, "yeraltı zenginlikleri hazinesi" olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyetinde elmas ve altın rezervleri mevcuttur. Rusya'da çıkartılan elmasların %99'u, altının da %24'ü bu cumhuriyetinde bulunmaktadır. Topraklarında petrol, gaz, kömür ve diğer yeraltı kaynaklarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca elmas ve petrol işleme müesseseleri gelişmektedir. Elmas ve altın üretimi dolayısıyla kuyumculuk da gelişen alanlardan biridir. Ülkenin ikinci en büyük ihracat kalemi kömürdür. 2.1 milyar tonluk rezervi ile Lena kömür havzası, Asya kıtasının en büyük ve en zengin kömür üretim havzasıdır. Orman ürünleri ve ağaç işleme sanayisi de cumhuriyetin ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır. Coğrafi şartların müsaade ettiği kadarıyla cumhuriyetinde tarım, hayvancılık, avcılık ve balıkçılık yapılmaktadır.

Yakutistan'ın resmî dilleri Rusça ve Yakutçadır. Kiril alfabesini kullanan Yakutların dili daha çok kırsalda, Rusça ise şehir ve sanayi bölgelerinde daha yaygındır. Devlet organları ile diğer alanlarda da Rusça hâkim durumdadır. Ancak hem eğitim hem de basın alanlarında Yakutça yine de aktif olarak kullanılmaktadır. Okulların bir kısmında Yakutça eğitim verilmekte, 26 gazete bu dilde basılmakta, Yakutça yayın yapan iki TV kanalı bulunmaktadır (Bacanlı 2012: 634, 647-8).

Batı Sibirya'nın güney kısmında yer alan **Altay Cumhuriyeti**, kuzey batıda Altay ili, güney-batıda Kazakistan, güneyde Çin ve Moğolistan, doğuda Tuva ve Hakasya özerk cumhuriyetleri, kuzey-doğuda Kemerovo ili ile sınırdadır. 93 bin km² yüzölçümüne sahip Altay Cumhuriyeti'nin nüfusu, 211 bin civarındadır. Nüfusun %30'u şehirlerde yaşamaktadır. Altay Cumhuriyeti'nin başkenti 61 bin nüfuslu Gorno-Altaysk (eski adı: Ulalu) şehridir. Nüfusun %56'sını Ruslar, %35'ini Altay Türkleri ve %6'sını Kazaklar oluşturmaktadır. Altay Türkleri;

- Güney (Altay-Kiji, Telengit ve Teleütler) ve
- Kuzey (Kumandı, Tuba ve Çalkandı boyları) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar.

Diğer bir deyişle, *Altay* adı, aynı adı taşıyan cumhuriyetteki Türk topluluklarının genel adıdır. Altay Türklerinin çoğu kendi cumhuriyetlerinde ve çok az sayıda komşu bölgelerde yaşamaktadır.

Göktürkler zamanında çeşitli Türk boylarının konfederasyonu olan **Töleslerin** kalıntısı olduğu tahmin edilen Altay Türklerinin eski tarihi, bütün Türk ulusunun eski tarihiyle (Hunlar, Göktürkler, Kırgız Türkleri) iç içe olmuştur. Rus hâkimiyetine girmeden önce ise Cengiz Han İmparatorluğu, Moğol Cungar Devleti ile Çin'in idaresi altında kalmışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren Rusların hâkimiyeti altına girmeye başlayan bölgede Rusya'nın kesin hâkimiyeti ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olmuştur. Bu tarihlerde buraya Rusların göçü de başlamıştır. Altay Cumhuriyeti de Moskova ile bir takım sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların başında Altay'da Altay Türklerinin eski dinleri olan **şamanizm** ile **Burhancılık** inancına olan ilginin artışı gelmektedir. Rusları, özellikle Burhancılığın canlanması rahatsız etmektedir. Altay Türklerinin cumhuriyetin devlet organlarında yeterince temsil edilmemesi de cumhuriyetinde Ruslarla Altay Türklerini karşı karşıya getirmektedir.

Altay Cumhuriyeti'nin ekonomisi, tarım, hayvancılık ve turizme dayanmakta olup gelirlerinin %60'ını tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Tarım'ı ise hayvancılık alanı takip etmektedir. Özellikle yak ve geyik besiciliği ön plana çıkmaktadır. Bundan başka Sibirya tabiatı, yılda yaklaşık bir milyon turistin Altay Cumhuriyeti'ni ziyaret etmesini sağlamaktadır. *Dağcılık, sağlık turizmi, inanç turizmi, av turizmi, turizm* alanlarının başlıcalarıdır. (Atasoy 2012: 757). Cumhuriyetin resmî dilleri, Altay Türkçesi ve Rusçadır. Rusçanın kullanım alanı daha geniştir; bütün devlet organlarında, eğitim ve diğer alanlarda Rusça hâkimdir.

Hakasya Cumhuriyeti, Sibirya'nın güneyinde Yenisey Irmağı'nın yukarı kısmında bulunmaktadır. 62 bin km²'lik bir yüzölçümüne sahip olan bu cumhuriyetin nüfusu 550 bin civarındadır (2010). Hakasya'nın başkenti 170 bin nüfusa sahip Abakan şehridir. 2010 sayımına göre Hakaslar, nüfusun ancak %12'sini oluşturmaktadırlar. Nüfusun %82'sini Ruslar oluşturmaktadır. Hakasların %62'si köylerde, Rusların %77'si şehirlerde yaşamaktadır.

Hakasların yaşadığı coğrafya eskiden beri Türk yurdu sayılmaktadır. Yenisey ve bölgesinde Hunlar döneminden itibaren Kırgız Türkleri yaşıyordu. Cengiz Han'ın seferleri neticesinde Kırgızlar itaat altına alınmış ve bölge, XVII. Yüzyılda Rus hâkimiyetine girinceye kadar çeşitli Moğol devletlerinin idaresinde kalmıştır. 1703 yılında Kalmuklar, işçi ve asker olarak kullanmak üzere Kırgızların neredeyse tamamını topraklarından alarak Cungarya'ya göç ettirmişlerdir. Hakaslar, farklı boylardan (Sagay, Kamasin, Kızıl, Kırgız, Beltir, Koybali Kaç) oluşmaktadırlar. *Hakas* adı ise Çinlilerin Kırgızlar için kullandıkları "Heges" kelimesinden gelmektedir. Bu adın Hakaslar için yeniden kullanılması ancak XX. yüzyılda başlamıştır. Bu tarihten önce ise Hakaslar kendilerine *Tadar* diyorlardı (Onlara *Abakan* veya *Yenisey Tatarları* da deniliyordu).

1727 tarihinde Rusya ile Çin arasında imzalanan sınır anlaşmasına göre Sayan'ın kuzeyinde kalan topraklar Rusya'ya, güneyinde kalanlar Çin'e geçmiştir. Bu tarihten sonra Rus Hükümeti, ele geçirdiği toprakları korumak amacıyla bölgeye çok sayıda *Rus Kozagını* getirip yerleştirmiştir. Hakas coğrafyası Rus hâkimiyeti altına girince birkaç kez idari taksimata tâbi tutulmuş ve resmî adı değiştirilmiştir. 1992'de ise Rusya Federasyonu içerisinde "Hakasya Cumhuriyeti" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Hakasya'nın ekonomisi, hidro-elektro enerji ve alüminyum üretimine dayanmaktadır. Rusya'da üretilen elektrik enerjisinin %13'ünü Hakasya sağlamaktadır. Cumhuriyetin en büyük sanayi müesseseleri, Sayanogorsk ve Hakas alüminyum fabrikalarıdır. Ayrıca, kömür, molibden, mermer ve bakır üretimi yapılmaktadır. Tarım ve hayvancılık da cumhuriyetin ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır. Cumhuriyetin coğrafi konumu (çayır ve meralar), küçük ve büyükbaş hayvancılığın gelişmiş olmasının en büyük nedenidir. Yenisey Kırgızları'na ait yazıtlar, cumhuriyetin önemli ziyaret yerlerindendir. Cumhuriyetin resmî dilleri, Rusça ve Hakas Türkçesidir. Nüfusun çoğunu Ruslar oluşturduğundan cumhuriyette Rusça hâkimdir.

Doğu Sibirya'nın güneyinde, *Yenisey* nehrinin üç ana kolunun kesiştiği coğrafyada yer alan **Tuva Cumhuriyeti**, 168 bin km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir ve nüfusu 311 bindir (2010). Cumhuriyetin başkenti, 110 bin nüfuslu Kızıl şehridir. Nüfusun %67'sini Tuvalar, %32'sini Ruslar oluşturmaktadır. Tuvaların kendi cumhuriyetlerinde nüfus açısından çoğunluğu teşkil etmeleri (cumhuriyetlerde nadir görülen bir durum), Tuva'yı diğer cumhuriyetlerden farklı kılmaktadır.

Tuva toprakları, ataları Yenisey Kırgızları gibi Cengiz Han'ın idaresi altına girmiştir. Daha sonraki tarihlerde ise Tuva, çeşitli Moğol devletlerinin hâkimiyeti altında kalmış, XVIII. yüzyılın ortalarında Moğol Cungar Devleti'nin yıkılmasıyla bölge, Çin'in Mançu idaresine girmiştir. 1910'lu yılların başında Moğollarla Tuvalar bağımsızlık mücadelesi başlatmış ve bu süreçte Tuvalar, Rusya'dan himaye istemişlerdir. 1914'te bölge, Rusya

hâkimiyeti altına girmiştir. Bununla birlikte Rusya'daki 1917 Devrimi, bütün bölgede iktidar boşluğu yaratmış ve 1921'de Tuvalı yöneticiler, bu durumdan yararlanarak Tannu Tuva Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmişlerdir. 1926'da cumhuriyet, **Tuva Halk Cumhuriyeti** adını almıştır. Tuva Cumhuriyeti, Yakutistan kadar olmasa da yeraltı zenginliklerine sahiptir. Nadir ve renkli metaller, taş kömür, altın, cumhuriyette bulunan başlıca yeraltı kaynaklarıdır. Tuva topraklarının bir kısmı ormanlardan oluşmaktadır. Halıcılık, dericilik ve hayvancılık da ekonomide önemli bir yer tutmaktadır.

Tuvaların geleneksel inancı, şamanizm'dir. Sibirya'daki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Tuvalar da Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra eski inançlarını yeniden canlandırmaya başlamış olup Lamaizm ilgi görmektedir. Gırtlaktan türkü söyleme, taştan heykel yapma sanatı, geleneksel at yarışları ve güreş Tuva milli kültürünün önemli parçalarını oluşturmaktadır. Milli, dinî ve etnik yapılarını korumayı başaran Tuva, ekonomik olarak Moskova'ya bağımlı olduğundan buradan gelen talimatlara uymak durumundadır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından hemen sonra başlayan milli uyanış ve bağımsızlık istekleri artık durulmuş bulunmaktadır. Tuva Cumhuriyeti'nin resmî dilleri Rusça ve Tuvacadır. Tuva'da hem Rusça, hem de Tuvaca eğitim veren okullar mevcuttur. Rusça eğitim daha ağırlıklıdır.

Sibirya'da özerk cumhuriyetlerin yanı sıra kendi özerk cumhuriyetleri olmayan Türk toplulukları da mevcuttur. Bunlar;

- Sibirya Tatarları,
- Şorlar ve
- Dolganlar'dır.

Sibirya Tatarları, günümüzde Rusya Federasyonu'nun *Tümen*, *Baraba*, *Tobolsk* ve *Tomsk* şehirlerinde yaşadıklarından bu şehir adlarıyla da (Tümen Tatarları, Baraba Tatarları gibi) anılmaktadırlar. Sibirya Tatarlarının oluşumunda *Kıpçakların* önemli rol oynadıkları, ayrıca *Ugor kavimlerinin*, *Kazan Tatarlarının*, *Moğolların* ve *Orta Asyalı göçebelerin* de etkili olduğu, kabul gören bir görüştür.

Sibirya'daki bir başka Türk boyu olan *Dolganlar*, Yakutistan'ın Anabar bölgesinde ve Taymır yarımadasında yaşamakta olan küçük bir Yakut boyudur; Yakutça'nın bir lehçesini konuşmaktadırlar. Onların kökenini, Fin kavmi Samoyedlere bağlayanlar da vardır. 2010 sayımına göre Dolganların sayısı 8 bin civarındadır.

Sibirya bölgesindeki bir başka Türk topluluğu ise Kemerovo bölgesi içinde yaşayan *Şorlar*'dır. Bunlar tarih boyunca farklı adlarla (Kuznetskiy Tatarları Abalarlar gibi) anılmışlardır. Kendilerine *Kuznetskiy (demirci) Tatarları* denilmesinin sebebi ise Şorların, demircilikle uğraşmalarıdır. *Şor* adı ise ancak Sovyetler döneminde yaygınlaşmıştır.

Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına rağmen Şorların büyük kısmı, Şaman'dır. Günümüzde Sibirya'da toplam yaklaşık 1 milyon kadar Türk kökenli nüfus mevcuttur. Sibirya Tatarları hariç buradaki Türk halklarının çoğu Hristiyan'dır. Son zamanlarda eski dinleri olan Şamanizm'e ilgi artmıştır. Sibirya'daki bütün özerk Türk cumhuriyetleri, 1993'de kurulan ve merkezi Ankara'da bulunan *Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY*'un gözlemci üyesi olup, bu teşkilatın bütün faaliyetlerine katılmaktadırlar.

Kuzey Kafkasya'daki Türk Toplulukları

İdil-Ural ve Sibirya'nın yanı sıra Rusya Federasyonu'nda Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bir başka coğrafya, Kuzey Kafkasya'dır. Kuzey Kafkasya'daki en kalabalık Türk topluluğu, *Kumuklardır*.

2010 nüfus sayımına göre Kumukların sayısı 503 bindi. Bunlardan 432 bini Dağıstan'da, küçük bir kısmı ise Kuzey Osetya'da, Çeçenistan'da ve Tümen ilinde yaşamaktadır. Kumuklar, Dağıstan nüfusunun %15'ini oluşturmaktadırlar. Çoğunlukla şafii mezhebine mensup olan Kumuklar, 1938 yılından beri Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Kumuk dili, Dağıstan'ın resmî dillerinden biri olup, Dağıstan'da Kumuk dilinde *Yoldaş* adlı bir gazete yayımlanmaktadır.

Kuzey Kafkasya'daki bir başka Türk halkı, oluşumunda *Hun, Bulgar, Hazar* ve *Kıpçakların* önemli rol oynadığı **Karaçay-Balkar (Karaçay-Malkarlar)** halkıdır. Tarih, etnik köken, dil ve kültür açısından bir bütün teşkil eden Karaçay-Balkarlar, Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda;

- Karaçaylar ve
- Balkarlar olmak üzere birbirlerinden ayrılarak iki farklı idari birimin sınırları içerisine dâhil edilmişlerdir.

Bu tarihten sonra Kabardin-Balkarlar, farklı etnik isimlerle adlandırılmış ve hafızalarda da iki ayrı halk olarak kazınmışlardır. Söz konusu "parçalama" neticesinde;

- Karaçaylar, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde,
- Balkarlar da Kabardin-Balkar Cumhuriyeti içerisinde yer almışlardır.

1996'da **Karaçay-Balkar Cumhuriyeti**'nin resmî dilleri olarak *Rus, Karaçay, Çerkes, Abhaz* ve *Nogay* dilleri kabul edilmiş, anlaşma ve yazışma dili olarak Rusça belirlenmiştir. Basım ve yayın faaliyetleri her dilde yapılmaktadır. Karaçay dilinde ise *Karaçay* adlı gazete yayımlanmaktadır. Yalnızca Karaçay dilinde yayın yapan TV kanalı bulunmamaktadır. Karaçay dili, okullarda bir ders olarak okutulmaktadır; tamamen Karaçay dilinde eğitim yapan okul yoktur.

Karaçay-Balkarların bir kısmı, yukarıda da belirttiğimiz gibi komşu Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. **Kabardin-Balkar Cumhuriyeti**, kuzeyde Stavropol bölgesi, güneyde Gürcistan ve Kuzey Osetya

Cumhuriyeti ile sınırdadır. Karaçay-Çerkes ile Kabardin Balkar cumhuriyetleri arasında Elbruz Dağı yer almaktadır. 12 bin km²'lik bir yüzölçüme sahip olan cumhuriyetin nüfusu 860 bin (2010) olup başkenti 240 bin nüfuslu Nalçik şehridir. Toplam nüfusun yaklaşık %49'unu Çerkeslerle (Adigeyler) aynı kökten olan Kabardinler, %32'sini Ruslar, %10'unu Balkarlar oluşturmaktadır. Buna göre cumhuriyette 71 bin Karaçay-Balkar yaşamaktadır. Karaçay-Balkarların iki cumhuriyetteki toplam nüfusları ise 241 bindir.

Balkarlar, Kabardinlerle bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. İki halk arasındaki en büyük sorun, Balkarların sürgününden sonra onlara ait toprakların Kabardinlere verilmesi ve Balkarların vatanlarına dönüşünden sonra taraflar arasında söz konusu toprakların paylaşılabilmesi meselesidir. Kabardin-Balkar Cumhuriyetinde Kabardin, Rus ve Balkar dilleri resmî dil olarak kabul edilmiştir. Burada da Rusçanın kullanım alanı genişler ve iletişim dili olarak kalmaya devam etmektedir. Aynı şeyi eğitim ve basın alanları için de söylemek mümkündür.

Bölgedeki bir başka Türk topluluğu ise **Nogaylardır**. Nogayların adı, *Altın Orda*'nın meşhur emirlerinden Nogay'dan gelmektedir. Nogay Mirza, Cengiz Han soyundan gelmediği için tahta çıkamamış ancak kukla hanları tahta çıkartarak Altın Orda'nın siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Moğol Mangıt boyuna mensup Nogay, etrafındaki diğer boyları da birleştirmeyi başarmıştır. Nogay'ın idaresi altındaki halk, *Nogaylar* olarak anılmaya başlamıştır.

1630'lardan sonra Kuzey Kafkasya'ya göç etmeye başlayan Nogaylar, Sovyet idaresinin kurulmasıyla **Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti** içerisine dâhil edilmişlerdir.

Ayrıca *Dağıstan Cumhuriyeti* içerisinde bir **Nogay Bölgesi** oluşturulmuştur. Günümüzde bu bölge, Nogay ilçesi statüsü taşımaktadır. 2007'de Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde de idari birim olarak Nogay ilçesi kurulmuştur. Günümüzde Nogayların sayısı yaklaşık 103 bindir (2010). Nogayların büyük bir kısmı, Dağıstan (40 bin), Karaçay-Çerkes (16 bin) ve Çeçenistan (3.5 bin) gibi cumhuriyetler ile Stavropol (22 bin) ve Astrahan (7.5 bin) illerinde yaşamaktadır. Nogay dili, Dağıstan'ın resmî dillerinden biri sayılmaktadır. Rusya Federasyonu içerisindeki diğer Türk toplulukları gibi Nogaylar da başta Arap ve Latin alfabelerini kullanmış 1938'de ise Kiril'i kullanmaya başlamışlardır.

Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)

"Türk ülkesi", anlamına gelen Türkistan, batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmış bulunmaktadır. Türkistan'ın batısı, Rus idaresinde kaldıktan sonra günümüzde bağımsız Türk cumhuriyetlerine yerini bırakırken, doğusu Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde kalmaya devam etmektedir. Doğu Türkistan günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde **Sincan Uygur Özerk Bölgesi** olarak bilinmektedir.

1.743.441 km²'lik bir yüzölçümüne sahip Uygur Özerk Bölgesi, yüzölçümü açısından Çin Halk Cumhuriyeti'nin en büyük idari bölgesidir. Bölge, sekiz dış ülke ile sınıra sahiptir:

- Moğolistan,
- Rusya Federasyonu,
- Kazakistan,
- Kırgızistan,
- Tacikistan,
- Afganistan,
- Hindistan ve
- Pakistan.

Çin istatistiklerine göre Uygur Özerk Bölgesi'nin nüfusu yaklaşık 22 milyondur (2010). Nüfusun %45'ini Uygurlar, %41'ini Çinliler, %6'sını Kazaklar, %5'ini **Dunganlar** oluşturmaktadır. Uygur Özerk Bölgesi, beş ana bölgeye ayrılmaktadır:

- Bayangol-Moğol,
- Böritala Moğol,
- Dunganların yaşadığı Cimisar Huy,
- Kızılsu Kırgız ve
- İli-Kazak.

Bölgelerin adlarından da anlaşılacağı üzere bölünmeler bölgede yaşayan etnik gruplara göre yapılmıştır. Bunların dışında *Uygur Özerk Bölgesi, özerk bölgeler, iller* gibi idari birimlere de ayrılmış bulunmaktadır. Bölgenin başkenti 2.5 milyon nüfusa sahip Urumçi olup diğer önemli şehirleri *Yarkent, Hotan, Kaşgar, Aksu, Turfan, Hami ve Kulca*'dır.

Doğu Türkistan, 1884'te Çin'e dâhil edilmiştir. Uygurlar, bağımsızlık için mücadelelerini devam ettirmiş, özellikle 1930'lu yıllarda çok sayıda ayaklanma ortaya çıkmıştır. 1933'te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti gibi oluşumlara gidilse de bu cumhuriyetler bağımsızlıklarını koruyamamışlardır. Diğer taraftan Sincan Özerk Bölgesi, yeraltı zenginliklerine sahip bir bölgedir. Bölgede petrol, gaz, altın, gümüş gibi yeraltı zenginlikleri çıkartılmakta, ancak işlenmeden merkezî bölgelere götürülmektedir. Uygurlar, bu kaynaklardan bir pay almadıkları gibi, çıkartılan kaynakların miktarı hakkındaki bilgi de gizli tutulmaktadır. Çin yönetiminin Uygur Özerk Bölgesi'ni "kalkındırma politikasının" olumsuz taraflarından biri de bölgenin mimarî açıdan Çinlileşmesidir. Nitekim bölgedeki Türk-İslam mimarisine ait binalar ya hiç restore edilmeden harap hâlinde kalmakta ya da Çin mimarisine göre yeniden yapılandırılmaktadırlar.

Uygulanan politikalar neticesinde Uygurların seslerini duyurmaları zorlaşmıştır. Dünya Uygur Kurultayı bu görevi üstlenmiştir. Kurultayın başkanlığını 2006'dan itibaren Uygur aktivist **Rabia Kadir** yapmaktadır. 2004'ten beri ABD'de yaşayan Rabia Kadir, Uygurların haklarını en fazla savunanlardan biridir. Rabia Kadir, dünyanın dört bir tarafında konuyla ilgili konferanslar vermesine, hatta üst düzeyde görüşmeler gerçekleştirmesine rağmen Türkiye, kendisine vize vermemektedir. Bunun sebebini, Türkiye'nin Çin ile geliştirdiği işbirliğini bozmak istememesi ve kendisinin de etnik sorunlar yaşaması şeklinde özetlenebilir.

Sibirya ve Kafkasya'daki Özerk Cumhuriyetler ve Doğu Türkistan

SİBİRYA'DAKİ ÖZERK TÜRK CUMHURİYETLERİ

Rusya Federasyonu içerisindeki özerk Türk cumhuriyetlerden dördü **Sibirya** coğrafyasında yer almaktadır. Bunlar, Altay Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti ve Tuva Cumhuriyeti'dir.

Saha Cumhuriyeti (Yakutistan)

Sibirya'nın kuzey-doğusunda bulunan Saha Cumhuriyeti (Yakutistan), yüzölçümü olarak Rusya Federasyonu'nun en büyük idari bölgesi (3.083.523 km²) ve bütün Türk cumhuriyetlerinin de en büyüğüdür. Bununla birlikte cumhuriyetin toplam nüfusu 1 milyon kadardır. 2010 nüfus sayımına göre Yakutistan'ın % 50'si Yakut, % 38'i Rus, geri kalanı diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Halbuki 1942 yılında Yakutların kendi cumhuriyetlerindeki oranı, % 82 idi. Dünyada Yakutlar olarak tanın-salar da, bu Türk topluluğu kendisini *Saha* olarak adlandırmaktadır. Yakutistan'ın başkenti, 286.465 nüfuslu Yakutsk şehridir. Cumhuriyetin diğer büyük şehirleri şunlardır: Nerüngri (60 bin), Mirny (31 bin), Lensk (24 bin) ve Aldan (22 bin).

Yakutların ataları, kuzeye, yani bugün yaşadıkları bölgeye Baykal Gölü civarın-dan göçmüş ve buradaki yerli uluslarla karışarak onları Türkleştirmişlerdir. Bölgeye göçlerin asırlarca devam ettiği bilinmektedir. Yakutların erken tarihi ile ilgili yazılı kaynak mevcut değildir. Onların etnik temelini Uygurlarla Kıpçaklar gibi iki büyük Türk grubunun oluşturduğu ileri sürülmektedir. Yakutlarla ilgili bilgi onların Ruslarla temasa geçmelerinden itibaren artmaktadır. Daha XVII. yüzyılın başlarında Yakutların varlığından haberdar olan Ruslar, 1638'de Yakut bölgesini, Rusya'ya ilhak etmişlerdir. Sibirya'nın yerli halklarından **Evenkler**, Sahalara *Yoko* diyorlardı. Ruslar da Sahalar için bu ismi benimseyerek *Yakut* şeklinde kullanma-ya başlamışlardır (Somuncuoğlu 2002: 119).

Yakut tarihinde Rus sürgünleri önemli rol oynamıştır. Gerek Çarlık gerekse Sovyet dönemlerinde burası Rus Hükümeti'nin sürgüne gönderdiği kimselere ev sahipliği yapmıştır. 1922'de Yakut Özerk SSC kurulmuş, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla 1992'de cumhuriyet, Saha Cumhuriyeti (Yakutistan) adını almıştır. Vladimir Putin'in 2000'de gerçekleştirdiği yeni idari düzenleme ile cumhuriyet, Uzak Doğu Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.

Yakutistan, gerek yüzölçümü ve nüfusu gerekse de sahip olduğu yeraltı kaynak-ları dolayısıyla ekonomi ve kısmen de idari açıdan bölgedeki diğer cumhuriyetler-den farklılık arz etmektedir. Bunun en büyük göstergelerinden biri de cumhuriyetin

Sibirya: Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Sibirya'nın adı bir görüşe göre Moğolcada "Bataklık yerde çalılık, balta girmemiş sık orman" anlamını taşımakta, diğer bir görüşe göre de Türk boyu Sabirlerden gelmektedir.

Evenkler: Sibirya'nın yerli halkı olup, eski isimleri Tungus idi. Rusya Federasyonu'nun dışında Moğolistan ve Çin'de yaşamaktadırlar.

Yakutistan bayrağı, değişik ebatta mavi, beyaz, kırmızı ve yeşil renkli şeritlerden oluşmaktadır. Mavi renk, Türklük şuurunun uyanışını; beyaz renk, Yakutların yaşadıkları coğrafyanın çetin ve soğuk iklimini; yeşil renk, yeniden doğuş ile kısa süren yazı; kırmızı renk ise doğdukları vatana ve topraklarına olan sevgilerini simgelemektedir. Mavi renkteki geniş şeritte beyaz renkte bir güneş resmedilmiştir.

liderinin aynen Tataristan ile Başkurdistan liderlerinin olduğu gibi “devlet başkanı” olarak adlandırılmasıdır. Cumhuriyetin ilk devlet başkanı Mihail Nikolaev’dir. 2010’da Moskova, Yakutistan devlet başkanlığına Boris Egorov’u atamıştır.

Her cumhuriyetin olduğu gibi Yakutistan’ın da Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu olan kendi anayasası mevcuttur. 70 milletvekilinden oluşan ve beş yıllığına seçilen parlamento, *İl Tumen* olarak adlandırılmaktadır. İl Tumen, 1992’de cumhuriyetin bayrağını oybirliği ile kabul etmiştir.

Yakutistan, yeraltı kaynakları açısından Rusya Federasyonu’nun en zengin bölgelerinden biridir. Nitekim cumhuriyet, “yer altı zenginlikleri hazinesi” olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyetinde elmas ve altın rezervleri mevcuttur. Rusya’da çıkartılan elmasların % 99’u, altının da % 24’ü bu cumhuriyetinde bulunmaktadır. Yakutistan’da çıkartılan elmasların ihracatından Rusya yılda yaklaşık 1.5 milyar dolar gelir elde etmektedir. 1992 tarihli Federasyon Anlaşması imzalanmadan önce Moskova ile Yakutistan arasında yeraltı kaynaklarının kullanımına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Yakutistan, kuyumculukta kullanılacak elmaslarla altın üzerinde % 20’lik paya ve sanayide kullanılacak elmaslar üzerinde % 100’lük paya sahip olacaktır. Yine bütçe ve vergilendirme konusunda da cumhuriyet, “özel” bir statüye sahip olup cumhuriyetinde toplanan vergiler, Yakutistan’ın bütçesine dâhil edilecektir (Somuncuoğlu 2002: 128). Bu husus şüphesiz cumhuriyeti ekonomik olarak güçlendirmiş, milli eğitim gibi alanlara yatırımın yapılmasını sağlamıştır.

Topraklarında petrol, gaz, kömür ve diğer yeraltı kaynaklarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca elmas ve petrol işleme müesseseleri gelişmektedir. Elmas ve altın üretimi dolayısıyla kuyumculuk da gelişen alanlardan biridir. Ülkenin ikinci en büyük ihracat kalemi kömürdür. 2.1 milyar tonluk rezervi ile Lena kömür havzası, Asya kıtasının en büyük ve en zengin kömür üretim havzasıdır. Orman ürünleri ve ağaç işleme sanayisi de cumhuriyetin ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır. Coğrafi şartların müsaade ettiği kadarıyla cumhuriyetinde tarım, hayvancılık, avcılık ve balıkçılık yapılmaktadır.

Yeraltı zenginlikleri, bir taraftan cumhuriyeti Moskova’ya karşı daha güçlü kıllarken, diğer taraftan da dış ülkelerle ekonomik münasebetler geliştirmesini sağlamaktadır. 34 ülke ile ticari münasebetler geliştiren Yakutistan, elmas, altın, kömür, ağaç, metal ve kürk ihraç etmektedir. Cumhuriyetinde faaliyet gösteren yabancı şirketlere çeşitli kolaylıklar sağlanmakta, vergi indirimi yapılmaktadır. Yabancı yatırımlar daha çok elmas ve altın üretimi, kömür sanayisi ve inşaat alanlarında yapılmaktadır. Yatırımcı ülkelerin başında ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya yer almaktadır.

Yakutistan’ın resmî dilleri Rusça ve Yakutçadır. Kiril alfabesini kullanan Yakutların dili daha çok kırsalda, Rusça ise şehir ve sanayi bölgelerinde daha yaygındır. Devlet organları ile diğer alanlarda da Rusça hâkim durumdadır. Ancak hem eğitim hem de basın alanlarında Yakutça yine de aktif olarak kullanılmaktadır. Okulların bir kısmında Yakutça eğitim verilmekte, 26 gazete bu dilde basılmakta, Yakutça yayın yapan iki TV kanalı bulunmaktadır (Bacanlı 2012: 634, 647-8). Netice itibarıyla cumhuriyetinde ana dil kullanımı, Altay ve Hakasya’dakine kıyasla çok daha yüksek seviyededir. Bu hususu cumhuriyetin ekonomik durumu ile açıklamak mümkündür. Ayrıca bu durum, dil politikaları da dâhil olmak üzere Moskova ile pazarlıklarda Yakutların elini güçlendirmektedir.

Yakutistan’ın en itibarlı üniversitesi, Maksim Ammosov Yakut Üniversitesi’dir. Üniversitede 15 binden fazla öğrenci öğrenim görmektedir. Rusya İlimler Akademisi’nin Sibirya Şubesi ile Yakutistan İlimler Akademisi’ne bağlı 34 enstitü ve araştırma merkezi faaliyet göstermektedir.

Yakutlar hakkında ayrıntılı bilgiyi V. L. Seroşevky'in *Saka Yakutlar* (İstanbul 2007) adlı eserinde bulabilirsiniz.

K İ T A P

Yakutistan'ı Sibiry'daki diğer cumhuriyetlerden farklı kılan coğrafi, idari, ekonomik özellikler nelerdir?

SIRA SİZDE

Altay Cumhuriyeti

Batı Sibiry'nın güney kısmında yer alan Altay Cumhuriyeti, kuzey batıda Altay ili, güney-batıda Kazakistan, güneyde Çin ve Moğolistan, doğuda Tuva ve Hakasya özerk cumhuriyetleri, kuzey-doğuda Kemerovo ili ile sınırdadır. 93 bin km² yüzölçümüne sahip Altay Cumhuriyeti'nin nüfusu, 211 bin civarındadır. Nüfusun % 30'u şehirlerde yaşamaktadır.

Altay Cumhuriyeti'nin başkenti 61 bin nüfuslu Gorno-Altaysk (eski adı: Ulalu) şehridir. Nüfusun % 56'sını Ruslar, % 35'ini Altay Türkleri ve % 6'sını Kazaklar oluşturmaktadır. Altay Türkleri, güney ve kuzey olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Güney grubunu, Altay-Kiji, Telengit ve Teleütler; Kuzey grubunu ise Kumandı, Tuba ve Çalkandı boyları oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, Altay adı, aynı adı taşıyan cumhuriyetteki Türk topluluklarının genel adıdır. Altay Türklerinin çoğu kendi cumhuriyetlerinde ve çok az sayıda komşu bölgelerde yaşamaktadır.

Göktürkler zamanında çeşitli Türk boylarının konfederasyonu olan **Töles**lerin kalıntısı olduğu tahmin edilen Altay Türklerinin eski tarihi, bütün Türk ulusunun eski tarihiyle (Hunlar, Göktürkler, Kırgız Türkleri) iç içe olmuştur. Rus hâkimiyetine girmeden önce ise Cengiz Han İmparatorluğu, Moğol Cungar Devleti ile Çin'in idaresi altında kalmışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren Rusların hâkimiyeti altına girmeye başlayan bölgede Rusya'nın kesin hâkimiyeti ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olmuştur. Bu tarihlerde buraya Rusların göçü de başlamıştır. Rusların ele geçirdiği her yerde olduğu gibi burada da Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikaları izlenmiştir. Bu politikalar karşısında Altay Türklerinin dağlara çekilmesi ve Rus Hükümeti'nin buraya göçleri teşvik etmesi, bölgede nüfus oranının Altay Türklerinin aleyhine değişmesine neden olmuştur ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi günümüzde Altay Türkleri, kendi cumhuriyetlerinde nüfus açısından azınlık konumundadırlar.

Bölgede Sovyet hâkimiyeti 1919 yılının sonlarında kurulmuştur. 1922'de Altay vilayetinden kopararak Oyrat Özerk Bölgesi oluşturulmuş, 1937'de yeniden Altay bölgesine (*krayına*) dâhil edilmiştir. 1948'de ise Dağlık Altay Özerk Bölgesi'ne dönüştürülmüştür. 1990'da bölgenin statüsü, "özerk cumhuriyet" statüsüne yükseltilmiştir. Sovyetler Birliği yıkılınca cumhuriyet, Mayıs 1992'de Dağlık Altay Cumhuriyeti, 1993'te ise Altay Cumhuriyeti adını almıştır. Putin'in 2000 tarihinde gerçekleştirdiği yeni idari yapılandırma neticesinde Altay Cumhuriyeti, Sibiry Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.

Altay Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu içerisindeki diğer özerk cumhuriyetlerle benzer haklara sahiptir. 1997'de cumhuriyetin anayasası, bayrak ve arması kabul edilmiştir. Cumhuriyetin lideri, eskiden *prezident* (devlet başkanı) unvanı taşıırken, 2010'dan itibaren *glava* (başkan) olarak adlandırılmaktadır. Rusya Federasyonu içerisindeki cumhuriyetlerin bir kısmında yapılan söz konusu değişim, Çeçenistan lideri Ramzan Kadirov'un Moskova'ya yaranmak için yaptığı teklif ve diğer bazı cumhuriyetlerin devlet başkanlarının desteği ile gerçekleşmiştir. Bu teklifi destekleyen cumhuriyetlere baktığımızda bunların, ekonomik olarak zayıf ve Moskova'nın

Töles: Göktürk Devleti zamanında Baykal Gölü'nün doğusu ile Karadeniz'in kuzeyine kadarki coğrafyada Göktürk Devleti'ne tâbi olarak yaşayan Türk boyları konfederasyonunun adıdır.

Altay Cumhuriyeti bayrağı, ikisi beyaz ikisi mavi olmak üzere dört farklı ebattaki şeritten oluşmaktadır. Beyaz renk hem Altay Türklerinin inancına göre kutsal sayılan gökyüzünü simgelemekte hem de tepesi her zaman karlı olan Dağlık Altay'ı temsil etmektedir. Mavi renk ise cumhuriyette mevcut olan çok sayıda gölleri simgelemektedir.

Burhancılık: XX. yüzyılın başında Altay halkları arasında Rus egemenliğine karşı ortaya çıkan dini bir harekettir. Altaylı Çet Çelpen ve kızı Çuğul bu hareketin ilk önderleri oldular. Beyaz kıyafetle beyaz at üzerinde at koşuran ak sakallı birinin hayalini gördüklerini ileri sürdüler. Onlara göre bu figür (Ak Burhan), Oyrat Han'ın dönüşüydü. Bölge halkının gözünde Oyrat (Kalmuk) Hanlığı dönemi Rus hâkimiyetine kıyasla daha iyi kabul edildiğinden, bunu bir mesaj olarak algıladılar. Böylece, Rus yönetimine karşı mücadele etmeyi öngören bir öğreti ortaya çıktı. Bu öğretiye göre Ruslarla dostluk etmek, onlarla aynı sofrada oturmak caiz değildi. Kısa sürede yayılan bu hareket yüzünden Altaylar'daki Rus hâkimiyeti tehlikeye girdi. Çet ve müritleri 1906'da yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılarsa da hareket bitmedi; Sovyet döneminde Sibiry'a'nın diğer Türk halklarını (Tuvalar ve Hakasları) da birleştirerek bir Oyrat Cumhuriyeti kurmak şeklinde siyasi bir harekete dönüştü. 1921'de bölgeye hâkim olan Bolşevikler Burhancı liderleri ve taraftarlarını tasfiye ettiler. 1990'larda Burhancılık hareketi yeniden canlandı.

desteğine ihtiyaç duyan cumhuriyetler olduğu görülmektedir (zengin cumhuriyetler ise bu uygulamaya geçmemişlerdir). Günümüzde cumhuriyetin başı 2006'da atanan Aleksandr Berdnikov'dur. 2004'ten itibaren cumhuriyetlerin liderleri Moskova tarafından atanmaktadır.

Altay Cumhuriyeti de Moskova ile bir takım sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların başında Altay'da Altay Türklerinin eski dinleri olan Şamanizm ile **Burhancılık** inancına olan ilginin artışı gelmektedir. Rusları, özellikle Burhancılığın canlanması rahatsız etmektedir. Altay Türklerinin cumhuriyetin devlet organlarında yeterince temsil edilmemesi de cumhuriyette Ruslarla Altay Türklerini karşı karşıya getirmektedir.

Cumhuriyetteki bir başka önemli sorun ise etnik içeriktir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Altay adı, cumhuriyetteki çeşitli Türk topluluklarının genel adıdır. Sovyetler Birliği zamanında Güney Altay Türklerinden olan Altay Kijilerin dili (Kıpçak lehçesine ait) edebî dil olarak seçilmiştir. Bu uygulama bugün de devam etmektedir. Bu durum bir taraftan Kuzey Altay Türklerinin (Oğuz lehçesi) ağızlarının tamamen unutulmasına neden olmakta, diğer taraftan Kuzey Altay toplulukları ile Güney Altay toplulukları arasında bir takım sorunların yaşanmasına ve Altay Türkleri arasında birliğin bozulmasına yol açmaktadır (Somuncuoğlu 2002: 147).

Altay Cumhuriyeti, her ne kadar önemli yeraltı kaynaklarına sahip olsa da Rusya Federasyonu'nun fakir ve gelişmemiş bölgelerinden biridir. Ulaşım ve taşımacılığı engelleyen coğrafi özellikler, tarım faaliyetlerini olumsuz etkileyen sert iklim koşulları, yeraltı kaynaklarının çıkartılması ve işlenmesi için uygun alt yapının olmaması, genel olarak bütün Rusya Federasyonu'nda üretim ve sanayi dallarının kriz içerisinde olması gibi hususlar, cumhuriyetin ekonomisinin gelişmesini engellemektedir (Atasoy 2012: 752-3).

Altay Cumhuriyeti'nin ekonomisi, tarım, hayvancılık ve turizme dayanmakta olup gelirlerinin % 60'ını tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Tarım'ı ise hayvancılık alanı takip etmektedir. Özellikle yak ve geyik besiciliği ön plana çıkmaktadır. Bundan başka Sibiry'a tabiatı, yılda yaklaşık bir milyon turistin Altay Cumhuriyeti'ni ziyaret etmesini sağlamaktadır. Dağcılık, sağlık turizmi, inanç turizmi, av turizmi, turizm alanlarının başlıcalarıdır (Atasoy 2012: 757).

Cumhuriyetin resmî dilleri, Altay Türkçesi ve Rusçadır. Rusçanın kullanım alanı daha geniştir; bütün devlet organlarında, eğitim ve diğer alanlarda Rusça hâkimdir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Altay Cumhuriyeti'nde ulusal birkaç okul açılmıştır; Altay Türkçesi, okullarda ders olarak okutulmaktadır. Cumhuriyette Altay Türkçesinin geliştirilmesi ve kullanım alanlarının artırılması yönünde çaba sarf edilse de bunda pek başarılı olunamamaktadır. Bunun en önemli nedeni de cumhuriyetin bütçesinin Moskovadan belirlenmesidir.

Kiril alfabesinin kullanıldığı Altay Cumhuriyeti'nde iki üniversite ve birkaç yüksek okul mevcuttur. Dağlık Altay Devlet Üniversitesi, cumhuriyetin en büyük üniversitesidir. Tıp Yüksek Okulu, Kültür ve Sanat Koleji, Surazakov Altay Araştırmaları Enstitüsü, cumhuriyetin önde gelen eğitim müesseseleridir. Altay Cumhuriyeti'nde Türkoloji araştırmaları gittikçe gelişse de bugüne kadar Altay dili ve edebiyatı bölümü bile açılmamıştır.

Cumhuriyette *Zvezda Altaya* (Altay'ın Yıldızı) ve *Altaydın Çolmonı* (Altay'ın Yıldızı) adlı iki ulusal gazete yayımlanmaktadır. Aslında bunlar aynı gazetenin iki ayrı dildeki basımıdır. Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra her ilde yerel gazeteler basılmaya başlanmıştır. Sınırlı ekonomik ve demografik yapıya rağmen Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Altay Cumhuriyeti'nde de çok sayıda kütüphane (200), müze (60) ve tiyatro (60) mevcuttur.

Altay Cumhuriyeti ekonomisinin zayıf olmasının nedenleri nelerdir?

SIRA SİZDE

Harita 10.1

Sibirya bölgesinde yer alan Saha (Yakut), Altay, Hakasya ve Tuva cumhuriyetleri.

Hakasya Cumhuriyeti

Hakasya Cumhuriyeti, Sibirya'nın güneyinde Yenisey Irmağı'nın yukarı kısmında bulunmaktadır. 62 bin km²lik bir yüzölçümüne sahip olan bu cumhuriyetin nüfusu 550 bin civarındadır (2010). Hakasya'nın başkenti 170 bin nüfusa sahip Abakan şehridir. 2010 sayımına göre Hakaslar, nüfusun ancak % 12'sini oluşturmaktadırlar. Nüfusun % 82'sini Ruslar oluşturmaktadır. Hakasların % 62'si köylerde, Rusların % 77'si şehirlerde yaşamaktadır.

Hakasların yaşadığı coğrafya eskiden beri Türk yurdu sayılmaktadır. Yenisey ve bölgesinde Hunlar döneminden itibaren Kırgız Türkleri yaşıyordu. Cengiz Han'ın seferleri neticesinde Kırgızlar itaat altına alınmış ve bölge, XVII. yüzyılda Rus hâkimiyetine girinceye kadar çeşitli Moğol devletlerinin idaresinde kalmıştır. 1703 yılında Kalmuklar, işçi ve asker olarak kullanmak üzere Kırgızların neredeyse tamamını topraklarından alarak Cuncarya'ya göç ettirmişlerdir. Kırgızlar ancak otuz yıl sonra vatanlarına dönme fırsatı elde etmiştir. Buraya dönen Kırgızlar, Kazak, Altay, Teleüt gibi bölgedeki diğer Türk boylarıyla karışmışlardır ki, Hakas halkının da bu karışımından meydana geldiği düşünülmektedir (Türk Dünyası Kültür Atlası 2003: 75-6).

Hakaslar, farklı boylardan (Sagay, Kamasin, Kızıl, Kırgız, Beltir, Koybali Kaç) oluşmaktadırlar. *Hakas* adı ise Çinlilerin Kırgızlar için kullandıkları "Heges" kelimesinden gelmektedir. Bu adın Hakaslar için yeniden kullanılması ancak XX. yüzyılda başlamıştır. Bu tarihten önce ise Hakaslar kendilerine *Tadar* diyorlardı (Onlara *Abakan* veya *Yenisey Tatarları* da deniliyordu).

Kozak: XIV. yüzyılın sonlarında Rus Devleti'nin sınırlarında kimseye bağlı olmadan yaşayan Rus ve Ukraynalılara verilen addır. Kozak, "hür insan" anlamına gelmektedir. Rus Kozaklarının, Orta Asya'daki Kazaklarla bir bağıları (isimdeki anlam ve bu ismin benimsenmesi dışında) yoktur. Söz konusu Kozak grupları arasında çok sayıda suçlu ve Rus Devleti tarafından aranan adam da bulunuyordu. Ancak askeri hizmetleri karşılığında bunlar affedilmiştir. Kozaklar, atlı askeri birlikler oluşturarak Rusya'nın yayılmacılık politikasında önemli rol oynamışlardır. Kozak atlı birlikleri günümüzde de mevcuttur. Kozaklar, etnik bir grubu ifade etmemektedirler. Bununla birlikte bulundukları coğrafyaya göre Don Kozakları ve Zaporozje Kozakları gibi gruplara ayrılmaktadırlar.

1727 tarihinde Rusya ile Çin arasında imzalanan sınır anlaşmasına göre Sayan'ın kuzeyinde kalan topraklar Rusya'ya, güneyinde kalanlar Çin'e geçmiştir. Bu tarihten sonra Rus Hükümeti, ele geçirdiği toprakları korumak amacıyla bölgeye çok sayıda **Rus Kozak**ını getirip yerleştirmiştir. Hakas coğrafyası Rus hâkimiyeti altına girince birkaç kez idari taksimata tâbi tutulmuş ve resmî adı değiştirilmiştir. 1992'de ise Rusya Federasyonu içerisinde Hakasya Cumhuriyeti olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Vladimir Putin'in merkezîyetçi politikası çerçevesinde 2000 yılında gerçekleştirilen yeni idari yapılandırma ile Hakasya Cumhuriyeti, Sibirya Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.

Rusya Federasyonu ile uyumlu olan kendi anayasası, bayrağı, parlamentosu ve devlet organları olan Hakasya Cumhuriyeti'nin lideri, 2010 yılındaki değişimden sonra "hükümet başkanı" unvanı taşımaktadır.

Hakasya'nın ekonomisi, hidroelektro enerji ve alüminyum üretimine dayanmaktadır. Rusya'da üretilen elektrik enerjisinin % 13'ünü Hakasya sağlamaktadır. Cumhuriyetin en büyük sanayi müesseseleri, Sayanogorsk ve Hakas alüminyum fabrikalarıdır. Ayrıca, kömür, molibden, mermer ve bakır üretimi yapılmaktadır. Tarım ve hayvancılık da cumhuriyetin ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır. Cumhuriyetin coğrafi konumu (çayır ve meralar), küçük ve büyükbaş hayvancılığın gelişmiş olmasının en büyük nedenidir. Yenisey Kırğızları'na ait yazıtlar, cumhuriyetin önemli ziyaret yerlerindendir.

Cumhuriyetin resmî dilleri, Rusça ve Hakas Türkçesidir. Nüfusun çoğunu Ruslar oluşturduğundan cumhuriyette Rusça hâkimdir. Hakaslar sayıca azdır ve bunların ancak % 72'si ana dillerini bilmektedir. Hakasçayı iyi bilenler daha ziyade yaşlı kimselerdir; şehirdeki gençler Hakasça konuşmamaktadır. Bunun yanında, Ruslarla karma evlilikler artmakta olup gençler eğitimlerine Hakasya'da değil de Rusya'da devam etmektedirler. Bütün bunlar Hakas dilinin varlığını tehlikeye sokmaktadır (Bacanlı 2012: 673). Hakasların bir kısmının Hristiyan olması da onların daha kolay asimile olmalarına sebep olmaktadır.

Katanov Hakas Devlet Üniversitesi, cumhuriyetin en büyük üniversitesidir. Yine tarih, dil ve edebiyat alanında araştırmalar yapan Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, önemli araştırma merkezlerin başında gelmektedir. Enstitünün yayınlarının dışında Hakas Kitap Neşriyatı (Hakasskoe Knijnnoe İzdatelstvo) da sosyal bilimler alanında önemli yayınlar yapmaktadır.

Habar (Haber) gazetesi dışındaki gazetelerin hepsi Rusçadır. Önde gelen gazetelerin başında ise *Hakasiya*, *Pravda Hakassii* (Hakasya'nın Gerçekleri), *Pyatnitsa* (Cuma) ve *Şans* gazeteleri gelmektedir. Tamamen Hakasça yayın yapan TV kanalı bulunmamaktadır.

K İ T A P

Hakas dilinin konumu ve cumhuriyetteki diğer sorunlar hakkında ayrıntılı bilgiyi *Hakasya'dan Öyküler*, haz. Gülsüm Killi (Ankara, 2008) adlı eserde bulabilirsiniz.

SIRA SİZDE

Hakas dilinin unutulmaya yüz tutmasının sebepleri nelerdir?

Tuva Cumhuriyeti

Doğu Sibirya'nın güneyinde, Yenisey nehrinin üç ana kolunun kesiştiği coğrafyada yer alan Tuva Cumhuriyeti, 168 bin km²lik bir yüzölçümüne sahiptir ve nüfusu 311 bindir (2010). Cumhuriyetin başkenti, 110 bin nüfuslu Kızıl şehridir. Nüfusun % 67'sini Tuvalar, % 32'sini Ruslar oluşturmaktadır. Tuvaların kendi cumhuriyetlerinde nüfus açısından çoğunluğu teşkil etmeleri (cumhuriyetlerde nadir görülen bir durum), Tuva'yı diğer cumhuriyetlerden farklı kılmaktadır.

Tuva toprakları, ataları Yenisey Kırğızları gibi Cengiz Han'ın idaresi altına girmiştir. Daha sonraki tarihlerde ise Tuva, çeşitli Moğol devletlerinin hâkimiyeti altında kalmış, XVIII. yüzyılın ortalarında Moğol Cungar Devleti'nin yıkılmasıyla bölge, Çin'in Mançu idaresine girmiştir. 1910'lu yılların başında Moğollarla Tuvalar bağımsızlık mücadelesi başlatmış ve bu süreçte Tuvalar, Rusya'dan himaye istemişlerdir. 1914'te bölge, Rusya hâkimiyeti altına girmiştir. Bununla birlikte Rusya'daki 1917 Devrimi, bütün bölgede iktidar boşluğu yaratmış ve 1921'de Tuvalı yöneticiler, bu durumdan yararlanarak Tannu Tuva Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmişlerdir. 1926'da cumhuriyet, **Tuva Halk Cumhuriyeti** adını almıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından beri ise cumhuriyet, Rusya Federasyonu içerisinde Tuva Cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmektedir. 2000 yılındaki yapılandırma ile Tuva Cumhuriyeti, Sibirya Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir. Bununla birlikte Tayvan, Tuvada hak iddia etmekte ve bölgeyi kendi sınırları içerisinde göstermektedir.

Tuvaların geç sayılabilecek bir tarihte Rus hâkimiyetine girmeleri, dolayısıyla daha az Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasına maruz kalmaları, bölgeye daha az Rus göçünün olması, yazı dili olarak Moğolca'yı kullanmaları, Tuvalar arasında milli bilincin daha sağlam olmasını sağlamıştır. Tuva, 1990'ların başında ayrılıkçı ve Rus karşıtı hareketlerin yoğun olduğu cumhuriyetlerden biriydi. Yaşanan çatışmalar, yalnızca 90'lı yılların başında yaklaşık 25 bin Rusun göç etmesine neden olmuştur. Söz konusu göç, ülkedeki nüfus oranı açısından Tuvaların lehine bir gelişme olsa da göç edenlerin bilim adamı, sanatçı, öğretmen ve mühendis gibi meslek gruplarına mensup olmaları dolayısıyla cumhuriyetin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini olumsuz etkilemiştir (Atasoy 2012: 743).

Yönetim sistemi ve idari yapılandırma açısından Tuva'nın diğer cumhuriyetlerden bir farkı yoktur. 2010 yılındaki değişimden sonra cumhuriyetin başında "hükümet başkanı" vardır. 2001'de Yüksek Hural (Parlamento), cumhuriyetin mevcut anayasasını kabul etmiştir.

Tuva Cumhuriyeti, Yakutistan kadar olmasa da yeraltı zenginliklerine sahiptir. Nadir ve renkli metaller, taş kömür, altın, cumhuriyette bulunan başlıca yeraltı kaynaklarıdır. Tuva topraklarının bir kısmı ormanlardan oluşmaktadır. Halıcılık, dericilik ve hayvancılık da ekonomide önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte yer altı zenginliklerini çıkartma ve işleme konusunda alt yapı yetersizliği, bölgede ulaşım sorunlarının mevcudiyeti, coğrafi konumu (merkezden uzaklığı) gibi hususlar, cumhuriyetin ekonomik gelişimini engellemekte, cumhuriyeti yatırım açısından cazibeli kılmamaktadır.

Tuvaların geleneksel inancı, Şamanizm'dir. Sibirya'daki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Tuvalar da Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra eski inançlarını yeniden canlandırmaya başlamış olup Lamaizm ilgi görmektedir. Gırtlaktan türkü söyleme, taştan heykel yapma sanatı, geleneksel at yarışları ve güreş, Tuva milli kültürünün önemli parçalarını oluşturmaktadır. Milli, dinî ve etnik yapılarını korumayı başaran Tuva, ekonomik olarak Moskova'ya bağımlı olduğundan buradan gelen talimatlara uymak durumundadır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından hemen sonra başlayan milli uyanış ve bağımsızlık istekleri artık durulmuş bulunmaktadır.

Tuva Cumhuriyeti'nin resmî dilleri Rusça ve Tuvacadır. Tuvada hem Rusça, hem de Tuvaca eğitim veren okullar mevcuttur. Rusça eğitim daha ağırlıklıdır. Tuva Devlet Üniversitesi'nde Tuva Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün açılması, Tuvaca'nın

Tuvaların kökeni, Hakaslarinki gibi Yenisey Kırğızlarına dayanmaktadır. Fakat asırlar boyunca yan yana yaşadıkları Moğollardan etkilendiklerinden dolayı onları "Türkleşmiş Moğollar" olarak adlandıranlar da vardır. Tuvaların Moğolların inandıkları Lamaist Budizm'ini kabul etmiş olmaları ve yazı dili olarak Moğolca'yı kullanmaları da bu tezlerin ortaya atılmasında etkili olmuştur (Somuncuoğlu 2012: 160). Tuvalar Rusya'nın hâkimiyetine ancak XX. yüzyılın ortalarında girmişlerdir.

Tuva Halk Cumhuriyeti, bağımsız olsa da bölgede Rus etkisi ve nüfusu o kadar yayılmıştır ki, 1944'te Tuva Kurultayı, Sovyetler Birliği'ne katılma kararı almıştır. Tuva'ya, "özerk bölge" statüsü verilmiş, 1961'de bölge, Tuva Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür.

geleceği açısından önemli bir gelişmedir. Tuva dilinde 20'den fazla gazete ve dergi yayımlanmaktadır. Ancak bunların tirajı fazla değildir (2-10 bin arası). Tuvaca yayımlanan en büyük gazeteler şunlardır: *Şın* (Gerçek), *Sıldısçıgaş* (Yıldız), *Tuva'nın Anıyaktarı* (Tuva'nın Gençleri). Tamamen Tuvaca yayın yapan TV kanalı bulunmamaktadır, ancak Rusça-Tuvaca karışık yayın yapan kanallar faaliyet göstermektedirler.

SIRA SİZDE

4

Tuvalarda Sibiryadaki diğer Türk halklarla kıyasla milli bilincin daha güçlü olmasının sebepleri nelerdir?

Sibiryadaki Diğer Türk Toplulukları

Sibiryada özerk cumhuriyetlerin yanı sıra kendi özerk cumhuriyetleri olmayan Türk toplulukları da mevcuttur. Bunlar, Sibiry Tatarları, Şorlar ve Dolganlar'dır. Sibiry Tatarları, günümüzde Rusya Federasyonu'nun Tümen, Baraba, Tobolsk ve Tomsk şehirlerinde yaşadıklarından bu şehir adlarıyla da anılmaktadırlar (Tümen Tatarları, Baraba Tatarları gibi). Sibiry Tatarlarının oluşumunda Kıpçakların önemli rol oynadıkları, ayrıca Ugor kavimlerinin, Kazan Tatarlarının, Moğolların ve Orta Asyalı göçebelerin de etkili olduğu, kabul gören bir görüştür.

Sibiry Tatarları Sovyet döneminde Kazan Tatarlarının bir kolu sayıldığından, kendilerine özerklik tanınmamıştı. Günümüzde Sibiry Tatarları, Kazan Tatarlarından ayrı sayılmaktadırlar. Diğer bir deyişle Moskova, kendi çıkarı doğrultusunda farklı dönemlerde farklı hareket etmektedir.

2010 nüfus sayımına göre Sibiry Tatarlarının Rusya Federasyonu'ndaki sayıları yaklaşık 7 bindi. Bununla birlikte Sibiry Tatarlarının sayısını 210 bin olduğunu gösterenler de vardır. Rakamlar arasındaki bu kadar büyük farklılıklar ise Tatar adının eskiden beri, birçok yerli halk tarafından benimsenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Sibiryadaki bir başka Türk boyu olan Dolganlar, Yakutistan'ın Anabar bölgesinde ve Taymir yarımadasında yaşamakta olan küçük bir Yakut boyudur; Yakutça'nın bir lehçesini konuşmaktadırlar. Onların kökenini, Fin kavmi Samoyedlere bağlayanlar da vardır. 2010 sayımına göre Dolganların sayısı 8 bin civarındadır.

Sibiry bölgesindeki bir başka Türk topluluğu ise Kemerovo bölgesi içinde yaşayan Şorlar'dır. Bunlar tarih boyunca farklı adlarla anılmışlardır (Kuznetskiy Tatarları, Abalarlar gibi). Kendilerine *Kuznetskiy* (demirci) *Tatarları* denilmesinin sebebi ise Şorların, demircilikle uğraşmalarıdır. *Şor* adı ise ancak Sovyetler döneminde yaygınlaşmıştır.

Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına rağmen Şorların büyük kısmı, Şaman'dır. Nüfuslarının az olması (13 bin) ve ayrı idari bölgelerinin olmaması, Şorların kendi kültürlerini ve dillerini korumalarını zorlaştırmaktadır. Novokuznetsk Pedagoji Enstitüsü'nde Şor Dili ve Edebiyatı Bölümünün açılması, bu bağlamda önemli bir adım olarak nitelendirilebilir.

Günümüzde Sibiryada toplam yaklaşık 1 milyon kadar Türk kökenli nüfus mevcuttur. Sibiry Tatarları hariç buradaki Türk halklarının çoğu Hristiyandır. Son zamanlarda eski dinleri olan Şamanizm'e ilgi artmıştır. Sibiryadaki bütün özerk Türk cumhuriyetleri, merkezi Ankara'da bulunan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı **TÜRKSOY**'un gözlemci üyesi olup, bu teşkilatın bütün faaliyetlerine katılmaktadırlar.

Rusların Sibir Hanlığı'nı ele geçirmesinden sonra Sibiry'da Rus yayılcılığı başlamıştır. Sibiry Tatarları da bu dönemden itibaren Rusların hâkimiyeti altında yaşamaktadırlar. Sibir Tatarlarının oluşumunda Kazan Tatarlarının oynadıkları rol ve aralarındaki sıkı münasebetler dolayısıyla Kazan Tatarları, Sibiry Tatarlarını kendilerinin bir kolu olarak görmektedirler.

Eskiden beri Türk boylarının yaşadığı Sibiry bölgesinde günümüzde de çeşitli özerk Türk cumhuriyetleri ve toplulukları yer almaktadır. Rusların Sibiry'yı keşfetmeleri ve ele geçirmeleriyle birlikte bölgedeki Türk halkları, Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyasetiyle karşı karşıya kalsalar da günümüze kadar kendi kimliklerini korumayı başarmışlardır.

TÜRKSOY: 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın kültür bakanlarının ortak kararıyla kurulmuştur. Kuruluşun amacı, Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasında dostane ilişkiler kurarak, ortak Türk kültürünü, dilini, tarihini, sanatını, gelenek ve göreneklerini araştırarak ortaya çıkarmak, geliştirmek, korumak, gelecek kuşaklara aktarmak ve kalıcı kılmaktır.

KUZEY KAFKASYA'DAKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Kumuklar

İdil-Ural ve Sibirya'nın yanı sıra Rusya Federasyonu'nda Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bir başka coğrafya, Kuzey Kafkasya'dır. Kuzey Kafkasya'daki en kalabalık Türk topluluğu, Kumuklardır.

Kumukların tarihi, Kafkasya'daki diğer Türk ve Türk olmayan halklarla iç içe olmuştur. Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde bir özerk cumhuriyet olan Dağıstanda yaşasalar da, tarih boyunca kendi devletlerini kurdukları da olmuştur. Bunların başında gelen Kazı-Kumuk Devleti, XIV.-XV. yüzyıllarda Dağıstandaki en büyük devletlerden biriydi. Terek'ten Hazar'a kadar uzanan bu devlet Kumukistan olarak da adlandırılıyordu. Kumukistan'ın dışında kalan ve Derbent'e kadar uzanan topraklarda da Kumuk beylikleri kurulmuştu ki, bunlardan Tarki Şamhallığı adlı Kumuk Beyliği, varlığını 1847'e kadar devam ettirmiş ve Kafkasya'da ortadan kaldırılan son Müslüman hanlık olmuştur (Türk Dünyası Kültür Atlası 2003: 253-5). Bölgede Sovyet yönetiminin kurulmasıyla birlikte Kumuklar, Dağıstan içerisinde yer almışlardır.

Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecinde Kumuklar arasında da milliyetçi hareketler başlamıştır. 1989'da "Tenglik" adındaki Kumuk milli hareketi ortaya çıkmıştır. Ocak 1991'de hareket tarafından düzenlenen Kumuk Halk Kurultayı'nda Dağıstan içerisinde Kumuk Özel Bölgesi'ni kurmak üzere bir referandum yapılması kararı alınmıştır. Ancak bu karar, hem Dağıstan yönetimi ve merkezî (Moskova) yönetim tarafından kabul edilmemiş, hem de Kumukların Avarlar ve Çeçenlerle sorun yaşamalarına neden olmuştur. Moskova'nın müdahalesiyle bu olaylar yatışmıştır. Bunu izleyen yıllardaki özerklik talebi ile ilgili girişimler bir netice vermemiştir. Vladimir Putin'in bütün ülkede merkezîyetçi politika izlemeye devam ettiği bir ortamda Kumukların özerklik elde etmeleri mümkün görülmemektedir.

Kumukların kökeni ile ilgili araştırmacılar ortak bir görüşe sahip olmasalar da onları Kıpçaklara bağlayanlar çoğunluktadır. Nitekim dilleri de Kıpçak Türkçesi grubuna dâhildir. *Kumuk* adının Kimek ya da Kıpçakların diğer adı olan Kuman'dan geldiği düşünülmektedir. Kumuklar, kendilerini Hazarlarla Kıpçakların torunları olarak kabul etmektedirler.

Harita 10.2

Kuzey Kafkasya'daki Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar cumhuriyetleri.

2010 nüfus sayımına göre Kumukların sayısı 503 bindi. Bunlardan 432 bini Dağıstan'da, küçük bir kısmı ise Kuzey Osetya'da, Çeçenistan'da ve Tümen ilinde yaşamaktadır. Kumuklar, Dağıstan nüfusunun % 15'ini oluşturmaktadırlar. Çoğunlukla Şafii mezhebine mensup olan Kumuklar, 1938 yılından beri Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Kumuk dili, Dağıstan'ın resmî dillerinden biri olup, Dağıstan'da Kumuk dilinde *Yoldaş* adlı bir gazete yayımlanmaktadır.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti

Kuzey Kafkasyadaki bir başka Türk halkı, oluşumunda Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçakların önemli rol oynadığı Karaçay-Balkar (Karaçay-Malkarlar) halkıdır. Tarih, etnik köken, dil ve kültür açısından bir bütün teşkil eden Karaçay-Balkarlar, Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda Karaçaylar ve Balkarlar olmak üzere birbirlerinden ayrılarak iki farklı idari birimin sınırları içerisine dâhil edilmişlerdir. Bu tarihten sonra Kabardin-Balkarlar, farklı etnik isimlerle adlandırılmış ve hafızalarda da iki ayrı halk olarak kazanmışlardır. Söz konusu "parçalama" neticesinde Karaçaylar, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde, Balkarlar da Kabardin-Balkar Cumhuriyeti içerisinde yer almışlardır.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kafkasya'nın kuzey-batı dağ eteklerinde yer almakta olup doğuda Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, güneyde Gürcistan ve Abhazya ile sınırdadır. 14 bin km²'lik yüzölçümüne sahip cumhuriyetin nüfusu 478 bindir (2010). Nüfusun % 38.5'ini Karaçaylar, % 33.6'sını Ruslar, % 11.3'ünü Çerkesler, % 7.4'ünü Abhazlar oluşturmaktadır. Cumhuriyetin başkenti, 126 bin nüfuslu Çerkessk şehridir.

1944'te Karaçay-Balkarların tamamı, Hitler Almanyası ile işbirliği yapmakla suçlanarak Orta Asya ve Sibirya'ya sürgün edilmişti. Ancak 1957'de vatanlarına dönmelerine müsaade edilmiş, bir kısmı o yıl, bir kısmı ise Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Kafkasya'ya dönmüştür. Bununla birlikte, aynı yıl Karaçay-Çerkes Bölgesi, Stavropol Bölgesi'ne dâhil edilmiş ve ancak 1990'da yeniden Stavropol Bölgesi'nden ayrılan bölgeye, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti adı verilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin parçalandığı dönemde Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki farklı etnik gruplar, Moskova'dan cumhuriyetin etnik dağılıma göre bölünmesini istemişler ve 1991 yılı boyunca gösterilerde bulunmuşlardır. Dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, bu teklife olumlu bakmış, hatta konuyla ilgili karar tasarısını Rus Parlamentosu'na göndermiştir. Ancak Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yeniden yapılandırma ile ilgili yapılan referandumda vatandaşların çoğu Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin parçalanmasına karşı çıkmıştır.

Bununla birlikte gerek cumhuriyetin statüsü gerekse de cumhuriyet içerisindeki etnik gruplar arasında sorunlar daha uzun müddet yaşanmıştır. 1998'deki devlet başkanlığı seçimleri, söz konusu çatışmaların birine sebep olmuştur. Karaçay kökenli Vladimir Semönov'un seçimleri kazanması üzerine Çerkes kökenli aday Stanislav Derev, seçim sonuçlarını kabul etmemiş ve cumhuriyetin bölünmesi gerektiğini ileri sürmüştür. 4 Eylül 1999'da Karaçaylar ile Çerkesler arasında silahlı çatışma yaşanmıştır. Moskova'nın müdahalesi ile sorun çözülsün de benzer olaylar 2008 yılında da yaşanmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 2004 yılından itibaren bütün cumhuriyetlerin devlet başkanları Moskova'dan atanmaya başlanmıştır. 2008'de Kremlin bu göreve, Karaçay kökenli Boris Ebzeyev'i atamıştır. Ancak hem Ebzeyev'in devlet başkanı olması hem de başbakanlığa Çerkes kökenli birini değil de Rum kökenli Vladimir Kayşev'i ataması yeniden Çerkeslerin ayaklanmasına sebep olmuştur. 2011'de Moskova bu göreve Karaçay kökenli Raşid Temrezov'u atamıştır (Tavkıl 2012: 482-7).

Karaçayların bir kısmı yurt dışında (Türkiye, Suriye ve Orta Asya ülkeleri) yaşamaktadır. Türkiye'deki Karaçaylar, Kafkasya'nın diğer halklarıyla birlikte kendilerine uygulanan baskı dolayısıyla XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesine göç etmişlerdir. Orta Asya'daki Karaçaylar ise II. Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından memleketlerinden sürgün edilenlerdir.

Moskova, cumhuriyetteki etnik dağılımı da göz önünde bulundurarak devlet başkanlığına hep Karaçay kökenlileri atamaktadır. Bundan rahatsız olan Çerkesler ise Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar ve Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan eden Abhazya'yı kapsayacak şekilde Büyük Çerkezistan'ın kuruluşu fikrini dile getirmekte ve böylece Moskova ile de bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. Çerkeslerin bu projeleri, Karaçaylarla Balkarları da birleşme projesi üzerinde çalışma yapmaya itmektedir. Bütün bu hususlar, zaten karmaşık bir siyasi, etnik ve dinî yapıya sahip olan Kafkasya'yı daha fazla istikrarsızlaştırmaktadır.

Cumhuriyetteki çatışma ve etnik sorunlar, tarım ve hayvancılığa dayanan Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Hayvancılık ve tarımın yanı sıra cumhuriyetin kuzeyinde kimya ve otomobil sanayisi, güneyinde ise maden ve orman sanayisi gelişmektedir. Dombay, Arhız, Teberda gibi turistik yerlere Rusya Federasyonu'nun dört bir tarafından turistler gelmektedir. Ancak bütün bunlar, cumhuriyetin Moskova'dan maddî yardım almaksızın idare edilmesine yetmemektedir.

1996'da Karaçay-Balkar Cumhuriyeti'nin resmî dilleri olarak Rus, Karaçay, Çerkes, Abhaz ve Nogay dilleri kabul edilmiş, anlaşma ve yazışma dili olarak Rusça belirlenmiştir. Basım ve yayın faaliyetleri her dilde yapılmaktadır. Karaçay dilinde ise *Karaçay* adlı gazete yayımlanmaktadır. Yalnızca Karaçay dilinde yayın yapan TV kanalı bulunmamaktadır. Karaçay dili, okullarda bir ders olarak okutulmaktadır; tamamen Karaçay dilinde eğitim yapan okul yoktur. U. D. Aliev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi ve Karaçay-Çerkes Devlet Teknoloji Akademisi, cumhuriyetin önde gelen yüksek öğretim kurumlarıdır.

Kabardin-Balkar Cumhuriyeti

Karaçay-Balkarların bir kısmı, yukarıda da belirttiğimiz gibi komşu Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, kuzeyde Stavropol bölgesi, güneyde Gürcistan ve Kuzey Osetya Cumhuriyeti ile sınırdadır. Karaçay-Çerkes ile Kabardin-Balkar cumhuriyetleri arasında Elbruz Dağı yer almaktadır. 12 bin km²lik bir yüzölçüme sahip olan cumhuriyetin nüfusu 860 bin (2010) olup başkenti 240 bin nüfuslu Nalçık şehridir. Toplam nüfusun yaklaşık % 49'unu Çerkeslerle (Adigeyler) aynı kökten olan Kabardinler, % 32'sini Ruslar, % 10'unu Balkarlar oluşturmaktadır. Buna göre cumhuriyette 71 bin Karaçay-Balkar yaşamaktadır. Karaçay-Balkarların iki cumhuriyetteki toplam nüfusları ise 241 bindir.

Cumhuriyetteki siyasi durum ise Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti ile benzerlikler göstermektedir. Sovyet yönetimi, Karaçay-Balkarları ayırarak 1922'de Kabardin-Balkar Özerk Bölgesi'ni kurmuş, 1936'da bölgeye "özerk cumhuriyet" statüsü verilmiştir. 1944'te Balkarlar sürgüne tâbi tutulunca cumhuriyet, Kabardin Özerk SSC adını almıştır. Ancak 1957'de Balkarlara vatanlarına dönüş izni verildiği zaman cumhuriyet yeniden Kabardin-Balkar Özerk SSC adını almıştır. 1992'de ise Kabardin-Balkar Cumhuriyeti adını almıştır.

Balkarlar, Kabardinlerle bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. İki halk arasındaki en büyük sorun, Balkarların sürgününden sonra onlara ait toprakların Kabardinlere verilmesi ve Balkarların vatanlarına dönüşünden sonra taraflar arasında söz konusu toprakların paylaşılabilmesi meselesidir. 1991'de cumhuriyette yapılan devlet başkanlığı seçimleri, Kabardinlerle Balkarlar arasındaki gerginliği o kadar arttırmıştır

Elbruz Dağı'nın Karaçay-Balkar dilindeki adı Minge Tau şeklinde olup "sonsuz dağ" anlamına gelmektedir. Kabardin-Balkar ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetleri sınırlarında olan ve iki tepeden (5.642 ve 5.641 metre) oluşan bu dağ, Rusya Federasyonu'nun en yüksek dağıdır.

Stalin tarafından Karaçay-Balkarların sürgün edilmesi ve vatanlarına dönüş yapan bu halklara hak ve topraklarının iade edilmemesi Kuzey Kafkasya'yı istikrarsızlaştırmakta, her an çatışmaların yaşanabileceği bir bölgeye dönüştürmektedir.

ki, Balkarlar, bağımsızlıklarını dahi ilan etmişlerdir (Tavkı 2012: 516-7). Ayrıca taraflar arasında kanlı çatışmalar da yaşanmış, Moskova'nın müdahalesiyle gerginlik yatıştırılmıştır. Ancak o tarihten geçen süre içerisinde bu sorun birçok kez gündeme gelmiş ve taraflar arasında gerginliklere neden olmuştur. Moskova'nın izlemeye çalıştığı denge politikası da pek işe yaramamaktadır. Kabardinlerin Balkarlara kıyasla sayıca fazla olmaları ve devlet yönetimi ile parlamentoda daha fazla söz sahibi olmaları, cumhuriyette eşitsizliğe yol açmaktadır.

Kabardinlerle Balkarlar arasındaki çatışmalarla Çeçenistan Savaşı gibi gelişmeler, bölge halkları arasında milliyetçilik duygularının artmasına sebep olmuştur. Çeçenistan Savaşı'nın bölgede Müslümanların Hristiyanlarla mücadelesi olarak algılanması ve Müslüman ülkelerinin bölgedeki faaliyetleri, Balkarlar arasında İslamiyet'e yönelmeyi de arttırmıştır. Hem yerel yönetimler hem de Moskova, radikal İslam hareketlerinin artmasından korkmaktadırlar. Cumhuriyetteki etnik sorunlar, sınır meseleleri, fakirlik ve benzeri hususlar, bu tür hareketler için uygun bir ortam hazırlamaktadır. Siyasi istikrarsızlık ve sınır sorunları, cumhuriyetin ekonomisini ve özellikle de tarım ile hayvancılığı olumsuz etkilemektedir.

Kabardin-Balkar Cumhuriyetinde Kabardin, Rus ve Balkar dilleri resmî dil olarak kabul edilmiştir. Burada da Rusçanın kullanım alanı geniştir ve iletişim dili olarak kalmaya devam etmektedir. Aynı şeyi eğitim ve basın alanları için de söylemek mümkündür.

Nogay Bölgesi

Bölgedeki bir başka Türk topluluğu ise Nogaylardır. Nogayların adı Altın Orda'nın meşhur emirlerinden Nogay'dan gelmektedir. Nogay Mirza, Cengiz Han soyundan gelmediği için tahta çıkamamış, ancak kukla hanları tahta çıkartarak Altın Orda'nın siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Moğol Mangit boyuna mensup Nogay, etrafındaki diğer boyları da birleştirmeyi başarmıştır. Nogay'ın idaresi altındaki halk, *Nogaylar* olarak anılmaya başlanmıştır.

1630'lardan sonra Kuzey Kafkasya'ya göç etmeye başlayan Nogaylar, Sovyet idaresinin kurulmasıyla Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti içerisine dâhil edilmişlerdir. Ayrıca Dağıstan Cumhuriyeti içerisinde bir Nogay Bölgesi oluşturulmuştur. Günümüzde bu bölge, Nogay ilçesi statüsü taşımaktadır. 2007'de Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde de idari birim olarak Nogay ilçesi kurulmuştur.

Günümüzde Nogayların sayısı yaklaşık 103 bindir (2010). Nogayların büyük bir kısmı, Dağıstan (40 bin), Karaçay-Çerkes (16 bin) ve Çeçenistan (3.5 bin) gibi cumhuriyetler ile Stavropol (22 bin) ve Astrahan (7.5 bin) illerinde yaşamaktadır.

Nogay dili, Dağıstan'ın resmî dillerinden biri sayılmaktadır. Rusya Federasyonu içerisindeki diğer Türk toplulukları gibi Nogaylar da başta Arap ve Latin alfabelerini kullanmış, 1938'de ise Kiril'i kullanmaya başlamışlardır.

Nogayların etnik oluşumları XIV-XV. yüzyıllarda tamamlanmıştır ki Türkleşmiş Mangitlerin yanı sıra Kıpçak ve Uygur gibi kavimler de bu süreçte önemli rol oynamışlardır. Altın Orda'nın XV. yüzyılın ilk yarısında hanlıklara parçalanması ile Nogay Orda'sı ortaya çıkmıştır. Nogay Orda'sı İdil'den İrtiş'e, Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadarki coğrafyayı içeriyordu. Altın Orda'nın diğer mirasçı hanlıkları gibi Nogay Orda'sı da Rus yayılmacılığına karşı koyamamıştır.

DOĞU TÜRKİSTAN (SINCAN UYGUR ÖZERK BÖLGESİ)

“Türk ülkesi”, anlamına gelen Türkistan, batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmış bulunmaktadır. Türkistan’ın batısı, Rus idaresinde kaldıktan sonra günümüzde bağımsız Türk cumhuriyetlerine yerini bırakırken, doğusu Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde kalmaya devam etmektedir. Doğu Türkistan günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde **Sincan Uygur Özerk Bölgesi** olarak bilinmektedir. 1.743.441 km²’lik bir yüzölçümüne sahip Uygur Özerk Bölgesi, yüzölçümü açısından Çin Halk Cumhuriyeti’nin en büyük idari bölgesidir. Bölge, sekiz dış ülke ile sınıra sahiptir: Moğolistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Hindistan ve Pakistan.

Çin istatistiklerine göre Uygur Özerk Bölgesi’nin nüfusu yaklaşık 22 milyondur (2010). Nüfusun % 45’ini Uygurlar, % 41’ini Çinliler, % 6’sını Kazaklar, % 5’ini **Dunganlar** oluşturmaktadır. Bölgede toplam 47 etnik grubun yaşadığı bilinmektedir. Bununla birlikte Uygurlar, nüfuslarının çok daha fazla olduğu ve 20 milyonu aştığı kanısındadırlar. Uygur nüfusu Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Orta Asya cumhuriyetlerinde de mevcuttur.

Uygur Özerk Bölgesi, beş ana bölgeye ayrılmaktadır: Bayangol-Moğol, Böritala Moğol, Dunganların yaşadığı Cimisar Huy, Kızılsu Kırgız ve İli-Kazak. Bölgelerin adlarından da anlaşılacağı üzere bölünmeler bölgede yaşayan etnik gruplara göre yapılmıştır. Bunların dışında Uygur Özerk Bölgesi, özerk bölgeler, iller gibi idari birimlere de ayrılmış bulunmaktadır. Bölgenin başkenti 2.5 milyon nüfusa sahip Urumçi olup diğer önemli şehirleri Yarkent, Hotan, Kaşgar, Aksu, Turfan, Hami ve Kulca’dır.

Doğu Türkistan, 1884’te Çin’e dâhil edilmiştir. Uygurlar, bağımsızlık için mücadelelerini devam ettirmiş, özellikle 1930’lu yıllarda çok sayıda ayaklanma ortaya çıkmıştır. 1933’te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve 1944’te Doğu Türkistan Cumhuriyeti gibi oluşumlara gidilse de bu cumhuriyetler bağımsızlıklarını koruyamamışlardır.

1949’da Komünist Çin idaresinin kurulduğu bölge, 1955’te Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bu tarihte Çinlilerin Uygurlara karşı izlediği baskı politikası artmıştır. Baskılar günümüzde de tüm ağırlığıyla devam etmekte, bölgeye devamlı Çinliler getirilip yerleştirilmektedir. Bu husus Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Uygurların oranlarının gittikçe azalmasına neden olmaktadır. 1950’lerde Uygurların bölgedeki oranı % 75 civarındayken, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu rakam günümüzde % 45’e düşmüştür. Çinlilerin bölgedeki oranı ise devamlı artmaktadır.

Uygurları rahatsız eden politikalardan biri Çin yönetiminin son on yılda “entegrasyon” hedefi doğrultusunda uyguladığı işçi göçüdür. Buna göre Uygurlar ve özellikle Uygur kadınları başka bölgelere gönderilmektedir. Bunlar aynı zamanda asimile de edilmektedirler. Gerek Çinlilerin Uygur Özerk Bölgesi’ne getirilip yerleştirilmesi gerekse Uygurların başka yerlere göç ettirilmesi, Uygurlar arasında hoşnutsuzluk yaratmakta ve asimilasyon stratejisi olarak yorumlanmaktadır. Bu gelişmeler, Uygurların protestolarına ve Çinlilerle çatışmalarına neden olmaktadır.

Uygurlarla Çinlileri karşı karşıya getiren bir başka mesele de Çin yönetiminin ekonomik politikalarıdır. Pekin, son yıllarda Uygur Özerk Bölgesi’ne yaptığı yatırımları arttırmış ve bölge, Çin’in en kalkınmış bölgelerden biri hâline gelmiştir. Ancak yatırımlar, daha çok Çinlilerin yaşadığı şehirlere (Urumçi ve Karamay) yapılmıştır. Uygurların çoğunlukta olduğu şehirler (Hotan ve Kaşgar) ise daha az pay almaktadırlar (Demirtepe 2011: 36-7).

Sincan Uygur Özerk

Bölgesi: Uygurcası, Şıncañ Uygur Aptonom Rayonı’dır. Şıncañ adı Çinliler tarafından verilmiş olup “yeni fethedilmiş topraklar” anlamına gelmektedir. *Çin Türkistanı* veya *Doğu Türkistan* şeklindeki adlandırmalar Çinlileri rahatsız etmekte ve bu tanımlamaları kullananlar pan-Türkist olmakla suçlanmaktadır.

Dunganlar: Çinli

Müslümanlara verilen addır. Sayıları 10 milyon kadar olan Dunganların, bir başka adı da *Hui’ler*dir. Dunganlar, 1862-69 yıllarında Çin yönetimine karşı isyan etmiş, başarısız olunca da bir kısmı Uygurlarla birlikte Orta Asya’ya göç etmiştir. Günümüzde Kazakistan ile Kırgızistan’da yaklaşık 100.000 *Dungan* yaşamaktadır. Çin’deki Dunganların bir kısmı ise Uygur Özerk Bölgesi’nde yaşamaktadır. Çin yönetimi, Dungan terimini, sadece Orta Asya’dakiler için kullanmakta, Çin’dekilere ise Hui demektedir.

Ötüken Uygur Devleti’nin yıkılmasının (840) ardından kurulan Turfan Uygur ve Kansu Uygur devletlerinin Cengiz Han İmparatorluğu yönetimine girmesinden sonra Uygurlar, küçük istisnalar hariç hep bölge devletlerinin (Çağatay Hanlığı, Timur Devleti, Cungan Hanlığı, Çin Mançu İmparatorluğu) hâkimiyeti altında kalmışlardır. Türk ve dünya tarihinde önemli rol oynayan Uygurlar günümüzde tarihi yurtlarında Çin baskısıyla karşı karşıyadırlar.

Harita 10.3

Doğu
Türkistan
(Sincan
Uygur Özerk
Bölgesi)

Diğer taraftan Sincan Özerk Bölgesi, yeraltı zenginliklerine sahip bir bölgedir. Bölgede petrol, gaz, altın, gümüş gibi yer altı zenginlikleri çıkartılmakta, ancak işlenmeden merkezi bölgelere götürülmektedir. Uygurlar, bu kaynaklardan bir pay almadıkları gibi, çıkartılan kaynakların miktarı hakkındaki bilgi de gizli tutulmaktadır. Yine özel şirketlerin çoğu Çinlilere ait olduğundan, onlar da işçi olarak Çinlileri almaktadırlar. Uygurların büyük bir kısmı tarımla uğraşmak zorunda kalmaktadır. Ancak tarım alanında da Uygurlarla Çinliler arasında adaletsizlik yaşanmaktadır. Bu uygulamalar, bölgedeki Çinlilerle Uygurların ekonomik durumlarını doğrudan etkilemekte, Uygurları kendi özerk bölgelerindeki ekonomik hayattan dışlamaktadır.

Çin yönetiminin Uygur Özerk Bölgesi'ni "kalkındırma politikası"nın olumsuz taraflarından biri de bölgenin mimari açıdan Çinileşmesidir. Nitekim bölgedeki Türk-İslam mimarisine ait binalar ya hiç restore edilmeden harap hâlinde kalmakta ya da Çin mimarisine göre yeniden yapılandırılmaktadırlar.

Çin'in asimilasyon ve baskı politikaları şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Bu baskıyı eğitim, dinî ve kültürel alanlarda da hissetmek mümkündür. Uygur bilim adamlarının, şairlerin ve yazarların yurtdışına çıkmaları kısıtlanmakta, eserleri sansüre tâbi tutulmakta veya yasaklanmaktadır. Uygur dilinde basım yayın faaliyetleri sınırlandırılmakta, milli bayram ve geleneklerinin yaşatılmasına karşı çıkılmaktadır; Uygurlar üniversite ve meslek okullarına sınırlı sayıda kabul edilmektedirler. Ayrıca, Uygur okulları maddi destekten yoksun bırakılmakta, dinî ibadetlerini rahat bir şekilde yerine getirememektedirler (Doğan 2002: 291). Bölgede cami sayısı yeterli olmadığı gibi, devlet memurlarının, parti üyelerinin ve çocukların camilere gitmeleri yasaktır.

Bütün bu politikaların sebebi ise 1.3 milyar nüfusa sahip Çin yönetiminin, resmî rakamlara göre 10, resmî olmayan rakamlara göre 20 milyon Uygurun bağımsızlık elde edebileceği korkusu içerisinde olmasıdır. Halbuki tek başına nüfus dengesi dahi bunun pek mümkün olamayacağının bir göstergesidir.

Çin yönetiminin baskısı, doğal olarak Uygurların protesto gösterilerine, Çinlilerle çatışmalara neden olmaktadır. Çin yönetimi her türlü gösteriyi sert bir şekilde bastırmakta ve göstericileri çok sert cezalara çarptırmaktadır. Bu durumu uluslara-

rası kamuoyunun gözünde meşrulaştırmak için bu hareketleri, “terör faaliyetleri” olarak nitelendirmektedir. Bu husus, Çin’in kendisinin dış politikasını doğrudan etkileyen hususlardan biridir. Nitekim Pekin, gerek Avrasya gerekse de Orta Doğu’daki gelişmeler karşısında mevcut iktidarları desteklemekte ve dış müdahalelere karşı çıkmaktadır.

Uygulanan politikalar neticesinde Uygurların seslerini duyurmaları zorlaşmıştır. Dünya Uygur Kurultayı bu görevi üstlenmiştir. Kurultayın başkanlığını 2006’dan itibaren Uygur aktivist **Rabia Kadir** yapmaktadır. 2004’ten beri ABD’de yaşayan Rabia Kadir, Uygurların haklarını en fazla savunanlardan biridir. Rabia Kadir, dünyanın dört bir tarafında konuyla ilgili konferanslar vermesine, hatta üst düzeyde görüşmeler gerçekleştirmesine rağmen Türkiye, kendisine vize vermemektedir. Bunun sebebini, Türkiye’nin Çin ile geliştirdiği işbirliğini bozmak istememesi ve kendisinin de etnik sorunlar yaşaması şeklinde özetleyebiliriz.

Resim 10.1

Dünya Uygur Kurultayı Başkanı Rabia Kadir.

Kaynak: <http://www.uyghurcongress.org/tr/?cat=85>

1998’de yayınlanan bir Başbakanlık genelgesiyle Doğu Türkistanlıların Türkiye’deki faaliyetlerinin kısıtlanmasına, toplantılarda Doğu Türkistan Bayrağı ve Çin’i rencide edici pankartların kullanılmamasına karar verilmiştir.

Rabia Kadir: 1948’de Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin Altay şehrinde doğmuştur. 11 çocuk annesi olan Rabia Kadir, 1981’de ticaretle uğraşmaya başlamış ve özellikle Sovyetler Birliği’nin parçalanmasıyla Orta Asya cumhuriyetleri ile ticaret yapmaya başladıktan sonra Çin’in zengin işadamlarından biri hâline gelmiştir. 1987’de siyasete atılan Kadir, Çin’in Uygurlara karşı izlediği politikayı eleştirdiğinden dolayı Ağustos 1999’da tutuklanmıştır. Hapisten çıkartıldığı 2004’ten beri ABD’de yaşamakta ve Uygurların haklarını savunmaya yönelik faaliyetlerini buradan yürütmektedir. 2006’dan beri Dünya Uygur Kurultayı’nın başkanlığını yapan Rabia Kadir hakkında “Aşkın On Şartı” adlı belgesel film çekilmiştir (2009).

Diğer taraftan Uygurlar, Türkiye’ye büyük umutlar bağlamakta, Çin’den kaçmayı başaranların büyük bir kısmı Türkiye’ye gelmektedir. Ancak kaçak gelenler pasaportsuz geldiklerinden dolayı ya sınır dışı edilmekte ya da kaçak olarak yaşadıklarından hiçbir haktan yararlanamamaktadırlar. Çin, hem “kapalı ülke” olması hem de Uygur Özerk Bölgesi’nin dış dünya ile irtibat içerisinde olmasını engellediğinden dolayı Türk sivil toplum örgütü ile TİKA gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türklere destekte bulunan örgütler de Uygurlara yardım eli uzatamamaktadırlar.

Türkiye’nin Rabia Kadir’e ve genel olarak Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Uygurların sorununa yaklaşımı nasıldır?

SIRA SİZDE

Özet

Sibirya bölgesindeki Türk topluluklarının statüleri, coğrafi konumları ve demografik yapılarını açıklamak.

Rusya Federasyonu içerisindeki 21 özerk cumhuriyetten dördü (Altay, Hakasya, Tuva ve Saha cumhuriyetleri) Sibirya'dadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Rusya Federasyonu içerisinde "özerk cumhuriyet" statüsü elde eden bu cumhuriyetlerin kendi liderleri, parlamento ve bakanlıkları bulunmaktadır. Cumhuriyet liderleri, Moskova tarafından atanmaktadır. Yakutistan'ın nüfusu 1 milyon, Hakasya'nın 550 bin, Tuva'nın 316 bin, Altay'ın nüfusu ise 211 bindir. Oran olarak en fazla Rus nüfusu Hakasya'da (% 81.7), en az Rus nüfusu Tuva'da (% 32) bulunmaktadır. Sibirya'da ayrı bir idari yapılandırma içerisinde olmayan küçük Türk toplulukları (Sibirya Tatarları, Şorlar ve Dolganlar) da mevcuttur.

Kuzey Kafkasya'daki Türk topluluklarını tanımlamak.

Kafkasya'daki en kalabalık Türk topluluğu, Kumuklardır. 2010 nüfus sayımına göre nüfusu 503 bin olan Kumukların büyük bir kısmı Dağıstan'da, çok az bir kısmı ise Kuzey Osetya, Çeçenistan ve Tümen ilinde yaşamaktadır. 1990'lı yılların başında Kumuklar, Dağıstan Cumhuriyeti içerisinde özerklik talebinde bulundular da bunu elde edemedilerdir. Kafkasya'da kendi cumhuriyetleri olmayan bir başka Türk topluluğu da Nogaylardır. Nogaylar, günümüzde Dağıstan ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Her iki cumhuriyet de kendi ilçeleri bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan bir başka Türk topluluğu ise Karaçay-Balkarlar'dır. Tarihleri, etnik kökenleri, kültürleri vs. ortak olan ve bir bütün teşkil eden Karaçay-Balkarlar, Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda Karaçaylar ve Balkarlar olmak üzere birbirlerinden ayrılarak iki farklı idari birim sınırları içerisinde dâhil edilmiş ve bundan sonra ayrı iki halkmış gibi algılanmaya başlanmışlardır. Günümüzde Karaçay-Balkarlar, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti ile Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar.

Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan'da) uyguladığı baskı politikasını değerlendirmek.

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne devamlı Çinlilerin yerleştirilmesi, bölgede Uygurların oranlarının gittikçe azalmasına neden olmaktadır. Uygurlar ve özellikle de Uygur kadınları Çin'in başka bölgelerine gönderilmektedir. Bütün bunlar, Uygurların asimilasyonunu öngören politikalarlardır. Bölgedeki Uygur İslam mimarisine ait binalar Çin mimarisine göre yeniden yapılandırılmaktadırlar. Çin'in baskısını eğitim, din ve kültür alanlarında da hissetmek mümkündür. Uygur bilim adamlarının, şairlerinin ve yazarlarının yurtdışına çıkmaları kısıtlanmakta, eserleri sansüre tâbi tutulmakta ya da tamamen yasaklanmakta, Uygur dilinde basım yayın faaliyetleri sınırlandırılmaktadır. Milli bayram ve geleneklerinin yaşatılması sınırlandırılmakta veya yasaklanmaktadır. Uygurlar üniversite ve meslek okullarına mahdud sayıda kabul edilmekte, Uygur okullarına maddi destek verilmemektedir. Ayrıca Uygurlar dinî ibadetlerini özgür bir şekilde yerine getirememektedirler.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdaki cumhuriyet-başkent eşleşmelerinden hangisi **yanlıştır**?

- a. Altay - Gorno-Altaysk
- b. Tuva - Kızıl
- c. Hakasya - Abakan
- d. Yakutistan - Yakutsk
- e. Karaçay-Çerkes - Nalçık

2. Sibirya'daki Türk kökenli cumhuriyetleri yüzölçümü olarak küçükten-büyük sıralandığında hangi sıralama doğrudur?

- a. Hakasya - Altay - Tuva - Yakutistan
- b. Altay - Tuva - Hakasya - Yakutistan
- c. Tuva - Altay - Hakasya - Yakutistan
- d. Altay - Hakasya - Yakutistan - Tuva
- e. Hakasya - Tuva - Altay - Yakutistan

3. Özerk cumhuriyet ve bölgelerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Yakutistan, yüzölçümü açısından yalnızca Sibirya'daki cumhuriyetler arasında değil aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun da en büyük idari birimidir.
- b. Sibirya'daki bütün cumhuriyetlerin liderleri, "devlet başkanı" unvanından vazgeçmişlerdir.
- c. Sibirya'daki Türk cumhuriyetlerinden Rus hâkimiyetine en son giren Tuva'dır.
- d. Hakaslar, kendi cumhuriyetlerinde nüfusun yaklaşık ancak % 12'sini oluşturmaktadırlar.
- e. Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Sibirya'daki Türk cumhuriyetlerinde eski dinlere olan ilgi yeniden artmıştır.

4. Kumuklarla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Günümüzde Kumuklar, ağırlıklı olarak Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar.
- b. Dağıstan yerel yönetimi ve Moskova, Kumuklara Dağıstan içerisinde özerklik tanımasa da Kumuk dili, Dağıstan'ın resmî dillerinden biri sayılmaktadır.
- c. Kumuklar, hiçbir zaman kendi devletlerini kuramamışlardır.
- d. Araştırmacıların çoğu, Kumukların kökenini Kıpçaklara bağlamaktadır.
- e. Kumuklar, Dağıstan'da ana dillerinde gazete çıkartmaktadırlar.

5. Nogaylarla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Nogayların büyük bir kısmı Dağıstan ile Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar.
- b. Nogaylar, Azerilerden sonra Kafkasya'nın ikinci en kalabalık Türk halkıdır.
- c. Nogaylar, özerk bir yapıya sahip olmadıklarından dolayı Nogayca hiçbir cumhuriyette resmî dil statüsü taşımamaktadır.
- d. Nogaylar hiçbir zaman kendi devletlerini kuramamışlardır.
- e. Nogaylar, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Latin alfabesine geçmişlerdir.

6. Aşağıdakilerden hangisi, Tuva Cumhuriyeti'nde milli bilincin **daha güçlü** olmasının sebeplerinden biri **değildir**?

- a. Tuvaların kendi cumhuriyetlerinde çoğunluğu teşkil etmeleri
- b. Tuvaların yazı dili olarak Moğolca'yı kullanmaları, Moğolların inandıkları Lamaist Budizm'ini kabul etmiş olmaları
- c. Tuva'ya Sibirya'daki diğer cumhuriyetlerle kıyasla daha az Rus nüfusun göç ettirilmesi
- d. Tuva'nın ekonomik açıdan fakir bir bölge olması
- e. Tuvaların Rusya'nın hâkimiyetine ancak XX. yüzyılın ortalarında girmesi

7. Karaçay-Balkarlarla ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Karaçay-Balkarlar, kendi cumhuriyetleri olan Karaçay-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar.
- b. Tarih, köken, kültür açılarından bir bütün teşkil eden Karaçay-Balkarlar, Sovyet politikaları neticesinde ikiye ayrılmışlardır.
- c. Karaçay-Balkarların yaşadığı Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar cumhuriyetlerinde etnik sorunlar yaşanmamaktadır.
- d. Karaçay-Balkarların Kuzey Kafkasya'daki toplam nüfusları 500 bin civarındadır.
- e. Çeçenistan Savaşı, bölgedeki milliyetçi hareketleri etkilememiştir.

8. Aşağıdakilerden hangisi Altay Cumhuriyeti'nin ekonomisinin gelişimini engelleyen hususlardan biri **değildir**?

- Ulaşım ve taşımacılığın gelişmemiş olması
- Rusya Federasyonu'nun merkezî bölgelerinden uzak kalması
- Sert iklim koşulları
- Üretim ve çeşitli sanayi dallarının kriz içerisinde olması
- Yeraltı zenginliklerine sahip olması

9. Sincan Özerk Bölgesi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Çin, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygurlara karşı sindirme politikası uygulamaktadır.
- Sincan Uygur Özerk Bölgesi nüfusunun % 45'ini Uygurlar oluşturmaktadır.
- Sincan Uygur Özerk Bölgesi, dört bir taraftan Çin ile çevirili olup yabancı ülkelerle sınırı yoktur.
- Bölgede petrol, gaz, altın, gümüş gibi yeraltı kaynakları çıkartılmakta, fakat bunlar işlenmeden Çin'in merkezî bölgelerine götürülmektedir.
- Bölgedeki Uygur kadınları, Çin'in başka bölgelerine göç ettirililmektedirler.

10. Türkiye'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki sorunlarla ilgili tutumu ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **doğrudur**?

- TİKA ve Türkiye'nin diğer devlet kuruluşları ile sivil toplum örgütleri Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde aktif faaliyetlerde bulunmaktadır.
- Rabia Kadir birçok kez Türkiye'ye gelip Türk yetkilileriyle görüşmüş, üniversitelerde Uygurların durumu ile ilgili konferanslar vermiştir.
- Türkiye, ülkeye pasaportsuz gelen Uygurlara gerekli kolaylığı göstermekte ve oturma izni vermektedir.
- 1998'de yayınlanan Başbakanlık genelgesiyle toplanılarda Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin bayrağının bulunması Türkiye'de yasaklanmıştır.
- Ankara, Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Uygurlarla ilgili tutumunu belirlerken Çin ile olan münasebetlerini göz önünde bulundurmamaktadır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise bütün kısımları yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Sibiryadaki Özerk Türk Cumhuriyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Sibiryadaki Özerk Türk Cumhuriyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Kumuklar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Nogaylar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Tuva Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Karaçay-Balkarlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Altay Cumhuriyeti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yakutistan, gerek yüzölçümü ve nüfusu gerekse de sahip olduğu yeraltı kaynakları dolayısıyla ekonomik ve kısmen de idari yapısı açısından bölgedeki diğer cumhuriyetlerden farklılık arz etmektedir. Ülke, yer altı kaynakları açısından Rusya Federasyonu'nun en zengin bölgelerinden biridir. Cumhuriyet, Uzak Doğu Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilirken, Sibiryadaki diğer cumhuriyetler, Sibirya Federal İdari Bölgesi içerisinde yer almaktadırlar. Yakutistan lideri, Tataristan ve Başkurdistan liderleri gibi "devlet başkanı" olarak adlandırılmaktadır. Yakutistan, ana dil kullanımı açısından Altay ve Hakasya cumhuriyetlerine göre çok daha iyi durumdadır. Bu durumu cumhuriyetin ekonomik gücü ile açıklamak mümkündür.

Sıra Sizde 2

Ulaşım ve taşımacılığı engelleyen coğrafi özellikler, tarım faaliyetlerini olumsuz etkileyen sert iklim koşulları, yeraltı kaynaklarının çıkartılması ve işlenmesi için uygun alt yapının olmaması, genel olarak bütün Rusya Federasyonu'nda üretim ve çeşitli sanayi dallarının kriz içerisinde olması gibi hususlar, Altay Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişmesini engellemektedir.

Sıra Sizde 3

Hakasların nüfusunun az olması, toplam nüfusun ancak % 72'sinin Hakasçayı bilmesi, Hakasçayı daha iyi bilen kimselerin yaşlı nüfus olması, şehirdeki gençlerin Hakasça konuşamamaları, karma evliliklerin artışı, gençlerin eğitimlerine Hakasya'da değil de Rusya'da devam etmeleri ve bundan dolayı ağırlığı Rusçaya vermeleri, uzun vadede Hakas dilinin varlığını tehlikeye sokan gelişmelerdir. Ekonomik sorunlar yüzünden eğitime fazla bütçe ayıramaması ve Hakasların bir kısmının Hristiyan olması dolayısıyla daha kolay asimile olmuş olmaları da Hakasların kendi dil ve kültürlerini unutmalarına sebep olmaktadır.

Sıra Sizde 4

Tuvaların diğer Türk devlet ve boylarıyla kıyasla daha geç bir tarihte Rus hâkimiyetine girmeleri, dolayısıyla da daha az Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasına maruz kalmaları, bölgeye daha az Rus göçünün yaşanmış olması, yazı dili olarak Moğolca'yı kullanmaları gibi hususlar, Tuvalar arasında milli bilincin daha sağlam olmasını sağlamıştır.

Sıra Sizde 5

Her iki cumhuriyette de adı olan Karaçaylar ile Balkarlar, aslında tarihleri, etnik kökenleri ve kültürleri ortak olan ve bir bütün teşkil eden tek halktır. Karaçay-Balkarlar, Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda birbirlerinden ayrılarak iki farklı idari birim içerisine dâhil edilmişler ve iki ayrı halkmış gibi muamele edilmişlerdir. 1944'te sürgüne tâbi tutulan Karaçay-Balkarlar'a 1957'de vatanlarına dönme izni verilse de her iki cumhuriyette de etnik temelli sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar bir taraftan her iki cumhuriyetin de ekonomilerini olumsuz etkilemekte, diğer taraftan cumhuriyetleri potansiyel birer çatışma alanına dönüştürmektedirler.

Sıra Sizde 6

Türkiye, Çin ile geliştirdiği işbirliğinin olumsuz etkilanmemesi için Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki gelişmelere ve genel olarak Uygurların durumuna sessiz kalmaktadır. Türkiye'ye kaçak yollardan gelen Uygurlar ya sınır dışı edilmekte ya da hiçbir haktan yararlanamamaktadırlar. Yine Çin, "kapalı ülke" olduğundan ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin dış dünya ile bağlantı kurmasını engellediğinden dolayı Türk sivil toplum örgütleri ve TİKA gibi devlet müesseseleri Uygurlara yardım elini uzatamamaktadırlar.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 10: Sibirya ve Kafkasya'daki Özerk Cumhuriyetler ve Doğu Türkistan

Sibirya'daki Özerk Türk Cumhuriyetleri

1. Sibirya coğrafyasında yer alan Rusya Federasyonu içerisindeki Özerk Türk Cumhuriyetleri hangileridir?

Cevap: Rusya Federasyonu içerisindeki özerk Türk cumhuriyetlerden dördü Sibirya coğrafyasında yer almaktadır. Bunlar, Altay Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti ve Tuva Cumhuriyeti'dir.

2. Saha Cumhuriyeti'nin (Yakutistan) coğrafik özellikleri nelerdir?

Cevap: Sibirya'nın kuzey-doğusunda bulunan Saha Cumhuriyeti (Yakutistan), yüzölçümü olarak Rusya Federasyonu'nun en büyük idari bölgesi (3.083.523 km²) ve bütün Türk cumhuriyetlerinin de en büyüğüdür. Bununla birlikte cumhuriyetin toplam nüfusu 1 milyon kadardır. 2010 nüfus sayımına göre Yakutistan'ın % 50'si Yakut, % 38'i Rus, geri kalanı diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Halbuki 1942 yılında Yakutların kendi cumhuriyetlerindeki oranı, % 82 idi. Dünyada Yakutlar olarak tanınırsalar da, bu Türk topluluğu kendisini Saha olarak adlandırmaktadır. Yakutistan'ın başkenti, 286.465 nüfuslu Yakutsk şehridir. Cumhuriyetin diğer büyük şehirleri şunlardır: Nerüngri (60 bin), Mirny (31 bin), Lensk (24 bin) ve Aldan (22 bin).

3. Yakutların etnik kökenleri nerelere dayanmaktadır?

Cevap: Yakutların ataları, kuzeye, yani bugün yaşadıkları bölgeye Baykal Gölü civarından göçmüş ve buradaki yerli uluslarla karışarak onları Türkleştirmişlerdir. Bölgeye göçlerin asırlarca devam ettiği bilinmektedir. Yakutların erken tarihi ile ilgili yazılı kaynak mevcut değildir. Onların etnik temelini Uygurlarla Kıpçaklar gibi iki büyük Türk grubunun oluşturduğu ileri sürülmektedir. Yakutlarla ilgili bilgi onların Ruslarla temasa geçmelerinden itibaren artmaktadır. Daha XVII. yüzyılın başlarında Yakutların varlığından haberdar olan Ruslar, 1638'de Yakut bölgesini, Rusya'ya ilhak etmişlerdir. Sibirya'nın yerli halklarından Evenkler, Sahalara Yoko diyorlardı. Ruslar da Sahalar için bu ismi benimseyerek Yakut şeklinde kullanmaya başlamışlardır.

4. Yakutların tarihinde Rusların etkileri nelerdir?

Cevap: Yakut tarihinde Rus sürgünleri önemli rol oynamıştır. Gerek Çarlık gerekse Sovyet dönemlerinde burası Rus Hükümeti'nin sürgüne gönderdiği kimselere ev sahipliği yapmıştır. 1922'de Yakut Özerk SSC kurulmuş, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla 1992'de cumhuriyet, Saha Cumhuriyeti (Yakutistan) adını almıştır. Vladimir Putin'in 2000'de gerçekleştirdiği yeni idari düzenleme ile cumhuriyet, Uzak Doğu Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.

5. Yakutistan'ın diğer cumhuriyetlerden farkları nelerdir?

Cevap: Doğu Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir. Yakutistan, gerek yüz ölçümü ve nüfusu gerekse de sahip olduğu yeraltı kaynakları dolayısıyla ekonomi ve kısmen de idari açıdan bölgedeki diğer cumhuriyetlerden farklılık arz etmektedir. Bunun en büyük göstergelerinden biri de cumhuriyetin liderinin aynen Tataristan ile Başkurdistan liderlerinin olduğu gibi "devlet başkanı" olarak adlandırılmasıdır. Cumhuriyetin ilk devlet başkanı Mihail Nikolaev'dir. 2010'da Moskova, Yakutistan devlet başkanlığına Boris Egorov'u atamıştır. Her cumhuriyetin olduğu gibi Yakutistan'ın da Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu olan kendi anayasası mevcuttur. 70 milletvekilinden oluşan ve beş yıllığına seçilen parlamento, İl Tumen olarak adlandırılmaktadır. İl Tumen, 1992'de cumhuriyetin bayrağını oy birliği ile kabul etmiştir.

6. Yakutistan bayrağının özellikleri nelerdir?

Cevap: Yakutistan bayrağı, değişik ebatla mavi, beyaz, kırmızı ve yeşil renkli şeritlerden oluşmaktadır. Mavi renk, Türklük şuurunun uyanışını; beyaz renk, Yakutların yaşadıkları coğrafyanın çetin ve soğuk iklimini; yeşil renk, yeniden doğuş ile kısa süren yazı; kırmızı renk ise doğdukları vatana ve topraklarına olan sevgilerini simgelemektedir. Mavi renkteki geniş şeritte beyaz renkte bir güneş resmedilmiştir.

7. Yakutistan'ın ekonomik gelir kaynakları nelerdir?

Cevap: Yakutistan, yeraltı kaynakları açısından Rusya Federasyonu'nun en zengin bölgelerinden biridir. Nitekim cumhuriyet, "yer altı zenginlikleri hazinesi" olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyetinde elmas ve altın rezervleri mevcuttur. Rusya'da çıkartılan elmasların % 99'u, altının da % 24'ü bu cumhuriyetinde bulunmaktadır. Topraklarında petrol, gaz, kömür ve diğer yeraltı kaynaklarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca elmas ve petrol işleme müesseseleri gelişmektedir. Elmas ve altın üretimi dolayısıyla kuyumculuk da gelişen alanlardan biridir. Ülkenin ikinci en büyük ihracat kalemi kömürdür. 2.1 milyar tonluk rezervi ile Lena kömür havzası, Asya kıtasının en büyük ve en zengin kömür üretim havzasıdır. Orman ürünleri ve ağaç işleme sanayisi de cumhuriyetin ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır. Coğrafi şartların müsaade ettiği kadarıyla cumhuriyetinde tarım, hayvancılık, avcılık ve balıkçılık yapılmaktadır. 34 ülke ile ticari münasebetler geliştiren Yakutistan, elmas, altın, kömür, ağaç, metal ve kürk ihraç etmektedir. Cumhuriyetinde faaliyet gösteren yabancı şirketlere çeşitli kolaylıklar sağlanmakta, vergi indirimi yapılmaktadır. Yabancı yatırımlar daha çok elmas ve altın üretimi, kömür sanayisi ve inşaat alanlarında yapılmaktadır. Yatırımcı ülkelerin başında ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya yer almaktadır.

8. Yakutistan'da kullanılan dilin özellikleri nelerdir?

Cevap: Yakutistan'ın resmî dilleri Rusça ve Yakutça'dır. Kiril alfabesini kullanan Yakutların dili daha çok kırsalda, Rusça ise şehir ve sanayi bölgelerinde daha yaygındır. Devlet organları ile diğer alanlarda da Rusça hâkim durumdadır. Ancak hem eğitim hem de basın alanlarında Yakutça yine de aktif olarak kullanılmaktadır. Okulların bir kısmında Yakutça eğitim verilmekte, 26 gazete bu dilde basılmakta, Yakutça yayın yapan iki TV kanalı bulunmaktadır. Netice itibarıyla cumhuriyette ana dil kullanımı, Altay ve Hakasya'dakine kıyasla çok daha yüksek seviyededir. Bu hususu cumhuriyetin ekonomik durumu ile açıklamak mümkündür. Ayrıca bu durum, dil politikaları da dâhil olmak üzere Moskova ile pazarlıklarda Yakutların elini güçlendirmektedir.

9. Altay Cumhuriyeti'nin Rus hakimiyetine girmeden önceki tarihsel süreci nasıl gelişmiştir?

Cevap: Göktürkler zamanında çeşitli Türk boylarının konfederasyonu olan Töleslerin kalıntısı olduğu tahmin edilen Altay Türklerinin eski tarihi, bütün Türk ulusunun eski tarihiyle (Hunlar, Göktürkler, Kırgız Türkleri) iç içe olmuştur. Rus hakimiyetine girmeden önce ise Cengiz Han İmparatorluğu, Moğol Cungar Devleti ile Çin'in idaresi altında kalmışlardır.

10. Altay Cumhuriyeti'nin nüfus özellikleri nelerdir?

Cevap: Batı Sibirya'nın güney kısmında yer alan Altay Cumhuriyeti, kuzey batıda Altay ili, güney-batıda Kazakistan, güneyde Çin ve Moğolistan, doğuda Tuva ve Hakasya özerk cumhuriyetleri, kuzey-doğuda Kemerovo ili ile sınırdadır. 93 bin km² yüzölçümüne sahip Altay Cumhuriyeti'nin nüfusu, 211 bin civarındadır. Nüfusun % 30'u şehirlerde yaşamaktadır. Altay Cumhuriyeti'nin başkenti 61 bin nüfuslu Gorno-Altaysk (eski adı: Ulalu) şehridir. Nüfusun % 56'sını Ruslar, % 35'ini Altay Türkleri ve % 6'sını Kazaklar oluşturmaktadır. Altay Türkleri, güney ve kuzey olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Güney grubunu, Altay-Kiji, Telengit ve Teleütler; Kuzey grubunu ise Kumandı, Tuba ve Çalkandı boyları oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, Altay adı, aynı adı taşıyan cumhuriyetteki Türk topluluklarının genel adıdır. Altay Türklerinin çoğu kendi cumhuriyetlerinde ve çok az sayıda komşu bölgelerde yaşamaktadır.

11. Altay Cumhuriyeti'nin Rus hakimiyeti sonrası tarihsel süreci nasıl gelişmiştir?

Cevap: XVIII. yüzyıldan itibaren Rusların hakimiyeti altına girmeye başlayan bölgede Rusya'nın kesin hakimiyeti ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olmuştur. Bu tarihlerde buraya Rusların göçü de başlamıştır. Rusların ele geçirdiği her yerde olduğu gibi burada da Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikaları izlenmiştir. Bu politikalar karşısında Altay Türklerinin dağlara çekilmesi ve Rus Hükümeti'nin buraya göçleri teşvik etmesi, bölgede nüfus oranının Altay Türklerinin aleyhine değişmesine neden olmuştur ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi günümüzde Altay Türkleri, kendi cumhuriyetlerinde nüfus açısından azınlık konumundadırlar. Bölgede Sovyet hakimiyeti 1919 yılının sonlarında kurulmuştur. 1922'de Altay vilayetinden kopararak Oyrat Özerk Bölgesi oluşturulmuş, 1937'de yeniden Altay bölgesine (kayna) dâhil edilmiştir. 1948'de ise Dağlık Altay Özerk Bölgesi'ne dönüştürülmüştür. 1990'da bölgenin statüsü, "özerk cumhuriyet" statüsüne yükseltilmiştir. Sovyetler Birliği yıkılınca cumhuriyet, Mayıs 1992'de Dağlık Altay Cumhuriyeti, 1993'te ise Altay Cumhuriyeti adını almıştır. Putin'in 2000 tarihinde gerçekleştirdiği yeni idari yapılandırma neticesinde Altay Cumhuriyeti, Sibirya Federal İdari Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.

12. Altay Cumhuriyeti'nde yaşanan en önemli sorunlar nelerdir?

Cevap: Altay Cumhuriyeti de Moskova ile bir takım sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların başında Altay'da Altay Türklerinin eski dinleri olan Şamanizm ile Burhancılık inancına olan ilginin artışı gelmektedir. Rusları, özellikle Burhancılığın canlanması rahatsız etmektedir. Altay Türklerinin cumhuriyetin devlet organlarında yeterince temsil edilmemesi de cumhuriyette Ruslarla Altay Türklerini karşı karşıya getirmektedir. Cumhuriyetteki bir başka önemli sorun ise etnik içeriktir. Altay adı, cumhuriyetteki çeşitli Türk topluluklarının genel adıdır. Sovyetler Birliği zamanında Güney Altay Türklerinden olan Altay Kijilerin dili (Kıpçak lehçesine ait) edebî dil olarak seçilmiştir. Bu uygulama bugün de devam etmektedir. Bu durum bir taraftan Kuzey Altay Türklerinin (Oğuz lehçesi) ağızlarının tamamen unutulmasına neden olmakta, diğer taraftan Kuzey Altay toplulukları ile Güney Altay toplulukları arasında bir takım sorunların yaşanmasına ve Altay Türkleri arasında birliğin bozulmasına yol açmaktadır.

13. Burhancılık inancı nedir?

Cevap: Burhancılık, XX. yüzyılın başında Altay halkları arasında Rus egemenliğine karşı ortaya çıkan dinî bir harekettir. Altaylı Çet Çelpen ve kızı Çuğul bu hareketin ilk önderleri oldular. Beyaz kıyafetiyle beyaz at üzerinde at koşturan ak sakallı birinin hayalini gördüklerini ileri sürdüler. Onlara göre bu figür (Ak Burhan), Oyrat Han'ın dönüşüydü. Bölge halkının gözünde Oyrat (Kalmuk) Hanlığı dönemi Rus hakimiyetine kıyasla daha iyi kabul edildiğinden, bunu bir mesaj olarak algıladılar. Böylece, Rus yönetimine karşı mücadele etmeyi öngören bir öğreti ortaya çıktı. Bu öğretiye göre Ruslarla dostluk etmek, onlarla aynı sofrada oturmak caiz değildi. Kısa sürede yayılan bu hareket yüzünden Altaylar'daki Rus hakimiyeti tehlikeye girdi. Çet ve müritleri 1906'da yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılarsa da hareket bitmedi; Sovyet döneminde Sibirya'nın diğer Türk halklarını (Tuvalar ve Hakasları) da birleştirerek bir Oyrat Cumhuriyeti kurmak şeklinde siyasi bir harekete dönüştü. 1921'de bölgeye hâkim olan Bolşevikler Burhancı liderleri ve taraftarlarını tasfiye ettiler. 1990'larda Burhancılık hareketi yeniden canlandı.

Kuzey Kavkasya'daki Türk Toplulukları

14. Kumuklar'ın etnik kökeni nereye dayanmaktadır?

Cevap: Kumukların kökeni ile ilgili araştırmacılar ortak bir görüşe sahip olmasalar da onları Kıpçaklara bağlayanlar çoğunluktadır. Nitekim dilleri de Kıpçak Türkçesi grubuna dâhildir. Kumuk adının Kimek ya da Kıpçakların diğer adı olan Kuman'dan geldiği düşünülmektedir. Kumuklar, kendilerini Hazarlarla Kıpçakların torunları olarak kabul etmektedirler.

15. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti nerede bulunmaktadır?

Cevap: Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kafkasya'nın kuzey-batı dağ eteklerinde yer almakta olup doğuda Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, güneyde Gürcistan ve Abhazya ile sınırdadır.

16. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin nüfus dağılımı ne şekildedir?

Cevap: 14 bin km2'lik yüzölçümüne sahip cumhuriyetin nüfusu 478 bindir (2010). Nüfusun % 38.5'ini Karaçaylar, % 33.6'sını Ruslar, % 11.3'ünü Çerkesler, % 7.4'ünü Abhazlar oluşturmaktadır. Cumhuriyetin başkenti, 126 bin nüfuslu Çerkessk şehridir.

17. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde hangi diller konuşulmaktadır?

Cevap: 1996'da Karaçay-Balkar Cumhuriyeti'nin resmî dilleri olarak Rus, Karaçay, Çerkes, Abhaz ve Nogay dilleri kabul edilmiş, anlaşma ve yazışma dili olarak Rusça belirlenmiştir. Basım ve yayın faaliyetleri her dilde yapılmaktadır. Karaçay dilinde ise Karaçay adlı gazete yayımlanmaktadır. Yalnızca Karaçay dilinde yayın yapan TV kanalı bulunmamaktadır. Karaçay dili, okullarda bir ders olarak okutulmaktadır; tamamen Karaçay dilinde eğitim yapan okul yoktur.

18. Kabardin-Balkar Cumhuriyeti nerede bulunmaktadır?

Cevap: Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, kuzeyde Stavropol bölgesi, güneyde Gürcistan ve Kuzey Osetya Cumhuriyeti ile sınırdadır. Karaçay-Çerkes ile Kabardin-Balkar cumhuriyetleri arasında Elbruz Dağı yer almaktadır. 12 bin km2'lik bir yüzölçümüne sahip olan cumhuriyetin nüfusu 860 bin (2010) olup başkenti 240 bin nüfuslu Nalçik şehridir.

19. Nogaylar ismi nereden gelmiştir?

Cevap: Nogayların adı Altın Orda'nın meşhur emirlerinden Nogay'dan gelmektedir. Nogay Mirza, Cengiz Han soyundan gelmediği için tahta çıkamamış, ancak kukla hanları tahta çıkartarak Altın Orda'nın siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Moğol Mangıt boyuna mensup Nogay, etrafındaki diğer boyları da birleştirmeyi başarmıştır. Nogay'ın idaresi altındaki halk, Nogaylar olarak anılmaya başlanmıştır.

Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)

20. Doğu Türkistan'ın hangi coğrafi konumu ne şekildedir?

Cevap: "Türk ülkesi", anlamına gelen Türkistan, batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmış bulunmaktadır. Türkistan'ın batısı, Rus idaresinde kaldıktan sonra günümüzde bağımsız Türk cumhuriyetlerine yerini bırakırken, doğusu Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde kalmaya devam etmektedir. Doğu Türkistan günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak bilinmektedir. 1.743.441 km2'lik bir yüzölçümüne sahip Uygur Özerk Bölgesi, yüzölçümü açısından Çin Halk Cumhuriyeti'nin en büyük idari bölgesidir. Bölge, sekiz dış ülke ile sınıra sahiptir: Moğolistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Hindistan ve Pakistan.

21. Doğu Türkistan'ın nüfusu ve nüfus dağılımı ne şekildedir?

Cevap: Çin istatistiklerine göre Uygur Özerk Bölgesi'nin nüfusu yaklaşık 22 milyondur (2010). Nüfusun % 45'ini Uygurlar, % 41'ini Çinliler, % 6'sını Kazaklar, % 5'ini Dunganlar oluşturmaktadır. Bölgede toplam 47 etnik grubun yaşadığı bilinmektedir

22. Dunganlar'ın etnik kökeni nereye dayanmaktadır?

Cevap: Müslümanlara verilen addır. Sayıları 10 milyon kadar olan Dunganların, bir başka adı da Hui'lerdir. Dunganlar, 1862-69 yıllarında Çin yönetimine karşı isyan etmiş, başarısız olunca da bir kısmı Uygurlarla birlikte Orta Asya'ya göç etmiştir. Günümüzde Kazakistan ile Kırgızistan'da yaklaşık 100.000 Dungan yaşamaktadır. Çin'deki Dunganların bir kısmı ise Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır. Çin yönetimi, Dungan terimini, sadece Orta Asya'dakiler için kullanmakta, Çin'dekilere ise Hui demektedir.

23. Dünya Uygur Kurultayı Başkanı kimdir?

Cevap: Kurultayın başkanlığını 2006'dan itibaren Uygur aktivist Rabia Kadir yapmaktadır. Rabia Kadir, 1948'de Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Altay şehrinde doğmuştur. 11 çocuk annesi olan Rabia Kadir, 1981'de ticaretle uğraşmaya başlamış ve özellikle Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Orta Asya cumhuriyetleri ile ticaret yapmaya başladıktan sonra Çin'in zengin işadamlarından biri hâline gelmiştir. 1987'de siyasete atılan Kadir, Çin'in Uygurlara karşı izlediği politikayı eleştirdiğinden dolayı Ağustos 1999'da tutuklanmıştır. Hapisten çıkartıldığı 2004'ten beri ABD'de yaşamakta ve Uygurların haklarını savunmaya yönelik faaliyetlerini buradan yürütmektedir. 2006'dan beri Dünya Uygur Kurultayı'nın başkanlığını yapan Rabia Kadir hakkında "Aşkın On şartı" adlı belgesel film çekilmiştir. Rabia Kadir, dünyanın dört bir tarafında konuyla ilgili konferanslar vermesine, hatta üst düzeyde görüşmeler gerçekleştirmesine rağmen Türkiye, kendisine vize vermemektedir.

TAR403U - ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Ünite 10 - Alıştırma Soruları

1) Sibiryanın güneyinde, Yenisey ırmağının yukarı kısmında bulunan, başkenti Abakan olan cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Altay.
- B) Yakutistan.
- C) Hakasya.
- D) Özbekistan.
- E) Türkmenistan.

Çözüm : Cevap Hakasya cumhuriyetidir.
Doğru cevap C şıkkıdır.

2) Tuvaların geleneksel inancı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Hinduizm
- B) Budizm
- C) İslamiyet.
- D) Şamanizm.
- E) Taoizm

Çözüm : Tuva geleneksel inancı şamanizmdir.Cevap D'dir.
Doğru cevap D şıkkıdır.

3) Aşağıdakilerden hangisi Kuzey Kafkasyadaki Türk toplulukları arasında **yer almaz**?

- A) Kumuklar
- B) Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti
- C) Kabardin-Balkar Cumhuriyeti
- D) Nogay Bölgesi
- E) Tuva Cumhuriyeti

Çözüm : Tuva Cumhuriyeti Sibiryadaki özerk cumhuriyetler arasında yer almaktadır.
Doğru cevap E şıkkıdır.

4) Yakutistan bayrağında mavi renk neyi temsil etmektedir?

- A) Türklük şuurunun uyanışı
- B) Yakutların yaşadığı sert iklimi
- C) Yeniden doğuş ve kısa süren yaz
- D) Vatana olan sevgi
- E) Güç ve istikrar

Çözüm :

Yakutistan bayrağı, değişik ebatta mavi, beyaz, kırmızı ve yeşil renkli şeritlerden oluşmaktadır. Mavi renk, Türklük şuurunun uyanışını; beyaz renk, Yakutların yaşadıkları coğrafyanın çetin ve soğuk iklimini; yeşil renk, yeniden doğuş ile kısa süren yazı; kırmızı renk ise doğdukları vatana ve topraklarına olan sevgilerini simgelemektedir. Mavi renkteki geniş şeritte beyaz renkte bir güneş resmedilmiştir.

Doğru cevap A şıkkıdır.

5) XIV. yüzyılın sonlarında Rus Devleti'nin sınırlarında kimseye bağlı olmadan yaşayan Rus ve Ukraynalılara verilen isim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Habar
- B) Kozak
- C) Hakas
- D) Tadar
- E) Gorno

Çözüm : XIV. yüzyılın sonlarında Rus Devleti'nin sınırlarında kimseye bağlı olmadan yaşayan Rus ve Ukraynalılara verilen addır. Kozak, "hür insan" anlamına gelmektedir.
Doğru cevap B şıkkıdır.

6) Çinli Müslümanlara verilen isim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Sincan
- B) Tükmen
- C) Kazak
- D) Dungan
- E) Kıpçak

Çözüm : Dunganlar: Çinli Müslümanlara verilen addır. Sayıları 10 milyon kadar olan Dunganların, bir başka adı da Hui’lerdir. Dunganlar, 1862-69 yıllarında Çin yönetimine karşı isyan etmiş, başarısız olunca da bir kısmı Uygurlarla birlikte Orta Asya’ya göç etmiştir. Günümüzde Kazakistan ile Kırgızistan’da yaklaşık 100.000 Dungan yaşamaktadır. Çin’deki Dunganların bir kısmı ise Uygur Özerk Bölgesi’nde yaşamaktadır. Çin yönetimi, Dungan terimini, sadece Orta Asya’dakiler için kullanmakta, Çin’dekilere ise Hui demektedir.

Doğru cevap D şıkkıdır.

7) Aşağıdakilerden hangisi Kuzey Kafkasya'daki Türk toplulukları arasında yer **almaz**?

- A) Kumuklar
- B) Karaçay-Çerkesler
- C) Kabardin-Balkar
- D) Nogaylar
- E) Uygurlar

Çözüm : Uygurlar Doğu Türkistan bölgesindedir. Diğer seçenekler Kuzey Kafkasya'da bulunmaktadır. Cevap E seçeneğidir.

Doğru cevap E şıkkıdır.

8) Dünyada Yakutlar olarak tanınırsalar da, kendilerini *Saha* olarak adlandıran insanlardan oluşan Yakutistan’ın başkenti aşağıdaki seçeneklerden hangisidir?

- A) Yakutsk
- B) Nerüngri
- C) Mirny
- D) Lensk
- E) Aldan

Çözüm : Dünyada Yakutlar olarak tanınırsalar da, bu Türk topluluğu kendisini *Saha* olarak adlandırmaktadır. Yakutistan’ın başkenti, 286.465 nüfuslu Yakutsk şehridir. Doğru cevap A seçeneğidir.

Doğru cevap A şıkkıdır.

9) Aşağıdakilerden hangisi Sibirya'daki özerk Türk cumhuriyetlerinden **değildir**?

- A) Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti
- B)

Saha Cumhuriyeti

- C) Altay Cumhuriyeti
- D) Hakasya Cumhuriyeti
- E) Tuva Cumhuriyeti

Çözüm : Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, **Kafkasya**’nın kuzey-batı dağ eteklerinde yer almakta olup doğuda Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, güneyde Gürcistan ve Abhazya ile sınırdadır.

Doğru cevap A şıkkıdır.

10) Dağıstan’da yayınlanan *Yoldaş* adlı gazete, hangi dilde yayımlanmaktadır?

- A) Kumuk dili
- B) Tuvaca
- C) Rusça
- D) Moğolca
- E) Nogay dili

Çözüm : Kumuk dili, Dağıstan’ın resmî dillerinden biri olup, Dağıstan’da Kumuk dilinde Yoldaş adlı bir gazete yayımlanmaktadır. Doğru cevap A şıkkıdır.

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2015 GÜZ DÖNEM SONU 3786-A

1 Aşağıdakilerden hangisi Orta Asya'da uygulanmaya çalışılan Sovyet politikalarının özelliklerinden biri değildir?

- A) Her bir cumhuriyete bağımsızlık verilmeye çalışılmıştır.
- B) Rus sömürge sistemi devam ettirilmiştir.
- C) Siyasi kadrolarda yerli halka da yer verilmeye çalışılmıştır.
- D) Göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi planlanmıştır.
- E) Tarımsal faaliyetler özel teşebbüsün elinden alınmıştır.

2 Özbek Komünist Partisi kadınlarının sembolik bir törenle peçelerini yakarak Müslüman kadınlara da aynı şeyi yapmaları konusunda çağrıda bulunmaları hangi Sovyet politikası kapsamında yapılmıştır?

- A) Korenizatsiya
- B) Kollektifleştirme
- C) Glastnost
- D) Hücum
- E) Perestroyka

3 Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hangi yıl kurulmuştur?

- A) 1917
- B) 1918
- C) 1919
- D) 1920
- E) 1921

4 Başkurtlar Latin alfabesinden Kiril alfabesine hangi yıl geçmişlerdir?

- A) 1920
- B) 1927
- C) 1930
- D) 1933
- E) 1940

5 Yabancı istihbaratlarla işbirliği yapmak suçundan kurşuna dizilen Azerbaycan'ın ilk kadın piyanisti kimdir?

- A) Gülara Kadırbekova
- B) Neriman Nerimanov
- C) Zeynep Hanlarova
- D) Hatice Gayibova
- E) Hurşid Banu Natevan

6 Aşağıdakilerden hangisi Sovyet Azerbaycan'ı döneminde sovyetleştirme amacıyla çıkarılan gazetelerden biri değildir?

- A) Yeni Yol
- B) Komünist
- C) Tercüman
- D) Jenşina Vostoka
- E) Bakinskiy Raboçiy

7 Azerbaycan'da karikatür sanatının kurucusu kimdir?

- A) Oktay Sadıqzade
- B) Latif Kerimov
- C) Azim Azimzade
- D) Settar Behlülzade
- E) Tahir salahov

8 Türkiye ile Türk devletleri arasında kara bağlantısı olan tek toprak parçası aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Karabağ
- B) Nahçıvan
- C) Bakü
- D) Neftalan
- E) Gence

9 Kazakistan'ın içinde yer aldığı bölge aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Orta Doğu
- B) Orta Asya
- C) Güney Asya
- D) Orta Batı
- E) Güney Afrika

10 Bağımsızlığının ilk on yılında Kazakistan'da yaşanan ekonomik sıkıntıların temel nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Rus nüfusunun daha fazla olması
- B) Yeraltı kaynaklarının yetersiz olması
- C) Rublenin terk edilerek yeni para biriminin kullanılması
- D) Sovyet döneminden kalma etkisiz ve işlemeyen ekonomik sistemin kullanılması
- E) 2008 ekonomik krizinin yaşanması

11 Bolşevik devriminden sonra, 1920 yılında kurulan Kırgız devleti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
- B) Kırgızistan Sosyalist Cumhuriyeti
- C) Kırgız Özerk Cumhuriyeti
- D) Kırgız Cumhuriyeti
- E) Kara Kırgız Özerk Oblastı

12 Kırgızistan'ın başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Taşkent
- B) Bişkek
- C) Oş
- D) Narın
- E) Astana

13 Aşağıdakilerden hangisi Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası izlediği ekonomi politikalarından biri değildir?

- A) Tekstil sektörünü geliştirmek
- B) Otomotiv sektörünü geliştirmek
- C) Hammadde satan ülke haline gelmek
- D) Gıda sektöründe kendi kendine yeter duruma gelmek
- E) Tek ürüne (pamuğa) bağımlılıktan kurtulmak

14 Özbekistan Latin alfabesine hangi yılda geçmiştir?

- A) 1945
- B) 1957
- C) 1961
- D) 1983
- E) 1993

15 Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkiye
- B) Azerbaycan
- C) Özbekistan
- D) Kazakistan
- E) Tacikistan

16 Rusya'nın devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı hedefleyen doğalgaz boru hattı projesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Nabucco Doğalgaz Boru Hattı
- B) Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
- C) Avrupa Doğalgaz Boru Hattı
- D) Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı
- E) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

17 Tataristan Devlet armasına resmedilen hayvan aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Pars
- B) At
- C) Kurt
- D) Güvercin
- E) Tavşan

18 1 Şubat 1922 Tatar Milli Kurultayı'nda Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde etkili olan parti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bağımsız Tatar Partisi
- B) İttifak-Tatar Bağımsızlık Partisi
- C) Tataristan Demokratik Partisi
- D) Tataristan Komünist Partisi
- E) Latinskiy Front Partisi

19 Aşağıdakilerden hangisi Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin komşularından biri değildir?

- A) Moğolistan
- B) Kazakistan
- C) Türkmenistan
- D) Tacikistan
- E) Afganistan

20 Aşağıdakilerden hangisi Sibirya'da yer alan Türk Cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Altay Cumhuriyeti
- B) Haskaya Cumhuriyeti
- C) Saha Cumhuriyeti
- D) Tuva Cumhuriyeti
- E) Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti

Ders Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
TAR403U	A	D	D	E	D	C	C	B	B	D	E	B	C	E	A	A	A	B	C	E

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2015 TEK DERS SINAVI 5060-A

1. 1917'de Orenburg'da Alaş Özerkliği'nin ilan edilmesini sağlayan halk aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Özbekler
- B) Kazaklar
- C) Türkmenler
- D) Ruslar
- E) Tacikler

2. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) hangi yıl kurulmuştur?

- A) 1917
- B) 1918
- C) 1920
- D) 1922
- E) 1926

3. Tatarlar Latin alfabesinden Kiril alfabesine hangi yıl geçişlerdir?

- A) 1923
- B) 1925
- C) 1927
- D) 1933
- E) 1939

4. Aşağıdakilerden hangisi NEP politikası uygulamalarından biri değildir?

- A) Çiftçilik ürünlerine devlet tarafından el konulması
- B) Sanayi, ulaşım ve bankacılık sektörü üzerinde devlet kontrolünün sağlanması
- C) Zorunlu hizmet yükümlülüğünün kaldırılması
- D) Özel teşebbüsün yeniden canlanmasına izin verilmesi
- E) Köylerde müsaderele yerine miktarı sabit vergiler konulması

5. 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Ermenistan arasındaki çatışma alanları aşağıdakilerden hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

- A) Karabağ – Bakü
- B) Şemahı – Zengezur
- C) Karabağ – Zengezur
- D) Nahçıvan – Gence
- E) Ordubad – Göyçay

6. Azerbaycan'da "proleter edebiyatın" ilk örneklerini ortaya koyan ve 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanlığına getirilen yazarkimdir?

- A) Celil Mehmed Kulizade
- B) Mirza İbrahimov
- C) Hatice Gayıbova
- D) Neriman Nerimanov
- E) Bahtiyar Vahabzade

7. Azerbaycan'da çıkarılan ilk resmi gazete aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Özgürlük
- B) Tribün
- C) Meydan
- D) Komünist
- E) Azerbaycan

8. AGİT Minsk Grubu hangi yıl kurulmuştur?

- A) 1986
- B) 1990
- C) 1992
- D) 1996
- E) 1998

9. Kazak Alaş Özerkliği'nin ilan edildiği yıl aşağıdakilerden hangisidir?

- A) 1907
- B) 1914
- C) 1918
- D) 1921
- E) 1924

10. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yüz ölçümü en büyük olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkmenistan
- B) Tacikistan
- C) Azerbaycan
- D) Kazakistan
- E) Kırgızistan

11. Kırgızistan'ın başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Taşkent
- B) Oş
- C) Bişkek
- D) Narın
- E) Astana

12. Bolşevik devriminden sonra, 1920 yılında kurulan Kırgız devleti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
- B) Kırgızistan Sosyalist Cumhuriyeti
- C) Kırgız Özerk Cumhuriyeti
- D) Kırgız Cumhuriyeti
- E) Kara Kırgız Özerk Oblastı

13. Aşağıdakilerden hangisi Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası izlediği ekonomi politikalarından biri değildir?

- A) Hammadde satan ülke haline gelmek
- B) Tekstil sektörünü geliştirmek
- C) Otomotiv sektörünü geliştirmek
- D) Gıda sektöründe kendi kendine yeter duruma gelmek
- E) Tek ürüne (pamuğa) bağımlılıktan kurtulmak

14. Özbekistan Latin alfabesine hangi yılda geçmiştir?

- A) 1945
- B) 1957
- C) 1961
- D) 1983
- E) 1993

15. Rusya'nın devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı hedefleyen doğalgaz boru hattı projesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Nabucco Doğalgaz Boru Hattı
- B) Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
- C) Avrupa Doğalgaz Boru Hattı
- D) Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı
- E) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

16. Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkiye
- B) Azerbaycan
- C) Özbekistan
- D) Kazakistan
- E) Tacikistan

17. Tataristan Devlet armasına resmedilen hayvan aşağıdakilerden hangisidir?

- A) At
- B) Pars
- C) Kurt
- D) Güvercin
- E) Tavşan

18. 1 Şubat 1922 Tatar Milli Kurultayı'nda Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde etkili olan parti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bağımsız Tatar Partisi
- B) İttifak-Tatar Bağımsızlık Partisi
- C) Tataristan Demokratik Partisi
- D) Tataristan Komünist Partisi
- E) Latinskiy Front Partisi

19. Aşağıdakilerden hangisi Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin komşularından biri değildir?

- A) Moğolistan
- B) Türkmenistan
- C) Kazakistan
- D) Tacikistan
- E) Afganistan

20. Aşağıdakilerden hangisi Sibirya'da yer alan Türk Cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Altay Cumhuriyeti
- B) Hakasya Cumhuriyeti
- C) Saha Cumhuriyeti
- D) Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti
- E) Tuva Cumhuriyeti

Ders Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
TAR403U	B	D	E	A	C	D	E	C	C	D	C	E	A	E	A	A	B	B	B	D

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2016 GÜZ DÖNEM SONU 3786-A

1. Aşağıdakilerden hangisi Sovyetlerin Orta Asya'da uyguladığı politikalardan biri değildir?

- A) Eğitimin Türkçeleştirilmesi
- B) Tarımsal faaliyetlerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi
- C) Yönetimde yerel kadrolara yer verilmesi
- D) Alfabenin değiştirilmesi
- E) Göçbelerin yerleşik hale getirilmesi

2. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hangi tarihte egemenliğini ilan ederek adını Tataristan Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir?

- A) 1988
- B) 1989
- C) 1990
- D) 1991
- E) 1992

3. Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağırov ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Azerbaycan'da toprak reformu yapmıştır.
- B) Demokratik kişiliği ile ünlüdür.
- C) Güney Azerbaycan'ın Kuzey ile birleşmesi için mücadele etmiştir.
- D) Ermenistan'a karşı pasif bir politika izlemiştir.
- E) Kumukların sürgüne gönderilmesini sağlamıştır.

4. Aşağıdakilerden hangisi Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmelerine giden süreçte yer alan nedenlerden biri değildir?

- A) Kurucu Meclisin Bolşevikler tarafından dağıtılmış olması
- B) Kurucu Meclis üyeleri arasında anlaşmazlıkların olması
- C) 1917 Rusya'da Bolşevik devriminin yaşanması
- D) Transkafkasya Seymi'nin dağılmış olması
- E) Pişeveri hareketinin Azerbaycan'daki icraatlarının artması

5. Günümüzde Kazakistan'da kullanılan alfabe aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kiril alfabesi
- B) Latin alfabesi
- C) Arap alfabesi
- D) Türk alfabesi
- E) Grek alfabesi

6. Kırgızistan'daki etnik meselelerin ana kaynağı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Uygurların siyasi faaliyetleri
- B) Hristiyan misyonerler
- C) Fergana vadisindeki dengesiz nüfus dağılımı
- D) Ahıska Türklerinin sorunları
- E) Ülkedeki Rus nüfusu

7. 1995 yılı, 1000. yıl dönümü ilan edilen ünlü Kırgız Destanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Oğuz Destanı
- B) Şabdan Koşogu Destanı
- C) Alpamış Destanı
- D) Manas Destanı
- E) Zilzile Destanı

8. Kırgızistan'da yer alan, dünyanın en büyük ikinci dağ gölü aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Issık Köl
- B) Balkaş Gölü
- C) Karak Köl
- D) Son Köl
- E) Baykal Gölü

9. Sovyetlerin Orta Asya'da kadınlarını dönüştürmekteki temel amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kadın-erkek eşitliğini sağlamak
- B) Kadınların iş gücünden faydalanmak ve onları geleneksel bağlardan koparmak
- C) Kadınların her alanda özgürleşmesini sağlamak
- D) Kadınların eve kapatılmasını önlemek
- E) Büyük aileleri parçalayarak akrabalık bağlarını zayıflatmak

10. Özbekistan'da 2005 yılında yaşanan Andican olayları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti bu olayda Özbek hükümetini desteklediler.
- B) ABD ve Avrupa devletleri Özbek güvenlik güçlerinin olaylarda aşırı güç kullanmasını sert bir şekilde kınadılar.
- C) Şanghay İşbirliği Örgütü bu olayları Özbekistan'a karşı bir komplo olarak yorumladı.
- D) Bu olayın dünyada büyük yankıları oldu.
- E) Özbekistan'ın Batı ile olan ilişkileri olumlu yönde arttı.

11. Sovyetlerin Orta Asya'da uyguladığı milliyetler politikası ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Fergana vadisinde ve başka yerlerde cumhuriyetlerin sınırları birbiri içine geçecek şekilde çizildi.
- B) Cumhuriyetlerin sınırları belirlenirken buraların etnik yapısı değil Sovyetlerin stratejik hesapları gözetildi.
- C) Bolşeviklerin uyguladığı siyaset sonucunda yerel kabileler arasında birlik ve yakınlaşma duyguları gelişti.
- D) Sovyetlerin uzun vadeli siyasetine göre, önce etnik cumhuriyetler oluşturulacak, sonra bunlar Sovyet insanı kimliğinde kaynaştırılacaktı.
- E) 1924 yılında Orta Asya'da etnik esasa dayalı yeni cumhuriyetler oluşturuldu.

12. Aşağıdakilerden hangisi Türkmen toylarından biri değildir?

- A) Sünnet
- B) Diş
- C) Kalpak
- D) Beşik
- E) Evlilik

13. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın dış politikasına etki eden küresel güçlerden biri değildir?

- A) Çin Halk Cumhuriyeti
- B) Hindistan
- C) ABD
- D) Rusya Federasyonu
- E) AB

14. 1993 yılında dünyadaki bütün Türkmenlerin başı ilan edilen ve "Türkmenbaşı" lakabıyla ünlenen Türkmenistan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Gurbangulı Berdimuhammedov
- B) Muhammednazar Gapurov
- C) Nurcemal Durdieva
- D) İslam Karimov
- E) Saparmurat Niyazov

15. Tataristan'ın özel ekonomi alanı oluşturduğu şehir aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kazan
- B) Nijnekamsk
- C) Elabuga
- D) Naberejnie Çelnı
- E) Bugulma

16. Aşağıdakilerden hangisi Rusya Federasyonu içindeki Türk cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Çuvaşistan
- B) Başkurdistan
- C) Yakutistan
- D) Kırım
- E) Tataristan

20. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Derbent
- B) Nalçik
- C) Groznıy
- D) Çerkessk
- E) Kizlyar

17. Çuvaş Cumhuriyeti'nin başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tsivilsk
- B) Çeboksarı
- C) Alatır
- D) Şumerlya
- E) Kanas

18. Aşağıdakilerden hangisi Hakas boylarından biri değildir?

- A) Kumandı
- B) Sagay
- C) Beltir
- D) Koybali Kaç
- E) Kızıl

19. Kumukların büyük bir bölümünün Kafkasya'da yaşadığı cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çeçenistan
- B) Karaçay-Çerkes
- C) Kabardin-Balkar
- D) Kuzey Osetya
- E) Dağıstan

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
TAR403U	A	C	C	E	A	C	D	A	B	E	C	A	B	E	C	D	B	A	E	D

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2016 TEK DERS - A

1. Aşağıdakilerden hangisi Sovyet Azerbaycan'ı döneminde sovyetleştirme amacıyla çıkarılan gazetelerden biri değildir?

- A) Jenşina Vostoka
- B) Tercüman
- C) Bakinskiy Raboçiy
- D) Komünist
- E) Yeni Yol

2. Ermenistan'da yaşarken Karabağ Savaşı sırasında Ermenilerin baskısı yüzünden ata yurtlarını terk edip Azerbaycan'ın başka yerlerine sığınan kişilere ne ad verilir?

- A) Mülteci
- B) Sığınmacı
- C) Göçmen
- D) Kaçkın
- E) Ensar

3. Tatarlar Latin alfabesinden Kiril alfabesine hangi yıl geçmiştir?

- A) 1923
- B) 1925
- C) 1927
- D) 1933
- E) 1939

4. Transkafkasya Komiserliği (Zakavkom) ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Komiserlik Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcülerin girişimiyle oluşmuştur.
- B) Komiserlikte Çerkezler ve Türkler çok etkili olmuştur.
- C) Komiserliğin merkezi Bakü şehridir.
- D) Komiserlik 1919 yılında kurulmuştur.
- E) Komiserlik Bolşevikler tarafından kurulmuştur.

5. Kazakistan Milli Meclisi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Milletvekili olmak için Türk olmak yeterlidir.
- B) Beş yıllığına seçilen 107 üyeden oluşur.
- C) Milletvekili olmak için 25 yaşını doldurmak gereklidir.
- D) Cumhurbaşkanı tarafından önerilen seçim komisyonu üyelerin atanmasını yapar.
- E) Yasama ve karar verme teklifleri burada görüşülerek karara bağlanır.

6. Aşağıdakilerden hangisi NEP politikası uygulamalarından biri değildir?

- A) Özel teşebbüsün yeniden canlanmasına izin verilmesi
- B) Köylerde müsadere yerine miktarı sabit vergiler konulması
- C) Sanayi, ulaşım ve bankacılık sektörü üzerinde devlet kontrolünün sağlanması
- D) Çiftçilik ürünlerine devlet tarafından el konulması
- E) Zorunlu hizmet yükümlülüğünün kaldırılması

7. Azerbaycan'da karikatür sanatının kurucusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Azim Azimzade
- B) Oktay Sadıqzade
- C) Latif Kerimov
- D) Settar Behlülzade
- E) Tahir Salahov

8. 1917'de Orenburg'da Alaş Özerkliği'nin ilan edilmesini sağlayan halk aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ruslar
- B) Özbekler
- C) Kazaklar
- D) Türkmenler
- E) Tacikler

9. Özbek Komünist Partisi kadınlarının sembolik bir törenle peçelerini yakarak Müslüman kadınlara da aynı şeyi yapmaları konusunda çağrıda bulunmaları hangi Sovyet politikası kapsamında yapılmıştır?

- A) Glasnost
- B) Hücum
- C) Kollektifleştirme
- D) Perestroyka
- E) Korenizatsiya

10. Kazakistan'ın bağımsızlık sürecinde Kazak milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunan olay aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Jeltoksan (Aralık) 1986 olayları
- B) Perestroyka politikaları
- C) Gorbaçov'un SSCB'nin başına geçmesi
- D) Bakır Topraklar projesinin hayata geçirilmesi
- E) SSCB ekonomisinde yaşanan sıkıntılar

11. Aşağıdakilerden hangisi Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası izlediği ekonomi politikalarından biri değildir?

- A) Tek ürüne (pamuğa) bağımlılıktan kurtulmak
- B) Hammadde satan ülke haline gelmek
- C) Tekstil sektörünü geliştirmek
- D) Gıda sektöründe kendi kendine yeter duruma gelmek
- E) Otomotiv sektörünü geliştirmek

12. Bolşevik Devrimi'nden sonra, 1920 yılında kurulan Kırgız Devleti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
- B) Kırgız Cumhuriyeti
- C) Kara Kırgız Özerk Oblastı
- D) Kırgızistan Sosyalist Cumhuriyeti
- E) Kırgız Özerk Cumhuriyeti

13. Özbekistan Latin alfabesine hangi yılda geçmiştir?

- A) 1945
- B) 1957
- C) 1961
- D) 1983
- E) 1993

14. Rusya'nın devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı hedefleyen doğalgaz boru hattı projesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Avrupa Doğalgaz Boru Hattı
- B) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
- C) Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı
- D) Nabucco Doğalgaz Boru Hattı
- E) Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

15. Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) N. Nazarbayev
- B) R. Otunbayeva
- C) K. Bakiyev
- D) A. Akayev
- E) A. Atambayev

16. Türkmenistan'ın coğrafi özellikleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Yüzölçümü 489 bin km²'dir.
- B) Topografik bakımdan çukur bir arazi üzerinde bulunmaktadır.
- C) Ülkenin % 95'lik kısmı düzlüktür ve denizden yüksekliği 150-300 metre arasındadır.
- D) Atrek ve Karakum Çölü'nde kaybolan Tecen ve Mugrap, bölgenin önemli nehirleri arasında yer almaktadır.
- E) Ülkenin önemli bir kısmını Karakum Çölü kaplamasına rağmen nüfusu en fazla olan Orta Asya ülkesidir.

17. Aşağıdakilerden hangisi Hakas boylarından biri değildir?

- A) Kumandı
- B) Koybali Kaç
- C) Kızıl
- D) Sagay
- E) Beltir

20. Altay Cumhuriyeti'nde yayımlanan ulusal gazete aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Dağlık Altay
- B) Altaydın Haberleri
- C) Altay-Kiji
- D) Altaydın Çolmonı
- E) Altay

18. 1 Şubat 1922 Tatar Milli Kurultayı'nda Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde etkili olan parti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tataristan Komünist Partisi
- B) Latinskiy Front Partisi
- C) İttifak-Tatar Bağımsızlık Partisi
- D) Bağımsız Tatar Partisi
- E) Tataristan Demokratik Partisi

19. Aşağıdakilerden hangisi Rusya Federasyonu içindeki Türk Cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Başkurdistan
- B) Yakutistan
- C) Kırım
- D) Çuvaşistan
- E) Tataristan

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
B	D	E	A	A	D	A	C	B	A	B	C	E	D	D	E	A	C	C	D

1. Sovyet Azerbaycan'ı kültür hayatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Din konusunda büyük bir hoşgörü gösterilmiş ve camiler açık tutulmuştur.
- B) 1939 yılında Kiril alfabesine geçilmiştir.
- C) Sovyet idaresi 1937 yılına kadar Azerbaycanlıları Türk kabul ederken, 1937 yılından sonra Azeri ve Azerbaycanlı olarak adlandırmıştır.
- D) Sovyetleştirme sürecinde basın-yayın önemli rol oynamıştır.
- E) Kariyer yapmak ve devlet organlarında çalışmak isteyenlere Rusça bilme zorunluluğu getirilmiştir.

2. Aşağıdakilerden hangisi İdil-Ural bölgesindeki kolektifleştirme esnasında yaşanan gelişmelerden biri değildir?

- A) Köylerden şehirlere göçlerin artması
- B) Çiftliklerin bir kısmının sürgün edilmesi
- C) Amerika Yardım İdaresi'nin maddi yardımda bulunması
- D) Kolhoz adı verilen kolektif çiftliklerin kurulması
- E) Tarımda makine kullanımının yaygınlaşması

3. Aral Gölü'nün kuruması hangi Sovyet politikasının sonucudur?

- A) Ulusal sınırları belirleme
- B) Ekonomik alanda Sovyetleştirme
- C) Hücum politikaları
- D) Siyasi alanda Sovyetleştirme
- E) Kültürel alanda Sovyetleştirme

4. Aşağıdakilerden hangisi Nahçıvan'ın özerk statüsünün devam etmesi kaydıyla Azerbaycan'a bırakıldığı antlaşmalardan biridir?

- A) Gülistan
- B) İran
- C) Türkmençay
- D) Kars
- E) Ankara

5. Askar Akayev'i iktidardan uzaklaştıran halk ayaklanmalarının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Manas askeri üssünün yabancı güçler tarafından kullanılması
- B) Rusya ile ilişkilerin bozulması
- C) Akayev'in yönetiminin başarısız olması ve hakkında yolsuzluk iddialarının olması
- D) Altın madenleri gelirlerinden halka pay verilmemesi
- E) Seçimlere hile karıştırıldığı yolunda iddiaların olması

6. Aşağıdakilerden hangisi Kırgızistan'ın komşularından biridir?

- A) Azerbaycan
- B) Tacikistan
- C) Türkmenistan
- D) Moğolistan
- E) Rusya

7. 2009 yılında kurulan, merkezi İstanbul'da olan ve üyelerini Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin oluşturduğu kuruluş aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Şangay İşbirliği Örgütü
- B) NATO
- C) Avrupa Birliği
- D) AGİT
- E) Türk Konseyi

8. Fergana vadisini paylaşan ülkeler aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

- A) Çin - Tacikistan - Tataristan
- B) Türkmenistan - İran - Afganistan
- C) Rusya - Kazakistan - Kırgızistan
- D) Kırgızistan - Özbekistan - Tacikistan
- E) Kazakistan - Kırgızistan - Azerbaycan

9. Aksakallar Meclisi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Türkmenistan'ın bütün boy, tire ve tayfalarındaki yaşlılarından oluşan bir meclistir.
- B) 1990 yılında kurulmuştur.
- C) Eski gelenekler çerçevesinde, ülkeyi ilgilendiren konularda son karar merciidir.
- D) Yılda bir defa olmak üzere her sene ülkenin farklı bir bölgesinde toplanmaktadır.
- E) Daha çok danışma organı görevini yapmaktadır.

10. Özbekistan coğrafyası ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Toprakları, Türkiye'nin yarısından biraz fazladır.
- B) Güneyinde Afganistan'la sınırı vardır.
- C) Dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkırdır.
- D) Orta Asya'nın merkezinde yer alır.
- E) Kuzeyinde Rusya ile sınırdadır.

11. Sovyet dönemi Özbekistan edebiyatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Ceditçi edebiyatçılar kuşağının tasfiyesinden sonra, kişilikli ve yaratıcı yazarların yerini rejimin hizmetçisi genç edebiyatçılar almıştır.
- B) Milliyetçi yazarlar istedikleri konuda eserler vermişlerdir.
- C) 1925 yılında Özbek Komünist Partisi Merkez Komitesi, edebiyatın sosyalist amaçlara hizmet etmesi yönünde karar almıştır.
- D) 1934'te Özbekistan Yazarlar Birliği oluşturulmuştur.
- E) Sosyalist yazarlar güçlendirilirken, milliyetçi yazarlara karşı karalama kampanyası yürütülmüştür.

12. Türkmenistan Halk Maslahatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Meclisin yetkilerini önemli oranda artırmıştır.
- B) 1992-2008 yılları arasında faaliyet göstermiştir.
- C) Tamamen Türkmenbaşı'nın kontrolü altındadır.
- D) Halk Maslahatı'nın oluşmasıyla meclisin yetkileri sınırlandırılmıştır.
- E) Halk Maslahatı'na Meclisi feshetme hakkı tanınmıştır.

13. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde ve Özbek SSC'nde başbakanlık yapan, fakat Stalin'in talimatıyla tutuklanıp 1938'de öldürülen Özbek lideri aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ekmel İkrarov
- B) Yadgar Nasriddinova
- C) Feyzullah Hocayev
- D) Osman Yusupov
- E) Şeref Raşidov

14. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'da yaşayan Rusların SSCB'nin dağılması sonrasında Türkmenistan'dan göç etmelerinin nedenlerinden biri değildir?

- A) Bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin, milli devlet hâline gelmeleri sonucu Rus kültürü, gelenekleri ve dilinden kurtulmak istemeleri
- B) Türkmenistan'ın, Rus nüfusun ülkedeki belirleyici hizmetlerini önemli oranda sekteye uğratması
- C) Yaşadıkları cumhuriyetlerin dilini öğrenmek istememeleri
- D) Yeni düzene ayak uydurmak istememeleri
- E) Ekonomik sorunlar yaşamaları

Aşağıdakilerden hangisi Altay Türklerini oluşturan boylardan biri değildir?

15.

- A) Abakanlar
- B) Telengitler
- C) Teleütler
- D) Kumandılar
- E) Çalkandılar

16. Tataristan'daki üniversite ve araştırma merkezleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Kazan'da Altın Orda Araştırmaları Merkezi açılmıştır.
- B) 1994 yılında Tatar Ansiklopedi Enstitüsü kurulmuştur.
- C) 22 devlet üniversitesi ve 11 özel üniversite de eğitim vermektedir.
- D) 1992'de kurulan Tataristan İlimler Akademisi, maddi sıkıntılar dolayısıyla faaliyetlerini sürdürmemiş ve kapatılmıştır.
- E) Kazan Federal Üniversitesi, Tataristan'ın en büyük ve itibarlı üniversitelerinden biridir.

17. Aşağıdakilerden hangisi Altay Cumhuriyeti'ne sınırı olan ülkelerden biri değildir?

- A) Tuva
- B) Çin
- C) Kazakistan
- D) Moğolistan
- E) Gagavuzya

18. Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Rusya'da çıkartılan elmasların nerdeyse tamamı Saha Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır.
- B) Devlet organları ve diğer alanlarda Rusça hâkimdir.
- C) 34 dış ülkeyle ticarî işbirliği geliştirmiştir.
- D) Saha Cumhuriyeti'ne en fazla yatırımda bulunan ülkelerin başında Türkiye ve Suudi Arabistan gelmektedir.
- E) Maksim Ammosov Yakut Üniversitesi, cumhuriyetin en itibarlı üniversitelerinden biridir.

19. Aşağıdakilerden hangisi Tatar nüfusunun %70'nin Tataristan dışında yaşamasının nedenlerinden biri değildir?

- A) 1920'lerde Tataristan'da açlık olaylarının yaşanması
- B) 1950'li yıllarda Tataristan'ın endüstri ülkesine dönüştürülerek buraya çok sayıda Rus işçinin yerleştirilmesi
- C) Çarlık rejiminin uyguladığı politikalar sonucu çok sayıda tatarın göçe zorlanması
- D) 1917 İhtilâli'nden sonra Tatarlara yönelik baskı politikasının uygulanması
- E) Tatarların bölgenin coğrafi şartlarından memnun olmayıp başka coğrafyalara göç etmesi

20. 1958'de İskra adı ile kurulan ve günümüzde Rusya liginde önemli bir yere sahip olan Tataristan futbol takımı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Rubin Kazan
- B) Akbars
- C) Uniks Kazan
- D) Zenit Kazan
- E) Salavat Yulaev

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
A	C	B	D	C	B	E	D	C	E	B	A	C	B	A	D	E	D	E	A

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2017 ÜÇ DERS - A

1. Tataristan'ın özel ekonomi alanı oluşturduğu şehir aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Naberejnie Çelnı
- B) Nijnekamsk
- C) Elabuga
- D) Kazan
- E) Bugulma

2. Özbekistan nüfusu ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Bağımsızlık sonrasında Rus kültürü kent merkezlerinde yok olma noktasına geldi.
- B) Sovyet Dönemi'nin ilk zamanlarında Özbekistan'da Müslüman nüfus çok fazladır.
- C) Ülkenin en tenha bölgesi Fergana'dır.
- D) Orta Asya Cumhuriyetleri içinde nüfusça en kalabalık ülkedir.
- E) Bağımsızlıktan sonra nüfus artışı durmuştur.

3. Aşağıdakilerden hangisi Rusya Federasyonu içindeki Türk Cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Çuvaş Cumhuriyeti
- B) Yakutistan
- C) Başkurdistan
- D) Tataristan
- E) Kırım

4. 1993 yılında dünyadaki bütün Türkmenlerin başı ilan edilen ve "Türkmenbaşı" lakabı ile ünlenen Türkmenistan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Muhammednazar Gapurov
- B) Gurbangulı Berdimuhammedov
- C) Nurcemal Durdieva
- D) Saparmurat Niyazov
- E) İslam Karimov

5. Rusya İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Orta Asya bölgesini egemenliği altına alan devlet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Hive Hanlığı
- B) Buhara Emirliği
- C) Sovyetler Birliği
- D) Amerika Birleşik Devletleri
- E) Çin Halk Cumhuriyeti

6. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yüz ölçümü en büyük olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkmenistan
- B) Tacikistan
- C) Kırgızistan
- D) Kazakistan
- E) Azerbaycan

7. AGİT Minsk Grubu'nun kurulma amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Azerbaycan petrolünün işletilmesini sağlamak
- B) Karabağ sorununa barışçıl yollardan çözüm bulmak
- C) Azerbaycan'ın Rusya ile olan ilişkilerini düzenlemek
- D) Azerbaycan'ı çok partili hayata hazırlamak
- E) Seçimlerin demokratik yoldan yapıp yapılmadığını gözlemlemek

8. Aşağıdakilerden hangisi Türkmen toylarından biri değildir?

- A) Beşik
- B) Sünnet
- C) Evlilik
- D) Diş
- E) Kalpak

9. Tataristan devlet armasına resmedilen hayvan aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Pars
- B) At
- C) Kurt
- D) Tavşan
- E) Güvercin

10. Altay Cumhuriyeti'nde yayımlanan ulusal gazete aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Altaydın Çolmonı
- B) Altaydın Haberleri
- C) Dağlık Altay
- D) Altay
- E) Altay-Kiji

11. Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tacikistan
- B) Türkiye
- C) Azerbaycan
- D) Kazakistan
- E) Özbekistan

12. "Sovyet" sözcüğünün anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Danışma meclisi
- B) İşçi sendikası
- C) Askeri birlik
- D) Çiftçi birlikleri
- E) Toplu yaşam

13. Kırgızistan'da yer alan dünyanın en büyük ikinci dağ gölü aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Son Köl
- B) Balkaş Gölü
- C) Issık Köl
- D) Baykal Gölü
- E) Karak Köl

14. 1995 yılı, 1000. yıl dönümü ilan edilen ünlü Kırgız destanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Oğuz Destanı
- B) Zilzile Destanı
- C) Alpamış Destanı
- D) Manas Destanı
- E) Şabdan Koşogu Destanı

15. Kırgızistan'ın başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bişkek
- B) Astana
- C) Taşkent
- D) Oş
- E) Narın

16. Başkurtlar Latin alfabesinden Kiril alfabesine kaç yılında geçmiştir?

- A) 1920
- B) 1927
- C) 1930
- D) 1933
- E) 1940

17. Kumukların büyük bir bölümünün Kafkasya'da yaşadığı cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Karaçay-Çerkes
- B) Kabardin-Balkar
- C) Dağıstan
- D) Kuzey Osetya
- E) Çeçenistan

18. Özbekistan içinde özerk statüde bir bölge olan Karakalpakistan ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) 1936'da Özbek SSC'ne dâhil edilmiştir.
- B) Kıpçak lehçesi konuşan bir Türk topluluğudur.
- C) Büyük kısmı çöllerle kaplıdır.
- D) Sovyet Dönemi'nde Özbek yönetimiyle uyum içinde yaşamışlardır.
- E) Sovyet Dönemi'nde ve sonrasında Özbek yönetimiyle daima sorunlar yaşamıştır.

19. Yabancı istihbaratlar ile işbirliği yapmak suçundan kurşuna dizilen Azerbaycan'ın ilk kadın piyanisti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Hurşid Banu Natevan
- B) Gülara Kadırbekova
- C) Neriman Nerimanov
- D) Zeynep Hanlarova
- E) Hatice Gayıbova

20. Sovyetlerin, Orta Asya kadınlarını dönüştürmekteki temel amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kadınların her alanda özgürleşmesini sağlamak
- B) Kadınların iş gücünden faydalanmak ve onları geleneksel bağlarından koparmak
- C) Kadın-erkek eşitliğini sağlamak
- D) Büyük aileleri parçalayarak akrabalık bağlarını zayıflatmak
- E) Kadınların eve kapatılmasını önlemek

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
C	D	E	D	C	D	B	B	A	A	B	A	C	D	A	E	C	E	E	B

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2018 GÜZ DÖNEM SONU - A

1. Kazakistan'da çıkan Jeltoksan (Aralık) olaylarının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kazakistan yönetimine Gennady Kolbin'in getirilmesi
- B) Enflasyonun yükselmesi ve ekonominin durgunlaşması
- C) 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması
- D) Brejnev döneminde yolsuzlukların artması
- E) Dinmukhamed Konayev'in, Gorbaçov Tarafından Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine getirilmesi

2. Aşağıdakilerden hangisi Sibirya'daki özerk Türk cumhuriyetlerinden biri değildir ?

- A) Saha Cumhuriyeti
- B) Hakas Cumhuriyeti
- C) Tuva Cumhuriyeti
- D) Mari El Cumhuriyeti
- E) Altay Cumhuriyeti

3. Aşağıdakilerden hangisi Başkurdistan'da yayınlanan gazete ve dergilerden biri değildir?

- A) Kızıl Tan
- B) Yeşlek
- C) Şûra
- D) Başkortostan
- E) Agidel

4. Sabantuy ne demektir?

- A) Tatar ve Başkurtların kutladığı bir bayramdır.
- B) Tataristan'da yapılan tarım şenlikleridir.
- C) Tatarların geleneksel bir içkisidir.
- D) Başkurtların devleti simgeleyen motifleridir.
- E) Tatarların yaptığı seremonilerdir.

5. Aşağıdakilerden hangisi Türk cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Türkmenistan
- B) Özbekistan
- C) Tacikistan
- D) Kazakistan
- E) Kırgızistan

6. Sovyet rejiminin ilk yıllarında Savaş Komünizmi politikasının uygulanmasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Marksist teorinin savaş koşullarına uyarlanması
- B) Ekonomik sıkıntılar ve gıda kıtlığının yaşanması
- C) Bolşevik ve Menşevikler arasındaki iktidar mücadelesi
- D) Stalin'in iktidarını pekiştirmek istemesi
- E) Çevre ülkelerle politik sorunların giderilmesi

7. İlk Azerbaycan Cumhuriyeti kimin başkanlığında kurulmuştur?

- A) İlhan Aliyev
- B) Mir Ali Seyidov
- C) Mehmet Emin Resulzâde
- D) Hasan Bey Ağaoğlu
- E) Feth Ali Han Hoğlu

8. Başkurdistan'ın, Rusya Federasyonu içindeki konumu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Federal bölge
- B) Bölgesel yönetim
- C) Özerk cumhuriyet
- D) Birlik cumhuriyeti
- E) Bağımsız devlet

9. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'daki Rus nüfusun, Türkmenistan bağımsız olduktan sonra Rusya'ya göç etmelerinin nedenlerinden biri değildir ?

- A) Yeni düzene ayak uydurmak istememeleri
- B) Yeni ekonomik sorunların çıkması
- C) Türkmence öğrenme zorunluluğu getirilmesi
- D) Çifte vatandaşlık yasasının çıkarılması
- E) Türkmenlerin, Rus kültür ve mirasından kurtulmak istemeleri

10. Kırgızistan'da "manap" unvanını kimler taşır?

- A) Orta gelirli halk tabakası
- B) Kırgız boylarının başında buluna beyler
- C) Kırgız komutanları
- D) Kırgız meclis başkanı
- E) Ticaret erbabı

11. Türkmenistan'ın bütün boy, tire ve tayfalarının ileri gelen yaşlılarından oluşan ve daha çok danışma görevini yapan meclis aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Sanayiciler ve İşadamları Meclisi
- B) Halk Maslahatı
- C) Türkmenistan Komünist Meclisi
- D) Türkmenistan Demokratik Meclisi
- E) Aksakallar Meclisi

12. Kırgızistan meclisine ne ad verilir?

- A) Rayon
- B) Oblast
- C) Komsomol
- D) Cogorku Keneş
- E) Ak Jol

13. Dünyada "Yakut" olarak bilinen halkın kendilerine verdikleri ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Evenk
- B) Saha
- C) Tatar
- D) Tungus
- E) Özbek

14. Tuva Cumhuriyeti'ndeki geleneksel dinî inanış aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Şamanizm
- B) İslâmiyet
- C) Musevilik
- D) Budizm
- E) Hristiyanlık

15. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünlerinden biri değildir?

- A) Petrol
- B) Gaz
- C) Tekstil ürünleri
- D) Halı
- E) Çay

16. Azerbaycan'ın bugünkü idari yapısı hangi devletten miras kalmıştır?

- A) Osmanlı Devleti
- B) İran
- C) Sovyetler Birliği
- D) Çin Halk Cumhuriyeti
- E) Çarlık Rusya

17. Orta Asya cumhuriyetleri içinde en yoğun nüfusa sahip ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgızistan
- B) Tacikistan
- C) Azerbaycan
- D) Türkmenistan
- E) Özbekistan

18. Günümüzde bağımsız Kırgızistan bayrağına işlenen kırk ışıık hüzmesi neyi temsil eder?

- A) Kırk kırgız boyunu
- B) Kırk ili
- C) Kırk bölgeyi
- D) Kırk ülkeyi
- E) Kırk rengi

19. Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Nahcivan
- B) Dağlık Karabağ
- C) Başkurdistan
- D) Karakalpakistan
- E) Tataristan

20. Özbekistan'ın, Batı ile ilişkilerini en alt seviyeye çekerken Rusya'yla yakınlaşmasına neden olan olay aşağıdakilerden hangisidir ?

- A) Qara Yanvar katliamı
- B) Andican Olayları
- C) 11 Eylül saldırıları
- D) ABD'nin, Afganistan'ı işgali
- E) Kerimov'a suikast teşebbüsü

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
A	D	C	A	C	B	E	C	D	B	E	D	B	A	E	C	E	A	D	B

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2018 ÜÇ DERS - A

1. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kaç yılında egemenliğini ilan ederek adını Tataristan Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir?

- A) 1988
- B) 1989
- C) 1990
- D) 1991
- E) 1992

2. Aşağıdakilerden hangisi Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmelerine giden süreçte yer alan nedenlerden biri değildir?

- A) Kurucu Meclisin Bolşevikler tarafından dağıtılmış olması
- B) Kurucu Meclis üyeleri arasında anlaşmazlıkların olması
- C) 1917 Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin yaşanması
- D) Transkafkasya Seymi'nin dağılmış olması
- E) Pişeveri hareketinin Azerbaycan'daki icraatlarının artması

3. Günümüzde Kazakistan'da kullanılan alfabe aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kiril alfabesi
- B) Latin alfabesi
- C) Arap alfabesi
- D) Türk alfabesi
- E) Grek alfabesi

4. Aşağıdakilerden hangisi Sovyetlerin Orta Asya'da uyguladığı politikalardan biri değildir?

- A) Eğitimin Türkçeleştirilmesi
- B) Alfabenin değiştirilmesi
- C) Göçebelerin yerleşik hale getirilmesi
- D) Yönetimde yerel kadrolara yer verilmesi
- E) Tarımsal faaliyetlerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi

5. Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağirov ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Demokratik kişiliği ile ünlüdür.
- B) Güney Azerbaycan'ın Kuzey ile birleşmesi için mücadele etmiştir.
- C) Kumukların sürgüne gönderilmesini sağlamıştır.
- D) Ermenistan'a karşı pasif bir politika izlemiştir.
- E) Azerbaycan'da toprak reformu yapmıştır.

6. Kırgızistan'daki etnik meselelerin ana kaynağı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ülkedeki Rus nüfusu
- B) Ahıska Türklerinin sorunları
- C) Fergana Vadisindeki dengesiz nüfus dağılımı
- D) Hristiyan misyonerler
- E) Uygurların siyasi faaliyetleri

7. Özbekistan'da 2005 yılında yaşanan Andican olayları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti bu olayda Özbek Hükümetini desteklemiştir.
- B) ABD ve Avrupa Devletleri, Özbek güvenlik güçlerinin olaylarda aşırı güç kullanmasını sert bir şekilde kınamıştır.
- C) Şanghay İşbirliği Örgütü bu olayları Özbekistan'a karşı bir komplo olarak yorumlamıştır.
- D) Bu olayın dünyada büyük yankıları olmuştur.
- E) Özbekistan'ın, Batı ile olan ilişkileri olumlu yönde artmıştır.

8. Sovyetlerin Orta Asya'da uyguladığı milliyetler politikası ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Fergana Vadisinde ve başka yerlerde cumhuriyetlerin sınırları birbiri içine geçecek şekilde çizilmiştir.
- B) Cumhuriyetlerin sınırları belirlenirken buraların etnik yapısı değil Sovyetlerin stratejik hesapları gözletilmiştir.
- C) Bolşeviklerin uyguladığı siyaset sonucunda yerel kabileler arasında birlik ve yakınlaşma duyguları gelişmiştir.
- D) Sovyetlerin uzun vadeli siyasetine göre, önce etnik cumhuriyetler oluşturulacak, sonra bunlar Sovyet insanı kimliğinde kaynaştırılacaktır.
- E) 1924 yılında Orta Asya'da etnik esasa dayalı yeni cumhuriyetler oluşturulmuştur.

9. 1995 yılı, 1000. yıl dönümü ilan edilen ünlü Kırgız destanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Zilzile Destanı
- B) Oğuz Destanı
- C) Alpamış Destanı
- D) Şabdan Koşoğu Destanı
- E) Manas Destanı

10. Sovyetlerin, Orta Asya kadınlarını dönüştürmekteki temel amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kadınların iş gücünden faydalanmak ve onları geleneksel bağlarından koparmak
- B) Kadın-erkek eşitliğini sağlamak
- C) Kadınların her alanda özgürleşmesini sağlamak
- D) Büyük aileleri parçalayarak akrabalık bağlarını zayıflatmak
- E) Kadınların eve kapatılmasını önlemek

11. Kırgızistan'da yer alan dünyanın en büyük ikinci dağ gölü aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Karak Köl
- B) Baykal Gölü
- C) Son Köl
- D) Issık Köl
- E) Balkaş Gölü

12. Tataristan'ın özel ekonomi alanı oluşturduğu şehir aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kazan
- B) Nijnekamsk
- C) Elabuga
- D) Naberejnie Çelnı
- E) Bugulma

13. 1993 yılında dünyadaki bütün Türkmenlerin başı ilan edilen ve "Türkmenbaşı" lakabı ile ünlenen Türkmenistan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Gurbangulı Berdimuhammedov
- B) Muhammednazar Gapurov
- C) Nurcemal Durdieva
- D) İslam Karimov
- E) Saparmurat Niyazov

14. Çuvaş Cumhuriyeti'nin başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tsivilsk
- B) Çeboksarı
- C) Alatır
- D) Şumerlyya
- E) Kanas

15. Aşağıdakilerden hangisi Türkmen toylarından biri değildir?

- A) Evlilik
- B) Diş
- C) Kalpak
- D) Sünnet
- E) Beşik

16. Kumukların büyük bir bölümünün Kafkasya'da yaşadığı cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çeçenistan
- B) Karaçay-Çerkes
- C) Kabardin-Balkar
- D) Dağıstan
- E) Kuzey Osetya

17. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Derbent
- B) Nalçik
- C) Groznıy
- D) Çerkessk
- E) Kizlyar

18. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın dış politikasına etki eden küresel güçlerden biri değildir?

- A) Hindistan
- B) ABD
- C) Çin Halk Cumhuriyeti
- D) AB
- E) Rusya Federasyonu

19. Aşağıdakilerden hangisi Rusya Federasyonu içindeki Türk Cumhuriyetleri'nden biri değildir?

- A) Yakutistan
- B) Kırım
- C) Tataristan
- D) Başkurdistan
- E) Çuvaş Cumhuriyeti

20. Aşağıdakilerden hangisi Hakas boylarından biri değildir?

- A) Kızıl
- B) Kumandı
- C) Koybali Kaç
- D) Sagay
- E) Beltir

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
C	E	A	A	B	C	E	C	E	A	D	C	E	B	D	D	D	A	B	B

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2019 GÜZ DÖNEM SONU - A

1. I. Ulusal sınırları belirleme
II. Siyasi alanda Sovyetleştirme
III. Ekonomik alanda Sovyetleştirme
IV. Kültürel alanda Sovyetleştirme

Yukarıdakilerden hangileri Aral Gölü'nün kurumasına neden olan Sovyet politikalarındandır?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) Yalnız III
- D) II ve III
- E) I ve IV

2. -----, 2009 yılında merkezi İstanbul'da olmak üzere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin oluşturduğu kuruluştur.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Türk Konseyi
- B) AGİT
- C) Şangay İşbirliği Örgütü
- D) NATO
- E) Avrupa Birliği

3. İdil-Ural bölgesinde yaşanan kolektifleştirme ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A) Amerika Yardım İdaresi maddi yardımda bulunmuştur.
- B) Orta halli çiftliklerin bir kısmı sürgün edilmiştir.
- C) Köylerden şehirlere doğru göç artmıştır.
- D) Tarımda makine kullanımı yaygınlaşmıştır.
- E) Kolhoz adı verilen kolektif çiftlikler kurulmuştur.

4. Azerbaycan'ın bugünkü idari yapısı -----miras kalmıştır.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Sovyetler Birliği'nden
- B) Çin Halk Cumhuriyeti'nden
- C) İran'dan
- D) Osmanlı Devleti'nden
- E) Çarlık Rusya'dan

5. Transkafkasya Komiserliği'ndeki Türk, Ermeni ve Gürcüler arasında anlaşmazlığa neden olan antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Moskova Antlaşması
- B) Erzincan Ateşkes Antlaşması
- C) Gümrü Antlaşması
- D) Brest-Litovsk Antlaşması
- E) Kars Antlaşması

6. Kırgızistan meclisine----- adı verilir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Komsomol
- B) Cogorku Keneş
- C) Rayon
- D) Ak Jol
- E) Oblast

7. Kırgızistan Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Topraklarının sadece %8'i tarıma elverişlidir.
- B) Dağlık bir coğrafyaya sahiptir.
- C) Kuzey komşusu Kazakistan'dır.
- D) Akarsu ve göl bakımından oldukça zengindir.
- E) Yeraltı kaynaklarından petrol ve doğalgaz en önemli ihraç ürünleridir.

8. Ceditçi kuşağın ortadan kaldırılmasından sonraki dönemde Özbekistan'da izlenen Sovyet siyaseti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Çok sayıda Rus, Ukrain, Yahudi ve Polonyalı bölgeye getirilmiş ve üst düzey görevlerde istihdam edilmiştir.
- B) Ülkede Ruslaştırma politikası izlenmiştir.
- C) Özbek Komünist Partisi'nin çekirdek kadrosunu Slav kökenliler ve Orta Asya'ya dışarıdan gelenler oluşturmuştur.
- D) Özbekler, cumhuriyet bürokrasisinde düşük düzeyde temsil edilmiştir.
- E) Yerel meseleler konusundaki kararlar daha çok Özbek kökenliler tarafından alınmıştır.

9. I. Nahçıvan
II. Karakalpakistan
III. Dağlık Karabağ

Yukarıdakilerden hangileri Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyetlerdendir?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) Yalnız III
- D) II ve III
- E) I, II ve III

10. Kırgızistan'da "manap" unvanı -----verilir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Orta gelirli halk tabakasına
- B) Ticaret erbabına
- C) Kırgız meclis başkanına
- D) Kırgız komutanlarına
- E) Kırgız boylarının başında bulunan beylere

11. Aşağıdaki Orta Asya Cumhuriyetleri'nden hangisinin nüfus yoğunluğu en fazladır?

- A) Özbekistan
- B) Tacikistan
- C) Azerbaycan
- D) Türkmenistan
- E) Kırgızistan

12. Rusya Federasyonu içinde Başkurdistan ----- konumundadır.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A) Bağımsız devlet
- B) Birlik cumhuriyeti
- C) Federal bölge
- D) Özerk cumhuriyet
- E) Bölgesel yönetim

13. Aşağıdakilerden hangisi Altay Türklerini oluşturan boylardan biri değildir?

- A) Telengitler
- B) Abakanlar
- C) Teleütler
- D) Altay-Kijiler
- E) Çalkandılar

14. Rusya'nın devre dışı bırakılarak, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı hedefleyen doğalgaz boru hattı projesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
- B) Avrupa Doğalgaz Boru Hattı
- C) Nabucco Doğalgaz Boru Hattı
- D) Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı
- E) Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

15. Türkmenistan Halk Maslahatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Tamamen Türkmenbaşı'nın kontrolü altındadır.
- B) 1992-2008 yılları arasında faaliyet göstermiştir.
- C) Halk Maslahatı'na Meclisi feshetme hakkı tanınmıştır.
- D) Meclisin yetkilerini önemli oranda artırmıştır.
- E) Halk Maslahatı'nın oluşmasıyla meclisin yetkileri sınırlandırılmıştır.

16. Aşağıdakilerden hangisi Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk topluluklarından biri değildir?

- A) Balkarlar
- B) Karaçaylar
- C) Evenkler
- D) Kumuklar
- E) Nogaylar

17. Tataristan ekonomisi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) En büyük doğal zenginliği petrol ve doğalgazdır.
- B) Otomobil sanayi ve askerî teknoloji sanayisi gelişmiştir.
- C) En büyük petrol şirketi, Tatneft'tir.
- D) Rusya Federasyonu'nun ekonomik açıdan en gelişmiş bölgelerden biridir.
- E) Tarım ve hayvancılık fazla gelişmemiştir.

18. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın bütün boy, tire ve tayfalarının ileri gelen yaşlılarından oluşan ve daha çok danışma görevini yapan meclisdir?

- A) Türkmenistan Komünist Meclisi
- B) Aksakallar Meclisi
- C) Türkmenistan Demokratik Meclisi
- D) Halk Maslahatı
- E) Sanayiciler ve İşadamları Meclisi

19. Kırım Özerk Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Kırım'ın nüfusunun yüzde 58'ini Ruslar oluşturmaktadır.
- B) Kırım Tatarlarının en yüksek temsil ve yürütme organı, Kırım Tatar Meclisi'dir.
- C) Kırım Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun 21 cumhuriyetinden biridir.
- D) Cumhuriyetin başkenti, Simferopol (Akmescit)'tir.
- E) Kırım Tatarları, II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle vatanlarından sürgün edilmiştir.

20. Kendilerine "saha" adını veren halkın dünyaca bilinen adı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tungus
- B) Tatar
- C) Özbek
- D) Yakut
- E) Evenk

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
C	A	A	A	D	B	E	E	B	E	A	D	B	C	D	C	E	B	C	D

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2019 ÜÇ DERS - A

1. AGİT Minsk Grubu'nun kuruluş amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulmak
- B) Petrol arama çalışmalarını hızlandırmak
- C) Yabancı yatırımcıları teşvik etmek
- D) Demokraside şeffaflık sağlamak
- E) İşsizliğe karşı çözüm aramak

2. Aral Gölü'nün kuruması hangi Sovyet politikasının sonucudur?

- A) Ekonomik alanda Sovyetleştirme
- B) Siyasi alanda Sovyetleştirme
- C) Ulusal sınırları belirleme
- D) Hücum politikaları
- E) Kültürel alanda Sovyetleştirme

3. Sovyet Azerbaycan'ı kültür hayatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Sovyetleştirme sürecinde basın-yayın önemli rol oynamıştır.
- B) Sovyet idaresi 1937 yılına kadar Azerbaycanlıları Türk kabul ederken, 1937 yılından sonra Azeri ve Azerbaycanlı olarak adlandırmıştır.
- C) 1939 yılında Kiril alfabesine geçilmiştir.
- D) Kariyer yapmak ve devlet organlarında çalışmak isteyenlere Rusça bilme zorunluluğu getirilmiştir.
- E) Din konusunda büyük bir hoşgörü gösterilmiş ve camiler açık tutulmuştur.

4. Mart 1921'de iç savaşın ardından Sovyet ekonomisini düzene sokmayı amaçlayan ekonomi politikası aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kolhoz
- B) NEP
- C) ÇEKA
- D) NKVD
- E) Komsomol

5. Kazakistan'ın kuzey komşusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kırgızistan
- B) Çin Halk Cumhuriyeti
- C) Rusya
- D) Özbekistan
- E) Türkmenistan

6. Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Nahcivan
- B) Dağlık Karabağ
- C) Başkurdistan
- D) Karakalpakistan
- E) Tataristan

7. Askar Akayev'i iktidardan uzaklaştıran halk ayaklanmalarının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Seçimlere hile karıştırıldığı yolunda iddiaların olması
- B) Rusya ile ilişkilerin bozulması
- C) Manas askeri üssünün yabancı güçler tarafından kullanılması
- D) Altın madenleri gelirlerinden halka pay verilmemesi
- E) Akayev'in yönetiminin başarısız olması ve hakkında yolsuzluk iddialarının olması

8. Günümüzde bağımsız Kırgızistan bayrağına işlenen kırk ışıık hüzmesi neyi temsil eder?

- A) Kırk ili
- B) Kırk rengi
- C) Kırk kırgız boyunu
- D) Kırk ülkeyi
- E) Kırk bölgeyi

9. Orta Asya cumhuriyetleri içinde en yoğun nüfusa sahip ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Azerbaycan
- B) Kırgızistan
- C) Özbekistan
- D) Türkmenistan
- E) Tacikistan

10. Özbekistan coğrafyası ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Kuzeyinde Rusya ile sınırdaştır.
- B) Toprakları, Türkiye'nin yarısından biraz fazladır.
- C) Dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkırdır.
- D) Güneyinde Afganistan'la sınırı vardır.
- E) Orta Asya'nın merkezinde yer alır.

11. Kırgızistan'da "manap" unvanını kimler taşıır?

- A) Ticaret erbabları
- B) Kırgız komutanları
- C) Orta gelirli halk tabakası
- D) Kırgız boylarının başında bulunan beyler
- E) Kırgız meclis başkanı

12. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın ihraç ettiğı başlıca ürünlerinden biri değildir?

- A) Petrol
- B) Gaz
- C) Tekstil ürünleri
- D) Halı
- E) Çay

13. Aşağıdakilerden hangisi Sibirya'daki özerk Türk cumhuriyetlerinden biri değildir?

- A) Altay Cumhuriyeti
- B) Mari El Cumhuriyeti
- C) Saha Cumhuriyeti
- D) Hakas Cumhuriyeti
- E) Tuva Cumhuriyeti

14. Aşağıdakilerden hangisi Başkurdistan'da yayınlanan gazete ve dergilerden biri değildir?

- A) Agidel
- B) Kızıl Tan
- C) Şûra
- D) Yeşlek
- E) Başkortostan

15. Dünyada "Yakut" olarak bilinen halkın kendilerine verdikleri ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Evenk
- B) Saha
- C) Tatar
- D) Tungus
- E) Özbek

16. Başkurdistan'ın, Rusya Federasyonu içindeki konumu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Birlik cumhuriyeti
- B) Özerk cumhuriyet
- C) Federal bölge
- D) Bölgesel yönetim
- E) Bağımsız devlet

17. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'daki Rus nüfusun, Türkmenistan bağımsız olduktan sonra Rusya'ya göç etmelerinin nedenlerinden biri değildir?

- A) Yeni ekonomik sorunların çıkması
- B) Türkmenlerin, Rus kültür ve mirasından kurtulmak istemeleri
- C) Türkmence öğrenme zorunluluğu getirilmesi
- D) Çifte vatandaşlık yasasının çıkarılması
- E) Yeni düzene ayak uydurmak istememeleri

18. Tuva Cumhuriyeti'ndeki geleneksel dinî inanış aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Şamanizm
- B) İslâmiyet
- C) Musevilik
- D) Budizm
- E) Hristiyanlık

19. Sabantuy ne demektir?

- A) Tataristan'da yapılan tarım şenlikleridir.
- B) Başkurtların devleti simgeleyen motifleridir.
- C) Tatarların yaptığı seremonilerdir.
- D) Tatar ve Başkurtların kutladığı bir bayramdır.
- E) Tatarların geleneksel bir içkisidir.

20. Türkmenistan'ın bütün boy, tire ve tayfalarının ileri gelen yaşlılarından oluşan ve daha çok danışma görevini yapan meclis aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkmenistan Komünist Meclisi
- B) Türkmenistan Demokratik Meclisi
- C) Halk Maslahatı
- D) Sanayiciler ve İşadamları Meclisi
- E) Aksakallar Meclisi

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
A	A	E	B	C	D	E	C	C	A	D	E	B	C	B	B	D	A	D	E

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2019 YAZ OKULU - A

1. Tatar milliyetçi gençlerinin 1990 yılında kurduğu birlik aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Azatlık
- B) İttifak
- C) Tepreş
- D) İdegey
- E) Kolhoz

2. Azerbaycan'da "proleter edebiyatın" ilk örneklerini ortaya koyan ve 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanlığına getirilen yazar aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bahtiyar Vahabzade
- B) Celil Mehmed Kulizade
- C) Mirza İbrahimov
- D) Hatice Gayibova
- E) Neriman Nerimanov

3. Özbekistan ve Türkmenistan bölgesinde Sovyet yönetimine karşı oluşturulan silahlı halk direnişine ne ad verilir?

- A) Kolhoz
- B) Sovhoz
- C) Basmacılık
- D) Perestroyka
- E) Korenizatsiya

4. Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelen Türkistan'a İran kaynaklarında ne ad verilir?

- A) İlbay
- B) Turan
- C) Tokuz
- D) Türük
- E) Gökbörü

5. Geç Sovyet Dönemi'nde Tatar ve Başkurt Özerk Cumhuriyetleri'nde ekonomik alanda ön sırada gelen sektör aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tarım
- B) Turizm
- C) Petrol
- D) İnşaat
- E) Hayvancılık

6. İkinci Dünya Savaşı'nda Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kırım ve Ahıska Türkleri hangi devletle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Sibiry'a ve diğer Sovyet coğrafyasına sürgüne gönderilmişlerdir?

- A) Fransa
- B) Almanya
- C) İngiltere
- D) İtalya
- E) Amerika

7. Sovyet yönetiminin ekslav ve anklav sistemini uygulamasının amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Fergana vadisindeki tarım alanlarının verimli bir biçimde kullanılmasını sağlamak
- B) Fergana vadisinde etnik sorunlar yaşanmasının önüne geçmek
- C) Kırgızistan'a gelebilecek göçleri engellemek
- D) Çin ile ticari ilişkileri sıkılaştırmak
- E) Askeri üslerin kullanımını düzenlemek

8. Aşağıdakilerden hangisi Nursultan Nazarbayev'in bağımsızlık öncesi sürdürdüğü politikalar**dan biri değildir**?

- A) Kazakların ayrı bir dini idareye sahip olması
- B) İlk defa birden çok adayın katıldığı parlamento seçimlerinin yapılması
- C) Stalin dönemindeki kolektifleştirmenin kötü sonuçlarının araştırılması
- D) Başkentin Almatı'dan Astana'ya taşınması
- E) Kazakçanın resmi dil statüsüne yükseltilmesi

9. Ebulfeyz Elçibey tarafından 1989'da kurulan siyasi oluşum aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Yeni Azerbaycan Partisi
- B) Transkafkasya Seymi
- C) Kafkas İslam Ordusu
- D) Müsavat Partisi
- E) Azerbaycan Halk Cephesi

10. Kırgızistan'ın en üst devlet görevlisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Başbakan
- B) Savcı
- C) Hâkim
- D) Cumhurbaşkanı
- E) Bakan

11. Azerbaycan müziğinin alâmet-i farikası olarak nitelendirilen çalgı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kemençe
- B) Mandolin
- C) Tar
- D) Rebap
- E) Ud

12. Doğal kaynaklara bağlı bir ekonomide, doğal kaynaklardaki artışın diğer sektörlerde düşüşe neden olmasına ne ad verilir?

- A) Rus Sıkıntısı
- B) İspanyol Döngüsü
- C) Hollanda Hastalığı
- D) Çin Kırılganlığı
- E) ABD Paritesi

13. Türkmenistan Halk Maslahatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Halk Maslahatı'na Meclisi feshetme hakkı tanınmıştır.
- B) 1992-2008 yılları arasında faaliyet göstermiştir.
- C) Tamamen Türkmenbaşı'nın kontrolü altındadır.
- D) Halk Maslahatı'nın oluşmasıyla meclisin yetkileri sınırlandırılmıştır.
- E) Meclisin yetkilerini önemli oranda artırmıştır.

14. Türkmenistan Cumhuriyeti'nin önemli bir kısmı kaplayan çöl aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Balkaş
- B) Sahra
- C) Gobi
- D) Karakum
- E) Ordos

15. Şeref Raşidov dönemi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- A) Halkın refahı ve huzuru artmıştır.
- B) Eski kuşak partilerle genç partiler arasında uzlaşma sağlanmıştır.
- C) Özgürlükler genişletilmiştir.
- D) Rüşvet ve adam kayırmacılık en üst safhaya ulaşmıştır.
- E) Ekonomik açıdan büyük gelişmeler sağlanmıştır.

16. Aşağıdakilerden hangisi Gorbaçov reformlarının (siyasi ve iktisadi alanlarda yeniden yapılanma programının uygulanması ve daha fazla ifade hürriyeti verilmesi) Özbekistan'daki yansımalarından biri değildir?

- A) Özbek basını ve meclisi üzerindeki denetimin gevşetilmesi
- B) Rusçanın yaygınlaştırılması siyasetinin olumlu sonuçlarının dile getirilmesi
- C) Özbekistan'da muhalif seslerin yükselmeye başlaması
- D) Aral gölünün kurumasıyla oluşan çevre faciasının Sovyetlerin pamuk hırsı yüzünden kaynaklandığı gerçeği ifade edilmesi
- E) Özbeklere uygulanan alfabe değiştirme siyasetinin Ruslaştırma politikasının bir parçası olarak görülmesi

17. Aşağıdakilerden hangisi Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin komşularından biri değildir?

- A) Türkmenistan
- B) Moğolistan
- C) Kazakistan
- D) Tacikistan
- E) Afganistan

18. Tatar ve Başkurtlar tarafından eskiden beri kutlanan ve zamanla Tataristan tarafından resmi statüsü verilen bayram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Astrahan
- B) Gimnazyum
- C) Oligark
- D) Kiril
- E) Sabantuy

19. Gagavuzya'da Gagavuzca yayın yapan tek gazete aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ana Sözü
- B) Tercüman
- C) Yaş Türkistan
- D) Millî Türkistan
- E) Odlu Yurt

20. Çinli Müslümanlara ne ad verilir?

- A) Dungan
- B) Evenk
- C) Töles
- D) Burhan
- E) Yoko

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
A	E	C	B	C	B	B	D	E	D	C	C	E	D	D	B	A	E	A	A

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

2020 GÜZ DÖNEM SONU - A

1. Rusya İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Orta Asya bölgesini egemenliği altına alan devlet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çin Halk Cumhuriyeti
- B) Hive Hanlığı
- C) Amerika Birleşik Devletleri
- D) Sovyetler Birliği
- E) Buhara Emirliği

2. Aşağıdakilerden hangisi Geç Sovyet Dönemi'nde Rus olmayan halklar arasında ana dilini konuşanların sayısının azalmasının, dilsel ve kültürel olarak Ruslaşanların oranının artmasının nedenlerinden biri değildir?

- A) Ailelerin gelecek kaygısıyla çocuklarını milli okullar yerine Rus okullarına göndermesi
- B) Sanayileşmenin beraberinde kentleşme sürecini başlatması
- C) Kentlerde milli dillerden ziyade Rusça konuşulması
- D) Köylerde tarımsal üretimin kolektif çiftlikler halinde örgütlenmiş olması
- E) Milli okulların merkezi yönetim (Moskova) tarafından ihmal edilmesi

3. Yürüttüğü politikalar sayesinde Azerbaycan halkı tarafından sevilen fakat cumhuriyet içinde takındığı sert tutum yüzünden "Azerbaycan'ın Stalin'i" olarak adlandırılan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Zeynelabidin Tagiyev
- B) Veli Ahundov
- C) Mehmet Emin Resulzade
- D) Haydar Aliyev
- E) Mir Cafer Bağırov

4. Azerbaycan'da karikatür sanatının kurucusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Settar Behlülzade
- B) Oktay Sadıkhzade
- C) Azim Azimzade
- D) Latif Kerimov
- E) Tahir Salahov

5. Aşağıdakilerden hangisi Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası izlediği ekonomi politikalarından biri değildir?

- A) Tekstil sektörünü geliştirmek
- B) Hammadde satan ülke haline gelmek
- C) Gıda sektöründe kendi kendine yeter duruma gelmek
- D) Otomotiv sektörünü geliştirmek
- E) Tek ürüne (pamuğa) bağımlılıktan kurtulmak

6. Kazakistan'ın petrol konusunda yaşadığı en büyük sıkıntı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Çıkarılan petrolün Batı Avrupa, Amerika ve Çin pazarlarına ulaştırılamaması
- B) Yeteri kadar petrol çıkarılamaması
- C) Petrol şirketleriyle anlaşmazlıklar yaşanması
- D) Petrol fiyatlarının sabit olmaması
- E) Petrol işçilerinin olumsuz şartlardan rahatsızlık duyması

7. Kırgızistan'daki etnik meselelerin ana kaynağı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Hristiyan misyonerler
- B) Fergana Vadisi'ndeki dengesiz nüfus dağılımı
- C) Ahıska Türklerinin sorunları
- D) Ülkedeki Rus nüfusu
- E) Uygurların siyasi faaliyetleri

8. Sovyetlerin, Orta Asya kadınlarını dönüştürmekteki temel amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kadınların iş gücünden faydalanmak ve onları geleneksel bağlarından koparmak
- B) Kadınların eve kapatılmasını önlemek
- C) Kadınların her alanda özgürleşmesini sağlamak
- D) Büyük aileleri parçalayarak akrabalık bağlarını zayıflatmak
- E) Kadın-erkek eşitliğini sağlamak

9. Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tataristan
- B) Nahcivan
- C) Başkurdistan
- D) Dağlık Karabağ
- E) Karakalpakistan

10. Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) A. Akayev
- B) K. Bakiyev
- C) N. Nazarbayev
- D) R. Otunbayeva
- E) A. Atambayev

11. Kırgızistan'da yer alan dünyanın en büyük ikinci dağ gölü aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Karak Köl
- B) Son Köl
- C) Baykal Gölü
- D) Balkaş Gölü
- E) Issık Köl

12. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Nalçik
- B) Groznıy
- C) Derbent
- D) Çerkessk
- E) Kizlyar

13. Altay Cumhuriyeti'nde yayımlanan ulusal gazete aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Altaydın Haberleri
- B) Altay-Kiji
- C) Altay
- D) Altaydın Çolmonı
- E) Dağlık Altay

14. Türkmenistan Halk Maslahatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) Halk Maslahatı'na Meclisi feshetme hakkı tanınmıştır.
- B) 1992-2008 yılları arasında faaliyet göstermiştir.
- C) Meclisin yetkilerini önemli oranda artırmıştır.
- D) Tamamen Türkmenbaşı'nın kontrolü altındadır.
- E) Halk Maslahatı'nın oluşmasıyla meclisin yetkileri sınırlandırılmıştır.

15. Aşağıdakilerden hangisi Rusya Federasyonu içindeki Türk Cumhuriyetleri'nden biri değildir?

- A) Tataristan
- B) Yakutistan
- C) Kırım
- D) Çuvaş Cumhuriyeti
- E) Başkurdistan

16. Aşağıdakilerden hangisi Sibirya'da yer alan Türk Cumhuriyetleri'nden biri değildir?

- A) Hakasya Cumhuriyeti
- B) Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti
- C) Saha Cumhuriyeti
- D) Altay Cumhuriyeti
- E) Tuva Cumhuriyeti

17. 1 Şubat 1922 Tatar Milli Kurultayı'nda Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde etkili olan parti aşağıdakilerden hangisidir?

- A) İttifak-Tatar Bağımsızlık Partisi
- B) Tataristan Komünist Partisi
- C) Tataristan Demokratik Partisi
- D) Bağımsız Tatar Partisi
- E) Latinskiy Front Partisi

18. Aşağıdakilerden hangisi Türkmenistan'ın dış politikasına etki eden küresel güçlerden biri değildir?

- A) ABD
- B) Hindistan
- C) Rusya Federasyonu
- D) AB
- E) Çin Halk Cumhuriyeti

19. Aşağıdakilerden hangisi Tatar nüfusunun %70'inin Tataristan dışında yaşamasının nedenlerinden biri değildir?

- A) 1950'li yıllarda Tataristan'ın endüstri ülkesine dönüştürülerek buraya çok sayıda Rus işçinin yerleştirilmesi
- B) 1917 İhtilâli'nden sonra Tatarlara yönelik baskı politikasının uygulanması
- C) 1920'lerde Tataristan'da açlık olaylarının yaşanması
- D) Çarlık rejiminin uyguladığı politikalar sonucu çok sayıda tatarın göçe zorlanması
- E) Tatarların bölgenin coğrafi şartlarından memnun olmayıp başka coğrafyalara göç etmesi

20. Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Özbekistan
- B) Tacikistan
- C) Türkiye
- D) Kazakistan
- E) Azerbaycan

A Grubu Cevap Anahtarı

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
D	D	E	C	B	A	B	A	E	A	E	D	D	C	C	B	A	B	E	C